

Riga Nordic University

**Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University**

HUMAN RIGHTS AND PUBLIC GOVERNANCE

Scientific monograph

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 9 dated 30.09.2026*

Editorial board:

Djakons Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, Chairman of the Board of Riga Nordic University;

Kovbas Ihor Vasylovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Public Law of the Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Biloskurska Olena Valeriivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Vdovichena Lidiia Ivanivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Yushchuk Olena Ivanivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Law, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Huralenko Nataliia Anatoliivna – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law and Human Rights of the Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Melenko Oksana Volodymyrivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Krainii Pavlo Ivanovych – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Reviewers:

Matselyk Tetiana Oleksandrivna – Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Financial and Tax Law, State Tax University;

Reshota Volodymyr Volodymyrovych – Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Head of the Department of Administrative and Financial Law, Professor at the Department of Administrative and Financial Law, Ivan Franko National University of Lviv;

Rozvadovskyi Volodymyr Ivanovych – Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Docent, Associate Professor at the Department of Constitutional, International and Administrative Law, Vasyl Stefanyk Carpathian National University.

Human Rights and Public Governance : scientific monograph. Riga,
Latvia : “Baltija Publishing”, 2026. 732 p.

CONTENTS

THE RIGHT TO PRIVACY OF A PERSON DURING PHOTO AND VIDEO SHOOTING IN PUBLIC PLACES UNDER MARTIAL LAW (Almashi I. M., Almashi M. M.)	1
1. Ensuring the human right to privacy during photo and video shooting in public places: current status and problematic issues	2
2. Features of ensuring the right to privacy of a child during photo and video shooting in public places under martial law	13
CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR FORMING A MODERN SYSTEM OF LOCAL TAXES AND FEES IN UKRAINE: FINANCIAL AND LEGAL DIMENSION (Babin I. I., Kovbas I. V.)	25
1. System of financial and legal principles of local taxation: content, classification, and functional purpose	28
2. The principle of subsidiarity as the institutional basis for the allocation of tax authority and ensuring the autonomy of territorial communities	29
3. The principle of fiscal sufficiency and financial capacity of territorial communities as the basis for the resource autonomy of local self-government ..	34
4. The principle of territorial equity and tax neutrality as a balancing foundation for the functioning of the local taxation system	37
5. The principle of fiscal convergence and european harmonization of local taxation	40
LOCAL SYSTEM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION: THE PROBLEM OF AWARENESS AND UNDERSTANDING OF IDENTIFICATION, SIGNS, CHARACTERISTICS (Baimuratov M. O., Kofman B. Ya., Efremova N. V.)	52
1. Historical and legal contexts of the formation of the local system of human rights protection	53
2. Doctrinal and normative identifiers of the local system of human rights protection	71
3. Current issues of regulatory support of the local (municipal) system of human rights protection	85
4. Characterological priorities of the local system of human rights protection: to determine behavioral-priority features	94
5. Parametric features of the local system of human rights protection	105
6. The local system of human rights protection as an immanent element of local self-government	111

CONSIDERATION OF APPEALS IN THE CONTEXT OF UPDATED LEGAL REGULATIONS (Boiko I. V., Soloviova O. M.)	128
1. Legal nature of appeals, their types and characteristics	130
2. Comparative legal analysis of the procedure for considering applications and complaints under the Law of Ukraine “On Administrative Procedure” and the Law of Ukraine “On Citizens’ Appeals”	137
HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF DEFENSE IN THE CONTEXT OF MILITARY CHALLENGES (Bondar V. A., Sobko O. V., Rudenko M. O.)	146
1. Restrictions on human rights in conditions of martial law	147
2. Rights of military personnel	153
THE STATE OF REFORM OF UKRAINE'S JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT INSTITUTIONS ON THE PATH TO EU MEMBERSHIP (Valuieva L. V.)	161
1. Characteristics of judicial reform and assessment of its results	163
2. Development and reform of the law enforcement system of Ukraine ...	170
AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AS GENOCIDE OF THE UKRAINIAN PEOPLE: CRIMINAL-LEGAL QUALIFICATION (Verhun Ye. Ye., Kovalevsky M. P., Selyukov I. A.)	182
1. The essence and content of genocide in the criminal-legal aspect	183
2. Legal principles of genocide	186
THE ISSUE OF ENSURING THE RIGHT TO CASSATION APPEAL OF A COURT DECISION IN THE LEGISLATION OF UKRAINE (Volokh O. K.)	192
1. Reduction of the right to access the cassation instance in the procedural codes of Ukraine	193
2. The scope of the constitutional right to judicial protection	200
3. Regarding the reasonableness of procedural filters for cassation appeals of court decisions	203
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS OF GOOD GOVERNANCE IN THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF- GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW (Voronov M. M.)	217
1. Conceptual and doctrinal foundations of European standards of good governance	218
2. The European Charter of Local Self-Government and multi-level governance as instruments for the implementation of good governance standards at the local level	221

3. Implementation of good governance standards in the activities of local self-government bodies of Ukraine before the full-scale invasion	225
4. Features of the functioning of local self-government bodies under martial law in the context of good governance standards	228
5. Prospects for completing the implementation of European good governance standards in the activities of local self-government bodies of Ukraine in the context of European integration	235

SOME INSTRUMENTS FOR THE PROTECTION

OF HUMAN RIGHTS: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

(Garkavets K. Yu., Romanyuk S. V., Derkach A. V.)	247
1. International institutions for the protection of human rights	248

CRIMINAL JUSTICE DURING MARTIAL LAW

(Derkach A. V., Shtykh A. R., Mykhalyuk A. E.)	256
1. Problems of legislation during martial law	257
2. Martial law as a circumstance affecting the qualification of a crime	259

THE RIGHT TO FREEDOM OF CREATIVITY IN THE SYSTEM

OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: INTERNATIONAL

AND NATIONAL LEGAL REGULATION (Ennan R. E., Voitovych P. P.)..

1. The content of the right to freedom of creativity: conceptual principles.....	270
2. Mechanism for ensuring and restricting the right to freedom of creativity	278

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

(Zhuravel T. V., Nikitina D. S., Dorofeeva S. V.)	289
1. Conceptual principles and content of the right to a fair trial	290
2. Features of the implementation of the right to a fair trial in criminal proceedings	294

INFORMED CONSENT AS A MECHANISM FOR PROTECTING

NEW HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF HEALTHCARE:

CONCEPT, TYPES AND LEGAL REGULATION

(Zaborovskyy V. V., Manzyuk V. V.)	299
1. The concept and essence of informed consent: theoretical and legal approaches	300
2. Legal regulation of informed consent in Ukraine and international legal standards.....	302
3. Types of informed consent and prospects for their application in biomedical research and transplantology	304

ACCESSIBILITY IN THE CORPORATE GOVERNANCE SYSTEM: ADMINISTRATIVE, LEGAL AND CRIMINAL PROCEDURAL MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS (Klymenko A. S., Klymenko O. S.).....		316
1. Theoretical and legal principles of accessibility in the corporate governance system		318
2. Activities of government bodies in the system of ensuring accessibility in the corporate governance system.....		323
3. Accessibility of justice as a component of ensuring accessibility in the sphere of labor relations		349
4. Legal principles of forming an inclusive environment in the activities of enterprises		356
5. Judicial practice in ensuring accessibility in labor and corporate relations		360
6. Problems and prospects for the development of the accessibility system in Ukraine.....		363
ADMINISTRATIVE APPEAL IN THE SYSTEM OF GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF INDIVIDUAL RIGHTS IN RELATIONS WITH PUBLIC ADMINISTRATION (Klimova S. M.).....		373
1. Theoretical and Legal Foundations of Administrative Appeal in the System of Protection of Individual Rights in Relations with Public Administration.....		375
2. Administrative Appeal as an Institution of Administrative Law and an Administrative Procedure.....		388
3. Current State and Directions for the Development of the Administrative Appeal Mechanism in Ukraine		395
THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINE'S CLIMATE LEGISLATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION (Kozmuliak K. A.).....		412
1. International and EU legal instruments in the field of climate protection....		414
2. National policy documents on climate change mitigation		417
3. Climate change mitigation measures under Ukrainian law		423
PROTECTION OF SOCIO-ECONOMIC AND HUMANITARIAN RIGHTS IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT (Koliesnik T. V., Kadala V. V., Guzenko O. P.).....		437
1. Legal grounds for restricting human rights in armed conflict		438
2. Guarantees of observance and protection of socio-economic human rights under martial law		444
3. Implementation of the norms of international humanitarian law in the national legal system of Ukraine under martial law		455

THE PRINCIPLE OF CONTINUOUS FUNCTIONING OF REPRESENTATIVE INSTITUTIONS OF POWER AS A CONSTITUTIONAL GUARANTEE OF ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONDITIONS OF IMPOSSIBILITY OF HOLDING ELECTIONS DUE TO THE ONGOING RUSSIAN ARMED AGGRESSION (Konstantiy O. V.)	466
1. Legal, security and other factors that exclude the possibility of ensuring the implementation of the constitutional right of citizens to freely elect and be elected to state and local government bodies, in the ongoing conditions of repelling full-scale armed aggression of the Russian Federation	467
2. Regarding the protection of human rights and freedoms in the context of repelling Russian armed aggression by applying the constitutional principle of the continuity of the functioning of representative institutions of power	470
3. On the content and issues of application of the constitutional principle of institutional continuity of the functioning of representative institutions of power in order to ensure human rights and freedoms in the context of repelling Russian armed aggression	472
THE INSTITUTION OF THE OMBUDSMAN IN ISRAEL AND UKRAINE: AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL STUDY (Kravchuk P. I.)	481
1. The Institution of the State Comptroller in the System of Public Power of Israel: Doctrine, Legislation, and Case Law	482
2. The Mechanism of Administrative and Legal Support for the Ombudsman's Human Rights Activity in Ukraine: Current Status and Prospects for Improvement	499
LIMITS OF THE UNIVERSAL CRIMINAL LAW APPROACH TO UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF A MILITARY UNIT: SOCIAL, LEGAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS (Martirosian A. H.)	523
1. Transformation of Criminal Law Policy Regarding Unauthorized Abandonment of a Military Unit under Martial Law	526
2. Limits of the Universal Criminal Law Approach to Unauthorized Abandonment of a Military Unit: Differentiation, Individualization and Justice	533
3. Socio-Psychological and Criminological Heterogeneity of Cases of Unauthorized Abandonment of a Military Unit	536
4. Typology of Unauthorized Abandonment Cases through the Prism of Behavioral Formation Mechanisms	539

JUDICIAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS	
(Mylostiva D. F., Babchenko A. V.).....	550
1. International human rights standards.....	552
2. Types of protection of human rights and freedoms	556
3. The concept of the European Court, its role and the significance of its decisions for the observance of human rights and freedoms	560
4. Comparison of civil and criminal proceedings in the field of judicial protection of individual rights and freedoms.....	563
ADMINISTRATIVE AND LEGAL SAFEGUARDING OF THE RIGHT TO HEALTHCARE IN THE FIELD OF TRANSPLANTATION: THE NATIONAL MODEL AND EUROPEAN STANDARDS	
(Pishta V. I., Boldizhar S. O., Malesh P. V.)	572
1. The right to healthcare as a subject of administrative and legal protection in the field of transplantation: a theoretical and legal perspective.....	573
2. The administrative and legal framework for safeguarding the right to healthcare in the field of human organ and tissue transplantation	576
3. Challenges and areas for improvement in the administrative and legal protection of the right to healthcare in the field of transplantation in Ukraine	579
SOURCES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF THE SBU AS INSTRUMENTS FOR PROTECTING CITIZENS' RIGHTS	
(Popravko A. S., Kolesnikov M. Y., Nikonchuk A. S.)	586
1. The concept and characteristics of sources of administrative law in the field of activity of the SBU.....	587
2. Classification of sources of law enforcement activities of the SBU	589
3. The Constitution of Ukraine as a fundamental source of administrative and legal regulation of the SBU	590
4. Laws of Ukraine in the system of sources of law enforcement activities of the SBU	592
5. Subordinate legal acts as sources of regulation of the SBU's activities	593
6. Departmental normative acts in the system of law enforcement activities of the SBU	595
7. International legal acts as a component of the administrative and legal regulation of the Security Service of Ukraine	595
PSYCHOSOCIAL SUPPORT OF VULNERABLE POPULATION CATEGORIES IN UKRAINE (CRIMINAL PROCEEDINGS)	
(Rakipova I. V.)	600
1. PTSD in the context of military trauma and combat polytraumatization: current case law and issues.....	601

2. Psychosocial support for vulnerable participants in criminal proceedings under martial law and the post-war period.....	607
CONTROL AS A MEANS OF ENSURING COMPLIANCE WITH HUMAN RIGHTS IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE (Semenyuk A. L.).....	
1. Extrajudicial appeal of decisions, actions or inaction of the National Police of Ukraine.....	616
2. Judicial control over the activities of the National Police of Ukraine...	620
3. Restrictions on the right to appeal decisions in cases of administrative offenses	624
PUBLIC SECURITY AS A FUNDAMENTAL BASIS FOR EFFECTIVE PUBLIC GOVERNANCE AND ENSURING INALIENABLE HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS (Somin S. V., Komashko V. V., Pikh N. S.).....	
1. Political and legal analysis of the state of public security in developed countries of the world	644
2. International law and national legislation: features of ensuring public safety at the regional level.....	649
3. Peculiarities of the activities of police units to ensure public safety in developed countries of the world	653
ACCOUNTABILITY AND JUDICIAL CONTROL OF EUROPEAN UNION AGENCIES IN THE SYSTEM OF GOOD PUBLIC GOVERNANCE (Formaniuk V. V.).....	
1. Accountability of EU Agencies as an Element of Good Public Governance	666
2. Judicial Control over the Activities of EU Agencies: Limits of Delegation of Powers and Guarantees of Legality	671
3. Accountability and Judicial Control of EU Agencies in the Context of Human Rights Protection.....	678
CRIMINAL LAW RESPONSES TO DOMESTIC VIOLENCE: LIABILITY AND RESTRICTIVE MEASURES (Yushchyk O. I.).....	
1. Objective elements of a criminal offence relating to domestic violence	691
2. Subjective elements of a criminal offence relating to domestic violence.....	702
3. Restrictive measures against persons who have committed domestic violence: criminal law nature and features of application	708

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ФОТО- ТА ВІДЕОЗЙОМКИ У ПУБЛІЧНИХ МІСЦЯХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Алмаші І. М., Алмаші М. М.

ВСТУП

Право на приватність є одним з фундаментальних прав людини, що забезпечується державою шляхом закріплення та гарантування у Конституції України: права на особисту свободу та недоторканість, права на недоторканість житла, права на таємницю кореспонденції, особисту інформацію. Забезпечення та захист права на приватність людини є одним із основних завдань правової держави. На думку професора Корнельського університету Хелен Ніссенбаум недоторканність приватного життя – це не право на секретність чи контроль, а право на належний потік особистої інформації, що залежно від ситуації та контексту, людина може оцінити та вирішити, чим поділитися з іншими у цифровому середовищі.¹

В сучасних умовах розвитку цифрових технологій, збільшення кількості користувачів мобільними телефонами, гаджетами, збільшення обсягів їх використання з метою отримання та обміну інформацією, проблемним питанням є забезпечення та захист права на приватність людини під час фото- чи відеозйомки у публічних місцях, особливо в умовах воєнного стану.

Потреба захисту досліджуваного права пов'язана також зі збільшенням кількості відеокамер, вдосконаленням їх технологічних функцій, внаслідок чого можна отримувати біометричні дані людини. Так, до 2022 року в Україні працювало понад 19 тисяч відеокамер, більшість з них у таких містах як Київ, Одеса, Дніпро, Львів, Харків. Протягом останніх років було розширено масштаби використання камер відеофіксації та відповідного програмного забезпечення для дотримання громадської безпеки та ідентифікації осіб, які причетні до вчинення правопорушень, а саме: камери в межах програми «Безпечне місто», використання Clearview AI при ідентифікації людей, причетних до вчинення злочинів тощо. Однак, не зважаючи на позитивні результати такої відеофіксації, окремі фахівці наголошують на ризиках використання “розумних” камер і програмного

¹ Гиляка О.С. Право на приватність та захист персональних даних в умовах цифровізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 30. № 1. 2023. С. 19. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-15>

забезпечення китайського походження, що встановлюють муніципальні органи в межах програми «Безпечне місто».²

Свобода людини та її особиста недоторканість повинні бути пріоритетними для правової держави. При застосування фотокамер та відеокamer, навіть з метою безпеки, необхідно дотримуватися балансу між інтересами суспільства та держави і приватними інтересами людини. Прикладом незгоди з надмірним контролем уповноважених органів, що порушує приватні інтереси людини, є протести у Гонконгу влітку 2019 року у м. Коулун Бей. Під час цих протестів демонстранти, вважаючи, що влада збирає дані для переслідування активістів, знесли стовпи з камерами для розпізнавання обличчя.

Зважаючи на думку суспільства та позиції різних держав, які вдаються до обмежень застосування «розумних камер» Європейський Союз розглядає можливість заборони використання технології розпізнавання обличчя у громадських місцях на строк до 5 років, запровадивши жорсткі правила для зміцнення захисту конфіденційності людини.³

Слід пам'ятати про те, що фото чи відео людини, викладене в мережі Інтернет чи іншим чином представлене для публічного показу необмеженому колу користувачів, може завдати шкоди правам та інтересам людини. Як зазначає О. Коваленко вся інформація про нас, яка опиняється в Інтернеті, не потрапляє в безодню, а зберігається і накопичується різними інформаційними системами. Обробці та аналізу такої великої кількості інформації сприяє група технологій та методів Big Data, в результаті чого під загрозою опиняються особисті дані та захист конфіденційності.⁴

1. Забезпечення права на приватність людини під час фото- та відеозйомки у публічних місцях: сучасний стан та проблемні питання

В умовах війни під час фото- та відеозйомки у публічних місцях ризик порушення права на приватність людини підвищується, у зв'язку з чим необхідно дослідити обрану проблематику, виокремивши проблемні питання у даній сфері. Публічним місцем, на нашу думку, слід вважати громадське місце, публічні заходи та інші місця загального користування. Громадським місцем згідно ст. 1 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого

² Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану. Київ. 2024. С.13. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_Limit_privacy_A4-4.pdf (дата звернення 03.06.2026)

³ Батчаєв В.К., Шадська У.С. Відеоспостереження у публічних місцях: основи захисту персональних даних: (посібник для оргів місцевого самоврядування). К. Компрінг. 2021. С. 14.

⁴ Коваленко О.О., Тихомиров О.О. Право на приватність в умовах сучасних комунікацій. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 134. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-5/29>

впливу на здоров'я населення»⁵ є частина будь-якої будівлі, споруди, яка доступна чи відкрита для населення вільно або за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, у тому числі під'їзди будівель і споруд, а також підземні переходи, стадіони, паркінги.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»⁶ публічними заходами є збори, конференції, мітинги, виставки, навчальні курси, семінари, тренінги, дискусії, форуми, інші заходи, доступні або відкриті для учасників таких заходів вільно чи за запрошенням. Щодо поняття «публічне місце» Освітній омбудсмен України зазначила, що у контексті припущення згоди на зйомку мова йде про загальнодоступний відкритий простір.⁷

Правовим підґрунтям досліджуваного права є ст. 32 Конституції України⁸ та ст. 307 Цивільного кодексу України⁹, у відповідності до якої фізична особа може бути знята на відеоплівку лише за її згодою, яка припускається у випадку, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці чи заходах публічного характеру. Статтею регламентовано право людини вимагати припинення публічного показу в тій частині, яка стосується її особистого життя. Знімання фізичної особи на відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом.

Без згоди допускається фото- та відеозйомка службових, посадових або публічних осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час виконання ними своїх посадових обов'язків. У випадку встановлення керівником відеокamer на робочому місці, останній повинен попередньо отримати письмову згоду працівників та зазначити про такі умови праці у правилах внутрішнього трудового розпорядку.

Законодавством України не визначено у якій формі повинна бути надана згода на зйомку. Така згода може бути виражена письмово або усно, а також може надаватися мовчазна згода. Ясно вираженою згодою вважається згода у письмовому вигляді; усною є згода, яка надається перед камерою в усній

⁵ Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення. Закон України від 22.09.2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 565.

⁶ Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України від 25.04.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81.

⁷ Освітній омбудсмен України. Правомірність фотографування, відеозйомки та публікування закладами освіти світлин і відео з дітьми. URL: <https://eo.gov.ua/pravomirnist-fotografuvannia-videozjomky-ta-publikuvannia-zakladamy-osvity-svitlyn-i-video-z-ditmy/2025/05/01/> (дата звернення 01.06.2026)

⁸ Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

формі на зйомку та її транслявання. Згода визнається мовчазною тоді, коли людина знала і бачила, що її знімають на фото чи відеокамеру, але не висловила своїх заперечень щодо цього.¹⁰

Розглядаючи право на приватність публічних осіб під час їх фото чи відеозйомки Центр верховенства демократії та права зазначив, що засоби масової інформації можуть збирати і поширювати інформацію про приватне життя публічних осіб за їхньої згоди. Виняток можливий лише у разі, коли існує переважаючий суспільний інтерес, що виправдовує оприлюднення інформації. Таке втручання повинно бути пропорційним і не виходити за межі того, що є необхідним для задоволення правомірного суспільного інтересу. Оскільки як зазначив Європейський суд з прав людини «надання публічним особам можливості цензурувати пресу та суспільну дискусію, прикриваючись захистом своїх особистих прав, було б фатальним для свободи вираження поглядів у царині політики». Публікація фотографій помешкання публічної особи без її згоди допускається, тільки якщо вони були зроблені із загальнодоступного місця і не підривають заходи безпеки, спрямовані на охорону помешкання.¹¹ Таким чином, положення спрямовані на забезпечення та захист права на приватність публічних осіб під час їх фото та відеозйомки. Аналізуючи особливості правового регулювання у даній сфері відносно публічних осіб, слід враховувати презумпцію основоположних прав людини, в тому числі права на приватність.

Як зазначив Конституційний Суд України у своєму Рішенні № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р. у справі № 1-9/2012 щодо офіційного тлумачення ч. 1 ст. 32 Конституції України інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком інформації, що стосується здійснення посадовою особою функцій держави або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації без її згоди є втручанням в її особисте та сімейне життя, що допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.¹²

Право на приватність під час фотозйомки врегульовано ст. 308 Цивільного кодексу України, у відповідності до якої фотографії, на яких

¹⁰ Правила знімання: коли потрібен дозвіл, а коли ні. URL:<https://minjust.gov.ua/m/pravila-znimannya-koli-potriben-dozvil-a-koli-ni> (дата звернення 28.05.2026).

¹¹ Центр демократії та верховенства права. Рекомендації щодо захисту приватності у роботі ЗМІ. URL:<https://cedem.org.ua/analytics/rekomendatsiyi-shhodo-zahystu-pryvatnosti-u-roboti-zmi/> (дата звернення 26.05.2025).

¹² Рішення Конституційного Суду України. Справа № 1-9/2012 від 20 січня 2012 року. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51> (дата звернення 03.06.2025).

зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені, опубліковані лише за згодою цієї особи, а в разі її смерті, то за згодою її дітей, вдови (вдівця), батьків, братів та сестер, яка може бути відкликана з подальшим відшкодування збитків автору фотографії, в тому числі у разі позову за плату. Без згоди може бути розповсюджена фотографія, якщо фізична особа позувала за плату, чи у разі, якщо це викликано необхідністю захисту її інтересів або інтересів інших осіб.

Правам людини під час фото та відеозйомки приділена також значна увага і в судовій практиці. Так, у Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 19.07.2023 року у справі № 214/11028/21 зазначено, що використання будь-якої інформації, що посягає на приватність особи, має бути виправдана переважаючим публічним інтересом. З метою недопущення неправомірного втручання у приватне життя особи потрібно утриматися від публікації відверто особистих фотографій, якщо тільки це безпосередньо не стосується питання публічного інтересу.

Щодо забезпечення права на приватність особи у разі поширення останньою фото в мережі Інтернет, то Верховний Суд вважає, що поширення фото у соціальній мережі в Інтернеті без обмеження кола користувачів, є публічним показом фото, яке здійснює ця особа самостійно. Тож використання таких фото є правомірним, адже попереднє поширення чи розміщення у соціальній мережі було публічним і за згодою особи, яка своїми діями зробила таку інформацію відкритою.¹³

Для людини, як зазначає М. Фрумкін, неможливо залишатися обізнаною про зростаючі можливості використання інформації, яка на перший погляд не викликає занепокоєння. Для позначення системної нездатності людини коректно оцінити загрози збереження своїх персональних даних він запропонував термін «міопія розуміння конфіденційності» (privacy myopia).¹⁴

Як зазначає Центр демократії та права оприлюднення зображень є більш істотним втручанням у право на повагу до приватного життя, ніж просте повідомлення імені особи. У публічних місцях, зокрема, на вулиці, у публічному транспорті, фотографування та відеозйомка осіб без їхньої згоди може проводитись, якщо ці особи знаходяться у натовпі і вони не перебувають безпосередньо у фокусі. Разом з тим дозволено фотографувати і проводити відеозйомку осіб, які свідомо привертають до себе увагу діями, зовнішнім виглядом чи в інший спосіб, а також осіб, які беруть участь у

¹³ Постанова Верховного Суду України від 19.07.2023 року у справі № 214/11028/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112433950> (дата звернення 28.05.2026).

¹⁴ Гиляка О.С. Там само. С. 25. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-15>

заходах публічного характеру, таких як конференції, мітинги, та поширювати такі фото- та відеоматеріали.

У потенційно чутливих місцях, наприклад, у каретах швидкої допомоги, лікарнях, школах та в'язницях, потрібна також згода керівника. Однак, навіть, у разі згоди керівника, засоби масової інформації не повинні проводити фотографування чи відеозйомку осіб, від яких не можна очікувати розумної вільної згоди, наприклад у разі, коли вони знаходяться під стресом у відділенні невідкладної допомоги.¹⁵

На нашу думку, коли зйомка людей проводиться у публічних місцях у натовпі, то згода особи на таку зйомку припускається у випадку, якщо в кадрі зазняті і інші особи. У разі, якщо фото- чи відеозйомка особи проводилася так званим «великим планом», коли обличчя займає більшість кадру не акцентуючи увагу на фоні, однозначно потрібна усна згода цієї особи. Під такою згодою також слід розуміти відповідну стверджувальну жестикуляцію руками, головою, посмішкою, спрямована безпосередньо в об'єктив камери тощо. Наприклад, на концертах «великим планом» показують людей, погляди яких були відведені зовсім в іншу сторону від камери. Крім того, глядачі на концертах можуть підтанцювати або підспівувати виконавцям, але це зовсім не означатиме, що їх згода на зйомку припускається. Це, вважаємо, природна поведінка в подібних обставинах.

Міжнародною нормативно-правовою гарантією досліджуваного права є ст. 8 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод¹⁶ про право на повагу до приватного і сімейного життя, у відповідності до якої кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя. Так, у 2025 році Європейський суд з прав людини ухвалив 164 рішення проти України, з них 16 порушень стосувалося порушення саме ст.8 Конвенції.¹⁷

Так, наприклад, у рішенні, ухваленому Європейським судом з прав людини 28 січня 2003 року у справі «Пек проти Об'єднаного Королівства», постановлено, що міська рада не отримала попередньої згоди заявника на показ відеоматеріалу та не дістала гарантій від преси щодо приховання

¹⁵ Центр демократії та верховенства права. Там само. URL: <https://cedem.org.ua/analytys/rekomendatsiyi-shhodo-zahystu-pryvattnosti-u-roboti-zmi/> (дата звернення 26.05.2025).

¹⁶ Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. №13/№32.

¹⁷ У 2025 році ЄСПЛ ухвалив 164 рішення проти України: які порушення найпоширеніші. URL: <https://zmina.info/news/u-2025-rocz-i-yespl-vynis-164-rishennya-proti-ukrayiny-yaki-porushennya-buly-najposhyrenishi/> (дата звернення 02.06.2026).

постаті заявника на відповідних фото, що є втручанням у право заявника на повагу до його приватного життя та порушенням ст. 8 Конвенції.¹⁸

Законодавством не встановлено з метою забезпечення права на приватність людини обов'язки володільців інформацією у разі здійснення ними відеозйомки у громадських місцях. З цих підстав Уповноважений ВРУ з прав людини у своїх Рекомендаціях зазначив про необхідність вчинення останніми таких дій: розмістити повідомлення суб'єктів персональних даних про здійснення відеоспостереження; вжити заходів щодо навчання працівників, відповідальних осіб; розробити внутрішні документи, якими врегульовуватимуться всі процеси обробки персональних даних; розробити внутрішні правила доступу до персональних даних, визначивши коло осіб, які мають доступ до систем відеоспостереження, записів, серверів та аналітичних даних, пов'язаних із відеоспостереженням; коло таких осіб має бути обмежене та покласти на них відповідальність за захист персональних даних; розробити правила надання доступу до персональних даних для третіх осіб; забезпечити ведення реєстру обробки персональних даних; призначити відповідальну особу або створити підрозділ, що відповідатиме за захист персональних даних.

Людина має право знати про відеозйомку, а також має право переглянути записи або звернутись із запитом про отримання копій відеозаписів за її участі.¹⁹

Слід проаналізувати забезпечення права на приватність людини під час фото- та відеозйомки у публічних місцях уповноваженими органами державної влади чи їх посадовими особами. Так, згідно ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію»²⁰ поліція для виконання покладених на неї завдань та здійснення повноважень, визначених законом, може застосовувати: фото- і відеотехніку, у тому числі техніку, що працює в автоматичному режимі; безпілотні повітряні судна та спеціальні технічні засоби протидії їх застосуванню. Зазначені технічні прилади та технічні засоби можуть закріплюватися на однострої, у/на безпілотних повітряних суднах, службових транспортних засобах, суднах чи інших плавучих засобах, у тому числі тих, що не мають кольорографічних схем, розпізнавальних знаків та написів, які свідчать про належність до поліції, а

¹⁸ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Пек проти Об'єднаного Королівства» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_165#Text (дата звернення 03.06.2026).

¹⁹ Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання права на приватність під час встановлення і використання системи відеоспостереження у громадських місцях. Київ. 2021. С. 16-22.

²⁰ Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

також монтувати/розміщувати їх по зовнішньому периметру доріг і будівель.

Інформація про змонтовані/розміщені технічні прилади, технічні засоби повинна бути розміщена на видному місці. Строки та порядок зберігання матеріалів фото- і кінозйомки, відеозапису та результатів їх аналізу встановлюються Міністерством внутрішніх справ України.

Поліцейський відеомоніторинг зазнав суттєвого розширення за 2022-2024 роки в кількісному вимірі. До місцевих бюджетів за 10 місяців 2023 року було сплачено штрафів на суму 400 млн грн, знижено аварійність ділянок, на яких розміщені камери. Щодо функціональних спроможностей камер, то поліція Київської області в травні 2023 року презентувала системи публічної безпеки, оснащені камерами з функцією розпізнавання обличчя та номерних знаків, а також аналітичним програмним забезпеченням, що дозволяє ідентифікувати осіб у режимі реального часу.

Як зазначив Міністр цифрової трансформації М.Федоров в умовах війни Україна почала використовувати систему розпізнавання обличчя Clearview AI для ідентифікації воєнних злочинців та для розпізнавання облич, щоб ідентифікувати тіла російських солдатів. Станом на кінець 2022 року за допомогою цієї програми ідентифіковано 125 тисяч осіб на території України. Однак, технології штучного інтелекту, подібні Clearview AI, здійснюють збір даних особи автоматично, без її інформування про цей процес та за відсутності згоди на обробку даних. Експерти Лабораторії цифрової безпеки А. Людва та Т. Авдєєва серед головних ризиків застосування технологій Clearview AI виділяють: залежність від алгоритму через неучасть людини у верифікації рішення про ідентифікацію, виклики конфіденційності та недостатній захист даних від зловмисного втручання в цілому.²¹ Не зважаючи на певні позитивні результати використання технологій із штучним інтелектом, законодавством України не врегульовано окремим законом підстави та порядок застосування таких програм та технічних засобів.

На думку О.Заярного основними критеріями оцінки правомірності обробки біометричних даних у діяльності поліції є: необхідність та легітимна мета такої обробки у демократичному суспільстві, забезпечення пропорційного втручання у приватне і сімейне життя порівняно з суспільним інтересом, бути обмеженою у часі, а також узгоджуватися з повноваженнями поліції, виходячи з матеріалів конкретної справи.²² На

²¹ Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану. Київ. 2024. С. 25-26. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_Limit_privacy_A4-4.pdf (дата звернення 03.06.2026).

²² Заярний О.А. До питання щодо забезпечення правомірної обробки біометричних даних у діяльності національної поліції: національні та міжнародні стандарти. *Київський юридичний журнал*. 2022. №1. С. 22. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj-2022-1.03>

нашу думку, необхідно визначити критерії за допомогою яких можна досягти балансу приватних інтересів та суспільного інтересу.

Актуальною, особливо в умовах війни, є проблема дотримання права на приватність людини у разі використання дронів для збору інформації. Так, Уповноважений ВРУ з прав людини у Рекомендаціях зазначив, що використання дронів може бути непомітним протягом тривалого часу і водночас збирати багато персональних даних, у тому числі й чутливих, що може спричинити обмеження низки прав суб'єктів персональних даних, зокрема, позбавити їх можливості безперешкодно отримати інформацію щодо здійснення такого відеоспостереження. В свою чергу використання технологій розпізнавання обличчя ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» віднесено до чутливих даних, щодо обробки яких встановлено особливі вимоги. Дані про зображення людини можуть бути використані для точної ідентифікації особи в різних контекстах, а також для аналізу або визначення інших характеристик, таких, як: вік, стать чи етнічна приналежність, що може призвести до порушення права на приватність. Таким чином, обробка біометричних даних має здійснюватися на підставі та відповідно до вимог чинного законодавства, що було підтверджено останньою європейською практикою.²³

Варто погодитися з А. Бойко, яка пропонує повноваження Уповноваженого ВРУ з прав людини доповнити наступними: визначення можливості застосування тих чи інших біометричних технологій до людини; необхідність залучення експертів у контексті проведення перевірок щодо порушення законодавства у сфері захисту біометричних персональних даних.²⁴

На нашу думку, відсутність належного закону у сфері біометричних даних може призвести до суттєвого порушення прав та інтересів людини, що є небезпечним для останньої. Оскільки, як зазначив Я.Возний у своєму дисертаційному дослідженні, виготовлення моделі пальця або навіть сітківки ока за допомогою спеціальних голограм є можливим. Оскільки ідентифікація на основі руху очей використовує інформацію, яка виробляється переважно людиною, проте підробити цю інформацію набагато складніше. Хоча біометричні дані зазвичай використовуються для розпізнавання індивідуума, з тими ж даними можна отримати додаткову

²³ Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання права на приватність під час встановлення і використання системи відеоспостереження у громадських місцях. Київ. 2021. С. 6-10.

²⁴ Бойко А.М. Захист біометричних персональних даних Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №2. С. 161-162. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/37>

інформацію, наприклад, вік, стать, етнічну приналежність, колір волосся, колір очей, стиль одягу, татуювання і т.д.²⁵

Правове регулювання у сфері біометричних даних здійснюється згідно Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства²⁶ у відповідності до якого біометричними даними є відцифровані відбитки пальців рук, відцифроване зображення обличчя. Фіксація біометричних даних особи – це процес збору біометричних даних громадянина України, іноземця та особи без громадянства, внесення їх та зберігання у відомчих інформаційних системах суб'єктів національної системи.

До суб'єктів національної системи належать, зокрема: ДМС, Адміністрація Держприкордонслужби, Національна поліція, МВС, Державне бюро розслідувань, МЗС, закордонні дипломатичні установи та інші уповноважені органи влади. Функціонування національної системи забезпечує ДМС, яка є розпорядником. Адміністратором національної системи є адміністратор Єдиного державного демографічного реєстру. Програмно-технічні комплекси національної системи розміщуються у спеціально обладнаних службових приміщеннях з дотриманням вимог щодо захисту інформації. Функціонування національної системи забезпечується центром обробки даних, а наповнення відомчих інформаційних систем – відповідними суб'єктами національної системи.

Вважаємо, що правове регулювання у сфері біометричних даних на підставі зазначеного Положення є недостатнім, оскільки з метою належного правового регулювання потрібно прийняти відповідний закон.

Певні законодавчі кроки щодо правової регламентації у сфері біометричних даних зроблено. Так, з метою забезпечення національної безпеки, підвищення загального рівня публічної безпеки і порядку, забезпечення безпеки місць проживання та перебування громадян розроблено Проект Закону про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки²⁷ №11031 від 20.02.2024 р., який має на меті визначити основні засади створення та функціонування єдиної системи відеомоніторингу стану публічної безпеки у відповідності з єдиними функціональними і технологічними стандартами.

²⁵ Возний Я.В. Методи та засоби підвищення якості попереднього опрацювання біометричних зображень. Дисертація. Львів. 2022. С. 27, 116. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/radaphd/20456/disvozniiy30.pdf> (дата звернення 03.06.2026).

²⁶ Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 року №1073. *Офіційний вісник України*. 2018. №4. Ст. 178.

²⁷ Проект Закону про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки №11031 від 20.02.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43733> (дата звернення 26.05.2026).

Відповідно до ст.4 зазначеного проекту Закону об'єктами відеомоніторингу є: інформаційні об'єкти, до яких належать фізичні особи, а також транспортні засоби; публічні місця; об'єкти критичної, соціальної, економічної, житлово-комунальної, транспортної, інженерної та іншої інфраструктури, а саме: парки, рекреаційні зони, сади, сквери та майданчики; пам'ятки культурної та історичної спадщини; вулиці, дороги та інші території загального користування. Єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки становлять сукупність визначених цим Законом систем відеомоніторингу стану публічної безпеки органів державної влади та місцевого самоврядування центрального, регіонального, місцевих рівнів, а також відомчих систем відеомоніторингу підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, які повністю або частково здійснюють відеомоніторинг публічних місць.

Ст. 13 вищевказаного проекту Закону персональні дані (інформація про фізичну особу, власника транспортного засобу тощо) зберігаються та обробляються в системах відеомоніторингу стану публічної безпеки протягом строку, необхідного для досягнення цілей обробки таких даних, визначених законодавством, але не більше п'ятнадцяти років. Дані щодо відцифрованого образу обличчя особи, марки, моделі, кольору, номерного знаку тощо транспортного засобу, зберігаються лише в системі відеомоніторингу стану публічної безпеки центрального рівня.

У законі повинні бути зазначені права суб'єкта персональних даних щодо збору, обробки та зберігання біометричних даних, право на ознайомлення з отриманими біометричними даними та їх наступною обробкою, а також право бути проінформованими щодо суб'єктів збору, обробки та місця зберігання біометричних даних. Крім того, необхідно встановити підстави адміністративної та кримінальної відповідальності у даній сфері.

Як зауважує А. Мартинова в Україні на законодавчому рівні визначено перелік операторів, що здійснюють обробку біометричних персональних даних на державному рівні, але не визначено обов'язку реєстрації таких операторів. Наприклад, у Польщі, Угорщині, Німеччині, Швеції, Франції є законодавча вимога щодо реєстрації всіх операторів, всіх форм власності, що здійснюють обробку як персональних так і біометричних персональних даних. У Франції та Швеції необхідно також отримати ліцензію на таку діяльність.²⁸

²⁸ Мартинова А.М. Адміністративно-правове забезпечення обігу та захисту біометричних персональних даних. Дисертація. Київ. 2022. С.139-140. URL:<https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/ae6711fe-3783-4255-817d-7ef964f08f4d/content> (дата звернення 28.05.2026).

Згідно аналізу судової практики за період з 01 січня 2022 року до 05 квітня 2024 року 7 вироків суду стосувалися порушення права на приватність, зокрема: незаконне стеження за приватним життям особи (штраф 10600 грн.) незаконне поширення фотографій інтимного характеру, зроблених без згоди особи (штраф 8500 грн); публікація фотографій образливого змісту тощо (штраф 4250 грн); правоохоронці під час санкціонованого обшуку отримали доступ до персональних даних, фотографій та інших предметів приватного життя, які потім поширювали у соціальних мережах та месенджерах без згоди особи (штраф 8500 грн.).²⁹

З метою забезпечення дотримання прав людини, зокрема права на приватність і захист персональних даних під час здійснення журналістської діяльності в умовах воєнного стану Уповноваженим Верховної Ради України розроблено відповідні Рекомендації, згідно яких медіа зобов'язані дотримуватися балансу між свободою вираження поглядів і правом особи на захист персональних даних.

Публікація зображень допускається лише за умови, що вона є необхідною для досягнення журналістської мети, у випадку коли неможливо досягти тієї ж мети менш інвазивними засобами та потенційна шкода для особи не переважає суспільну користь. У разі суспільної необхідності, ключовою умовою правомірності є баланс між правом людини на повагу до приватного та сімейного життя і правом суспільства знати суспільно важливу інформацію.

Даними рекомендаціями встановлено певні вимоги до медіа: повинні забезпечити захист матеріалів від несанкціонованого доступу, безпечно зберігання фото, відео, контактів, чорнових записів та видалення метаданих, зокрема геолокація, EXIF. Повинні не допускати публікацію фото- та відеоматеріалів, що можуть ідентифікувати місцеперебування; створити загрозу життю, здоров'ю чи свободі особи, призвести до її повторної травматизації. Під час створення візуального та аудіоконтенту рекомендується уникати ідентифікації осіб без необхідності; використовувати анонімізацію, а саме: розмиття обличчя, голосу, даних; не поширювати геолокаційні дані, адреси, номери документів; видаляти метадані з матеріалів перед публікацією.

Під час публікації матеріалів за участі військових забороняється демонструвати обличчя, шеврони, номери техніки, не допускається фіксація місць дислокації та поширення інформації про родинні зв'язки. Члени родин військовослужбовців вважаються особами підвищеного ризику, інформація про яких не повинна публікуватись без нагальної необхідності.

²⁹ Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану. Київ. 2024. С. 41-42. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_Limit_privacy_A4-4.pdf (дата звернення 29.05.2026).

Відповідальність за публікацію чутливих даних може покладатися не лише на автора матеріалу, а й на головного редактора та видавця, залежно від внутрішньої структури контролю в медіа.³⁰ В умовах воєнного стану органами публічної влади з метою захисту людей, недопущення порушення їх прав, об'єктів критичної інфраструктури, місць дислокації військових формувань може встановлюватися обмеження чи заборона фото- чи відеозйомки зазначених об'єктів.

Отже, у даному підрозділі проаналізовано сучасний стан забезпечення права на приватність людини під час фото- та відеозйомки у публічних місцях, виокремлено проблемні питання у даній сфері.

2. Особливості забезпечення права на приватність дітей під час фото- та відеозйомки у публічних місцях в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану діти є найбільш вразливими та потребують особливого захисту. На забезпечення їх прав та інтересів повинна бути спрямована діяльність держави в особі уповноважених органів, закладів освіти, прийняті відповідні нормативно-правові акти. Навіть за відсутності прямої загрози для життя та безпеки, як зазначає В.Подорожний, індивідуального насильства та руйнувань, пов'язаних з воєнним конфліктом, збройні конфлікти впливають на всю соціальну екологію дітей. Варто запроваджувати належну систему догляду, а також заходи, спрямовані на сприяння розвитку шкільного середовища, що будуть спрямовані на покращення добробуту дітей.³¹

Відповідно до ст.1 Закону України «Про охорону дитинства»³² дитиною є особа віком до 18 років, якщо вона не набуває прав повнолітньої раніше на підставах, визначених законом. Охорона дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини.

Одною з найважливіших проблематик сьогодення є забезпечення та захист права на приватність дітей під час фото- та відеозйомки у публічних

³⁰ Уповноважений ВРУ з прав людини. Рекомендації для медіаспільноти щодо захисту персональних даних під час публікації фото- та відеоматеріалів у журналістських розслідуваннях. С.5-10 URL:<https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/1-28012026-1609-rekomendatsii-dlya-mediaspilnoti.pdf> (дата звернення 03.06.2026)

³¹ Подорожний В.Г.Проблематика підтримки дітей в умовах війни:соціальний та психологічний аспекти. Захист прав дітей в умовах війни: Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 17 травня 2022 року. Вінниця, 2022. С. 49.

³² Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2021. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

місяцях, особливо в умовах воєнного стану. Як зазначила Освітній омбудсмен України Н.Лещик з моменту розміщення будь-якої інформації про дитину в мережі Інтернет, остання починає “жити власним життям”, та в окремих випадках нашкодити дитині, наприклад, вчиняти кібербулінг, хакерство, шахрайство чи шантаж. За допомогою світлин та іншої інформації можна ідентифікувати дитину та батьків, відстежити місце та час її перебування, що є дуже небажаним в умовах воєнного стану. Омбудсменка зазначила, що розповсюдження конфіденційної інформації про людину, навіть за її згодою, може становити загрозу для життя і здоров’я останньої та її родини. Навіть фільмування тільки закладу без присутності людей у кадрі може бути небезпечним для всіх, хто у ньому навчається та працює.³³

Правове регулювання права на приватність дітей під час фото- та відеозйомки, отримання згоди на таку зйомку, врегульовано положеннями ст. 307, 308 ЦК України, зміст яких розкритий у першому підрозділі, з певними особливостями, що стосуються дітей.

На міжнародному рівні правове регулювання досліджуваної проблематики здійснюється згідно Рекомендації CM/Res (2018)7 про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі³⁴ від 4 липня 2018 р., у преамбулі якої зазначено, що цифрове середовище є складним і швидко розвивається, впливаючи на зміни в житті дітей. Зокрема, у п. 26-28 зазначених Рекомендацій закріплено обов’язок держави забезпечувати право дитини на недоторканність приватного життя та захист даних з урахуванням віку дитини та її зрілості, враховуючи, якщо доречно, порад їх батьків чи інших законних представників. Згода на обробку персональних даних дітей та/або їхніх батьків, чи їх законних представників повинна бути вільною, явною, обґрунтованою та однозначною.

У відповідності до п. 32 Рекомендацій зазначено, що обробка даних, які вважаються чутливими, такі як генетичні дані, біометричні дані, що однозначно ідентифікують дитину, особисті дані, може здійснюватися тільки у разі закріплення відповідних законодавчих гарантій. Даним міжнародним актом передбачено також право дітей та/або їхніх батьків чи законних представників скасувати свою згоду на обробку особистих даних,

³³ Освітній омбудсмен України. Правомірність фотографування, відеозйомки та публікування закладами освіти світлин і відео з дітьми. URL: <https://eo.gov.ua/pravomirnist-fotografuvannia-videozyomky-ta-publikuvannia-zakladamy-osvity-svitlyn-i-video-z-ditmy/2025/05/01/> (дата звернення 01.06.2026).

³⁴ Рекомендація CM/Res (2018)7 Комітету міністрів державам-членам про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі від 4 липня 2018 р. URL: <https://mys.gov.ua/upload/document/p4zXOy4QuCKboFP3U7O5R9EjStQZ4xANXMHZw7Y3.pdf> (дата звернення 01.06.2026).

право мати доступ до своїх особистих даних, а також мати можливість виправити або стерти їх, особливо коли обробка є незаконною або коли це компрометує гідність, безпеку та конфіденційність останніх.

Важливим кроком у сфері забезпечення прав дитини було прийняття у 2015 році Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, де визначено 17 загальних цілей у сфері сталого розвитку. Серед яких, зокрема, покласти край насильству, експлуатації та всім формам насильства і тортур щодо дітей. Поняття захисту дітей в цифровому середовищі передбачає цілісний підхід до створення безпечних, розрахованих на відповідний вік цифрових просторів для дітей та молодих осіб при забезпеченні реагування, підтримки та самопомогі за наявності загрози; запобігання шкідливому впливу тощо.³⁵

На думку О.Синегубова інтеграція дітей як «цифрових уродженців» у глобальні соціальні, освітні та майбутні трудові системи може підвищувати їхню вразливість до шкідливого або незаконного контенту, а також до ризиків для фізичного й психічного здоров'я, пов'язаних із надмірним використанням цифрових технологій.³⁶

Незважаючи на існуючі прогалини у законодавстві щодо правового регулювання права на приватність дітей під час фото- та відеозйомки, значну роль у цій сфері відіграють рекомендації Уповноваженого ВРУ з прав людини та Освітнього омбудсмена України.

Так, згідно п. 8.1. Рекомендацій Уповноваженого ВРУ з прав людини для медіаспільноти щодо захисту персональних даних під час публікації фото- та відеоматеріалів у журналістських розслідуваннях зазначено, що публікація фото- та відеоматеріалів із зображенням дітей допускається лише у виключних випадках і за умов згоди законного представника, яка надається ще до моменту зйомки, відсутності ризику ідентифікації місця перебування та дотримання принципу найкращих інтересів дитини. При цьому не має допускатись показ обличчя дітей, які постраждали від війни, ідентифікація дітей із сімей військовослужбовців та розкриття інформації про сиріт, евакуйованих або депортованих дітей.

Медіа повинні враховувати ступінь зрілості дитини, а також утриматися від їх публікації чутливих, негативних або недоречних коментарів про дитину, які надають батьки або законні представники. Журналістам

³⁵ Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для органів державної влади. ITU 2020. С. 6. URL: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/e/ee/08924303472c523d014970d26735eeef.pdf> (дата звернення 29.05.2026).

³⁶ Синегубов О.В. Концептуалізація «цифрових прав» та здійснення прав дітей у цифровому середовищі в контексті цифрового конституціоналізму. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 33. № 1. 2026. С.74-75. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-53>

рекомендовано використовувати розмиття, знімання зі спини, силуети або ілюстративні зображення.

Крім того, права дитини на гідність та приватність мають перевагу, навіть, над згодою батьків у ситуаціях, що характеризуються особливою вразливістю. Під такими ситуаціями слід розуміти надзвичайний випадок, в тому числі аварія, вчинення злочину відносно дитини, погане самопочуття, перебування в лікарні, проведення діяльності журналістом, що призведе тільки до погіршення стану дитини. Уповноважений зазначив про необхідність утриматися від публікації негативних коментарів батьків чи законних представників на адресу дитини.³⁷ Однак, на нашу думку, це обмеження повинно стосуватися всіх суб'єктів, з якими може бути пов'язане навчання, відпочинок чи інша діяльність, стосунки дитини.

Винятком щодо отримання згоди на фото- чи відеозйомку, є ситуації, коли дитина є публічною особою, наприклад, спортсменом, і інформація стосується її публічної діяльності, або коли наявний суспільний інтерес, що переважає. Публікація негативних, образливих чи інші неналежних коментарів про дітей допускається лише у виняткових випадках і тільки якщо це необхідно для задоволення переважаючого суспільного інтересу. В такому разі не слід згадувати ім'я дитини для уникнення асоціації на все життя з негативними чи соромливими коментарями.³⁸

На думку Х. Маркович існують певні труднощі у забезпечення прозорості у використанні даних, контроль над тим, куди і кому передаються дані, а також можливість для батьків і дітей отримувати доступ до інформації та відкликати згоду. Також необхідно дотримуватися балансу між захистом дитини і її свободою.³⁹

В результаті моніторингового аналізу 19 онлайн-медіа, проведеного громадською організацією “Інститут масової інформації” в лютому 2023 року, було встановлено, що найбільше згадок про дітей у відсотковому відношенні щодо іншої інформації здійснено телеканалами: «Суспільне» – 24%, «ТСН» – 11,4%, «24 канал» – 8,4%. В переважній більшості діти згадувалися в темах про війну, надзвичайні ситуації та кримінальні новини. В матеріалах про війну діти згадувалися як частина родини українських

³⁷ Уповноважений ВРУ з прав людини. Рекомендації для медіаспільноти щодо захисту персональних даних під час публікації фото- та відеоматеріалів у журналістських розслідуваннях. С. 8. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/1-28012026-1609-rekomendatsii-dlya-mediaspilnoti.pdf> (дата звернення 03.06.2026).

³⁸ Центр демократії та верховенства права. Рекомендації щодо захисту приватності у роботі ЗМІ. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/rekomendatsiyi-shhodo-zahystu-pryvatnosti-u-roboti-zmi/> (дата звернення 26.05.2025).

³⁹ Маркович Х.М. Правові аспекти приватності дітей в Інтернеті: баланс між захистом і свободою. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 5. С. 202-203. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.31>

військових, які загинули під час бойових дій. У таких текстах журналісти не публікували фото дітей або іншу чутливу інформацію про них.⁴⁰

На думку Л. Музики держава має не тільки «не перешкоджати», а й підтримувати вироблення та поширення змістовного, корисного для розвитку дитини контенту; усувати структурні бар'єри. Таке право взаємопов'язане з правом на освіту, оскільки станом на квітень 2024 р. 900 тисяч учнів здобували освіту онлайн через воєнний стан. Захист має включати превенцію, тобто освітні програми, модераторські протоколи; оперативне реагування, а саме: швидке видалення та збереження доказів; та реабілітаційні сервіси. За даними UNICEF 29% українських підлітків стикаються з такими проблемами, як кібербулінг та онлайн-шахрайство.⁴¹

Як зазначила Освітній омбудсмен України в освітніх закладах право на приватність учнів під час фото- та відеозйомки регламентується положеннями ст. 32 Конституції України, ст. 307 ЦК України, Законом України «Про освіту». Серед дітей підліткового віку особливо популярним є використання мобільних телефонів, гаджетів, програм, у яких можна розмішувати своє фото та відео. Однак, незнання правил їх розміщення може завдати значної шкоди дитині. У разі фотографування неповнолітніх представникам закладу освіти потрібен дозвіл від законних представників дитини. Вчитель, класний керівник чи директор не є законними представниками дитини, крім випадків перебування дитини у дитячих будинках і загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

З метою забезпечення найкращих інтересів дитини для проведення зйомки потрібна згода дитини, оскільки згідно Методичних рекомендацій щодо організації виховного процесу в закладах освіти на 2024/2025 н.р. кожна дитина є суб'єктом, а не об'єктом правовідносин, і провідним принципом Конвенції є право дитини на участь у розв'язанні питань, які її стосуються. Згоду від обох батьків та дитини потрібно отримувати перед кожним заходом, а не на тривалий період.

На нашу думку, у школах з великою кількістю учнів виконання даної рекомендації Освітнього омбудсмена пов'язано з певними труднощами, оскільки такими закладами проводиться велика кількість заходів з відповідною фото- чи відеозйомкою і щоразу викликати батьків для дачі згоди буде навантаженням, як для батьків, так і для відповідальних педагогів. Крім того, Освітній омбудсмен рекомендувала органам

⁴⁰ Інститут масової інформації. Права дитини в українських медіа: моніторингове дослідження. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/prava-dytyny-v-ukrayinskyh-media-monitoringove-doslidzhennya-i51185> (дата звернення 02.06.2026).

⁴¹ Музика Л.А. Цифрові права дітей: Сучасні виклики та євроінтеграція. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91. Ч. 1. С. 398. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.57>

управлінням освіти не вимагати у закладів освіти фотозвіти заходів з великою кількістю фотографій дітей на власних ресурсах, оскільки така вимога не встановлена нормативно-правовими актами, та крім безпекових ризиків також накладає велике навантаження на педагогів.

Освітнім омбудсменом також зазначено, що фото чи відео дитини, яке викладено у чаті її батьками чи іншими законними представниками не є згодою на публікацію у соціальних мережах, оскільки вони поширюються для обмеженого кола користувачів. Також, в умовах воєнного стану, щоб не завдати шкоди дитині, особливо дітям військовослужбовців, варто не знімати на офіційних заходах військовослужбовців та їхніх родичів, позначати їх у соціальних мережах.

Фото чи відеозйомка протиправної поведінки проводиться для захисту прав людини без згоди особи, яка вчиняє протиправні дії, оскільки відомості про факти порушення прав людини не належать до конфіденційної інформації. Саме така фіксація правопорушення часто є дієвим інструментом захисту прав дитини у разі жорстокого поводження, зокрема булінгу.⁴²

На нашу думку, необхідно внести зміни в ст. 26 Закону України «Про освіту», доповнивши обов'язком керівника наступного змісту: «зобов'язаний вжити заходів щодо забезпечення права на приватність учасників освітнього процесу під час проведення фото- та відеозйомки, що включає: дотримання законодавства у сфері надання згоди на фото- та відеозйомку дітей та їх батьків; вжиття відповідних заходів, що унеможливлюють завантаження фотографії чи відео з дітьми на сайті закладу освіти, Фейсбуці чи інших цифрових ресурсах, та здійснювати відповідний контроль у даній сфері». Адже, можливість завантаження фотографії чи відео третіми особами може завдати більш значної шкоди правам та інтересам дітей порівняно з можливістю тільки переглянути їх.

Як зазначає В. Волік у разі, якщо батьки дитини заперечують проти зйомки дитини, у разі публічного показу в тій частині, яка стосується її особистого життя, то зйомку потрібно припинити, відшкодувавши усі витрати, пов'язані з демонтажем такої виставки чи запису. Знімання однокласників, інших учнів і вчителів проводиться за їх згоди і не повинно заважати проведенню уроку. Якщо щодо дитини або вчителя вчиняються протиправні дії і зйомка ведеться з метою їх фіксації, така зйомка може визнаватися допустимою на підставі ч. 2 статті 32 Конституції України.⁴³

На думку окремих фахівців, кожна дитина, яка має необмежений доступ до Інтернету, знаходиться в зоні ризику, у зв'язку з чим її права та інтереси

⁴² Освітній омбудсмен України. Там само.

⁴³ Правила знімання: коли потрібен дозвіл, а коли ні. URL:<https://minjust.gov.ua/m/pravila-znimannya-koli-potriben-dozvil-a-koli-ni> (дата звернення 28.05.2026).

можуть бути порушені. З метою захисту прав дитини в Україні за підтримки телеком-оператора «Датагруп» працює сервіс Take It Down, за допомогою якого можна зупинити поширення та видалити онлайн фото та відео. Даний сервіс створений Національним центром зниклих й експлуатованих дітей, дозволяє будь-кому анонімно й без завантаження фактичних зображень створити те, що по суті є цифровим відбитком цього зображення.

Цей відбиток, тобто унікальний набір чисел, який називається «хеш», потрапляє в базу даних, і технічні компанії, які погодилися брати участь у проєкті, видаляють зображення зі своїх сервісів. Це можливо без виходу зображення або відео з пристрою, тільки значення хешу надсилатиметься Національному центру зниклих й експлуатованих дітей. На разі платформами-учасниками є Facebook, Instagram, TikTok, Snap. Inc., OnlyFans, Pornhub та інші. Зображення не буде видалено, якщо його розміщено на іншому сайті або надіслано через зашифровану платформу. У разі зміни оригінального зображення воно стає новим зображенням і тому потребуватиме нового набору цифр.⁴⁴

Аналізуючи судову практику слід зауважити, що фотографії малолітніх та неповнолітніх осіб, які через свій вік не можуть належним чином розуміти наслідки, пов'язані із розміщенням своїх зображень у соціальних мережах, можуть публікуватись сторонніми особами лише зі згодою обох батьків, які мають рівні права відносно розвитку та виховання дітей. Згода лише одного з батьків не надає прав на публічне розміщення фото- та відео зображень малолітніх дітей, якщо між ними не укладено окремого договору, де зазначено такі обставини. Так, Київський районний суд м. Одеси у справі № 520/1084/18 у своєму рішенні дійшов висновку, що розміщення зображень малолітньої особи у соціальній мережі Фейсбук, без згоди матері навіть за наявності згодою батька є незаконним та така інформація підлягає вилученню, оскільки приватні сторінки у соціальних мережах відносяться до публічних інформаційних джерел.⁴⁵

Отже, у даному підрозділі проаналізовано право на приватність дітей під час фото- та відеозйомки у публічних місцях в умовах воєнного стану, виокремлено проблемні питання у даній сфері.

ВИСНОВКИ

Право на приватність є одним із фундаментальних прав людини, яке по суті означає право на її свободу та особисту недоторканість, зумовлює

⁴⁴ Понінківська територіальна громада. Що робити, якщо фото дитини поширили в Інтернеті і куди звернутися по допомогу. URL: <https://poninkivska-gromada.gov.ua/news/1714127754/> (дата звернення 03.06.2026).

⁴⁵ Шадська У. Правовий аналіз регулювання права людини на своє зображення. С. 16-17. URL: https://www.helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2021/12/Personal_Photo_A5.pdf (дата звернення 02.06.2025).

обов'язки третіх осіб та держави в особі її уповноважених органів щодо його забезпечення та захисту, в тому числі під час фото- та відеозйомки в публічних місцях. Особливо в умовах воєнного стану зростає ризик порушення досліджуваного права та заподіяння шкоди у зв'язку з таким правопорушенням.

Правове регулювання права на приватність під час фото- та відеозйомки, здійснюється на підставі ст. 307, 308 Цивільного кодексу України, які з метою забезпечення досліджуваного права потребують уточнення та доопрацювання. Необхідно визначити на законодавчому рівні форми згоди на фото- чи відеозйомку, зокрема: письмова, усна та мовчазна згода, зазначивши при цьому критерії мовчазної та усної згоди. Адже саме при таких формах згоди ризик правопорушень щодо права на приватність людини зростає.

Однією з найважливіших проблематик є врегулювання на законодавчому рівні спеціальним законом підстави та порядок здійснення збору, обробки та зберігання біометричних даних, зокрема, даних обличчя та пальців, які отримують уповноважені суб'єкти (володільці інформацією) в результаті використання так званих «розумних» відеокамер, дронів тощо. Такі дані віднесено до чутливих даних. Законом необхідно врегулювати обов'язки уповноважених суб'єктів у сфері біометричних даних, володільців даних; передбачити можливість ознайомлення суб'єктів біометричних даних з інформацією щодо таких даних, здійснення контролю за їх обробкою та зберіганням, встановити підстави адміністративної та кримінальної відповідальності у даній сфері.

З метою забезпечення права на приватність дітей під час фото- та відеозйомки у публічних місцях необхідно внести зміни в ст. 26 Закону України «Про освіту» доповнивши обов'язком керівника закладу освіти: вжити заходів щодо забезпечення права на приватність учасників освітнього процесу під час проведення фото- та відеозйомки, що включає: дотримання законодавства у сфері надання згоди на фото- та відеозйомку дітей та їх батьків; вжиття відповідних заходів, що унеможливають завантаження фотографії чи відео з дітьми на сайті закладу освіти, Фейсбуці чи інших цифрових ресурсах, та здійснювати відповідний контроль у даній сфері.

АНОТАЦІЯ

У даній статті досліджено право на приватність під час фото- та відеозйомки у публічних місцях як фундаментального права людини. Зазначено, що публічним місцем слід вважати громадське місце, публічні заходи та інші місця загального користування. Проведення фото- чи відеозйомки людини можливо тільки за її згодою, крім випадків вчинення правопорушення відносно неї. З метою належного забезпечення та захисту

досліджуваного права Уповноваженим ВРУ з прав людини у Рекомендаціях зазначено заходи, які мають вжити володільці інформацією у разі проведення ними фото- чи відеозйомки в громадських місцях. Окрема увага приділена проблематиці біометричних даних, які належать до чутливих даних, збір та обробка яких здійснюється при відсутності належного нормативно-правового регулювання, що є особливо небезпечним в умовах воєнного стану. Необхідно прийняти закон, в якому необхідно встановити обов'язки уповноважених суб'єктів у сфері біометричних даних, а також встановити підстави адміністративної та кримінальної відповідальності у даній сфері.

У статті досліджено особливості забезпечення та захисту права на приватність дітей під час фото- та відеозйомки у публічних місцях. Зокрема, з урахуванням найкращих інтересів дитини запропоновано внести зміни у Закон України «Про освіту» щодо обов'язків керівника у сфері забезпечення досліджуваного права.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст.356.
3. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення. Закон України від 22.09.2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 565.
4. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України від 25.04.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81.
5. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379
6. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
7. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. №13/№32.
8. Рекомендація CM/Res (2018)7 Комітету міністрів державам-членам про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі від 4 липня 2018 р. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/document/p4zXOy4QuCKboFP3U7O5R9EjStQZ4xANXMHZw7Y3.pdf> (дата звернення 01.06.2026).
9. Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 року №1073. *Офіційний вісник України*. 2018. №4. Ст. 178.

10. Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану. Київ. 2024. 45 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_Limit_privacy_A4-4.pdf (дата звернення 03.06.2026).

11. Батчаєв В.К., Шадська У.С. Відеоспостереження у публічних місцях: основи захисту персональних даних. К. Компрінт. 2021. 98 с.

12. Бойко А.М. Захист біометричних персональних даних Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №2. С. 160-163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/37>

13. Возний Я.В. Методи та засоби підвищення якості попереднього опрацювання біометричних зображень. Дисертація. Львів. 2022. 171 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/radaphd/20456/disvozniiy30.pdf> (дата звернення 03.06.2026).

14. Гиляка О.С. Право на приватність та захист персональних даних в умовах цифровізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 30. № 1. 2023. С. 15-30. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-15>

15. Заярний О.А. До питання щодо забезпечення правомірної обробки біометричних даних у діяльності національної поліції: національні та міжнародні стандарти. *Київський юридичний журнал*. 2022. №1. С. 18-24. DOI <https://doi.org/10.32782/klj-2022-1.03>

16. Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для органів державної влади. 71 с. ITU 2020. URL: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/e/ee/08924303472c523d014970d26735eeef.pdf> (дата звернення 29.05.2026).

17. Інститут масової інформації. Права дитини в українських медіа: моніторингове дослідження. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/pravadytyny-v-ukrayinskyh-media-monitoringove-doslidzhennya-i51185> (дата звернення 02.06.2026).

18. Коваленко О.О., Тихомиров О.О. Право на приватність в умовах сучасних комунікацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С.133-136. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-5/29>

19. Мартинова А.М. Адміністративно-правове забезпечення обігу та захисту біометричних персональних даних. Дисертація. Київ. 2022. 166 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/ae6711fe-3783-4255-817d-7ef964f08f4d/content> (дата звернення 28.05.2026).

20. Маркович Х.М. Правові аспекти приватності дітей в Інтернеті: баланс між захистом і свободою. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип.5 С.199-203. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.31>

21. Музика Л.А. Цифрові права дітей: Сучасні виклики та євроінтеграція. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91. Ч. 1. С. 394-400. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.57>

22. Освітній омбудсмен України. Правомірність фотографування, відеозйомки та публікування закладами освіти світлин і відео з дітьми. URL: <https://eo.gov.ua/pravomirnist-fotohrafuvannia-videozyomky-ta-publikuvannia-zakladamy-osvity-svitlyn-i-video-z-ditmy/2025/05/01/> (дата звернення 01.06.2026).

23. Постанова Верховного Суду України від 19.07.2023 року у справі № 214/11028/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112433950> (дата звернення 28.05.2026).

24. Подорожний В.Г. Проблематика підтримки дітей в умовах війни: соціальний та психологічний аспекти. Захист прав дітей в умовах війни. Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 17 травня 2022 року. Вінниця, 2022, 90 с.

25. Правила знімання: коли потрібен дозвіл, а коли ні. URL: <https://minjust.gov.ua/m/pravila-znimannya-koli-potriben-dozvil-a-koli-ni> (дата звернення 28.05.2026).

26. Проект Закону про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки №11031 від 20.02.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43733> (дата звернення 26.05.2026).

27. Понінківська територіальна громада. Що роботи, якщо фото дитини поширили в Інтернеті і куди звернутися по допомогу. URL: <https://poninkivska-gromada.gov.ua/news/1714127754/> (дата звернення 03.06.2026)

28. Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання права на приватність під час встановлення і використання системи відеоспостереження у громадських місцях. Київ. 2021. 26 с.

29. Рекомендації Уповноваженого ВРУ з прав людини для медіаспільноти щодо захисту персональних даних під час публікації фото- та відеоматеріалів у журналістських розслідуваннях. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/1-28012026-1609-rekomendatsii-dlya-mediaspilnoti.pdf> (дата звернення 03.06.2026).

30. Рішення Конституційного Суду України. Справа № 1-9/2012 від 20 січня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51> (дата звернення 03.06.2025).

31. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Пек проти Об'єднаного Королівства» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_165#Text (дата звернення 03.06.2026).

32. Синегубов О.В. Концептуалізація «цифрових прав» та здійснення прав дітей у цифровому середовищі в контексті цифрового конституціоналізму. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 33. № 1. 2026. С. 53-95 DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-53>

33. У 2025 році ЄСПЛ ухвалив 164 рішення проти України: які порушення найпоширеніші. URL: <https://zmina.info/news/u-2025-roczy-yespl-vynis-164-rishennya-proty-ukrayiny-yaki-porushennya-buly-najposhyrenishi/> (дата звернення 02.06.2026).

34. Центр демократії та верховенства права. Рекомендації щодо захисту приватності у роботі ЗМІ. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/rekomendatsiyi-shhodo-zahystu-pryvatnosti-u-roboti-zmi/> (дата звернення 26.05.2025)

35. Шадська У. Правовий аналіз регулювання права людини на своє зображення. 21 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2021/12/Personal_Photo_A5.pdf (дата звернення 02.06.2025).

Information about the authors:

Almashi Iryna Mykhaylivna,

PhD of Law, Associate Professor of the Department of Management,
Entrepreneurship and Trading

Uzhhorod Institute of Trade and Economics of the State University
of Trade and Economics

4, Korytnianska str., Uzhhorod, 88020, Ukraine

Almashi Myroslav Mykhaylovych,

PhD of Law, Deputy of Director for scientific and pedagogical activities
of the CDN “Transcarpathian Institute” of the PrJSC HEI

“Interregional Academy of Personnel Management”

23-a, Fedyntsia str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Бабін І. І., Ковбас І. В.

ВСТУП

У сучасній правовій доктрині принципи права традиційно розглядаються як фундаментальні, об'єктивно зумовлені засади, що визначають сутність, внутрішню логіку, спрямованість та закономірності розвитку правового регулювання суспільних відносин¹. Вони виконують квінтесенціальну системоутворюючу та нормативно-орієнтаційну функції, забезпечуючи ієрархічну єдність правової системи, нормативну узгодженість її галузевих інститутів і стабільність правопорядку в умовах динамічних суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій. Саме принципи виступають тим методологічним і концептуальним підґрунтям, яке дозволяє не лише забезпечувати правозастосовну визначеність і правильне тлумачення чинних правових норм, але й системно проєктувати вектори подальшого розвитку законодавства. З огляду на це, стратегічне реформування будь-якого складного публічно-правового інституту має розпочинатися не з локального перегляду окремих нормативно-правових конструкцій, а з глибокого теоретико-правового переосмислення системно-структурної організації принципів, на яких він базується.

Особливого значення та фундаментальної ваги такий підхід набуває у сфері фінансового права. На відміну от багатьох інших галузей вітчизняного права, фінансове право безпосередньо забезпечує матеріально-правову основу функціонування інститутів публічної влади шляхом формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів². У цій нормативній площині принципи виконують не лише ціннісно-аксіологічну чи загальнометодологічну функцію, а й імперативно окреслюють межі реалізації фіскальної політики держави, нормативно гарантують оптимальне співвідношення публічних і приватних інтересів, визначають

¹ Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977. Р.22-28; Скакун О.Ф. Теорія права і держави: 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ: Алерта, 2021. С. 242-245; Колодій А.М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. С. 20-21.

² Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. С. 33.

баланс між централізацією та децентралізацією бюджетно-податкових ресурсів, а також встановлюють чіткі критерії розподілу податкової компетенції (податкових повноважень) між різними рівнями публічно-територіальної влади.

Сучасний етап розвитку України, що характеризується логічним завершенням системної реформи децентралізації публічної влади, необхідністю вирішення складних завдань повоєнного відбудовування національної економіки, а також офіційним відкриттям переговорного процесу щодо повноправного вступу України до Європейського Союзу, актуалізує потребу кардинального перегляду моделі місцевого оподаткування. Наявні виклики переконливо свідчать, що подальше вдосконалення цієї сфери не може обмежуватися техніко-юридичним внесенням фрагментарних і спорадичних змін до Податкового кодексу України або локальною корекцією окремих елементів юридичної конструкції місцевих податків і зборів. Виникає нагальна об'єктивна потреба у виробленні цілісної, науково обґрунтованої концепції побудови сучасної системи місцевого оподаткування, яка б забезпечувала одночасне досягнення низки стратегічних цілей: 1) розширення та гарантування справжньої податкової автономії органів місцевого самоврядування; 2) формування належної, передбачуваної та фінансово достатньої власної дохідної бази місцевих бюджетів; 3) збереження системної єдності та цілісності національної податкової системи; 4) гармонізацію вітчизняного податкового законодавства із правовим доробком (*acquis communautaire*) Європейського Союзу на основі принципу фінансової конвергенції.

Саме тому центральне місце у процесі концептуалізації та практичного здійснення реформи місцевого оподаткування повинна займати розроблена система фінансово-правових принципів. На відміну від конкретних норм податкового законодавства, які регулюють вузькі процедурні питання чи казуїстичні елементи справляння окремих платежів, принципи визначають архітектоніку всієї системи місцевого оподаткування. Вони забезпечують внутрішню узгодженість і нормативну несуперечливість її інститутів, встановлюють допустимі межі дискреції суб'єктів владних повноважень при реалізації податкової компетенції на муніципальному рівні, а також виступають об'єктивним критерієм оцінки якості й ефективності наступних законодавчих ініціатив у цій сфері.

Теоретичні, концептуальні та прикладно-правові аспекти функціонування інституту місцевого оподаткування, фінансової децентралізації, гарантування податкової автономії органів місцевого самоврядування, забезпечення фінансової спроможності територіальних громад і стратегічного розвитку муніципальних фінансів неодноразово ставали об'єктом прискіпливої уваги вітчизняних та зарубіжних науковців.

Фундаментальний внесок у розбудову фінансово-правової доктрини місцевого оподаткування та формування концептуальних засад фінансової децентралізації зробили такі видатні українські вчені, як Л. Воронова³, М. Кучерявенко⁴, О. Музика-Стефанчук⁵, Н. Пришва⁶ та ін. У їхніх наукових працях ґрунтовно досліджено правову природу місцевих податків і зборів, розкрито специфіку розмежування податкових повноважень (податкової компетенції) між центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також обґрунтовано ключові напрями модернізації системи місцевих фінансів в умовах реформування публічної влади в Україні.

Вагоме теоретико-методологічне значення для осмислення загальносвітових і європейських тенденцій побудови муніципальних фінансальних систем мають також дослідження зарубіжних науковців у сфері фінансового федералізму, фінансової самостійності місцевих громад та оптимальної організації місцевого оподаткування. Зокрема, концептуальні ідеї В. Оутса (W. Oates)⁷, М. Радвана (M. Radvan)⁸, Дж. Вільсона (J. Wilson)⁹, М. Турала (M. Turala)¹⁰ та інших дослідників дозволяють глибше з'ясувати сутність та механізми реалізації принципів субсидіарності, фінансової децентралізації й економічної ефективності місцевих фінансальних інструментів у порівняльно-правовому контексті.

Водночас аналіз сучасної юридичної та економічної літератури свідчить, що більшість наявних праць має переважно вузькоспеціалізований або фрагментарний характер і присвячена аналізу окремих видів місцевих податків, процедурним питанням їх адміністрування, окремим аспектам міжбюджетних відносин чи загальним питанням фінансової децентралізації. Натомість комплексне фінансово-правове дослідження, яке

³ Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006.

⁴ Кучерявенко М.П. Податкове право України: академічний курс: підручник. Харків: Право, 2019.

⁵ Правові проблеми місцевих фінансів України: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Музика-Стефанчук О.А., Дмитренко Е.С., Ніщимна С.С. та ін.; за заг. ред. Музики-Стефанчук О.А. Кам'янець-Подільський, 2016.

⁶ Пришва Н.Ю. Правові засади формування доходів місцевих бюджетів: монографія. Київ: КНТ, 2006.

⁷ Oates W. E. An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37, No. 3. P. 1120–1149. DOI: 10.1257/jel.37.3.1120; Oates W. E. *Fiscal Federalism*. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1972. xvi, 256 p. ISBN 0-15-527452-X.

⁸ Radvan M. Article 9 of the European Charter of Local Self-Government in the Czech Republic. *Financial Law Review*. 2017. Issue 8 (4). Pp. 7–21. DOI: <https://doi.org/10.4467/22996834FLR.17.011.9039>.

⁹ Wilson J. D. Theories of Tax Competition. *National Tax Journal*. 1999. Vol. 52, No. 2. Pp. 269–304.

¹⁰ Turala, M. Subsidiarity, fiscal decentralisation and financial autonomy of local and regional governments in Poland – the past and the future. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 2020, T. CXVII, S. 335–355 <http://doi.org/10.26485/SPE/2020/117/18>

б пропонувало цілісну, науково обґрунтовану концепцію розбудови сучасної системи місцевого оподаткування в Україні крізь призму формулювання авторської системи фінансово-правових принципів, наразі відсутнє.

Залишаються недостатньо розробленими питання синергетичного поєднання в єдиній концептуальній системі вимог реальної податкової автономії територіальних громад, класичних принципів фіскального федералізму, гарантій Європейської хартії місцевого самоврядування, а також імперативів фіскальної конвергенції, обумовлених сучасним статусом України як кандидата на членство в Європейському Союзі та викликами повоєнного відбудування держави. Саме необхідність подолання цієї теоретико-доктринальної прогалини, розробки фундаментального фінансово-правового підґрунтя для гармонізації вітчизняного податкового законодавства із правовими стандартами ЄС і створення стійкої дохідної бази місцевих бюджетів зумовлює високу актуальність цього дослідження та визначає його наукову новизну.

Метою розділу є формування та наукове обґрунтування концептуальних засад сучасної системи місцевого оподаткування в Україні у фінансово-правовому вимірі шляхом розробки цілісної авторської системи її фундаментальних принципів (зокрема субсидіарності, фіскальної достатності, фінансової спроможності територіальних громад, територіальної справедливості, податкової нейтральності та фіскальної конвергенції), розкриття їхнього нормативного змісту й системного взаємозв'язку, а також визначення стратегічних напрямів вдосконалення національного податкового законодавства та його гармонізації зі стандартами Європейського Союзу в умовах завершення децентралізації та повоєнного відновлення держави.

1. Система фінансово-правових принципів місцевого оподаткування: зміст, класифікація та функціональне призначення

Розбудова сучасної системи місцевого оподаткування в Україні повинна ґрунтуватися не на механічному акумулюванні окремих юридичних приписів чи декларативних положень, а на їх фундаментальному осмисленні як цілісної, динамічної та взаємопов'язаної системи принципів. У такій системі кожен фінансово-правовий принцип виконує властиву лише йому регулятивну та нормативно-орієнтаційну функцію, перебуваючи при цьому у тісному системно-структурному взаємозв'язку та синергії з іншими елементами.

Саме системний характер фінансово-правових принципів визначає внутрішню узгодженість, архітектонічну стрункість і нормативну несуперечливість всієї концептуальної моделі місцевого оподаткування. Такий підхід дає змогу досягти гармонійного та виваженого балансу між

трьома ключовими векторами: гарантуванням реальної податкової автономії територіальних громад, забезпеченням цілісності й єдності податкової системи держави та послідовним виконанням вимог нормативно-правового доробку (*acquis communautaire*) Європейського Союзу.

З огляду на це, у межах даного дослідження запропоновано авторську систематизацію фінансово-правових принципів формування сучасної системи місцевого оподаткування в Україні, яка охоплює чотири взаємопов'язані групи принципів: 1) **Інституційні принципи** – визначають модель розподілу податкової компетенції (податкових повноважень) між державою та органами місцевого самоврядування, окреслюючи нормативно-правові межі муніципальної дискреції у фінансній сфері (насамперед *принцип субсидіарності*); 2) **Фіскальні принципи** – забезпечують ресурсну основу місцевого самоврядування, спрямовану на формування належного, передбачуваного та стійкого матеріально-фінансового фундаменту територіальних громад (*принципи фіскальної достатності та фінансової спроможності*); 3) **Балансуючі принципи** – покликані забезпечити поєднання фінансової автономії територіальних громад із вимогами єдності економічного простору держави, упереджуючи появу міжрегіональних диспропорцій і дискримінаційних бар'єрів (*принципи територіальної справедливості та податкової нейтральності*); 4) **Інтеграційні принципи** – визначають європейський вектор розвитку національної системи місцевого оподаткування, спрямований на гармонізацію вітчизняного законодавства із правовими стандартами ЄС та вимогами набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі (*зокрема принцип фіскальної конвергенції*).

Запропонована система принципів не має декларативного характеру. Кожний із її елементів виконує самостійну регулятивну функцію, тоді як їх сукупність формує концептуальну модель побудови нової системи місцевих податків і зборів. Саме такий підхід дозволяє перейти від удосконалення окремих елементів податкового механізму до комплексного реформування місцевого оподаткування як цілісного та самостійного фінансово-правового інституту.

2. Принцип субсидіарності як інституційна основа розподілу податкової компетенції та забезпечення автономії територіальних громад

Центральне місце серед інституційних принципів формування сучасної системи місцевого оподаткування в Україні займає принцип субсидіарності. В інституційно-правовому вимірі саме цей принцип визначає фундаментальну модель розподілу податкової компетенції (податкових повноважень) між державою та органами місцевого самоврядування,

встановлює нормативні межі податкової автономії територіальних громад і забезпечує оптимальне, право обґрунтоване співвідношення між централізацією та децентралізацією публічної влади у фінансовій сфері¹¹. На відміну від інших фінансово-правових принципів, які переважно нормативно регулюють побудову окремих елементів юридичної конструкції податку чи процедури його адміністрування, принцип субсидіарності виконує квінтесенціальну системоутворюючу функцію. Він виступає первинним критерієм розподілу владних повноважень, оскільки чітко визначає, який саме рівень публічно-територіальної влади повинен наділятися правом приймати нормативно-правові та управлінські рішення щодо встановлення, запровадження та реалізації місцевих податків і зборів.

У сучасній європейській правовій та фінансово-доктринальній думці принцип субсидіарності традиційно розглядається як одна з фундаментальних засад демократичної організації публічної влади та ефективного публічного врядування. Його сутність полягає у тому, що публічні функції та повноваження мають здійснюватися тим рівнем влади, який є найбільш наближеним до громадянина (безпосереднього платника податків і отримувача муніципальних послуг) та здатний забезпечити їх найефективніше, економічно доцільне, прозоре й відповідальне виконання¹².

Зазначений підхід знайшов імперативне нормативне закріплення у пункті 3 статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, відповідно до якого здійснення публічних повноважень, як правило, покладається переважно на органи влади, найближчі до громадян. Передача ж відповідних повноважень іншому (вищому) рівню публічної влади допускається виключно за умови, якщо вона об'єктивно зумовлена обсягом чи специфічним характером відповідних завдань або необхідністю забезпечення їх більш ефективного й масштабного виконання¹³.

Хоча положення Європейської хартії місцевого самоврядування безпосередньо не містять вичерпного переліку механізмів місцевого оподаткування, їхній нормативно-ціннісний зміст має визначальне значення для визначення меж і характеру податкової компетенції органів місцевого самоврядування. Фінансово-правова доктрина виходить з того, що саме

¹¹ Turała, M. Subsidiarity, fiscal decentralisation and financial autonomy of local and regional governments in Poland – the past and the future. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 2020, T. CXVII, S. 341-343.

¹² Schütze R. Subsidiarity after Lisbon: reinforcing the safeguards of federalism?, *Cambridge Law Journal* 2009/68 (3), pp. 525–536; Teasdale A.L. Subsidiarity in post-Maastricht Europe, *The Political Quarterly* 1993/64/2, pp. 187–197; Kamiński R., *Samorząd terytorialny w świetle zasady subsydiarności, Civitas Homnibus: rocznik filozoficzno-społeczny* 2013/8, pp. 43–54.

¹³ Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government* (ETS No. 122). <https://rm.coe.int/168007a088> (дата звернення: 28.06.2026).

власні фінансові ресурси виступають реальної матеріально-правовою основою реалізації будь-яких муніципальних повноважень. Відтак, реалізація принципу субсидіарності у сфері місцевого оподаткування означає не просто формальну передачу окремих податкових функцій чи фіскальних часток на місцевий рівень, а обов'язкове надання органам місцевого самоврядування реальних юридичних інструментів формування та регулювання власної дохідної бази.

У фінансово-правовому аспекті принцип субсидіарності перебуває у нерозривному діалектичному взаємозв'язку з категорією податкової автономії територіальних громад. Проте, у юридичній науці ці категорії не є тотожними й вимагають чіткого розмежування:

– **Субсидіарність** визначає нормативно-орієнтаційні критерії та механізм розподілу компетенції між різними рівнями публічної влади (відповідає на питання: *кому саме та на якому рівні мають належати відповідні податкові повноваження*);

– **Податкова автономія** характеризує безпосередній обсяг, якісний зміст та межі дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування у сфері встановлення, нормативного регулювання та адміністрування місцевих податків і зборів (відповідає на питання: *яким є нормативний зміст і реальна широта цих повноважень*).

Саме тому у сучасній фінансово-правовій доктрині дедалі більшого поширення набуває підхід, відповідно до якого реальна фінансова автономія органів місцевого самоврядування не може оцінюватися виключно за формальною часткою надходжень до місцевих бюджетів у консолідованих публічних фінансах держави. Значно важливішим, сутнісним критерієм виступає саме обсяг власної податкової компетенції (дискреції) територіальних громад.

Як справедливо зазначає М. Радван, органи місцевого самоврядування не можуть вважатися фінансово автономними суб'єктами, якщо їхня дохідна база майже повністю формується за рахунок рішень центральної влади або через механізми вищого бюджетного перерозподілу. Надмірна залежність від державного бюджету та трансфертної політики фактично нівелює сутність місцевого самоврядування, перетворюючи його на звичайне адміністративно-виконавче продовження центральної державної влади, а не на самостійний, фінансово спроможний рівень публічного управління¹⁴.

Подібний підхід послідовно підтримується сучасною теорією фіскального федералізму та міжнародними фінансовими інституціями.

¹⁴ Radvan M. Article 9 of the European Charter of Local Self-Government in the Czech Republic. *Financial Law Review*. 2017. Issue 8 (4). Pp. 7–21. DOI: <https://doi.org/10.4467/22996834FLR.17.011.9039>.

Зокрема, експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) підкреслюють, що справжня (істинна) податкова автономія виникає лише тоді, коли субнаціональні органи влади володіють правовою можливістю самостійно визначати або коригувати щонайменше окремі елементи юридичної конструкції податку – насамперед його ставку (в межах законодавчого “коридору”), систему місцевих податкових пільг або окремі елементи бази оподаткування¹⁵. Якщо ж усі ключові параметри та елементи механізму місцевого податку імперативно й остаточно визначені на рівні центрального закону, говорити про наявність реальної податкової автономії немає належних правових підстав, навіть якщо 100% відповідних податкових надходжень формально зараховуються до місцевого бюджету.

Саме ця обставина дозволяє зробити важливий теоретико-практичний висновок: реалізація принципу субсидіарності у сфері місцевого оподаткування не зводиться до формального розширення кількісного переліку місцевих податків і зборів у законодавстві. Зміст цього принципу полягає у забезпеченні такого обсягу дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування, який дозволяє їм формувати та реалізовувати власну муніципальну податкову політику в межах, визначених законом. Іншими словами, субсидіарність означає не передачу чи “розпорошення” державного податкового суверенітету на користь територіальних громад, а децентралізований, найбільш ефективний спосіб його практичної реалізації.

Разом із тим, у фінансово-правовому вимірі принцип субсидіарності не може тлумачитися як підстава для необмеженої чи абсолютної податкової автономії муніципальних утворень. Податкова система держави за своєю природою є єдиною та цілісною, а тому навіть за умов глибокої фінансової децентралізації держава зберігає виключні суверенні повноваження щодо: 1) визначення загальних засад, принципів та понятійного апарату оподаткування; 2) встановлення вичерпного видового переліку податків і зборів; 3) гарантування рівності й захисту прав платників податків; 4) забезпечення функціонування єдиного економічного та фіскального простору країни.

Саме тому у більшості європейських держав органи місцевого самоврядування не наділяються правом самостійно вигадувати чи запроваджувати нові, не передбачені загальнодержавним законом види місцевих податків. Їхня компетенція реалізується чітко в межах законодавчо визначеної рамкової системи місцевого оподаткування шляхом встановлення конкретних ставок, запровадження обґрунтованих пільг чи

¹⁵ OECD. *Fiscal Federalism 2022: Making Decentralisation Work*. Paris : OECD Publishing, 2021. 288 p. DOI: 10.1787/201c75b6-en.

коригування окремих елементів податкового механізму в межах, прямо делегованих законом.

Такий підхід повністю відповідає положенням статті 9 Європейської хартії місцевого самоврядування, відповідно до якої органи місцевого самоврядування мають право на власні фінансові ресурси, частиною яких є місцеві податки і збори, ставки яких вони мають право визначати в межах закону¹⁶. Зазначена норма відображає фундаментальну концепцію **“податкової автономії в межах закону”** (*tax autonomy within the law*), яка сьогодні є загальновизнаним міжнародним стандартом організації місцевих фінансів. Вона дозволяє гармонійно поєднати гарантії фінансової самостійності територіальних громад із конституційною необхідністю збереження єдності національної податкової системи та законності оподаткування.

Для України практична реалізація принципу субсидіарності у сфері місцевого оподаткування наразі залишається лише частково реалізованою та незавершеною. Масштабна фінансова децентралізація, розпочата після 2014 року, істотно збільшила обсяги перерозподілу фінансових ресурсів на користь територіальних громад (зокрема через зарахування часток загальнодержавних податків), однак вона не супроводжувалася пропорційним і системним розширенням власної податкової компетенції муніципалітетів.

Переважає більшість елементів юридичної конструкції місцевих податків і зборів – включаючи їх вичерпний перелік, об’єкти та бази оподаткування, коло платників, порядок і строки сплати, а також граничні межі ставок – як і раніше, імперативно та жорстко регламентуються Податковим кодексом України. Органи місцевого самоврядування здійснюють свої дискреційні повноваження лише щодо окремих параметрів (переважно шляхом фіксації конкретної ставки в межах законодавчо встановленого “золотого стандарту” або надання пільг), причому в досить вузьких нормативних рамках.

За таких умов вітчизняна фінансова децентралізація значною мірою зберігає ознаки **адміністративної децентралізації доходів**, а не повноцінної, системної податкової автономії. Територіальні громади отримали більше фінансових ресурсів, проте не набули достатніх та гнучких юридичних інструментів для самостійного конструювання та реалізації власної муніципальної податкової політики.

З огляду на викладене, у контексті євроінтеграції та повоєнного відбудування України принцип субсидіарності повинен розглядатися не просто як загальна конституційна чи організаційна засада функціонування

¹⁶ Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government* (ETS No. 122). <https://rm.coe.int/168007a088> (дата звернення: 28.06.2026).

місцевого самоврядування, а як **фундаментальний інституційний принцип формування сучасної системи місцевого оподаткування**. Його нормативно-практична реалізація передбачає законодавче закріплення такої моделі розподілу податкової компетенції, за якої органи місцевого самоврядування отримують реальні, розширені дискреційні повноваження щодо формування власної дохідної бази, зберігаючи при цьому системну єдність податкового простору держави та забезпечуючи безумовне дотримання конституційного принципу законності оподаткування.

3. Принцип фінансової достатності та фінансової спроможності територіальних громад як основа ресурсної автономії місцевого самоврядування

Якщо принцип субсидіарності визначає інституційну модель розподілу податкової компетенції між державою та органами місцевого самоврядування, то центральне, ключове місце у системі фінансальних принципів займає принцип фінансової достатності та фінансової спроможності територіальних громад. У фінансово-правовому вимірі саме цей принцип формує ресурсну, матеріально-технічну основу функціонування муніципального інституту та забезпечує практичну можливість реалізації всіх інших концептуальних засад побудови сучасної системи місцевого оподаткування.

Податкова автономія як правова категорія втрачає будь-яку самостійну цінність за відсутності належної, стійкої та передбачуваної дохідної бази місцевих бюджетів. Юридична можливість органів місцевого самоврядування приймати самостійні нормативно-правові рішення щодо справляння місцевих податків і зборів повинна імперативно супроводжуватися наявністю обсягу фінансових ресурсів, реально достатніх для повноцінного виконання як власних (самоврядних), так і делегованих державою повноважень територіальних громад.

Фінансово-правовий зміст принципу фінансової достатності та фінансової спроможності полягає у забезпеченні суворої, законодавчо гарантованої відповідності між обсягом публічних функцій, покладених на органи місцевого самоврядування, та обсягом фінансово-податкових ресурсів, необхідних для їх належної реалізації. Фінансово-правове призначення цього принципу полягає не просто у механічній максимізації абсолютних показників доходів місцевих бюджетів або необмеженому розширенні тиску на платників, а насамперед у формуванні якісної, стабільної, прогнозованої та економічно обґрунтованої системи власних дохідних джерел. Саме така система гарантує територіальним громадам реальну можливість самостійно та безперешкодно здійснювати свої конституційні й статутні повноваження, особливо в умовах повоєнного відбудування та трансформації економіки.

Нормативно-правовою основою зазначеного принципу у міжнародно-правовому вимірі виступає пункт 2 статті 9 Європейської хартії місцевого самоврядування, відповідно до якого фінансові ресурси органів місцевого самоврядування повинні бути співмірними з повноваженнями, покладеними на них конституцією або законом¹⁷. Таким чином, Хартія імперативно закріплює фундаментальний європейський стандарт організації місцевих фінансів – принцип відповідності (пропорційності) між компетенцією та фінансовим забезпеченням.

Практична сутність цього стандарту полягає у встановленні правової заборони: держава не має права покладати на територіальні громади нові публічно-управлінські обов'язки без одночасного, пропорційного та законодавчо закріпленого забезпечення їх відповідними фінансовими джерелами (зокрема, через розширення власної податкової бази або надання компенсаційних фінансових інструментів).

В українському конституційному та фінансовому праві цей європейський підхід знайшов імперативне відображення у положеннях статті 142 Конституції України. Згідно з вітчизняним Основним Законом, держава бере безпосередню участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування та фінансово підтримує місцеве самоврядування. Понад те, частина 3 цієї ж статті закріплює важливу правову гарантію: витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, підлягають обов'язковій компенсації державою¹⁸. Таким чином, вітчизняний конституційно-правовий механізм гарантування діяльності місцевого самоврядування передбачає не лише декларування організаційної та функціональної автономії територіальних громад, а й покладає на державу прямий обов'язок забезпечити їх належною, фінансово достатньою матеріальною основою.

У вітчизняній та зарубіжній фінансово-правовій доктрині зазначений принцип традиційно пов'язується з розв'язанням гострої проблеми так званих **“нефінансованих мандатів”** (*unfunded mandates*). Мова йде про негативну правозастосовну практику, коли центральні органи державної влади законом чи актом виконавчої влади покладають на муніципалітети нові соціальні, інфраструктурні чи адміністративні обов'язки або розширюють обсяг вже існуючих повноважень без відповідного збільшення їхніх власних податкових надходжень чи надання належних субвенцій. У таких ситуаціях формально-декларативна автономія місцевого самоврядування зберігається, однак фактично вона повністю позбавляється юридичного та матеріального змісту. Внаслідок цього територіальні

¹⁷ Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government* (ETS No. 122). <https://rm.coe.int/168007a088> (дата звернення: 28.06.2026).

¹⁸ Конституція України. Відомості Верховної Ради, 1996, №30, ст. 141. Із змінами.

громади потрапляють у стан штучно створеного дефіциту ресурсів і виявляються неспроможними належним чином виконувати покладені на них обов'язки перед власними жителями¹⁹.

Саме тому принцип фінансової достатності посідає фундаментальне місце у сучасній теорії фінансового федералізму та теорії публічного вибору. Починаючи з класичних концептуальних праць В. Оутса²⁰, реальна фінансова самостійність місцевих громад розглядається як ключова передумова ефективності усієї системи децентралізації публічної влади. Місцеві органи влади можуть нести справжню політичну, юридичну та соціальну відповідальність перед жителями територіальної громади лише за умови, що вони володіють фінансово достатньою власною дохідною базою для фінансування локальних суспільних благ і комунальних потреб. За відсутності такого фінансово-податкового фундаменту децентралізаційна реформа набуває ілюзорного характеру, а місцеві бюджети залишаються критично залежними від дискреційних рішень центральної влади та суб'єктивного розподілу міжбюджетних трансфертів.

Водночас, у контексті формування сучасної системи місцевого оподаткування фінансова достатність не повинна тлумачитися як орієнтир на максимальне кількісне збільшення видів місцевих податків і зборів чи непомірне зростання податкового навантаження на суб'єктів господарювання та громадян. З позицій правового регулювання фінансів її зміст полягає насамперед у формуванні якісної структури місцевих доходів. Спроектowana на нових концептуальних засадах система місцевого оподаткування повинна володіти такими імперативними характеристиками: 1) Стабільність та прогнозованість надходжень для забезпечення довгострокового бюджетного планування та реалізації муніципальних стратегій розвитку; 2) Чіткий територіальний зв'язок податкової бази з відповідною громадою (принцип локалізації об'єкта оподаткування); 3) Еластичність та мінімальна чутливість до негативних фаз економічних циклів чи зовнішніх кризових шоків. Саме сукупність цих нормативних та фінансово-економічних характеристик визначає реальну фінансову спроможність територіальних громад, створюючи надійну основу для їхнього стійкого розвитку в єдиному економічному та правовому просторі України.

¹⁹ Rodríguez-Pose A., Vidal-Bover M. Unfunded mandates and the economic impact of decentralisation. When finance does not follow function. *Political Studies*. 2024. Vol. 72, Issue 2. Pp. 652–676. DOI: <https://doi.org/10.1177/00323217221136666>.

²⁰ Oates W. E. An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37, No. 3. P. 1120–1149. DOI: 10.1257/jel.37.3.1120; Oates W. E. *Fiscal Federalism*. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1972. xvi, 256 p. ISBN 0-15-527452-X.

4. Принцип територіальної справедливості та податкової нейтральності як балансуєча засада функціонування системи місцевого оподаткування

Поряд із забезпеченням фінансової достатності територіальних громад нова система місцевих податків і зборів повинна ґрунтуватися на принципі територіальної справедливості та податкової нейтральності, який виступає ключовим серед балансуєчих принципів. У фінансово-правовому вимірі його призначення полягає у забезпеченні належного, нормативно гарантованого балансу між фінансовою автономією місцевого самоврядування, економічною єдністю держави та рівністю громадян у реалізації права на належний рівень публічних послуг незалежно від місця їхнього проживання чи реєстрації.

Якщо принцип субсидіарності визначає інституційну модель розподілу податкової компетенції, а принцип фіскальної достатності – ресурсне забезпечення муніципалітетів, то принцип територіальної справедливості та податкової нейтральності покликаний забезпечити збалансований, системний і гармонійний характер функціонування всієї сучасної моделі місцевого оподаткування. Фінансово-правовий зміст цього принципу проявляється у двох взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих вимірах: 1) **Перший вимір (територіальна справедливість)** – полягає у забезпеченні справедливого розподілу фінансово-податкових можливостей між територіальними громадами через ефективні механізми публічного вирівнювання; 2) **Другий вимір (податкова нейтральність)** – полягає у недопущенні такого застосування дискреційних податкових повноважень муніципалітетами, яке може призвести до економічно необґрунтованої, деструктивної міжтериторіальної податкової конкуренції та фрагментації єдиного економічного простору держави.

Нормативне підґрунтя принципу територіальної справедливості формують насамперед положення статті 9 Європейської хартії місцевого самоврядування, відповідно до яких держава зобов'язана застосовувати процедури фінансового вирівнювання або аналогічні заходи для усунення наслідків нерівномірного розподілу потенційних джерел фінансування та дискримінаційного фінансового тягаря, який несуть органи місцевого самоврядування²¹. Аналогічний імперативний підхід простежується й у статті 95 Конституції України, яка закріплює обов'язок держави забезпечувати справедливий та неупереджений розподіл суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами²².

²¹ Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government* (ETS No. 122). <https://rm.coe.int/168007a088> (дата звернення: 28.06.2026).

²² Конституція України. Відомості Верховної Ради, 1996, №30, ст. 141. Із змінами.

Зазначені міжнародні та конституційні приписи не означають, що всі територіальні громади повинні володіти абсолютно однаковими обсягами фінансових ресурсів. Навпаки, сама юридична та економічна природа місцевого самоврядування передбачає існування об'єктивних відмінностей у вихідному податковому потенціалі окремих територій. Великі міські агломерації, промислові хаби або громади зі значною концентрацією об'єктів нерухомості, бізнесу чи природно-ресурсного потенціалу володіють істотно ширшою власною податковою базою порівняно з невеликими сільськими чи прикордонними громадами.

Завдання держави у фінансово-правовому аспекті полягає не у тотальному, штучному нівелюванні міжтериторіальних відмінностей, а у створенні такого механізму бюджетно-фіскального вирівнювання, який забезпечував би мінімальний гарантований рівень фінансової спроможності кожної територіальної громади для надання якісних базових публічних послуг, одночасно зберігаючи мотивацію та стимули органів місцевого самоврядування до розширення власної економічної та податкової бази. Саме такий підхід повністю відповідає сучасній європейській концепції фіскального вирівнювання, відповідно до якої відповідні правові механізми мають поєднувати принципи територіальної солідарності з вимогами економічної ефективності, не підриваючи стимулів субнаціональних органів влади до нарощування власних доходів²³.

Другу складову досліджуваного принципу становить податкова нейтральність. У фінансово-правовій доктрині вона традиційно розглядається як вимога мінімального регуляторного впливу податкового інструментарію на природну економічну поведінку платників податків²⁴. Стосовно інституту місцевого оподаткування це означає, що нормативні відмінності у муніципальній податковій політиці окремих територіальних громад не повинні спонукати суб'єктів господарювання чи громадян до штучної зміни місця провадження економічної діяльності або реєстрації виключно з метою отримання тимчасових податкових переваг чи мінімізації платежів.

Необхідність суворого дотримання принципу податкової нейтральності істотно зростає в умовах реального розширення податкової автономії органів місцевого самоврядування. Надання громадам ширшої дискреції щодо визначення елементів юридичної конструкції місцевих податків (зокрема ставок чи пільг) без належних загальнодержавних нормативно-правових рамок та обмежень потенційно створює передумови для

²³ OECD. *Fiscal Federalism 2022: Making Decentralisation Work*. Paris : OECD Publishing, 2021. 288 p. DOI: 10.1787/201c75b6-en.

²⁴ Юрківський О.Й., Литвинчук О.В. Нейтральність оподаткування та соціальна справедливість як принципи оподаткування в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 3 (105). С. 61.

виникнення недобросовісної міжмуніципальної податкової конкуренції. У таких умовах окремі територіальні громади можуть застосовувати місцеве оподаткування не стільки як інструмент формування власної стабільної дохідної бази, скільки як агресивний засіб переманювання економічної активності та інвестицій з сусідніх територій.

У сучасній теорії фіскального федералізму зазначене деструктивне явище отримало назву “гонка донизу” (*race to the bottom*). Як слушно зазначає Дж. Д. Вілсон, жорстка конкуренція між територіальними юрисдикціями за мобільний капітал та платників податків нерідко спонукає місцеві органи влади до системного, економічно необґрунтованого зниження податкових ставок чи масового надання пільг. Як наслідок, критично звужується ресурсна база місцевих бюджетів і погіршується фінансування ключових місцевих суспільних благ та інфраструктури²⁵. Таким чином, надмірна та неупорядкована податкова конкуренція суперечить цілям та завданням місцевого оподаткування.

Саме тому у більшості європейських держав фінансова автономія органів місцевого самоврядування гарантується у чіткому поєднанні із законодавчим визначенням меж і правил здійснення податкових повноважень. Муніципальні органи отримують право коригувати ставки та застосовувати пільги з місцевих податків, однак виключно у межах регуляторного “коридору”, імперативно встановленого центральним законом. Така нормативна модель дозволяє одночасно реалізувати інституційний принцип субсидіарності, зберегти єдність податкової системи держави та мінімізувати ризики виникнення економічно необґрунтованого “податкового демпінгу” між окремими громадами.

Для України значення принципу територіальної справедливості та податкової нейтральності набуває особливої гостроти та актуальності у контексті завершення реформи децентралізації, повоєнного відбудування та перспектив подальшого розширення податкових повноважень муніципалітетів. Значні відмінності у фінансово-економічному потенціалі громад – особливо між потужними міськими агломераціями та сільськими чи депресивними територіями – об’єктивно зумовлюють необхідність комплексного вдосконалення механізмів як вертикального, так і горизонтального бюджетно-фіскального вирівнювання.

Водночас будь-яке розширення дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування у сфері встановлення та регулювання місцевих податків і зборів повинно супроводжуватися чітким нормативно-правовим визначенням меж їх реалізації. Це дозволить унеможливити використання

²⁵ Wilson J. D. Theories of Tax Competition. *National Tax Journal*. 1999. Vol. 52, No. 2. Pp. 288-289.

місцевої податкової політики як інструменту недобросовісної міжмуніципальної конкуренції чи деструктивного фінансового демпінгу.

Таким чином, принцип територіальної справедливості та податкової нейтральності забезпечує внутрішню системну збалансованість і гармонізацію сучасної моделі місцевого оподаткування в Україні. Його послідовна реалізація передбачає одночасне досягнення трьох стратегічних цілей: 1) гарантування мінімального необхідного рівня фінансової спроможності кожної територіальної громади для забезпечення базових потреб населення; 2) збереження та посилення стимулів органів місцевого самоврядування до розвитку власної економічної та податкової бази; 3) забезпечення податкової нейтральності та недопущення економічно необгрунтованої податкової конкуренції між територіями. Лише за умови гармонійного поєднання цих складових інститут місцевого оподаткування здатний повною мірою виконувати свої фінансову, соціальну, стимулюючу та регулятивну функції, забезпечуючи сталий розвиток місцевого самоврядування відповідно до високих європейських правових стандартів.

5. Принцип фінансової конвергенції та європейської гармонізації місцевого оподаткування

Завершальним елементом системи фінансово-правових принципів побудови нової системи місцевих податків і зборів в Україні виступає принцип фінансової конвергенції та гармонізації із законодавством Європейського Союзу. На відміну від попередніх принципів, які визначають внутрішню організацію місцевого оподаткування, цей принцип характеризує зовнішній вектор розвитку національної податкової системи та відображає європейський напрям її подальшої трансформації. Його поява зумовлена не лише стратегічним курсом України на членство в Європейському Союзі, а й юридичними зобов'язаннями, що випливають із Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також початком переговорного процесу щодо вступу України до ЄС.

Нормативною основою реалізації принципу фінансової конвергенції та гармонізації місцевого оподаткування виступає насамперед Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, яка започаткувала комплексний механізм поступового наближення національного законодавства до *acquis communautaire*²⁶. Хоча Угода не містить спеціального розділу, присвяченого місцевому оподаткуванню, її

²⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27 черв. 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. С. 83. Стаття 2125.

положення формують загальну нормативну модель адаптації фінансового законодавства України до правового порядку ЄС. Насамперед це стосується сфер конкурентної політики, державної допомоги суб'єктам господарювання, оподаткування, свободи підприємницької діяльності та функціонування внутрішнього ринку, оскільки саме в цих сферах місцеві податкові рішення можуть впливати на умови конкуренції, свободу руху капіталу та рівність економічних операторів.

Відповідно до статті 474 Угоди про асоціацію співробітництво сторін спрямовується на поступове наближення політики України до політики ЄС відповідно до принципів функціонування внутрішнього ринку. Це означає, що реформування системи місцевого оподаткування вже не може здійснюватися виключно з позицій внутрішньої фінансової доцільності, а має враховувати вимоги права ЄС щодо недопущення дискримінації, забезпечення свободи заснування, свободи руху капіталу, заборони вибіркової державної допомоги та підтримання добросовісної конкуренції. Таким чином, процес адаптації охоплює не лише формальне перенесення окремих норм права ЄС до національного законодавства, а й поступове впровадження його фундаментальних принципів у механізм правового регулювання місцевих податків і зборів.

Особливе значення у цьому контексті мають також положення глави 10 “Конкуренція” розділу IV Угоди про асоціацію, відповідно до яких Україна зобов’язалася імплементувати європейські правила контролю за державною допомогою суб'єктам господарювання. Оскільки податкові пільги, встановлені органами місцевого самоврядування, можуть кваліфікуватися як вибіркові переваги для окремих суб'єктів господарювання, вони повинні відповідати критеріям допустимості державної допомоги, сформульованих у статтях 107-109 Договору про функціонування ЄС та практиці Суду ЄС²⁷. Саме тому принцип фінансової конвергенції передбачає узгодження дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування щодо встановлення місцевих податків і податкових пільг із вимогами права ЄС, що забезпечує одночасне досягнення цілей фінансової автономії територіальних громад і функціонування конкурентного середовища.

У практиці Суду ЄС неодноразово наголошувалося, що податкові заходи регіональних або місцевих органів влади можуть кваліфікуватися як державна допомога у розумінні статті 107 (1) Договору про функціонування ЄС, якщо вони надають окремим суб'єктам господарювання вибірково економічну перевагу та здатні вплинути на конкуренцію і торгівлю між

²⁷ Смирнова К., Монаєнко А. Незаконна державна допомога у формі податкових пільг: практика Європейської комісії та Суду ЄС. *Юридична Газета*. 2024. 2 груд. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/nezakonna-derzhavna-dopomoga-u-formi-podatkovih-pilg-praktika-evropeyskoyi-komisiyi-ta-sudu-es.html> (дата звернення: 28.06.2026).

державами-членами. При цьому визначальне значення має не рівень публічної влади, який ухвалив відповідне рішення, а економічний ефект такого заходу та його відповідність критеріям державної допомоги²⁸. Саме тому автономія органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування не виключає застосування до їхніх рішень механізмів контролю, передбачених правом ЄС.

Одним із базових рішень у цій сфері стала справа C-88/03 “Португалія проти Комісії”, у якій Суд досліджував правову природу знижених ставок корпоративного податку, встановлених автономним регіоном Азорські острови²⁹. Суд сформулював критерії, за яких податкові рішення субнаціональних органів можуть не визнаватися вибірковою державною допомогою. Для цього відповідний орган повинен володіти достатньою інституційною, процедурною та фінансовою автономією, а негативні бюджетні наслідки прийнятого рішення не можуть компенсуватися центральним урядом. Якщо ж така автономія відсутня або є лише формальною, податкові переваги розглядаються як заходи державної допомоги, що підлягають контролю відповідно до статті 107 Договору про функціонування ЄС³⁰.

Подальший розвиток ця правова позиція отримала у справі “Комісія проти Гібралтару та Сполученого Королівства” (Об’єднані справи C-106/09 P та C-107/09 P), у якій Суд зазначив, що навіть формально загальна модель оподаткування може бути визнана вибірковою, якщо її конструкція фактично створює переваги лише для окремих категорій платників податків³¹. Суд наголосив, що оцінка вибіркової здійснюється не лише за формальними критеріями, а й з урахуванням реальних економічних наслідків відповідного податкового режиму. Таким чином, принцип недопущення державної допомоги поширюється і на податкові заходи, які зовні мають універсальний характер, але фактично викривлюють конкурентне середовище.

Водночас у справі “Пейнт та Графос” (Об’єднані справи C-78/08 – C-80/08) Суд підкреслив, що не кожна податкова диференціація є державною допомогою³². Якщо різний податковий режим об’єктивно впливає із природи або загальної логіки національної податкової системи,

²⁸ Babin, I.I. Features of Judicial Precedent as a Source of EU Tax Law. DANUBE, vol. 17, no. 1, European Research University, 2026, pp. 109-110. <https://doi.org/10.2478/danb-2026-0007>.

²⁹ Judgment of 6 September 2006, *Portugal v Commission*, C-88/03, EU:C:2006:511, paras. 54–68, 78–83.

³⁰ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. Pp. 47–390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 28.06.2026)

³¹ Judgment of 15 November 2011, *Commission and Spain v Government of Gibraltar and United Kingdom*, Joined Cases C-106/09 P and C-107/09 P, EU:C:2011:732, paras. 87–108.

³² Judgment of 8 September 2011, *Paint Graphos and Others*, Joined Cases C-78/08–C-80/08, EU:C:2011:550, paras. 64–75.

а не має на меті створення необґрунтованих конкурентних переваг окремим суб'єктам господарювання, такий захід не суперечить статті 107 Договору про функціонування ЄС. Отже, вирішальним є не сам факт встановлення податкової пільги, а її економічне та функціональне обґрунтування у межах відповідної податкової системи.

У фінансово-правовій доктрині ЄС одним із ключових напрямів розвитку податкового права є також протидія явищу шкідливої податкової конкуренції, під якою розуміється використання державами або органами місцевого самоврядування спеціальних податкових режимів, здатних викривлювати конкурентне середовище, стимулювати штучне переміщення капіталу, прибутків або економічної діяльності між юрисдикціями без реальної економічної необхідності. Формування відповідної концепції було започатковано після оприлюднення доповіді ОЕСР “Шкідлива податкова конкуренція: нова глобальна проблема” (1998)³³, а на рівні ЄС її розвиток отримав у Кодексі поведінки щодо оподаткування бізнесу, схваленому Радою ЄС 1 грудня 1997 року³⁴. Хоча Кодекс формально не є нормативно-правовим актом у класичному розумінні та належить до актів “м'якого права”, він фактично став базовим орієнтиром для оцінки допустимості податкових заходів держав-членів і використовується Європейською Комісією та Судом ЄС під час аналізу національних податкових режимів.

Відповідно до пункту С Кодексу шкідливими можуть визнаватися податкові заходи, які забезпечують значно нижчий рівень оподаткування порівняно із загальним режимом, застосовуються за відсутності реальної економічної діяльності, характеризуються непрозорістю або спрямовані на залучення мобільного капіталу шляхом створення спеціальних податкових переваг. Одним із визначальних критеріїв є саме вибірковість податкового режиму, коли податкова перевага фактично надається окремим підприємствам або групам підприємств без належного об'єктивного виправдання. Такий підхід узгоджується із практикою Суду ЄС щодо застосування статті 107 Договору про функціонування ЄС, відповідно до якої податкові заходи можуть визнаватися державною допомогою саме через їх вибірковий характер.

Особливого значення цей аспект набуває для України з огляду на істотні відмінності в економічному потенціалі територіальних громад. У разі істотного розширення податкової автономії без належного нормативного контролю можуть виникнути ризики міжмуніципальної податкової конкуренції, коли окремі громади намагатимуться залучати бізнес шляхом

³³ OECD. *Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue*. Paris: OECD Publishing, 1998. 39 p.

³⁴ Report of the Code of Conduct Group (Business Taxation) to the ECOFIN Council on 29 November 1999 / Primarolo Group. Brussels : Council of the European Union, 1999. Document No. SN 4901/99. 317 p. URL: https://koflodge.org/wp-content/uploads/2019/01/primarolo_en.pdf (дата звернення: 28.06.2026).

надмірного зниження податкового навантаження або встановлення індивідуалізованих податкових пільг³⁵. Наслідком такої практики буде ерозія податкової бази інших громад та порушення принципів добросовісної конкуренції. Саме тому реалізація принципу фінансової конвергенції потребує запровадження ефективного механізму попереднього контролю локальних податкових пільг на предмет їх відповідності законодавству про державну допомогу. Такий контроль покликаний запобігти ситуаціям, коли органи місцевого самоврядування, реалізуючи власні дискреційні повноваження щодо встановлення податкових ставок та податкових пільг, фактично створюють вибіркові переваги для окремих суб'єктів господарювання, що призводить до спотворення конкуренції на відповідному товарному ринку. На відміну від традиційного податкового контролю, який спрямований переважно на забезпечення правильності справляння податків³⁶, механізм контролю державної допомоги має превентивний характер і орієнтований насамперед на оцінку конкурентних наслідків запровадження відповідного податкового заходу ще до його практичної реалізації.

Інституційне забезпечення зазначеного механізму в Україні здійснює Антимонопольний комітет України, який відповідно до статті 8 Закону України “Про державну допомогу суб'єктам господарювання” визначений уповноваженим органом у сфері державної допомоги³⁷. До його компетенції належить прийняття повідомлень про нову державну допомогу, аналіз відповідних заходів підтримки, оцінка їх допустимості для конкуренції, ухвалення рішень про допустимість або недопустимість державної допомоги, а також здійснення моніторингу вже існуючих програм підтримки. Відповідно до статей 8-11 зазначеного Закону надавач державної допомоги, до яких належать також органи місцевого самоврядування, зобов'язаний повідомляти Антимонопольний комітет України про запровадження нових заходів підтримки суб'єктів господарювання, якщо такі заходи відповідають ознакам державної допомоги. Практичне значення такого механізму особливо зростає у разі розширення податкової автономії територіальних громад. Якщо в майбутньому органи місцевого самоврядування отримають ширші повноваження щодо встановлення ставок місцевих податків або надання локальних податкових пільг, саме механізм контролю державної допомоги стане одним із ключових юридичних інструментів забезпечення принципу

³⁵ Wilson J. D. Theories of Tax Competition. *National Tax Journal*. 1999. Vol. 52, No. 2. Pp. 288-289.

³⁶ Бабін І.І. Податкове право: навчальний посібник/ І.І. Бабін. – К.: Видавничий дім «КОНДОР», 2018. С. 228-232.

³⁷ Закон України “Про державну допомогу суб'єктам господарювання”. Відомості Верховної Ради, 2014, №34, ст. 1173. Із змінами.

фіскальної конвергенції. Його функціонування дозволить поєднати фінансову автономію територіальних громад із вимогами конкурентного права ЄС, унеможлививши використання місцевої податкової політики для створення необґрунтованих конкурентних переваг окремим суб'єктам господарювання або окремим громадам.

Водночас українська модель контролю державної допомоги ще не повною мірою відповідає практиці ЄС. Якщо відповідно до статті 108 Договору про функціонування ЄС рішення щодо сумісності державної допомоги із внутрішнім ринком ухвалює Європейська Комісія, а контроль за законністю таких рішень здійснює Суд ЄС³⁸, то в Україні відповідний механізм лише формується. Подальше реформування системи місцевого оподаткування має супроводжуватися гармонізацією процедур попереднього повідомлення, оцінки допустимості та моніторингу локальних податкових пільг із європейськими стандартами, що забезпечить виконання Україною міжнародних зобов'язань та мінімізує ризики порушення конкурентного законодавства після набуття членства в ЄС.

Разом з тим, принцип фіскальної конвергенції не означає повної уніфікації місцевого оподаткування із моделями держав-членів ЄС. Його зміст полягає насамперед у досягненні функціональної сумісності правових механізмів та забезпеченні відповідності основним стандартам права ЄС. Як зазначає Європейська Комісія, гармонізація податкових систем держав-кандидатів не передбачає механічного копіювання законодавства держав-членів, а вимагає створення ефективних національних механізмів реалізації загальноєвропейських принципів конкурентності, прозорості та недискримінації³⁹.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що подальше реформування системи місцевих податків і зборів в Україні повинно здійснюватися не шляхом фрагментарного вдосконалення окремих елементів податкового законодавства чи точкового внесення змін до Податкового кодексу України, а на основі цілісної фінансово-правової концепції побудови місцевого оподаткування. В умовах завершення реформи децентралізації, повоєнного відновлення держави та європейської інтеграції саме система фінансово-правових принципів повинна визначати зміст, напрями та межі трансформації місцевого оподаткування,

³⁸ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. С 326. Pp. 47–390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 28.06.2026)

³⁹ Ukraine 2024 Report: Commission Staff Working Document / European Commission. Brussels, 2024. 105 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en (дата звернення: 28.06.2026).

забезпечуючи збалансоване поєднання інтересів держави, територіальних громад і платників податків.

У результаті дослідження запропоновано авторську фінансово-правову концепцію побудови нової системи місцевих податків і зборів в Україні, основу якої становить взаємопов'язана система чотирьох принципів. На відміну від традиційного підходу, за якого окремі принципи місцевого оподаткування розглядаються ізольовано один від одного або сприймаються як суто декларативні положення, запропонована система має функціональний характер, оскільки кожен принцип визначає окремий структурний елемент архітектури сучасного місцевого оподаткування:

- Принцип субсидіарності – визначає розподіл податкової компетенції між державою та органами місцевого самоврядування, забезпечуючи оптимальне співвідношення податкового суверенітету держави та фінансової автономії територіальних громад. Він закріплює нормативне правило, згідно з яким податкові повноваження мають передаватися на той рівень публічної влади, де вони можуть здійснюватися найбільш ефективно, гарантуючи муніципалітетам реальні нормативно-правові важелі регулювання місцевих фінансів;

- Принцип фіскальної достатності та фінансової спроможності територіальних громад – формує ресурсну основу місцевого самоврядування, передбачаючи відповідність між обсягом власних і делегованих повноважень територіальних громад та їх фінансовим забезпеченням. Цей принцип виступає правовим запобіжником проти практики “нефінансованих мандатів” і вимагає формування такої структури місцевих доходів, яка гарантує стабільність, передбачуваність та автономність муніципальних бюджетів;

- Принцип територіальної справедливості та податкової нейтральності – забезпечує внутрішню збалансованість системи місцевого оподаткування шляхом поєднання механізмів фінансового вирівнювання із збереженням стимулів до розвитку власної податкової бази та запобіганням економічно необґрунтованій міжмуніципальній податковій конкуренції. Він гарантує рівний доступ громадян до базових публічних послуг незалежно від місця проживання та унеможливорює використання місцевих податків для деструктивного “податкового демпінгу” чи штучного перерозподілу бізнес-активності між територіями;

- Принцип фіскальної конвергенції та гармонізації із законодавством Європейського Союзу – визначає стратегічний напрям розвитку місцевого оподаткування відповідно до європейських стандартів фінансової автономії, конкурентного права та функціонування внутрішнього ринку. Реалізація цього принципу забезпечує поступове наближення національного фінансово-правового регулювання до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування та відповідних директив ЄС.

Практична реалізація запропонованої концепції передбачає комплексне здійснення таких системних кроків:

1. Подальше розширення податкової автономії територіальних громад у межах закону через надання їм права самостійно коригувати окремі елементи місцевих податків у межах встановленого законодавством “коридору”;
2. Суттєве зміцнення власної дохідної бази місцевих бюджетів шляхом розширення переліку об’єктів оподаткування та підвищення ефективності адміністрування місцевих платежів;
3. Модернізацію системи місцевих податків і зборів з метою надання їм більшої еластичності та стійкості до економічних коливань;
4. Удосконалення механізмів бюджетного вирівнювання, які мають поєднувати принципи територіальної солідарності зі збереженням мотивації громад до нарощування власних фінансових ресурсів;
5. Послідовну гармонізацію національного законодавства із правом Європейського Союзу.

Комплексне впровадження зазначених напрямів реформування сприятиме формуванню сучасної, фінансово спроможної та конкурентоспроможної системи місцевого оподаткування, здатної забезпечити реальну фінансову самостійність територіальних громад і водночас відповідати європейським стандартам організації місцевих фінансів.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено комплексне наукове дослідження концептуальних засад формування сучасної системи місцевого оподаткування в Україні крізь призму фінансово-правового виміру в умовах завершення реформи децентралізації публічної влади, завдань повоєнного відновлення національної економіки та поглиблення євроінтеграційних процесів. Доведено, що подальша модернізація фінансової системи держави вимагає відмови від практики точкових і фрагментарних змін до податкового законодавства на користь розбудови цілісної, науково обґрунтованої концепції. Сформовано авторський підхід, згідно з яким фундаментом такої концепції виступає система взаємопов’язаних фінансово-правових принципів, що визначають зміст, нормативно-структурні параметри та стратегічні межі трансформації інституту місцевого оподаткування.

На основі детального аналізу норм Конституції України, Європейської хартії місцевого самоврядування, міжнародно-правових актів, доктринальних концепцій фіскального федералізму та фінансової автономії органів місцевого самоврядування визначено ключові детермінанти функціонування сучасних фіскальних систем. Особливу увагу приділено системній характеристиці фундаментальних принципів субсидіарності,

фіскальної достатності, фінансової спроможності територіальних громад, територіальної справедливості, податкової нейтральності, а також принципу фіскальної конвергенції, обумовленому вимогами набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі. Здійснено ґрунтовний розбір їхнього фінансово-правового змісту, нормативно-практичного підґрунтя й ефективності застосування в європейських моделях місцевих фінансів. З'ясовано, що дотримання цих принципів є вирішальною гарантією реального забезпечення фінансової самостійності місцевого самоврядування та гармонізації вітчизняного законодавства із фіскальними стандартами ЄС.

У розділі окреслено й деталізовано пріоритетні напрями модернізації системи місцевих податків і зборів в Україні. До них віднесено: розширення меж податкової автономії територіальних громад, суттєве зміцнення власної дохідної бази місцевих бюджетів, реструктуризацію та модернізацію складу місцевих податків і зборів, удосконалення механізмів фінансового вирівнювання, запровадження інструментів фіскального зближення з нормами ЄС, а також розробку ефективних механізмів оптимізації податкового адміністрування на місцевому рівні. Акцентовано увагу на необхідності дотримання розумного балансу між забезпеченням дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування та збереженням цілісності й єдності податкової системи України.

Наукова новизна дослідження полягає у концептуалізації сучасної системи місцевого оподаткування як самостійного фінансово-правового інституту та формуванні авторської системи його базових принципів (зокрема принципу фіскальної конвергенції), що слугує теоретико-методологічним базисом для подальшої гармонізації національного податкового законодавства зі стандартами Європейського Союзу. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання під час підготовки законопроектів щодо реформування місцевих фінансів та розробки муніципальних стратегій фінансового розвитку.

Ключові слова: децентралізація; місцеві податки та збори, місцеве оподаткування; податкова автономія; податкові повноваження; принципи місцевого оподаткування; територіальна громада; фінансово-правові принципи.

Література

1. Babin, I.I. Features of Judicial Precedent as a Source of EU Tax Law. *DANUBE*, vol. 17, no. 1, European Research University, 2026, pp. 103-115. <https://doi.org/10.2478/danb-2026-0007>.

2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. Pp. 47–390. URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 28.06.2026)

3. Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government* (ETS No. 122). <https://rm.coe.int/168007a088> (дата звернення: 28.06.2026).

4. Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977. 392p.

5. Judgment of 15 November 2011, *Commission and Spain v Government of Gibraltar and United Kingdom*, Joined Cases C-106/09 P and C-107/09 P, EU:C:2011:732, paras. 87–108.

6. Judgment of 6 September 2006, *Portugal v Commission*, C-88/03, EU:C:2006:511, paras. 54–68, 78–83.

7. Judgment of 8 September 2011, *Paint Graphos and Others*, Joined Cases C-78/08–C-80/08, EU:C:2011:550, paras. 64–75.

8. Kamiński R., Samorząd terytorialny w świetle zasady subsydiarności, *Civitas Homnibus: rocznik filozoficzno-społeczny* 2013/8, pp. 43–54.

9. Methodological Guide to the Tax Autonomy Indicators / OECD Network on Fiscal Relations Across Levels of Government. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/fiscal-federalism-network/methodological-guide-tax-autonomy-indicators.pdf> (дата звернення: 28.06.2026)

10. Oates W. E. An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37, No. 3. P. 1120–1149. DOI: 10.1257/jel.37.3.1120.

11. Oates W. E. *Fiscal Federalism*. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1972. xvi, 256 p. ISBN 0-15-527452-X.

12. OECD. *Fiscal Federalism 2022: Making Decentralisation Work*. Paris : OECD Publishing, 2021. 288 p. DOI: 10.1787/201c75b6-en.

13. OECD. *Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue*. Paris: OECD Publishing, 1998. 39p.

14. Radvan M. Article 9 of the European Charter of Local Self-Government in the Czech Republic. *Financial Law Review*. 2017. Issue 8 (4). Pp. 7–21. DOI: <https://doi.org/10.4467/22996834FLR.17.011.9039>.

15. Report of the Code of Conduct Group (Business Taxation) to the ECOFIN Council on 29 November 1999 / Primarolo Group. Brussels : Council of the European Union, 1999. Document No. SN 4901/99. 317 p. URL: https://koflerge.org/wp-content/uploads/2019/01/primarolo_en.pdf (дата звернення: 28.06.2026).

16. Rodríguez-Pose A., Vidal-Bover M. Unfunded mandates and the economic impact of decentralisation. When finance does not follow function. *Political Studies*. 2024. Vol. 72, Issue 2. Pp. 652–676. DOI: <https://doi.org/10.1177/00323217221136666>.

17. Schütze R. Subsidiarity after Lisbon: reinforcing the safeguards of federalism?, *Cambridge Law Journal* 2009/68 (3), pp. 525–536.

18. Teasdale A.L. Subsidiarity in post-Maastricht Europe, *The Political Quarterly* 1993/64/2, pp. 187–197.

19. Turała, M. Subsidiarity, fiscal decentralisation and financial autonomy of local and regional governments in Poland – the past and the future. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 2020, T. CXVII, S. 335–355 <http://doi.org/10.26485/SPE/2020/117/18>

20. Ukraine 2024 Report: Commission Staff Working Document / European Commission. Brussels, 2024. 105 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en (дата звернення: 28.06.2026).

21. Wilson J. D. Theories of Tax Competition. *National Tax Journal*. 1999. Vol. 52, No. 2. Pp. 269–304.

22. Бабін І.І. Податкове право: навчальний посібник/ І.І. Бабін. – К.: Видавничий дім «КОНДОР», 2018. – 488с.

23. Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448с.

24. Закон України “Про державну допомогу суб’єктам господарювання”. Відомості Верховної Ради, 2014, №34, ст. 1173. Із змінами.

25. Колодій А.М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208с.

26. Конституція України. Відомості Верховної Ради, 1996, №30, ст. 141. Із змінами.

27. Кучерявенко М.П. Податкове право України: академічний курс: підручник. Харків: Право, 2019. 424с.

28. Правові проблеми місцевих фінансів України: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Музика-Стефанчук О.А., Дмитренко Е.С., Ніщимна С.С. та ін.; за заг. ред. Музики-Стефанчук О.А. Кам’янець-Подільський, 2016. 386с.

29. Пришва Н.Ю. Правові засади формування доходів місцевих бюджетів: монографія. Київ: КНТ, 2006. 274с.

30. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ: Алерта, 2021. – 528с.

31. Смирнова К., Монаєнко А. Незаконна державна допомога у формі податкових пільг: практика Європейської комісії та Суду ЄС. *Юридична Газета*. 2024. 2 груд. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/nezakonna-derzhavna-dopomoga-u-formi-podatkovih-pilg-praktika-evropeyskoyi-komisiyi-ta-sudu-es.html> (дата звернення: 28.06.2026).

32. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від

27 черв. 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. С. 83. Стаття 2125.

33. Юрківський О.Й., Литвинчук О.В. Нейтральність оподаткування та соціальна справедливість як принципи оподаткування в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 3 (105). С. 59–65. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2023-3\(105\)-59-65](https://doi.org/10.26642/jen-2023-3(105)-59-65).

Information about the authors:

Babin Igor Ivanovich,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Public Law
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
2, Kotsiubynskoho str., Chernivtsi, 58012, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6603-4380>

Kovbas Ihor Vasylovych,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Public Law,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynskoho str., Chernivtsi, 58012, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7039-1586>

ЛОКАЛЬНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМАТИКА УСВІДОМЛЕННЯ І РОЗУМІННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ, ОЗНАК, ХАРАКТЕРОЛОГІЙ

Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В.

ВСТУП

Варто зазначити, що автори цього дослідження вже звертали свою увагу на проблематику становлення на локальному рівні соціуму, – тобто там де людина, що виступає як житель і одночасно як член територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади / далі – ТГ/), здійснює свій життєвий цикл, реалізуючи свою репродуктивну функцію (фертильна частина членів ТГ) щодо відтворення людського потенціалу спільноти, а її групи та асоціації, що нею створюються для задоволення своїх екзистенційних інтересів, здійснюють свій цикл формування, існування та функціонування, а також формуються, створені електоральним корпусом ТГ, органи публічної влади – органи місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), що діють в умовах локальної демократії в формі місцевого самоврядування (далі – МСВ), – завдяки реалізації компетенційних повноважень останніми, створюється, у широкому її розумінні, локальна система охорони, гарантування і захисту прав людини (далі – локальна система захисту прав людини).

Дослідження профільної проблематики просувалися повільно і послідовно, – починаючи від фіксації професором М.О. Баймуратовим факту самої можливості створення такої локальної системи у її визначально-інституційному контексті і розумінні¹, і продовжуючи дослідженнями діяльності ОМСВ та феноменології прав людини в функціонально-діяльнісному аспекті (Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Єфремова Н.В.) – а саме в розумінні ролі і значення ОМСВ і прав людини в побудові локальної системи охорони і захисту таких прав в розумінні міжнародної спільноти держав². Наступним етапом дослідження профільної проблематики стало визначення ролі і значення локальної системи захисту прав людини в контексті захисту її політичних прав, – через системний

¹ Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: збірник наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

² Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В. Органи місцевого самоврядування та права людини: до побудови локальної системи охорони і захисту в розумінні міжнародної спільноти держав. Електронне наукове видання *"Публічне адміністрування та національна безпека"*. 2025. № 7 (60). <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2025-7-11213>.

аналіз використання і застосування моделей (форм) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму (Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Бобровник Д.О.) в розумінні сучасних реалій та перспектив³. Отже, продовження наукового пошуку відносно локальної системи захисту прав людини в контекстуалізації усвідомлення і розуміння її ідентифікації, ознак, характерологій, – представляється таким, що відповідає не тільки внутрішній логіці проблематики, але й суттєво сприяє визначенню ролі і значення діяльності ОМСВ, а також ТГ в локальних правоохоронних і правозахисних процесах, що фактично детермінують концептуальні підходи до визнання, реголаментації, регулювання, реалізації, охорони, захисту, гарантування прав людини на загальнодержавному рівні.

1. Історико-правові контексти становлення локальної системи захисту прав людини

Становлення локальних (регіональних) систем захисту прав людини – це результат еволюції міжнародного права після Другої світової війни, коли держави певного географічного чи культурного ареалу створили додаткові механізми захисту, що доповнюють систему ООН.

Але в цьому процесі почали спостерігатись трансформаційні та паралельні процеси, з одного боку, формування системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків людини, – що спочатку зазнали своєї внутрішньодержавної легалізації та легітимації, а потім – й міжнародно-правового визнання; а з іншого – активні процеси локалізації таких прав, свобод і обов'язків людини, що були детерміновані, по-перше, локальним характером їх формування, прояву і реалізації, а також, по-друге, необхідністю гарантування їх реалізації з боку органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) – органів публічної самоврядної (муніципальної) влади, що, по-третє, сформовані самими територіальними локальними людськими спільнотами (територіальними громадами /ТГ/), в результаті застосування демократичних виборчих процедур електоральним корпусом повнолітніх членів такої громади (представницькі ОМСВ) або в процесі виконання процедур демократичного призначення (виконавчі ОМСВ), що представляють інтереси ТГ, діють від її імені та в її інтересах. Крім того, по-четверте, локальний характер таких конституційних прав, свобод і обов'язків людини викликаний тим, що саме на локальному рівні соціуму, в межах ТГ, в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності,

³ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Бобровник Д.О. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 4. С. 82-105. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2025.5>.

людина реалізує свій життєвий цикл, а її групи та асоціації – цикл свого конституювання, інституціонування і функціонування. Саме таким чином, по-п'яте, у відповідній темпоральній перспективі конституційні права, свободи і обов'язки людини трансформуються у муніципальні права людини – тобто, такі права, свободи і обов'язки, що, з одного боку, – пов'язані з локальним характером буття людини, її груп та асоціацій, а з іншого – з тим, що вони пов'язані з феноменологією локальної демократії, що реалізується в формі МСВ та умовах муніципалізму⁴.

Звідси можна стверджувати, що, по-перше, права людини виступають у вигляді системно-комплексного блоку конституційних прав, свобод і обов'язків людини, її груп та асоціацій; по-друге, що такі конституційні права, свободи і обов'язки в контексті їх практичного формування, реалізації та гарантування трансформуються в гуманістично-гуманітарний системний комплекс муніципальних прав людини, її груп та асоціацій, – виконанню яких безпосередньо сприяють ОМСВ як органи публічної самоврядної (муніципальної) влади через свої компетенційні повноваження; по-третє, саме завдяки останнім – тобто, компетенційним повноваженням ОМСВ та їх діяльності в ТГ, в процесі їх реалізації, формується локальна система захисту прав людини, а також її груп та асоціацій.

Варто зазначити, що в історичні ретроспективі наведені процеси формувалися дещо інакше, а саме – з низового рівня управління, а саме з рівні існування і функціонування ТГ, коли формувались локальна демократія, МСВ та муніципалізм – саме ці феномени й сприяли подальшому зародженню державності, що історично формувалась та зароджувалась через свої характерологічні ознаки в межах тодішньої територіальної людської локальної спільноти, враховуючи історичні етапи її зародження, формування і розвитку.

Отже, усвідомлення і розуміння ординарно-функціональних аргументів щодо параметральних ознак прав, свобод, обов'язків людини, а також ролі і значення МСВ в формуванні демократичної правової державності, яскраво свідчать про роль і значення локальної системи захисту прав людини, що пов'язані між собою, як складові елементи, в системно-комплексній єдності, – це підтверджуються доктринальною позицією французького історика, соціолога та політичного діяча XIX століття А. де Токвіля, який зазначав, що «без обципних інститутів нація може сформувати вільний уряд, проте справжнього духу свобод вона так і не набуде»⁵.

⁴ Посторонко І. Г. Сучасний муніципалізм: теоретико-доктринальні підходи до розуміння, визначення та легалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 2. С. 105-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_2_13

⁵ Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. Vol. 1. N.-Y.: Vintage Books, 1954. P. 34. (688 p.).

Методологічний потенціал цієї доктринальної позиції суттєво підкріплюються ще декількома настановами, що мають стратегічне історико-соціальне, соціально-екзистенційне та локально-глобальне значення, а саме:

а) на локальному рівні існування і функціонування соціуму проходить та реалізується соціальне життя кожної людини, що виступає основоположною формою та методологічно-діяльним концептом її буття;

б) на локальному рівні існування та функціонування соціуму функціонує МСВ, що фактично сприяє організації не стільки стратегічної локальної системи існування людини, скільки стратегічної локальної системи її співіснування в оточенні інших людей в межах ТГ;

в) саме в умовах МСВ та в межах ТГ формується філософсько-екзистенційний та метафоричний концепт «мудрість багатьох»⁶, – який означає, що суб'єктом МСВ виступає місцева територіальна самоврядна спільнота (колектив, місцеве співтовариство, ТГ), динамічний розвиток якої істотно залежить від ефективності системи комунікативної взаємодії між її членами-жителями, що сприяє і детермінує вчинення ними розмаїття дій в індивідуальному, груповому та колективному порядку відповідно до їх інтересів, особливостей, традицій в контексті сформованих на їх засадах атитюдів (поведінкових настанов, включаючи й правові настанови) та в контексті реалізації останніх через відповідні габітуси (форми життєдіяльності, включаючи й їх правові види). Саме у сукупності ці дії й формують і становлять особливий тип соціальної поведінки, відображають внутрішнє ставлення людини до умов, змісту та результатів діяльності МСВ, його органів і суб'єктів та становлять можливий потенціал колективної мудрості (мудрості багатьох)⁷, що базується на узагальненні та використанні досвіду минулих людських поколінь;

г) в сфері МСВ формується та функціонує сфера локальної соціальної практики людини, що характеризується партисипаторністю, тобто стратегією «участі» кожної особистості в цьому комунікативному та екзистенційному процесі відповідно до біхевіористичних настанов (інтересів) кожної людини через формування атитюдів та реалізацію габітусів;

г') наявність наведеного вище концепту-феномену колективної мудрості веде до виникнення суто локальних явищ, що сприяють:

⁶ Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 1988, N 94. P. 103. (pp. 95-120).

⁷ Coleman J. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1990. P. 233. (993 p.).

1) подоланню ординарного поділу на інтереси всередині та поза межами місцевої спільноти (*формування інтерсуб'єктивності ТГ*– авт.);

2) значному коригуванню думок депутатського корпусу та фахівців за рахунок колективної мудрості самих жителів (*формування загальної позиції жителів-членів ТГ*– авт.);

3) об'єктивному полегшенню практичної реалізації колективно виробленого рішення, оскільки управлінська ініціатива підкріплюється аргументованою громадською думкою (*формування сталого механізму розробки і реалізації рішень, що підтримується жителями-членами ТГ та діє на основі фасилітації* – професійної організації процесу групової роботи, що скерована на прояснення та досягнення групою поставлених цілей, вирішення питань підвищеної складності та важливості⁸ – авт.);

4) усвідомленню, і тим самим посиленню колективної відповідальності за прийняті та реалізовані рішення (*формування індивідуальної, групової та колективної деліктоздатності в межах ТГ*– авт.);

5) підвищенню ефективності діяльності МСВ, його органів та суб'єктів, що вимірюється успіхом кінцевого результату, а й наявністю загальної задоволеності всіх учасників, включених у єдиний творчий процес пошуку оптимального рішення (*формування фактору ефективності діяльності ТГ та її членів* – авт.);

6) кращому усвідомленню, що конкретна колективна мудрість є синтезом єдності виявлених потенціалів духовності та методології діяльності, живого споглядання та спілкування, що знаходить свій прояв у формуванні муніципальної свідомості та муніципальної правової свідомості⁹ (*фактор формування профільної свідомості (правосвідомості) в межах ТГ*– авт.);

7) формуванню духовно-праксеологічної парадигми муніципального соціуму, де верховенство духовності полягає в тому, що вона ставить спрямованість методології діяльності людини в межах ТГ, її живого споглядання та спілкування, що детермінує виникнення муніципальної психології¹⁰ (*фактор формування муніципальної психології в межах ТГ*– авт.);

⁸ Фасилітація. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

⁹ Бобровник Д. О. Роль муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2022. № 1 (4). С. 23-33.

¹⁰ Боярський О.О. Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та вивчення параметрально-нормативних ознак: монографія; за ред. М.О. Баймуратова; Ін-т законодавства ВР України. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 432 с.

д) в сфері МСВ в процесі розвитку сфери широкої локальної соціальної практики людини, її груп та асоціацій поступово і свідомо формується розуміння правозахисних можливостей ТГ та сформованих нею органів відносно жителів-членів своєї спільноти та починають формуватися і функціонувати адекватні такому розумінню механізми (*фактор усвідомлення і розуміння правозахисних можливостей ТГ та сформованих нею органів публічної влади по відношенню до членів своєї спільноти і формування адекватних механізмів* – авт.);

е) наведені вище фактори, з одного боку, мають суто локальний характер, але, з іншого, – саме вони становлять основні засади організації суспільства, в тому числі й глобального, так як фактично виступають провідниками, каталізаторами, детермінантами комунікаційно-результативних відносин між народами та їх публічно-державною та публічно-самоврядною організаціями в межах міжнародного співтовариства держав, – отже, маємо яскравий приклад прояву дихотомії «локальне / глобальне» саме в діяльності МСВ та ТГ¹¹ (*фактор глобалізації муніципального буття ТГ* – авт.).

Наведені аргументи безумовно сприяють формуванню в межах феноменології демократичної правової державності системного принципу муніципалізму¹², що: а) виступає його іманентною частиною, б) базується на основі насамперед історично сформованих муніципальних свобод, муніципальних прав, а потім в) й виникаючих на їх основі муніципальних цінностей. Формування спочатку ідентифікаційних особливостей та конкретних переваг міського життя в межах людської міської спільноти, що трансформувались у цінності, завдяки постійному користуванню та оптимальному соціальному результату, а також передавання їх наступним поколінням членам ТГ через закріплення у повсякденному індивідуальному, груповому та колективному житті людської спільноти та її членів – саме так може бути схематично репрезентований шлях формування муніципальних свобод, що спочатку носить повсякденний,

¹¹ Бобровник Д. О. Дихотомія «локальне / глобальне» як основоположний концепт набуття міжнародної правосуб'єктності територіальною громадою. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 58–66. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/348-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-668-1-10-20210110.pdf>

¹² Посторонко І. Г. Становлення та розвиток феноменології муніципалізму: історичні цивілізаційно-локальні підходи до розуміння та визначення. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 107–114. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/722-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1369-1-10-20230122.Pdf>

звичаєвий, ординарний характер, що формує, трансформує, впорядковує, стабілізує повсякденне буття людини, її груп та асоціацій.

Вже з часом такі свободи трансформуються в муніципальні цінності та стають універсальними цінностями людського буття. Причому цінностями, що, виходячи з їх особливої важливості для людського буття, – є властивими не тільки для міських ТГ, а й на основі творчого запозичення територіальними людськими спільнотами іншого рівня – як первинного (базового) – сільських, селищних, об'єднаних, так і асоційованого рівнів – обласних та районних, що мають переважно функціонально-цільовий характер.

На нашу думку, процес становлення муніципальних свобод, потім муніципальних прав, а з часом й формування і легалізація муніципальних цінностей, і одночасно, паралельний процес зародження феноменології загальних прав людини і становлення інститутів публічної влади на локальному рівні, – що знаходиться в одній системі координат та характеризується стійкими логічно-логістичними, а також стадійно-послідовними зв'язками, з формуванням адекватних та реальних механізмів локального захисту прав людини, – в основному розвивались по такій суб'єктно-предметній схемі:

А) *«первісна община» у стародавньому світі*, де спостерігається насамперед пріоритет і особлива важливість екзистенційно-функціональних питань існування людської спільноти на додержавному рівні розвитку, – саме тут виникає модель, що заснована на вирішенні фундаментальних проблем життєдіяльності та життєактивності, закладаються основи трудових, виробничих, техніко-технологічних, економічних, владних, соціальних, мистецьких засад та настанов і витоків сучасної реальності¹³ – отже, саме тут формуються свободи людини жити в єдності з природою, жити в межах людської спільноти, функціонувати в її межах, вільно обирати рід занять (виходячи з екзистенційних пріоритетів), створювати родину (пуналуальну, полігамну, моногамну родину тощо) і т. д. – і це все відбувається в контексті вирішення питань людської нужденності. Разом з тим в такому локальному житті починають формуватися спочатку стійкі моральні настанови повсякденної поведінки людини, що не суперечать «доброму повсякденному порядку», що з часом, в результаті усвідомлення їх небезпеки для локального соціуму, набувають відповідних заборон, що підтримуються і закріплюються в рішеннях локальної провлади.

¹³ Buyan I. Primitive society is a pioneer in the formation of sources, conditions, and factors for the satisfaction of human needs. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/4331/1/%D0%91%D1%83%D1%8F%D0%BD%20%D0%86.pdf>

Враховуючи той факт, що у первісному суспільстві, де держави та позитивного права ще не існувало, безпека індивіда та громади забезпечувалася доправовими (соціальними) механізмами. Отже, вони базувалися на звичаях, релігійних віруваннях, моралі та міфах. Захист прав у сучасному розумінні тоді функціонував як механізм виживання та збереження цілісності роду¹⁴. При цьому головними доправовими захисними механізмами виступали¹⁵: А) Тотемі та табу (система заборон): Найперший регулятор поведінки та безпеки – при цьому окремі табу (наприклад, заборона вбивства сородича, заборона інцесту – екзогамія) виступали сакральним захистом члена громади. Порушення табу вважалося гріхом, який накличе гнів духів на весь рід, тому система табу захищала життя та репродуктивну безпеку племені; Б) Кровна помста (Тіліон – *Lex talionis*): Механізм колективного захисту за принципом «око за око, зуб за зуб». Якщо члена роду «А» вбивав член роду «Б», увесь рід «А» мав обов'язок помститися будь-якому члену роду «Б». Це не була просто сліпа жорстокість, а потужний засіб стримування – бо страх перед тотальною війною між родами змушував індивідів утримуватися від насильства; В) Композиція (Викуп): Еволюційне продовження кровної помсти, коли смерть або каліцтво сородича згодом дозволялося «загладити» матеріальною компенсацією (худобою, знаряддями праці, хутром) – отже, викуп захищав роди від взаємного винищення; Г) Право притулку при вогнищі (Гостинність): Навіть чужинець чи ворог, який мирно зайшов до житла і розділив їжу біля вогнища племені, опинявся під тимчасовим захистом вищих сил та законів гостинності, тому його вбивство вважалося страшним релігійним злочином: Г') Рятування через шлюб / всиновлення: Замість вбивства полоненого чи винуватця з іншого роду, його могли включити до складу громади (всиновити замість загиблого воїна або видати заміж) – це захищало життя людини та відновлювало демографічний баланс племені. Своєю чергою, головними інститутами захисту та регулювання виступали такі інститути¹⁶: А) Рада старійшин: Найбільш досвідчені члени роду, які виступали «хранителями звичаїв» – саме тому вони виступали арбітрами у внутрішніх суперечках, визначали міру вини та захищали слабких членів громади (вдів, дітей) від кривдників усередині роду; Б) Вожді та Шамани (Чаклуни): Здійснювали сакральний та військовий захист громади, при цьому шаман за допомогою ритуалів визначав порушника звичаїв, а вождь забезпечував фізичний захист племені від зовнішніх загроз; В) Звичаєве право (Мононорми): Нероздільні правила

¹⁴ Malinovsky, Bronislav. *Crime and Custom in Savage Society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1926. 132 p.

¹⁵ Fraser, James George. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. London: Oxford University Press, 2009. 896 p.

¹⁶ Lévi-Strauss, Claude. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1958. 454 p.

поведінки, де релігійний обов'язок, мораль та практична доцільність існували як одне ціле – вони автоматично захищали право кожного члена племені на його долю здобичі, користування землею та вогнем.

В той же час існували найжорстокіші санкції як спосіб захисту громади. Якщо індивід систематично порушував мононорми та загрожував безпеці роду, до нього застосовували: А) Вигнання з роду (Остракізм / «Оголошення поза законом»): Найстрашніша кара первісного світу, коли людина, позбавлена захисту свого роду, була приречена на смерть у дикій природі або ставала безправною здобиччю для будь-якого іншого племені; Б) Тілесні покарання та таврування: Використовувалися для маркування порушників звичаїв;

Б) *давніогрецькі міста-поліси* (побудова локальної цивілізації, що поступово визначає та визнає природні права і свободи людини, супроводжується формуванням розуміння загальної феноменології прав і свобод людини¹⁷ – саме вона вже містила професійну спеціалізацію населення та фахівців муніципального господарства /пекарство і торгівля хлібом, торгівля іншими товарами, охорона джерел води, прибирання сміття та місць загального користування, обслуговування громадських лазень, охорона стін та воріт міста, відправлення релігійних культів/, і в той же час наявність перших демократичних утворень та інституцій публічної влади, що суттєво вплинула на формування феноменології державності) – отже, в таких умовах формуються, розвиваються та вдосконалюються свободи людини жити в межах міської людської спільноти; функціонувати в її межах, через створення свого «мікросвіту»; вільно обирати рід занять, перелік яких детермінований і формується відповідно до потреб існування, функціонування, охорони, захисту міського способу життя та міського господарства, але в інтерпретації та проектуванні цих настанов на парадержавний рівень (виходячи з екзистенційних пріоритетів); створювати родину (моногамна родина); свобода використання форм демократичної участі у формуванні та відправленні публічної влади; відправлення релігійних культів і т. д. Паралельно з ускладненнями умов локального життя суттєво змінюються й вимоги до поведінкових настанов членів локального соціуму – у розумінні логістичного контексту, стійкі моральні настанови повсякденної поведінки людини, через призму суспільної небезпеки, трансформуються в заборони, що, по-перше, набувають правового характеру в актах публічної влади, і, по-друге, чітко підтримуються її представниками, а також жрецькими і військовими.

Правозахисні механізми у давніогрецьких полісах (зокрема, в демократичних Афінах) базувалися на принципах *ісономії* (рівності всіх

¹⁷ Kotenko T. V. The formation of human rights and freedoms in the teachings of the philosophers of Ancient Greece and Rome. *Almanac of law*. 2020. Issue 11. P. 127–132.

громадян перед законом) та *ісегорії* (рівного права на виступ у народних зборах). Захист прав здійснювався не через спеціальні інституції адвокатури, а через пряму участь самих громадян у судовому та політичному житті¹⁸. Головними правозахисними інститутами та посадами виступали такі: А) Гелієя (Heliaca): Найвищий судовий орган в Афінах (суд присяжних), що складався з 6000 громадян. Величезна кількість присяжних (від 201 до 1001 і більше у конкретній справі) унеможливлювала підкуп чи тиск на суд, що виступало головною гарантією справедливого розгляду справ¹⁹; Б) Колегія одинадцяти (The Eleven): Магістрат, який відповідав за нагляд за в'язницями та виконання смертних вироків, вони також стежили за тим, щоб затриманих за гарячими слідами злочинців не карали без офіційного вироку суду; В) Логографи (Logographoi): Професійні автори судових промов (наприклад, Лисій, Демосфен) – оскільки в Афінах кожен громадянин мав захищати себе в суді особисто, логографи виступали прихованим інститутом юридичної допомоги, пишучи захисні промови на замовлення; Г) Простати (Prostates): Спеціальні покровителі (патрони) з-поміж повноправних громадян, які були зобов'язані представляти інтереси та захищати права метеків (іноземців, які постійно жили в полісі), оскільки ті не мали права звертатися до суду самостійно.

До основних правозахисних механізмів відносились²⁰: А) Графе параномон (Grphe paranomon): Скарга на протизаконність – репрезентувала механізм захисту конституційного ладу поліса, коли будь-який громадянин міг зупинити дію ухваленого Народними зборами закону або постанови, заявивши під присягою, що цей акт суперечить базовим законам міста. Ініціатора шкідливого закону після цього судили; Б) Апагоге (Aragoge) та Ендексіс (Endeixis): Процедури, що захищали від протиправного затримання та зловживання владою з боку посадовців – якщо архонт чи інший магістрат порушував права громадянина, його могли негайно притягнути до відповідальності перед судом; В) Остракізм (Ostrakismos): Механізм захисту демократії від тиранії, що передбачав щорічне голосування глиняними черепками, за допомогою якого громада могла вигнати з поліса на 10 років будь-якого впливового політичного діяча, чії амбіції загрожували свободі громадян – при цьому майно вигнанця не конфісковували, а права не принижували; Г) Докімасія (Dokimasia) та Евтіна (Euthynai): Перевірка кандидатів на посади перед початком роботи (докімасія) та обов'язковий публічний фінансово-політичний звіт кожного магістрату після завершення каденції (евтіна) – коли будь-який громадянин

¹⁸ Aristotle. ON THE CONSTITUTION OF ATHENS. London: MACMILLAN AND CO. and NEW YORK, 1892. 189 p.

¹⁹ Todd, Stephen C. THE SHAPE OF ATHENIAN LAW. Oxford: Clarendon Press, 1993. 448 p.

²⁰ MacDowell, Douglas M. The Law in Classical Athens. Ithaca: Cornell University Press, 1978. 280 p.

міг висунути звинувачення у зловживаннях, що стримувало корупцію та свавілля чиновників;

В) *давньоримські міста-муніципії*, де спостерігається побудова чіткої централізовано-самоврядної системи муніципального управління, системи муніципального господарства в межах локального територіального соціуму з наявністю відповідних демократичних засад в межах єдиної держави /імперії, республіки/ – отже, формуються свободи людини жити в межах людської спільноти воєнізованого типу; функціонувати в її межах як вільна людина (частина локального соціуму – спочатку громадяни Риму, потім коло громадян розширюється на основі *jus gentium*); свобода вибору занять у тісному зв'язку зі спеціалізацією міського господарства та воєнних завдань, що стоять перед муніципією; свобода здійснення правочинів та інших цивільно-правових дій; формування та розвиток демократичних форм участі у формуванні та відправленні публічної влади і т. д.²¹ Наведені умови сприяють й адекватній і достатній спеціалізації правозахисних інституцій (публічна влада, мілітарні, релігійні і судові структури), що надають реальні можливості для захисту населення муніципії. Варто зазначити, що правозахисні механізми в давньоримських муніципіях базувалися на копіюванні республіканської моделі Риму та фіксувалися у міських статутах (наприклад, *Lex Malacitana*, *Lex Salpensana*). Головними правозахисними інститутами та посадами тут виступали: а) Муніципальні магістрати (Дуумвіри – *Duoviri*): Вища судова та виконавча влада міста. Вони забезпечували дотримання законів, вели судові процеси та захищали громадян від свавілля нижчих чиновників; б) Еділи (*Aediles*): Відповідали за громадський порядок, безпеку, нагляд за ринками та справедливість торгових угод. Вони захищали майнові права громадян при дрібних суперечках; в) Курія (*Ordo decurionum*): Міська рада, яка виступала колективним гарантом прав громади перед центральною владою Риму та місцевими багатіями; г) Патрони міста (*Patroni municipii*): Впливові римські сенатори або юристи, яких муніципія обирала для захисту своїх інтересів у Римі. Вони виступали «адвокатами» всього міста у судах вищих інстанцій. В той же час формувалися й основні правозахисні механізми: а) Право на апеляцію (*Provocatio / Appellatio*): Найважливіший механізм, що давав повноправним римським громадянам у муніципії право оскаржити суворе рішення (страту, тілесне покарання) місцевого магістрату перед намісником провінції або безпосередньо перед імператором/народними зборами у Римі; б) Інтерцесія (*Intercessio*): Право колеги-магістрату (наприклад, другого

²¹ Баймуратов М. О. Від римських муніципій до сучасного місцевого самоврядування. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ: Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 167–180.

дуумвіра) скасувати або заблокувати несправедливе рішення свого колеги, що захищало від одноосібної тиранії; в) Публічність судочинства: Суди в муніципаліях проходили відкрито на форумі. Це мінімізувало ризик таємних розправ та фальсифікацій; г') Судові застави та едикти: Перед початком каденції дуумвіри видавали місцевий едикт, де чітко прописували юридичні формули та правила захисту прав, якими могли скористатися позивачі^{22, 23};

Г) міста феодального періоду розвитку суспільства (церковні, лицарські, князівські /кюрфюстерські/ тощо) – це період зародження урбаністичних процесів через осмислення та усвідомлення можливостей та переваг спільного проживання людей в рамках локального соціуму через формування самоврядних засад управління на фоні абсолютного владарювання феодалів, паралельно з цим відбувався розвиток і розцвіт муніципального господарства і спеціалізація господарських зав'язків внутрішнього і зовнішнього характеру – отже, на фоні розширення гідності членів роду, громади, міста розширюється змістовність загальної гідності людини, формуються свободи людини жити в межах міської людської спільноти, але під диктатом влади феодала, функціонувати в її межах відповідно до своїх професійних настанов (виходячи з екзистенційних пріоритетів міста щодо об'єднання сільськогосподарської та іншої діяльності), створювати родину (моногамна родина тощо), відправляти релігійні настанови тощо²⁴. Одним з перших сформованих правозахисних інституцій виступає суд спочатку феодала, а потім й централізований королівський суд. Варто зазначити, що у феодальний період правозахисні механізми суттєво відрізнялися від сучасних: по-перше, вони не були загальними для всіх людей; по-друге, натомість вони залежали від приналежності людини до певного стану (станового статусу) та юрисдикції конкретного сеньйора.

Головними інститутами та механізмами захисту прав у середньовічних містах за різними сферами впливу виступали:

1. Церковні правозахисні механізми та інститути, бо церква володіла величезною кількістю міст (єпископські міста) та створила окрему, надзвичайно розвинену систему канонічного права²⁵. Широко розвиненими

²² Roman Statutes (in 2 volumes). Crawford, Michael H. (Ed.). *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. Supplement; No. 64. London: Institute of Classical Studies, University of London, 1996. (Vol. 1. No. 25 (Lex Irnitana). P. 361–511.

²³ González, Julián. The Lex Irnitana: A New Flavian Municipal Law. *The Journal of Roman Studies*. (Society for the Promotion of Roman Studies / Cambridge University Press). 1986. Vol. 76. P. 147–243.

²⁴ Кожан В. В. Теоретичні основи та практика законодавчого закріплення особистих прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Правознавство*. 2015. No 18. Вип. 1. С. 33–36.

²⁵ Berman, Harold J. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983. 672 p.

були такі правозахисні інститути: А) Право притулку (*Jus asyli / Asylum*): було найвідомішим механізмом, коли будь-яка людина (навіть злочинець чи раб), яка встигла забігти до храму, монастиря чи на їхню територію, опинялася під захистом Бога. При цьому світська влада (князь, лицар, міська варта) не мала права заарештувати її там під загрозою відлучення від церкви. Це рятувало людей від самосуду та кровної помсти до початку офіційного розгляду справи; Б) Єпископські суди (*Curia episcopalis*): Захищали кліриків, а також «убогих осіб» (*personae miserales* – вдів, сиріт, бідняків) від свавілля світських феодалів. Церковний суд вважався більш гуманним, оскільки канонічне право раніше за світське відмовилося від жорстоких ордалій (випробувань вогнем і водою) та запровадило чітке слідство²⁶; В) Церковна адвокатура та нотаріат: При єпископських кафедрах діяли перші професійні юристи та нотаріуси. Вони фіксували майнові права міщан, складали заповіти та захищали їхні інтереси у судах.

2. Князівські та курфюрстерські правозахисні механізми – у містах, які належали безпосередньо королю, великому князю або курфюрсту (в Німеччині), захист прав базувався на авторитеті центральної влади, яка намагалася обмежити апетити місцевих дрібних лицарів²⁷. До профільних механізмів можна віднести: А) Земський мир (*Landfrieden*): Спеціальні укази князів або курфюрстів, які офіційно забороняли приватні війни (феодалні уособиці) на певній території та під стінами міст. Порушення земського миру вважалося злочином проти самого князя і каралося стратою, тому саме це захищало купців та міщан від пограбувань лицарями; Б) Князівський апеляційний суд (*Hofgericht*): Якщо міщанин вважав, що місцевий граф чи лицар судив його несправедливо або відібрав майно, він мав право звернутися зі скаргою (апеляцією) до суду самого князя чи курфюрста; В) Жалувані грамоти (Привілеї): Спеціальні юридичні акти, якими князі гарантували міщанам право на власне судочинство, звільнення від мита або недоторканність майна. Князь виступав найвищим гарантом цих прав в обмін на податки від міста.

3. Лицарські (сеньйоральні) інститути²⁸ – малі міста часто належали окремим лицарям або баронам і тут захист прав напряду залежав від феодалного договору та звичаєвого права. До профільних механізмів можна віднести: А) Курія сеньйора (*Court Baron / Court Leet*): Лицарський суд для жителів його вотчини – попри існуючі стереотипи, лицар не міг судити міщан одноосібно «як заманеться», тому Суд відбувався за участю поважних жителів міста (присяжних чи шефенів), які стежили за

²⁶ Helmholz, Richard H. *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens, Georgia: University of Georgia Press, 1996. 514 p.

²⁷ Angermeier, Heinz. *Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter*. München: C.H. Beck, 1966. 612 S.

²⁸ Блок М. *Феодалне суспільство*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с.

дотриманням місцевих звичаїв; Б) Захист в обмін на вірність (Homagium): Головний принцип феодалізму. Міщани сплачували лицарю податки та несли вартову службу, а лицар був зобов'язаний захищати місто від нападів інших феодалів чи розбійників силою своєї зброї. Якщо лицар не міг захистити городян, вони юридично могли апелювати до його вищого сюзерена (князя).

4. Інші специфічні механізми цього періоду: А) Судова дуель (Поле): Механізм захисту честі та прав, притаманний лицарській культурі, але інколи доступний і повноправним міщанам. Якщо бракувало доказів, правота доводилася у поєдинку; Б) Гільдійська та цехова взаємодопомога²⁹: Оскільки держава в ті часи не захищала безробітних чи калік, міські цехи (ремісники) та гільдії (купці) створювали каси взаємодопомоги – через них вони захищали права сімей померлих майстрів, викупували своїх членів із полону та наймали юристів для захисту у судах проти лицарів чи церкви;

Г) *середньовічні міста, що керувались Магдебурзьким правом* (магістрати + бургомістри) – саме тут спостерігається початок процесу формування основоположних правових засад міського самоврядування через процес виникнення самоврядних управлінських інституцій, що самостійно формувались територіальною спільнотою – отже, формуються свободи людини вільно жити в межах міської людської спільноти поза диктату влади феодалів, функціонувати в її межах відповідно до своїх професійних настанов, вільно обирати та змінювати рід занять (виходячи з екзистенційних пріоритетів), створювати родину (моногамна родина тощо), заповідати свою власність, відправляти релігійні настанови, формувати цехові (професійні) свободи, відповідний перелік товарів та послуг, якими користувались тільки міські жителі; свободи щодо участі та реалізації форм демократичної участі людини в міському управлінні тощо³⁰. Варто зазначити, що Магдебурзьке право суттєво змінило правову систему середньовічних міст – воно звільнило міщан від суду феодалів і створило власні органи захисту прав та самоврядування. Головними правозахисними та судовими інститутами громад виступали: а) Магістрат: Головний орган самоврядування, який захищав економічні та політичні права громади; б) Лава (Лавничий суд): Суд під керівництвом в'їта, що розглядав кримінальні та цивільні справи; в) Рада: Орган на чолі з бурмістром, який здійснював адміністративні функції та захищав майнові права міщан; г) Колегія сорока мужів (квадрантавірат): Інститут представництва міщан, що

²⁹ Ogilvie, Sheilagh. *Institutions and European Trade: Merchant Guilds, 1000–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 496 p.

³⁰ Баймуратов М. О. Магдебурзьке право на українських землях: дискусійні сторінки вітчизняної муніципальної історії. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ: Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 181–187.

контролював діяльність магістрату та захищав права простих громадян від зловживань міської верхівки; г') Цехові суди: Внутрішні органи ремісничих об'єднань, які захищали професійні та майнові інтереси своїх членів. Ба більше, в наведених умовах формувалися основні гарантії прав міщан: а) Недоторканність особи: Заборона арешту повноправного міщанина без рішення міського суду; б) Недоторканність майна: Захист приватної власності від конфіскації з боку королівської влади чи феодалів; в) Власне судочинство: Право судитися виключно у межах міста на основі норм німецького права, а не звичаєвого права феодалів; г) Право притулку: Місто могло захистити втікача від переслідування позаміською владою до з'ясування обставин справи³¹;

Д) міста-муніципалітети та провінції Нідерландів періоду боротьби з Іспанією та революції XVI–XVII ст. – окремий яскравий приклад розвитку муніципалізму через розцвіт промисловості і підприємницької діяльності (розвиток виробництва вовняних, шовкових, бавовняних тканин, скляне та цегляне виробництво, суднобудування й суміжні з ним галузі, торгівля; розвиток аграрної промисловості через використання земель, конфіскованих у короля та прибічників Іспанії і переданих фермерам в оренду або продані; вплив на локальний розвиток стану колоніальної держави (Північна Америка, Південна Африка, Індонезія), а звідси – й відповідних свобод щодо зайняття такою діяльністю; свобода на участь у міжнародній торгівлі завдяки входженню до системи світових господарських зав'язків, суттєві укріплення і зростання самостійної економічної бази промислових цехів (мануфактур) і виробництв; свобода на відправлення різних релігійних культів; участь у реалізації та розвитку демократичних форм міського і провінційного самоврядування, що детермінувало і каталізувало державотворчі процеси, і у підсумку, призвели до формування національної держави³².

Варто розуміти, що у період Нідерландської революції та Вісімдесятирічної війни (1568–1648 рр.) боротьба йшла не лише за релігійну та політичну незалежність, а й за збереження традиційних міських та провінційних свобод (привілеїв) від іспанського абсолютизму. Правозахисні механізми цього періоду реалізувалися через захист корпоративних, майнових, релігійних та політичних прав станів і громадян³³.

³¹ Гошко Т.О. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.). Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. С. 136–140. (255 с.)

³² History of Europe. BYU Library. URL: <https://lib.byu.edu/~rdh/>

³³ Kossmann E. H., Mellink A. F. Texts concerning the Revolt of the Netherlands. Cambridge: Cambridge University Press, 1974. 306 p.

Отже, до головних правозахисних та політико-правових інститутів того періоду на фоні того, що правовий захист у Республіці Сполучених провінцій мав яскраво виражений децентралізований характер, відносилися³⁴: А) Генеральні штати (Staten-Generaal): як вищий представницький орган Республіки, вони виступали колективним правозахисним інститутом на міжпровінційному рівні, координуючи захист проти іспанської експансії та гарантуючи дотримання конфесійних і майнових прав провінцій; Б) Провінційні штати (Staten): Парламенти окремих провінцій (наприклад, Штати Голландії, Штати Зеландії) – вони захищали суверенітет провінцій, затверджували податки та блокували будь-які спроби централізації, які могли утискати місцеве населення; В) Міські магістрати (Регенти / *Vu vgoedschappen*): Ради міст-муніципалітетів, що склалися з патриціанської верхівки, що безпосередньо захищали права міщан, міську автономію, свободу торгівлі та промислів від зазіхань королівських чиновників (штатгальтерів); Г) Шефени (*Schepenen*) та Міські суди як органи місцевого правосуддя. Суд шефенів у містах розглядав цивільні та кримінальні справи за місцевим звичаєвим правом, забезпечуючи право міщан судитися виключно у межах своєї юрисдикції; Г') Військові трибунали та Ради (*Gecommitteerde Raden*): Виконавчі колегії, які захищали громадянське населення від свавілля військових, мародерства та незаконних конфіскацій майна під час бойових дій.

II. Основними правозахисними механізмами виступали³⁵: А) Акт про зречення (*Plakkaat van Verlatinghe*, 1581 р.): Ключовий правовий документ революції, який проголосив право народу на повалення тирана, він обґрунтовував захист природних і традиційних прав підданих: якщо правитель (Філіп II Іспанський) порушує привілеї та пригнічує громадян, вони мають законне право відмовитися від присяги йому; Б) Утрехтська унія (*Unie van Utrecht*, 1579 р.): Фактично перша конституція Нідерландів, її стаття 13 запровадила унікальний для XVI століття правозахисний механізм – свободу совісті та віросповідання. Вона забороняла переслідувати або карати будь-яку особу через її релігійні переконання, що зупинило інквізицію; В) Право «*Jus de non evocando*»: Юридична гарантія, за якою жоден житель міста чи провінції не міг бути вивезений для суду за межі своєї території, цей механізм захищав нідерландців від суду іспанської Ради у справах заколотів («Кривавої ради» герцога Альби); Г) Контроль над податками (Право субсидії): Жоден податок чи збір не міг бути впроваджений без згоди Міських та Провінційних штатів, це захищало

³⁴ Israel, Jonathan. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford: Clarendon Press, 1995. 1280 p.

³⁵ Duke, Alastair. *Reformation and Revolt in the Low Countries*. London: Hambledon Press, 2003. 314 p.

майнові права купців та ремісників від руйнівних іспанських податків (наприклад, алькабали – 10% податку на будь-який продаж); Г') Право збройного опору (Ополчення / Шуттері): Міські гільдії стрільців (schutterij) виступали збройним гарантом правопорядку та захисту прав міщан від свавілля як іноземних найманців, так і внутрішніх диктаторських спроб;

Е) *міста-муніципалітети постреволуційної (Нові часи) та наполеонівської (постнаполеонівської) Європи* – отже, формуються свободи людини вільно жити в межах міської людської спільноти на основі та у відповідності до основних демократичних лозунгів свободи, рівності, братерства³⁶, що інтерпретувались у різних організаційних формах на локальний рівень соціуму; свободи людини на участь у муніципальному будівництві та становленні прообразу системного масиву сучасних компетенційних повноважень муніципалітетів в контексті децентралізації повноважень публічної влади, що стало запорукою суттєвого зростання їх місця і ролі в локальному і державному будівництві³⁷.

Міста-муніципалітети постреволуційної та наполеонівської Європи виступали як базові адміністративно-територіальні одиниці (комуні/муніципалітети), вони виникли внаслідок ліквідації феодальних порядків Французькою революцією 1789 року та були уніфіковані Наполеоном Бонапартом у жорстку вертикаль влади. Французька модель самоврядування, в результаті мілітарно-експансіоністської політики Наполеона, була експортована на величезну частину європейського континенту. Ключові міста-муніципалітети відрізнялися особливостями їхнього устрою та його трансформацію в постнаполеонівську епоху, а саме:

1. Головні міста-муніципалітети в Європі (за регіонами) – Залежно від статусу територій у складі Наполеонівської імперії (безпосередньо приєднані землі або васальні держави), міста отримали французьку систему управління: А) Франція (Осер, Ліон, Марсель, Бордо): Класичні постреволуційні комуні, де ратуші (Mairies) стали центрами цивільного життя замість церковних парафій; Б) Париж: Особливий, найбільш централізований муніципалітет Європи, що управлявся безпосередньо префектом поліції; В) Бельгія та Нідерланди (Брюссель, Антверпен, Амстердам, Роттердам): Увійшли до складу Франції як департаменти; повністю перейняли французький муніципальний кодекс; Г) Італія (Мілан, Турін, Рим, Неаполь, Лукка, Лоді): Стали центрами муніципалітетів у складі Королівства Італія та Неаполітанського королівства. У Лукці та Мілані перебудовувалися цілі квартали під нові стандарти урбанізму;

³⁶ Ghervas Stella. Three Lessons of Peace: From the Congress of Vienna to the Ukraine Crisis. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/three-lessons-peace-congress-vienna-ukraine-crisis>

³⁷ Burg Martijn Van Der. Local Administration in the Napoleonic Empire: The Case of Napoleon's Third Capital Dans Napoleonica. *La Revue*. 2016. No1 (25). С. 123–141.

Г') Німеччина (Гамбург, Бремен, Любек, Майнц, Кельн): Вільнопортові та ганзейські міста втратили свою середньовічну олігархічну автономію і стали звичайними французькими муніципалітетами в рамках «Ганзейських департаментів» чи Рейнського союзу; Д) Польща (Варшава, Познань): Муніципалітети у складі створеного Наполеоном Герцогства Варшавського; Е) Іллірійські провінції (Любляна/Лайбах, Дубровник/Рагуза, Спліт): Східний форпост імперії, де французькі муніципальні закони замінили венеційське та австрійське право.

Варто зазначити, що у Наполеонівській імперії захист прав людини мав суперечливий та прагматичний характер³⁸. З одного боку, Наполеон закріпив фундаментальні громадянсько-цивільні здобутки Французької революції (рівність, секуляризацію, право власності), але з іншого – повністю ліквідував політичні права, свободу слова та запровадив суворий поліцейський контроль. Разом з тим, Наполеон захистив економічні та релігійні права людини, створивши надійний юридичний каркас для розвитку капіталізму та громадянського суспільства. Можна констатувати, що Наполеон спас буржуазні завоювання революції (власність, рівність перед законом) шляхом ліквідації політики свободи та введення жорсткої цензури, тобто, він повністю приніс у жертву політичні та особисті свободи, побудувавши першу в історії Європи модернову поліцейську державу. Вся філософія діяльності Наполеона міститься в його словах «Французам потрібна не свобода, а рівність перед законом»³⁹. Отже, цією логікою він керувався, створюючи свій Цивільний кодекс: він знищив стани і зробив усіх рівними в суді, але позбавив людей можливості впливати на владу;

Є) *міста-муніципалітети Новітніх часів* – отже, саме в цей період формуються муніципальні свободи людини, що визначаються через важливу роль та значення муніципалітетів в контексті муніципальної революції кінця XIX – початку XX ст., що фактично була заснована на підходах «муніципального соціалізму» та віддзеркалювала фактичний алгоритм сучасного переліку свобод людини⁴⁰.

Отже, у Новітній час правозахисні механізми в містах-муніципалітетах трансформувалися з локальних привілеїв у розгалужену систему захисту універсальних прав людини, соціальних гарантій та екологічної безпеки. Муніципалітети перетворилися на первинну ланку, де громадянин

³⁸ Sibal, Michael. The Napoleonic Police State. Published in Philip Dwyer's Napoleon and Europe, 2002. 350 p.

³⁹ Thibaut, Antoine-Claire. Mémoires sur le Consulat, 1799-1804. / compilat. François Pascal. Paris: Éditions SPM, 2013. 242 p.

⁴⁰ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. *Аналітичне та порівняльне правознавство*. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

безпосередньо взаємодіє з публічною владою та захищає свої інтереси через реалізацію муніципальних прав.

Ж) *сучасні муніципалітети об'єднаної Європи* (формування суттєвої ролі муніципалітетів в регіональному, державному, макрорегіональному і загальноєвропейському інтеграційному русі в контексті муніципальної революції другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.)⁴¹ – отже, формуються муніципальні свободи людини у єдиному комплексі з її муніципальними правами, що спираються на запозичення надбань і цінностей європейського (західного) муніципалізму пострадянськими державами у їх стратегічному стремлінні увійти до європейської родини народів і держав (останнє десятиліття ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Звідси можна стверджувати, що завдяки такому історичному розвитку саме міського самоврядування й зароджуються муніципальні цінності, що розглядаються сучасними дослідниками конституціоналізму, як передвісники конституційних цінностей та суттєве надбання людської цивілізації⁴², а також як важливі стратегічно-критичні настанови для формування локальної системи захисту прав людини.

При наявності відповідної кількості муніципальних свобод їх основоположним телеологічним наповненням виступає наявність наступних ознак:

А) їх формування в межах міського територіального людського соціуму, завдяки особливостям міського життя, що характеризується більш високим рівнем автономії особистості та суттєвою загальнодемократичною складовою (*локально-просторова ознака* – авт.);

Б) вони насамперед спираються на засади колективізму, общинної рівності, локального характеру політичного, економічного, соціально-культурного розвитку тощо (*локально-колективістська ознака* – авт.);

В) кожна з них торкається важливого елемента міського життя людини, її положення в локальному соціумі, що, з одного боку, суттєво впливає на здійснення людиною свого життєвого циклу; а з іншого – одночасно має суттєвий індивідуальний, і в той же час груповий і колективний характер (*соціально-значима ознака* – авт.);

Г) кожна розрахована для застосування необмеженою та непоміреною кількістю фізичних суб'єктів, тобто є доступною для використання будь-яким членом міської ТГ (*кількісно-застосовна ознака* – авт.);

⁴¹ Young D. Local self-government in the Scandinavian and Baltic countries. *Review*. SKL International, 2016. 84 p. URL: https://polaris.org.ua/documents/ENG_finalver_bluebook_compressed_copy_1.pdf

⁴² Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. *Аналітичне та порівняльне правознавство*. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

Г') кожна має суттєво значення для повсякденного існування людини – члена міської ТГ (*якісно-застосовна ознака* – авт.);

Д) кожна напряму і суттєво впливає на формування муніципально-правового, а у підсумку, й конституційно-правового статусу людини-члена міської ТГ (*статусно-визначальна ознака* – авт.);

Е) для кожної передбачений демократичний правовий режим її існування, легалізації, легітимації та реалізації, за рахунок формування відповідних соціально-нормативних механізмів, що носять транспарентний та функціонально-визнаний членами локального соціуму характер (*процесуально-процедурна ознака* – авт.);

Є) кожна виступає іманентним складовим елементом загальної локальної системи охорони і захисту прав людини і, одночасно, елементом загальної локальної системи безпеки (*процесуально-охоронна і процесуально-безпекова ознаки* – авт.).

Основним аксіологічним набуттям таких свобод, їх серцевиною та змістовним наповненням виступає власне індивідуальна свобода людини, що заснована на її природних правах. Тобто, можна стверджувати, що в основі муніципальних свобод лежить людиноорієнтовна та людиноцентрична модель, яка базується на засадах натуралістичної юриспруденції, що, своєю чергою, в своїй основі має принцип соціального натуралізму⁴³. Цей принцип також виступає системоутворюючим елементом у формуванні і створенні локальної системи захисту прав людини у її широкому розумінні і тлумаченні, тобто у розумінні локальної системи формування, прояву, реалізації, гарантування і розвитку прав, свобод і обов'язків людини, її груп та асоціацій.

2. Доктринально-нормативні ідентифікатори локальної системи захисту прав людини

Для усвідомлення і розуміння доктринально-нормативних ідентифікаторів локальної системи захисту прав людини необхідно дослідити та проаналізувати її філософію, логіку, логістику, конотацію, наративи та патерни, – причому, обов'язково з деталізацією і акцентуацією пріоритетів профільної системи.

Насамперед, по-перше, варто усвідомити, що локальна система захисту прав людини – це організаційно-практичний і нормативно-функціональний механізм забезпечення прав і свобод людини-жителя і одночасно члена ТГ, а також її груп та асоціацій, – на рівні локального соціуму, тобто, в межах громад, муніципалітетів та регіонів. По-друге, саме розуміння такого

⁴³Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму та його значення для юриспруденції і кримінології. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 129-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_1_23

системно-комплексного підходу дає нам реальні можливості для визначення ролі, значення, соціальної цінності, результативності, оптимальності, продуктивності цієї складної і багатофакторної гуманітарно-гуманістичної правоохоронної, правозахисної, правореалізаційної системи, крізь призму зазначених категорій та її пріоритети. Отже, розглянемо їх:

І. Філософія системи – в її основі лежить гуманоцентризм, що виступає фундаментальною ідеологічною базою локального захисту прав людини, її груп та асоціацій⁴⁴. Своєю чергою, основоположною засадою філософії такої локальної системи захисту прав людини виступає принцип субсидіарності – стратегічно-критичної ідеї відносно того, що в межах ТГ повинен створюватися такий стан справ та механізмів його підтримуючих, коли проблеми вирішуються на найближчому до людини рівні, де публічна влада найкраще розуміє її реальні потреби. Ба більше, необхідно усвідомлювати, що глобальні (міжнародні) правові стандарти прав людини залишаються лише деклараціями, якщо вони не адаптовані до культурного, соціального та економічного контексту конкретної громади. Отже, філософія профільної системи включає наступні настанови:

А) *Людиноцентричність*: коли ТГ дійсно існує для людини, а не людина для громади, тобто, у широкому розумінні, саме ТГ виступає простором для розвитку особистості, а не лише простою сукупністю жителів відповідних територій держави чи адміністративною одиницею.

Б) *Контекстуалізація*: чітке і стійке розуміння того, що універсальні права набувають практичного змісту та аксіологічного значення для територіальної людської локальної спільноти та її членів саме і тільки через її локальні традиції, її екзистенційні інтереси та її реальні потреби.

В) *Партисипація*: вона реалізується лише тоді, коли жителі-члени ТГ виступають не пасивними споживачами послуг, а активними співавторами формування, створення і реалізації безпечного простору життєдіяльності.

Г) *Інклюзивність*: право на участь у житті громади мають абсолютно всі, включаючи й участь прав її найуразливіших груп (різних меншин, людей з інвалідністю тощо) безпосередньо за місцем проживання, а також їх захист.

Г') *Гідність*: визнання цінності кожного жителя-члена ТГ незалежно від його правового стану (громадянство, іноземство, апатридізм, біпатридізм, біженство тощо) і правового статусу⁴⁵.

Наведені настанови філософії створюють ключові елементи локальної системи захисту, причому така система виступає комплексною

⁴⁴ Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14-20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>

⁴⁵ Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.

інфраструктурою, яка поєднує інститути, норми та практичні інструменти, а саме:

1. Нормативно-правова база громади

А) *Статут громади*: закріплює базові права жителів та обов'язки публічної самоврядної (муніципальної) влади.

Б) *Локальні програми*: йдеться про цільові стратегії розвитку (наприклад, безбар'єрність, захист прав дитини).

В) *Процедури*: наявність прозорих і ефективних механізмів розгляду скарг та звернень жителів-членів ТГ.

2. Інституційні механізми

А) *Місцевий омбудсман*: йдеться про наявність спеціалізованого локального інституту у вигляді незалежного уповноваженого з прав людини у конкретному місті чи регіоні.

Б) *Координаційні ради*: йдеться про створення і функціонування своєрідних майданчиків для діалогу між публічною самоврядною (муніципальною) владою, бізнесом та громадськістю (інституціями громадянського суспільства) або публічною самоврядною (муніципальною) владою, локальною поліцією та громадськістю (інституціями громадянського суспільства).

В) *Спеціалізовані служби*: йдеться про створення і функціонування центрів соціальних послуг, безоплатної правової допомоги, шелтерів для постраждалих від насильства.

3. Інструменти громадської участі

А) *Громадські слухання*: передбачають обов'язкове обговорення рішень, що впливають на права жителів-членів ТГ.

Б) *Локальні петиції*: виступають інструментом прямого впливу на порядок денний місцевої ради.

В) *Партисипаторний бюджет*: передбачає право жителів-членів ТГ безпосередньо розподіляти частину коштів ТГ на соціальні проекти.

4. Моніторинг та контроль

А) *Громадська експертиза*: йдеться про оцінку рішень влади на відповідність правам людини.

Б) *Локальні медіа та блоги*: передбачає незалежний інформаційний контроль за діями посадовців ОМСВ.

В) *Звітуння*: реалізується через регулярні публічні звіти голови ТГ та керівників профільних ОМСВ.

II. Логіка локальної системи захисту прав людини – побудована на переході від абстрактних міжнародних декларацій до конкретного правового досвіду людини у її повсякденному житті – отже, якщо глобальний рівень формує стандарти, то локальний – створює середовище для їхньої реалізації. Звідси можна стверджувати, що профільна логічна

структура базується на причинно-наслідкових зв'язках між потребою та дією⁴⁶. Наведений елемент містить наступні складові, а саме:

А) *Аналіз потреб*: виявлення системних уразливостей у громаді.

Б) *Нормотворчість*: переведення стандартів прав людини у місцеві програми.

В) *Інституціоналізація*: створення органів, відповідальних за моніторинг і захист.

Г) *Зворотний зв'язок*: оцінка ефективності через публічні консультації та скарги.

В межах логіки профільної системи захисту прав людини формується її логічна матриця, в основі якої лежить трикутник взаємодії між:

1. Правовласником (жителем-членом ТГ).

2. Носієм обов'язку (місцевою владою).

3. Процедурою (інструментами захисту).

При цьому, основоположну роль в цій матриці відіграє публічна самоврядна (муніципальна) влада, що обслуговує, охороняє, захищає права, свободи і обов'язки людини-жителя і одночасно члена ТГ, а також гарантує їх реалізацію, через застосування відповідного управлінсько-компетенційного інструментарію.

Варто зазначити, що наведений логічний ланцюжок розгортається через чотири послідовні етапи:

1. *Ідентифікація потреби*: виявлення специфічних проблем ТГ та її членів, а також створених ними структур /людина, її групи та асоціації/ (наприклад, архітектурна недоступність чи брак місць у дитсадках).

2. *Переведення у дискурс прав*: йдеться про управлінсько-поведінковий алгоритм, коли усунення проблеми розглядається не як «благодійна послуга» публічної самоврядної (муніципальної) влади, а як лапідарне і ординарне виконання її юридичного обов'язку.

3. *Мобілізація ресурсів*: коли відбувається виділення локального бюджету та залучення ТГ та її жителів-членів для розв'язання проблеми.

4. *Інституціоналізація*: йдеться про формування стану справ, коли відбувається закріплення рішення у місцевих правилах, щоб запобігти порушенням у майбутньому.

Наведені вище складові логіки, особливо в процесі їх практичної реалізації, формують та реалізують ключові елементи логічної структури, бо необхідно усвідомлювати і розуміти, що локальна система захисту прав

⁴⁶ Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova». HRLAW. Київ, 2018. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_1_copy.pdf

людини ефективна лише тоді, коли всі її елементи працюють як єдиний механізм.

Отже, до логічної структури профільної системи відносяться наступні елементи:

1. *Суб'єктний елемент* (дає відповідь на питання: Хто діє?)

А) Активні жителі-члени ТГ: це правосвідомі жителі відповідної території з активною життєвою позицією, що є апологетами муніципалізму, які вміють формулювати запити.

Б) Органи місцевого самоврядування (ОМСВ): саме вони виступають інтеграторами прав людини у публічні послуги.

В) Локальні правозахисники: репрезентують складний комплекс фізичних осіб, а також їх інституцій в особі правових коледжів, громадських організацій, волонтерів тощо.

2. *Нормативно-процесуальний елемент* (дає відповідь на питання: На основі чого діють наведені вище суб'єкти?)

А) Людиноцентричні регламенти: передбачають формування та функціонування чітких та гуманістично-гуманітарних правил роботи міськради, які виключають закритість рішень.

Б) Правозахисний аудит: розуміється як обов'язкова перевірка місцевих проєктів актів на дискримінаційність.

В) Швидкі канали скарг: йдеться про формування, наявність та функціонування гарячих ліній, чат-ботів та сервісів зворотного зв'язку, що фіксують порушення прав людини.

3. *Інфраструктурний елемент* (відповідає на питання: Де і як реалізується?)

А) Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП): формується та функціонує на основі логіки «єдиного вікна» для мінімізації бюрократичного тиску в сфері муніципального управління.

Б) Простір безпеки: створюється за рахунок мережі шелтерів, інклюзивних центрів та безпекових хабів (наприклад, інтегровані системи відеоспостереження під контролем громади).

В) Мобільні сервіси: йдеться про створення і функціонування виїзних юридичних та соціальних служб для віддалених куточків, де мешкають жителі-члени ТГ.

4. *Корекційний елемент* (відповідає на питання: Як виправляти помилки?)

А) Локальний моніторинг: йдеться про щорічне соціологічне оцінювання індексу дотримання прав людини у ТГ.

Б) Медіація: розуміється про створення і функціонування інструментів досудового врегулювання конфліктів між жителями або між жителем та публічною самоврядною (муніципальною) владою.

III. Логістика локальної системи захисту прав людини – у вузькому розумінні це інфраструктура, яка забезпечує доставку сервісів безпеки та захисту до людини; у широкому розумінні – це практична інфраструктура, яка забезпечує швидкий, безперешкодний та безпечний рух інформації, ресурсів та допомоги від моменту фіксації порушення права до його повного відновлення.

Отже, у логістичному вимірі права людини розглядаються і розуміються не як абстрактна теорія, а як «послуга» або «допомога», яка має бути доставлена конкретному бенефіціару в найкоротші терміни з мінімальними витратами енергії та часу⁴⁷.

Наведені настанови детермінують відповідні принципи (складові) логістичного виміру прав людини, до яких відносяться наступні:

А) Доступність: розуміється як фізична та цифрова безбар'єрність ЦНАПів та судів.

Б) Ресурси: йдеться про виділення бюджетних коштів на відповідні соціальні та захисні програми.

В) Мобільність: передбачає формування і функціонування виїзних юридичних та соціальних служб у віддалені населенні пункти (села, селища).

Г) Канали зв'язку: передбачає наявність і функціонування відповідної інфраструктури у вигляді гарячих ліній, чат-ботів, центрів безоплатної правової допомоги.

Наведені вище принципи сприяють, супроводжують і забезпечують формування ключових потоків у логістиці локального захисту прав людини. Тут необхідно враховувати, що загальна ефективність цієї системи залежить від правильної побудови трьох основних потоків, а саме:

1. Інформаційний потік (Вхідні та вихідні дані).

А) Канали збору (Точки входу): передбачають формування, створення і функціонування розгалуженої мережі фізичних та цифрових хабів (ЦНАПи, гарячі лінії, чат-боти, скриньки скарг, виїзні прийоми).

Б) Тriage (Сортування запитів): передбачає формування, існування та функціонування первинної логістичної ланки, яка миттєво класифікує звернення на екстрені (насильство, загроза життю) та планові (земельні суперечки, соціальні виплати) і перенаправляє їх до профільних фахівців.

В) Зворотний зв'язок: трекінг розгляду справи, коли заявник бачить рух своєї скарги на кожному етапі, аналогічно до посилки.

⁴⁷ Бесчастний В.М., Діміч А.В. Правова характеристика суб'єктів логістичного забезпечення державної безпеки у період воєнного стану в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/110-119>

2. Ресурсний та сервісний потік (Доставка допомоги).

А) Мобільність сервісів: передбачає доставку правової та психологічної допомоги у віддалені населені пункти громади (мобільні ЦНАПи, виїзні бригади юристів та психологів).

Б) Швидке реагування: створення і функціонування логістичних ланцюжків для екстреної евакуації чи ізоляції постраждалих (наявність чергового транспорту, кризових кімнат та шелтерів (притулків) з цілодобовим доступом).

В) Шеринг (спільне використання) ресурсів: координація дій та функцій між ОМСВ, поліцією, медиками та волонтерами для уникнення дублювання функцій (один візит – комплексне розв'язання проблеми).

3. Людський потік (Навігація клієнта).

А) Принцип «єдиного вікна»: забезпечує мінімізацію переміщень людини між кабінетами, коли людина подає запит в одному місці, а внутрішня логістика системи сама збирає необхідні довідки та погодження.

Б) Супровід (Кейс-менеджмент): закріплення за вразливими категоріями громадян (наприклад, цивільними і військовими ветеранами, ЛГБТК+ / позначення всіх представників спільноти сексуальних та гендерних меншин/, ВПО) соціального менеджера, який веде людину-жителя ТГ по всьому логістичному ланцюжку інстанцій.

В процесі реалізації наведених ключових потоків профільної логістики проявляються елементи логістичної інфраструктури громади. Бо щоб система функціонувала без збоїв, ТГ повинна мати *чотири базові логістичні вузли*:

А) Диспетчерський вузол;

Б) Інформаційний хаб;

В) Сервісний центр;

Г) Кризовий резерв.

При цьому Диспетчерський вузол передбачає формування і функціонування єдиного телефонного або цифрового центру, який приймає всі тривожні сигнали та запити про допомогу 24/7.

Інформаційний хаб (База знань): виступає актуальною та доступною дорожньою картою (алгоритмом дій) для жителів-членів ТГ: «що робити і куди йти, якщо...».

Сервісний центр (Фізична інфраструктура): передбачає безбар'єрне, інклюзивне приміщення, де здійснюється прийом жителів-членів ТГ (ЦНАП, Офіс правової допомоги).

Своєю чергою, Кризовий резерв (Логістичний склад): передбачає формування та існування оперативно доступних ресурсів громади – починаючи від резервного житлового фонду (шелтери), і закінчуючи фінансовими фондами екстреної матеріальної допомоги.

IV. Конотація /конотації/ (Смислове забарвлення) локальної системи захисту прав людини – це глибинні змістові відтінки, приховані смисли та асоціації, які виникають навколо цього поняття; вони демонструють, як сприймається система різними суб'єктами: як реальний інструмент свободи, як механізм контролю чи як додатковий бюрократичний тягар⁴⁸. Варто усвідомлювати і розуміти, що аналіз цих конотацій дозволяє зрозуміти ментальні, політичні та соціальні бар'єри чи, навпаки, драйвери розвитку системи захисту прав у громаді.

Поняття захисту прав на місцях має змінювати свій емоційний та соціальний контекст:

А) Від контролю до сервісу: коли публічна самоврядна (муніципальна) влада сприймається як сервісна служба, а не каральний орган.

Б) Від обов'язку до культури: коли захист прав – це повсякденна культура, а не примус⁴⁹.

В) Акцент на безпеці: права людини конотуються як основа особистої безпеки кожного.

Зміна парадигмальних контекстів детермінує формування та прояв основних конотаційних вимірів. Дослідження смислових відтінків локальної системи захисту прав людини розкриває чотири ключові площини:

1. *Емансипаційна (визвольна) конотація* – коли профільна система асоціюється з поверненням влади та суб'єктності на місця.

А) Смислове наповнення: перехід від позиції «держава мені винна» до «ми самі вирішуємо у своїй громаді».

Б) Асоціації: незалежність від центральної бюрократії, децентралізація, низова демократія (grassroots movement), право на місто.

В) Ефект: людина відчуває себе не об'єктом державного управління, а господарем свого життєвого простору.

2. *Безпекова та захисна конотація* – коли система сприймається як соціальний та правовий «амортизатор» у кризових ситуаціях.

А) Смислове наповнення: громада відгукується як безпечна гавань, де інститути розташовані на відстані витягнутої руки.

Б) Асоціації: «свій до свого по своє», швидка допомога, безпечне середовище, «локальний щит».

В) Ефект: зниження рівня тривожності жителів-членів ТГ; формування високої довіри до сусідів та місцевих інституцій.

⁴⁸ Балинська О. М. Семіотика права: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 416 с.

⁴⁹ Балинська О. М. Пам'ять як семіотичний засіб формування загальнолюдських прав та історико-національної правової політики держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 746-753. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.132>

3. *Бюрократична (негативна) конотація* – коли сприйняття системи здійснюється через призму імітації діяльності та створення нових чиновницьких посад⁵⁰.

А) Сміслові наповнення: ризик того, що захист прав перетвориться на «освоєння грантів» або чергову формальну структуру міської ради.

Б) Асоціації: «косметичні зміни», черговий комітет, відписки, паперотворчість, «людиноцентризм лише на плакатах».

В) Ефект: виникнення цинізму та апатії серед жителів, дистанціювання ТГ та її жителів-членів громади від ініціатив публічної самоврядної (муніципальної) влади.

4. *Культурно-ідентифікаційна конотація* – пов'язана з тим, що права людини починають конотувати з унікальними традиціями та кодом конкретного регіону⁵¹.

А) Сміслові наповнення: адаптація і запозичення настанов глобального правозахисту до локальних звичаїв (наприклад, специфіка інтеграції етнічних меншин на Закарпатті чи захист індустріальної спадщини на Сході України).

Б) Асоціації: автентичність, повага до різноманітності, локальний контекст, «права людини з місцевим обличчям».

В) Ефект: універсальні цінності перестають сприйматися як «нав'язані ззовні» (із Ради Європи, Європейського Союзу чи з центру держави) і стають частиною місцевої культури.

Системний аналіз наведених конотацій дає змогу констатувати еволюцію конотацій від «контролю» до «сервісу». Це детермінується змінами сприйняття локальної системи захисту прав людини, що відображала трансформацію політичної культури суспільства. Так, її стара конотація, була пов'язана з контекстуальним розумінням діяльності поліції і суду та елементами, що їх визначають, а саме з наглядом, покаранням, державним інтересом. В нових умовах суспільного устрою відбувається трансформація в нову конотацію: ОМСВ, Омбудсман, що асоціюються з поняттям підтримки, сервісу, людської гідності. Отже, резюмуючи, можна зазначити, що якщо раніше правозахист на місцях асоціювався виключно із судами, прокуратурою чи поліцією, – тобто з примусом та вертикальним контролем з боку держави, то сьогодні, в умовах демократизації державного

⁵⁰ Соціологічне дослідження «Що українці знають та думають про права людини». Четверта хвиля. (2016-2018-2020-2023). Загальнонаціональне дослідження. (проводиться Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва за підтримки Центру прав людини ZMINA та Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnlbpceajpglecfndmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/humanrights23-7_2.pdf

⁵¹ The Local Relevance of Human Rights. Editors Koen De Feyter, Stephan Parmentier, Christiane Timmerman and George Ulrich. Cambridge University Press, 2011. 365 p.

і суспільного життя, локальна система все частіше конотує з турботою, безбар'єрністю, сервісом та інклюзією. Вона фактично стає синонімом комфортного міського чи сільського простору, де поважають гідність кожного.

У. Наративи (головні суспільні ідеї) локальної системи захисту прав людини – це масштабні смислові концепції, історії та дискурси, які формують ставлення суспільства до правозахисту на рівні ТГ. Отже, якщо конотації – це окремі відтінки значень, то наративи – це готові світоглядні рамки, які публічна влада, медіа та активісти використовують для пояснення того, навіщо потрібна ця система захисту.

Варто зазначити, що дослідження цих наративів дозволяє побачити, які ідеологічні моделі конкурують між собою у сучасному правовому просторі⁵².

Отже, ключовими інформаційними повідомленнями, які формують свідомість громади в межах усвідомлення і розуміння локальної системи захисту прав людини виступають наступні:

А) «Нікого не залишити поза увагою»: базовий наратив рівності та підтримки для будь-кого з жителів-членів ТГ.

Б) «Моя громада – мій безпечний дім»: зв'язок між правами людини та безпековим середовищем, що створюється навколо неї.

В) «Голос кожного має значення»: коли сформований та функціонує наратив прямої демократії та партисипації.

Наведений підхід формує головні домінантні наративи⁵³, що навколо локального правозахисту будуються через формування чотирьох ключових наративних ліній, а саме:

1. Наратив «Права людини починаються з вулиці» (Урбаністично-гуманістичний) – цей дискурс стверджує, що абстрактні права не мають сенсу, якщо вони не реалізовані у повсякденному просторі людини.

Ключова теза: Право на гідність – це відсутність калюж перед під'їздом, пандус у магазині та безпечний парк увечері.

Сюжет: Людина стикається з несправедливістю у своєму дворі, об'єднується з сусідами, впливає на міську раду і змінює локальні правила.

Мета: Перетворити універсальні цінності ООН на зрозумілу мову комунального та соціального комфорту.

2. Наратив «Громада, що дбає» (Соціально-безпековий) – особливо потужний наратив в умовах сучасних криз, пандемій чи воєнних станів.

⁵² Biernacka Agnieszka. Universal Rights, Local Frames? Metaphors in UN Human Rights Instruments in English, Spanish, and Polish (Published: April 2026, Springer). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-026-10495-w>

⁵³ Kennedy, David. The International Human Rights Movement: Part of the Problem? *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 15, 2002.

Ключова теза: Держава далеко, а сусіди та місцева влада – поруч; громада нікого не залишить сам на сам із бідною.

Сюжет: Вразливі групи (ВПО, люди з інвалідністю, самотні пенсіонери) отримують захист і допомогу не через державні субсидії, а через мережу локальних шелтерів та мобільних служб.

Мета: Побудувати високий рівень внутрішньої довіри (соціального капіталу) та солідарності всередині ТГ.

3. Наратив «Низова демократія проти диктату центру» (Політичний) – цей дискурс розглядає локальний захист прав як щит від авторитаризму або надмірної централізації влади.

Ключова теза: Сильні ТГ, які поважають права своїх жителів, є основою національної свободи та запобіжником від диктатури.

Сюжет: Місцеве самоврядування вибудовує прозорі інструменти участі (петиції, бюджети участі), які не дозволяють центральній владі обмежувати права громадян.

Мета: Легітимізація децентралізації та посилення суб'єктності регіонів.

4. Контрнарратив «Права людини – це розкіш, що не на часі» (Бюрократично-прагматичний) – опозиційний дискурс, який часто транслюється консервативними або неефективними управліннями.

Ключова теза: Спочатку потрібно побудувати дороги, відремонтувати тепломережі та наповнити бюджет, а «інклюзивністю та гендерною рівністю» займемося потім.

Сюжет: Витрачання коштів на правозахисні програми (безбар'єрність, антидискримінаційні хаби) зображується як марнотратство під час економічної кризи.

Мета: Виправдання бездіяльності влади та збереження старої, командно-адміністративної моделі управління.

Необхідно зробити особливий наголос на наративних трансформаціях в умовах війни, бо російська агресія суттєво змінила акценти у правозахисному дискурсі України, породивши новий, специфічний наратив:

А) Традиційний наратив – баланс між свободою особистості та обмеженнями влади, що трансформується у

Б) Воєнний наратив – ТГ як простір стійкості (Resilience): безпека, виживання, взаємодопомога.

Отже, у цьому новому наративі «Локальний захист» трансформувався у «Локальний опір та виживання». При цьому захист прав людини на місцях тепер аргументується та детермінується не лише європейськими правовими стандартами прав людини, а й національною безпекою: ТГ, де панує справедливість і захищеність, є стійкішою до ворожого інформаційного та військового тиску.

VI. Патерни (Сталі моделі поведінки) локальної системи захисту прав людини – це стійкі, повторювані моделі поведінки, алгоритми взаємодії та системні шаблони, які виникають у процесі реалізації прав на рівні ТГ⁵⁴. Отже, якщо наративи описують те, як про профільну систему говорять, то патерни показують, як вона реально діє на практиці. Звідси виявлення цих шаблонів дозволяє прогнозувати ефективність системи локального захисту прав людини, масштабувати успішні практики її застосування і реалізації або вчасно фіксувати деструктивні тенденції⁵⁵.

У вузькому розумінні профільні патерни означають повторювані алгоритми дій усіх акторів локальної системи захисту прав людини.

У телеологічно-змістовному розумінні в межах профільної локальної системи захисту прав людини формуються відповідні патерни, а саме:

А) Патерн взаємодії (Публічна Влада – ТГ): передбачає регулярні громадські слухання перед ухваленням рішень.

Б) Патерн реагування: коли відбувається швидка інтервенція мобільних бригад у випадках насильства.

В) Патерн правової поведінки: коли формується і реалізується стійка звичка жителів-членів ТГ захищати свої права у правовому полі.

В контекстуалізації формування локальної системи захисту прав людини представляє інтерес визначення типології патернів взаємодії. Отже, залежно від характеру відносин між жителями-членами ТГ, правозахисниками та публічною самоврядною (муніципальною) владою, виділяють чотири ключові патерни:

1. Патерн «Спільного проектування» (Co-design) – конструктивний шаблон, ба більше, це найбільш прогресивна модель, за якої рішення ухвалюються через постійну партисипацію (участь).

Алгоритм: Публічна влада не просто спускає зверху рішення (наприклад, план реконструкції парку), а збирає правозахисників, урбаністів та вразливі групи (людей на кріслах колісних, батьків з візками) для спільного моделювання простору.

Результат: Локальні нормативні акти від початку позбавлені дискримінаційних маркерів.

2. Патерн «Реактивного гасіння пожеж» (Firefighting) – симптоматичний шаблон, але на практиці це поширена модель у ТГ із низьким рівнем стратегічного планування.

⁵⁴ Pattern Analysis as a Tool for Human Rights Investigations: A Practice-Oriented Reflection Camilo Eduardo Umaña Hernández. May, 2025. HRP 25-001. URL: <https://hrp.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2025/06/Camilo-Eduardo-Umana-Pattern-Analysis-2025.06.04.pdf>

⁵⁵ Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ: ІДП ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. 478 с.

Алгоритм: Система ігнорує системні проблеми, допоки не вибухне публічний скандал або криза (наприклад, резонансний випадок домашнього насильства чи незаконна забудова), лише після цього ОМСВ екстрено створюють робочі групи чи виділяють кошти.

Результат: Захист прав носить точковий, а не системний характер; при цьому, причини порушень не усуваються.

3. Патерн «Бюрократичного поглинання» (Co-optation) – деструктивний шаблон, що спирається на модель, за якої публічна влада імітує захист прав, створюючи залежні від себе інституції.

Алгоритм: Замість реального діалогу з незалежними громадськими організаціями (інституціями громадянського суспільства /ГО/), міська рада створює «кишенькові» громадські ради або призначає лояльного до мера локального омбудсмена.

Результат: Справжня правозахисна критика блокується, а інструменти захисту прав використовуються як інструмент піару влади.

4. Патерн «Правового партизанства» (Grassroots resistance) – низовий шаблон, що виникає у громадах, де публічна влада закрита від діалогу, а правові інститути заблоковані.

Алгоритм: Жителі-члени ТГ та локальні активісти діють в обхід мерії: самі створюють мережі взаємодопомоги, фіксують порушення прав людини за допомогою стримів та соціальних мереж, залучають міжнародні фонди та центральні органи влади для тиску на місцевих чиновників.

Результат: Формування сильної, але конфліктної правозахисної екосистеми.

Резюмуючи викладене вище, можна зазначити, що глибокий аналіз локальної системи захисту прав людини крізь призму її філософії, логіки, логістики, конотацій, наративів та патернів дозволяє сформулювати цілісний висновок, що найкраще проявляється і структурується через два фундаментальні виміри філософії права: аксіологічний (ціннісний) та праксеологічний (практично-діяльнісний).

1. Аксіологічний зріз детермінує права людини як живу і реальну цінність громади.

Отже, у ціннісному вимірі локальна система здійснює десакралізацію прав людини, перетворюючи їх з абстрактних міжнародно-правових догм на гуманістичний фундамент філософського стану повсякденності, в умовах якого будується та проходить буття людини, її груп та асоціацій, а також їх повсякденне співжиття.

Філософія та Конотації: Аксіологічна суть системи полягає у переході від державного патерналізму до локального субсидіарного людиноцентризму. Права людини тут конотують не з судовим примусом чи державним наглядом, а з турботою, інклюзією, безпекою та повагою до людської гідності на відстані витягнутої руки. Громада стає тим простором,

де універсальні цінності набувають унікального місцевого «обличчя» та культурного коду.

Наративи: Ціннісна рамка задається великими історіями про «Права людини, що починаються з вулиці» та «Громаду, що дбає». Вони контекстуалізують, трансформують і легітимізують правозахист не як юридичну формальність, а як першочергову екзистенційну умову суспільної стійкості, солідарності та низової демократії. У цьому вимірі система виступає етичним фільтром для будь-яких управлінських рішень.

2. Праксеологічний зріз детермінує права людини як ефективну технологію.

У діяльнісному вимірі система постає як чітко налаштований соціально-інженерний та нормативно-технологічний механізм, де кожне задеклароване право має бути забезпечене конкретною послугою в межах локального соціуму та логістичним маршрутом її застосування, використання та реалізації.

Логіка та Логістика: Праксеологія системи вимагає бездоганного функціонування трикутника «Правовласник – Носій обов'язку – Інструмент». Логіка переведення життєвої проблеми у дискурс юридичного обов'язку публічної самоврядної влади реалізується через відповідну логістику: розгалужені інформаційні канали, швидкий триаж (сортування) скарг, мобільність сервісів та створення безбар'єрного простору («єдине вікно»). Права людини тут функціонують за логікою якісного, оперативного сервісу, що мінімізує транзакційні витрати громадянина.

Патерни: Практична діяльність системи завжди циклічна і схильна до процесуалізації та типізації. Праксеологічний ідеал – це патерн «Спільного проектування» (Co-design), коли жителі-члени ТГ та публічна самоврядна влада разом конструюють безпекове середовище, а також супроводжують і забезпечують процеси, що проходять в його межах. Водночас праксеологія викриває і деструктивні шаблони (реактивне «гасіння пожеж» або бюрократичну імітацію), що потребує постійного аудиту та оптимізації процесів.

Через загальний синтез обох підходів можна констатувати, що локальна система захисту прав людини – це динамічний інтерфейс між глобальними гуманістичними ідеалами та щоденною соціальною практикою. Її життєздатність забезпечується балансом: по-перше, аксіологія не дає системі перетворитися на бездушну чиновницьку машину (захищає від сухої бюрократії), а праксеологія не дозволяє їй залишитися набором порожніх гасел та декларацій (захищає від популізму). Отже, ефективна локальна система доводить: права людини є дієвими лише тоді, коли вони інтегровані у логістику міського чи сільського простору, осмислені через мову локальних наративів та реалізовані у щоденних поведінкових патернах кожного жителя-члена ТГ.

3. Актуальні питання нормативного забезпечення локальної (муніципальної) системи захисту прав людини

Дослідження актуальних питань нормативного забезпечення локальної системи захисту прав людини об'єктивно потребує усвідомлення, розуміння і тлумачення профільної системи у більш широкому контексті, зокрема через розширення кола суб'єктів, що приймають участь у такому захисті. Отже, *локальна система захисту прав людини* – це сукупність правових норм, які приймаються та діють на рівні окремих територіальних громад, підприємств, установ або організацій для забезпечення прав конкретних фізичних осіб (варто враховувати і суттєві можливості *самозахисту прав людини* в межах наведених суб'єктів).

Для детальної структуризації нормативного забезпечення профільної системи уявляється необхідним, насамперед, виділити рівні такого нормативного забезпечення, а саме:

А) *Муніципальний рівень*: Нормативні акти ОМСВ (міст, селищ, сіл, об'єднаних ТГ).

Б) *Корпоративний рівень*: Акти підприємств, компаній та комерційних організацій.

В) *Установчий рівень*: Документи закладів освіти, лікарень, державних установ.

Г) *Громадський рівень*: Статути та правила неурядових (некомерційних) організацій, профспілок.

Г') *Рівень самозахисту*: Конституція України та чинне законодавство держави (як фактор, що легалізує самозахист), а також акти локальної нормотворчості ОМСВ (як предмет оспоровання та захисту).

Виходячи з наведеного, можна визначити види джерел права, що застосовуються і використовуються в процесі локального захисту прав людини (при зберіганні ролі і значення загальнодержавного законодавства та в розумінні джерел права локальної нормотворчості), а саме:

– *Статути*: Базові документи ТГ чи організацій (наприклад, Статут територіальної громади).

– *Програми*: Місцеві цільові програми (наприклад, протидії домашньому насильству).

– *Положення*: Правила роботи конкретних органів (наприклад, Положення про місцевого омбудсмена).

– *Кодекси етики*: Корпоративні правила поведінки та недопущення дискримінації.

– *Колективні договори*: Угоди між керівництвом та трудовим колективом підприємства.

– *Правила внутрішнього розпорядку*: Документи, що регулюють умови праці та навчання.

Звідси суб'єктами прийняття таких актів виступають:

А) Організаційно-владні суб'єкти: Місцеві ради, їх виконавчі комітети, голови громад (об'єднаних громад).

Б) Адміністрація установ: Директори підприємств, ректори університетів, головні лікарі.

В) Колегіальні органи управління: Наглядові ради, вчені ради, правління компаній.

Г) Суб'єкти соціального партнерства: Профспілки, трудові колективи, загальні збори жителів-членів ТГ.

Особливостями локальних норм щодо захисту прав людини виступають:

– *Субсидіарність:* вони доповнюють і деталізують, але не замінюють і не змінюють загальнодержавне законодавство.

– *Конкретизація:* вони адаптують і тлумачать загальні права людини, а також її груп та асоціацій до екзистенційних потреб територіальної локальної людської спільноти.

– *Заборона погіршення становища:* вони не можуть звужувати обсяг прав і погіршувати їх змістовність, що визначені Конституцією держави.

– *Обов'язковість:* вони діють лише на обмеженій території або для визначеного кола осіб.

Враховуючи, що предметом нашого дослідження виступає саме муніципальний рівень захисту прав людини, вважаємо за потрібне деталізувати та конкретизувати саме цей рівень захисту.

Отже, під *муніципальним рівнем захисту прав людини* варто розуміти підсистему /від загальної (глобально-міжнародної, загальнодержавної) системи захисту прав людини/, яка забезпечує реалізацію, захист та поновлення прав особи безпосередньо у територіальній громаді (селі, селищі, місті)⁵⁶. Вона функціонує на основі принципу субсидіарності, адаптуючи загальнодержавні стандарти до потреб місцевого населення – жителів-членів ТГ.

Структура нормативної регламентації муніципального рівня захисту включає до себе наступні джерела права:

1. Правова основа (Базові джерела) – важливо розуміти, що локальна нормативна база муніципалітету не створюється з нуля, вона суворо підпорядкована актам публічної державної влади, що володіють вищою юридичною силою:

– Конституція України 1996 року⁵⁷: Статті 5, 7, 92, 140–146 (основні нормативні засади місцевого самоврядування).

⁵⁶ Батанов, О. В. Людина і муніципальне право: взаємозв'язок та розвиток. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 32-37. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.05>

⁵⁷ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

– Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року⁵⁸: Закріплює право ТГ самостійно вирішувати питання місцевого значення.

– Закони України: Головним тут виступає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року⁵⁹ /зі змінами і доповненнями/ (визначає повноваження рад у сфері захисту прав). Також ключовими є Закони України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року⁶⁰, «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року.⁶¹, «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року⁶² тощо.

2. *Види локальних муніципальних актів* – суб'єктами їх підготовки виступають ОМСВ, що видають їх у вигляді нормативно-правових та розпорядчих актів, які безпосередньо регламентують (враховуючи міжнародні правові стандарти прав людини та національне законодавство) і регулюють, з застосуванням матеріально-процесуальних вимог локальної нормотворчості, питання прав людини:

– Статут територіальної громади: виступає як «місцева Конституція», бо закріплює права жителів-членів ТГ, їх груп та асоціацій на участь у МСВ (місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори).

– Рішення місцевих рад: Акти представницького колегіального органу публічної самоврядної влади (наприклад, рішення про затвердження бюджету участі або створення безбар'єрного простору).

– Рішення виконавчих комітетів: в основному регулюють оперативні питання (наприклад, надання житла дітям-сиротам, встановлення опіки).

– Розпорядження сільського, селищного, міського голови: Акти одноосібного керівника органу публічної самоврядної влади (наприклад, про створення робочої групи з протидії дискримінації).

3. *Суб'єкти нормотворення та їхні функції* – суб'єкти локальної нормотворчості, що володіють відповідними компетенційними повноваженнями на участь в цьому процесі та видають нормативно-правові акти з прав людини, її груп та асоціацій, що мають локальну сферу дії:

– Місцева рада (депутатський корпус): Приймає стратегічні документи, затверджує місцеві програми соціально-економічного розвитку та виділяє фінансування.

⁵⁸ Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

⁵⁹ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

⁶⁰ Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

⁶¹ Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73.

⁶² Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.

– Виконавчі органи (департаменти, управління, відділи):

а) Служби у справах дітей: Регламентують та забезпечують захист прав дитини (усиновлення, протидія насильству).

б) Управління соціального захисту: Нормативно забезпечують надання пілг, субсидій, допомоги особам з інвалідністю та малозабезпеченим.

в) Департаменти освіти та охорони здоров'я: Регулюють доступність та якість базових прав на навчання та медичну допомогу на місцевому рівні.

– Спеціалізовані посадові особи / інституції:

а) Муніципальний омбудсмен (уповноважений з прав людини громади): Діє на основі спеціального Положення, затвердженого радою. Контролює дотримання прав людини, її груп та асоціацій ОМСВ.

4. Ключові сфери муніципального регулювання: варто розуміти, що локальні акти деталізують захист прав людини, її груп та асоціацій у таких практичних напрямках:

а) Соціально-економічні права: Затвердження місцевих програм «Турбота» або «Соціальний захист», які передбачають додаткові виплати для ветеранів, ВПО чи багатодітних сімей за рахунок місцевого бюджету.

б) Екологічні права та благоустрій: Правила благоустрою території ТГ, програми екологічного моніторингу, забезпечення права на чисту воду та безпечне довкілля.

в) Цивільні та політичні права: Регламенти проведення громадських експертиз діяльності ОМС, положення про електронні петиції, забезпечення доступу до публічної інформації.

г) Права меншин та інклюзія: Програми забезпечення безбар'єрності (пандуси, підйомники, звукові світлофори), підтримка національних меншин, що компактно проживають у ТГ.

5. Механізми контролю та забезпечення юридичної сили – їх телеологічною домінантою виступає забезпечення того, щоб муніципальні акти не порушували права людини, її груп та асоціацій – для реалізації наведених завдань діють такі фільтри:

– Державний нагляд: Відповідність актів ОМСВ Конституції та законам України контролюється судовою системою (адміністративні суди) та органами виконавчої влади.

– Громадський контроль: Право жителів-членів ТГ оскаржувати рішення через місцеві референдуми, подання скарг або позови до суду про визнання акта ОМСВ незаконним.

– Обов'язкова реєстрація: Окремі регуляторні акти ОМСВ проходять процедуру оприлюднення та аналізу регуляторного впливу, щоб запобігти обмеженню прав підприємців чи жителів-членів ТГ.

Важливо усвідомлювати і розуміти, що локальний захист прав людини у муніципальній інтерпретації, по-перше, передбачає створення практичного, максимально наближеного до людини соціально-нормативного механізму

(інституційний фактор – авт.), який, по-друге, трансформує абстрактні конституційні права у конкретні життєві блага та гарантії (трансформаційний фактор – авт.), що існують та реалізуються на території певної територіальної громади (міста, селища, села) (*територіально-просторовий фактор* – авт.).

Отже, суть цього захисту, – у його феноменологічно-формалізаційному тлумаченні, полягає у переході від державного «декларування» прав до реального місцевого «забезпечення». Він передбачає такі складові:

1. Створення «безпечного та доступного простору» (*Інклюзія*) через досягнення наступних ознак:

– *Фізична безбар'єрність*: Облаштування пандусів, звукових світлофорів, низькопідлогового транспорту для осіб з інвалідністю та батьків з візками.

– *Інформаційна доступність*: Переклад муніципальних сайтів та послуг на зрозумілу мову (для людей з ментальними порушеннями) чи шрифтом Брайля.

– *Безпека громади*: Встановлення систем відеоспостереження («Безпечне місто»), освітлення вулиць, створення муніципальної варти для протидії дрібній злочинності.

2. *Розширений пакет соціальних гарантій*, коли муніципальний захист прав людини, її груп та асоціацій передбачає надання допомоги понад те, що гарантує держава, виходячи з наявних і перспективних можливостей місцевого бюджету – це реалізується через досягнення наступних ознак:

– *Адресна допомога*: Місцеві виплати для ВПО, ветеранів, багатодітних сімей або людей, які потребують дороговартісного лікування (програми типу «Турбота»).

– *Муніципальне житло*: Створення фонду житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб або надання квартир дітям-сиротам.

– *Пільговий проїзд*: Забезпечення безкоштовного чи здешевленого проїзду в комунальному транспорті для місцевих пенсіонерів та учнів.

3. *Наближення та якість базових послуг*, коли захист права на гідне життя, освіту та медицину здійснюється через муніципальну інфраструктуру – це реалізується через досягнення наступних ознак:

– *Мережа ЦНАП*: Можливість отримати всі державні та місцеві послуги (паспорт, реєстрація майна, допомога) швидко, без черг та корупції в одному місці.

– *Громадське здоров'я*: Фінансування місцевих лікарень, амбулаторій, закупівля обладнання за кошти територіальної громади.

– *Доступна освіта*: Забезпечення дітей місцями у дитячих садках та школах поруч із домом, фінансування безкоштовного харчування для пільговиків.

4. *Інструменти локальної демократії (Право на участь)* – передбачають можливість жителів-членів ТГ безпосередньо впливати на життя громади та захищати свої екзистенційні інтереси – це реалізується через досягнення наступних ознак:

– *Бюджет участі (громадський бюджет)*: Виділення частини міських коштів на проекти, які пропонують і за які голосують самі жителі (дитячі майданчики, сквери).

– *Електронні петиції*: Механізм, що зобов'язує місцеву раду розглянути питання, яке набрало певну кількість голосів жителів-членів ТГ.

– *Громадські слухання та місцеві ініціативи*: Обов'язкове обговорення з жителями-членами ТГ питань забудови, зміни тарифів чи закриття шкіл/лікарень.

5. *Локальні інститути захисту та контролю* – передбачають створення спеціальних органів у структурі публічної самоврядної влади для реагування на порушення прав:

– *Муніципальний омбудсмен*: Посадова особа, яка приймає скарги від жителів-членів ТГ на незаконні дії чи бездіяльність місцевих чиновників.

– *Спеціалізовані мобільні бригади*: Муніципальні служби психологічної та соціальної допомоги жертвам домашнього насильства (шелтери, кризові кімнати).

– *Громадські ради*: Консультативні органи при мерії (ради ветеранів, молодіжні ради, ради ВПО), які здійснюють експертизу рішень публічної самоврядної влади щодо дотримання прав людини, її груп та асоціацій.

Отже, побудована досить розвинена інституційна структура муніципального захисту актуалізує чітке розуміння того, що муніципальний захист прав людини охоплює кілька ключових аспектів, які трансформують загальні норми законодавства у конкретні дії та послуги на рівні територіальної громади, надаючи профільній системі не тільки функціонально-захисний, а й реально-результативний характер.

Варто зазначити, що основні аспекти муніципального захисту можна поділити на п'ять головних блоків⁶³:

1. *Нормативно-регулятивний аспект*, що включає до себе:

А) *Локальне нормотворення*: Розробка та прийняття Статуту громади, цільових програм, правил благоустрою та регламентів.

Б) *Адаптацію стандартів*: Приведення загальнодержавних гарантій прав людини у відповідність до фінансових та інфраструктурних можливостей конкретного міста чи села.

⁶³ Єсіна Н. В., Мурач Д. В. Моніторинговий звіт стану дотримання прав людини у Сумській територіальній громаді Сумській області. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024. 48 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/100791>

В) *Встановлення додаткових пільг*: Юридичне закріплення підвищених соціальних стандартів для мешканців за рахунок місцевого бюджету.

Наведений вище аспект практично реалізується:

– у м. Києві (Програма «Турбота. Назустріч киянам»)⁶⁴: Київська ухвалила комплекс локальних нормативних актів, які забезпечують додаткові соціальні гарантії. Завдяки цій програмі київські ветерани, особи з інвалідністю та багатодітні сім'ї отримують регулярну матеріальну допомогу, адресні доплати та компенсації на лікування безпосередньо з міського бюджету.

– у м. Львів (Ухвала про етичний кодекс та прозорість)⁶⁵: Львівська міська рада затвердила локальні регламенти, які зобов'язують посадовців проходити антикорупційні перевірки та забезпечувати максимальну відкритість даних, що гарантує право громадян на доступ до публічної інформації.

2. *Інституційно-організаційний аспект*, що реалізується через:

А) *Роботу виконавчих органів*: Функціонування профільних департаментів (соціального захисту, освіти, охорони здоров'я), які безпосередньо реалізують права громадян.

Б) *Спеціалізовані служби*: Створення та утримання служб у справах дітей, муніципальних інспекцій, центрів соціальних служб.

В) *Адміністративну інфраструктуру*: Розбудова мережі ЦНАП для швидкого та прозорого надання послуг в одному місці.

Наведений вище аспект реалізується на практиці⁶⁶:

– у м. Вінниці (Прозорий офіс)⁶⁷: Вінниця стала першим містом в Україні, яке повністю реформувало систему надання адміністративних послуг. Створена мережа ЦНАП «Прозорий офіс» повністю ліквідувала черги та корупційні ризики, забезпечивши громадянам базове право на швидке, поважне та прозоре отримання документів (від паспортів до реєстрації бізнесу).

⁶⁴ Громадський моніторинг органів місцевого самоврядування: партнерство у реалізації прав людини / за підтримки USAID та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ). Звіт за проектом / автори Роман Лихачов, Наталія Кулікова, Андрій Малетин, Вікторія Льчишена / ред. Євген Полтенко. Київ: Мережа правового розвитку, 2018. 24 с.

⁶⁵ У Львівській міськраді затвердили Кодекс етичної поведінки посадовців. 20 вересня 2019 р. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/government/u-lvivskii-miskradi-zatverdily-kodeks-etychnoi-povedinky-posadovtsiv/>

⁶⁶ Громадський моніторинг органів місцевого самоврядування: партнерство у реалізації прав людини / за підтримки USAID та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ). Звіт за проектом / автори Роман Лихачов, Наталія Кулікова, Андрій Малетин, Вікторія Льчишена / ред. Євген Полтенко. Київ: Мережа правового розвитку, 2018. 24 с.

⁶⁷ Прозорий офіс Вінницької міської ради отримав відзнаку «Дієвий ЦНАП 2026». 14:35 06.04.2026. URL: <https://vitatv.com.ua/misto/prozoryy-ofis-vinnytskoyi-miskoyi-rady-0>

– у м. Житомирі (Шелтер для постраждалих від насильства)⁶⁸: Житомирська міська рада разом із партнерами створила та повністю фінансує комунальний Денний центр соціально-психологічної допомоги з «кризовою кімнатою». Це інституція, яка цілодобово захищає право жінок та дітей на безпеку у випадку домашнього насильства.

3. *Соціально-економічний аспект*, що реалізується через:

А) *Фінансову підтримку*: Фінансування місцевих програм (наприклад, «Турбота»), виплата адресної допомоги ветеранам, ВПО, малозабезпеченим або важкохворим мешканцям.

Б) *Комунальні гарантії*: Забезпечення пільгового проїзду у громадському транспорті, надання безкоштовного харчування у школах для дітей пільгових категорій.

В) *Житлові програми*: Формування фондів тимчасового та соціального житла для осіб, які втратили домовку або опинилися у складних життєвих обставинах.

Наведений вище аспект реалізується на практиці:

– у м. Хмельницький (Програма забезпечення житлом ВПО)⁶⁹: Міська влада Хмельницького активно реконструює за кошти міського бюджету та донорів старі гуртожитки та адмінбудівлі, створюючи фонд соціального житла. Це дозволяє забезпечити дахом над головою сотні сімей внутрішньо переміщених осіб, реалізуючи їхнє право на житло.

– у м. Івано-Франківськ (Пільговий проїзд «Картка івано-франківця»)⁷⁰: Муніципалітет впровадив спеціальну електронну картку для місцевих пільговиків, яка дає право на безкоштовний проїзд у всьому комунальному транспорті та знижки в аптеках міста, підтримуючи право на гідний рівень життя літніх людей.

4. *Правозахисний та безпековий аспект*, що реалізується через:

А) *Муніципальний контроль*: Моніторинг дотримання прав людини, її груп та асоціацій комунальними підприємствами та місцевими чиновниками (інститут місцевого омбудсмена).

Б) *Створення безпечного середовища*: Впровадження програм відеоспостереження, забезпечення вуличного освітлення, організація роботи муніципальної варти.

⁶⁸ На Житомирщині відкрили притулок для постраждалих від домашнього насильства. 22.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3512942-na-zitomirsinividkriilipritulok-dla-postrazdalih-vid-domasnogo-nasilstva.html>

⁶⁹ Про реалізацію програми житлових ваучерів для внутрішньо переміщених осіб у Хмельницькій громаді. URL: <https://www.khm.gov.ua/uk/node/69976>

⁷⁰ Яців Д. Безкоштовний проїзд: в Івано-Франківській громаді з 1 лютого почнуть видавати нові пільгові картки "Галка". URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/922085-bezkostovnij-proizd-v-ivano-frankivskij-gromadi-z-1-lutogo-pocnut-vidavati-novi-pilgovi-kartki-galka/>

В) Кризова допомога: Фінансування шелтерів, «кризових кімнат» та мобільних бригад для допомоги постраждалим від домашнього насильства.

Наведений вище аспект реалізується на практиці:

– у м. Дніпро (Система «Безпечне місто»)⁷¹: Муніципалітет встановив тисячі камер відеоспостереження з функцією розпізнавання обличч та автомобільних номерів, які виведені на єдиний ситуаційний центр. Це значно знизило рівень вуличної злочинності та посилило захист права громадян на особисту безпеку та недоторканність.

– у м. Харків (Офіс Муніципального омбудсмена з прав людей з інвалідністю)⁷²: У місті діють громадські та координаційні ради, які виконують роль локального правозахисника. Вони блокують рішення забудовників, якщо ті не забезпечують належний рівень безпеки та доступності міських об'єктів.

5. Демократично-інтеграційний аспект, що реалізується через:

А) Інструменти участі: Реалізація права жителів-членів ТГ на управління всією громадою через бюджет участі (громадський бюджет), електронні петиції та громадські слухання.

Б) Забезпечення інклюзії: Адаптація міського простору під потреби маломобільних груп населення (пандуси, понижені бордюри, тактильна плитка).

В) Громадський діалог: Створення при мерії консультативно-дорадчих органів (рад ВПО, молодіжних рад), які допомагають враховувати інтереси вразливих груп при прийнятті рішень.

Наведений аспект реалізується на практиці:

– у м. Чернівці та Полтава (Партисипаторний бюджет / Бюджет участі)⁷³: У цих містах жителі щороку подають власні проекти (облаштування скверів, дитячих чи спортивних майданчиків, інклюзивних зон), а міська рада виділяє мільйони гривень на реалізацію тих ідей, які перемогли під час загальноміського голосування. Це пряма реалізація права на участь в управлінні містом.

⁷¹ Місцевий індекс прав людини. Українська Гельсінська спілка прав людини. URL: <https://www.hro.org.ua/index.php?r=8.1>

⁷² Солодовник М. Безбар'єрний Харків: чи стає місто доступнішим для людей з інвалідністю – досвід ветерана. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/986317-bezbarernij-harkiv-ci-stae-misto-dostupnisim-dla-ludej-z-invalidnistu-dosvid-veterana/>

⁷³ Чайковська А. Бюджет участі/бюджет ігнору. Як громадський проект залучення може перетворитися на політичний інструмент. 19.12.2015 року. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/byudzet-uchastibyudzheth-ignoru-yak-gromadskii-projekt-zaluchennya-mozhe-peretvoritisya-na-politichnii-instrument/>

– у м. Рівне (Рада ВПО при муніципалітеті)⁷⁴: Створено спеціальний консультативно-дорадчий орган, що складається з переселенців. Жодне важливе рішення міської ради щодо інтеграції нових мешканців, розподілу гуманітарної допомоги чи працевлаштування не приймається без погодження з цією Радою, що забезпечує захист прав меншин та інтеграцію.

Отже, впровадження муніципального захисту прав людини в Україні має багато успішних практичних кейсів, де міста самостійно розробили ефективні інструменти захисту жителів-членів ТГ.

4. Характерологічні пріоритети локальної системи захисту прав людини: до визначення біхевіористично-пріоритетних ознак

Наведена проблематика володіє особливою контекстуалізацією та актуальністю в період екстраординарного існування і функціонування державності, включаючи й період воєнного стану та фактичного стану війни. Вона дозволяє розкрити та проаналізувати глибини проблеми, що виникають в процесі забезпечення безпеки жителів-членів ТГ та їх життестійкості, забезпечити відносно безбар'єрний характер використання ними прав людини в умовах, що склалися, і за допомогою цифровізації локальних (муніципальних, комунальних, управлінських) послуг, забезпечити інтегративні засади існування та функціонування всієї ТГ та її жителів-членів, а також входження до неї (інтеграція) ВПО. Відповідно до наведених задач формується й перелік основоположних засад щодо основних напрямків діяльності ТГ, їх ОМСВ в екстремальних умовах, що склалися.

Отже, до профільного переліку відносяться такі:

1. *Безпека та життестійкість (Резильєнтність)* – передбачає створення укриттів, захист критичної інфраструктури, забезпечення доступу до питної води та тепла в кризових умовах як базове право на життя.

2. *Інклюзія та безбар'єрність* – передбачає забезпечення фізичного доступу до інфраструктури для жителів-членів ТГ: маломобільних груп, ветеранів, людей з інвалідністю, а також адаптація міського простору.

3. *Захист прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО)* – передбачає забезпечення житлом, працевлаштування, інтеграцію в соціальне життя ТГ та психологічну підтримку цієї категорії фізичних осіб.

4. *Цифровізація прав та сервісів (E-rights)* – реалізується через переведення адміністративних послуг в онлайн для мінімізації корупції та спрощення доступу до правосуддя та допомоги.

⁷⁴ Киричук І. 108 житлових ваучерів та понад 17 млн грн допомоги: як підтримують переселенців у Рівненській громаді. URL: <https://suspilne.media/rivne/1267990-108-zitlovi-h-vauceriv-ta-ponad-17-mln-grn-dopomogi-ak-pidtrimuut-pereselenciv-u-rivnenskij-gromadi/>

5. *Протидія домашньому насильству* – передбачає створення профільної інфраструктури через розширення мережі шелтерів, підготовку кризових кімнат та навчання поліції швидкому реагуванню.

Наведені організаційна діяльність, відповідне інфраструктурне та ресурсне забезпечення детермінують створення локального простору, в межах якого людина-член ТГ, а також її групи та асоціації можуть існувати та функціонувати в стабільному і належному стані, організуючи свій життєвий цикл та цикл свого функціонування, а також реалізуючи свої права, свободи, і виконуючи свої обов'язки, у відповідності до екзистенційних настанов і повсякденних чи стратегічних потреб.

Отже, можна говорити про локально-просторовий характер прав людини, який фактично означає, що права володіють суто локальними характеристиками, тобто реалізуються не в абстрактному правовому полі, а у конкретному фізичному просторі – на вулиці, у будинку, парку чи транспорті ТГ. При цьому варто зазначити стратегічну роль і значення самоврядного простору, який може як обмежувати, так і розширювати можливості людини.

Це достатньо наглядно демонструє аналіз груп прав людини крізь призму їх просторового виміру та компонентів локальної системи.

1. Особисті (громадянські) та політичні права – у локальному просторі ці права визначають, наскільки вільно, безпечно та впливово людина-член ТГ почуватися на вулицях та в адміністративних будівлях своєї громади – вони складають та детермінують відповідні компоненти, а саме:

Компонент 1. Право на свободу та особисту недоторканність (Простір індивідуальної, групової та колективної безпеки), що містять:

– *Локальний вимір:* Освітленість вулиць, наявність камер відеоспостереження, щільність поліцейських патрулів.

– *Просторовий патерн:* Відсутність «сліпих зон» у місті, де людина може зазнати нападу. Наявність доступних та обладнаних укриттів у радіусі пішої доступності.

Компонент 2. Свобода пересування (Доступність простору), що містить:

– *Локальний вимір:* Відсутність штучних бар'єрів, незаконних блокувань чи закритих приватних територій, що блокують загальний доступ.

– *Просторовий патерн:* Вільний доступ до набережних, лісопарків та публічних зон для всіх жителів-членів ТГ без винятку.

Компонент 3. Право на участь в управлінні місцевими справами (Простір участі в прийнятті рішень), що містить:

– *Локальний вимір:* Можливість фізично потрапити на засідання місцевої ради або провести мирне зібрання на головній площі міста.

– *Просторовий патерн*: Наявність облаштованих хабів співучасті, відкритих просторів для громадських слухань, архітектурна доступність (пандуси, ліфти) будівлі мерії.

II. Соціально-економічні та культурні права – ця група прав людини-члена ТГ, що найтісніше пов'язана з поняттям «право на місто» та справедливим розподілом матеріальних благ усередині простору громади – вони складають та детермінують відповідні компоненти, а саме:

Компонент 1. Право на житло (Житловий простір), що має:

– *Локальний вимір*: Це такий стан справ, коли враховуються не просто наявність даху над головою, а якість житлового простору (безпечні комунікації, тепло, вентиляція).

– *Просторовий патерн*: Наявність соціального та маневреного житлового фонду для ВПО чи сімей у кризі, який розташований не на ізольованій окраїні, а інтегрований у міську інфраструктуру (поруч із садочками та транспортом).

Компонент 2. Право на працю та гідний рівень життя (Економічний простір), що містять:

– *Локальний вимір*: Просторова доступність робочих місць та комерційних зон.

– *Просторовий патерн*: Рівномірне розміщення бізнес-кластерів у ТГ, щоб уникнути появи «депресивних районів» та «міст-спалень», звідки люди змушені щодня годинами їхати на роботу.

Компонент 3. Право на охорону здоров'я та освіту (Інфраструктурний простір), що містять:

– *Локальний вимір*: Фізична наявність амбулаторій та шкіл у межах ТГ.

– *Просторовий патерн*: Правило «15-хвилинного міста», де базова медична допомога, дитячий садок та аптека доступні пішки або на велосипеді без використання авто.

Компонент 4. Культурні права (Творчий простір), що містить:

– *Локальний вимір*: Доступ до культурної спадщини та самовираження.

– *Просторовий патерн*: Перетворення занедбаних промислових зон на ревіталізовані культурні центри, наявність безкоштовних бібліотек-коворкінгів у кожному мікрорайоні.

III. Екологічні права (Права людини третього покоління) – вони мають виключно географічну та просторову прив'язку, оскільки якість довкілля безпосередньо залежить від локального менеджменту території – вони складають та детермінують відповідні компоненти, а саме:

Компонент 1. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (Природний простір), що містять:

– *Локальний вимір*: Стан повітря, води та ґрунту в конкретному місті чи селі.

– *Просторовий патерн*: Чітке зонування території – промислові об'єкти та заводи відокремлені від житлових масивів широкими зеленими санітарно-захисними зонами.

Компонент 2. Право на зелені зони та рекреацію (Простір відновлення), що містять:

– *Локальний вимір*: Доступність парків, скверів та водойм для відновлення сил.

– *Просторовий патерн*: Рівномірне озеленення міста, де кожен житель-член ТГ повинен мати сквер у радіусі 300–500 метрів від будинку для зниження ефекту «міського острова тепла».

Компонент 3. Екологічна безпека поводження з відходами (Санітарний простір), що містить:

– *Локальний вимір*: Відсутність стихійних сміттєзвалищ та чистота спільних просторів.

– *Просторовий патерн*: Продумана логістика збору відходів, наявність підземних контейнерів для сортування сміття, віддаленість полігонів ТПВ (твердих побутових відходів) від джерел питної води громади.

Отже, можна констатувати, що з відповідних прав людини, по-перше, логічно витікають конкретні напрями діяльності ОМСВ та інституцій локального громадянського суспільства щодо їх реалізації; по-друге, вони передбачають формування відповідної ресурсно-забезпечуючої інфраструктури; по-третє, вони практично детермінують і реалізують захисні (правозахисні) заходи в контексті належної реалізації таких прав.

Резюмуючи, важливо констатувати, що в контекстуалізації локально-просторового пріоритету прав людини та їх захисту якісно трансформується роль і значення локальної системи, головним завданням якої виступає додання *просторової дискримінації (сегрегації)*. Це ситуація, коли жителі центру мають високу безпеку, чисте повітря та доступ до послуг, а жителі околиць або прилеглих сіл об'єднаних ТГ, своєю чергою, позбавлені базових прав через транспортну чи інфраструктурну ізоляцію.

В подоланні наведеної ситуації важливу роль відіграють конкретні програми захисту прав людини для впровадження в громаді. Науковий та праксеологічний інтерес представляє аналіз профільних програм, що використовуються в ТГ Заходу та на пострадянському просторі.

Варто зазначити, що західний досвід та практика країн пострадянського простору мають кардинально різні підходи до локального захисту прав людини. Це детермінується та відрізняється через історичний контекст, рівень довіри до влади та розвиток громадянського суспільства.

Західні програми, зазвичай, орієнтовані на «право на місто», інклюзію та просторову справедливість через залучення жителів. Своєю чергою, Програми в пострадянських країнах частіше фокусуються на первинних

безпекових потребах, цифровізації послуг, подоланні бюрократії та, як в Україні, на кризовому реагуванні й адаптації ВПО та ветеранів.

Аналізуючи профільні програми у західних країнах, можна зазначити, що на Заході ініціативи щодо локального захисту прав людини інтегровані в конкретну роботу ОМСВ та фокусуються на рівності й інклюзії⁷⁵. До таких програм відносяться:

А) Правозахисні міста (Human Rights Cities): Впровадження міжнародних стандартів ООН у стратегії розвитку міст.

Б) Програми EDI (Рівність, різноманітність, інклюзія)⁷⁶: Захист прав меншин, мігрантів та ЛГБТК+ спільнот на рівні муніципалітетів.

В) Громадський контроль поліції: Створення незалежних наглядових рад із жителів громади для запобігання насильству.

Г) Інститут локального омбудсмена: Наявність незалежного арбітра для вирішення спорів між жителями та мерією.

Г') Участь у бюджетуванні: Пряме залучення вразливих груп до розподілу коштів громади (партисипативний бюджет)⁷⁷.

До профільних програми в пострадянських країнах, що частіше реалізуються незалежними правозахисними інституціями локального громадянського суспільства (NGO) за підтримки міжнародних донорів і спрямовані на контроль влади та базову правову освіту, вносяться:

А) Мережі правової допомоги (Local Legal Aid): Створення безкоштовних юридичних приймалень (консультації, захист у суді).

Б) Громадський моніторинг (Громадські ради): Нагляд за діяльністю поліції, ТЦК, судів та органів публічної самоврядної влади.

В) Школи прав людини: Освітні курси та тренінги для активістів, молоді та вчителів щодо захисту своїх прав.

Г) Програми протидії домашньому насильству: Створення шелтерів та кризових кімнат, які часто відсутні на державному рівні.

Г') Антикорупційний моніторинг: Контроль за публічними закупівлями та використанням бюджету громади через електронні системи.

Ключовими відмінностями між наведеними програмами виступають наступні положення:

А) Джерело ініціативи: На Заході програми фінансує та впроваджує сама держава/муніципалітет, у пострадянських країнах – переважно громадські організації за грантові кошти.

⁷⁵ Grigolo, Michele. The Human Rights City: New York, San Francisco, Barcelona. Routledge, 2019. 234 p. DOI:10.4324/9781315628530

⁷⁶ Mitchell, Don. The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space. Guilford Press, 2003. 270 p.

⁷⁷ Oomen, Barbara, Davis F., Martha. Global Urban Justice: The Rise of Human Rights Cities. Cambridge University Press, 2016. 336 p.

Б) Вектор діяльності: Західні програми розширюють чинні права та борються з дискримінацією, пострадянські – захищають жителів-членів ТГ від зловживань та свавілля державних органів.

Разом з тим, необхідно зазначити, що пострадянські держави активно запозичують організаційні форми західних муніципалітетів, що скеровані на захист прав людини, зокрема, деякі елементи зі статусу правозахисних міст⁷⁸, місцевий (муніципальний) омбудсмен⁷⁹ та ін. Ба більше, все активніше втілюються конкретні програми, моделі та ініціативи, які можна адаптувати з позитивного досвіду західних муніципалітетів та впровадити в сучасній громаді.

Важливо зазначити, що наведена вище інформація спирається на доктринальні нароби вітчизняних та зарубіжних вчених-муніципалістів в контексті розуміння ролі і значення локальної системи захисту прав людини, – що не тільки актуалізують та контекстуалізують профільні дослідження, але й посилюють усвідомлення і розуміння його стратегічної та критичної компоненти в загальному механізмі захисту прав людини, її груп та асоціацій, що існує на локальному, загальнодержавному і міжнародному рівнях.

Основоположна роль в цьому питанні належить професору М.О. Баймуратову, що є фундатором вітчизняної школи муніципального права та розробником концепції «муніципальних прав людини». У його доробку термін *«локальна система захисту прав людини»* посідає центральне місце, розглядаючись як багаторівневий механізм реалізації прав людини на рівні територіальної громади. Найбільш цитованою роботою, де безпосередньо введено та обґрунтовано цей термін, є стаття *«Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення»* (1997)⁸⁰. Тут автор вперше в вітчизняній правовій науці аналізує ТГ як первинний суб'єкт, що створює власне правове поле для охорони прав і свобод мешканців.

Варто зазначити, що питання локального захисту прав людини інтегровані в ширший контекст муніципальної влади у таких його працях:

⁷⁸ Бочарова Н. В. Міста прав людини в системі муніципального управління: сучасний зарубіжний досвід. Baltija Publishing, 2023. С. 62-78. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9371/19601-1?inline=1>. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-4>.

⁷⁹ Батанов О.В. Муніципальний омбудсман як елемент локальної системи захисту прав людини: інституційні та функціональні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 65-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_1_15

⁸⁰ Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: зб. наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

– Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності (2003)⁸¹. Тут детально розглядається взаємозв'язок публічної влади та громадянського суспільства на місцевому рівні.

– Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв (2003)⁸². Тут міститься детальна характеристика публічної самоврядної влади та досліджується проблематика правового захисту жителя-члена ТГ та основного бенефіціару такої влади.

– Прокуратура України і місцеве самоврядування: проблематика захисту муніципальних прав особистості / М. О. Баймуратов, О. Є. Єгоров (2012)⁸³. Аналізується роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини на місцях, тобто в межах ТГ та на рівні МСВ.

– Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України як складова частина європейського правового простору локальної демократії / М.О. Баймуратов, Н.В. Бочарова, Б.Я. Кофман (2022)⁸⁴. Досліджується інтеграція локальних систем захисту в європейські стандарти.

В останніх своїх роботах, що виконані спільно з представниками його школи муніципального права, М.О. Баймуратов розвиває ідею локального захисту через парадигму «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» з акцентуацією на муніципальні права людини:

– Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи / М.О. Баймуратов, О.О. Боярський (2019)⁸⁵. Досліджуються процеси розширення повноважень органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в контекстуалізації їх можливостей приймати рішення в сфері локального управління на власний розсуд.

⁸¹ Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 131-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_26

⁸² Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. Одеса: БАХВА, 2003. 192 с.

⁸³ Прокуратура України та місцеве самоврядування: проблематика захисту муніципальних прав особистості: монографія / М. О. Баймуратов, О. Є. Єгоров; за ред. Ю. О. Волошин; Маріупольський держ. ун-т. Суми: Університетська книга, 2012. 240 с.

⁸⁴ Баймуратов М. О. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України як складова частина Європейського правового простору локальної демократії / М. О. Баймуратов, Н. В. Бочарова, Б. Я. Кофман. *The European dimension of modern legal science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 548 p. P. 26-56.

⁸⁵ Баймуратов М. О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення / М. О. Баймуратов, О. О. Боярський. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 31-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_2_6

– Муніципальні права людини як нова константа національного муніципального та конституційного права / М.О. Баймуратов, Б.Я. Кофман (2020)⁸⁶. Аналізується стратегічна роль і значення муніципальних прав людини фактично як нової константи національного муніципального та конституційного права, що детермінує формування феноменології демократичної правової державності та пріоритетного напрямку існування, функціонування, розвитку і вдосконалення місцевого самоврядування та якісного розвитку локальної системи захисту прав людини, її груп та асоціацій.

– Мілітарний муніципалізм: наукова проблема чи об'єктивна необхідність / М.О. Баймуратов, Б.Я. Кофман (2024)⁸⁷. Досліджуються актуальні проблеми формування в Україні мілітарного муніципалізму як соціального явища, нормативної феноменології, органічної частини національного законодавства про місцеве самоврядування, що детерміновано та об'єктивовано актуальними питаннями захисту прав людини в межах ТГ в умовах неспровокованої агресії РФ проти України.

– Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічно-базовий напрям у формуванні та функціонуванні демократичної правової державності / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман (2024)⁸⁸. Розглядаються складові елементи цієї складної та багаторівневої і багатофакторної управлінської парадигми, її роль і значення в становленні загального конституційно-правового і муніципально-правового статусів людини, їх органічний і функціонально-інституційний зв'язок, включаючи й правозахисну компоненту.

– Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і розвитку її свідомості, формування телеологічно-праксіологічних габітусів та визначення її екзистенційного призначення / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, Н. В. Єфремова (2025)⁸⁹. Досліджуються роль і значення муніципальних прав людини в контекстуалізації

⁸⁶ Баймуратов М. О. Муніципальні права людини як нова константа національного муніципального та конституційного права / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2020. № 10. С. 63-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_10_7

⁸⁷ Баймуратов М.О. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивна потреба та необхідність / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2024. № 8. С. 38-60. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_6-s2.pdf

⁸⁸ Баймуратов, М. О., & Кофман, Б. Я. (2024). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічно-базовий напрям у формуванні та функціонуванні демократичної правової державності. *Правовий часопис Донбасу*, 1(4), 3–10. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-3-10>

⁸⁹ Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і розвитку її свідомості, формування телеологічно-праксіологічних габітусів та визначення її екзистенційного призначення / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, Н. В. Єфремова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2025. № 2 (11). С. 5-19. DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-2-11-1>

становлення і розвитку її загальної і муніципальної свідомості (правосвідомості), а також формування телеологічно-праксіологічних форм практичної життєдіяльності людини, її груп та асоціацій (габітусів) та визначення екзистенційного призначення профільної муніципальної свідомості (правосвідомості).

Основні тези концепції М.О. Баймуратова⁹⁰ виступають наступні:

– *Її локальний характер*: Права людини найбільш ефективно реалізуються там, де людина безпосередньо проживає.

– *Муніципальні права*: Це особлива група прав, що впливають зі статусу члена територіальної громади.

– *Суб'єктність громади*: Саме ТГ, а не лише держава, є гарантом безпеки та розвитку особистості.

Основними підходами концепції М.О. Баймуратова про ефективність локальної системи прав людини виступають наступні складові:

А) Муніципальна складова:

– вчений підкреслює важливість місцевого самоврядування.

– він вважає його фундаментом для реалізації прав людини-жителя ТГ.

– ефективність системи залежить від цього, як права захищені «на місцях».

Б) Інтеграційний підхід:

– вчений розглядає права людини як об'єкт глобального регулювання.

– він акцентує увагу на зближенні національного та міжнародного права.

– він вважає міжнародні стандарти місцевого самоврядування обов'язковим орієнтиром для держав, що підписали відповідні міжнародні угоди конвенційного характеру.

В) Суб'єктно-суб'єктивний фактор:

– вчений приділяє особливу увагу правовому статусу людини (особистості), а також її груп та асоціацій.

– він вважає, що локальна система захисту прав людини ефективна лише тоді, коли людина є активним суб'єктом, а не просто пасивним об'єктом захисту.

Г) Транскордонне співробітництво:

– вчений виділяє роль регіональних систем захисту прав людини (особливо європейської)⁹¹.

⁹⁰ Батанов О. Доктрина муніципального права Михайла Баймуратова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Право. 2024. № 2 (9). С. 8-19. DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1

⁹¹ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Україна у системі міжнародного європейського транскордонного співробітництва: до визначення парадигми нормативного забезпечення. *ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 177-189. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.28>

– він підтримує ідею «права регіонів» у контексті захисту інтересів спільнот⁹².

Критерії оцінки системи локального захисту прав людини (за працями автора)

1. Доступність: можливість кожного звернутися до міжнародних інститутів.

2. Виконання: наявність механізмів, які змушують державу виконувати рішення (наприклад, ЄСПЛ).

3. Превентивність: здатність системи запобігати порушенням, а не лише реагувати на них.

Отже, у розумінні М. О. Баймуратова та сучасної доктрини міжнародного права філософія побудови локальної системи захисту прав людини – це фундаментальна ідея про те, на яких цінностях та логіки тримається вся ця юридична конструкція. Якщо говорити просто: це відповідь на запитання «Чому і задля чого ця система існує?».

Також М. О. Баймуратов вважає, що ключовими стовпами цієї філософії виступають:

А) Людиноцентризм (Антропоцентризм):

– Людина – найвища цінність.

– Держава існує для людини, а не навпаки.

– Права людини первинні стосовно законам держави.

Стверджуючи, про пріоритет особистості перед державою, фчений вважає, що суверенітет особистості є первинним по відношенню до суверенітету держави, та що саме права людини є мірилом легітимності будь-якої публічної влади, – він фактично змінює парадигму здійснення публічної державної влади, бо не людина існує для держави, а держава для реалізації прав людини. Тобто, ми стикаємось у філософському вимірюванні з класичним ліберальним антропоцентризмом, де держава сприймається як сервісний механізм⁹³.

Б) Універсалізм:

– Права належать кожному від народження.

– Вони не залежать від громадянства, раси чи релігії.

– Стандарти захисту повинні бути єдиними для всього світу.

Досліджуючи роль місцевого самоврядування в реалізації прав людини, вчений вважає, що муніципальна влада – це фундамент демократичного

⁹² Баймуратов М., Кофман Б., Панасюк С. «Європа регіонів»: транскордонне співробітництво: Коментар Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями. Одеса : Фенікс, 2017. 206 с.

⁹³ Баймуратов М., Кофман Б. (2022). Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України: параметральні ознаки та роль у становленні локальної демократії. *Scientific Collection «InterConf»*. (128), 115–124. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1448>.

ладу та первинний рівень, на якому міжнародні стандарти прав людини втілюються у реальну життєдіяльність. Отже, він, по-перше, приземлює права людини, пов'язуючи високу теорію міжнародного права із повсякденністю; по-друге, він висуває вимогу ефективності системи захисту прав людини, вважаючи, що вона є неефективною, якщо вона працює лише у Страсбурзі (Рада Європи, Європейський Союз) чи Києві (політичний та адміністративний центр держави); вона має працювати лише на рівні конкретної територіальної громади⁹⁴.

В) Обмеження державного суверенітету:

– Держава більше не може робити зі своїми громадянами «що хоче».

– Порушення прав людини всередині країни – це законний інтерес всього світового співтовариства.

– Міжнародний контроль виступає «запобіжником» від тиранії.

Говорячи про глобалізацію та універсальні стандарти прав людини, вчений стверджує, що «процес глобалізації вимагає формування єдиного правового простору, де національні правові системи адаптуються до універсальних цивілізаційних імперативів»⁹⁵. Такий підхід означає апологетику автором принципу конвергенції, – отже, М.О. Баймуратов бачить філософію системи у поступовому «стиранні кордонів» між міжнародним та внутрішнім правом у питаннях захисту особистості. Тут також присутня й підтримка принципу імперативності – права людини виступають не «порадою», а обов'язковою вимогою (імперативом) розвитку цивілізації.

Г) Субсидіарність:

– Основний захист має відбуватися всередині країни.

– Міжнародні суди (наприклад, ЄСПЛ) включаються лише тоді, коли національна система дала збій.

Аналізуючи субсидіарність, як принцип додатковості, вчений стверджує, що «міжнародний механізм захисту прав людини не замінює національний, а виступає найвищою гарантією справедливості, коли внутрішні ресурси правового захисту вичерпані»⁹⁶. Отже, саме тут проявляється відповідальність держави, бо філософія системи захисту ґрунтується на тому, що відповідальність за порушення завжди лежить на

⁹⁴ Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України. Муніципальне право України: підручник/ За ред. Погорілка В.Ф., Фрицького О.Ф. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 315-348.

⁹⁵ Баймуратов М.О. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2021. № 2. С. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

⁹⁶ Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. С. 456. (762 с.).

державі. При цьому, має місце наявність контрольної функції, коли міжнародні інститути розглядаються як додатковий інструмент, як фактор «страхування», а не як основний інструмент захисту.

Особливість підходу М.О. Баймуратова міститься в тому, що він додає до цієї філософії важливий елемент – соціокультурний вимір, бо він стверджує, що система може бути просто «сухим» набором правил. Вона обов'язково має спиратися на:

1. Демократичну легітимність: місцеве самоврядування та громади повинні брати участь у захисті прав людини-члена ТГ.

2. Глобалізацію стандартів: поступове перетворення світових норм на частину повсякденного життя кожного міста та села.

Отже, для аналізу філософії та поглядів М.О. Баймуратова на локальну систему захисту прав людини важливо звернутися до його концепцій муніципального права, конституціоналізму та міжнародного публічного права.

Резюмуючи дослідження філософії локального захисту прав людини, що побудована професором М.О. Баймуратовим, можна виділити її складові компоненти та їх сутність, а саме:

А) Компонент «Джерело прав» – сутність «Природа людини (природне право)»;

Б) Компонент «Головний гарант» – сутність «Демократична держава та сильні громади»;

В) Компонент «Вектор розвитку» – сутність «Інтеграція у світовий правовий простір»;

Г) Компонент «телеологічна домінанта (мета)» – сутність «Забезпечення гідності особистості всіх рівнях влади».

5. Параметральні ознаки локальної системи захисту прав людини

Під параметральними ознаками локальної системи захисту прав людини варто розуміти сукупність сталих характеристик, які дозволяють ідентифікувати цю систему як самостійний об'єкт дослідження, існування та функціонування і виміряти її ефективність.

На нашу думку, у локальній системі захисту прав людини можна виділити такі ключові параметри⁹⁷:

1. *Просторово-територіальна обмеженість* – вона ідентифікує простір та межі її застосування і використання, включаючи такі ознаки:

⁹⁷ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Компетенційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні: актуальні питання регламентації та регулювання. URL: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-o-kofman-b-ia-kompetentsijni-povnovazhennia-orhaniv-mistsevoho-samovriaduvannia-v-sferi-zakhystu-prav-liudyny-v-period-myru-i-voiennoho-stanu-v-ukraini-aktualni-pytannia-rehlamentatsii/>

А) Система діє виключно в межах адміністративних кордонів конкретної територіальної громади.

Б) Профільний захист прав прив'язаний до «місця проживання» та «місця життєдіяльності» особи-жителя і одночасно члена територіальної громади.

2. *Суб'єктна децентралізація* – вона ідентифікує коло суб'єктів, що приймають участь в процесі локального захисту прав людини, виступаючи її ініціаторами, організаторами, виконавцями, а також його об'єктами і одночасно суб'єктами, включаючи такі ознаки:

А) Ключовий параметр: джерелом та об'єктом захисту є не абстрактний «народ», а конкретна територіальна локальна людська спільнота – муніципальна спільнота.

Б) Наявність специфічних суб'єктів: місцеві ради, їх виконавчі комітети, органи самоорганізації населення (ОСН), муніципальні омбудсмени, а також жителі-члени відповідної ТГ, їх групи та асоціації.

3. *Субсидіарна автономність* – вона ідентифікує організаційний або технічний /технологічний/ принцип, за якого окремі елементи чи підсистеми загальної системи мають максимальну самостійність у прийнятті рішень і виконанні функцій, але центральна система втручається лише тоді, коли локальні компоненти не здатні самостійно впоратися із завданням – варто враховувати, що цей термін поєднує два фундаментальних поняття: субсидіарність (вирішення проблем на найнижчому, найближчому до локального рівня етапі) та автономність (здатність системи функціонувати незалежно) – він включає такі ознаки:

А) Система має власну компетенцію, яка не дублює державну.

Б) Здатність вирішувати правові конфлікти самостійно, не звертаючись до вищих рівнів влади, якщо ресурсів територіальної громади достатньо.

4. *Нормативна партикулярність* – (від лат. *particularis* – частковий, окремий) – вона ідентифікує соціологічне і правове явище, за якого певні норми, правила чи закони поширюються виключно на окрему групу людей, територію або специфічну ситуацію, суперечачи принципу загальності та універсальності, – простіше кажучи, це існування «особливих правил для особливих випадків» усередині загальної системи – цей параметр включає такі ознаки:

А) Наявність власної правової бази: Статут громади, рішення місцевих рад, регламенти.

Б) Ці акти мають «локальну силу» і деталізують загальнодержавні норми відповідно до місцевих традицій та потреб.

5. *Антропометрична сервісність* – це ідентифікатор властивості сервісу, технічної системи чи простору бути максимально пристосованими до фізичних розмірів, пропорцій, динаміки рухів та анатомічних особливостей людського тіла. У широкому сенсі це сервісний вимір

ергономіки: якщо ергономіка фокусується на безпеці та продуктивності праці, то антропометрична сервісність визначає, наскільки якісно, комфортно та безперешкодно людина (клієнт, житель-член ТГ) отримує послугу чи взаємодіє з обладнанням – цей параметр включає такі ознаки:

А) Параметр оцінки системи не через «владні повноваження», а через якість *публічних послуг*.

Б) Система орієнтована на створення комфортного та безпечного середовища для людини («людиноцентризм»).

б. *Комунікативна відкритість (Транспарентність)* – вона ідентифікує психологічну та соціальну якість особистості, її груп та асоціацій (або характеристику системи локального захисту та інституцій, що її створюють і реалізують), яка виражається в готовності та здатності легко, щиро й без упереджень вступати в діалог, ділитися інформацією, висловлювати свої думки та сприймати зворотний зв'язок від інших людей, а також для інституцій – організовувати та реалізовувати соціально-комунікативний діалог с ТГ та її жителями-членами громади. Простіше кажучи, це відсутність внутрішніх бар'єрів для спілкування та готовність учасників діалогу (відповідних публічно-владних інституцій, жителів-членів ТГ тощо) до чесного, прозорого обміну інформацією в профільній сфері суспільних відносин – цей параметр включає такі ознаки:

А) Високий ступінь взаємодії між публічною самоврядною владою та жителями-членами територіальної громади.

Б) Використання інструментів прямої демократії: громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції⁹⁸.

Класифікуючи наведені параметри за групами, можна їх віокремити по групам, що характеризують відповідні складові системи локального захисту.

Так, статичні ознаки характеризують структуру органів публічної самоврядної влади, наявність Статуту територіальної громади, територію, на якій існує та функціонує громада – вони виступають відповідною константою (від латин. *constans* – постійний, незмінний).

Динамічні ознаки системи, своєю чергою, характеризують процедури надання послуг, швидкість реагування на скарги, тобто питання процесуального супроводження і забезпечення становлення, реалізації, гарантування і розвитку параметральних ознак локальної системи захисту прав людини.

⁹⁸ Баймуратов М., Кофман Б., Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. №4. С. 82-105. DOI: doi.org. 10.30970/jcl.4.2025.5.

Аксіологічні ознаки профільної системи характеризують ціннісні засади, що дозволяють визначити, на яких саме цінностях базується локальна система захисту прав людини – серед останніх рівень довіри громади, а також повага до гідності людини.

Отже, резюмуючи, можна зробити висновок, що параметральні ознаки дозволяють розглядати локальну систему захисту прав людини, як відповідний «мікрокосм» правової держави. Якщо ці ознаки (автономність, сервісність, відкритість) відсутні, то система захисту прав людини в такому самоврядному вакуумі перетворюється у фікцію, трансформуючись на формальний підрозділ державної адміністрації, втрачаючи свою муніципальну природу.

В цьому контексті науковий інтерес представляє визначення правових принципів функціонування локальної системи захисту прав людини, що виступають відповідними чинниками і гарантією її легального існування, належного функціонування, перспективної легітимації, а також маркерами оптимальності, продуктивності, результативності та ефективності такої системи.

Отже, до правових принципів функціонування локальної системи захисту прав людини в її перспективно-контекстуальному (міжнародно-захисному) розумінні відносяться:

А) *Субсидіарність*: локальна система захисту вступає в дію лише тоді, коли національні суди не змогли захистити особу.

Б) *Вичерпання національних засобів захисту*: обов'язкова процесуальна умова перед зверненням до регіонального міжнародного суду.

В) *Пряма дія*: рішення регіональних міжнародних судів часто мають обов'язкову силу для держав-учасниць.

Не дивлячись на суттєвий міжнародно-правовий потенціал локальної (муніципальної) системи захисту прав людини, вона насамперед повинна розглядатися як низова, але найважливіша частина загальної архітектури правозахисту. Її ефективність визначається наявністю конкретних елементів, які забезпечують перехід від теоретичних норм до життя.

До елементного складу цієї системи, на нашу думку, відносяться наступні:

1. *Нормативно-правовий елемент (База всієї профільної системи)* – це сукупність норм, що закріплюють права людини саме на місцевому рівні, до них відносяться наступні:

– Статути територіальних громад: «малі конституції» міст/сел.
соціальні, економічні та культурні права.

– Міжнародні правові стандарти: насамперед – Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року⁹⁹.

2. *Суб'єктний елемент (учасники профільної системи)* – це ті, хто захищає, та ті, кого захищають, до них відносяться:

– Жителі-члени територіальної громади: активні соціальні суб'єкти, які мають право на участь в локально-муніципальному управлінні.

– Органи місцевого самоврядування: мери (голови ТГ), місцеві ради, їх виконавчі комітети з структурою їх широко– або вузькоспеціалізованих департаментів, управлінь, відділів тощо.

– Місцеві петиції та громадські організації: форми колективного захисту інтересів людини, її груп та асоціацій.

Варто зазначити, що в концепції М.О. Баймуратова суб'єктний склад локальної системи захисту прав людини має дуалістичну природу: він включає як тих, хто реалізує публічну владу (зобов'язані суб'єкти), так і саму територіальну громаду як первинне джерело цієї влади¹⁰⁰.

Відповідно до його підходу, таких суб'єктів можна поділити на три основні групи:

1. *Первинний суб'єкт*: Територіальна громада – за Баймуратовим, це не просто сукупність мешканців, а колективний суб'єкт, який має право на місцеве самоврядування^{101, 102}. До них відносяться:

– Жителі-члени територіальної громади: саме вони мають індивідуальні права та виступають ініціаторами захисту.

– Форми прямої демократії: місцеві референдуми, загальні збори, громадські слухання та місцеві ініціативи – саме через них територіальна громада безпосередньо і технологічно реалізує свої правозахисні функції.

2. *Інституційні (Публічні) суб'єкти* – це органи та посадові особи, на яких покладено юридичний обов'язок забезпечувати та захищати права людини «на місцях». До них відносяться:

– Представницькі органи: Місцеві ради (міські, сільські, селищні) як представницькі органи територіальної громади – саме вони створюють правову основу для формування і функціонування локальної системи захисту (рішення, статuti).

⁹⁹ Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

¹⁰⁰ Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: зб. наук. праць. Одеса, 1997. С. 96-101.

¹⁰¹ Баймуратов М. А. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 95-100.

¹⁰² Баймуратов М. О. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / В кн.: Погорілко В.Ф., Баймуратов М.О. Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальций та ін.; за ред. М.О. Баймуратова; вид. 2-ге, доп. Київ: Правова єдність, 2009. С. 247–318.

– Виконавчі органи: Виконавчі комітети та їх департаменти, управління, відділи тощо – саме вони забезпечують реальне надання послуг (освіта, медицина, ЖКГ).

– Глава громади (Мер/Сільський голова): Головна посадова особа, яка є гарантом дотримання насамперед вітальних прав мешканців у межах своїх повноважень¹⁰³.

3. *Спеціалізовані та допоміжні суб'єкти* – це інститути, які виступають посередниками чи контролерами у системі захисту. До них відносяться:

– Місцеві уповноважені (омбудсмени): варто наголосити на важливості введення муніципальних омбудсменів для досудового вирішення конфліктів.

– Органи самоорганізації населення (ОСН): Будинкові, вуличні, квартальні комітети, що виступають «сполучною ланкою» між жителем-членом ТГ та публічною самоврядною владою.

– Інститути громадянського суспільства: Місцеві правозахисні організації та юридичні клініки¹⁰⁴, що діють у межах конкретної території.

До особливостей суб'єктного складу локальної системи захисту прав людини відносяться:

– Принцип партисипації (співучасті) – коли житель-член ТГ виступає не пасивним споживачем послуг, а активним учасником процесу. Отже, суб'єктний склад ефективний лише тоді, коли територіальна громада має реальні важелі контролю за муніципальною владою.

– Муніципально-правовий статус – коли всі суб'єкти діють у рамках «муніципального права», яке виступає новою і самостійною галуззю національного права, орієнтованою на забезпечення гідності людини в її природному середовищі (в межах її громади).

Звідси суб'єктний склад локальної системи захисту прав людини характеризується децентралізацією та горизонтальними зв'язками. На відміну від державної системи тут ключову роль грає суб'єктивна воля членів територіальної громади.

3. *Інституційно-організаційний елемент (Інструменти профільної системи)* – йдеться про конкретні механізми та посади, через які реалізується локальний захист прав людини, до них відносяться:

– Місцеві омбудсмени: уповноважені з прав людини у конкретних містах (поширена практика в ЄС, яка може бути вельми ефективною в Україні).

¹⁰³ Бальцій Ю.Ю. Правовий статус міського голови в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право. Одеса, 2006. 16 с.

¹⁰⁴ Арабаджи Н.В. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 158-161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>

– Центри надання адміністративних послуг (ЦПАУ/ЦНАП): як інструмент для забезпечення сервісних прав людини.

– Юридичні служби територіальних громад: забезпечують безкоштовну первинну правову допомогу.

4. *Процесуально-функціональний елемент (Дія)* – детермінує самі процедури реалізації локального захисту прав людини, до них відносяться:

– Місцеві ініціативи та громадські слухання: дозволяють жителям-членам громади через застосування ефективних механізмів безпосередньо впливати на рішення публічної самоврядної влади.

– Адміністративне оскарження: містить реальні можливості щодо заперечення дій місцевих чиновників без звернення до суду на першому етапі.

– Моніторинг: містить постійний контроль за дотриманням прав людини-члена ТГ, а також її груп та асоціацій у діяльності муніципальних органів.

5. *Ресурсний елемент (Забезпечення існування і функціонування локальної системи захисту прав людини)* – йдеться про діяльнісно-функціональну природу цього елемента, без якого вся локальна система захисту залишається декларативною, до них відносяться:

– Фінансова база: наявність місцевого бюджету реалізації соціальних програм.

– Матеріальні ресурси: комунальна власність, земля, інфраструктура, необхідних забезпечення прав жителів.

Отже, резюмуючи, можна стверджувати, що локальна система захисту прав людини виступає як «живе право». Бо її специфіка полягає в тому, що вона, по-перше, максимально наближена до людини; по-друге, її належне існування і функціонування є об'єктивно необхідною для побудови системи гуманітарно-гуманістичного захисту на загальнодержавному рівні, органічною частиною якого вона виступає; по-третє, якщо ця система не працює на рівні міста чи села, то міжнародні механізми (наприклад, такі як ЄСПЛ) будуть реально перевантажені, оскільки «первинний фільтр», яким виступає ця локальна система справедливості, не спрацював.

6. Локальна система захисту прав людини як іманентний елемент місцевого самоврядування

Досліджуючи роль і значення локальної системи захисту прав людини як іманентного елемента МСВ, важливо визначити основоположні настанови, що підтверджують цю тезу, а саме:

А) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються концептуалізацією муніципального рівня: можна стверджувати, що фактично вперше обґрунтовано, що локальна система захисту прав людини не є допоміжним елементом державної машини, а

виступає ефективним і продуктивним автономним правовим простором, де міжнародні стандарти прав людини проходять реальний процес «локальної соціалізації» та адаптації до потреб конкретної ТГ;

Б) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються визначенням суб'єктної специфіки: бо вперше аргументовано, що ключовим суб'єктом даної локальної системи захисту є саме ТГ як колективний правозахисник, що зміщує акцент із державного примусу на громадський контроль та співучасть (партисипацію);

В) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються введенням категорії «Муніципальний суверенітет особи»: отже доведено, що в умовах децентралізації правовий загальний конституційно-правовий статус людини доповнюється «муніципальною складовою», а саме муніципально-правовим статусом людини (особи), що забезпечує реалізацію прав людини, її груп та асоціацій у їхній безпосередній близькості до місця проживання людини та місця функціонування її груп та асоціацій (принцип субсидіарності);

Г) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються обґрунтуванням ролі і значення феноменології «сервісної держави»: отже, розкривається, що на локальному рівні соціуму суб'єкти захисту прав людини трансформуються з «органів публічної самоврядної влади» на «провайдерів публічних послуг», де якість послуги безпосередньо корелює з рівнем захисту прав людини.

Варто зазначити, що дослідження предметно-об'єктного складу локальної системи захисту прав людини, зокрема, у концепції професора М. О. Баймуратова, дає змогу стверджувати, що її предмет та об'єкт об'єктивно і нерозривно пов'язані з ідеєю муніципальної демократії. Саме тому він розглядає цю систему не як формальну структуру, а як живий механізм реалізації прав «тут і зараз»¹⁰⁵.

Наведений підхід переконливо і аргументовано підтверджується детальним розбором предметно-об'єктного складу локальної системи захисту прав людини, а саме:

І. *Об'єкт локальної системи захисту прав людини* – (загальне розуміння об'єкту – як те, що потім спрямовано на дію системи) – у широкому значенні це суспільні відносини, що виникають на локальному рівні соціуму в процесі постреалізаційної або реалізаційно-захисної діяльності належних суб'єктів захисту прав людини, її груп та асоціацій. До профільної феноменології відносяться:

¹⁰⁵ Баймуратов М., Кофман Б., Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. №4. С. 82-105. DOI: doi.org. 10.30970/jcl.4.2025.5.

А) Правовий статус особистості, а також її груп та асоціацій у громаді – варто усвідомлювати і розуміти, що це не просто банальний набір прав, а реальна можливість людини-члена ТГ, а також у широкому розумінні її груп та асоціацій впливати на життя свого міста чи села.

Б) Локальний (місцевий) суспільний інтерес – йдеться про усвідомлення інтересів колективного суб'єкта – територіальної громади (питання екології району, якості доріг, безпеки вулиць тощо).

В) Муніципальні послуги – йдеться про належну якість та доступність сервісів (адміністративних, соціальних, освітніх), які безпосередньо і реально визначають рівень реалізації прав людини.

Г) Місцеве самоврядування – як таке, в розумінні самої системи органів публічної самоврядної влади як об'єкт контролю з боку громадян.

II. *Предмет локальної системи захисту* – у загальному розумінні йдеться про предмет, під яким розуміються конкретні права, свободи та законні інтереси людини, її груп та асоціацій, що підлягають захисту у межах території існування та функціонування ТГ. Варто зазначити, що професор М. О. Баймуратов виділяє тут специфічний «муніципальний пласт»¹⁰⁶, як базовий, первинний та фундаторський рівень загальної системи захисту прав людини. На його думку, саме на рівні місцевого самоврядування (у територіальній громаді, місті, селі) права людини трансформуються з абстрактних конституційних декларацій у конкретні життєві блага. До профільної феноменології відносяться:

А) Права участі (Політичні):

- Право на місцевий референдум.
- Право на подання місцевих петицій.
- Право на участь у громадських слуханнях та загальних зборах громади.

Б) Соціально-економічні права:

- Право на доступне медичне обслуговування (муніципальні клініки).
- Право на якісну середню та дошкільну освіту.
- Право на соціальне забезпечення за рахунок коштів місцевого бюджету.

В) Екологічні та культурні права:

- Право на сприятливе довкілля у межах громади.
- Право на збереження історико-культурної спадщини місцевого значення.

Г) Право на належне управління (Right to good administration):

- Право отримання інформації від органів місцевого самоврядування.

¹⁰⁶ Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*: збірник наукових праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

– Право на об'єктивний та своєчасний розгляд скарг місцевими (муніципальними) чиновниками.

III. *Ключовими відмінностями* локальної системи захисту прав людини (за М.О. Баймуратовим)¹⁰⁷ виступають:

1. Конкретність: На локальному рівні об'єктом захисту є не власне «право на працю взагалі», а конкретне робоче місце чи програма зайнятості у громаді.

2. Просторова обмеженість: Дія системи обмежена адміністративними межами конкретної громади.

3. Специфіка регулювання: Предмет захисту багато в чому визначається Статутом громади, який може розширювати список прав (наприклад, додаткові пільги для мешканців).

4. Детермінація муніципальною свідомістю (правосвідомістю)¹⁰⁸: Всі процеси в межах захисту визначаються настановами муніципальної свідомості, що базується на екзистенційних інтересах людини, її груп та асоціацій.

Отже, резюмуючи, можна зазначити, що об'єктом локального захисту прав людини виступає життєдіяльність територіальної громади як цілісного соціального організму, а предметом – є сукупність прав та законних інтересів людини (особистості), її груп та асоціацій, реалізація яких можлива виключно або переважно через механізми місцевого самоврядування.

Ба більше, вказаний автор, автор детально протиставляє локальну систему захисту загальнодержавній (національній) та міжнародній за такими параметрами:

1. Суб'єктна специфіка (Локальний людиноцентризм): На відміну від абстрактного державного захисту, суб'єктами локальної системи виступають ОМСВ, які формуються безпосередньо територіальною громадою та діють у режимі максимальної наближеності до жителів.

2. Телеологічна (цільова) домінанта: Головна відмінність локального захисту полягає в задоволенні повсякденних екзистенційних потреб людини «тут і зараз». Захист прав реалізується не через високі юридичні декларації,

¹⁰⁷ Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*: збірник наукових праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

¹⁰⁸ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Антропологічна складова муніципальної свідомості (правосвідомості): до розуміння та визначення ролі людини-жителя та члена територіальної громади. October, 2024. InterConf. № 221. URL: [https://www.researchgate.net/publication/385500693_Antropologichna_skladova_municipalnoi_svidomosti_pravosvidomosti_do_rozuminnia_ta_viznacenna_rol_i_ludini-zitela_ta_chlena_teritorialnoi_gromadi](https://www.researchgate.net/publication/385500693_Antropologichna_skladova_municipalnoi_svidomosti_pravosvidomosti_do_rozuminnia_ta_viznachennia_rol_i_ludini-zitela_ta_chlena_teritorialnoi_gromadi). DOI: 10.51582/interconf.19-20.10.2024.016

а через надання системного комплексу якісних муніципальних і комунальних послуг, безпеку середовища та життєдіяльності в громаді.

3. *Об'єктна відокремленість (Муніципальні права людини):* Об'єктом захисту виступає специфічна група прав – муніципальні права особистості (жителя-члена ТГ), які неможливо повноцінно реалізувати поза межами конкретного локального соціуму (наприклад, право на участь у місцевому самоврядуванні, локальних референдумах та розпорядженні комунальною власністю).

4. *Інструментальна гнучкість:* Локальна система володіє унікальною адаптивністю, що підтверджено у сучасних роботах М.О. Баймуратова про «мілітарний муніципалізм»¹⁰⁹. В екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану) саме локальна система першою бере на себе захист критичних потреб громадян, оперативно перерозподіляючи локальні ресурси, тоді як державні механізми вимагають тривалого часу для стабілізації.

Отже, резюмуючи наведені вище відмінності, можна зазначити, що формування локальної системи захисту прав людини свідчить про прояв відповідних тенденцій, а саме про:

1. *Децентралізацію правозахисної функції держави:* Локальна система захисту прав людини трансформує правозахисну діяльність із абстрактного державного рівня на конкретний приземлений рівень. Головними суб'єктами тут виступають ОМСВ. Вони діють у режимі максимальної наближеності до жителів, що забезпечує реальний, а не декларативний людиноцентризм.

2. *Прагматичний характер локального правозахисту:* Телеологічна домінанта системи доводить, що на місцевому рівні права людини захищаються не через ухвалення законів, а через щоденне забезпечення базових екзистенційних потреб «тут і зараз». Якість життя, безпечне середовище, доступ до комунальних і муніципальних послуг є матеріальним вираженням і головним критерієм ефективності такого захисту.

3. *Автономізацію інституту «муніципальних прав людини»:* Об'єктна виокремленість системи підтверджує існування особливої категорії – муніципальних прав особистості. Ці права (участь у місцевих референдумах, громадських слуханнях, розпорядженні майном громади) мають чітку територіальну прив'язку. Їх неможливо повноцінно реалізувати поза межами конкретного локального соціуму (територіальної громади).

¹⁰⁹ Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2024). Мілітарний муніципалізм: до визначення об'єктивно-доктринальних настанов до формування та функціонування. Матеріали конференцій МІНД, (16.02.2024; Кременчук, Україна), 131–136. вилучено із <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1034>

4. *Кризову стійкість та життєздатність («Мілітарний муніципалізм»)*: Інструментальна гнучкість локальної системи робить її першим і найважливішим ешеленом захисту в екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану). Завдяки високій адаптивності та здатності оперативного перерозподіляти внутрішні ресурси, локальна система захищає критичні потреби громадян значно швидше, ніж громіздкі та централізовані державні механізми.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

– дослідження феноменології локальної системи захисту прав людини у контекстуалізації проблематики її усвідомлення і розуміння ідентифікації, ознак, характерологій, – виступає актуальною та продуктивною науковою задачею, що знаходиться на стику національного муніципального, конституційного та міжнародного муніципального і міжнародного конституційного, а також міжнародного публічного права;

– актуалізація та важливість проблематики локальної системи захисту прав людини детермінується тим, що вона: а) відбувається та реалізується на локальному рівні соціуму, – б) тобто там де людина, що виступає як житель і одночасно як член територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади), здійснює свій життєвий цикл, в) реалізуючи свою репродуктивну функцію (фертильна частина членів громади) щодо відтворення людського потенціалу спільноти, а г) її групи та асоціації, що нею створюються для задоволення своїх екзистенційних інтересів, здійснюють свій цикл формування, існування та функціонування, а також г') діють створені електоральним корпусом громади органи публічної влади – органи місцевого самоврядування, що функціонують в умовах локальної демократії в формі місцевого самоврядування, – завдяки реалізації своїх компетенційних повноважень, – результатом чого виступає створення, у широкому її розумінні, локальна система охорони, гарантування і захисту прав людини;

– історико-правові контексти становлення локальної системи захисту прав людини свідчить про наявність суттєвої історичної ретроспективи профільного процесу формування, починаючи зі стародавніх часів Еллади та Риму, Середньовіччя, Нових і Новітніх часів, і закінчуючи сучасністю, коли становлення локальних (регіональних) систем захисту прав людини виступає як результат еволюції міжнародного права після Другої світової війни, де держави певного географічного чи культурного ареалу створили додаткові механізми захисту, що доповнюють систему ООН;

– визначення доктринально-нормативних ідентифікаторів локальної системи захисту прав людини досягається в процесі усвідомлення, розуміння, дослідження та аналізу її філософії, логіки, логістики, конотації,

наративів та патернів, – причому, в обов’язковому порядку з їх локально-телеологічною деталізацією і акцентуацією пріоритетів профільної системи;

– дослідження актуальних питань нормативного забезпечення локальної (муніципальної) системи захисту прав людини об’єктивно потребує усвідомлення, розуміння і тлумачення профільної системи у більш широкому контексті, зокрема через розширення суб’єктів, що приймають участь у такому захисті, що дає можливість визначити *локальну систему захисту прав людини* – як сукупність правових норм, які приймаються та діють на рівні окремих територіальних громад, підприємств, установ або організацій для забезпечення прав конкретних фізичних осіб (враховуючи і суттєві можливості *самозахисту прав людини* в межах наведених суб’єктів);

– дослідження характерологічних пріоритетів локальної системи захисту прав людини, що здійснюється через визначення її біхевіористично-пріоритетних ознак, володіє особливою контекстуалізацією та актуальністю в період екстраординарного існування і функціонування державності, включаючи й період воєнного стану та фактичного стану війни – бо вона дозволяє розкрити та проаналізувати глибини проблеми, що виникають в процесі забезпечення безпеки жителів-членів ТГ та їх життєстійкості, забезпечити відносно безбар’єрний характер використання ними прав людини в умовах, що склалися, і за допомогою цифровізації локальних (муніципальних, комунальних, управлінських) послуг, забезпечити інтегративні засади існування та функціонування всієї ТГ та її жителів-членів, а також входження до неї (інтеграція) ВПО – відповідно до наведених задач формується й перелік основоположних засад щодо основних напрямків діяльності ТГ, їх ОМСВ в екстремальних умовах, що склалися;

– сучасні дослідження локальної системи захисту прав людини спираються на доктринальні нароби вітчизняних та зарубіжних вчених-муніципалістів в контексті розуміння стратегічної ролі і критичного значення локальної системи захисту прав людини, – що не тільки актуалізують та контекстуалізують профільні дослідження, але й посилюють усвідомлення і розуміння його стратегічної та критичної компоненти в загальному механізмі захисту прав людини, її груп та асоціацій, що існує на локальному, загальнодержавному і міжнародному рівнях – при цьому пріоритетне місце в цьому процесі займає вітчизняна школа муніципального права, що очолюється професором М.О. Баймуратовим;

– дослідження параметральних ознак локальної системи захисту прав людини, тобто сукупності сталих характеристик, які дозволяють ідентифікувати цю систему як самостійний об’єкт дослідження, існування та функціонування і виміряти її ефективність, дає змогу виділити такі

ключові її параметри, а саме: просторово-територіальну обмеженість – вона ідентифікує простір та межі її застосування і використання; суб'єктну децентралізацію – вона ідентифікує коло суб'єктів, що приймають участь в процесі локального захисту прав людини, виступаючи її ініціаторами, організаторами, виконавцями, а також його об'єктами і одночасно суб'єктами; субсидіарну автономність – вона ідентифікує організаційний або технічний /технологічний/ принцип, за якого окремі елементи чи підсистеми загальної системи мають максимальну самостійність у прийнятті рішень і виконанні функцій, але центральна система втручається лише тоді, коли локальні компоненти не здатні самостійно впоратися із завданням (субсидіарність та автономність);

– досліджуючи роль і значення локальної системи захисту прав людини як іманентного елементу місцевого самоврядування, важливо визначити основоположні настанови, що підтверджують цю тезу, а саме, що її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення: а) підтверджуються концептуалізацією муніципального рівня; б) визначенням суб'єктної специфіки; в) введенням категорії «Муніципальний суверенітет особи»; г) обґрунтуванням ролі і значення феноменології «сервісної держави».

АНОТАЦІЯ

Захист прав людини як основоположна ознака ліберальної демократії виступає мегатрендом сучасного глобального, міжнародного, внутрішньодержавного, регіонального і локального розвитку. У розділі досліджується феноменологія локальної системи захисту прав людини у контексті локалізації проблематики її усвідомлення і розуміння ідентифікації, ознак, характерологій, що виступає актуальною та продуктивною науковою задачею, яка знаходиться на стику національного муніципального, конституційного та міжнародного муніципального і міжнародного конституційного, а також міжнародного публічного права. Актуалізація та важливість проблематики локальної системи захисту прав людини детермінується тим, що вона: а) відбувається та реалізується на локальному рівні соціуму, б) тобто, там де людина, що виступає як житель і одночасно як член територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади), здійснює свій життєвий цикл, в) реалізуючи свою репродуктивну функцію щодо відтворення людського потенціалу спільноти, а г) її групи та асоціації, що нею створюються для задоволення своїх екзистенційних інтересів, здійснюють свій цикл формування, існування та функціонування, а також г') діють створені електоральним корпусом громади органи публічної влади – органи місцевого самоврядування, що функціонують в умовах локальної демократії в формі місцевого самоврядування, – завдяки реалізації своїх компетенційних повноважень, – результатом чого виступає

створення, у широкому її розумінні, локальна система охорони, гарантування і захисту прав людини.

Література

1. Angermeier, Heinz. *Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter*. München: C.H. Beck, 1966. 612 S.
2. Aristotle. *ON THE CONSTITUTION OF ATHENS*. London: MACMILLAN AND CO. and NEW YORK, 1892. 189 p.
3. Berman, Harold J. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983. 672 p.
4. Biernacka Agnieszka. *Universal Rights, Local Frames? Metaphors in UN Human Rights Instruments in English, Spanish, and Polish* (Published: April 2026, Springer). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-026-10495-w>
5. Burg Martijn Van Der. *Local Administration in the Napoleonic Empire: The Case of Napoleon's Third Capital Dans Napoleonica*. *La Revue*. 2016. No1 (25). C. 123–141.
6. Buyan I. *Primitive society is a pioneer in the formation of sources, conditions, and factors for the satisfaction of human needs*. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/4331/1/%D0%91%D1%83%D1%8F%D0%BD%20%D0%86.pdf>
7. Coleman J. S. *Social capital in the creation of human capital*. *American Journal of Sociology*, 1988. N 94. P. 103. (pp. 95-120).
8. Coleman J. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1990. P. 233. (993 p.).
9. Duke, Alastair. *Reformation and Revolt in the Low Countries*. London: Hambledon Press, 2003. 314 p.
10. Fraser, James George. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. London: Oxford University Press, 2009. 896 p.
11. Ghervas Stella. *Three Lessons of Peace: From the Congress of Vienna to the Ukraine Crisis*. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/three-lessons-peace-congress-vienna-ukraine-crisis>
12. González, Julián. *The Lex Iritana: A New Flavian Municipal Law*. *The Journal of Roman Studies*. (Society for the Promotion of Roman Studies / Cambridge University Press). 1986. Vol. 76. P. 147–243.
13. Grigolo, Michele. *The Human Rights City: New York, San Francisco, Barcelona*. Routledge, 2019. 234 p. DOI:10.4324/9781315628530
14. Kennedy, David. *The International Human Rights Movement: Part of the Problem?* *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 15, 2002.
15. Helmholz, Richard H. *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens, Georgia: University of Georgia Press, 1996. 514 p.
16. *History of Europe*. BYU Library. URL: <https://lib.byu.edu/~rdh/>
17. Israel, Jonathan. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford: Clarendon Press, 1995. 1280 p.

18. Kossmann E. H., Mellink A. F. Texts concerning the Revolt of the Netherlands. Cambridge: Cambridge University Press, 1974. 306 p.
19. Kotenko T. V. The formation of human rights and freedoms in the teachings of the philosophers of Ancient Greece and Rome. *Almanac of law*. 2020. Issue 11. P. 127–132.
20. Lévi-Strauss, Claude. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1958. 454 p.
21. MacDowell, Douglas M. *The Law in Classical Athens*. Ithaca: Cornell University Press, 1978. 280 p.
22. Malinovsky, Bronislav. *Crime and Custom in Savage Society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1926. 132 p.
23. Mitchell, Don. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. Guilford Press, 2003. 270 p.
24. Ogilvie, Sheilagh. *Institutions and European Trade: Merchant Guilds, 1000–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 496 p.
25. Oomen, Barbara, Davis F., Martha. *Global Urban Justice: The Rise of Human Rights Cities*. Cambridge University Press, 2016. 336 p.
26. Pattern Analysis as a Tool for Human Rights Investigations: A Practice-Oriented Reflection Camilo Eduardo Umaña Hernández. May, 2025. HRP 25-001. URL: <https://hrp.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2025/06/Camilo-Eduardo-Umana-Pattern-Analysis-2025.06.04.pdf>
27. Roman Statutes (in 2 volumes). Crawford, Michael H. (Ed.). *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. Supplement; No. 64. London: Institute of Classical Studies, University of London, 1996. (Vol. 1. No. 25 (Lex Imitana). P. 361–511.
28. Sibalis, Michael. *The Napoleonic Police State*. Published in Philip Dwyer's *Napoleon and Europe*, 2002. 350 p.
29. *The Local Relevance of Human Rights*. Editors Koen De Feyter, Stephan Parmentier, Christiane Timmerman and George Ulrich. Cambridge University Press, 2011. 365 p.
30. Thibaudeau, Antoine-Claire. *Mémoires sur le Consulat, 1799-1804*. / compilat. François Pascal. Paris: Éditions SPM, 2013. 242 p.
31. Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. Vol. 1. N.-Y.: Vintage Books, 1954. P. 34. (688 p.).
32. Todd, Stephen C. *THE SHAPE OF ATHENIAN LAW*. Oxford: Clarendon Press, 1993. 448 p.
33. Young D. Local self-government in the Scandinavian and Baltic countries. Review. SKL International, 2016. 84 p. URL: https://polaris.org.ua/documents/ENG_finalver_bluebook_compressed_copy_1.pdf
34. Арабаджи Н.В. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 158-161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>

35. Баймуратов М. А. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 95-100.

36. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: збірник наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

37. Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 131-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_26

38. Баймуратов М. О. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / В кн.: Погорілко В.Ф., Баймуратов М.О. Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальцій та ін.; за ред. М.О. Баймуратова; вид. 2-ге, доп. Київ: Правова єдність, 2009. С. 247–318.

39. Баймуратов М. О. Від римських муніципій до сучасного місцевого самоврядування. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ: Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 167–180.

40. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. 762 с.

41. Баймуратов М. О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення / М. О. Баймуратов, О. О. Боярський. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 31-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_2_6

42. Баймуратов М. О. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України як складова частина Європейського правового простору локальної демократії / М. О. Баймуратов, Н. В. Бочарова, Б. Я. Кофман. *The European dimension of modern legal science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 548 p.

43. Баймуратов М.О. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2024. № 8. С. 38-60. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_6-s2.pdf

44. Баймуратов М. О. Муніципальні права людини як нова константа національного муніципального та конституційного права / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2020. № 10. С. 63-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_10_7

45. Баймуратов М. О. Магдебурзьке право на українських землях: дискусійні сторінки вітчизняної муніципальної історії. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ:

Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 181–187.

46. Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України. Муніципальне право України: підручник/ За ред. Погорілка В.Ф., Фрицького О.Ф. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 315–348.

47. Баймуратов М.О. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право.* 2021. № 2. С. 7–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

48. Баймуратов М., Кофман Б. (2022). Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України: параметральні ознаки та роль у становленні локальної демократії. *Scientific Collection «InterConf»*. (128), 115–124. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1448>.

49. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. Аналітичне та порівняльне правознавство. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

50. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Компетенційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні: актуальні питання регламентації та регулювання. URL: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-o-kofman-b-ia-kompetentsijni-povnovazhennia-orhaniv-mistsevoho-samovriaduvannia-v-sferi-zakhystu-prav-liudyny-v-period-myr-i-voiennoho-stanu-v-ukraini-aktualni-pytannia-rehlamentatsii/>

51. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. Аналітичне та порівняльне правознавство. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

52. Баймуратов, М. О., & Кофман, Б. Я. (2024). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічно-базовий напрям у формуванні та функціонуванні демократичної правової державності. *Правовий часопис Донбасу*, 1(4), 3–10. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-3-10>

53. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Антропологічна складова муніципальної свідомості (правосвідомості): до розуміння та визначення ролі людини-жителя та члена територіальної громади. October, 2024. InterConf. № 221. URL: https://www.researchgate.net/publication/385500693_Antropologichna_skladova_municipalnoi_svidomosti_pravosvidomosti_do_rozuminnia_ta_viznacenna_rol_i_ludini-zitela_ta_chlena_teritorialnoi_gromadi. DOI: 10.51582/interconf.19-20.10.2024.016

54. Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2024). Мілітарний муніципалізм: до визначення об'єктивно-доктринальних настанов до формування та функціонування. Матеріали конференцій МЦНД, (16.02.2024; Кременчук, Україна), 131–136. вилучено із <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1034>

55. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Україна у системі міжнародного європейського транскордонного співробітництва: до визначення парадигми нормативного забезпечення. *ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 177-189. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.28>

56. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Бобровник Д.О. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 4. С. 82-105. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2025.5>.

57. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В. Органи місцевого самоврядування та права людини: до побудови локальної системи охорони і захисту в розумінні міжнародної спільноти держав. Електронне наукове видання "*Публічне адміністрування та національна безпека*". 2025. № 7 (60). <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2025-7-11213>.

58. Баймуратов М., Кофман Б., Панасюк С. «Європа регіонів»: транскордонне співробітництво: Коментар Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями. Одеса : Фенікс, 2017. 206 с.

59. Балинська О. М. Семіотика права: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 416 с.

60. Балинська О. М. Пам'ять як семіотичний засіб формування загальнолюдських прав та історико-національної правової політики держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 746-753. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.132>

61. Бальцій Ю.Ю. Правовий статус міського голови в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право. Одеса, 2006. 16 с.

62. Батанов О.В. Муніципальний омбудсман як елемент локальної системи захисту. прав людини: інституційні та функціональні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 65-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_1_15

63. Батанов, О. В. Людина і муніципальне право: взаємозв'язок та розвиток. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 32-37. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.05>

64. Батанов О. Доктрина муніципального права Михайла Баймуратова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Право. 2024. № 2 (9). С. 8-19. DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1

65. Бесчастний В.М., Діміч А.В. Правова характеристика суб'єктів логістичного забезпечення державної безпеки у період воєнного стану в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 110-119. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/110-119>

66. Бобровник Д. О. Дихотомія «локальне / глобальне» як основоположний концепт набуття міжнародної правосуб'єктності територіальною громадою. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 58–66. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/348-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-668-1-10-20210110.Pdf>

67. Бобровник Д. О. Роль муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Право». 2022. № 1 (4). С. 23-33.

68. Бочарова Н. В. Міста прав людини в системі муніципального управління: сучасний зарубіжний досвід. Baltija Publishing, 2023. С. 62-78. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9371/19601-1?inline=1>. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-4>.

69. Боярський О.О. Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та вивчення параметрально-нормативних ознак: монографія; за ред. М.О. Баймуратова; Ін-т законодавства ВР України. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 432 с.

70. Блок М. Феодальне суспільство. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с.

71. Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.

72. Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14-20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>

73. Гошко Т.О. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.). Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. 255 с.

74. Громадський моніторинг органів місцевого самоврядування: партнерство у реалізації прав людини /за підтримки USAID та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ). Звіт за проектом / автори Роман Лихачов, Наталія Кулікова, Андрій Малетин, Вікторія Ільчишена /ред. Євген Полтенко. Київ: Мережа правового розвитку, 2018. 24 с.

75. Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право;

муніципальне право. Київ: ІДП ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. 478 с.

76. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

77. Єсіна Н. В., Мурач Д. В. Моніторинговий звіт стану дотримання прав людини у Сумській територіальній громаді Сумській області. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024. 48 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/100791>

78. Киричук І. 108 житлових ваучерів та понад 17 млн грн допомоги: як підтримують переселенців у Рівненській громаді. URL: <https://suspilne.media/rivne/1267990-108-zitlovih-vauceriv-ta-ponad-17-mln-grn-dopomogi-ak-pidtrimuut-pereselenciv-u-rivnenskiy-gromadi/>

79. Кожан В. В. Теоретичні основи та практика законодавчого закріплення особистих прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Правознавство*. 2015. № 18. Вип. 1. С. 33–36.

80. Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму та його значення для юриспруденції і кримінології. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 129-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_1_23

81. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

82. Місцевий індекс прав людини. Українська Гельсінська спілка прав людини. URL: <https://www.hro.org.ua/index.php?r=8.1>

83. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. Одеса: БАХВА, 2003. 192 с.

84. Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і розвитку її свідомості, формування телеологічно-праксіологічних габітусів та визначення її екзистенційного призначення / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, Н. В. Єфремова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2025. № 2 (11). С. 5-19. DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-2-11-1>

85. На Житомирщині відкрили притулок для постраждалих від домашнього насильства. 22.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3512942-na-zitomirskini-vidkrili-pritulok-dla-postrazdalih-vid-domasnogo-nasilstva.html>

86. Посторонко І. Г. Становлення та розвиток феноменології муніципалізму: історичні цивілізаційно-локальні підходи до розуміння та визначення. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 107-114. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/722>

-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B 0%D1%82%D1%82%D1%96-1369-1-10-20230122. Pdf

87. Посторонко І. Г. Сучасний муніципалізм: теоретико-доктринальні підходи до розуміння, визначення та легалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 2. С. 105-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_2_13

88. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.

89. Прозорий офіс Вінницької міської ради отримав відзнаку «Дієвий ЦНАП 2026». 14:35 06.04.2026. URL: <https://vitatv.com.ua/misto/prozoryy-ofis-vinnyskoyi-miskoyi-rady-0>

90. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

91. Прокуратура України та місцеве самоврядування: проблематика захисту муніципальних прав особистості: монографія / М. О. Баймуратов, О. Є. Єгоров; за ред. Ю. О. Волошин; Маріупольський держ. ун-т. Суми: Університетська книга, 2012. 240 с.

92. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

93. Про реалізацію програми житлових ваучерів для внутрішньо переміщених осіб у Хмельницькій громаді. URL: <https://www.khm.gov.ua/uk/node/69976>

94. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73.

95. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova». HRLAW. Київ, 2018. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_1_copy.pdf

96. Солодовнік М. Безбар'єрний Харків: чи стає місто доступнішим для людей з інвалідністю – досвід ветерана. URL: <https://suspihne.media/kharkiv/986317-bezbarernij-harkiv-ci-stae-misto-dostupnisim-dla-ludej-z-invalidnistu-dosvid-veterana/>

97. Соціологічне дослідження «Що українці знають та думають про права людини». Четверта хвиля. (2016-2018-2020-2023). Загальнонаціональне дослідження. (проводиться Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва за підтримки Центру прав людини ZMINA та Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/humanrights23-7_2.pdf

98. У Львівській міськраді затвердили Кодекс етичної поведінки посадовців. 20 вересня 2019 р. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/government/u-lvivskii-miskradi-zatverdily-kodeks-etychnoi-povedinky-posadovtsiv/>

99. Фасілітація. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

100. Чайковська А. Бюджет участі/бюджет ігнору. Як громадський проєкт залучення може перетворитися на політичний інструмент. 19.12.2015 року. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/byudzhety-uchastybyudzhety-ignoru-yak-gromadskiy-proyekt-zaluchennya-mozhe-peretvoritisya-na-politichnii-instrument/>

101. Яців Д. Безкоштовний проїзд: в Івано-Франківській громаді з 1 лютого почнуть видавати нові пільгові картки "Галка". URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/922085-bezkostovnij-proizd-v-ivano-frankivskij-gromadi-z-1-lutogo-pocnut-vidavati-novi-pilgovi-kartki-galka/>

Information about the authors:

Baimurатов Mykhailo Oleksandrovych,

Doctor Habilitat of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Sciences and Law,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushinsky,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Academician of the Ukrainian Academy of Sciences
26, Staroportofrankivska st., Odessa, 65020, Ukraine

Kofman Borys Yakovych,

Doctor Habilitat of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Sciences and Law,
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K.D. Ushinsky,
Honored Lawyer of Ukraine
26, Staroportofrankivska st., Odessa, 65020, Ukraine

Efremova Nataliya Volodymyrivna,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of History of State and Law,
National University "Odesa Law Academy"
23, Fountain Road, Odessa, 65009, Ukraine

РОЗГЛЯД ЗВЕРНЕНЬ У РОЗРІЗІ ОНОВЛЕНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Бойко І. В., Соловійова О. М.

ВСТУП

Демократизація українського суспільства обумовлюється впровадженням в практику діяльності всіх без виключення представників публічної влади принципу верховенства права, який полягає в тому, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Акцент влади на існуючих проблемах людини та забезпеченні її прав і свобод забезпечується серед іншого конституційним положенням про те, що всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40 Конституція України)¹.

Основним орієнтиром для громадян у цій сфері традиційно слугував Закон України «Про звернення громадян»² (далі – ЗпЗГ), ухвалений ще 1996 році. Саме він забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення. Майже 30 років цей Закон був базовим для інституту адміністративної процедури, проте його приписи стосувалися лише регламентації прав фізичної особи звертатися з заявами, скаргами, пропозиціями, зауваженнями, клопотаннями та петиціями. Проте ситуація змінилася після вступу в дію 15 грудня 2023 року Закону України «Про адміністративну процедуру»³ (далі – ЗАП), який визначив засади комунікації між особою та публічною адміністрацією з урахуванням стандартів належного адміністрування. При цьому ЗАП вміщує правила

¹ Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

² Про звернення громадян: Закон України від 2.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#n71>

³ Про адміністративну процедуру: Закон України від 07.02.2022 № 2073-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.

здійснення адміністративних проваджень не лише за ініціативою адміністративних органів, але й за заявою особи (фізичної чи юридичної).

Питання правового регулювання звернень та вдосконалення процедури їх розгляду мають вкрай важливе значення як з точки зору практичної діяльності, так і наукового пізнання. Існує нагальна потреба на підставі аналізу положень ЗпЗГ та ЗАП визначити, правила яких нормативно-правових актів мають бути дотриманні при розгляді окремих різновидів звернень, так, щоб, з одного боку, забезпечити ефективну роботу представників влади, а з іншого, – не допустити порушення права особи на участь в управлінні державними (місцевими) справами.

В українській науці звернення громадян неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Питання про порядок розгляду органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, засобами масової інформації, тією чи іншою мірою розкривались у роботах Окремі аспекти розгляду звернень громадян досліджували такі вчені, як: Г.Котляревська⁴, В. Тарануха⁵, В. Соболю⁶. Втім, доповнення, внесені до ст. 12 ЗпЗГ, що відбулося у зв'язку з набранням чинності ЗАП, визначають, що зазначений закон не поширюється на розгляд заяв і скарг громадян, встановлений Законом України «Про адміністративну процедуру», а це означає, що є потреба чіткого розмежування, які види звернень розглядаються у відповідності до якого закону – ЗАП чи ЗпЗГ.

Автори так само не минули своєю увагою проблемні питання проваджень за зверненнями⁷, але на разі вважають за необхідне приділити увагу саме процедурним аспектам забезпечення цього права з урахуванням оновленого правового регулювання. Тим більше, що в сучасних наукових працях, присвячених провадженню з розгляду звернень, не звертається увага на нове нормативне регулювання⁸.

⁴ Котляревська Г. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту звернення громадян в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 360 с.

⁵ Тарануха В. Посилення гарантій та підвищення персональної відповідальності посадових осіб місцевих органів виконавчої влади при розгляді звернень громадян. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. Київ : НАВСУ. 2001. № 5. С. 67–73.

⁶ Соболю В. Теоретико-методологічні засади дослідження звернень громадян як інституту реалізації прав і свобод у громадянському суспільстві. Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. С. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_42.

⁷ Бойко І. Право на звернення: конституційні основи та законопроектні новели. Журнал східноєвропейського права. 2025. № 131. С. 99–106. Соловйова О., Сьоміна В. Деякі проблеми розгляду звернень громадян у контексті євроінтеграційних прагнень України. Юридичний науковий електронний журнал, 2022, № 5: 425–428.

⁸ Колеснікова М., Татарінова К., Механізм адміністративного провадження за зверненням громадян: правові аспекти та особливості реалізації. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Випуск № 03. Частина 2. С. 116–121.

Метою статті є визначення порядку розгляду звернень громадян залежно від їх різновидів з урахуванням змін в законодавстві та формуванні новітнього підходу до сутності права на звернення.

1. Правова природа звернень, їх види та характеристика

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЗпЗГ під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги. Як бачимо, законодавець не дає визначення такої категорії як звернення, а розкриває його через наведення видів останнього.

У сучасній юридичній науці відсутній єдиний підхід до правової природи звернень та їх призначення. Частина науковців для дослідження сутності звернення застосовує комплексний підхід, розглядаючи його як: засіб громадського контролю, за допомогою якого висловлюються пропозиції чи невдоволення громадян тими чи іншими діями та рішеннями органів державної влади, які повинні бути розглянуті та з приводу яких необхідно прийняти рішення; важливий конституційно-правовий засіб захисту та одну з гарантій дотримання прав і свобод громадян; ефективний спосіб відновлення порушеного права громадянина через подання до органів державної влади скарг, заяв і клопотань⁹. Крім того, дослідники звертають увагу на інші аспекти звернення, погоджуючись з його багатфункціональним характером¹⁰.

Ще один підхід до розуміння звернення базується на віднесенні його до інститутів безпосередньої демократії, наголошуючи на тому, що саме через звернення громадян втілюється в життя один із конституційних принципів – участь громадян в управлінні державними та громадськими справами¹¹. Окремі дослідники взагалі відкидають можливість розгляду права на звернення як однієї з форм безпосередньої демократії, не заперечуючи в цілому можливість реалізації деяких елементів безпосередньої демократії¹².

В окремих наукових роботах звертається увага на конституційну природу звернення та особливе значення конституційного права громадян

⁹ Цимбалюк В.І., Кісілевич К.О. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Young Scientist*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 149. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/37.pdf>.

¹⁰ Лагутов Ю.Е. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2009. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/february2009/4.htm>. Стародубцев А. А. Звернення громадян як засіб забезпечення законності діяльності публічної адміністрації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2017. Випуск 23. С 75-79.

¹¹ Соболев В. Теоретико-методологічні засади дослідження звернень громадян як інституту реалізації прав і свобод у громадянському суспільстві. Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. С. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_42.

¹² Савич Є. Особливості реалізації громадянином права на конституційне звернення. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 11. С. 150.

на звернення, що засновується на значній кількості нормативно-правових актів в різних галузях (конституційному, адміністративному, цивільно-правовому) та сферах (управлінській, соціальній, бюджетній)¹³. Інші автори розглядають звернення як спосіб забезпечення законності, виокремлюючи ознаки такого інституту, виходячи з положень ЗпЗГ¹⁴.

Аналіз діючого законодавства дозволяє виокремити декілька підходів до розуміння звернення як скарги¹⁵; запиту¹⁶; пропозиції (зауваження), заяви (клопотання), листів про проведення планової, позапланової виїзної ревізії, передачу матеріалів ревізій, залучення спеціаліста, надіслані до органу державного фінансового контролю¹⁷.

¹³ Богів Я. Звернення громадян як інструменту захисту прав і свобод людини і громадянина. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Випуск 34. С. 275.

¹⁴ Біла-Тюріна Ю. З. Звернення громадян як засіб забезпечення законності у публічному адмініструванні. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 30.

¹⁵ Про затвердження Положення про апеляційну комісію при Державній службі якості освіти України: Міністерство освіти та науки України від 12.05.2025 № 716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-25/ed20250512#n25>; Деякі питання Єдиної системи опрацювання звернень: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2019-p#Text>; Про затвердження Правил розгляду звернень споживачів щодо дій суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, або суб'єктів, що належать до особливої групи споживачів: Постанова Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 02.07.2019 № 1333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1333874-19#Text>

¹⁶ Про затвердження Порядку взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів: Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Бюро економічної безпеки від 22.02.2022 № 54/50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0507-22/ed20220222#n26>; Про затвердження Порядку взаємодії АРМА та Офісу Генерального прокурора щодо виявлення та розшуку активів в межах міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій: Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Офіс Генерального прокурора від 24.05.2022 № 75/81. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-22/ed20220524#n21>; Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів: Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20.10.2017 № 115/197-о/297/586/869/857. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17/ed20171020#n29>.

¹⁷ Про затвердження Порядку взаємодії між Державною аудиторською службою України та Національним антикорупційним бюро України з питань проведення, реалізації результатів деяких заходів державного фінансового контролю та залучення спеціаліста: Наказ Міністерства фінансів України, Національного антикорупційного бюро України від 07.10.2021 № 545/145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1536-21/ed20211007#n21>.

Узагальнення нормативних підходів дає можливість стверджувати, що сучасне законодавство розглядає звернення не лише як право індивіда (згідно зі ст. 40 Конституції), а як універсальну форму офіційної комунікації в системі публічного адміністрування. Можна виділити три рівні розуміння цього терміна: правозахисний (традиційний) – як засіб реалізації та захисту прав та інтересів особи (пропозиції, заяви, скарги); інформаційно-процедурний – як засіб отримання даних або ініціювання певної дії (запити); інституційний – як форма взаємодії між суб'єктами владних повноважень (листи, звернення органів досудового розслідування, запити про залучення спеціалістів).

Таким чином, звернення у широкому розумінні – це оформлене волевиявлення суб'єкта (фізичної чи юридичної особи або органу державної влади), спрямоване до суб'єкта публічної адміністрації з метою реалізації прав, захисту законних інтересів, ініціювання адміністративної процедури, отримання інформації або забезпечення міжвідомчої взаємодії для виконання функцій держави.

До ключових ознак звернення в широкому розумінні належить: суб'єктність (звертатись можуть як приватні особи, так і органи публічної влади); цільова спрямованість (завжди передбачає певну реакцію, тобто видання акта, проведення перевірки або надання відповіді); формальна визначеність (потребує дотримання встановлених вимог до форми, що є передумовою для початку його розгляду).

Увага в статті буде приділена лише зверненням особи, порядок розгляду яких регламентується ЗпЗГ та ЗАП. Кожен із зазначених законодавчих актів, визначаючи сферу застосування, виключає з-під предмету регулювання такі відносини, як порядок розгляду заяв і скарг громадян, встановлений кримінальним процесуальним, цивільним процесуальним, трудовим законодавством, законодавством про захист економічної конкуренції, Кодексом адміністративного судочинства України, законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про доступ до судових рішень», «Про запобігання корупції», «Про виконавче провадження». Дія ЗпЗГ не поширюється на вирішення питань, порушених у заявах (клопотаннях) і скаргах громадян, що належить до предмета регулювання Закону України «Про адміністративну процедуру». На додачу з-під дії ЗАП виключені відносини, пов'язані з конституційним провадженням, виконавчим провадженням (крім виконання адміністративних актів), оперативно-розшуковою діяльністю, розвідувальною діяльністю, контррозвідувальною діяльністю, вчиненням нотаріальних дій, виконанням покарань, застосуванням законодавства про національну безпеку і оборону, громадянство, надання притулку в Україні, захист економічної конкуренції; (крім справ про надання дозволів та висновків на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання); розглядом звернень осіб, що

містять пропозиції, рекомендації щодо формування державної політики, вирішення питань місцевого значення, а також щодо врегулювання суспільних відносин; державної служби, дипломатичної та військової служби, служби в органах місцевого самоврядування, служби в поліції, а також іншої публічної служби; реалізації конституційного права громадян брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; оскарження процедур публічних закупівель; нагородження державними нагородами та відзнаками; здійснення помилування; здійснення оцінки впливу на довкілля. З урахуванням зазначеного можна зробити висновок, що в окремих випадках сфери дії двох законів перетинаються, що і потребує чіткого розмежування предмету регулювання вказаних нормативно-правових актів.

ЗпЗГ визначає наступні види звернень: 1) пропозиція (зауваження); 2) заява; 3) клопотання; 4) скарга; 5) електронна петиція¹⁸. Спробуємо визначити, положення яких нормативно-правових актів мають бути застосовані до розгляду звернень того чи іншого різновиду.

1. **Пропозиція** – це звернення з порадою, рекомендацією щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також в якому висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства (ч. 2 ст. 3 ЗпЗГ). І якщо у визначенні мова йде про звернення до певного кола суб'єктів, то в ст. 14 ЗпЗГ вже встановлюється обов'язок, крім іншого, й підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян розглядати пропозиції (зауваження) та повідомляти громадянина про результати розгляду.

Щодо цього одразу слід зауважити, що ст. 40 Конституції України гарантує право направляти звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів та покладає на них обов'язок їх розглянути і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. ЗпЗГ, який був прийнятий майже одразу після Конституції України значно розширив перелік суб'єктів, що зобов'язані розглядати звернення громадян, додавши до них об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, медіа.

Звернення з пропозицією можна розглядати як прояв конституційного права на участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України). З пропозицією має право звернутися не тільки фізична особа

¹⁸ Зміни до законодавства не стосувались порядку розгляду електронних петицій, тому вони не є предметом розгляду в цій статті.

(громадянин, іноземець чи особа без громадянства), але й юридична особа, проте у відповідності до приписів інших законів. Так, згідно ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами¹⁹. Можливість юридичної особи звертатися з пропозиціями гарантується й іншими нормативно-правовими актами, приміром, Законами України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»²⁰, «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні»²¹, Правилами розгляду звернень споживачів щодо дій суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, або суб'єктів, що належать до особливої групи споживачів²².

Розгляд пропозицій здійснюється відповідно до правил, визначених ЗпЗГ, адже згідно ч. 2 ст. 1 ЗАП, дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час розгляду звернень осіб, що містять пропозиції, рекомендації щодо формування державної політики, вирішення питань місцевого значення, а також щодо врегулювання суспільних відносин. Подаючи пропозицію (зауваження), особа для себе не прагне набути або реалізувати надане їй суб'єктивне публічне право. А відтак, і не може вимагати прийняття рішення за наслідками розгляду такого звернення.

2. Відповідно до ЗпЗГ *заява* – це прохання про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Тобто за ЗпЗГ можна виокремити три види заяв, що відрізняються змістом, порядком розгляду та загалом правовою природою. Так звана, заява-вимога про

¹⁹ Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

²⁰ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

²¹ Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text>

²² Про затвердження Правил розгляду звернень споживачів щодо дій суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, або суб'єктів, що належать до особливої групи споживачів: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 02.07.2019 № 1333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1333874-19/ed20241018#n225>.

сприяння реалізації закріплених Конституцією України та чинним законодавством їх прав та інтересів, заява-повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки у роботі та заява – висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності.

Відповідно заява-вимога характеризується наступними ознаками:

- право вимоги закріплено законодавством (в певних випадках спеціальним);
- особа реалізує суб'єктивне публічне право/законний інтерес або виконує обов'язок; особа вимагає прийняття рішення щодо неї;
- орган зобов'язаний прийняти рішення;
- за наслідками прийняття рішення статус особи змінюється.

Із заявою-вимогою може звернутися як фізична так і юридична особа, в залежності від того, за яким суб'єктом закріплюється реалізації того чи іншого суб'єктивного публічного права.

Розгляд заяв-вимог регулюється ЗАП, а також спеціальним законодавством за умови відсутності суперечностей з принципами адміністративної процедури. Так, за результатом розгляду заяви-вимоги, адміністративний орган приймає рішення індивідуального характеру, спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб). У випадках, коли заяви-вимоги про реалізацію права стосується відносин, на які не поширюється дія ЗАП, вони розглядають у відповідності до положень ЗпЗГ та спеціального законодавства (приміром, Закон України «Про громадянство України»²³, Вибірчий кодекс України²⁴ тощо). Відповідно до ЗпЗГ за результатами розгляду такої заяви в обов'язковому порядку приймається рішення (адміністративний акт) тим органом, який отримав їх, і до компетенції якого входить вирішення порушених у заявах (клопотаннях) питань, за підписом керівника або особи, яка виконує його обов'язки. Рішення про відмову в задоволенні вимог, викладених у заяві, доводиться до відома громадянина в письмовій формі з посиланням на Закон і викладенням мотивів відмови, а також із роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення.

У зверненні з заявою-повідомленням особа має право сповістити орган про певну ситуацію (проблеми, недоліки), одночасно реалізуючи право на участь в управлінні державними або громадськими справами. Орган не має обов'язку приймати рішення по справі, він зобов'язаний лише розглянути заяву та повідомити особу про результат. Право на заяву-повідомлення закріплюється лише за фізичною особою, а розгляд здійснюється згідно

²³ Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>

²⁴ Вибірчий кодекс України 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

ЗпЗГ. Варто відмітити, що заяви-повідомлення можуть бути підставами для ініціювання органами влади адміністративних проваджень, приміром, щодо здійснення позапланової перевірки суб'єктів господарювання. В таких провадженнях особи, які повідомили про порушення, можуть бути залучені в якості заінтересованих осіб, якщо справа може вплинути на їх права, свободи чи законні інтереси.

Заява-висловлення думки за своєю правовою природою наближується до такого виду звернень, як пропозиція.

Хоча ці види заяв і різняться за своєю сутністю та характером, ЗпЗГ передбачив однакові правила для їх розгляду, що не може бути обґрунтованим і доцільним. Проблема, закладена самим тлумаченням заяви у ЗпЗГ, та її вирішення можливе лише шляхом відповідного правового регулювання. У Верховній Раді України знаходиться на розгляді проєкт Закону «Про звернення», який враховує положення ЗАП і усуває зазначені суперечності.

3. Наступним видом звернення, передбаченим ЗпЗГ є *клопотання* – прохання про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо. За таким визначенням можна зробити висновок, що сутність клопотання збігається зі змістом заяви-вимоги. Натомість відповідно до ЗАП клопотання представляє собою «процедурне» звернення особи в межах адміністративного провадження (про відвід посадової особи адміністративного органу, яка розглядає справу, а також відвід особи, яка сприяє розгляду справи; залучення до участі в адміністративному провадженні іншого учасника та/або особи, яка сприяє розгляду справи; витребування документів або відомостей, необхідних для розгляду та вирішення справи тощо). Тобто, з урахуванням оновленого правового регулювання клопотання слід розглядати виключно як звернення для вирішення питань здійснення адміністративного провадження.

4. *Скарга* – вимога про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. Адміністративне оскарження на сьогодні здійснюється відповідно до правил, визначених ЗАП, з урахуванням спеціального законодавства. В тих випадках, коли скарга стосується відносин, на які не поширюється дія ЗАП, розгляд здійснюється у відповідності до ЗпЗГ та спеціального законодавства. Але це за умови діючого на сьогодні законодавства. Проєкт закону «Про звернення» не містить положень щодо порядку розгляду скарг на рішення, дії та бездіяльність публічної адміністрації. Якщо він буде прийнятий в такій редакції, то поза межами нормативного регулювання залишиться адміністративне оскарження рішень, дій та бездіяльності у

правовідносинах, на які не поширюється дія ЗАП. Для розгляду таких скарг буде релевантним лише спеціальне законодавство.

2. Порівняльно-правовий аналіз порядку розгляду заяв і скарг за Законом України «Про адміністративну процедуру» та Законом України «Про звернення громадян»

Важливою відмінністю між правовим регулюванням, закріпленим у ЗпЗГ і ЗАП, є те, що перший регламентує розгляд звернень, отриманих від громадян, іноземців та осіб без громадянства, тобто фізичних осіб. ЗАП ж встановив правила для розгляду заяв і скарг як фізичних, так і юридичних осіб, а також отриманих від громадських організацій без статусу юридичної особи. ЗпЗГ, визначаючи загальні правила розгляду звернень, більшу увагу приділяє саме заявам та скаргам, але в цілому регламентує порядок дуже поверхнево, зосереджуючись лише на строках, порядку подання, правах та обов'язках особи та суб'єктів розгляду звернення. Але невіршеними залишаються питання обчислення строків, вимог до рішень, які приймають як в межах провадження, так і за результатами розгляду справи, принципи провадження та гарантій прав особи.

До спільних положень двох нормативно-правових актів належить можливість звернутися з індивідуальним зверненням (поданим окремою особою) або колективним (поданим групою осіб), в усній чи письмовій формі. Усне звернення викладається громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії» та записується (реєструється) посадовою особою. Письмове звернення надсилається поштою або передається громадянином до відповідного органу, установи, з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку. Допускається подання звернення через уповноважену ним особу, повноваження якої оформлені відповідно до законодавства.

Однаковими також є вимоги до змісту звернення. У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення повинно бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати. В електронному зверненні також має бути зазначено електронну поштову адресу, на яку заявнику може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним. ЗпЗГ не вимагає застосування при надсиланні електронного звернення кваліфікованого електронного підпису, тоді як ЗАП поширює на заяви, що

подаються в електронній формі, вимоги Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»²⁵.

До відмінностей слід віднести те, що ЗАП передбачає чіткі дії адміністративного органу, до якого надійшла заява. Так, по-перше, будь-яка заява має бути зареєстрована. Відмова в реєстрації заяви не допускається. По-друге, заява, що подана з певними недоліками, має бути залишена без руху та особі надано час для усунення недоліків. По-третє, заява, яка надійшла до органу, не наділеного компетенцією її розглядати, має бути передана до належного органу. По-четверте, встановлюється перелік заяв, які не підлягають розгляду: анонімні (зі змісту якої неможливо встановити особу заявника); повторні (подані до того самого адміністративного органу тим самим заявником з того самого питання), за умови що попередня заява була вирішена по суті, крім випадку зміни істотних для вирішення справи обставин (умов); в яких порушено питання, яке станом на день подання заяви до адміністративного органу розглядається судом або щодо якого ухвалено судові рішення про відмову в задоволенні вимог заявника, крім випадків зміни істотних для вирішення справи обставин (умов); ті, що стосується суспільних відносин, на які не поширюється дія ЗАП; в яких не викладено зміст вимоги заявника, вжито ненормативну лексику та/або образливі висловлювання; що містять заклики, спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

ЗпЗГ не містить чіткої вказівки про реєстрацію звернення. Передбачається повернення звернення заявнику з відповідними роз'ясненнями не пізніше, як через десять днів від дня його надходження, якщо звернення оформлено без дотримання вимог. У разі якщо звернення не містить даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення органом чи посадовою особою, воно в той же термін повертається громадянину з відповідними роз'ясненнями.

ЗпЗГ встановлює, що звернення, оформлені належним чином і подані у встановленому порядку, підлягають обов'язковому прийняттю та розгляду. Також забороняється відмова в прийнятті та розгляді звернення з посиланням на політичні погляди, партійну належність, стать, вік, віросповідання, національність громадянина, незнання мови звернення.

До звернень, які не підлягають розгляду та вирішенню, ЗпЗГ відносить письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане

²⁵ Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство (аноніме). Не розглядаються повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішено по суті, а також скарги, подані з порушенням місячного строку. Рішення про припинення розгляду такого звернення приймає керівник органу, про що повідомляється особі, яка подала звернення.

У ЗАП передбачено зупинення адміністративного провадження (ст. 64), що може застосовуватися як обов'язково, так і на розсуд адміністративного органу. ЗпЗГ подібного механізму не передбачив.

ЗАП на відміну від ЗпЗГ деталізував суб'єктів розгляду скарг. За загальним правилом, суб'єктом розгляду скарг є адміністративний орган вищого рівня. Ним може бути як вищий у порядку підлеглості орган, так і посадова особа, уповноважена на перегляд оскаржуваних актів. Зазвичай, у системі виконавчої влади існує ієрархічна побудова, що дозволяє виокремити органи вищого рівня. У той же час така ієрархія та організаційна підпорядкованість не завжди свідчать про наявність предметної компетенції розглядати скарги на адміністративні акти, процедурні рішення та дії адміністративних органів. До прикладу, Кабінет Міністрів України, хоча і є вищим в системі органів виконавчої влади, проте немає компетенції розглядати скарги на рішення, дії чи бездіяльність, прийняті в межах адміністративного провадження міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Крім того, в місцевому самоврядуванні, хоча місцеві ради й формують виконавчі органи, але вони не є суб'єктами розгляду скарг в адміністративному порядку щодо рішень, дій чи бездіяльності виконавчих органів. Отже, варто розрізняти ієрархічні зв'язки для цілей призначення на посади, формування органів і наявність предметної компетенції у вищих у порядку підлеглості суб'єктів розглядати скарги щодо підпорядкованих їм осіб та органів. Так, Президент України, хоча й призначає голів місцевих державних адміністрацій, але не зобов'язаний розглядати скарги на їх адміністративні акти.

Суб'єктом розгляду скарг може бути спеціально уповноважений на це орган. Так, відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» експертно-апеляційна рада у сфері ліцензування здійснює розгляд скарг здобувачів ліцензії, ліцензіатів на дії (бездіяльність) органу ліцензування щодо порушення законодавства.

Оскарження рішень, дій та бездіяльності органів місцевого самоврядування, пов'язаних із реалізацією ними делегованих повноважень, здійснюється до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику щодо делегованого повноваження. Таке правило є логічним, адже в його основу закладено функціональний підхід – розглядати скаргу може той суб'єкт, який наділений відповідною функцією та має для цього предметну компетенцію. Приміром, згідно ЗАП відмова

посадової особи Центра надання адміністративних послуг у реєстрації місця проживання оскаржується до Державної міграційної служби України, оскільки остання є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Проте в певних випадках, особливо при потребі оскаржити процедурні рішення та дії, буде ефективно і розсудливо подати скаргу до вищої посадової особи (приміром, керівника ЦНАП). Такий висновок ґрунтується на принципі розсудливості, який вимагає від адміністративного органу діяти, керуючись здоровим глуздом, логікою, а принцип ефективності вимагає організовувати провадження у простий і ефективний спосіб.

Адміністративний орган, який прийняв адміністративний акт, процедурне рішення, вчинив процедурну дію або допустив бездіяльність, може бути суб'єктом розгляду скарг і переглянути свої ж адміністративні акти, процедурні рішення та дії за умови, якщо він не має над собою адміністративного органу вищого рівня, не реалізує у правовідносинах делеговані центральним органом виконавчої влади повноваження та за умови створення ним комісії з розгляду скарг. Це нове положення національного законодавства, воно ґрунтується на принципі гарантування ефективних засобів правового захисту (ст. 18 ЗАП). Адміністративний орган має право, а не обов'язок створювати комісію з розгляду скарг, що свідчить про гнучкий підхід законодавця до можливості (і бажання) адміністративного органу переглядати свої ж акти.

Важливим положення ЗАП є те, що звернення особи, яке за назвою чи формою не відповідає вимогам до скарги, але є скаргою по суті (за змістом), розглядається за правилами адміністративного оскарження.

Скарга відповідно до ЗАП подається до адміністративного органу, чії дії, рішення або бездіяльність оскаржуються, який зобов'язаний не пізніше наступного дня передати (надіслати) її разом з матеріалами справи суб'єкту розгляду скарги.

Крім того, ЗАП змінив строки оскарження рішень, прийнятих за наслідками розгляду адміністративних справ, *по-перше*, прив'язавши їх не до моменту прийняття рішень або вчинення дій, а до факту доведення до відома особи, *по-друге*, строк оскарження тепер вимірюється в календарних днях, що є правильнішим, на відміну від підходу, закладеного в Законі України «Про звернення громадян», де такий строк дорівнював, за загальним правилом, один місяць.

При розгляді заяв відповідно до ЗАП особі гарантується право бути заслуханою, тобто надати пояснення та/або заперечення у визначеній законом формі до прийняття адміністративного акта, який може негативно

вплинути на право, свободу чи законний інтерес особи. При адміністративному оскарженні так само особа може пояснювати свою позицію, надавати докази.

ВИСНОВКИ

Звернення в сучасному правовому регулюванні слід розглядати як універсальну форму офіційної взаємодії між особою та публічною адміністрацією, яка поєднує функції реалізації прав, захисту інтересів, ініціювання процедур та забезпечення управлінської комунікації. Набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» суттєво змінило підходи до розгляду звернень, запровадивши нову модель взаємодії між представником публічної влади та особою, що засновується на принципах належного публічного адміністрування.

Вирішення питання розмежування сфери дії зазначених законів обумовлюється видами звернень в залежності від їх парвової природи та знижує ризики неоднозначного правозастосування.

Пропозиції (зауваження) не спрямовані на реалізацію суб'єктивного права і підлягають розгляду виключно за правилами Закону України «Про звернення громадян». Заяви доцільно поділяти на заяви-вимоги, заяви-повідомлення та заяви-висловлення думок: перші пов'язані з реалізацією суб'єктивних прав і розглядаються за правилами адміністративної процедури, другі мають інформаційний характер і розглядаються відповідно до законодавства про звернення громадян, треті за характером наближені до пропозицій. Клопотання в умовах оновленого законодавства трансформуються у процедурний інструмент в межах адміністративного провадження і не може розглядатися як самостійний вид звернення поза процедурним контекстом. Адміністративне оскарження здійснюється переважно відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру», однак у випадках, коли його дія не поширюється на відповідні правовідносини, застосовуються положення Закону України «Про звернення громадян» та спеціального законодавства. Існуючі законодавчі колізії, зокрема щодо правової природи заяв та порядку розгляду скарг, потребують нормативного врегулювання, що частково враховано у поданому до Верховної Ради України проєкті закону про звернення.

АНОТАЦІЯ

У статті комплексно досліджено особливості правового регулювання розгляду звернень в умовах оновлення адміністративного законодавства України. Розкрито сутність звернення як універсальної форми комунікації між особою та публічною адміністрацією, що поєднує правозахисний, інформаційно-процедурний та інституційний аспекти. Обґрунтовано, що звернення виступає не лише засобом реалізації та захисту прав і свобод

особи, але й інструментом участі у публічному урядуванні та забезпечення належного адміністрування. Проаналізовано співвідношення положень Закону України «Про звернення громадян» та Закону України «Про адміністративну процедуру», з урахуванням змін, що набрали чинності у 2023 році. Встановлено, що зазначені нормативно-правові акти мають частково різні предмети правового регулювання, проте в окремих випадках їх дія пересікається, що зумовлює необхідність чіткого розмежування порядку розгляду різних видів звернень, залежно від їх правової природи. Особливу увагу приділено характеристиці основних форм звернень: пропозиціям (зауваженням), заявам, клопотанням, скаргам та електронним петиціям. Визначено специфіку їх правової природи, мети подання та правових наслідків розгляду. Доведено, що пропозиції мають рекомендаційний характер і не спрямовані на реалізацію суб'єктивного права, тоді як заяви можуть мати різну правову природу залежно від їх змісту. Запропоновано розмежування заяв на заяви-вимоги та заяви-повідомлення, що дозволяє визначити належний порядок їх розгляду: у першому випадку – відповідно до правил, передбачених Законом України «Про адміністративну процедуру, у другому – за правилами Закону України «Про звернення громадян». Окремо проаналізовано трансформацію правової природи клопотання як процедурного інструменту в межах адміністративного провадження та особливості адміністративного оскарження. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері звернень з метою усунення колізій та забезпечення ефективної реалізації права особи на звернення.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Про звернення громадян: Закон України від 2.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80n71>
3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 07.02.2022 № 2073-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
4. Котляревська Г. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту звернення громадян в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 360 с.
5. Тарануха В. Посилення гарантій та підвищення персональної відповідальності посадових осіб місцевих органів виконавчої влади при розгляді звернень громадян. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. Київ : НАВСУ. 2001. № 5. С. 67–73.
6. Соболев В. Теоретико-методологічні засади дослідження звернень громадян як інституту реалізації прав і свобод у громадянському

суспільстві. Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. С. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_42.

7. Бойко І. Право на звернення: конституційні основи та законопроектні новели. Журнал східноєвропейського права. 2025. № 131. С. 99-106. DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14911446>

8. Соловійова О., Сьоміна В. Деякі проблеми розгляду звернень громадян у контексті євроінтеграційних прагнень України. Юридичний науковий електронний журнал, 2022, № 5: 425-428. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/100>

9. Колеснікова М., Татарінова К., Механізм адміністративного провадження за зверненням громадян: правові аспекти та особливості реалізації. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Випуск № 03. Частина 2. С. 116-121. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.18>

10. Цимбалюк В.І., Кісілевич К.О. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Young Scientist». 2017. № 5.1 (45.1). С. 149-154. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/37.pdf>.

11. Лагутов Ю.Е. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2009. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/february2009/4.htm>. Стародубцев А. А. Звернення громадян як засіб забезпечення законності діяльності публічної адміністрації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2017. Випуск 23. С 75-79.

12. Соболев В. Теоретико-методологічні засади дослідження звернень громадян як інституту реалізації прав і свобод у громадянському суспільстві. Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. С. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_42.

13. Савич Є. Особливості реалізації громадянином права на конституційне звернення. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 11. С. 147 – 152. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.25>

14. Богів Я. Звернення громадян як інструменту захисту прав і свобод людини і громадянина. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Випуск 34. С. 274-279. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7457720>

15. Біла-Тюріна Ю. З. Звернення громадян як засіб забезпечення законності у публічному адмініструванні. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав.

2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 29–32.

16. Про затвердження Положення про апеляційну комісію при Державній службі якості освіти України: Міністерство освіти та науки України від 12.05.2025 № 716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-25/ed20250512#n25>.

17. Про затвердження Порядку взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів: Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Бюро економічної безпеки від 22.02.2022 № 54/50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0507-22/ed20220222#n26>.

18. Про затвердження Порядку взаємодії АРМА та Офісу Генерального прокурора щодо виявлення та розшуку активів в межах міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій: Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Офіс Генерального прокурора від 24.05.2022 № 75/81. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-22/ed20220524#n21>.

19. Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів: Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20.10.2017 № 115/197-о/297/586/869/857. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17/ed20171020#n29>.

20. Деякі питання Єдиної системи опрацювання звернень: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2019-п#Text>.

21. Про затвердження Правил розгляду звернень споживачів щодо дій суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, або суб'єктів, що належать до особливої групи споживачів: Постанова Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 02.07.2019 № 1333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1333874-19#Text>.

22. Про затвердження Порядку взаємодії між Державною аудиторською службою України та Національним антикорупційним бюро України з питань проведення, реалізації результатів деяких заходів державного фінансового контролю та залучення спеціаліста: Наказ Міністерства фінансів України, Національного антикорупційного бюро

України від 07.10.2021 № 545/145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1536-21/ed20211007#n21>.

23. Зміни до законодавства не стосувались порядку розгляду електронних петицій, тому вони не є предметом розгляду в цій статті.

24. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

25. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

26. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text>

27. Про затвердження Правил розгляду звернень споживачів щодо дій суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, або суб'єктів, що належать до особливої групи споживачів: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 02.07.2019 № 1333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1333874-19/ed20241018#n225>.

28. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>

29. Виборчий кодекс України 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

30. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

Information about the authors:

Boiko Iryna Volodymyrivna,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Administrative Law,

Yaroslav Mudryi National Law University,

77, Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Soloviova Olha Mykolaivna,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Administrative Law,

Yaroslav Mudryi National Law University,

77, Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, 61024, Ukraine

HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF DEFENSE IN THE CONTEXT OF MILITARY CHALLENGES

Bondar V. A., Sobko O. V., Rudenko M. O.

INTRODUCTION

Article 3 of the Constitution of Ukraine enshrines the fundamental legal postulates regarding the primacy of human rights and freedoms, the human-centric orientation of the state's activities. At the same time, we would like to emphasize that modern constitutional and legal doctrine distinguishes between human rights into absolute rights that cannot be limited under any circumstances (the right to life, dignity and respect; the presumption of innocence; the right to a fair trial; the prohibition of slavery and forced labor (except for obligations defined by law); the right to appeal to authorities; the right to professional legal assistance; the right to education), and rights that may be temporarily limited by authorized subjects of power in the interests of national security¹.

The Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” stipulates that the decree of the President of Ukraine on the introduction of martial law shall, among other things, specify an exhaustive list of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen that are temporarily restricted in connection with the introduction of martial law, indicating the term of validity of these restrictions, as well as temporary restrictions on the rights and legitimate interests of legal entities, indicating the term of validity of these restrictions (clause 5 of part 1 of Article 6). In accordance with paragraph 3 of the Decree of the President of Ukraine “On the Introduction of the Legal Regime of Martial Law” dated February 24, 2022 No. 64/2022, it is established that in connection with the introduction of martial law in Ukraine, for the period of the legal regime of martial law, the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen provided for in Articles 30–34, 38, 39, 41–44, 53 of the Constitution of Ukraine may be temporarily restricted, as well as temporary restrictions may be imposed on the rights and legitimate interests of legal entities within the limits and scope necessary to ensure the possibility of introducing and implementation of measures of the legal regime of martial law, which are provided for by part one of article 8 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”. It is noteworthy that this decree of the President of Ukraine refers to the instruction of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to ensure the information of the UN Secretary-General and officials of foreign states about the introduction of martial law in

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.06.2026).

Ukraine, about the restrictions on the rights and freedoms of man and citizen, which is a deviation from the obligations under the International Covenant on Civil and Political Rights, and about the extent of these deviations and the reasons for making such a decision. The specified norm correlates with part 1 of article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted on December 16, 1966 by the General Assembly of the United Nations, which recognizes the possibility of the application by a state party to this pact “during a state of emergency in a state in which the life of the nation is threatened and the existence of which is officially declared”.

According to Article 1 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, martial law is interpreted as a special legal regime introduced in Ukraine or in its individual localities in the event of armed aggression or a threat of attack, a danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity and provides for the provision of the relevant state authorities, military command, military administrations and local self-government bodies with the powers necessary to avert the threat, repel armed aggression and ensure national security, eliminate the threat of danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, as well as temporary, due to the threat, restrictions on the constitutional rights and freedoms of man and citizen and the rights and legitimate interests of legal entities, indicating the period of validity of these restrictions².

1. Restrictions on human rights in conditions of martial law

In Ukraine or in certain areas where martial law has been imposed, the military command together with military administrations may, independently or with the involvement of executive authorities, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, and local self-government bodies, introduce and implement within the framework of temporary restrictions;

Constitutional rights and freedoms of man and citizen, as well as the rights and legitimate interests of legal entities, provided for by the decree of the President of Ukraine on the introduction of martial law, the following restrictive measures of the legal regime of martial law:

- introduce compulsory labor for able-bodied persons not involved in work in the defense sector and the protection of critical infrastructure and not reserved for enterprises, institutions and organizations for the period of martial law in order to perform work of a defensive nature, as well as to eliminate the consequences of emergencies that arose during the period of martial law, and involve them in the conditions of martial law in socially useful work performed to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine, other military formations, law enforcement agencies and civil defense forces, ensure the functioning of the national economy

² Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 11.06.2026).

and the protection of critical infrastructure. According to paragraph 3 of clause 3 of the Procedure for engaging able-bodied persons in socially useful work during martial law, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 13, 2011 No. 753, labor obligation is interpreted as a short-term labor obligation during the period of martial law for the purpose of performing work of a defensive nature, as well as eliminating emergencies of a technogenic, natural and military nature that arose during martial law and their consequences, which does not require the mandatory consent of the person in respect of whom such labor obligation is introduced. It is prohibited to involve young children and children aged fourteen to fifteen, women with children under three years of age, as well as pregnant women in socially useful work if the performance of such work may adversely affect their health;

- use the capacities and labor resources of enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership for defense needs, change their work regime, make other changes to production activities, as well as working conditions in accordance with labor legislation³;

- forcibly alienate property that is in private or municipal ownership, in particular objects of the civil defense defense facilities fund, seize property of state enterprises, state economic associations for the needs of the state under the legal regime of martial law in accordance with the procedure established by law and issue relevant documents of the established sample about this. According to Article 1 of the Law of Ukraine “On the Transfer, Forced Alienation or Seizure of Property under the Legal Regime of Martial Law or a State of Emergency”, the legal definitions of “forced alienation of property” (as the deprivation of the owner of the right of ownership of individually defined property that is in private or communal ownership and passes into the ownership of the state for the needs of the state under the legal regime of martial law or a state of emergency) and “seizure of property” (as the deprivation of state enterprises, state non-profit associations, state economic associations, other entities of the state sector of the economy of the right of economic management, the right of operational management of individually defined state property or the right of usufruct of individually defined state property for the purpose of its transfer for the needs of the state under the legal regime of martial law or a state of emergency) are distinguished;

- introduce a curfew (a ban on being on the streets and in other public places during a certain period of time without specially issued passes and certificates), as well as establish a special regime of light and other types of camouflage. The introduction of a curfew and the establishment of a special light-blocking regime

³ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 11.06.2026).

are carried out only in the presence of a real threat to the life and safety of individuals, the interests of society or the state, as well as to ensure public order;

Orders of the military command and military administration on the introduction of a curfew and the establishment of a special light-masking regime are brought to the attention of enterprises, institutions, organizations and the population by village, settlement, city councils, military administrations or defense councils of the Autonomous Republic of Crimea, regions, the cities of Kyiv and Sevastopol and through the media;

- establish a special regime of entry and exit, restrict the freedom of movement of citizens, foreigners and stateless persons, as well as the movement of vehicles, restrict entry (entry), stay in settlements from which a general mandatory evacuation is being carried out. According to paragraph 4, item 3 of the Procedure for establishing a special regime of entry and exit, restrictions on the freedom of movement of citizens, foreigners and stateless persons, as well as the movement of vehicles in Ukraine or in its individual localities where martial law has been introduced, a special regime is a set of measures taken in Ukraine or its individual localities where martial law has been introduced in order to prevent the unauthorized movement of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons, as well as the movement of vehicles;

- check documents of persons, and if necessary, conduct an inspection of things, vehicles, luggage and cargo, official premises and housing of citizens, with the exception of restrictions established by the Constitution of Ukraine. The right to conduct document checks on individuals, inspect items, vehicles, luggage and cargo, official premises and housing of citizens is granted to the relevant authorized persons of the National Police, the Security Service of Ukraine, the State Security Department of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Border Service of Ukraine, the State Migration Service of Ukraine, the State Customs Service of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine;

- prohibit peaceful assemblies, rallies, marches and demonstrations, and other mass events;

- raise, in accordance with the procedure established by the Constitution and laws of Ukraine, the issue of banning the activities of political parties and public associations if they are aimed at eliminating the independence of Ukraine, changing the constitutional order by force, violating the sovereignty and territorial integrity of the state, undermining its security, illegally seizing state power, promoting war, violence, inciting interethnic, racial, and religious hatred, encroaching on the stability of critical infrastructure, human rights and freedoms, and the health of the population;

- establish a ban or restriction on the choice of a person's place of stay or residence in the territory where martial law is in effect. The decision to introduce a ban or restriction on the choice of a person's place of stay or residence shall specify the circumstances that have developed in Ukraine or in its individual

localities, and adverse factors of a military nature that pose a threat to the population and significantly reduce the level of their livelihoods, as well as ways to counteract such factors;

- establish military and housing obligations for individuals and legal entities for the quartering of military personnel, members of the rank and file and command staff of law enforcement agencies, personnel of civil defense forces, evacuated population and placement of military units, subdivisions and institutions in accordance with the procedure determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine;

- intern (forcibly settle) citizens of a foreign state that threatens an attack or carries out aggression against Ukraine, etc.

Article 34 of the Constitution of Ukraine enshrines the right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs. This right is not absolute (in accordance with Part 3 of Article 34 of the Constitution of Ukraine, the possibility of restricting the exercise of these rights by law in the interests of national security, territorial integrity or public order is provided for). According to Article 36 of the Law of Ukraine “On Media”, it is prohibited to distribute in the media and on video sharing platforms on the territory of Ukraine: calls for violent change, overthrow of the constitutional order, initiation or conduct of an aggressive war or military conflict, violation of the territorial integrity of Ukraine, elimination of independence

Ukraine, information that justifies or promotes such actions; propaganda or calls for terrorism and terrorist acts, information that justifies or approves such actions; instructions or advice on the manufacture, purchase or use of explosives, narcotics or psychotropic substances; information containing propaganda of the Russian totalitarian regime, armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, as well as symbols of the military invasion of the Russian totalitarian regime, except for cases provided for by the Law of Ukraine "On the Prohibition of Propaganda of the Russian Nazi Totalitarian Regime, Armed Aggression of the Russian Federation as a Terrorist State against Ukraine, Symbols of the Military Invasion of the Russian Nazi Totalitarian Regime into Ukraine".

In conditions of martial law, freedom of speech is partially restricted. The statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on the value of freedom of speech, guarantees of the activities of journalists and the media during martial law dated April 14, 2022, emphasized that one of the key tasks of the Ukrainian state should be to ensure the guarantees of freedom of speech, free receipt, collection and dissemination of information established by the Constitution of Ukraine, taking into account the restrictions established by the laws of Ukraine related to martial law. According to paragraph 4 of the Rules for the work of a media representative in the area of combat operations, specified in Appendix 4 to the order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine “On the organization of

interaction between the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense forces and representatives of the media during the legal regime of martial law” dated March 3, 2022 No. 73, a media representative is not subject to disclosure of information that may become known to him during his work in areas of combat operations and is specified: in Article 17 of the Law of Ukraine “On Combating Terrorism” (it is prohibited to disseminate through the media or in any other way information that: reveals special technical techniques and tactics of conducting an anti-terrorist operation; may complicate the conduct of an anti-terrorist operation and (or) create a threat to the life and health of hostages and other people who are in the area of the specified operation or beyond its borders; is aimed at propagating or justifying terrorism, contains statements by persons who resist or call for resistance to the conduct of an anti-terrorist operation; contains data on objects and substances that can be directly used to commit acts of technological terrorism; discloses data on the personnel of special units and members of the operational headquarters participating in the conduct of the anti-terrorist operation, as well as on persons who facilitate the conduct of the specified operation (without their consent); The Summary of Information Constituting a State Secret, approved by Order of the Security Service of Ukraine dated December 23, 2020 No. 383; The List of Information of the Ministry of Defense of Ukraine Containing Official Information, approved by Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated October 17, 2023 No. 605; The List of Information of the Armed Forces of Ukraine Constituting Official Information, approved by Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine dated January 30, 2023 No. 12 (document marked “For Official Use”); approved in Appendix 2 to this order by the List of information, the disclosure of which may lead to the enemy's awareness of the actions of the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces, negatively affect the progress of the tasks assigned during the legal regime of martial law (we emphasize that it is prohibited to disclose information about: the actual names of military units (subunits) of the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense forces of Ukraine, personal data of servicemen performing combat (special) tasks, coordinates of their locations and concentrations; combat and numerical composition of military units (subunits) of the Armed Forces of Ukraine, the available number, type of combat (special) equipment and its technical composition; places (areas)

concentration, deployment and restoration of combat readiness of military units (subunits) of the Armed Forces of Ukraine, with reference to settlements (geographical objects); current and future plans (intentions) of commands (commanders), combat (special) tasks and the progress of their implementation by military units (subunits) of the Armed Forces of Ukraine; effectiveness (experience) of the use by military units (subunits) of the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense forces of Ukraine of means of destruction, test (special) equipment, as well as methods of conducting combat

(tactical) actions; location (deployment location) of starting (firing) positions of air defense units and the results of their performance of combat tasks; results of operations and conduct of combat actions by military units (subunits) of the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces of Ukraine, if such information has not been disseminated in open access by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine or other components of the defense forces of Ukraine; results of operations by units of the Special Operations Forces and reconnaissance units of the Armed Forces of Ukraine, if such information was not publicly available by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine and (or) other management bodies of the defense forces of Ukraine; information on losses of combat (special) equipment (tanks, self-propelled artillery installations, aircraft, helicopters, anti-aircraft missile sets, ships (boats), especially foreign-made) and personnel, if such information was not publicly available by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine and (or) other management bodies of the defense forces of Ukraine; results of enemy missile and air strikes on military facilities (targets), critical infrastructure facilities if such information was not publicly available by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, other management bodies of the defense forces of Ukraine and (or) state authorities of Ukraine; movement (deployment) of combat (special) equipment, routes of their movement, types and quantity; carrying out security measures for the use of troops (forces) (information on measures to mislead, conceal the activities of troops (forces) and military facilities), forces and means that were involved in their implementation, as well as filmed photo and video materials depicting mock-ups and simulation means used by military units (subdivisions) of the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense forces of Ukraine; information on conducted, ongoing and planned information and psychological operations (actions, influence measures); information on servicemen of reconnaissance, missile, artillery units, electronic warfare units, unmanned aerial vehicle units, flight and engineering and technical staff of aircraft and helicopters, as well as the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine; photo and video materials depicting mutual recognition marks, onboard numbers and state license plates on combat (special) equipment, target designation, combat control and reconnaissance equipment, design features on combat (special) equipment; photo and video materials inside tanks, self-propelled artillery installations, anti-aircraft missile systems, armored combat vehicles and tactical aircraft, especially foreign-made; on delivery dates, types, quantities, logistical support, current and future locations of concentration (storage) of weapons and military equipment provided as part of logistical assistance from partner countries, especially missiles, ammunition, and aircraft destruction equipment, if such information was not posted on the official pages (representatives) of the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine or by the departments of partner countries; information on awareness of the enemy, tactics of his actions, places (areas) of concentration (location) of important military facilities. In accordance with the Law of Ukraine dated March

24, 2022 No. 2160-IX, the Special Part “Crimes against the Fundamentals of National Security of Ukraine” of the Criminal Code of Ukraine was supplemented by Article 114-2 on the introduction of criminal liability for unauthorized dissemination of information about the sending, movement of weapons, armaments and ammunition to Ukraine, the movement, movement or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed in conditions of martial law or a state of emergency. The consequence of the amendment of domestic legislation during the full-scale invasion of the Russian Federation was a significant change in the “volume of media consumption”. Thus, according to Part

Article 15 of the Law of Ukraine “On Culture” prohibits public performance, public showing, public demonstration, public announcement of phonograms, videograms and music videos made by a singer who is or was at any time after 1991 a citizen of a state recognized by the Verkhovna Rada of Ukraine as an aggressor state. According to Article 15-1 of the Law of Ukraine “On Cinematography”, Ukraine prohibits the distribution and demonstration of films that contain popularization or propaganda of the bodies of the aggressor state and their individual actions, that create a positive image of employees of the aggressor state, employees of Soviet state security bodies, justify or recognize the legitimate occupation of the territory of Ukraine, contain propaganda of the Russian totalitarian regime, armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, as well as films produced by individuals and legal entities of the aggressor state. According to Article 28-1 of the Law of Ukraine “On Publishing”, it is prohibited to import into the customs territory of Ukraine and/or distribute on its territory publishing products originating or manufactured and/or released into the world, and/or imported from the territory of the aggressor state, the Republic of Belarus, the temporarily occupied territory of Ukraine.

2. Rights of military personnel

It is axiomatic that military personnel exercise human rights and freedoms taking into account the specifics of military service as a state service of a special nature, related to the defense of Ukraine, its independence and territorial integrity. According to paragraph 3 of part 1 of Article 1 of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service”, military personnel are persons undergoing military service. Section 1 “Duties, Rights and Responsibilities of Servicemen” of the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine enshrines the postulates important for understanding the rights of servicemen regarding: servicemen being under the protection of the state and granting them “the full range of rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine”; guaranteeing by the state to servicemen and members of their families social and legal protection in accordance with laws and regulatory legal acts adopted in accordance with them; granting servicemen, while performing their official duties, the right to apply measures of physical influence, as well as to carry, store and use special means, weapons in the manner established by law (the application

of measures of physical influence, special means and weapons is allowed if other measures have proven ineffective or if the application of other measures is impossible due to circumstances). According to Art. 1-2 and 2 of the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families” establish the following: military personnel enjoy all the rights and freedoms of man and citizen, the guarantees of these rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, taking into account the features established by this and other laws; due to the special nature of military service, which is related to the defense of the Fatherland, military personnel are provided with privileges, guarantees and compensations specified by law; no one has the right to restrict military personnel and members of their families in the rights and freedoms specified by the legislation of Ukraine). Section II of this law “Rights of Servicemen” regulates the provision of civil rights and freedoms of servicemen and the exercise by servicemen of the right to freedom of worldview and religion, enshrines the inviolability of a serviceman, defines the basic rights of servicemen related to service, enshrines the right of servicemen to choose their place of residence and travel abroad, defines the principles of exercising the right of servicemen to information, guarantees the financial support of servicemen, food, clothing and other support of servicemen, establishes remuneration for servicemen during.

martial law (special period), determined the working hours and rest time of servicemen, established the right of servicemen to vacation, the right of servicemen to health care, medical care and biological paternity (maternity) and the right of servicemen and their family members to education, determined the legal algorithm for providing housing for servicemen and their family members, established benefits for servicemen and their family members, as well as the principles of pension provision and assistance, etc.

Thus, in the handbook, prepared in 2020 by the joint efforts of the Ministry of Defense of Ukraine and the Project Coordinator in Ukraine of the Organization for Security and Cooperation in Europe, the following basic rights of servicemen based on legal provisions are highlighted: the right to public and political activity; the right to profess any religion or not to profess any; the right to choose a place of residence and travel abroad; the right to receive monetary support; the right to food and material support; the right to receive a moving allowance and daily allowance when moving to a new place of service; the right to determine the duration of service time and rest time; the right to vacations; the right to health care, medical and socio-psychological assistance; the right to housing; the right to education; the right to free travel; the right to reimbursement of business trip expenses; the right to priority installation of an apartment telephone and priority installation of an apartment security alarm; the right to exemption from fines and penalties for failure to fulfill obligations; the right of persons discharged from military service to pension provision; the right of persons discharged from service to receive a lump-sum cash benefit; the right to receive cash benefits for rehabilitation and state assistance to families with the elderly; the right to receive

a lump-sum cash benefit; the right to compensation for damage caused; the right to appeal against unlawful decisions and actions; the right to legal aid; the right to work and equal rights in the socio-economic sphere; the right to receive the status of a combatant; the right to care for a child; equal rights and opportunities for women and men during military service in the Armed Forces of Ukraine; the right of servicemen of both sexes to receive assistance and protection in the event of their being victims of gender-based violence; the right to appeal discrimination on the basis of gender and sexual harassment, gender-based violence; the right to non-discrimination.

In the annual reports of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms, published in the context of the ongoing full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, special attention is invariably paid to the protection of the rights of servicemen. The special section “Human Rights in the System of Security and Defense Sector Bodies” of the annual reports of the Parliamentary Ombudsman analyzes the status of ensuring the rights of military conscripts and draftees, observance of the rights of citizens during a medical examination by a military medical commission, alternative service during martial law, realization of the rights of military personnel and law enforcement officers, observance of the rights of veterans, family members of deceased war veterans, Defenders of Ukraine, observance of the rights of military personnel – foreign citizens, stateless persons and members of their families. The Annual Report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine in 2025 contains information on ensuring the rights of conscripts and conscripts (observance of the rights of citizens during mobilization measures and sending to places of military service; violation of the rights of citizens who have grounds for deferment from military service during mobilization; violation of the rights of citizens when maintaining military records of conscripts, conscripts and reservists; violation of the rights of citizens when conducting military medical examinations); alternative service during martial law (currently, a conflict persists in this area due to the preservation of the validity of Part 4 of Article 35 of the Constitution of Ukraine in conditions of martial law regarding the possibility of citizens performing alternative (non-military) service, performing military obligations that contradict their religious beliefs, and the absence in the Law of Ukraine “On Alternative (Non-Military) Service” of a norm that would provide for sending citizens to alternative (non-military) service instead of their conscription to military service during mobilization for a special period); implementation of the rights of military personnel and law enforcement officers (violation of the right to adequate financial security; violation of the right of military personnel to medical care; violation of the rights of military personnel when appointed to positions; violation of the right of military personnel to be discharged from military service), observance of the rights of veterans, family members of deceased war veterans, Defenders of Ukraine (violation of the rights

of families of deceased war veterans and families of deceased Defenders of Ukraine; violation of the rights of veterans – participants in hostilities; violation of the rights of veterans – persons with disabilities as a result of the war.

Based on the results of the analysis of the state of observance of the rights of military personnel in 2025, the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine formulated a number of substantiated proposals:

- To the Cabinet of Ministers of Ukraine:
 - ensure the processing and submission to the Verkhovna Rada of Ukraine in accordance with the established procedure of the draft amendments to Article 10-1 of the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection military personnel and their family members", providing for the possibility of maintaining monetary and material support for military personnel who, by decision of the military medical commission, are in healthcare institutions and on leave for treatment due to illness or on leave for treatment after injury (concussion, trauma or mutilation) for more than 12 consecutive months;
 - ensure the processing and submission to the Verkhovna Rada of Ukraine in accordance with the established procedure of a draft amendment to Article 26 of the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" regarding the grounds for exemption from military service in the event of illegal mobilization; to process a draft amendment to the Law of Ukraine "On Alternative (Non-Military) Service", providing for the possibility of involving a certain category of citizens during martial law to perform tasks related to the construction of fortifications, evacuation and care for the wounded, replacement of rear positions in military units, work at defense enterprises, etc.; to implement the operational plan of measures for the implementation of the Veteran Policy Strategy for the period until 2030, to ensure processing of the current regulatory and legal framework regulating the implementation of veteran policy in the state, in order to modernize and improve it;
 - ensure the processing and submission to the Verkhovna Rada of Ukraine in accordance with the established procedure of the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Compulsory State Social Insurance" regarding strengthening the social protection of certain categories of insured persons";
- To the Ministry of Defense of Ukraine:
 - ensure that collection points are brought into full compliance with the requirements of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the issue of conscription of citizens for military service during mobilization, for a special period" dated May 16, 2024 No. 560 and stop the practice of illegal restriction of freedom of citizens on the territory of territorial recruitment and social support centers;
 - process and implement an administrative act on the issues of streamlining military registration and entering up-to-date information into the Unified State Register of Conscripts, Conscripts and Reservists regarding Conscripts and

reservists who are in the reserve of the Security Service of Ukraine and intelligence agencies;

- ensure that territorial recruitment and social support centers are staffed with employees who have proper training for communication with civilians. Organize their psychological testing and training on a regular basis;

- provide territorial recruitment and social support centers with technical devices that have photo and video recording functions and devices with the function of scanning information from military registration documents in electronic form in order to avoid violations of the rights of citizens and their groundless delivery to territorial recruitment and social support centers;

- to develop an administrative act on the prohibition of the use by alert groups of employees of territorial recruitment and social support centers of means for masking the face, removing identification marks from military uniforms and committing other actions aimed at violating the rights of citizens;

- to ensure the implementation of quarterly inspections of compliance by military medical commissions with the established deadlines when approving decisions of non-staff military medical commissions and complaints against such decisions. If necessary, consider the issue of increasing the number and expansion of the staff of military medical commissions;

- to work out the issue of amending the order of the Ministry of Defense of Ukraine “On approval of the Procedure and conditions for the appointment and payment of one-time cash assistance in the event of death (death) of servicemen of the Armed Forces of Ukraine during the period of martial law” dated January 21, 2023 No. 45 regarding the establishment of the appropriate period during which the command of the military unit must provide the necessary documents at the request of the territorial recruitment and social support centers;

- to determine the maximum periods of stay of servicemen in areas of combat operations and ensure the rotation of units;

- together with the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, the Command of the Armed Forces of Ukraine, within the limits of competence, ensure compliance by commanders of military units and military management bodies with the requirements of departmental regulatory acts regulating the issue of dismissal of servicemen from military service due to family circumstances and health;

- The General Staff of the Armed Forces of Ukraine:

together with the Command of the Armed Forces of Ukraine, within the scope of its competence, ensure compliance by commanders of military units and military command bodies with the recommendations of the military medical commission and health care institutions regarding the referral of servicemen subordinate to them for a medical examination by the military medical commission, in order to determine the degree of their fitness for military service;

- The Main Directorate of the Military Law and Order Service in the Armed Forces of Ukraine:

- ensure control over compliance by the command with the requirements of orders and instructions of the military command, which regulate the issue of releasing servicemen from military service. In case of non-compliance with the latter, – take measures within the scope of its competence to bring the commanders guilty of failure to comply with these requirements to legal liability;

- The Ministry of Veterans of Ukraine:

- approve joint orders of the Ministry of Veterans and the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Administration of the State Special Communications Service, the Security Service of Ukraine, the Foreign Intelligence Service of Ukraine and other agencies involved in the implementation of veterans' policy, which regulate certain procedures for the interaction of specialists in the support of veterans and demobilized persons with the relevant support services and officials of the specified bodies and agencies;

- develop and approve methodological recommendations on the standardization and application of a unified approach to honoring the memory of the fallen Defenders of Ukraine;

- comprehensively work out the issue of determining ways to resolve the problem of non-compliance with the norms of the legislation of Ukraine regarding extraordinary provision of housing within two years from the date of registration persons with disabilities as a result of war, including within the framework of the development of the draft Veterans Code;

- The Ministry of Health of Ukraine:

- conduct a comprehensive check of compliance by the Center for the Assessment of the Functional State of a Person of the State Institution "Ukrainian State Research Institute of Medical and Social Problems of Disability" with the deadlines for considering documents on establishing disability and appealing decisions of expert teams, with a special emphasis on the cases of active military personnel and persons discharged from military service who have the status of a participant in hostilities;

- develop and normatively fix the deadlines for considering documents in cases on establishing disability, in particular for participants in hostilities and persons discharged from military service;

- develop and implement a priority procedure for assessing daily functioning for participants in hostilities, as well as a mechanism for constant monitoring of the deadlines for considering cases by expert teams with the provision of personal responsibility of officials for unreasonable delays;

- to provide effective mechanisms for informing applicants about the progress and terms of consideration of their cases, as well as the possibility of prompt administrative appeal of the inaction of the Center for Assessment of the Functional State of a Person of the State Institution "Ukrainian State Research Institute of Medical and Social Problems of Disability";

- The Ministry of Social Policy, Family and Unity of Ukraine:

– together with the Pension Fund of Ukraine, to develop and implement a mechanism for proper control over the prevention of unjustified reductions by territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine of the amount of pensions assigned to war veterans, starting from April 12, 2023.

The protection of the rights of military personnel is a particularly significant social and legal imperative in the civil service system. Currently, attention is paid to increasing the functional capacity of relevant public institutions and deepening the professional competencies of officials/service personnel authorized to ensure the protection of the rights of military personnel. Thus, in August 2024, the Council of Europe HELP training course “Human Rights in the Armed Forces” was launched, covering the standards of the European Convention on Human Rights on the right to life, the prohibition of torture and other forms of ill-treatment, the prohibition of forced labor and the prohibition of slavery in accordance with Articles 2, 3 and 4 of the ECHR, respectively.

CONCLUSIONS

Human rights in the field of defense have three strategic dimensions, namely: restrictions on human rights in martial law; ensuring the rights of military personnel; compliance with international humanitarian law.

Freedom of speech is an important social value, a fundamental element of democracy. Military personnel retain all the rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine, however, their implementation is conditioned by the specifics of military service, i.e. the hierarchy of service relations, the obligation to execute lawful orders/instructions of commanders (chiefs), service in conditions of excessive physical and psycho-emotional stress, and the performance of combat missions in conditions of real danger to life and health. Currently, there is no systematized catalog of military personnel’s rights. The rights of military personnel are enshrined in the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families” and other legislative acts. Monitoring of the state of observance of the rights of military personnel is carried out by separate human rights institutions, primarily by the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, who invariably devotes a separate section of the annual report on the state of observance of human rights to the rights of military personnel. It is important that the annual reports of the parliamentary ombudsman formulate substantiated proposals and recommendations on the proper protection of the rights of military personnel. The military ombudsman is vested with significant human rights protection powers in the field of defense as an official through whom the head of state exercises democratic civilian control over the security and defense sector.

SUMMARY

Human rights in the field of defense are defined through the prism of ensuring parity between the need to fulfill constitutional military duty and respect for fundamental human rights. The problem of ensuring human rights in the field of

defense is complex, which is objectively determined by the specifics of the legal status of military personnel, the consolidation in emergency legislation of the imperative regarding the temporary restriction of certain human rights and the temporary expansion of the powers of certain subjects of public administration. In conditions of martial law, human rights in the field of defense have three strategic dimensions, namely: restriction of human rights in conditions of martial law; ensuring the rights of military personnel; compliance with the norms of international humanitarian law. The rights of military personnel are not systematized in domestic legislation. As a result, the doctrinal classification of the rights of military personnel prevails in professional discourse and law enforcement practice.

References

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.06.2026).
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 11.06.2026).
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 11.06.2026).

Information about the authors:

Bondar Vitaliy Andriyovych,

Higher Education Student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Sobko Oleksandr Volodymyrovych,

Higher Education Student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Rudenko Maksym Oleksandrovych

Higher Education Student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

СТАН РЕФОРМУВАННЯ СУДОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЧЛЕНСТВА В ЄС

Валуєва Л. В.

ВСТУП

Судова та правоохоронна реформи є одним з ключових напрямів державної політики України, особливо на шляху до членства України в Європейському Союзі. Сучасні процедури реформування судової влади та правоохоронних органів в Україні дійсно свідчать про вибір європейської системи цінностей та стандартів захисту прав фізичних і юридичних осіб, держави тощо, забезпеченням правопорядку та законності, боротьбою із злочинністю та іншими правопорушеннями.

Статус усіх реформ в Україні систематизовано в інтерактивній Матриці реформ, яка містить понад 500 заходів у рамках співпраці з ЄС, МВФ і Світовим банком¹.

За даними Мінфіну, станом на квітень 2026 року Матриця реформ містить 510 умов і рекомендацій з 806 індикаторами (заходами) у межах різних програм співпраці з міжнародними партнерами².

У 2023–2026 роках Україна досягла суттєвого прогресу в реформуванні судової та правоохоронної систем. Найважливішими результатами стали відновлення роботи органів суддівського врядування, посилення антикорупційної інфраструктури, цифровізація правосуддя та наближення національних інституцій до європейських стандартів. Але для досягнення стійких результатів необхідний постійний моніторинг та продовження реформ і забезпечення їхньої практичної ефективності.

Основними учасниками процесів реформування є: Верховна Рада України, яка ухвалює закони, необхідні для реформ (євроінтеграційні законопроекти для посилення незалежності судової влади, вдосконалення антикорупційного блоку (Національне антикорупційне бюро України – НАБУ, Спеціалізована антикорупційна прокуратура – САП, Бюро економічної безпеки – БЕБ); Президент України, який визначає стратегічні напрями реформ та формує відповідні плани; Кабінет Міністрів України забезпечує практичну реалізацію реформ і затверджує плани заходів щодо їх виконання; Міністерство внутрішніх справ України бере участь у

¹Матриця реформ України. <https://reformmatrix.mof.gov.ua/>

² Укрінформ – актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/4113402-marcenko-povidomiv-pro-progres-iz-vikonannam-ukrainou-zobovazan-pered-partnerami.html>

реформуванні поліції та інших правоохоронних органів; Офіс Генерального прокурора відповідає за реформу прокуратури; Вища рада правосуддя – це ключовий орган суддівського врядування, який займається призначенням, дисциплінарною відповідальністю та незалежністю суддів; Вища кваліфікаційна комісія суддів України відповідає за кадри, проводить добір та оцінювання суддів; Вищий антикорупційний суд та інші судові інституції є частиною реалізації судової реформи. Також важливу роль відіграють міжнародні партнери України, зокрема Європейський Союз, Рада Європи та консультативні місії, які допомагають оцінювати й підтримувати перебіг реформ.

Щодо питань наукового дослідження та ідейного наповнення судової та правоохоронної реформ, то ними займаються багато українських вчених.

Питаннями судової реформи опікуються: Микола Стефанчук, який досліджує теоретичні засади та понятійний апарат судової реформи («Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату», праця 2023 року³); Ярослава Ковач, яка аналізує сучасний етап реформування судової системи, проблеми незалежності суддів та цифровізації правосуддя («Судова реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та можливі шляхи їх вирішення», праця 2024 року⁴); Надія Демчик, розглядає адаптацію української судової системи до стандартів ЄС («Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів», праця 2023 року⁵); Юрій Кривицький, досліджує вплив судової практики на реформування правосуддя («Теоретичні та практичні аспекти впливу судової правотворчості на судову реформу», праця 2024 року⁶); Олександр Логінов, який висвітлює цифровізацію судової системи та розвиток електронного правосуддя («Еволюція електронного судочинства до цифрового правосуддя: український досвід», праця 2026 року⁷).

Питаннями правоохоронної реформи займаються такі відомі науковці та політичні діячі як: Олександр Бандурка; Олександр Банчук; Олександр

³ Стефанчук М.М. Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.47> <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/49-1.pdf>

⁴ Ковач Я.В. Судова реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та можливі шляхи їх вирішення DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.32%20> <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/32+%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87.pdf>

⁵ Демчик Н.П. Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.5.11> <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/545>

⁶ Кривицький Ю.В. Теоретичні та практичні аспекти впливу судової правотворчості на судову реформу. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.12> <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/14.pdf>

⁷ Логінов О.А. Еволюція електронного судочинства до цифрового правосуддя: український досвід. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.31> <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/358680>

Шамара; Микола Хавронюк; Тетяна Гудзь; Юрій Коломієць; Олександр Дрозд та багато інших. Їх праці стосуються реформування органів Національної поліції, прокуратури, антикорупційних органів та правоохоронної системи загалом.

1. Характеристика судової реформи та оцінка її результатів

Євроінтеграційні процеси надали нового поштовху судово-правовій реформі, яка покликана забезпечити справедливе, безстороннє та неупереджене відправлення правосуддя, підвищити гарантії судового захисту, удосконалити діючі судову, правоохоронну та правозахисну системи, активізувати їх діяльність. Демократичне суспільство потребує судового устрою, що забезпечує всім громадянам доступ до неупередженого суду, судді і таку судову процедуру, в якій їх право визначалось би виключно на підставі наведених фактів і закону. Таке суспільство гарантує кожному громадянину, за умови виконання ним відповідних обов'язків, повну реалізацію прав і свобод, підґрунтям існування яких є фундаментальні цінності демократії.

Україна виконала частину рекомендацій Європейської Комісії щодо реформування судової системи. Підвищилася відповідність українського правосуддя стандартам ЄС та Ради Європи.

Реформи почалися з 2014 року, з цього часу багато що змінилося в структурі судової влади: удосконалено процедуру добору та оцінювання суддів відповідно до рекомендацій міжнародних партнерів; оновлено суддівський корпус з поступовим заповненням значної кількості вакантних посад суддів, посилено незалежність судової влади та вимоги до професійної етики і доброчесності кандидатів на суддівські посади; відновлено роботу органів суддівського врядування, завершено формування та розпочата повноцінна діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів (далі ВККС); оновлено склад Вищої ради правосуддя (далі ВРП) із застосуванням механізмів перевірки доброчесності кандидатів; зменшено політичний вплив на діяльність органів суддівського врядування.

23 червня 2023 року Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя» в якому відзначила, що довіра до державних інститутів є запорукою незмінного курсу держави на набуття членства України в Європейському Союзі та Організації Північно-атлантичного договору і є одним із ключових моментів забезпечення національної безпеки. Успішне проведення судової реформи є однією із семи базових вимог Європейського Союзу для подальшого просування за напрямками європейської та євроатлантичної інтеграції України⁸.

⁸ Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя : рішення РНБО України від 23.06.23 N 359/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/359/2023#n5>.

Як відмічає Демчик Надія у своїй статті «Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів» ВРП доручено проводити перевірки всіх суддів Верховного Суду щодо можливих дисциплінарних порушень або грубого чи систематичного нехтування своїми обов'язками та законності джерел їхніх статків. Це також є одним із пріоритетів ВККСУ, який передбачає можливість ефективного та прозорого оцінювання кваліфікації суддів за найкращими світовими стандартами та методиками. Водночас передбачається також можливість запровадження регулярного психофізіологічного обстеження суддів на детекторі брехні. Доцільно відзначити, що судова реформа є однією з найскладніших та найамбітніших вимог ЄС, де Україна має продемонструвати помітний прогрес, тому що лише країни зі справедливим судом можуть розраховувати як на захист вітчизняного бізнесу, так і на іноземні інвестиції для реконструкції та розвитку країни⁹.

Звернемося до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства України. Перша Стратегія за часів президентської каденції Володимира Зеленського була розроблена на 2021-2023 роки, але з початком війни була виконана лише частково, а проєкт другої Стратегії було розроблено на 2024-2029 роки (наразі цей проєкт має назву – Стратегія розвитку системи правосуддя до 2029 і його ще офіційно не затверджено та не підписано Президентом України). Навколо проєкту точаться обговорення і протидії, він містить як прогресивні пропозиції, так і дискусійні. Наприклад, пропонується ще більше повноважень надати Вищій раді правосуддя, в той час як роль Ради суддів України – вищого органу суддівського самоврядування, все більше нівелюється та дедалі більше зводиться до виконання технічних функцій. З метою підвищення прозорості Стратегія пропонує проводити з'їзди суддів у режимі online з наданням права голосу усім діючим суддям України. Разом з тим, чомусь такий варіант проведення з'їздів запропоновано використовувати виключно для з'їзду суддів, хоча, як відомо, наприклад, склад Вищої ради правосуддя формує ціла низка інших суб'єктів – конференція прокурорів, з'їзд адвокатів тощо¹⁰.

У звіті Європейської Комісії за 2025 рік відзначено часткове виконання стратегічних вимог, проте залишається необхідність ухвалення нової середньострокової стратегії розвитку системи правосуддя для закриття блоку питань щодо вимог ЄС стосовно судової влади в Україні.

⁹ Демчик Н.П. Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.5.1> <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/545>

¹⁰ В. Хрипун, Судово-юридична газета: Нова стратегія судової реформи: що влада планує зробити з правосуддям до 2029 року. «Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти». С. 8 https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/konst_pr/2024/konst_pr_2024_9.pdf

Розпорядженням Кабінету Міністрів №475-2025-р від 14 травня 2025 року «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС”» було схвалено Дорожню карту з питань верховенства права (стратегічний план реформ, затверджений Урядом України), що визначає комплекс реформ у сфері правосуддя, зокрема посилення незалежності суддів, оптимізацію процедур добору та оцінювання, заповнення судових вакансій і підвищення ефективності судової системи.

Голова Вищої ради правосуддя Григорій Усик окреслив актуальні питання реформування судової влади в контексті виконання зобов’язань України по Дорожній карті з питань верховенства права та програми Ukraine Facility¹¹, акцентувавши увагу на низці ключових реформаторських кроків, необхідних для посилення стійкості судової влади. Серед них: євроінтеграційні реформи на виконання Дорожньої карти з питань верховенства права; зміцнення інституційної спроможності Вищої ради правосуддя; удосконалення процедури вжиття заходів для забезпечення авторитету правосуддя та захисту незалежності суддів; оптимізація мережі місцевих загальних судів; формування системи спеціалізованих адміністративних судів; розвиток дисциплінарної практики й підвищення ефективності роботи Служби дисциплінарних інспекторів.

Для координації імплементації положень Дорожньої карти Вища рада правосуддя створила Координаційну комісію з питань імплементації заходів, передбачених Дорожньою картою і затвердила її склад, визначивши відповідальних осіб за реалізацію заходів¹².

Одним із пріоритетних компонентів Дорожньої карти є Блок «Цифровізація правосуддя», спрямованим на інтеграцію української судової системи до стандартів ЄС.

Цифровізація правосуддя починалася поступово, і особливо прискорилась після 2019 року (з початком пандемії, на заміну якій прийшла війна).

10 липня 2025 року Вища рада правосуддя прийняла рішення «Про утворення координаційної групи щодо забезпечення створення ефективної системи управління для реформування та підтримки інформаційних технологій (ІТ) у системі правосуддя».

Наразі функціонування системи «Електронний суд» є звичайна справа (за останні п’ять років значно збільшилося використання дистанційних судових засідань та електронного документообігу).

¹¹ Програма підтримки економіки. <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

¹² Голова ВРП Григорій Усик окреслив пріоритети судової реформи на сучасному етапі 26.11.2025 <https://hcj.gov.ua/news/golova-vrp-grygoriy-usyk-okreslyv-priorytety-sudovoyi-reformy-na-suchasnomu-etapi>

Використання сучасних технологій та інформатизація судової системи забезпечують вдосконалення судових процедур і підвищують якість надання послуг судами, скоротилися також судові витрати та час, пов'язаний з видачею і надсиланням копій документів сторонам у справі, подачею документів до суду, явкою до суду.

Електронна система документообігу дозволяє суддям швидко знаходити судову практику у різних категоріях справ, рішення Європейського суду з прав людини, що позитивно впливає на якість здійснення правосуддя. Як наслідок, підвищується рівень довіри до судів. Але в функціонуванні системи є свої недоліки і бажування.

Професор Логінов О.А. з Національної академії Служби безпеки України проаналізував сучасний стан цифровізації правосуддя, зокрема функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС), її можливості та обмеження, приділивши увагу новелам Концепції ЄСІКС 2025 року, зокрема впровадженню елементів штучного інтелекту та розширенню функціональних можливостей системи. Він визначив ключові проблеми цифровізації правосуддя, серед яких технічна фрагментарність системи, недостатнє фінансування, відсутність комплексного нормативного регулювання та ризики цифрової нерівності¹³.

Отже, слід пам'ятати, що для належного функціонування системи «Електронний суд» необхідна не тільки розробка відповідного програмного забезпечення, а й покращення матеріально-технічної бази судів і наявність високих користувацьких навичок у працівників апаратів суду та суддів.

Важливими є також зміни в органах суддівського врядування та апеляційних судах, які задають стандарти для всієї системи правосуддя¹⁴.

У лютому 2025 року Верховна Рада прийняла зміни до Закону України "Про судоустрій і статус суддів", яким утворила два нових суди – це Спеціалізований окружний адміністративний суд та Спеціалізований апеляційний адміністративний суд, юрисдикція яких поширюється на всю територію України.

Створення цих судів є важливою частиною євроінтеграційного процесу України. Вимога щодо їх утворення зафіксована у Дорожній карті з питань верховенства права та у Звіті Єврокомісії від жовтня 2024 року, Меморандумі з МВФ, Плані України (Ukraine Facility). Кожен громадянин, який вважатиме, що рішення органу влади чи посадової особи порушує його

¹³ Логінов О.А. Еволюція електронного судочинства до цифрового правосуддя: український досвід. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.31> <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/358680>

¹⁴ Експертка назвала помилкою початок судової реформи в Україні з Верховного суду. Дзеркало тижня. 01 червня, 2026 р. <https://zn.ua/ukr/anticorruption/ekspertka-nazvala-pomilkoju-pochatok-sudovoji-reformi-v-ukrajini-z-verkhovnoho-sudu.html>

права, зможе звернутися до нового спеціалізованого адміністративного суду, а у разі незгоди з таким рішенням – подавати апеляцію¹⁵.

З прийняттям Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» у 2018 році офіційно почалася участь міжнародних експертів у відборі суддів на посади. Це стало ключовим антикорупційним інструментом, запровадженим для перевірки кандидатів на доброчесність та професійну етику. Міжнародні експерти з Громадської ради міжнародних експертів (ГРМЕ) отримали право вето щодо недоброчесних кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду (далі ВАКС). Експерти увійшли до складу спеціальних комісій із переважним правом голосу, що гарантувало незалежність процесу від політичного чи внутрішнього судового впливу. І ця подія стала переломним моментом у питанні відбору суддів.

У вересні 2019 року розпочав роботу Вищий антикорупційний суд України (ВАКС). Досвід роботи суду став показовим. До процесу добору суддів у ВАКС були залучені міжнародні експерти з правом вирішального голосу. Результатом було ухвалення понад 200 вироків у найгучніших корупційних справах за перші два роки роботи суду. Цей показник різко контрастує з результатами діяльності всієї судової системи за попередні десятиліття. Але у червні 2025 року закінчився строк повноважень міжнародних експертів у Конкурсній комісії з добору членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС) – органу, який відчиняє і зачиняє двері до суддівської професії. Саме ВККС проводить добір, оцінює чинних суддів і ухвалює рішення, які можуть стати підставою для їх звільнення.

Наразі Верховна Рада ще не ухвалила змін, які б продовжили мандат експертів. Якщо їхньої участі не буде поновлено, місця незалежних фахівців можуть зайняти представники не реформованих інституцій – Ради прокурорів, Ради адвокатів і Національної академії правових наук.

Відмова від участі міжнародних експертів у підборі кадрів загрожувє Україні втратою підтримки з боку Європи.

На жаль, на думку Голови Комітету з питань антикорупційної політики Верховної Ради України Анастасії Радіної, головна проблема зараз – не відкрита відмова від реформ, а їхня витончена імітація. Політичні гравці навчилися послаблювати зміни ще на стадії проектування закону: створювати нібито «незалежні» органи та проводити «відкриті» конкурси, водночас зберігаючи важіль для блокування «незручних» переможців.

Верховна Рада мусить знову ухвалювати зміни до Закону «Про судоустрій і статус суддів». Необхідно відновити ефективну модель

¹⁵ Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких ін. законодавчих актів щодо правових засад утворення та функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду від 26.02.2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20#Text>

Конкурсної комісії за усталеною формулою – троє українських експертів і стільки ж міжнародників¹⁶.

Загалом дедлайн плану Ukraine Facility для ухвалення антикорупційної стратегії припадає на кінець червня 2026 року.

За поданням Голови комітету з питань антикорупційної політики у Верховній Раді України зареєстровано проєкт закону №15230 «Про засади державної антикорупційної політики на 2026–2030 роки» (Антикорупційну стратегію України). Анастасія Радіна наголосила, що Кабінет Міністрів отримав документ ще 2 квітня 2026 року, однак так його і не ухвалив, тому прийшлося зареєструвати проєкт у тій редакції, яку надало Національне агентство із запобігання корупції¹⁷.

За словами віцепрем'єра з питань євроінтеграції Тараса Качки, Урядовий комітет і міністерства чинили значний спротив у питаннях щодо: конкурсів на посаду генерального прокурора та керівників ДБР і Нацполіції; а також у питаннях про норми, що стосуються податкової політики, митниці, приватизації землі в громадах. Питання щодо запровадження конкурсів на посади генпрокурора та керівників ДБР і Нацполіції відстояти не вдалось¹⁸.

Звернемо увагу на роль громадськості у контролі за суддівською владою. Громадські спілки та організації мають стежити за діяльністю судів - публікувати інформацію про їх правопорушення і не дозволяти проблемам залишатися непоміченими. Моніторинг судових засідань, публікація звітів – усе це підвищує прозорість і знижує ризики маніпуляцій у суді.

Інформаційно-аналітичний центр Міжнародного товариства прав людини (IAC ISHR) – це підрозділ міжнародної неурядової правозахисної організації, яка об'єднує близько 30 000 членів в 38 країнах світу. Організація має консультативний статус при Економічній і соціальній раді ООН, Раді Європи, статус спостерігача при Організації Африканських Держав¹⁹. В Україні IAC ISHR традиційно приділяє особливу увагу сфері судочинства, долучається до освітніх та гуманітарних ініціатив, сприяє

¹⁶ «Будинок на піску»: чим загрожує судовій реформі втрата міжнародних експертів. Дзеркало тижня. 26 травня, 2026 р. <https://zn.ua/ukr/anticorruption/budinok-na-pisku-chim-zahrozhuye-sudovij-reformi-vtrata-mizhnarodnikh-ekspertiv.html>

¹⁷ Рішення уряду не дочекались: 13 травня, 2026 р. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/rishennja-urjadu-ne-dochekalis-v-radi-zarejestruvali-zakonoprojekt-pro-antikoruptionsijnu-strategiju-do-2030-roku.html>

¹⁸ Без конкурсу на генпрокурора: як уряд переписує антикорупційну стратегію. 17 квітня, 2026 р. <https://zn.ua/ukr/anticorruption/bez-konkursu-na-henprokurora-jak-urjad-perepisuje-antikoruptionsijnu-strategiju.html>

¹⁹ Анастасія Алексеева, координатор моніторингової місії IAC ISHR. Моніторинг судових процесів. 05.03.2025 <https://pravo.ua/monitorynh-sudovykh-protseviv-tse-ne-prosto-fiksatsiia-porushen-a-realnyi-mekhanizm-zakhystu-prava-na-spravedlyvyi-sud-anastasiia-alieksieieva-koordinator-monitorynhovoi-misii-iac-ishr/>

покращенню якості судових процесів, слідкує за рейтингом судів, кількістю порушень у судовому процесі, студентською практикою у судах, тощо.

Моніторинг 90 судових засідань, проведений ІАС ISHR у 2024 році, виявив тривожні тенденції, які системно підривають право на справедливий суд. До цих тенденцій віднесено закономірності, що повторюються від засідання до засідання в різних процесах, зокрема такі:

- порушення права на захист – зафіксовано у 43% засідань. Адвокатам обмежують доступ до матеріалів справи, відмовляють у клопотаннях, судді ігнорують аргументи захисту.

- фвтоматичне продовження тримання під вартою – 28% засідань. Судді механічно залишають обвинувачених під вартою, навіть якщо немає нових доказів наявності ризиків.

- нерівність сторін і порушення змагальності – 28% засідань. Часто судді віддають перевагу стороні обвинувачення, захисту не дають можливості повною мірою подавати докази.

- упередженість суду – 13% засідань. Судді демонструють явну лояльність до сторони обвинувачення або упередженість до сторони захисту.

- обмежений доступ до суду -12% засідань. Засідання проходять без належного повідомлення учасників процесу, розгляд справ в апеляції відбувається після закінчення дії оскаржуваних ухвал.

- жорстоке поводження з обвинуваченими – 11% засідань. Зафіксовані випадки утримання в неналежних умовах, тиску та ненадання медичної допомоги обвинуваченим.

- затягування процесів – 11% засідань. Справи розглядаються роками, що порушує принцип розумних строків судочинства²⁰.

Отже, основною метою судової реформи є створення незалежної, професійної та добросовісної судової системи, якій би довіряли громадяни.

Основними досягненнями стали: оновлення законодавства про судоустрій; перезавантаження органів суддівського врядування; проведення кваліфікаційного оцінювання суддів; посилення ролі Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; впровадження електронного судочинства.

Основними проблемами залишаються: нестача суддів у багатьох судах; тривалі строки розгляду справ; необхідність подальшого очищення судової системи від недобросовісних кадрів; потреба в реалізації нової дорожньої карти верховенства права, схваленої урядом у 2025 році²¹.

²⁰ Судові реформи в Україні: довгий шлях чи біг по колу? 20.03.2025 <https://pravo.ua/sudovi-reformy-v-ukraini-dovhyi-shliakh-chy-bih-po-kolu/>

²¹ В. Хрипун, Судово-юридична газета: Нова стратегія судової реформи: що влада планує зробити з правосуддям до 2029 року. <https://sud.ua/uk/news/publication/310626-novaya-strategiya-sudebnoy-reformy-hto-vlast-planiruet-sdelat-s-pravosudiem-do-2029-goda;>

2. Розвиток та реформування правоохоронної системи України

Реформа правоохоронної системи – це комплекс змін, спрямованих на підвищення ефективності, професійності, підзвітності та довіри до органів правопорядку.

В Україні реформа правоохоронних органів стала особливо актуальною після 2014 року, коли було розпочато масштабне оновлення системи безпеки та правопорядку. Обов'язок і відповідальність держави за забезпечення прав і свобод людини і громадянина вимагає докорінного реформування правоохоронної системи України.

Як відмічає Бандурка О.М., – Україна перебуває в нових реаліях суспільного життя – у внутрішній і зовнішній політиці пріоритетного значення набула протидія загрозам, які виникли у зв'язку з прагненням Української держави інтегруватись у Європейський Союз, до вдосконалення національної безпеки шляхом реформування сектору безпеки та оборони, зокрема правоохоронної системи. За його науковим підходом при реформуванні правоохоронної системи треба переглядати ідеологічну, нормативно-правову, контрольно-наглядову, організаційно-адміністративну основи. Ідеологічна основа полягає в роз'ясненні цілей і методів реформування, формуванні громадської думки з тим, щоб суспільство сприймало реформи і брало належну участь у реалізації заходів реформування та допомагало цьому процесу. Нормативно-правову основу реформування складають закони та підзаконні акти, які мають бути прийняті вчасно. Контрольно-наглядова основа організації реформування створюється через контроль та нагляд за виконанням заходів реформування, дотриманням законності. Організаційна основа полягає в розробці стратегічних напрямків реформування, визначенні виконавців, послідовності етапів реформування, вжитті адміністративних заходів з організації проведення реформ, дотримання термінів реформування²².

До основних напрямків реформи належать:

- реформування поліції (ліквідація старої міліції та створення Національної поліції України), запровадження нових стандартів відбору та підготовки поліцейських, модернізація та розвиток патрульної поліції;
- створення спеціалізованих антикорупційних органів, зокрема Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура;
- підвищення підзвітності та контролю, створення механізмів громадського контролю правоохоронців;

«Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти». №9. вересень 2024р., С. 8
https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyini_vidanya/konst_pr/2024/konst_pr_2024_9.pdf

²²Бандурка О.М. Проблеми реформування правоохоронної системи України.
https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/4.pdf

- посилення внутрішнього нагляду за діяльністю правоохоронців;
- впровадження електронних систем обліку та звітності;
- боротьба з корупцією, запровадження декларування доходів посадовців.

Особливого значення набула реформа органів прокуратури: скорочення невластивих їй функцій, посилення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, оновлення кадрового складу; модернізація кримінальної юстиції, використання сучасних технологій у розслідуваннях; захист прав людини під час слідства; вдосконалення взаємодії між поліцією, прокуратурою та судами.

Питання реформи правоохоронних органів було визначено одним із важливих елементів виконання вимог ЄС.

Указом Президента України від 11 травня 2023 року N 273 було схвалено Комплексний стратегічний план розроблений щодо органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України та Державної митної служби України²³. Після схвалення стратегічного Плану уряд розробив План заходів щодо його виконання²⁴. Це деталізований документ, який містить конкретні завдання, індикатори їх виконання та очікувані результати. Ці кроки не лише відповідають європейським очікуванням, а й втілюють суспільний запит на безпеку, справедливість і нову якість державного управління.

Міністр внутрішніх справ України Олексій Сергєєв презентував головні напрями нового євроінтеграційного плану заходів реформування правоохоронної системи. «...Успішна реалізація Плану заходів дозволить перейти на якісно новий рівень функціонування правоохоронної системи. Для громадян це означатиме реальні та відчутні зміни, а для правоохоронних органів – перехід до проактивної аналітичної моделі діяльності, у якій рішення ухвалюються на основі даних і оцінки ризиків, а не на застарілих показниках. Йдеться про побудову інституцій, що діятимуть за уніфікованими правилами без дублювання функцій», – підсумував міністр²⁵. Указ Президента та розпорядження Уряду стали

²³ Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки. Указ Президента України від 11.05.2023 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

²⁴ Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 № 792-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#Text>

²⁵ Олексій Сергєєв представив урядовий євроінтеграційний план заходів реформування правоохоронної системи. 02.07.2025. <https://mvs.gov.ua/news/oleksii-sergejev-predstaviv-uriadovii-jevrointegracii-plan-zaxodiv-reformuvannia-pravooxoronnoyi-sistemi>

основою і для окремих сфер Дорожніх карт, затверджених розпорядження КМУ 14 травня 2025 року №475-р у межах переговорного процесу з Європейським Союзом за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС».

Загалом реформа правоохоронної системи є тривалим процесом, який потребує не лише змін у законодавстві, а й формування нової професійної культури та високих стандартів служіння суспільству.

Основні цілі реформи: підвищення рівня безпеки громадян; зменшення корупції; забезпечення верховенства права; зміцнення довіри суспільства до правоохоронних органів; наближення стандартів роботи правоохоронців до практик країн Європейського Союзу.

Основні завдання для прокурорів та правоохоронців – це подолання корупції, очищення від олігархічного впливу та боротьба з організованою злочинністю.

Генеральний прокурор України Андрій Костін пропонує дієві кроки, які допоможуть подолати не лише наслідки, а й причини цих явищ. Серед них:

- впровадження послідовної державної кримінальної політики;
- забезпечення оперативності кримінального провадження;
- оптимізація системи захисту учасників кримінального провадження;
- розвиток механізмів відшкодування збитків;
- посилення кримінальної відповідальності за окремі види злочинів для забезпечення захисту національних інтересів від олігархічно-корупційних загроз;
- зміцнення інституційної спроможності антикорупційних інституцій;
- оптимізація системи управління органами правопорядку та прокуратури з дотриманням принципів відкритості, конкурентності, відповідності стандартам Євросоюзу, гендерної рівності, недискримінації та неупередженості.

Ці кроки дозволять підвищити прозорість та посилити контроль громадян за діяльністю державних інституцій, зокрема органів правопорядку. Така підзвітність перед громадянами забезпечує довіру, а відповідно стійкість демократичних інститутів і дозволяє розвивати їх з урахуванням інтересів суспільства»²⁶.

Важливим напрямком реформування органів правопорядку, який набуває особливої актуальності останнім часом, є кримінальна розвідка. Вирішення питання щодо створення органів кримінальної розвідки задля виявлення, запобігання і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України від організованої злочинності, у тому числі транснаціональної і транскордонної надасть змогу ефективно боротися з цими злочинами у співпраці з ЄС.

²⁶ Андрій Костін: Реформа правоохоронної системи – це не зобов'язання перед міжнародними партнерами.. 04.10.2023. <https://gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-reforma-pravoohoronnoyi-sistemi-ce-ne-zobov'yazannya-pered-miznarodnimi-partnerami-ce-nasi-zobov'yazannya-pered-ukrayinoyu-ta-ukrayinskim-narodom>

Перспективи втілення функціонування і розвитку цієї інституції на нормативному рівні закріплені в положеннях Стратегії боротьби з організованою злочинністю, ухваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року №11265-р²⁷, та у Плані заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю²⁸.

Законопроект «Про кримінальну розвідку» має включати організаційне-правове забезпечення системи гласних і негласних пошукових, розшукових заходів і засобів, що ґрунтуються на аналітиці (кримінальний аналіз, правоохоронна діяльність, керована аналітичною розвідкою (ІЛР-модель), спрямованих на своєчасне запобігання, виявлення та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України²⁹.

Ухвалення цього законопроекту сприятиме забезпеченню, з урахуванням мети поступової адаптації законодавства України до права ЄС, поетапної трансформації оперативно-розшукової діяльності до кримінальної розвідки, встановлення чітких критеріїв її відмежування від кримінальної процесуальної, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності.

Правоохоронна функція держави в умовах воєнного стану характеризується значною трансформацією завдань, компетенцій, організаційної структури, форм та методів діяльності правоохоронних органів. Особливий правовий режим воєнного стану вимагає від правоохоронної системи максимальної ефективності, оперативності реагування на загрози, професіоналізму співробітників та здатності швидко адаптуватися до динамічних змін безпекового середовища.

Правові засади функціонування правоохоронних органів в умовах воєнного стану встановлені Конституцією України, Законом України «Про правовий режим воєнного стану», законами про окремі правоохоронні органи та іншими нормативно-правовими актами, які передбачають розширення повноважень правоохоронних органів при збереженні конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина³⁰.

Комплексний підхід для розбудови системи органів Воєнної юстиції України запропонував Олександр Шамара, який пропонує створити

²⁷Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 року № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80>

²⁸ План заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 року № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text>

²⁹ Проект Закону України «Про кримінальну розвідку» (реєстр. № 9187 від 02.03.2006). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=27067

³⁰Ступник Я.В. Трансформація правоохоронної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. «Аналітично-порівняльне правознавство». Випуск № 01, 2026, Ч. 1. С.105. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.15> <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/17.pdf>

відповідні органи і відновити діяльність та повноваження воєнної прокуратури, слідчих, дізнавачів Воєнної поліції України для забезпечення ефективного вирішення завдань із захисту національних інтересів від загроз у воєнній, оборонній та військовій сферах, підтримання належного правопорядку у зазначених сферах, забезпечення охорони прав і законних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей, а також підвищення ефективності виявлення, документування і розслідування військових та воєнних злочинів, злочину геноциду та злочинів проти людяності, скоєних російською федерацією на території України³¹.

Правоохоронною діяльністю займаються багато суб'єктів – міністерства та відомства, які мають завдання у цій сфері, тож повинен бути послідовний розподіл їх повноважень. Є сфери де їх відповідальність накладається. Для послідовної, доцільної, системної та економічної організації їх взаємодії потрібний доволі потужний координаційний механізм.

Науковці також обґрунтовують вирішальну роль кадрового потенціалу у реалізації реформ, акцентуючи увагу на недостатньому рівні професійної підготовки персоналу установ виконання покарань та необхідності створення сучасної, ефективної моделі навчання. Зокрема, підкреслюється потреба у формуванні в майбутніх офіцерів пенітенціарної служби інформаційно-комунікаційних компетентностей шляхом впровадження інтегративних освітніх форм, таких як ділові ігри, кейс-методи та проектна діяльність, орієнтованих на розвиток практичних навичок³².

Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки, визначає ключові напрями модернізації цих органів. Одним із таких напрямів є реформування системи управління персоналом, що й зумовлює необхідність розроблення Стратегії роботи з кадрами³³.

Ступник Я.В. вважає, що функціонування окремих правоохоронних органів свідчить про практичну потребу у чіткій правовій регламентації їх взаємодії в екстремальних умовах.

³¹ Шамара О.В. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: законодавчі шляхи реалізації (частина друга). Правовий часопис Донбасу № 1. 2026. doi: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-94-139-148>

https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/411?utm_source=chatgpt.com

³² Імплементация европейских стандартов шляхом формування новітнього наукового напрямку у сфері кримінальної юстиції : монографія / кол. автор.: В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака та ін. / МВС України, ДЗДГ Нац. поліції України, Дніпров. держ. ун-т внутр. справ: ДДУВС, 2025. С. 201. <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream>

³³ Про затвердження Стратегії роботи з кадрами (HRM Strategy) в органах правопорядку та прокуратури на період до 2030 року. Наказ від 05.01.2026 № 22/3/4/3/1/5 <https://ips.ligazakon.net/document/MVS1093>

Відсутність легального визначення поняття правоохоронні органи та єдиних критеріїв віднесення державних інституцій до цієї системи створює теоретико-методологічні та практичні проблеми координації. Це обґрунтовує необхідність прийняття базового Закону України «Про органи правопорядку», який має усунути термінологічну невизначеність та встановити ефективні механізми міжвідомчої взаємодії.

Дослідження Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку на 2023-2027 роки та Плану заходів щодо його виконання показало, що реформування правоохоронної системи відбувається за європейськими стандартами навіть в умовах воєнного стану. Практична реалізація 199 заходів, згрупованих у 49 завдань, спрямована на впровадження інституту детективів, створення системи військової юстиції, запровадження моделі кримінальної розвідки (Intelligence-Led Policing) замість традиційної оперативно-розшукової діяльності. Ці зміни мають теоретичне значення для доктринального переосмислення сутності правоохоронної функції сучасної демократичної держави.

Отже, систематизація проблем реалізації правоохоронної функції виявила ключові виклики: кадровий дефіцит внаслідок мобілізації, складність документування воєнних злочинів за міжнародними стандартами, обмеженість ресурсів. Практичне вирішення цих проблем вимагає оптимізації організаційної структури правоохоронних органів, цифровізації діяльності, залучення міжнародної технічної допомоги. Особливо важливим є міжнародне співробітництво з Міжнародним кримінальним судом, Європолом, Інтерполом, що забезпечує не лише обмін досвідом, але й інтеграцію України до європейського правоохоронного простору³⁴.

Діючий міністр внутрішніх справ України Ігор Клименко виокремив шість стратегічних напрямків в реалізації президентського Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку:

- створення прозорості, логічної та ефективної архітектури правоохоронної системи шляхом усунення дублювання функцій і формування єдиного правового простору;
- проактивна модель протидії злочинності – основний фокус на запобіганні злочинам;
- цифрова трансформація та технологічне оновлення – модернізація процесів, запровадження кримінального аналізу та ризикоорієнтованого підходу;

³⁴ Ступник Я.В. Трансформація правоохоронної діяльності «Аналітично-порівняльне правознавство» Випуск № 01, 2026, Ч.1., С.106. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.15> <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/17.pdf>

– євроінтеграція та міжнародна співпраця – гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу, розширення партнерства та посилення взаємосумісності;

– захист прав людини, довіра та прозорість – утвердження людиноцентричного підходу, гарантування прав потерпілих і свідків, розвиток правосуддя, дружнього до дитини, посилення підзвітності та доброчесності;

– підтримка ветеранів війни, які повертаються до служби – створення умов для їхнього працевлаштування³⁵.

Реформа правоохоронної системи має значення лише тоді, коли її результати відчутні для людей – у громадах, на вулицях, у щоденній взаємодії з поліцією та іншими службами.

Попри досягнення, реформа стикається з низкою проблем: нестача фінансування; кадровий дефіцит; опір змінам усередині системи; необхідність подальшого посилення незалежності слідчих та антикорупційних органів.

До ключових проблем реалізації правоохоронної функції держави в умовах воєнного стану належать: збалансування між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини, кадрове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів, координація діяльності різних правоохоронних структур та їх взаємодія з військовими адміністраціями, документування та розслідування воєнних злочинів, забезпечення ефективного міжнародного співробітництва тощо.

ВИСНОВКИ

Судова та правоохоронна реформи в Україні перебувають на прикінцевому, але ще не на завершеному етапі. Досягнуто значного прогресу у створенні нових механізмів добору суддів, оновленні правоохоронних органів. Законодавство про їх статус наближено до європейських стандартів. Водночас остаточне завершення реформ потребує подальшого зміцнення незалежності судів, підвищення ефективності правоохоронних органів та повного виконання євроінтеграційних зобов'язань України.

Розширено використання цифрових технологій у роботі судової та правоохоронної систем. Удосконалено механізми внутрішнього контролю та дисциплінарної відповідальності суддів та поліцейських.

Удосконалено діяльність прокуратури. Посилено кадровий контроль та процедурою атестації прокурорів. Підвищено вимоги до прозорості та професійності прокурорської діяльності. Зміцнено систему безпеки в

³⁵ Безпека – фундамент євроінтеграції... 01.07.2025 <https://mvs.gov.ua/news/bezpeka-fundament-jevrointegraciyi-vidbulas-konferenciia-shhodo-reformi-pravooxoronnoyi-sistemi>

умовах воєнного стану. Правоохоронні органи адаптували свою діяльність до викликів війни. Посилено боротьбу з воєнними злочинами, колабораціонізмом та загрозами національній безпеці.

Удосконалено законодавство щодо боротьби з корупцією, організовано злочинність та відмивання коштів. Поглиблено співпрацю з європейськими правоохоронними інституціями. Продовжено діяльність та розвиток антикорупційних органів: Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Вищий антикорупційний суд постійно удосконалюють навички. Зросла кількість розслідувань та судових рішень у справах про корупцію високопосадовців.

У структурі Міністерства внутрішніх справ України, до сфери управління якого належать Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Державна міграційна служба України, досі існують проблеми, пов'язані з неналежною координацією та взаємодією між підпорядкованими органами. Зокрема, в системі Національної поліції окремі підрозділи підзвітні безпосередньо профільним департаментам МВС України, інші перебувають у підпорядкуванні обласних головних управлінь поліції, а деякі функціонують на міжрегіональному рівні. Така організаційна структура ускладнює управління та координацію діяльності правоохоронних органів на місцях. Необхідне створення логічної архітектури правоохоронної системи, у якій кожен орган буде мати визначені повноваження. Це зробить систему зрозумілою, керованою та ефективною.

Завершення судової та правоохоронної реформ має вирішальне значення для України на шляху забезпечення захисту прав людини і верховенства права, рівності усіх перед законом, ефективної боротьби з корупцією та виконання критеріїв вступу до Європейського Союзу.

Наведені положення відображають як успіхи так і проблеми, що супроводжують реформування судової та правоохоронної систем, вирішення яких могло б сприяти підвищенню результативності діяльності судової системи правоохоронних органів і зміцненню безпеки в державі.

АНОТАЦІЯ

Наукову статтю присвячено дослідженню сучасного стану судової реформи в Україні, її основних проблем та можливих шляхів їх вирішення. Охарактеризовано судову реформу як один із ключових елементів трансформації правової системи України, спрямованої на зміцнення верховенства права та забезпечення справедливого судочинства. Вказано, що незважаючи на численні спроби реформування судової системи з моменту початку реформ, вона стикається з низкою серйозних викликів, таких як недосконалість законодавства, корупція, дефіцит кадрів і

перевантаження судів. Акцентовано увагу на значущих реформаційних процесах, таких як: відновлення ефективності Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів, необхідність заповнення вакантних посад новими доброчесними і професійними суддями, розширення цифровізації судової системи. Особливу увагу приділено питанню незалежності судової системи. Розглянуто ризики, що можуть вплинути на незалежність судової гілки влади, зокрема, тенденції впливу на здійснення правосуддя шляхом законодачої зміни процедури призначення суддів тощо. Проаналізовано сучасні наукові дослідження щодо рекомендації для подальшої модернізації судової системи України в умовах євроінтеграційних процесів.

Автором виявлено, що обидва напрямки реформ є процесом динамічного розвитку української судової і правоохоронної системи відповідно до політичних та економічних змін, заснованих на критеріях безпеки та відповідного нормативного забезпечення. В розроблених нормативних документах щодо реформ (стратегії, плани заходів, дорожні карти та ін.) закладено ключові положення щодо завдань впровадження механізмів забезпечення трансформації роботи органів суддівської влади та правоохоронної системи.

З'ясовано, що на теперішній час існує нагальна потреба в завершенні комплексної судової реформи, яка охопила питання структури судової системи, загальної організації судової влади, правила призначення суддів, особливості їхньої професійної діяльності, поведінки, відповідальності.

Визначено, що успішність правоохоронної реформи залежить від якості розробки, швидкості прийняття та комплексного впровадження нових нормативних конструкцій у правову систему України.

Література

1. Матриця реформ України. URL: <https://reformmatrix.mof.gov.ua/>
2. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/4113402-marcenko-povidomiv-pro-progres-iz-vikonannam-ukrainou-zobovazan-pered-partnerami.html>
3. Стефанчук М.М. Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.47> URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/49-1.pdf>
4. Ковач Я.В. Судова реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та можливі шляхи їх вирішення DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.32%20> URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/32+%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87.pdf>

5. Демчик Н.П. Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.5.11> URL: <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/545>

6. Кривицький Ю.В. Теоретичні та практичні аспекти впливу судової правотворчості на судову реформу. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.12> URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/14.pdf>

7. Логінов О.А. Еволюція електронного судочинства до цифрового правосуддя: український досвід. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.31> URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/358680>

8. Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя : рішення ПНБО України від 23.06.23 N 359/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/359/2023#n5>.

9. Демчик Н.П. Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.5.11> URL: <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/545>

10. В. Хрипун, Судово-юридична газета: Нова стратегія судової реформи: що влада планує зробити з правосуддям до 2029 року. «Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти». С.8 URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/konst_pr/2024/konst_pr_2024_9.pdf

11. Програма підтримки економіки. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

12. Голова ВРП Григорій Усик окреслив пріоритети судової реформи на сучасному етапі 26.11.2025 URL: <https://hcj.gov.ua/news/golova-vrp-grygoriy-usyk-okreslyv-priorytety-sudovoyi-reformy-na-suchasnomu-etapi>

13. Експертка назвала помилкою початок судової реформи в Україні з Верховного суду. Дзеркало тижня. 01 червня, 2026 р. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/ekspertka-nazvala-pomilkoju-pochatok-sudovoji-reformi-v-ukrajini-z-verkhovnoho-sudu.html>

14. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких ін. законодавчих актів щодо правових засад утворення та функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду від 26.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20#Text>

15. «Будинок на піску»: чим загрожує судовій реформі втрата міжнародних експертів. Дзеркало тижня. 26 травня, 2026 р. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/budinok-na-pisku-chim-zahrozhuje-sudovij-reformi-vtrata-mizhnarodnikh-ekspertiv.html>

16. Рішення уряду не дочекались: 13 травня, 2026 р. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/rishennja-urjadu-ne-dochekalis-v-radi-zarejestruvali-zakonoprojekt-pro-antikoruptionsju-stratehiju-do-2030-roku.html>

17. Без конкурсу на генпрокурора: як уряд переписує антикорупційну стратегію. 17 квітня, 2026 р. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/bez-konkursu-na-henprokurora-jak-urjad-perepisuje-antikoruptsijnju-stratehiju.html>

18. Анастасія Алексєєва, координатор моніторингової місії ІАС ІШР. Моніторинг судових процесів. 05.03.2025 URL: <https://pravo.ua/monitorynh-sudovykh-protsesiv-tse-ne-prosto-fiksatsiia-porushen-a-realnyi-mekhanizm-zakhystu-prava-na-spravedlyvyi-sud-anastasiia-alieksieieva-koordynator-monitorynhovoi-misii-iac-ishr/>

19. Судові реформи в Україні: довгий шлях чи біг по колу? 20.03.2025р. URL: <https://pravo.ua/sudovi-reformy-v-ukraini-dovhyi-shliakh-chy-bih-pokolu/>

20. «Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти». №9. вересень 2024р., С. 8 URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/konst_pr/2024/konst_pr_2024_9.pdf

21. Бандурка О.М. Проблеми реформування правоохоронної системи України. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/4.pdf

22. Олексій Сергєєв представив урядовий євроінтеграційний план заходів реформування правоохоронної системи. 02.07.2025. URL: <https://mvs.gov.ua/news/oleksii-sergjejev-predstaviv-uriadovii-jevrointegracijni-plan-zaxodiv-reformuvannia-pravooxoronnoyi-sistemi>

23. Андрій Костін: Реформа правоохоронної системи – це не зобов'язання перед міжнародними партнерами.. 04.10.2023. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-reforma-pravooxoronnoyi-sistemi-ce-ne-zobovyazannya-pered-miznarodnimi-partnerami-ce-nasi-zobovyazannya-pered-ukrayinoyu-ta-ukrayinskim-narodom>

24. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 року № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80>

25. План заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 року № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text>

26. Проект Закону України «Про кримінальну розвідку» (реєстр. № 9187 від 02.03.2006). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=27067

27. Ступник Я.В. Трансформація правоохоронної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. «Аналітично-порівняльне правознавство» Випуск № 01, 2026, Ч. 1. С. 105. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.15> URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/17.pdf>

28. Шамара О.В. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: законодавчі шляхи реалізації (частина перша). Право і суспільство. Науковий журнал. 2025. №4. Том №2. С. 108–117. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.17>. URL: https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/411?utm_source=chatgpt.com
29. Імплементація європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку у сфері кримінальної юстиції : монографія / кол. автор.: В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака та ін. / МВС України, ДЗДГ Нац. поліції України, Дніпров. держ. ун-т внутр. справ: ДДУВС, 2025. С. 201. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream>
30. Про затвердження Стратегії роботи з кадрами (HRM Strategy) в органах правопорядку та прокуратури на період до 2030 року. Наказ від 05.01.2026 № 22/3/4/3/1/5. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS1093>
31. Безпека – фундамент євроінтеграції... 01.07.2025. URL: <https://mvs.gov.ua/news/bezpeka-fundament-jevrointegraciyi-vidbulas-konferencii-shhodo-reformi-pravooxoronnnoyi-sistemi>

Information about the author:

Valuieva Liudmyla Vasylivna,

Phd of Law,

Associate Professor of Common Law Disciplines

Institute of Maritime Law and Management,

National University "Odessa Maritime Academy"

8, Didrikhsona str., Odesa, 65029, Ukraine

AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AS GENOCIDE OF THE UKRAINIAN PEOPLE: CRIMINAL-LEGAL QUALIFICATION

Verhun Ye. Ye., Kovalevsky M. P., Selyukov I. A.

INTRODUCTION

Crimes such as genocide are among the most dangerous crimes against peace, human security and international law. For issues defined as genocide, the risk is determined by the fact that it threatens the existence of a certain group, based on national, ethnic, racial, religious or other characteristics, more detailed research is needed.

The issue of the objective side of criminal offenses provided for in Article 442 of the Criminal Code is devoted to the work of V.M. Kirichenko, M.Y. Korzhansky, V.K. Matviychuk, M.I. Khavronyuk, S.S. Yatsenko and others. However, there is still no comprehensive study of the objective sides of criminal offenses provided for in Article 442 of the Criminal Code of Ukraine.

Only in the middle of the twentieth century did the international community begin to recognize and legally assess the great public danger of criminal acts such as genocide. This resulted in the adoption of the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide on December 9, 1948.

This Convention formulated the concept of genocide as an international crime and defined the principles and foundations of criminal responsibility for its commission. The effectiveness of the fight against these crimes cannot be ensured only by establishing responsibility for them at the international level. National criminalization of such criminal offenses ensures the success of such criminal acts.

The term “genocide” consists of two words: the Greek “genos” (kind, tribe) and the Latin “side” (murder). The term was introduced by Raphael Lemkin, a Polish lawyer who later became an American prosecutor at the Nuremberg Trials, in connection with the genocide of Armenians by the Turkish authorities in 1914 and 1918, as well as in the period between the two world wars.

Therefore, at the Fifth Conference on the Unification of International Criminal Law, held in Madrid in 1933, R. Lemkin stated that “destruction or acts intended to destroy a racial, religious or social group must be considered under international law.

He proposed declaring this a barbaric crime – “delicta juris gentium”.

He listed two groups of crimes:

1) Encroachment on the livelihoods of people and the economic basis of the existence of a certain group. A barbaric act that manifests itself in damage.

2) acts of destruction, including the destruction of cultural values by transferring children from one group to another, the forced and systematic deprivation of characteristic elements of the culture of certain groups, the prohibition of certain people; the use of the native language even in personal relationships, the systematic destruction of books written in the language of the group, the destruction of museums, schools, historical monuments, religious and other institutions, and cultural values of the group.

Thus arose the legal term “genocide”, which was actually used on April 22, 1919, when a Turkish military tribunal accused the leaders of the Young Turk government of genocide against the Armenians.

In 1944, R. Lemkin used the term "genocide" in his book "Fascist Administration of Occupied Europe" and proposed creating a treaty that would consider offensive actions against national, religious or ethnic groups as international crimes. He argued that "this crime is a coordinated plan of various actions aimed at destroying the basic basis of the life of a national group and the national group itself". The purpose of such plans is the destruction of political and social institutions, culture, language, national feelings, religion, economic existence of groups, security, freedom, health, dignity of people and the very life of individuals belonging to them.

Consider the purpose of the criminal offense genocide, a criminal offense under Art. 442 of the Criminal Code of Ukraine. There is no consensus on the direct target of the criminal offense of genocide. Thus, I. G. Poplavsky understands the purpose of this criminal offense as "relations that develop in the process of ensuring peace and security of mankind".

1. The essence and content of genocide in the criminal-legal aspect

E.V. Rashchuk understands that the main and direct purpose of this criminal offense is “the security of the existence of a national, ethnic, racial or religious group as an element of human security”, and also that

"depending on the committed socially dangerous act, the direct object of additional mandatory crimes may be life, health, freedom, honor and dignity of the person."

S. S. Yatsenko "understood the security of humanity as the immediate goal, and the life and health of entire national, ethnic, racial and religious groups as an additional one." T. M. Tertychenko follows this position and does not mention additional direct objects. The most acceptable position regarding the direct purpose of this law is the position of E. V. Rashchuk about demographic groups, and not about human safety or something that follows from the nature of art. Article 442 of the Criminal Code. However, this position also cannot be deduced from the composition of the subject of this criminal offense or the form of expression of this act, therefore it requires further research. In general teachings on the composition of a criminal offense, the victim belongs to the signs that

characterize the object of this act. Follow Art. 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine defines: “A victim in criminal proceedings may be a natural person who has suffered mental, physical or property damage as a result of a crime, or a legal entity whose property has been damaged as a result of a crime.

The victim is an essential feature of the subject of a criminal offense, provided for in Art. 442 of the Criminal Code. Direct instructions on this are contained in Part 1 of Art. 442 of the Criminal Code stipulates that the victim of this act is a national, ethnic, racial or religious group. At the same time, victims of genocide are not persons endowed with individual characteristics, but representatives of certain groups named in the essence of the article.

Determining whether a person is a victim of genocide requires establishing whether the person is a member of a national, ethnic, racial or religious group, and therefore it is necessary to determine the characteristics of the population. In modern conditions, it is difficult to define national, ethnic, racial or religious groups according to precise scientific criteria. In this regard, the Rwandan Chamber of Justice stated, that, since there is currently no internationally recognized concept of a nation, ethnicity, race or religious group, they vary depending on the specific political, social and cultural circumstances determined in each particular case¹.

According to the UN Convention of December 9, 1948 “On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide”, national groups should be understood primarily as nationalities. Additional factors that should be taken into account in this case are common history, customs, culture and language. A typical example of a national group is the so-called national minority. It does not include political or social groups. For each ethnic group, the authors of the treaty include groups that are essentially similar or identical to a national, racial or religious group. Some of them believe that ethnic groups fall under the category of national groups.

According to another point of view, the concept of ethnicity coincides with the concept of race. Ethnic groups are characterized by special cultural traditions and a common history. Members of this group speak the same language and share common customs and ways of life. Such groups often live in specific geographical areas. Common “racial” characteristics are not necessary to define an ethnic group. racial group. According to the Convention, the concept of race is subject to abuse and does not lend itself to simple definition; it is a society whose members are distinguished by uniform, visible, inherited physical characteristics, such as skin color or appearance, which are used to describe the population. Tribal groups also fall into this category.

¹Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 05.06.2012 р. № 4901-VI /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text> (дата звернення: 11.06.2026).

Religious groups were already mentioned in the 1946 General Assembly resolution as possible victims of genocide, and they also figure in all drafts of the crime. The drafters of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide recognized that although membership in a religious group is voluntary, religious groups have historically developed in the same way as national or ethnic groups, and were assumed to have certain characteristics. and to have a stable identity. Today, a national group is understood as "a community of people of a certain historical form, united by a single language and territory, deep economic ties within the country, and certain cultural and character characteristics."

Based on this definition, the main features of a national group are common citizenship, country of origin, and economic ties. Important pay attention to the fact that the language, lifestyle, culture, spirituality of representatives of one ethnic group may be different, but at the same time they belong to the same ethnic group. The concept of "ethnic group" is understood in different ways. For example, the founder of ethnic theory S.M. Shirogorov defined it as "a group of people who speak the same language, have a common place of origin, have a set of customs, way of life and traditions that distinguish them. from other similar groups, I understand that a group of people. E. Khavronyuk defines such groups as "historically formed, stable social groups characterized by the unity of culture and spirituality, the originality of way of life and customs."

Thus, the identity of an ethnic group is determined by common cultural traditions, language and heritage, in contrast to a national group, whose identity concerns the common citizenship or country of origin of its members. This indicates that the features that characterize a nation may not be characteristic of an ethnic group. For example, nationality consists of a set of ethnic groups (Boyks, Hutsuls, Lemkos, Sevrusks, Lithuanians, Opoleans, Transnistrians, Sotaks, Cherkassians, Pinchuks, Polishchuks, etc.). E. Khavroniuk defines racial groups as "united by common origin and initial settlement, commonality in hereditary physical characteristics (skin, hair and eye color, skull shape, hair pigmentation, height, etc.)", "a large, historically formed group". people".

In addition, one should also agree with the opinion of the legal literature that "humanity consists of four major races: Caucasoids, Mongoloids, Negroids and Australoids".

Therefore, races, unlike nations or ethnic groups, are characterized by biological characteristics that do not depend on language, religion, culture, historical and economic conditions of coexistence. In addition, one should agree with M.I. Khavronyuk who describes "a religious group (from the Latin religio – piety, holiness, object of worship) as a set of spiritual ideas about the supernatural (as a result of a certain level of scientific development), which are imposed on "This is a group of people". which exist". This group is characterized by worship.

In this case, it does not matter whether the religion has a global character or regional significance.

Objective aspects of the criminal offense of genocide. Of all the components of the criminal structure, it is the objective aspect that contains the most information necessary to qualify an act as a criminal one. The signs of the objective aspect characterize the external manifestation of socially dangerous acts that violate the objects of criminal law protection. The objective circumstances of this invasion largely determine the social danger of a criminal offense. The most important signs of social danger are the nature of the act, the manner of its commission, the place and time, the circumstances of the commission of the criminal act, the severity of the socially dangerous consequences that have occurred. In the context of this norm, the deprivation of the life of a representative of a national, ethnic, racial or religious group is recognized as intentional murder and falls under the signs of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine².

Since genocide involves the killing of a large number of people by various means, it seems to fully cover both simple and qualified types of intentional murder. Most scientists hold a similar opinion.

2. Legal principles of genocide

Genocide in the form of infliction of serious bodily harm consists in inflicting such harm to representatives of a certain group, the manifestations of which are defined in Part 1 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine (such that, when occurring, pose a threat to life or cause loss of organs or their functions, mental illness or other health disorder and are accompanied by a persistent loss of working capacity of at least one person) 3 Art., or termination of pregnancy or irreparable facial deformation). Serious bodily harm according to the signs specified in Part 2 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine.

A crime committed with the use of special torture or by a group, with the aim of intimidating the victim or other persons, or on order, or causing death. The victim content is fully covered by Part 1 of Article According to Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, additional qualification is not required. This position is also confirmed by science.

Genocide in the form of deprivation of life or infliction of grievous bodily harm is a crime with a material component, and the crime is completed from the moment of occurrence of socially dangerous consequences. Ukrainian legal literature does not give a clear answer regarding the exact number of victims necessary for the qualification of genocide in the form of murder and infliction of grievous bodily harm.

² Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text> (дата звернення: 11.06.2026).

damage as complete. The only opinion is that the number of people killed or injured during the commission of an act of genocide is irrelevant for qualification.

Genocide in the form of death of people or causing serious bodily harm should be considered complete, even if the consequences have been suffered by one or more members of the group. The creation of living conditions aimed at the complete or partial physical destruction of a national, ethnic, racial or religious group is defined as "under certain circumstances (for example, the spread of infectious diseases, forced relocation of the population to areas that are inaccessible or particularly inconvenient for members of this group, detention in concentration camps where unfavorable living conditions are created, poisoning of water supplies, organization of organizations, blockades, etc., contamination of the territory with harmful substances)".

Such a situation will not necessarily lead to the immediate destruction of the group, but allowing it to act independently can gradually cause the death of its members. Genocide in this form is the creation of living conditions for one or more persons belonging to a national, ethnic, racial or religious group, calculated to bring about the complete or partial physical destruction of such a group from the moment of its completion. Genocide in the form of reducing or preventing the birth rate in a national, ethnic, racial or religious group is very controversial. We believe that measures aimed at preventing the birth of children as signs of genocide do not involve the infliction of serious physical harm and are applied independently only under conditions of forcible birth prevention. We firmly adhere to the position that this is possible.

According to Article 442 of the Criminal Code, the term "manufacture" means "to be, to be". To understand the term "produce", we must turn to the term "produce". This term is interpreted as follows: "... to produce, to do something.

It should be noted that this action is characteristic of all forms of this action. Such calls for genocide should be understood as follows: To address by any material means. Information on flyers, slogans, flash drives, cassettes, computer CDs, floppy disks, manufactured appeals or mobile equipment, computers, etc. The essential feature of a criminal offense in this form should be the subjective side, for example, the purpose of distributing materials calling for genocide among the population. Instead, the word "distribute" means "...1. To distribute, transfer... etc. to many people for acquisition, distribution, etc.; to spread among many specific ideas...", etc.

This means that the act of distributing materials calling for genocide should be understood as the act of transferring such materials to a large number of people, an indefinite number of people, or a certain number of people on any material medium.

From the content of this form it is clear that these appeals are aimed at getting used to genocide:

1) By mail, sending via computer networks, mobile communication devices, pasting leaflets on the walls of houses and shop windows, in the premises of state institutions and institutions

2) Pasting leaflets in mailboxes, pasting them on bulletin boards, distributing leaflets in mailboxes, as well as sending letters to specific groups of persons or to addresses

Issues related to the subject of criminal offenses provided for in Art. 442 are of great importance both for the theory and for the existing practice of criminal law, however, due to its outstanding successes in the study of theoretical and methodological issues related to criminal offenses.

The system of punishments provided for in the criminal legislation of Ukraine is one of the most important and severe means of influencing persons who have committed criminal offenses. The institution of punishment occupies a central place in criminal law, since punishment must perform important functions. Among them are the establishment of social justice, the protection of the general interests of society, the exercise of punitive influence, and others.

The main purpose of punishment is not only to punish the offender, but also to correct his behavior, prevent the re-commitment of criminal offenses, and restore justice in society.

Thus, the institution of punishments in Ukraine is at the stage of transformation, striving to meet the modern requirements of society and international standards. The development process requires constant improvement of legislation, adaptation to new challenges, and ensuring the protection of human rights³.

Despite thorough philosophical and theoretical research, the institution of punishments remains an area that requires not only rethinking, but also detailed analysis at the present stage. This is necessary, in particular, for an adequate response to new challenges and changes in society.

Historically, the institution of punishment has gone through a long transformation, from the punitive methods of the ancient world to the more humane and rehabilitative approaches of the present. However, in the context of dynamic changes in social and political structures that affect public safety, the question of the effectiveness of existing punishment systems arises. Modern research conducted by leading scholars such as V. S. Bunyak, V. M. Gospodarenko, N. O. Gutarova, V. V. Derbak, O. O. Knyzhenko and others creates the basis for a critical analysis of existing approaches. Their works not only consider the historical development and theoretical aspects of punishment, but also propose new models that can be integrated into the modern justice

³ Про Національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення: 10.06.2026).

system. For example, V. S. Bunyak in his works focuses on the moral and ethical aspects of punishment, exploring how they affect the rehabilitation of offenders. V. M. Gospodarenko, in turn, analyzes the effectiveness of different types of punishment from the point of view of social justice and prevention of recidivism. N. O. Gutarova explores the psychological aspects of the impact of punishment on the personality, studying how different methods affect the mental state and socialization of convicts.

Thanks to deep and comprehensive research, these scientists make a significant contribution to understanding how the institution of punishment can adapt to new challenges. Rethinking existing approaches and introducing new models can not only increase the effectiveness of the justice system, but also contribute to the creation of a more humane society, where punishment not only punishes, but also promotes rehabilitation and social integration.

O. O. Knyzhenko notes that the goals of criminal law influence, as well as the principles of criminal law, are key starting points in the process of forming the rules for constructing criminal law sanctions. These principles guide the legislator, helping to form a system of punishments that will meet social expectations and legal norms. Supporting this position, it can be noted that the goal that determines the direction of punishment must be formulated clearly and correctly.

Correction of criminals is an important aspect of the modern approach to criminal justice. Punishment as the basis of punishment was considered and justified in their works by many prominent philosophers, among whom one of the most famous was Immanuel Kant. His approach to punishment was based on the principles of justice and proportionality to the criminal offense committed. In his "Metaphysics of Morals", Kant emphasized that punishment should be imposed on the guilty only for the fact of committing a criminal offense. He emphasized that a person can never be considered only as a means to another person's end and cannot be equated with objects of real law. Kant wrote: "Punishment should only be imposed on a criminal because he has committed a criminal offense, because a person can never be treated only as a means to another's end and cannot be confused with objects of real law." In addition, he argued that the punitive law is a categorical imperative, and no benefits promised by the law can exempt a person from punishment or even from any part of it. He rejected attempts to justify the avoidance of punishment on grounds of public good, as the Pharisees did, saying: "It is better for one person to die than for the whole nation to perish." Kant believed that if justice disappears, then the lives of people on land will lose all value. Punishment, according to Kant, is an integral part of law and an important element of justice, which has no other purpose than to ensure this justice. His concept implies that any criminal offense must have an appropriate punishment that would be just and adequate to the act committed. This emphasizes the

importance of punishment as a moral imperative that stands above utilitarian considerations

CONCLUSIONS

According to scientific research in Ukraine, the subject of the criminal offense of genocide has not been sufficiently studied in existing publications. M. Khavronyuk noted: “The subject of this crime is general. As for the composition of the crime”, it is a crime against a representative of the so-called nominal nation or ethnic minority, the European race or a dark-skinned person. It is also unimportant whether the perpetrator and the victim belong to the same race, nationality, ethnicity or religion.

T.M. Tertychenko claims that “the subject of the analyzed crime may be an individual who has reached the age of 16”. If a person aged 14 to 16 years participates in an act of genocide, she is responsible for the crime actually committed against her, and responsibility begins at the age of 14.

E.V. Rashk calls the subject of this criminal offense a general.

S.S. Yatsenko claims that Article 442 of the Criminal Code applies to civil servants or private individuals who have reached the age of 16. The perpetrators of the crime of creating materials with calls for genocide are both the creators of such materials and the persons who carried out their technical creation.

Kibalnik A.G., Solomonenko I.G. If a person aged 14 to 16 participates in an act of genocide, he is accused of murder and intentional infliction of grievous bodily harm; I.I. Strokova is convinced that “the object of genocide is a physically sane person who has committed criminal liability in accordance with this Code.”

According to Article 22 of the Criminal Code, criminal liability for genocide begins at the age of 16. The targets of genocide can be divided into the following types: Targeting subjects, officials (heads of state or government, members of government or parliament, elected representatives or other officials) and authorized persons (military commands or representatives of military commands).

According to domestic and foreign criminal legislation, despite the fact that the subject of genocide is general, this crime is mainly committed by persons holding various positions and is used to attract people. It should be taken into account that human, financial and technical resources are required. Therefore, the objects of this crime are primarily officials or servicemen and military personnel.

SUMMARY

The problems of the criminal legal aspect of genocide can be defined as follows: the absence of criminal legal foundations of the criminal offense of genocide; the content of the national norm does not correspond to European legislation.

Based on the research conducted, such a criminal offense as genocide in the form of taking a person's life and causing serious bodily harm is a crime with signs of gravity, that is, the crime is complete from the moment of its commission. It has socially dangerous consequences. Genocide in the form of killing people or causing serious bodily harm should be considered complete, even if the consequences were suffered by one or more members of the group.

References

1. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 05.06.2012 р. № 4901-VI /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text> (дата звернення: 11.06.2026).
2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text> (дата звернення: 11.06.2026).
3. Про Національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення: 10.06.2026).

Information about the authors:

Verhun Yevhen Yevhenovych,
higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Kovalevsky Maksym Petrovich,
higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Selyukov Ivan Alekseevich,
higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Волох О. К.

ВСТУП

Неодноразово Конституційний Суд України у своїх рішеннях наголошував і на тому, що верховенство права – це панування права у суспільстві; верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004). Неодмінним елементом принципу верховенства права, як відзначив єдиний орган конституційної юрисдикції, є юридична визначеність, яка вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини, оскільки інше не може забезпечити їх однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, абзац дев'ятий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018); юридичною визначеністю обумовлюється втілення легітимних очікувань, тобто досягнення бажаного результату шляхом вчинення правомірних дій з огляду на заздалегідь передбачені ймовірні наслідки (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Першого сенату від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019).

Проте розглядавані у даному дослідженні положення процесуальних кодексів (статті 328 КАС України, статті 287 ГПК України, статті 389 ЦПК України) порушують принцип правової визначеності (як елемент верховенства права, обов'язок дотримання якого встановлено статтею 8 Конституції України), що не сприяє їх однозначному застосуванню та вже на практиці призводить до порушення конституційних прав людини і громадянина.

1. Скорочення права на доступ до касаційної інстанції в процесуальних кодексах України

3 жовтня 2017 року було прийнято в цілому як закон проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»¹ (далі – Закон № 2147).

Прийнято його було з численними порушеннями, про що свідчать дані з пояснювальної записки до проекту Постанови Верховної Ради України «Про скасування рішення Верховної Ради України від 03.10.2017 про прийняття в цілому як закону законопроекту про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (від 03.10.2017 р. реєстр. № 6232-п).

Зокрема, автор проекту постанови № 6232-п народний депутат Ю.В. Левченко вказує на таке: *«Вказане рішення прийняте з грубим порушенням вимог Конституції та Регламенту Верховної Ради України щодо процедури законотворчої діяльності. Верховною Радою України порушено Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» стосовно прийняття рішень щодо законопроекту № 6232 з початку його реєстрації... В порушення пункту 1 частини 2 статті 37 та статті 47 Закону «Про Регламент Верховної Ради України» (надалі – Регламент), процедурні та остаточне рішення щодо законопроекту № 6232 приймалися шляхом так званого «кнопкодавства», тобто не всі народні депутати, які нібито проголосували, брали участь у голосуванні особисто. З грубим порушенням встановленої Регламентом процедури здійснювався розгляд та приймалися рішення щодо поправок і пропозицій до вказаного законопроекту»*².

Свого часу вказане «кнопкодавство» стало основною причиною для визнання Закону України від 03.07.2012 р. № 5029-VI «Про засади державної мовної політики» таким, що не відповідає Конституції України

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

² Пояснювальна записка до проекту постанови Верховної Ради України «Про скасування рішення Верховної Ради України від 03.10.2017 про прийняття в цілому як закону законопроекту про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (від 03.10.2017 р. реєстр. № 6232-п). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62634 (дата звернення: 12.06.2026).

(з підстави недотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення відповідного законопроекту)³.

Але акцентувати увагу в даному дослідженні на виявлених Ю.В. Левченком порушеннях ми не будемо, адже предметом нашого наукового дослідження є інші, більш важливі, речі. Хоча факт наявності заявлених у вищевказаному документі порушень законодавчої процедури логічно тягне за собою певний висновок: дані порушення у процесі прийняття в новій редакції трьох процесуальних кодексів було допущено умисно – саме з метою прийняття законопроекту № 6232 у запропонованому до другого читання вигляді, тобто **без урахування зауважень**, сформульованих в експертних висновках Головного науково-експертного управління (далі – ГНЕУ) та Головного юридичного управління (далі – ГЮУ) Апарату Верховної Ради України.

Так, Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» було запроваджено *«розумні процесуальні фільтри»* для касаційного оскарження судових рішень⁴ (п. 3.7 пояснювальної записки).

Йдеться про положення частини 3 статті 287 нової редакції ГПК, частини 3 статті 389 нової редакції ЦПК, частини 5 статті 328 нової редакції КАС України. В усіх трьох процесуальних кодексах Законом № 2147 введено обмеження щодо права на касаційне оскарження:

- рішень, ухвал суду першої інстанції та постанов, ухвал суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом;
- судових рішень у справах незначної складності⁵, крім випадків, якщо:
- касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;
- справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу.

³ Рішення Конституційного Суду України від 28.02.2018 р. № 2-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55> (дата звернення: 12.06.2026).

⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" (від 23.03.2017 р. реєстр. № 6232). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 12.06.2026).

⁵ Законом України від 15.01.2020 р. № 460-IX «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» перелік справ було додатково розширено.

Щодо окремих з цих положень було висловлено слушні зауваження, які не було жодним чином враховано при прийнятті законопроекту в цілому, що є доказом невиваженості, умисного характеру запровадження даних процесуальних фільтрів.

Як зазначено у Пояснювальній записці, *однією з головних ідей законопроекту була гармонізація правил цивільного, господарського та адміністративного судочинства із збереженням специфіки кожного.*

Відповідно, нові редакції ГПК, ЦПК та КАС України містять блоки подібних за змістом норм, які стосуються однакових процесуальних механізмів розгляду справ незалежно від правової юрисдикції суду. У зв'язку з цим зауваження ГНЕУ та ГЮУ Апарату Верховної Ради України щодо концептуальних підходів у здійсненні правосуддя стосуються всіх трьох процесуальних кодексів. Отже, розглянемо дані зауваження детально.

Як вказано у Висновку ГНЕУ від 08.06.2017 р., проєкт спрямований на обмеження кола справ, які можуть підлягати касації. Це впливає, зокрема, з переліку справ, які не підлягатимуть касаційному оскарженню (частина 3 статті 288 ГПК, частина 3 статті 390 ЦПК, частина 5 статті 328 КАСУ у новій редакції). *Такі зміни істотно звужують конституційні права суб'єктів на касаційне оскарження судового рішення, що може призвести до суттєвого збільшення випадків оскарження судових рішень, прийнятих національними судами, до Європейського суду з прав людини*⁶.

Згідно п. 37 Зауважень ГЮУ, у проєкті не визначено, що конкретно слід розуміти під такими питаннями, як «питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики», «справа має виняткове значення для учасника справи» тощо. Наявність таких оціночних питань може не лише негативно позначитися на судовій практиці, а й створити в судовій системі додаткові підстави для корупційних зловживань. Відтак, на наш погляд, не дотримано принципу юридичної визначеності закону, як складової принципу верховенства права, та не враховано сталості практики Європейського суду з прав людини, який вимагає достатньо чітких формулювань правових норм у тексті нормативно-правових актів»⁷.

Саме такі формулювання залишаються у тексті трьох процесуальних кодексів і сьогодні:

⁶ Висновок Головного науково-експертного управління на проєкт Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (реєстр. № 6232 від 23.03.2017 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6232&skl=9 (дата звернення: 12.06.2026).

⁷ Зауваження Головного юридичного управління на проєкт Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (реєстр. № 6232 від 23.03.2017 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6232&skl=9 (дата звернення: 12.06.2026).

- «питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики»;
- «справа становить значний суспільний інтерес»;
- «справа має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу».

Але визначення термінів «значний суспільний інтерес», «виняткове значення для учасника справи», «фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики» немає в законодавстві України.

На цьому було акцентовано увагу і в Зауваженнях ГЮОУ на законопроект «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.): *«Запропонувавши зміни до статей 287 ГПК України, 389 ЦПК України, 328 КАС України, законопроектom № 2314 не було запропоновано змін до їх відповідних положень з метою уточнення таких оціночних понять, як «касаційна скарга стосується права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики», «справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу»⁸.*

В уже діючому Законі України від 15.01.2020 р. № 460-ІХ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» (колишній проект № 2314) ці формулювання залишилися без змін, і знов-таки без їх тлумачення.

Важливі висновки щодо звуження конституційного права громадян на касаційне оскарження судового рішення, містяться у Зауваженнях ГЮОУ щодо названого проекту № 2314. Отже, вони залишаються актуальними для всіх трьох викладених в новій редакції процесуальних кодексів України. Сутність їх полягає в наступному.

Касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках є однією з основних засад судочинства в Україні відповідно до пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України.

⁸ Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 (дата звернення: 12.06.2026).

Конституційний Суд України вже неодноразово у своїх правових позиціях зазначав, що право на апеляційне та касаційне оскарження не може бути звужено:

– *«Реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина»* (абзац 3 підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 11.12.2007 № 11-рп/2007)⁹;

– *«Право на судовий захист включає в себе, зокрема, можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, що є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, в тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень»* (абзац 9 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. №3-рп/2015)¹⁰.

Верховна Рада України, визначаючи законом основні засади судоустрою та судочинства в Україні, повинна встановлювати такий обсяг права учасників судового провадження на інстанційне оскарження рішення суду першої інстанції, який би забезпечував ефективний судовий захист. Обмеження доступу до апеляційної чи касаційної інстанцій можливе лише **у виняткових випадках** з обов'язковим дотриманням конституційних норм і принципів. Встановлюючи обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, законодавець повинен керуватися такою складовою принципу верховенства права, як пропорційність.

Тобто, враховуючи відомі правові позиції Європейського суду з прав людини, слід наголосити, що хоча можливість обмеження права на касаційне оскарження рішення суду згідно з Конституцією України допускається (пункт 8 частини третьої статті 129), однак воно не може бути свавільним та несправедливим. Таке обмеження має бути передбачене виключно Конституцією та законами України; переслідувати легітимну мету; бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим. У разі обмеження права на оскарження судових рішень законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права на судовий захист і не

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 11.12.2007 р. № 11-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. №3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

порушувати сутнісний зміст такого права¹¹. Згадані вище правові позиції Європейського суду з прав людини будуть далі ретельно розглянуті у зв'язку з наявною нині помилковою судовою практикою, початок якої покладено Конституційним Судом України.

У пояснювальній записці до проекту № 2314 наголошується, що його головна мета – «забезпечення єдності та сталості судової практики», для чого Верховний Суд має стати «судом права», «що розглядає спори, які мають найважливіше (принципове) значення для суспільства та держави, та не є «судом фактів»», а отже, у касаційному порядку мають розглядатися справи за скаргами, що стосуються «питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики»¹².

Знов-таки, за відсутності чітких критеріїв *фундаментальності* значення розгляду відповідної касаційної скарги для формування єдиної правозастосовчої практики вказана вище фраза з Пояснювальної записки до проекту № 2314 звучить глузуванням над людською гідністю громадян України, які сподіваються на реалізацію свого права на судовий захист, на справедливий суд.

Необхідно також вказати на зауваження ГНЕУ щодо законопроекту № 2314 (актуальні і щодо нині діючого Закону № 460-IX). Фахівці ГНЕУ вказують таке: *«Варто також зауважити, що касаційний суд, як такий, не може розглядатися виключно як «суд права», що розглядає лише справи фундаментального значення, оскільки наслідком такого підходу є скасування касаційного порядку перегляду всіх інших судових рішень, що може розглядатися як порушення права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод). Запровадження жорстких обмежень стосовно подання касаційних скарг може розглядатися як обмеження конституційного права особи на оскарження судового рішення. <...> З огляду на це вважаємо, що у вказаних процесуальних кодексах України має бути встановлений чіткий перелік підстав для допуску до касаційного оскарження, який обумовлює*

¹¹ Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 (дата звернення: 12.06.2026).

¹² Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 (дата звернення: 12.06.2026).

різноманітність обставин для перегляду судових рішень та має слугувати формуванню дієвої судової системи, що гарантуватиме учасникам відповідних спорів право на справедливе судове рішення»¹³.

На наше переконання, запровадження так званих «розумних процесуальних фільтрів» у 2017 році в результаті прийняття трьох процесуальних кодексів в новій редакції є порушенням вимог частини третьої статті 22 Основного Закону України, згідно з якою при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Але слід визнати, що саме це є стрижнем державної політики щодо реформування вітчизняного судочинства.

Відповідно до п. 8 частини першої статті 129 Конституції України в чинній редакції до основних засад судочинства належить забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення¹⁴.

Отже, Конституція України в діючій редакції вже не містить права оскарження в касаційному порядку усіх без винятку судових рішень: законодавцем встановлене обмеження щодо можливості такого оскарження.

Конституційний Суд України у висновку від 20.01.2016 р. № 1-в/2016 зазначає, що після апеляційного розгляду справи сторони судового процесу можуть бути наділені правом оскаржити судові рішення першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції *у випадках, визначених законом, що сприятиме забезпеченню реалізації принципу верховенства права*¹⁵.

Необхідно зробити акцент на тому, що в редакції статті 129 Конституції України до 2016 року ця норма мала більші гарантії для забезпечення права громадян на судовий захист: адже однією з основних засад судочинства законодавець називав «забезпечення апеляційного та касаційного

¹³ Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁴ Конституція України від 28.06.1996 р. (в редакції від 01.01.2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁵ Висновок у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.2016 р. № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#top> (дата звернення: 12.06.2026).

оскарження рішення суду, *крім випадків, встановлених законом*» (пункт 8 частини третьої статті 129 Конституції України)¹⁶.

Принцип *забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом* закріплено тепер і в трьох процесуальних кодексах України (п. 7 ч. 3 ст. 2 КАС України, п. 9 ч. 3 ст. 2 ЦПК України, п. 9 ч. 3 ст. 2 ГПК України) згідно Закону № 2147.

Вказане є ще одним доказом наявності державної політики поступового скорочення права на судовий захист в Україні, зокрема в частині можливості касаційного оскарження судового рішення.

Необхідно згадати у зв'язку з цим відомі правові позиції Конституційного Суду України щодо сутності та обсягу закріпленого у статті 55 Конституції України права на судовий захист.

2. Обсяг конституційного права на судовий захис

Конституційний Суд України у Рішенні від 25 листопада 1997 року № 6-зп сформулював юридичну позицію, за якою удосконалення законодавства в контексті статті 55 Конституції України має здійснюватися поступово, а саме спрямовуватися на розширення судового захисту прав і свобод людини, зокрема судового контролю за правомірністю і обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень (пункт 2 мотивувальної частини).

Ця юридична позиція узгоджується з положеннями статті 13 Конвенції щодо ефективного засобу юридичного захисту від порушень, вчинених особами, які здійснюють свої офіційні повноваження.

Реалізація права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних суб'єктів має відповідати також вимозі стосовно доступності правосуддя, про що зазначено в актах міжнародного права – Загальній декларації прав людини 1948 року (стаття 8), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 14), Конвенції (стаття 6), (абзаци 3-6 п. 2.3 мотивувальної частини рішення КСУ від 13.06.2019 р. № 4-п/2019)¹⁷.

Адміністративне судочинство як спеціалізований вид судової діяльності стало тим конституційно і законодавчо закріпленим механізмом, що збільшив можливості людини для здійснення права на судовий захист від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень¹⁸.

¹⁶ Конституція України від 28.06.1996 р. (в редакції від 02.03.2014) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 р. № 4-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 09.09.2010 р. № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Складовим елементом конституційного принципу верховенства права в розумінні статті 8, частини другої статті 55 Конституції України є доступ особи до суду з метою здійснення судового контролю щодо законності та правомірності усіх рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, оскільки в результаті такої діяльності публічної влади можливе свавільне втручання у права, свободи будь-якої фізичної чи юридичної особи (абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини рішення від 24 червня 2020 року № 6-р(П)/2020)¹⁹.

Сутнісний зміст права на судовий захист слід визначати з урахуванням конституційно установлених засад судочинства як гарантій, що забезпечують його ефективну реалізацію (друге речення абзацу четвертого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021)²⁰.

Право на судовий захист як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя; відсутність такої можливості обмежує це право, яке за змістом частини другої статті 64 Конституції України не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (абзац п'ятнадцятий пункту 3 мотивувальної частини рішення від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002)²¹.

Право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя (абзац 8 підпункту 2.1 мотивувальної частини рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018)²².

Конституційний Суд України у своїх рішеннях, зокрема від 25 листопада 1997 року № 6-зп, від 25 грудня 1997 року № 9-зп, послідовно підкреслював значущість положень статті 55 Конституції України щодо захисту кожним у судовому порядку своїх прав і свобод від будь-яких рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб, а також стосовно неможливості відмови у правосудді. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України) є однією з основних засад судочинства. Цю засаду

¹⁹ Рішення Конституційного Суду України від 24 червня 2020 року № 6-р(П)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁰ Рішення Конституційного Суду України від 21.07.2021 р. № 5-р(П)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 07.05.2002 р. № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²² Рішення Конституційного Суду України від 23.11.2018 р. № 10-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

судочинства Конституційний Суд України вважає такою, що визначає «обсяг судового захисту» (п'яте речення підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020)²³.

Сутнісний зміст права на судовий захист, що його встановлено частиною першою статті 55 Конституції України, слід визначати як у зв'язку з основними засадами судочинства, визначеними приписами частини другої статті 129 Конституції України, так і з урахуванням змісту права на справедливий суд, визначеного у статті 6 Конвенції та витлумаченого Європейським судом із прав людини (абзац восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини рішення від 21.07.2021 р. № 5-р(II)/2021)²⁴.

Конституційний Суд України наголошує, що здійснення публічної влади в добropорядний спосіб вимагає того, щоб особі було надано можливість у дієвий спосіб оскаржувати акти органів публічної влади, їх посадових і службових осіб, їхні дії або бездіяльність, завдяки чому забезпечується підзвітність цих органів та їх посадових і службових осіб за ухвалені ними рішення, учинені дії або бездіяльність. Тому адміністративне судочинство є стрижневим елементом демократичного врядування, а його дієвість – засадничою для будь-якого суспільства, ґрунтованого на правовладді. Призначення національної системи адміністративного судочинства полягає в тому, щоб забезпечити судовий контроль щодо рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади, їх посадових і службових осіб відповідно до процедури, узгодженої з вимогами справедливого судового розгляду (абзаци третій, п'ятий пункту 5 мотивувальної частини рішення від 01.03.2023 р. № 2-р(II)/2023)²⁵.

Конституційний Суд України наголошує, що в юридичних відносинах між особою – з одного боку, і державою (в особі органів державної влади) та іншими органами публічної влади – із другого, особа завжди є слабшою стороною. Саме тому в державі, керованій правовладдям, мають діяти адміністративні суди, метою діяльності яких є захист особи супроти держави. Законодавець для забезпечення дієвості правовладдя, права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві, гарантій його реалізації, мети діяльності адміністративних судів повинен запровадити такий юридичний механізм здійснення адміністративного судочинства, за якого особа в судовому процесі не перебуватиме в гіршому процесуальному становищі порівняно з державою в особі органів державної влади, а також

²³ Рішення Конституційного Суду України від 17.06.2020 р. № 4-р(II)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 21.07.2021 р. № 5-р(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁵ Рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 р. № 2-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

іншими органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, та матиме реальну процесуальну можливість захистити і поновити свої порушені права, свободи та інтереси, зокрема, завдяки наявності потрібного у зв'язку із цим обсягу права на судовий захист (абзаци другий, третій підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини рішення від 01.03.2023 р. № 2-р(П)/2023)²⁶.

3. Щодо розумності процесуальних фільтрів для касаційного оскарження судових рішень

Звертає на себе увагу стаття судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Яна Берназюка «Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи», опублікована 16 січня 2021 року в «Судово-юридичній газеті», а також на веб-порталі «Судова влада»²⁷.

Я.О. Берназюк, доктор юридичних наук, професор, має низку наукових публікацій, пов'язаних з застосуванням практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. В даному випадку ним проаналізовано відповідну судову практику, що стосується можливості касаційного оскарження судового рішення.

Зокрема, стаття містить декілька посилань на справу «Зубац проти Хорватії» («*Zubac v. Croatia*», заява № 40160/12), а саме на пункти 73, 82, 83, 85, 86, 106 і 125.

Загальними фразами з наведених пунктів рішення у справі «Зубац проти Хорватії» автор статті, на нашу думку, бажає підвести певний підсумок практиці Європейського суду з прав людини з зазначеного питання: в одних випадках ЄСПЛ визнає недопуск до касації порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції, в інших випадках – визнає це правомірним. Інакше кажучи: *буває так, а буває інакше – як шановний Суд вважатиме за потрібне*.

Але в розглядуваному рішенні Європейського суду з прав людини є більш вагомі аргументи, які пояснюють підхід Суду більш детально, і ми дозволимо собі процитувати їх нижче.

Наприклад, у п. 85, який цитує Я.О. Берназюк, є вказівка на **обов'язок** Суду «враховувати деякі додаткові фактори, а саме: (і) передбачуваність обмеження, (ii) на кого саме – заявника чи державу-відповідача – мають покладатися негативні наслідки помилок, допущених під час провадження, які призвели до того, що заявнику було відмовлено у доступі до верховного

²⁶ Рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 р. № 2-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁷ Берназюк Я.О. Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1057874/> (дата звернення: 12.06.2026).

суду, та (iii) чи можна стверджувати, що ці обмеження пов'язані з «надмірним формалізмом»²⁸.

Але розкривати зміст цих факторів Я.О. Берназюк не вважає за потрібне, хоча на них скажникам-касаторам є сенс посилалися для обґрунтування доступу до касаційної інстанції і після внесення змін щодо правосуддя до Конституції України та трьох процесуальних кодексів.

Так, стосовно другого критерію (*«Тягар негативних наслідків помилок, допущених під час судового розгляду»*) ЄСПЛ неодноразово вирішував питання пропорційності, визначаючи процесуальні помилки, що виникли під час судового розгляду, в результаті чого заявник був позбавлений доступу до суду, та ухвалюючи рішення про те, чи мав заявник нести надмірний тягар у зв'язку з цими помилками. В тих випадках, де відповідна процесуальна помилка виникла лише з одного боку, з боку заявника чи з боку відповідних органів влади, зокрема суду(-ів), залежно від випадку, Суд, як правило, схильний покласти тягар на ту сторону, яка її допустила²⁹.

Ухвалюючи рішення про те, на кого слід покласти тягар, Суд повинен керуватися такими міркуваннями: зокрема, обмеження доступу до суду буде непропорційним, якщо неприйнятність засобу юридичного захисту є наслідком того, що допущення помилки поставлено у провину заявнику, який об'єктивно не відповідає за неї³⁰.

Що стосується третього критерію (*«Критерій “надмірного формалізму”»*), Суд наголошує на цінності та важливості дотримання формалізованих норм цивільного процесу, за допомогою яких сторони забезпечують вирішення спору цивільного характеру. При цьому у практиці Суду закріплено, що «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції. Це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду позову заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист³¹.

Оцінювання скарги на надмірний формалізм у рішеннях національних судів зазвичай буде результатом розгляду справи в цілому. При проведенні оцінювання Суд часто наголошував на питаннях «юридичної визначеності» та «належного здійснення правосуддя» як на двох основних елементах для

²⁸ Рішення Європейського суду з прав людини від 5 квітня 2018 року (заява № 40160/12) у справі *«Zubac v. Croatia»*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-184798&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20OSCE%20Ukraine%20%20%20.pdf> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁹ Там само, п. 90.

³⁰ Там само, пункти 92, 95.

³¹ Там само, пункти 96, 97.

проведення розмежування між надмірним формалізмом та прийнятним застосуванням процесуальних формальностей. Зокрема, Суд постановляв, що *є порушенням права на доступ до суду, коли норми не переслідують цілі юридичної визначеності та належного здійснення правосуддя та утворюють свого роду перепону, яка перешкоджає вирішенню справи учасників судового процесу по суті компетентним судом*³².

У своїй подальшій практиці Суд послідовно спирався на вищезазначені елементи при ухваленні рішення щодо того, чи було тлумачення процесуальної норми таким, що необґрунтовано обмежувало право заявника на доступ до суду³³.

Зазначене вище кардинально зміщує акценти при розгляді питання можливості відкритті касаційного провадження в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві України.

Адже у зауваженнях фахівців ГЮУ Апарату Верховної Ради України (які ми повністю підтримуємо) як раз і йдеться про юридичну невизначеність, оціночний характер норм, що визначають умови допуску справи у касаційну інстанцію.

Слід також зауважити, що умова доступу до касації «у випадках, визначених законом» вказує на те, що виключно Законами України, а не підзаконними нормативно-правовими актами можуть бути встановлені такі випадки.

При цьому, необхідно зважати на висновки, сформульовані у рішеннях Європейського суду з прав людини стосовно можливості обмеження прав людини і громадянина – відповідно до закону – з боку органів державної влади щодо. Основні правові позиції ЄСПЛ зводяться до такого:

– Формулювання «згідно із законом» вимагає від оскаржуваного заходу його відповідності **принципові верховенства права** (Рішення від 07.11.2013 р. у справі «Белоусов проти України» (Belousov v. Ukraine), заява № 4494/07, п. 45)³⁴;

– Вираз «відповідно до закону», згідно практики ЄСПЛ, стосується **якості відповідного законодавства** і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна **передбачити його наслідки для себе**, а також, це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (рішення від 29.04.2003 р. у справі «Назаренко проти України», заява № 39483/98, п. 153)³⁵;

³² Там само, пункт 98.

³³ Там само, пункти 98,99.

³⁴ Рішення ЄСПЛ від 07.11.2013 р. у справі «Белоусов проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text (дата звернення: 12.06.2026).

³⁵ Рішення ЄСПЛ від 29.04.2003 р. у справі «Назаренко проти України», заява № 39483/98. URL: https://if.arbitr.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_3/Nazarenko.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

– Закон має бути доступним і передбачуваним, тобто сформульованим достатньо чітко, щоб забезпечити особі можливість – за необхідності шляхом надання відповідної поради – регулювати свою поведінку. Щоб національне законодавство відповідало цим вимогам, воно повинно надавати адекватний юридичний захист від свавілля та, відповідно, із достатньою чіткістю зазначати межі повноважень, наданих компетентним органам влади, та спосіб їхнього здійснення (рішення від 06.07.2015 р. у справі «Заїченко проти України (№2)», заява № 45797/09, п. 118)³⁶;

– Законодавство повинно з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення дискреційного повноваження, наданого компетентним органам влади, з огляду на «законну мету» відповідного заходу, аби забезпечити особу належним захистом від свавільного втручання (рішення від 23.10.2014 р. у справі «Вінтман проти України» (Vintman v. Ukraine), заява № 28403/05, п. 18)³⁷;

– Національне законодавство має з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві (Рішення від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України»³⁸, заява № 60712/00, п. 82).

Процесуальний закон надає дискреційне право Верховному Суду вирішувати питання доступу до правосуддя в касаційній інстанції справ, які були розглянуті в порядку спрощеного провадження.

Дискреція виявляється у тому, що колегія суддів повинна зробити висновок стосовно того, зокрема, чи:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики (пп. а) п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України, пп. а) п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, пп. а) п. 2 ч. 3 ст. 287 ГПК України);

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу (пп. в) п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України, пп. в) п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, пп. в) п. 2 ч. 3 ст. 287 ГПК України);

³⁶ Рішення ЄСПЛ від 06.07.2015 р. у справі «Заїченко проти України (№2)», заява № 45797/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a87#Text (дата звернення: 12.06.2026).

³⁷ Рішення ЄСПЛ від рішення від 23.10.2014 р. у справі «Вінтман проти України» (Vintman v. Ukraine), заява № 28403/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a45#Text (дата звернення: 12.06.2026).

³⁸ Рішення ЄСПЛ від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України», заява № 60712/00; URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_095#Text (дата звернення: 12.06.2026).

Судові рішення, що не відповідають даним критеріям, не підлягають касаційному оскарженню.

Зазначені норми діють без змін з 15 грудня 2017 року. Але і станом на сьогодні нормами процесуального законодавства України жодним чином не врегульовані питання, в який спосіб скажник має обґрунтувати касаційну скаргу так, щоб суд мав чіткі критерії для однозначного вирішення питання:

- чи скарга безумовно стосується питання права, яке має дійсно *фундаментальне* значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

- чи справа дійсно становить *значний* суспільний інтерес;

- чи справа має дійсно *виняткове* значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу.

Частиною другою статті 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Слід вказати на відповідну правову позицію Верховного Суду, яка викладена у постанові від 13 червня 2023 року у справі № 560/8064/22:

«14. Аналіз цієї норми дає змогу дійти висновку, що діяльність органів державної влади здійснюється у відповідності до спеціально-дозвільного типу правового регулювання, яке побудовано на основі принципу "заборонено все, крім дозволеного законом; дозволено лише те, що прямо передбачено законом". Застосування такого принципу суттєво обмежує цих суб'єктів у виборі варіантів чи моделі своєї поведінки, а також забезпечує використання ними владних повноважень виключно в межах закону і тим самим істотно обмежує можливі зловживання з боку держави та її органів.

15. Вчинення ж державним органом чи його посадовою особою дій у межах компетенції, але непередбаченим способом, є підставою для визнання таких дій та правових актів, прийнятих у процесі їх здійснення, неправомірними»³⁹.

Зазначений правовий висновок щодо застосування норм права застосовано також у постановах Верховного Суду зокрема від 08.11.2022 р. у справі № 420/2473/22, від 07.03.2023 р. у справі № 910/13573/21.

В контексті розглядуваних нами правових проблем слід вказати, що вирішення питання відкриття/відмови у відкритті касаційного провадження здійснюється хоча і на підставі закону (норм процесуальних кодексів), і в межах встановлених законом повноважень суду, але у непрозорий спосіб, з

³⁹ Постанова Верховного Суду від 13.06.2023 р. у справі № 560/8064/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2023_06_16_560_8064_22 (дата звернення: 12.06.2026).

оцінюванням в кожному випадку – за власними переконаннями членів колегії суддів Верховного Суду – *фундаментальності* значення скарги, *ступеню значущості* суспільного інтересу справи або її *винятковості* для касагора.

А відтак дискреційні повноваження Верховного Суду щодо визнання відповідної касаційної скарги прийнятною чи неприйнятною не сформульовані з достатньою чіткістю, що суперечить правовим позиціям як Конституційного Суду України, так і Європейського суду з прав людини, а відтак не відповідають принципу верховенства права.

Як приклад свавільного тлумачення різними колегіями суддів Верховного суду оціночних понять, як «касаційна скарга стосується права, яке має фундаментальне значення для формування правозастосовчої практики», «справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу», слід навести приклади з судової практики, цитати з ухвал Верховного Суду.

Так, в ухвалі Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 04 березня 2025 року у справі № 320/43091/23 зазначена наступна аргументація.

«Так, позивач зазначає, що розгляд цієї справи матиме фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики.

*Суд касаційної інстанції відхиляє зазначені доводи скаржника з огляду на те, що вони мають загальний характер та притаманні кожній аналогічній справі. При цьому заявником касаційної скарги не обґрунтовано в чому саме полягає фундаментальне значення цієї справи для формування єдиної правозастосовчої практики із зазначенням новітніх, проблемних, засадничих, раніше ґрунтовно не досліджуваних питань права, відповідь касаційного суду на які мала б надати нового, уніфікованого розуміння та застосування права як для сторін спору, так і для невизначеного, але широкого кола суб'єктів правовідносин. <...> Стосовно "**виняткового значення**" справи для учасника справи, то в даному випадку оцінка судом такої "**винятковості**" може бути зроблена виключно на підставі дослідження мотивів, відповідно до яких сам учасник справи вважає її такою, що має для нього виняткове значення. <...> У касаційній скарзі не наведено обставин, які б свідчили про наявність у справі ознак виняткового значення, а також не виділено особливо рідкісних, унікальних вимог, що дають підстави вважати, що вона має значення для уніфікованого розуміння та застосування права для сторін спору.*

Суд враховує, що для кожної із сторін справа, в якій він є учасником, має виняткове значення, оскільки спірні правовідносини, що склались, потребують судового втручання.

Разом з тим, скаргжник повинен довести, що спірні правовідносини є винятковими та такими, що без судового захисту можуть призвести до незворотних наслідків.

Суд відхиляє твердження скаргжника, що справа має виняткове значення для нього, оскільки вони не підтверджені належними доказами та не обґрунтовані обставинами, які б виділяли вимоги скаргжника у цій справі в якусь особливу категорію спорів, є винятковими та такими, що без судового захисту можуть призвести до незворотних наслідків»⁴⁰.

В ухвалі Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 03.04.2025 р. у справі № 420/12709/24, крім ідентичних «міркувань» про критерій фундаментальності, колегія суддів зазначає таке:

«Водночас скаргжник зазначає, що дана справа становить значний суспільний інтерес та має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу.

Суд касаційної інстанції зауважує, що поняття значний суспільний інтерес є оціночним, оскільки кожна справа становить значний суспільний інтерес та виняткове значення для кожного учасника справи. Втім, Верховний Суд виходить з того, що справа становитиме значний суспільний інтерес, якщо результат її перегляду прямо або опосередковано матимуть вплив на забезпечення реалізації системи гарантій права на справедливий суд, та, як наслідок, визначення змісту та обсягу прав, свобод чи законних інтересів невизначеного кола осіб. <...> Однак скаргжником не наведено обставин, які б свідчили про наявність у справі ознак її суспільної важливості або виняткового значення, а також не виділено особливо рідкісних, унікальних вимог, що дають підстави вважати, що вона має значення для уніфікованого розуміння та застосування права для сторін спору, як не наведено і існування різної судової практики у подібних правовідносинах, яка б свідчила про необхідність формування єдиної правозастосовчої практики»⁴¹.

Ухвалою Верховного Суду від 16.01.2025 р. у справі № 640/20043/22 колишньому судді Конституційного Суду України О.В. Касмініну було відмовлено у відкритті касаційного провадження на тій підставі, що ним оскаржувалися судові рішення, постановлені у справі незначної складності. А за правилами пункту 2 частини п'ятої статті 328 КАС України не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у справах незначної складності, крім випадків, передбачених частиною п'ятою статті 328 КАС України:

⁴⁰ Ухвала Верховного Суду від 04.03.2025 р. у справі № 320/43091/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125589530> (дата звернення: 12.06.2026).

⁴¹ Ухвала Верховного Суду від 03.04.2025 р. у справі № 420/12709/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129135749> (дата звернення: 12.06.2026).

«Колегією суддів не може бути прийнято до уваги посилення на існування обставин, визначених підпунктом "а" пункту 2 частини п'ятої статті 328 КАС України, оскільки скаргником не обґрунтовано належним чином в чому саме полягає фундаментальне значення саме даної справи для формування єдиної правозастосовчої практики із зазначенням новітніх, проблемних, засадничих, раніше ґрунтовно не досліджуваних питань права, відповідь касаційного суду на які мала б надати нового, уніфікованого розуміння та застосування права як для сторін спору, так і для невизначеного, але широкого кола суб'єктів правовідносин.

<...>

Суд також відхиляє твердження скаргника про те, що справа має для нього виняткове значення, оскільки оцінка судом такої "винятковості" може бути зроблена виключно на підставі дослідження мотивів, відповідно до яких сам учасник справи вважає її такою, що має для нього виняткове значення. Винятковість значення справи для учасника справи можна оцінити тільки з урахуванням особистої оцінки справи таким учасником. Відтак, особа, яка подає касаційну скаргу має обґрунтувати наявність відповідних обставин у касаційній скарзі. Проте, в касаційній скарзі скаргник належних обґрунтувань не наводить.

Крім того, використання оціночних чинників, як-то: "винятковість значення справи для скаргника", "значення для формування єдиної правозастосовчої практики", або "суспільний інтерес" тощо не повинні викликати думку про наявність певних ризиків, адже, виходячи із статусу Верховного Суду, у деяких випадках вирішення питання про можливість касаційного оскарження має відноситися до його дискреційних повноважень, оскільки розгляд скарг касаційним судом покликаний забезпечувати сталість судової практики, а не можливість проведення "розгляду заради розгляду"»⁴².

На жаль, колишній суддя Конституційного Суду України О.В. Касмінін, який був одним із підписантів Висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.20126 р. № 1-в/2016, тепер сам змушений оскаржувати неконституційність відповідних положень КАС України, які з'явилися саме внаслідок внесення змін до статті 129 Конституції України. Що дуже схоже на дію принципу «бумерангу».

Крім того, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у Страсбурзі 13 серпня 2025 року прийняв до розгляду справу «Касмінін проти України». Справа стосується порушення прав колишнього судді Конституційного Суду України, тривалого ігнорування державою статусу судді та порушення

⁴² Ухвала Верховного Суду від 16.01.2025 р. у справі № 640/20043/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124472226> (дата звернення: 12.06.2026).

гарантій судді, зокрема права на здійснення правосуддя та права на довічне грошове утримання судді у відставці⁴³.

ВИСНОВКИ

1. Пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України є однією з основних засад судочинства. Цю засаду судочинства Конституційний Суд України вважає такою, що визначає «обсяг судового захисту» (п'яте речення підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(П)/2020). Саме ця засада судочинства у контексті забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення зазнала змін у бік зменшення свого обсягу внаслідок внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) у 2016 році. При цьому Конституційним Судом України було надано Висновок про відповідність відповідного законопроекту статтям 157 і 158 Конституції України.

2. Прямим наслідком зменшення обсягу конституційного права на судовий захист є запровадження у тексті трьох процесуальних кодексів (КАС, ЦПК, ГПК України) «касаційних фільтрів», за допомогою яких Верховний Суд може відмовляти у відкритті касаційного провадження, посилаючись лише на власну інтерпретацію оціночних понять: «питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики», «справа становить значний суспільний інтерес», «справа має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу». Адже визначення вказаних термінів у законодавстві України немає.

3. Наявність таких оціночних питань не лише негативно позначається на судовій практиці, але й створює в судовій системі України додаткові підстави для корупційних зловживань.

4. Запровадження так званих «розумних процесуальних фільтрів» у 2017 році в результаті прийняття трьох процесуальних кодексів в новій редакції є порушенням вимог частини третьої статті 22 Основного Закону України, згідно з якою при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Але саме це – тобто звуження права на судовий захист (судячи із поступових, методичних змін до законодавства України, починаючи зокрема, з моменту прийняття Закону України від 07.07.2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій та статус суддів»), – і є основним напрямом державної політики щодо реформування вітчизняного судочинства.

⁴³ ЄСПЛ прийняв до розгляду скаргу екс-судді Конституційного Суду України Олександра Касмініна, подану LESHCHENKO&PARTNERS. URL: <https://pravo.ua/iespl-pryiniav-dorozhliadu-skarhu-eks-suddi-konstytutsiinoho-sudu-ukrainy-oleksandra-kasminina-podanu-leshchenko-partners/> (дата звернення: 12.06.2026).

АНОТАЦІЯ

Закон, прийняття якого його автори декларували як утвердження верховенства права у сфері судочинства України, фактично, став новим етапом згортання конституційного права на судовий захист (відбулося скорочення обсягу права на касаційне оскарження судових рішень). Мається на увазі Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. Відповідні зміни було внесено до трьох процесуальних кодексів України, про що розповідається у даному дослідженні.

Крім того, у ЦПК, ГПК, КАС України було запроваджено так звані «розумні процесуальні фільтри» для касаційного оскарження судових рішень, сформульовані і використані оціночних понять: «питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики», «справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу». Дані терміни не мають визначення в законодавстві України, що суперечить принципу юридичної визначеності, який є складовою верховенства права, та сприяє свавіллю у сфері адміністративного, цивільного та господарського судочинства України.

Література

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

2. Пояснювальна записка до проекту постанови Верховної Ради України «Про скасування рішення Верховної Ради України від 03.10.2017 про прийняття в цілому як закону законопроекту про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (від 03.10.2017 р. реєстр. № 6232-п). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62634 (дата звернення: 12.06.2026).

3. Рішення Конституційного Суду України від 28.02.2018 р. № 2-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55> (дата звернення: 12.06.2026).

4. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" (від 23.03.2017 р. реєстр. № 6232).

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 12.06.2026).

5. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (реєстр. № 6232 від 23.03.2017 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6232&skl=9 (дата звернення: 12.06.2026).

6. Зауваження Головного юридичного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (реєстр. № 6232 від 23.03.2017 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6232&skl=9 (дата звернення: 12.06.2026).

7. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 (дата звернення: 12.06.2026).

8. Рішення Конституційного Суду України від 11.12.2007 р. № 11-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

9. Рішення Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. №3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 (дата звернення: 12.06.2026).

11. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстр. № 2314 від 25.10.2019 р.). URL:

https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 (дата звернення: 12.06.2026).

12. Конституція України від 28.06.1996 р. (в редакції від 01.01.2020) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text_____ (дата звернення: 12.06.2026).

13. Висновок у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.20126 р. № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#top> (дата звернення: 12.06.2026).

14. Конституція України від 28.06.1996 р. (в редакції від 02.03.2014) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

15. Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 р. № 4-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

16. Рішення Конституційного Суду України від 09.09.2010 р. № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

17. Рішення Конституційного Суду України від 24 червня 2020 року № 6-п(II)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

18. Рішення Конституційного Суду України від 21.07.2021 р. № 5-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

19. Рішення Конституційного Суду України від 07.05.2002 р. № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

20. Рішення Конституційного Суду України від 23.11.2018 р. № 10-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

21. Рішення Конституційного Суду України від 17.06.2020 р. № 4-п(II)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

22. Рішення Конституційного Суду України від 21.07.2021 р. № 5-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

23. Рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 р. № 2-п(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

24. Рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 р. № 2-п(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

25. Берназюк Я.О. Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1057874/> (дата звернення: 12.06.2026).

26. Рішення Європейського суду з прав людини від 5 квітня 2018 року (заява № 40160/12) у справі «*Zubac v. Croatia*». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-184798&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20OSCE%20Ukraine%20%20%20.pdf> (дата звернення: 12.06.2026).

27. Рішення ЄСПЛ від 07.11.2013 р. у справі «Белоусов проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text (дата звернення: 12.06.2026).

28. Рішення ЄСПЛ від 29.04.2003 р. у справі «Назаренко проти України», заява № 39483/98. URL: https://if.arbitr.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_3/Nazarenko.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

29. Рішення ЄСПЛ від 06.07.2015 р. у справі «Заїченко проти України (№2)», заява № 45797/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a87#Text (дата звернення: 12.06.2026).

30. Рішення ЄСПЛ від рішення від 23.10.2014 р. у справі «Вінтман проти України» (*Vintman v. Ukraine*), заява № 28403/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a45#Text (дата звернення: 12.06.2026).

31. Рішення ЄСПЛ від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України», заява № 60712/00; URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_095#Text (дата звернення: 12.06.2026).

32. Постанова Верховного Суду від 13.06.2023 р. у справі № 560/8064/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2023_06_16_560_8064_22 (дата звернення: 12.06.2026).

33. Ухвала Верховного Суду від 04.03.2025 р. у справі № 320/43091/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125589530> (дата звернення: 12.06.2026).

34. Ухвала Верховного Суду від 03.04.2025 р. у справі № 420/12709/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129135749> (дата звернення: 12.06.2026).

35. Ухвала Верховного Суду від 16.01.2025 р. у справі № 640/20043/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124472226> (дата звернення: 12.06.2026).

36. ЄСПЛ прийняв до розгляду скаргу екс-судді Конституційного Суду України Олександра Касмініна, подану LESHCHENKO&PARTNERS. URL: <https://pravo.ua/iespl-pryiniav-do-rozhliadu-skarhu-eks-suddi-konstytutsiinoho-sudu-ukrainy-oleksandra-kasminina-podanu-leshchenko-partners/> (дата звернення: 12.06.2026).

Information about the author:

Volokh Oleksandr Kostiantynovich,

Candidate of Juridical Sciences,

Associate Professor at the Department of Administrative
and Legal Disciplines,

Educational and Scientific Institute of Law and Psychology
of the National Academy of Internal Affairs
1, Solomyanska avenue, Kyiv, 03035, Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воронов М. М.

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила перед українським суспільством та державою низку безпрецедентних викликів. Серед них – потреба зберегти й посилити демократичні засади публічного управління в умовах правового режиму воєнного стану, забезпечити сталість функціонування територіальних громад та одночасно просуватися шляхом європейської інтеграції. Надання Україні статусу держави-кандидата у члени Європейського Союзу (червень 2022 р.) та подальше відкриття переговорного процесу актуалізували завдання поглибленої гармонізації національного законодавства з нормами ЄС, серед яких чільне місце посідають стандарти належного врядування (good governance).

Концепція належного врядування, що формувалася в європейському правовому просторі протягом останніх трьох десятиліть, набула якісно нового виміру в умовах війни. З одного боку, повномасштабне вторгнення продемонструвало, що саме спроможні, інституційно зрілі та орієнтовані на стандарти good governance територіальні громади стали ключовими опорами національної стійкості. З іншого – воєнний стан зумовив запровадження низки обмежень, які об'єктивно ускладнюють реалізацію окремих принципів належного врядування на місцевому рівні – участі громадян, відкритості, фінансової автономії, ефективного судового захисту прав місцевого самоврядування.

Україна перебуває у складному, але історично значущому періоді. Одночасне ведення оборонної війни, проведення системних реформ та просування шляхом євроінтеграції потребують переосмислення моделі публічного управління в цілому та функціонування органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) зокрема. Реформа децентралізації, започаткована в 2014 році, була визнана однією з найуспішніших серед усіх постмайданних реформ в Україні. Однак повномасштабне вторгнення поставило перед нею нові, безпрецедентні виклики – збереження дієздатності ОМС в умовах окупації частини території, переформатування взаємодії з військовими адміністраціями, фінансова стійкість громад під час війни, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, цифрова

трансформація публічних послуг, повернення мирного життя на деокупованих територіях.

Системний аналіз імплементації європейських стандартів належного врядування саме в діяльність органів місцевого самоврядування України в умовах воєнного стану з урахуванням останніх законодавчих новацій (Закон № 3703-IX від 9 травня 2024 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування», Закон «Про публічні консультації» 2024 р., вилучення «військового ПДФО» з місцевих бюджетів) залишається недостатньо розкритим. Це й обумовлює актуальність даного дослідження. Окрім цього необхідно здійснити системне дослідження особливостей імплементації європейських стандартів належного врядування в діяльність органів місцевого самоврядування України в умовах воєнного стану з урахуванням викликів європейської інтеграції, а також обґрунтування напрямів удосконалення національного законодавства та практики його застосування у відповідній сфері.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, що забезпечує всебічність та об'єктивність отриманих результатів. Філософською основою є діалектичний підхід, який дозволяє розглядати концепцію належного врядування як соціально-правове явище, що знаходиться у постійному розвитку та має історично змінюваний характер. Системний метод використано для аналізу багаторівневого управління як цілісної системи з взаємопов'язаними елементами на наднаціональному, національному, регіональному та місцевому рівнях. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення європейських стандартів good governance з українською моделлю місцевого самоврядування. Історико-правовий метод дав змогу простежити еволюцію концепції належного врядування від її появи наприкінці ХХ століття до сучасних викликів воєнного стану. Формально-юридичний (догматичний) метод використано для аналізу нормативно-правових актів, серед яких – Конституція України, Європейська хартія місцевого самоврядування, Хартія основоположних прав ЄС, законодавство України про місцеве самоврядування, рекомендаційні документи Ради Європи. Метод case study застосовано до аналізу конкретних практик функціонування ОМС в умовах воєнного стану.

1. Концептуально-доктринальні засади європейських стандартів належного врядування

Концепція належного врядування (good governance) є однією з найвпливовіших політико-правових доктрин останніх десятиліть. Її поява у наприкінці ХХ століття була обумовлена об'єктивними процесами трансформації ролі держави в умовах глобалізації, інформатизації та

зростання складності суспільних відносин. Класична ієрархічна модель публічного управління (government) поступово витіснялася більш гнучкою, мережевою моделлю врядування (governance), що передбачає координацію та партнерство між органами публічної влади, інституціями громадянського суспільства, бізнес-структурами та пересічними громадянами¹.

Понятійно-термінологічний аспект концепції потребує особливої уваги. Як обґрунтовано Т. Кагановською та В. Серьогіним, англomовний термін «governance» характеризує управління як виконавчо-розпорядчу діяльність, процес прийняття рішень і забезпечення їх виконання, але – на відміну від терміна «government» – без акцентуації на імперативному характері відповідних рішень і при перенесенні акценту з примусу на переконання, із субординації – на координацію та пошук консенсусу². Прикметник «good» у юридичному контексті доцільно перекладати як «належний», оскільки оціночні характеристики «добрий» чи «гарний» позбавлені правового змісту.

Інституційне закріплення концепції належного врядування на європейському рівні пов'язане з ухваленням Європейською Комісією Білої книги «Європейське врядування» 2001 року, у якій було сформульовано п'ять базових принципів: відкритість (openness), участь (participation), підзвітність (accountability), ефективність (effectiveness) та узгодженість (coherence)³. Названі принципи стали орієнтиром не лише для інституцій ЄС, а й для держав-членів та країн-кандидатів.

Подальшу деталізацію стандартів належного врядування саме на місцевому рівні забезпечила Рада Європи. У Стратегії інновацій та належного врядування на місцевому рівні (2008, оновлено у 2022 р.) закріплено 12 принципів належного демократичного врядування: 1) демократична участь; 2) реактивність (responsiveness); 3) ефективність та результативність; 4) відкритість і прозорість; 5) верховенство права; 6) етична поведінка; 7) компетентність і потенціал; 8) інновації та відкритість до змін; 9) сталість і довгострокова орієнтованість; 10) ефективне фінансове управління; 11) права людини, культурне

¹ Кагановська Т. Є., Серьогін В. О. Право на належне адміністрування як конституційне право особи: досвід ЄС. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2024. Вип. 37. С. 11–12. DOI: 10.26565/2075-1834-2024-37-01.

² Кагановська Т. Є., Серьогін В. О. Право на належне адміністрування як конституційне право особи: досвід ЄС. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2024. Вип. 37. С. 11. DOI: 10.26565/2075-1834-2024-37-01.

³ European Governance: A White Paper. COM(2001) 428 final. Brussels: Commission of the European Communities, 25.07.2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52001DC0428>.

різноманітності та соціальна згуртованість; 12) підзвітність⁴. На основі цих принципів запроваджено інструмент Європейської позначки досконалого врядування (European Label of Governance Excellence, ELoGE), що використовується для оцінки якості муніципального управління.

Принципово важливою для розуміння природи європейських стандартів good governance є категорія багаторівневого управління (multi-level governance, MLG). Як обґрунтовують Л. Хуг і Г. Маркс, MLG передбачає, що державно-владні повноваження перерозподіляються вгору – на наднаціональний рівень, вниз – до регіонів та муніципалітетів, а також горизонтально – до транслокальних та регіональних зв'язків⁵. Існують два основні типи MLG: тип 1 – з чіткою територіальною структурою та вертикально-рівневою ієрархією та тип 2 – поліцентричне врядування з гнучкою архітектурою, більшою кількістю учасників та взаємодією на різних рівнях для вирішення конкретних завдань⁶.

Поліцентрична модель управління, концептуальні засади якої були закладені працями Е. Остром, передбачає множинність керуючих органів різного масштабу замість моноцентричного утворення⁷. Саме цей підхід виявився надзвичайно ефективним у контексті українських реалій воєнного стану, що буде показано далі.

Не менш значущою для розуміння європейських стандартів належного врядування є концепція права на належне адміністрування (right to good administration), закріплена у статті 41 Хартії основоположних прав ЄС. Це право охоплює: право бути почутим до вжиття індивідуальних заходів; право на доступ до власної справи; обов'язок адміністрації аргументувати свої рішення; право на розгляд справи неупереджено, справедливо та впродовж розумного часу; право на відшкодування шкоди, заподіяної інституціями ЄС; право спілкування з інституціями ЄС однією з мов Договорів⁸. Дане право є метанормою, яка визнає за особою суб'єктивне

⁴ 12 Principles of Good Democratic Governance / Council of Europe. Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level. Strasbourg: Council of Europe, 2008 (rev. 2022). URL: <https://www.coe.int/en/web/centre-of-expertise-for-multilevel-governance/12-principles>.

⁵ Hooghe L., Marks G. Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance. *The American Political Science Review*. 2003. Vol. 97. No. 2. P. 233. DOI: 10.1017/S0003055403000649.

⁶ Hooghe L., Marks G. Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance. *The American Political Science Review*. 2003. Vol. 97. No. 2. P. 237–239. DOI: 10.1017/S0003055403000649.

⁷ Ostrom E. A long polycentric journey. *Annual Review of Political Science*. 2010. Vol. 13. P. 552. DOI: 10.1146/annurev.polisci.090808.123259.

⁸ Кагановська Т. Є., Сербогін В. О. Право на належне адміністрування як конституційне право особи: досвід ЄС. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2024. Вип. 37. С. 17–20. DOI: 10.26565/2075-1834-2024-37-01.

право бути керованою належним чином і вимагає від тих, хто має владу, поважати права людини під час ведення публічних справ.

Таким чином, європейські стандарти належного врядування формують комплексну, багатовимірну систему вимог до публічного управління, в основі якої лежать принципи демократичної участі, прозорості, підзвітності, ефективності, верховенства права та поваги до прав людини. Ці стандарти не є застиглими – вони постійно розвиваються, доповнюючись новими аспектами (зокрема, цифровою трансформацією, екологічною сталістю, інклюзивністю), що ставить перед національними правовими системами завдання постійної адаптації.

2. Європейська хартія місцевого самоврядування та багаторівневе управління як інструменти імплементації стандартів good governance на місцевому рівні

Базовим міжнародно-правовим документом, що визначає стандарти захисту місцевого самоврядування в європейському просторі, є Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року (далі – Хартія). Ратифікована Україною 15 липня 1997 року, Хартія встановлює фундаментальні принципи організації та функціонування місцевого самоврядування: законодавче (а краще конституційне) закріплення; повноту і виключність повноважень; субсидіарність; адекватність повноважень фінансовим ресурсам; право на власні джерела фінансування; обмежений адміністративний нагляд; право на судовий захист самоврядування; право на свободу асоціацій⁹.

У Звіті Венеційської комісії «Про статус Європейської хартії місцевого самоврядування у внутрішньому правопорядку» (грудень 2025 р.) проаналізовано юридичну силу Хартії у 46 державах – членах Ради Європи. Висновки Комісії особливо актуальні для України: для забезпечення повноцінного захисту громад від надмірного втручання центрального уряду, особливо в умовах воєнного стану, норми Хартії повинні мати пряму дію у національних судах¹⁰.

Порівняльний аналіз патернів місцевої автономії в Європі здійснено у фундаментальній монографії А. Ладнера, Н. Койффера та інших авторів «Patterns of Local Autonomy in Europe», у якій застосовано багатовимірний індекс місцевої автономії (Local Autonomy Index, LAI) до 39 країн, включно

⁹ Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. ETS № 122. Ратифіковано Україною Законом № 452/97-ВР від 15.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.

¹⁰ Report on the Status of the European Charter of Local Self-Government in the Domestic Legal Order: Venice Commission. CDL-AD(2025)049. Adopted at the 144th plenary session, Venice, 12–13 December 2025. URL: <https://www.venice.coe.int>.

з Україною, за період 1990–2014 рр.¹¹. Оновлена версія індексу (LAI 2.0) охоплює 57 країн за період 1990–2020 рр. і дозволяє оцінювати динаміку фіскальної, політичної та адміністративної автономії в порівняльному вимірі¹². Дані LAI свідчать, що Україна за окремими параметрами місцевої автономії наблизилася до європейських середніх показників, проте за низкою індикаторів (зокрема, наявність ефективного судового нагляду за актами ОМС, повнота фіскальної автономії) залишається відставання.

Особливим інституційним інструментом реалізації стандартів good governance на місцевому та регіональному рівнях у ЄС стала Хартія багаторівневого управління в Європі, ухвалена Комітетом регіонів ЄС у 2014 році. Цей документ визначає багаторівневе врядування як «скоординовані зусилля з боку ЄС, держав-членів, місцевих і регіональних органів влади, засновані на партнерстві та спрямовані на розроблення і реалізацію політики ЄС». Принципово важливим є визнання необхідності участі недержавних суб'єктів – бізнес-структур, інституцій громадянського суспільства, пересічних громадян¹³.

Подальший розвиток підходів до багаторівневого управління відображено у Звіті про багаторівневе управління, прийнятому Європейським комітетом з демократії та управління (CDDG) Ради Європи 23–24 листопада 2023 року. У ньому MLG розглядається через три виміри: територіальну багаторівневність, багатосекторність та багатосуб'єктність. Як слушно зауважує українська дослідниця Е. Зейтуллаєва, багаторівневе управління являє собою «надзвичайно динамічну систему, що характеризується гнучкістю й диверсифікацією взаємодій управлінських суб'єктів у крестериторіальному та кроссекторальному вимірах»¹⁴.

Європейський досвід імплементації стандартів good governance свідчить про те, що ефективне функціонування місцевого самоврядування неможливе без розвинутої системи інструментів партисипативної демократії. Варто зазначити, що нормативне закріплення принципу участі у

¹¹ Ladner A., Keuffer N., Baldersheim H., Hlepas N., Swianiewicz P., Steyvers K., Navarro C. *Patterns of Local Autonomy in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. 339 p. DOI: 10.1007/978-3-319-95642-8.

¹² Ladner A., Keuffer N., Bastianen A. *Local Autonomy Around the World: The Updated and Extended Local Autonomy Index (LAI 2.0)*. *Regional & Federal Studies*. 2024. Vol. 34. No. 3. P. 289–311. DOI: 10.1080/13597566.2023.2295955.

¹³ Кагановська Т. Є., Сergyгін В. О. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 18–19. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-01.

¹⁴ Кагановська Т. Є., Сergyгін В. О. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 15–16. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-01.

статтях 10 і 11 Договору про Європейський Союз стало правовою основою для розвитку Європейської громадянської ініціативи (з 2012 р.), громадянських асамблей (зокрема, ірландської моделі), партисипативного бюджетування, Конференції з питань майбутнього Європи¹⁵. Кодекс належної практики проведення референдумів Венеційської комісії (2007) формує методологічну основу для проведення референдумів на національному та місцевому рівнях.

Принципово важливим інструментом забезпечення стандартів належного врядування в європейському просторі є практика Європейського суду з прав людини. Хоча ЄСПЛ безпосередньо не розглядає скарги на порушення Європейської хартії місцевого самоврядування, у численних рішеннях суд формулює стандарти, що мають значення для захисту прав громад та забезпечення стандартів good governance. Наприклад, у рішенні «Pişkin v. Turkey» (15 грудня 2020 р.) Суд аналізував межі дерогації за ст. 15 ЄКПЛ і встановив, що навіть під час надзвичайного стану повинні забезпечуватися гарантії пропорційності заходів¹⁶. У серії рішень «Şahin Alpay v. Turkey» та «Mehmet Hasan Altan v. Turkey» (20 березня 2018 р.) ЄСПЛ підтвердив необхідність ефективного судового контролю навіть в умовах дерогації¹⁷.

Окрему категорію європейських стандартів good governance становлять рекомендації та програмні документи ОЕСР, що мають велике методологічне значення для оцінки якості публічного управління. Зокрема, OECD Public Governance Review, Multi-Level Governance Framework, рекомендації щодо ефективного публічного інвестування на субнаціональному рівні формують детальний інструментарій для аналізу та вдосконалення муніципального управління. Як зазначається у Звіті ОЕСР «Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance» (2023), Україна має значний потенціал для імплементації моделі поліцентричного багаторівневого управління, що відповідає сучасним європейським тенденціям¹⁸. Однак для повноцінної реалізації цього потенціалу необхідно завершити інституційні реформи, зокрема впровадити інститут префектів, реформувати регіональний рівень,

¹⁵ Воронов М. М. Пряма демократія і демократія участі в Європейському Союзі: сутність, межі і нормативне забезпечення. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 39. С. 79–80. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-07.

¹⁶ Pişkin v. Turkey. Application No. 33399/18. Judgment of the European Court of Human Rights of 15 December 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

¹⁷ Şahin Alpay v. Turkey. Application No. 16538/17. Judgment of the European Court of Human Rights of 20 March 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

¹⁸ Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance / OECD. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/63a9908d-en.

забезпечити баланс між централізованим оборонним плануванням та автономією громад.

Не менш значущими є рішення ЄСПЛ щодо екстратериторіальної дії Конвенції під час збройних конфліктів. У справі «Georgia v. Russia (II)» (21 січня 2021 р.) Велика палата ЄСПЛ встановила юрисдикцію Конвенції в умовах окупації, відійшовши від жорсткого критерію «ефективного контролю». Цей прецедент є ключовим для оцінки обов'язків окупаційної влади щодо забезпечення прав людини та функціонування місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях України¹⁹.

Узагальнюючи європейський досвід, можна виокремити такі ключові інституційно-правові інструменти імплементації стандартів good governance на місцевому рівні: 1) міжнародно-правові договори, що встановлюють базові гарантії (Європейська хартія місцевого самоврядування та її Додатковий протокол 2009 р.); 2) рекомендаційні документи Ради Європи (12 принципів належного демократичного врядування, Рекомендація CM/Rec(2023)5); 3) інструменти оцінки та сертифікації (ELoGE); 4) механізми порівняльного моніторингу (LAI, Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи); 5) практика ЄСПЛ як засіб судового захисту прав; 6) політичні та програмні документи ЄС (Хартія багаторівневого управління 2014 р., Звіт CDDG 2023 р., Регламент 1059/2003 щодо NUTS).

Принципово важливо зазначити, що сучасний європейський підхід до стандартів good governance характеризується інтегральним характером – поєднанням нормативного, інституційного, фінансового та культурного вимірів. Як зазначається у Звіті CDDG про багаторівневе управління, реалізація стандартів належного врядування передбачає узгоджені дії на всіх рівнях врядування: міжнародному, наднаціональному, транскордонному, національному та субнаціональному (регіональному, проміжному та місцевому)²⁰. Це означає, що для країн-кандидатів на вступ до ЄС імплементація стандартів good governance не зводиться до простого ухвалення нормативно-правових актів, вона передбачає формування цілісної інституційної екосистеми та культури публічного управління, заснованої на демократичних цінностях.

Особливе місце в системі стандартів good governance посідає принцип верховенства права (rule of law), що становить наскрізний елемент усіх 12 принципів Ради Європи. У контексті місцевого самоврядування цей

¹⁹ Georgia v. Russia (II) [GC]. Application No. 38263/08. Judgment of the European Court of Human Rights of 21 January 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

²⁰ Кагановська Т. Є., Сergygin B. O. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 39. С. 18–19. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-01.

принцип проявляється у вимогах: законодавчого закріплення повноважень ОМС; забезпечення передбачуваності та правової визначеності дій муніципальної влади; ефективного судового захисту прав громадян та юридичних осіб у відносинах з ОМС; недопущення зловживань повноваженнями; верховенства Конституції та законів. У контексті євроінтеграційних прагнень України принцип верховенства права набуває особливого значення з огляду на те, що це один з основоположних принципів ЄС, закріплений у ст. 2 Договору про Європейський Союз.

3. Імплементация стандартів належного врядування в діяльність ОМС України до повномасштабного вторгнення

Імплементация європейських стандартів належного врядування в діяльність органів місцевого самоврядування України тісно пов'язана з реформою децентралізації, започаткованою у 2014 році ухваленням Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Як зазначається у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, «завдяки реформам багаторівневих структур управління, які розпочалися у 2014 р., було надано значний імпульс розвитку держави та її регіонів, зокрема створено нову законодавчу базу для місцевого самоврядування та державної регіональної політики»²¹. Однією з трьох стратегічних цілей державної регіональної політики до 2027 р. визначено саме «розбудову ефективного багаторівневого врядування», що становить стратегічну мету імплементации стандартів good governance.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014 р.) у статті 446 розділу 27 «Транскордонне та регіональне співробітництво» зобов'язує сторони «сприяти взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики, зокрема методів формування та впровадження регіональних політик, з особливим акцентом на багаторівневному управлінні та партнерстві, розвитку відсталих територій та територіальному співробітництві»²². Це положення створило міжнародно-правову основу для подальшої імплементации європейських стандартів.

Реалізація реформи децентралізації у 2014–2021 роках мала об'єктивно позитивні результати в контексті імплементации стандартів good governance. По-перше, було сформовано 1469 територіальних громад (порівняно з понад 11 500 у 2014 р.), що дозволило підвищити їхню фінансову та

²¹ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2020 р. № 695 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text>.

²² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

інституційну спроможність. По-друге, проведено фіскальну децентралізацію – муніципалітети України стали відповідальними за понад 31% усіх публічних витрат (12,5% ВВП), що, за даними ОЕСР, перевищує середній показник по організації. По-третє, оптимізовано субрегіональний (районний) рівень – кількість районів зменшено з 490 до 136²³.

Не менш важливим аспектом імплементації стандартів good governance стало вдосконалення інструментів партисипативної демократії на місцевому рівні. С. Серьогіна зазначає, що реформа місцевого самоврядування створила сприятливі передумови для функціонування багаторівневого управління, концептуальну основу якого становлять принципи залучення громадян, транспарентності, підзвітності органів влади, відповідальності їх за результати діяльності, нетерпимості до корупції²⁴. У численних об'єднаних територіальних громадах було сформовано статuti з розгорнутими механізмами участі громадян: громадські слухання, місцеві ініціативи, бюджети участі, консультативно-дорадчі органи.

Підтвердженням позитивної динаміки імплементації стандартів good governance стало дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Ради Європи у вересні-жовтні 2024 року. За його результатами, 77,3% опитаних громадян висловили підтримку процесів децентралізації та очікують їх відновлення після завершення війни. Це переконливо засвідчує суспільну легітимність реформи та її відповідність потребам громадян.

Водночас до повномасштабного вторгнення залишалися невирішеними кілька принципових питань, що ускладнювали повноцінну імплементацію європейських стандартів good governance. По-перше, реформу так і не вдалося вивести на конституційний рівень, низка спроб внесення змін до Конституції України у 2015–2021 роках не отримали остаточної реалізації. По-друге, не вдалося ліквідувати інститут місцевих державних адміністрацій та запровадити інститут префектів як координаційно-наглядових органів, що відповідає європейській моделі. По-третє, регіональне самоврядування існувало фактично номінально, не маючи власних виконавчих органів і відповідної ресурсної бази²⁵. По-четверте,

²³ Кагановська Т. Є., Серьогін В. О. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 39. С. 28–29. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-01.

²⁴ Серьогіна С. Г. Особливості організації та здійснення місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2023. Вип. 46. С. 196–207. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-196.

²⁵ Малиновський В. Я. Стан і перспективи розвитку багаторівневого управління в Україні в контексті реалізації цілей Державної стратегії регіонального розвитку. Регіональна економіка. 2024. № 4. С. 13–14. DOI: 10.36818/1562-0905-2024-4-2.

законодавство про адміністративно-територіальний устрій та про місцевий референдум так і не було ухвалено. По-п'яте, інструменти партисипативної демократії на місцевому рівні мали фрагментарне законодавче регулювання, що ускладнювало їх ефективне застосування.

І. Заяць та В. Куйбіда слушно зазначають, що наявний обласний поділ України, нав'язаний у 1930-х роках в інтересах Москви, не відповідає сучасним вимогам європейського багаторівневого управління. Автори обґрунтовують необхідність моделювання нового адміністративно-територіального поділу України на третьому адміністративному рівні, що відповідатиме вимогам Номенклатури територіальних одиниць для статистики (NUTS), встановленим Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1059/2003²⁶.

Незважаючи на ці системні проблеми, до 24 лютого 2022 р. в Україні була створена базова інституційно-правова основа для імплементації європейських стандартів *good governance*. Варто зазначити, що протягом 2020–2021 років значно збільшився обсяг фінансування заходів щодо регіонального та місцевого розвитку, що сприяло підвищенню якості та доступності публічних послуг. Внутрішні реформи забезпечували в цілому позитивну динаміку України в основних міжнародних рейтингах. Таким чином, до повномасштабного вторгнення Україна перебувала на стадії динамічної, хоча й нерівномірної імплементації стандартів *good governance*, з очевидними успіхами в одних сферах (фіскальна децентралізація, формування спроможних громад) та залишковими проблемами в інших (конституційне закріплення, регіональне самоврядування, нагляд за законністю).

Окремо слід зазначити прогрес у сфері цифрової трансформації публічних послуг, що безпосередньо корелює зі стандартами *good governance*, зокрема принципом ефективності та доступності. Запровадження порталу «Дія», Єдиної платформи місцевої електронної демократії (e-DEM), електронних адміністративних послуг для громадян та юридичних осіб дозволило значно підвищити рівень доступу громадян до муніципального управління. Цифровізація стала одним з ключових інструментів забезпечення відповідності українських ОМС європейським стандартам *good governance*, що особливо важливо в контексті виконання Європейської цифрової порядку денного (European Digital Agenda) – складової *acquis communautaire*. Слід також відзначити, що цифрова трансформація створила інфраструктурний фундамент, який згодом

²⁶ Заяць І. Я., Куйбіда В. С. Щодо регіональної системи органів публічної влади: генезис і перспективи. Український часопис конституційного права. 2024. № 2. С. 30–31. DOI: 10.30970/jcl.2.2024.2.

дозволив зберегти функціонування публічних послуг навіть в умовах повномасштабного вторгнення.

4. Особливості функціонування ОМС в умовах воєнного стану в контексті стандартів належного врядування

Введення в Україні правового режиму воєнного стану з 24 лютого 2022 року фундаментально змінило умови функціонування органів місцевого самоврядування та поставило перед державою низку безпрецедентних викликів щодо забезпечення відповідності європейським стандартам належного врядування. Ці виклики мають комплексний характер і потребують системного аналізу.

4.1. Дерогація від ЄКПЛ та конституційні засади обмеження прав

Однією з перших правових дій української держави стало повідомлення Генерального секретаря Ради Європи про відступ (дерогацію) від виконання окремих зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини відповідно до її статті 15. Як обґрунтовують К. Дзехісару і В. Цевелекос, ця дерогація охопила широке коло прав (ст. 5, 6, 8–11, 13, 14 ЄКПЛ), однак не означає безмежності обмежень – принцип пропорційності продовжує діяти, а перелік прав, що не підлягають дерогації, залишається непорушним²⁷.

Правовий аналіз дерогації України, здійснений Радою Європи у листопаді 2022 року, підтвердив відповідність українських заходів європейським стандартам, водночас наголосивши на необхідності постійної оцінки пропорційності обмежень²⁸. Посібник ЄСПЛ щодо ст. 15 Конвенції (2025) систематизує ключові вимоги до дерогацій: публічність повідомлення, тимчасовий характер заходів, пропорційність, дотримання інших міжнародних зобов'язань²⁹. Ці вимоги мають безпосереднє значення для оцінки конституційності та правомірності обмеження повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

4.2. Військові адміністрації та трансформація моделі взаємодії

Запровадження інституту військових адміністрацій (далі – ВА) є однією з найбільш помітних особливостей функціонування публічної влади в умовах воєнного стану. Як ґрунтовно проаналізував Ю. Ключковський, у воєнний час сформувалися три форми організації влади на місцях – повне

²⁷ Dzehtsiarou K., Tzevelekos V. P. A Thorny Road to Democracy, Human Rights and the Rule of Law: Ukraine and the European Court of Human Rights. *European Convention on Human Rights Law Review*. 2022. Vol. 3. No. 4. P. 427–428. DOI: 10.1163/26663236-03040001.

²⁸ Legal Analysis of the Derogation Made by Ukraine under Article 15 of the European Convention on Human Rights and Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights / Council of Europe. Strasbourg, November 2022. URL: <https://rm.coe.int/legal-analysis-of-the-derogation-made-by-ukraine-under-article-15-of-t/1680aa8e2c>.

²⁹ Guide on Article 15 of the Convention – Derogation in Time of Emergency / European Court of Human Rights. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng.

функціонування ОМС; співіснування ОМС із військовими адміністраціями; повна передача повноважень державним структурам у вигляді військових адміністрацій населених пунктів³⁰. Основоположними принципами цих обмежень, як підкреслює дослідник, мають бути пропорційність і тимчасовість.

Емпіричне дослідження М. Рабіновича, Т. Бріка, А. Дарковича та інших, проведене у прифронтових регіонах (Суми, Чернігів, Херсон, Харків, Запоріжжя), виявило сім типів шоків, що зазнали громади, та визначило фактори, які формують інституційну стійкість: населення громади, фінансова база, довіра громадян³¹. Автори переконливо доводять, що децентралізаційна реформа стала ключовим фактором стійкості України та підвищила спроможність громад протистояти кризі. Однак вони ж застерігають про ризики політичного зловживання механізмом військових адміністрацій. Подальший аналіз тих самих авторів у дослідженні «Ukrainian Decentralization under Martial Law» (2025) на основі 42 інтерв'ю зі стейкхолдерами у прифронтових регіонах підтверджує цей висновок та вказує на додатковий ризик щодо небезпеки централізації фондів відновлення, що може підірвати фінансову автономію громад³². Це безпосередньо ставить під загрозу принцип ефективного фінансового управління як один з 12 принципів good governance Ради Європи. О. Кеудель і О. Гусс на основі опитування 204 місцевих органів влади та інтерв'ю, проведених у воєнний час, виявили три механізми поліцентричності українського врядування: циркуляція місцевих знань, мобілізація ресурсів та сприяння інноваціям. Їхні висновки переконливо демонструють, що поліцентрична система врядування може ефективно забезпечувати стійкість у тривалій екстремальній кризі³³. Це є потужним емпіричним підтвердженням теоретичних положень Е. Остром та свідчить про відповідність української моделі врядування поліцентричним стандартам, що високо оцінюються в європейській доктрині.

У практиці функціонування публічної влади на місцях сформувалися дві базові моделі цивільно-військової взаємодії. Перша модель – «синергії та субординації», характерна для умовно тилкових та прифронтових регіонів,

³⁰ Ключковський Ю. Б. Правове регулювання місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Право України*. 2024. № 6. С. 64–65. DOI: 10.33498/louu-2024-06-061.

³¹ Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Savisko M., Hatsko V., Tytiuk S., Piddubnyi I. Explaining Ukraine's Resilience to Russia's Invasion: The Role of Local Governance. *Governance*. 2024. Vol. 37. No. 4. P. 1121–1125. DOI: 10.1111/gove.12827.

³² Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Hatsko V., Savisko M. Ukrainian Decentralization under Martial Law: Challenges for Regional and Local Self-Governance. *Post-Soviet Affairs*. 2025. Vol. 41. No. 5. P. 411–415. DOI: 10.1080/1060586X.2025.2520167.

³³ Keudel O., Huss O. Polycentric Governance in Practice: The Case of Ukraine's Decentralised Crisis Response during the Russo-Ukrainian War. *Journal of Public Finance and Public Choice*. 2024. Vol. 39. No. 1. P. 10–15. DOI: 10.1332/25156918Y2023D000000002.

де ОМС зберегли інституційну спроможність (Київ, Львів, Дніпро, Полтава, інші обласні центри західних та центральних областей). У цих випадках утворені обласні та районні військові адміністрації здійснюють загальну військову координацію, тоді як ОМС, маючи бюджет, комунальні ресурси та розгалужений апарат, виступають головним ресурсним та логістичним центром. Друга модель – «заміщення» застосовується на фронтових, тимчасово окупованих або деокупованих територіях, де ОМС не можуть здійснювати свої повноваження. За рішенням Президента України утворюються військові адміністрації населених пунктів, начальник яких одноосібно перебирає на себе всі повноваження відповідної ради, виконавчого комітету та голови. Місцеве самоврядування тимчасово припиняє своє функціонування³⁴.

Принципово важливим викликом моделі «синергії та субординації» є питання розмежування компетенцій та уникнення дублювання функцій. Право начальника військової адміністрації зупиняти дію рішень місцевих рад, хоч і є інструментом забезпечення оборонних пріоритетів, створює потенційні ризики для самоврядності та може призводити до конфліктів. Це питання потребує подальшого нормативного врегулювання з огляду на стандарти Європейської хартії місцевого самоврядування, зокрема її статті 8 щодо обмеженості адміністративного нагляду за діяльністю ОМС. О. Петришин вказує, що балансування між централізацією та децентралізацією в кризових умовах повинне ґрунтуватися на принципі субсидіарності та забезпечувати збереження дієздатності ОМС як ключового фактора стійкості держави³⁵.

4.3. Фінансова автономія та новий фіскальний виклик

Принцип ефективного фінансового управління, що є одним з 12 принципів *good governance* Ради Європи, а також ст. 9 Європейської хартії місцевого самоврядування передбачають належні фінансові ресурси, пропорційні повноваженням ОМС. У перший рік повномасштабної війни (2022) бюджети громад продемонстрували значну фінансову стійкість, оскільки податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) зі значно збільшених зарплат військових залишався у громадах. Це дозволило ОМС не лише виконувати свої функції, а й активно підтримувати Сили оборони.

Проте у жовтні 2023 року набув чинності Закон № 3428-IX, яким так званий «військовий ПДФО» був повністю вилучений з місцевих бюджетів і

³⁴ Воронов М. М., Ганжук О. А. Роль і місце місцевого самоврядування в Україні в сфері оборони: правове регулювання, стан і виклики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 40. С. 82–83. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-40-07.

³⁵ Петришин О. О. Трансформація місцевого самоврядування в Україні: балансування між централізацією та децентралізацією в кризових умовах. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 47. С. 28–30. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-22.

переспрямований до державного бюджету на централізовані цілі. Це рішення, як зазначається у спільному дослідженні М. Воронова та О. Ганжука, створило парадокс: держава легалізувала право громад допомагати армії (Закон № 9559-д), але суттєво обмежила їхню фінансову спроможність, що є головним викликом для сталості нової парадигми взаємодії³⁶. Виник прямий конфлікт із принципом адекватності повноважень фінансовим ресурсам, закріпленим у ст. 9 Хартії. Р. Бедрій підтверджує цю тезу, демонструючи, що економічний вимір місцевого самоврядування в умовах воєнного стану характеризується падінням податкової бази, зростанням видатків на цивільний захист та підтримку внутрішньо переміщених осіб, залежністю від трансфертів центрального уряду³⁷. Бюджетна стійкість українських ОМС позитивно корелюється з меншою експозицією до бойових дій, більшою чисельністю населення та вищою явкою виборців³⁸.

Принципово важливою є позиція ОЕСР, висловлена у звіті «Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance» (2023), згідно з якою залучення муніципалітетів є критичним для проектування ініціатив з відновлення, які відповідають територіально диференційованим потребам³⁹. Рекомендована організацією модель префектур має забезпечувати нагляд за законністю рішень без підриву муніципальної автономії. Цей підхід відповідає європейським стандартам good governance і повинен бути врахований під час подальшої реформи.

Проблема правової невизначеності у сфері фінансової підтримки Сил оборони з місцевих бюджетів отримала часткове вирішення з ухваленням Закону № 9559-д «Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з підтримки сектору безпеки і оборони України». Цей закон легалізував існуючу практику та надав ОМС чіткі повноваження ухвалювати рішення про надання фінансової та матеріальної підтримки сектору безпеки і оборони в період дії воєнного або надзвичайного стану, затверджувати місцеві програми підтримки Сил оборони та фінансувати закупівлю товарів і послуг для військових (окрім зброї та боєприпасів). Однак тривала затримка з

³⁶ Воронов М. М., Ганжук О. А. Роль і місце місцевого самоврядування в Україні в сфері оборони: правове регулювання, стан і виклики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 40. С. 84–86. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-40-07.

³⁷ Бедрій Р. Б. Економічний вимір місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. Право України. 2024. № 6. С. 94–106. DOI: 10.33498/louu-2024-06-094.

³⁸ Rabinovych M., Darkovich A., Brik T. Predicting Budget Robustness of Ukrainian Local Self-Government during Russia's War against Ukraine. East European Politics. 2024. Published online 04 Dec 2024. DOI: 10.1080/21599165.2024.2435817.

³⁹ Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance / OECD. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/63a9908d-en.

підписанням закону Президентом України створила парадоксальну ситуацію, коли громади продовжували діяти у «сірій зоні» правового регулювання⁴⁰. Це є наочним прикладом того, як політична та інституційна неузгодженість на національному рівні підриває реалізацію стандартів правової визначеності – одного з ключових елементів верховенства права як принципу good governance.

4.4. Демократія участі в умовах воєнного стану

Особливі виклики виникають перед інструментами партисипативної демократії в умовах воєнного стану. З одного боку, безпекові обмеження (заборона масових зібрань, обмеження свободи пересування, дерогація окремих політичних прав) об'єктивно ускладнюють використання класичних форм участі. З іншого – Україна продемонструвала здатність адаптувати ці інструменти до нових реалій.

Революційним кроком стало ухвалення Закону України № 3703-IX від 9 травня 2024 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування», яким Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» доповнено статтею 6-1. Ця стаття закріпила суттєво розширений перелік форм участі територіальної громади: місцевий референдум; загальні збори (конференція) жителів; місцева ініціатива; громадські слухання; участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету; публічні консультації; консультативно-дорадчий орган; громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування; інші форми участі, що не суперечать закону⁴¹.

Нове законодавство формує нову парадигму локальної демократії в Україні, спрямовану на систематизацію та посилення механізмів громадської участі. Водночас постають потенційні виклики: ризики формалізму, недостатня спроможність органів місцевого самоврядування та громадськості, необхідність забезпечення реального впливу результатів участі на прийняття рішень⁴². Своєчасне ухвалення Закону № 3703-IX, зважаючи на тривалі реформи та майбутні завдання повоєнного відновлення, свідчить про стратегічне бачення ролі поглибленої участі громадян у зміцненні місцевого самоврядування.

⁴⁰ Воронов М. М., Ганжук О. А. Роль і місце місцевого самоврядування в Україні в сфері оборони: правове регулювання, стан і виклики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 40. С. 85–86. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-40-07.

⁴¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування: Закон України від 09.05.2024 № 3703-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#Text>.

⁴² Воронов М. М. Нова парадигма локальної демократії в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 193–195. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.1.25.

Не менш важливим є Закон України «Про публічні консультації» (червень 2024 р.), який визначає основні засади (стандарти) реалізації цієї форми безпосередньої демократії. Закон набере чинності через 12 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану, що означає його повноцінне функціонування лише у поствоєнний період. Як зауважує О. С. Волохов, інститут публічних консультацій є обов'язковим етапом правотворчої діяльності, і його ефективність значною мірою залежить від відповідності міжнародним стандартам залучення громадськості⁴³.

Дослідження А. Муртішевої щодо електронного голосування як засобу забезпечення належного врядування на досвіді Естонії показує перспективи цифровізації інструментів участі громадян, що особливо актуально в умовах війни⁴⁴. Цифрова трансформація е-демократії, реалізована через платформу «Дія», Єдину платформу місцевої електронної демократії (e-DEM) та інші ресурси, дозволяє зберегти базові механізми участі громадян у вирішенні питань місцевого значення навіть в умовах обмежень воєнного стану.

Особливе значення в умовах війни набувають інклюзивні форми участі громадян, спрямовані на залучення вразливих груп – внутрішньо переміщених осіб, постраждалих, ветеранів, родин загиблих захисників. Європейські стандарти *good governance*, зокрема 11-й принцип Ради Європи (права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість), вимагають створення спеціальних механізмів представництва інтересів цих груп. Українські громади, особливо ті, що приймали значну кількість ВПО, демонструють інноваційні практики у цьому напрямку – створення громадських рад ВПО, інтеграція їх представників у консультативно-дорадчі органи, проведення спеціалізованих громадських слухань. Цей досвід становить цінний внесок у розвиток європейських стандартів інклюзивної демократії участі та може бути запропонований Україною як національний внесок до *acquis communautaire* у відповідних сферах.

Також важливо зазначити, що в умовах воєнного стану розширене застосування інструментів партисипативної демократії на місцевому рівні відіграє важливу компенсаторну функцію щодо обмежень політичних прав на національному рівні (зокрема, неможливості проведення виборів). Місцева демократія участі, поряд із судовим захистом прав, формами громадського контролю та підзвітністю органів влади, виступає основою для збереження демократичної легітимності публічного управління. У

⁴³ Волохов О. С. Публічні консультації як етап правотворчої діяльності в Україні: ефективність правових механізмів та міжнародні стандарти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 26–34. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.1.3.

⁴⁴ Муртішева А. О. Електронне голосування як засіб забезпечення належного врядування: досвід Естонії, перспективи для України. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2023. Вип. 46. С. 173–183. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-173.

системах багаторівневого управління різні рівні мають взаємодоповнювати один одного, забезпечуючи цілісну систему демократичної легітимності⁴⁵. Цей підхід має бути врахований у подальшому розвитку партисипативної демократії в Україні.

4.5. Нова роль ОМС у сфері оборони і безпеки

Принципово новим аспектом функціонування ОМС в умовах воєнного стану стала їхня роль у сфері національної оборони та безпеки. Відбулася фундаментальна трансформація – ОМС, що історично виконували лише делеговані державою адміністративні функції, перетворилися на одного з ключових суб'єктів національного спротиву⁴⁶. Сформувалася концепція «громади-фортеці», де громада виступає не лише адміністративно-територіальною одиницею, а й активним учасником забезпечення безпеки.

Доктринальне осмислення цієї трансформації запропоновано у працях М. Баймуратова та Б. Кофмана, які вводять у науковий обіг концепцію «мілітарного муніципалізму». Автори аналізують трансформацію муніципальних функцій під впливом воєнного стану, зокрема набуття громадами оборонних та безпекових повноважень⁴⁷. Цей підхід частково виходить за межі класичних стандартів *good governance*, що традиційно фокусуються на цивільних аспектах публічного управління, проте відповідає духові концепції – забезпеченню добробуту та безпеки громадян на місцевому рівні. Стійкість системи земельного адміністрування в умовах воєнного стану демонструє, як цифрова трансформація дозволила громадам зберегти контроль над земельним кадастром та забезпечити наповнення місцевих бюджетів у зонах ризику⁴⁸. Це є яскравим прикладом адаптації стандартів ефективності та результативності до екстремальних умов.

Дослідження І. Бодрової щодо ролі місцевого самоврядування в національній системі стійкості (*resilience*) показує, що інституційні, фінансові та управлінські чинники, які забезпечують здатність територіальних громад протистояти кризам, безпосередньо корелюють зі

⁴⁵ Hooghe L., Marks G. Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance. *The American Political Science Review*. 2003. Vol. 97. No. 2. P. 233–243. DOI: 10.1017/S0003055403000649.

⁴⁶ Воронов М. М., Ганжук О. А. Роль і місце місцевого самоврядування в Україні в сфері оборони: правове регулювання, стан і виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2025. Вип. 40. С. 80–81. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-40-07.

⁴⁷ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність. *Право України*. 2024. № 6. С. 38–60. DOI: 10.33498/louu-2024-06-038.

⁴⁸ Kozikov A., Kuznetsova D. Resilience of Ukraine's Land Administration System under Martial Law. *Nordic Journal of Surveying and Real Estate Research*. 2026. Vol. 19. No. 1. DOI: 10.5281/zenodo.153355.

стандартами good governance ⁴⁹. Чим вищий рівень імплементації європейських стандартів, тим вища стійкість громади.

Особливої уваги заслуговує «людський вимір» функціонування ОМС в умовах війни, який досліджує О. Батанов. Автор аналізує взаємодію людини та місцевого самоврядування крізь призму викликів повномасштабної війни, зокрема забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих ветеранів, постраждалих від військових дій⁵⁰. Цей аспект безпосередньо корелює з принципом 11 з 12 принципів Ради Європи – права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість.

Системна оцінка особливостей функціонування ОМС в умовах воєнного стану дозволяє констатувати, що Україна продемонструвала високий рівень адаптації до екстремальних викликів. Як зазначається у Звіті CDDG про багаторівневе управління (2023), за 2022 рік Україна зміцнила свою багаторівневу систему врядування через упровадження основних реформ децентралізації. ОМС стали спроможними здійснювати нові повноваження, забезпечують всі основні публічні послуги та виконують ключові соціальні функції, адаптовані до потреб громадян. Менш ніж за 5 років Україна здійснила одну з найрадикальніших реформ MLG у Європі⁵¹.

Водночас залишається низка викликів, що вимагають подальшого правового та інституційного вдосконалення для забезпечення повноцінної відповідності європейським стандартам good governance, що буде проаналізовано в наступному розділі.

5. Перспективи завершення імплементації європейських стандартів належного врядування в діяльність ОМС України в контексті євроінтеграції

Завершення повномасштабної фази війни (за будь-яким сценарієм) актуалізує комплекс завдань щодо відновлення країни, її подальшої євроінтеграції та завершення системних реформ. У контексті імплементації європейських стандартів належного врядування в діяльність органів місцевого самоврядування можна виокремити такі стратегічні напрями.

Перший напрям – завершення конституційної реформи децентралізації. Як зазначає С. Сergyна, стратегічним пріоритетом є вивід реформи

⁴⁹ Бодрова І. І. Місцеве самоврядування в національній системі стійкості. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2023. Вип. 46. С. 219–235. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-219.

⁵⁰ Батанов О. В. Людина в місцевому самоврядуванні: проблеми взаємодії в умовах викликів російсько-української війни. Право України. 2024. № 6. С. 14–37. DOI: 10.33498/louu-2024-06-014.

⁵¹ Кагановська Т. Є., Сergyна В. О. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 39. С. 28–29. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-01.

місцевого самоврядування на конституційний рівень, що передбачає внесення змін до Конституції України в частині децентралізації⁵². У межах конституційної реформи мають бути закріплені такі принципи: повне ствердження місцевого самоврядування як засади конституційного ладу; повноваження органів регіонального самоврядування з власними виконавчими органами; інститут префектів як координаційно-наглядових органів; матеріально-фінансові гарантії муніципальної автономії. Цей напрям прямо відповідає вимогам ст. 2 Європейської хартії місцевого самоврядування щодо конституційного або законодавчого закріплення принципу місцевого самоврядування.

Другий напрям – запровадження інституту префектів. Балансування між централізацією та децентралізацією в кризових умовах вимагає створення ефективного механізму нагляду за законністю рішень ОМС⁵³. Префектура має бути одноосібним органом з допоміжним апаратом, а не дублювати структуру нинішніх місцевих державних адміністрацій. Префекти повинні мати повноваження звертатися до адміністративних судів у разі сумніву в законності актів ОМС, але не скасовувати ці акти за власним розсудом. Стосовно власних повноважень – нагляд має поширюватися лише на законність; стосовно делегованих – на законність і обґрунтованість. Така модель відповідає рекомендаціям ОЕСР⁵⁴.

Третій напрям – комплексна імплементація міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування. Як справедливо зазначають С. Чубарь та С. Болдирев, потребує системного підходу імплементація стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування, рекомендацій Ради Європи (зокрема, CM/Rec(2023)5 щодо принципів належного демократичного управління) та європейських адміністративних стандартів⁵⁵. У межах цього напрямку необхідно: 1) забезпечити пряму дію норм Хартії у національних судах згідно з висновками Венеційської комісії; 2) ухвалити закони про адміністративно-територіальний устрій та місцевий

⁵² Серьогіна С. Г. Напрямки реформування місцевого самоврядування в умовах відбудови України. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 47. С. 14–16. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-11.

⁵³ Петришин О. О. Трансформація місцевого самоврядування в Україні: балансування між централізацією та децентралізацією в кризових умовах. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 47. С. 22–25. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-22.

⁵⁴ Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance / OECD. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/63a9908d-en.

⁵⁵ Чубарь С. С. Теоретико-прикладні аспекти імплементації міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 47. С. 317–325. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-317.

⁵⁶ Болдирев С. В. Децентралізація в Україні: стратегічний підхід до реалізації міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 47. С. 42–51. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-42.

референдум; 3) гармонізувати національне законодавство з критеріями NUTS відповідно до Регламенту ЄС 1059/2003; 4) запровадити систему ELoGE для оцінки якості муніципального врядування.

Четвертий напрям – посилення ресурсного забезпечення місцевого самоврядування. О. Лялюк вказує, що кадрові, фінансові та матеріально-технічні ресурси ОМС є необхідними для ефективної участі громад у процесі післявоєнного відновлення⁵⁷. У межах цього напрямку потрібно: по-перше, переглянути правила розподілу податкових надходжень з урахуванням повоєнних реалій (зокрема, повернути «військовий ПДФО» громадам, можливо, частково); по-друге, розробити механізми співфінансування програм відновлення з державного, обласного та місцевого бюджетів; по-третє, забезпечити доступ ОМС до фондів ЄС у межах інструментів передвступної підтримки. Особливе значення має створення нової моделі фінансової автономії, що відповідатиме стандартам good governance.

П'ятий напрям – розвиток партисипативної демократії та цифровізація участі громадян. Інтеграція моделей прямої та партисипативної демократії має стати стратегічним напрямом розвитку сучасних політичних систем⁵⁸. Зокрема, потрібно: забезпечити повноцінне набрання чинності Законом «Про публічні консультації» після завершення воєнного стану; розробити підзаконні акти та методичні рекомендації щодо застосування інструментів, передбачених статтею 6-1 Закону «Про місцеве самоврядування»; розширити можливості Єдиної платформи місцевої електронної демократії (e-DEM); закріпити можливість проведення місцевих референдумів з урахуванням Кодексу належної практики Венеційської комісії.

Шостий напрям – реформа адміністративно-територіального устрою на регіональному рівні. Існуюча система обласного поділу, успадкована від радянських часів, не відповідає сучасним вимогам багаторівневого врядування⁵⁹. Необхідно провести ретельний аналіз існуючих областей на предмет того, наскільки вони будуть ефективними суб'єктами багаторівневого врядування, та розробити модель нового адміністративно-територіального поділу України на третьому адміністративному рівні. Така модель має відповідати вимогам NUTS, забезпечувати ефективну державну

⁵⁷ Лялюк О. Ю. Проблеми ресурсного забезпечення місцевого самоврядування в аспекті післявоєнного відновлення України. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2025. Вип. 49. С. 283–295. DOI: 10.31359/1993-0941-2025-49-283.

⁵⁸ Воронов М. М. Пряма демократія і демократія участі в Європейському Союзі: сутність, межі і нормативне забезпечення. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 39. С. 87. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-07.

⁵⁹ Заяць І. Я., Куйбіда В. С. Щодо регіональної системи органів публічної влади: генезис і перспективи. Український часопис конституційного права. 2024. № 2. С. 30–31. DOI: 10.30970/jcl.2.2024.2.

регіональну політику та відповідати цілям, визначеним статтями 174–178 Договору про функціонування ЄС.

Сьомий напрям – відновлення місцевого самоврядування на деокупованих територіях. Цей напрям є особливо складним та чутливим. Вважаємо, що необхідно розробити чіткі і прозорі механізми переходу від військової до цивільної адміністрації, відновлення комунального майна та матеріально-фінансової бази, реінтеграції громад до загальноукраїнської системи управління. Ключовою тут має бути відповідність європейським стандартам перехідного правосуддя та принципу верховенства права.

Восьмий напрям – реформа транзитного періоду між воєнним станом та поствоєнним відновленням. Принципово важливо забезпечити плавний перехід без правового вакууму. У цей період має бути ухвалений Закон про особливості організації та діяльності органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях; Закон про повернення від військової до цивільної адміністрації; оновлений Закон про територіальні громади; Закон про муніципальну власність; Закон про агенції регіонального розвитку. Усі ці законодавчі акти мають бути узгоджені з європейськими стандартами *good governance* та *acquis communautaire*.

Дев'ятий напрям – інтеграція до європейського простору багаторівневого врядування. Україна має активніше використовувати такі інституційні майданчики, як Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи (вже є членом), Європейський комітет регіонів (передбачено Угодою про асоціацію), Європейський комітет з демократії та управління (CDDG). Це дозволить не лише імплементувати європейські стандарти, а й брати участь у їх формуванні, особливо з урахуванням унікального досвіду України у функціонуванні ОМС в умовах воєнного стану. Цей досвід становить цінний внесок у розвиток самої концепції *good governance*.

Десятий напрям – інституційний розвиток та підготовка кадрів. Нова парадигма функціонування ОМС вимагає від працівників нових знань та навичок у сферах кризового менеджменту, оборонного планування, цивільного захисту, фінансового планування, європейського права⁶⁰. Необхідно розробити та впровадити відповідні державні навчальні програми для підвищення їхньої кваліфікації, у тому числі – у співпраці з Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи, ELoGE, асоціаціями ОМС.

Реалізація названих десяти стратегічних напрямів дозволить не лише завершити імплементацію європейських стандартів належного врядування

⁶⁰ Воронов М. М., Ганжук О. А. Роль і місце місцевого самоврядування в Україні в сфері оборони: правове регулювання, стан і виклики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 40. С. 87–88. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-40-07.

в діяльність органів місцевого самоврядування України, а й сформувати власну, національну модель good governance, що враховуватиме унікальний досвід функціонування ОМС в умовах війни. Така модель може стати цінним внеском України до європейського правового спадку та підставою для відкриття та успішного завершення відповідних розділів переговорного процесу щодо вступу до ЄС.

Особливе значення в євроінтеграційному контексті має відповідність українського законодавства про місцеве самоврядування переговорному кластеру 1 «Основи» (Cluster 1: Fundamentals), що охоплює питання верховенства права, демократичних інституцій та публічної адміністрації. У межах цього кластера Європейською Комісією здійснюється комплексний моніторинг відповідності країн-кандидатів європейським стандартам good governance, а отже, успішне завершення реформи місцевого самоврядування є необхідною передумовою прогресу в переговорах. Як зазначається у щорічних звітах Європейської Комісії щодо України, реформа децентралізації є позитивним прикладом імплементації європейських стандартів, однак потребує продовження та поглиблення, особливо в напрямку конституційного закріплення та інституту префектів.

Не менш важливою є відповідність кластеру 6 «Зовнішні відносини» (Cluster 6: External Relations), у межах якого розглядаються питання регіональної політики ЄС та її координації з національними політиками. Імплементація стандартів good governance у регіональну політику України, зокрема через гармонізацію адміністративно-територіального устрою з критеріями NUTS, формування багаторівневої системи планування регіонального розвитку, розвиток транскордонного співробітництва, є необхідною передумовою для отримання Україною доступу до структурних фондів ЄС після вступу до Союзу.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки. По-перше, європейські стандарти належного врядування являють собою комплексну, багатовимірну систему вимог до публічного управління, що включає принципи демократичної участі, прозорості, підзвітності, ефективності, верховенства права та поваги до прав людини. Ці стандарти закріплені у низці політико-правових інструментів – Білій книзі європейського врядування 2001 р., 12 принципах належного демократичного врядування Ради Європи, Хартії багаторівневого управління в Європі 2014 р., праві на належне адміністрування за ст. 41 Хартії основоположних прав ЄС, а також знаходять конкретизацію у прецедентній практиці ЄСПЛ. По-друге, ключовим інституційно-правовим інструментом імплементації стандартів good governance на місцевому рівні є Європейська хартія місцевого самоврядування, доповнена системою

рекомендаційних документів, інструментів оцінки (ELoGE, LAI) та програмних документів багаторівневого управління. Концепція багаторівневого управління (multi-level governance), розроблена у працях Л. Хуг, Г. Маркса, Е. Остром та інших, є теоретико-методологічною основою сучасного європейського підходу до організації публічної влади. По-третє, до 24 лютого 2022 р. Україна перебувала на стадії динамічної, хоча й нерівномірної імплементації стандартів good governance. Реформа децентралізації, започаткована у 2014 р., досягла значних успіхів у сферах формування спроможних громад, фіскальної децентралізації та оптимізації субрегіонального рівня. Водночас залишалися невирішеними принципові питання: завершення конституційної реформи, запровадження інституту префектів, повноцінне регіональне самоврядування, ухвалення законодавства про адміністративно-територіальний устрій та місцевий референдум. По-четверте, повномасштабна війна стала каталізатором фундаментальної трансформації функціонування ОМС в Україні. Сформовано унікальну модель синтезу європейських стандартів good governance з реаліями воєнного стану: інститут військових адміністрацій з трьома моделями взаємодії з ОМС; адаптація фіскальних інструментів (включно з вилученням «військового ПДФО»); нова парадигма локальної демократії (Закон № 3703-IX від 9 травня 2024 р.); цифровізація інструментів участі; нова роль ОМС у сфері національної оборони, що отримала доктринальне осмислення у концепціях «мілітарного муніципалізму» та «громади-фортеці». По-п'яте, особливості функціонування ОМС в умовах воєнного стану одночасно демонструють як високий рівень адаптації до європейських стандартів good governance (поліцентричне врядування, інституційна стійкість громад, цифрова трансформація), так і виклики (зменшення фінансової автономії після вилучення «військового ПДФО», правова невизначеність окремих повноважень, обмеження демократії участі). Поліцентрична модель врядування, концептуально обґрунтована Е. Остром, отримала яскраве емпіричне підтвердження в українських реаліях. По-шосте, перспективи завершення імплементації європейських стандартів належного врядування в діяльність ОМС України вимагають реалізації комплексу стратегічних напрямів: завершення конституційної реформи децентралізації; запровадження інституту префектів; комплексна імплементація стандартів Хартії та рекомендацій Ради Європи; посилення ресурсного забезпечення ОМС; розвиток партисипативної демократії; реформа адміністративно-територіального устрою на регіональному рівні відповідно до критеріїв NUTS; відновлення місцевого самоврядування на деокупованих територіях; інтеграція до європейського простору багаторівневого врядування; інституційний розвиток та підготовка кадрів. По-сьоме, унікальний український досвід функціонування ОМС в умовах воєнного стану

становить цінний внесок у розвиток самої концепції good governance. Принципи інституційної стійкості (resilience), децентралізованого спротиву, поліцентричного врядування в умовах екстремальних викликів можуть бути запропоновані Україною як національний внесок до загальноєвропейського правового спадку, що збагатить європейський стандарт належного врядування. По-восьме, завершення імплементації європейських стандартів належного врядування в діяльність ОМС є невід'ємною складовою євроінтеграційного процесу України. Це завдання має не лише техніко-юридичний, а й стратегічно-цивілізаційний характер: воно безпосередньо пов'язане з підтвердженням європейського вибору України та формуванням сталого демократичного публічного управління, здатного забезпечити права та свободи громадян, ефективність публічних послуг, верховенство права у короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі. По-дев'яте, поточний етап євроінтеграційного процесу України відкриває унікальні можливості для прискореної імплементації європейських стандартів good governance. Відкриття переговорів за окремими кластерами *acquis communautaire*, отримання допомоги в межах *Ukraine Facility*, активна співпраця з Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи, Європейським комітетом регіонів, Венеційською комісією, ОЕСР створюють інституційну та фінансову основу для системних реформ. Водночас критично важливим є збереження інклюзивного підходу до реформування – з обов'язковим залученням асоціацій органів місцевого самоврядування, інституцій громадянського суспільства, експертного середовища, та принципово важливо – самих громад. Це відповідає 1-му з 12 принципів good governance Ради Європи – принципу демократичної участі.

Нарешті, перспективним напрямом подальших наукових досліджень є детальний емпіричний аналіз ефективності окремих інструментів імплементації стандартів good governance на місцевому рівні в умовах воєнного стану, з використанням індексу місцевої автономії (LAI), 12 принципів Ради Європи та інших методологічних підходів. Особливо актуальним залишається порівняльно-правове дослідження досвіду інших країн, що проводили реформи місцевого самоврядування в умовах конфліктів або постконфліктного відновлення (Грузія, Хорватія, Боснія і Герцеговина), а також моделювання інституційних рішень для деокупованих територій. Українська наука має значний потенціал для внесення власного оригінального вкладу до європейського наукового дискурсу в зазначених напрямках.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена системному дослідженню особливостей імплементації європейських стандартів належного врядування (good

governance) в діяльність органів місцевого самоврядування України в умовах правового режиму воєнного стану. На основі аналізу європейської доктрини, документів Ради Європи, ОЕСР, Європейського Союзу, прецедентної практики ЄСПЛ, праць провідних українських і зарубіжних науковців обґрунтовано концептуально-доктринальні засади стандартів good governance та інституційно-правовий інструментарій їх імплементації на місцевому рівні. Проаналізовано стан реалізації відповідних стандартів в Україні до 24 лютого 2022 року, охарактеризовано трансформацію функціонування ОМС в умовах воєнного стану, в тому числі через призму дерогації від ЄКПЛ, інституту військових адміністрацій, нових фіскальних викликів, нової парадигми локальної демократії та ролі ОМС у сфері оборони. Сформульовано десять стратегічних напрямів завершення імплементації європейських стандартів good governance в діяльність ОМС України в контексті євроінтеграції. Обґрунтовано, що унікальний український досвід функціонування місцевого самоврядування в умовах війни становить цінний внесок у розвиток самої концепції належного врядування.

Література

1. Кагановська Т. Є., Сergygin B. O. Право на належне адміністрування як конституційне право особи: досвід ЄС. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 8–27. DOI: 10.26565/2075-1834-2024-37-01.
2. European Governance: A White Paper. COM(2001) 428 final. Brussels: Commission of the European Communities, 25.07.2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52001DC0428>.
3. 12 Principles of Good Democratic Governance / Council of Europe. Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level. Strasbourg: Council of Europe, 2008 (rev. 2022). URL: <https://www.coe.int/en/web/centre-of-expertise-for-multilevel-governance/12-principles>.
4. Hooghe L., Marks G. Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance. *The American Political Science Review*. 2003. Vol. 97. No. 2. P. 233–243. DOI: 10.1017/S0003055403000649.
5. Ostrom E. A long polycentric journey. *Annual Review of Political Science*. 2010. Vol. 13. P. 1–23. DOI: 10.1146/annurev.polisci.090808.123259.
6. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. ETS № 122. Ратифіковано Україною Законом № 452/97-ВР від 15.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
7. Report on the Status of the European Charter of Local Self-Government in the Domestic Legal Order: Venice Commission. CDL-AD(2025)049. Adopted at the 144th plenary session, Venice, 12–13 December 2025. URL: <https://www.venice.coe.int>.

8. Ladner A., Keuffer N., Baldersheim H., Hlepas N., Swianiewicz P., Steyvers K., Navarro C. *Patterns of Local Autonomy in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. 339 p. DOI: 10.1007/978-3-319-95642-8.

9. Ladner A., Keuffer N., Bastianen A. Local Autonomy Around the World: The Updated and Extended Local Autonomy Index (LAI 2.0). *Regional & Federal Studies*. 2024. Vol. 34. No. 3. P. 289–311. DOI: 10.1080/13597566.2023.2295955.

10. Кагановська Т. Є., Серьогін В. О. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 10–33. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-01.

11. Воронов М. М. Пряма демократія і демократія участі в Європейському Союзі: сутність, межі і нормативне забезпечення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 76–89. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-39-07.

12. Pişkin v. Turkey. Application No. 33399/18. Judgment of the European Court of Human Rights of 15 December 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

13. Şahin Alpay v. Turkey. Application No. 16538/17. Judgment of the European Court of Human Rights of 20 March 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

14. Georgia v. Russia (II) [GC]. Application No. 38263/08. Judgment of the European Court of Human Rights of 21 January 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

15. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2020 р. № 695 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text>.

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

17. Серьогіна С. Г. Особливості організації та здійснення місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2023. Вип. 46. С. 196–207. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-196.

18. Малиновський В. Я. Стан і перспективи розвитку багаторівневого врядування в Україні в контексті реалізації цілей Державної стратегії регіонального розвитку. *Регіональна економіка*. 2024. № 4. С. 12–20. DOI: 10.36818/1562-0905-2024-4-2.

19. Заяць І. Я., Куйбіда В. С. Щодо регіональної системи органів публічної влади: генезис і перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 2. С. 24–41. DOI: 10.30970/jcl.2.2024.2.

20. Dzehtsiarou K., Tzevelekos V. P. A Thorny Road to Democracy, Human Rights and the Rule of Law: Ukraine and the European Court of Human Rights. *European Convention on Human Rights Law Review*. 2022. Vol. 3. No. 4. P. 427–437. DOI: 10.1163/26663236-03040001.

21. Legal Analysis of the Derogation Made by Ukraine under Article 15 of the European Convention on Human Rights and Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights / Council of Europe. Strasbourg, November 2022. URL: <https://rm.coe.int/legal-analysis-of-the-derogation-made-by-ukraine-under-article-15-of-t/1680aa8e2c>.

22. Guide on Article 15 of the Convention – Derogation in Time of Emergency / European Court of Human Rights. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng.

23. Ключковський Ю. Б. Правове регулювання місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Право України*. 2024. № 6. С. 61–76. DOI: 10.33498/louu-2024-06-061.

24. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Savisko M., Hatsko V., Tytiuk S., Piddubnyi I. Explaining Ukraine's Resilience to Russia's Invasion: The Role of Local Governance. *Governance*. 2024. Vol. 37. No. 4. P. 1121–1140. DOI: 10.1111/gove.12827.

25. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Hatsko V., Savisko M. Ukrainian Decentralization under Martial Law: Challenges for Regional and Local Self-Governance. *Post-Soviet Affairs*. 2025. Vol. 41. No. 5. P. 411–435. DOI: 10.1080/1060586X.2025.2520167.

26. Keudel O., Huss O. Polycentric Governance in Practice: The Case of Ukraine's Decentralised Crisis Response during the Russo-Ukrainian War. *Journal of Public Finance and Public Choice*. 2024. Vol. 39. No. 1. P. 10–35. DOI: 10.1332/25156918Y2023D000000002.

27. Воронов М. М., Ганжук О. А. Роль і місце місцевого самоврядування в Україні в сфері оборони: правове регулювання, стан і виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2025. Вип. 40. С. 80–90. DOI: 10.26565/2075-1834-2025-40-07.

28. Бедрій Р. Б. Економічний вимір місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. *Право України*. 2024. № 6. С. 94–106. DOI: 10.33498/louu-2024-06-094.

29. Rabinovych M., Darkovich A., Brik T. Predicting Budget Robustness of Ukrainian Local Self-Government during Russia's War against Ukraine. *East European Politics*. 2024. Published online 04 Dec 2024. DOI: 10.1080/21599165.2024.2435817.

30. Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance / OECD. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/63a9908d-en.

31. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування: Закон України від 09.05.2024 № 3703-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#Text>.

32. Воронов М. М. Нова парадигма локальної демократії в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 190–197. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.1.25.

33. Волохов О. С. Публічні консультації як етап правотворчої діяльності в Україні: ефективність правових механізмів та міжнародні стандарти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 26–34. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.1.3.

34. Муртіщева А. О. Електронне голосування як засіб забезпечення належного врядування: досвід Естонії, перспективи для України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2023. Вип. 46. С. 173–183. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-173.

35. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність. *Право України*. 2024. № 6. С. 38–60. DOI: 10.33498/louu-2024-06-038.

36. Kozikov A., Kuznetsova D. Resilience of Ukraine's Land Administration System under Martial Law. *Nordic Journal of Surveying and Real Estate Research*. 2026. Vol. 19. No. 1. DOI: 10.5281/zenodo.153355.

37. Бодрова І. І. Місцеве самоврядування в національній системі стійкості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2023. Вип. 46. С. 219–235. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-219.

38. Батанов О. В. Людина в місцевому самоврядуванні: проблеми взаємодії в умовах викликів російсько-української війни. *Право України*. 2024. № 6. С. 14–37. DOI: 10.33498/louu-2024-06-014.

39. Сербогіна С. Г. Напрямки реформування місцевого самоврядування в умовах відбудови України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2024. Вип. 47. С. 11–21. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-11.

40. Петришин О. О. Трансформація місцевого самоврядування в Україні: балансування між централізацією та децентралізацією в кризових умовах. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2024. Вип. 47. С. 22–41. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-22.

41. Чубарь С. С. Теоретико-прикладні аспекти імплементації міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2024. Вип. 47. С. 317–325. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-317.

42. Болдирев С. В. Децентралізація в Україні: стратегічний підхід до реалізації міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2024. Вип. 47. С. 42–51. DOI: 10.31359/1993-0941-2024-47-42.

43. Лялюк О. Ю. Проблеми ресурсного забезпечення місцевого самоврядування в аспекті післявоєнного відновлення України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2025. Вип. 49. С. 283–295. DOI: 10.31359/1993-0941-2025-49-283.

44. Ukraine's Path to Post-War Good Democratic Governance: High-Level Dialogue, Lviv, 2025 / Council of Europe Office in Ukraine. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/ukraine-s-path-to-post-war-good-democratic-governance-discussed-at-high-level-dialogue-in-lviv>.

Information about the author:

Voronov Mark Mykolayovych,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Constitutional and Municipal Law,
Faculty of Law,

V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

SOME INSTRUMENTS FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

Garkavets K. Yu., Romanyuk S. V., Derkach A. V.

INTRODUCTION

This paper examines the important role of international law and organizations in protecting human rights and the health of civilians in times of war. It examines how international conventions and agreements contribute to the protection of fundamental rights and freedoms, and the challenges that these organizations face in implementing these norms in conflict zones. Particular attention is paid to mechanisms for responding to human rights violations and ensuring access to health care and social services. The history and development of international human rights law is a complex and multifaceted process. It begins with philosophical ideals and religious teachings that proclaim the value of human life and dignity. The main stages in the history of international human rights law are: Magna Carta of 1215: Establishing limits on the power of the king in England. The American Declaration of Independence of 1776 and the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789. Proclamation of fundamental rights and freedoms. The creation of the League of Nations after World War I: An attempt to prevent future conflicts through international cooperation. The adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948. Establishing general standards of human rights. The development of international treaties. The International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. These documents and many others formed the basis of the modern system of international human rights law, which continues to evolve and adapt to new challenges and needs. The main documents and conventions that form the basis of international human rights law include: The Universal Declaration of Human Rights (1948): A universal document that proclaims the fundamental rights and freedoms that belong to every person. The International Covenant on Civil and Political Rights (1966). A treaty that establishes a wide range of political and civil rights.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966). A treaty setting out economic, social and cultural standards. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979). A document aimed at protecting the rights of women and girls². Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1984). A document prohibiting torture and other forms of ill-treatment². Convention on the Rights of the Child (1989). A treaty establishing the rights of children². Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006). A document

promoting, protecting and ensuring the full and equal enjoyment of all human rights and fundamental freedoms by persons with disabilities. These and other documents form the legal basis for the protection and promotion of human rights at the international level.

The principles of humanitarian law that underpin international humanitarian law (IHL) include. Principle of humanity: Prohibition of causing suffering and protection of civilians and combatants who have withdrawn from the fighting. Principle of distinction: Distinguishing between civilians and combatants, and between civilian objects and military objectives. Principle of proportionality. Prohibition of attacks that may cause incidental loss of life among civilians or damage to civilian objects that is disproportionate to the anticipated military advantage. Principle of military necessity. The use of force is permitted only to the extent necessary to achieve the military objective. Prohibition of unnecessary suffering. Prohibition of the use of means and methods of warfare that may cause unnecessary suffering or excessive harm. These principles are fundamental to ensuring the protection of persons who are not or have ceased to participate in hostilities and to limiting the means and methods of warfare.

1. International institutions for the protection of human rights

The United Nations (UN) has numerous specialized agencies that play a key role in international cooperation and development. Here are some of them: International Monetary Fund (IMF). Focuses on stabilizing the international financial system¹. World Health Organization (WHO). Responsible for global health issues and epidemics. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Promotes education, science and culture. International Labor Organization (ILO). Sets international labor standards. Food and Agriculture Organization (FAO). Fights hunger and promotes agricultural development. These institutions operate under special agreements with the UN Economic and Social Council and have their own goals and objectives, but all are aimed at promoting peace, security and development at the international level.

The International Committee of the Red Cross (ICRC) is an important humanitarian organization, founded in 1863. The ICRC's main tasks include protecting the lives and dignity of victims of war and armed conflict, as well as providing them with assistance. The ICRC also searches for people who have disappeared as a result of hostilities and disseminates knowledge about the rules of international humanitarian law that protect victims of war.

Psychological effects of war. The psychological effects of war are profound and long-lasting, affecting all aspects of the lives of people who have survived the conflict. Here are some key points¹.

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ /Верховна Рада України.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#top> (дата звернення: 11.06.2026).

Post-traumatic stress disorder (PTSD). This is one of the most common psychological effects of war, characterized by reliving traumatic events, avoiding situations reminiscent of the trauma, and a constant feeling of tension. Depression. Many war survivors suffer from depression, which can include feelings of hopelessness, loss of interest in life, and decreased energy. Anxiety disorders. War can cause various forms of anxiety, including generalized anxiety disorder, phobias, and panic attacks. Psychosomatic disorders. Physical symptoms that have no medical explanation but are related to psychological stress are also common consequences of war. Substance abuse. War survivors may turn to alcohol or drugs as a way of self-medicating. Intergenerational effects. War can have long-lasting effects not only on survivors but also on subsequent generations through the transmission of traumatic experiences. Impact on family relationships. War can lead to the breakdown of family ties and the loss of loved ones, which in turn causes additional psychological stress. Social isolation and stigmatization. War survivors may experience social isolation and stigmatization, making it difficult for them to recover and integrate into society.

These theses emphasize the importance of a comprehensive approach to the recovery of mental health of war victims, including early detection, psychotherapy, medication and social support.

International law faces a number of complex challenges in the modern world. These challenges affect security, human rights and the stability of international relations. Let us consider some of them:

- The growth of global interdependence leads to new challenges for international law.

- Transnational problems, such as cybersecurity, terrorism, human and arms trafficking, require joint efforts of states.

- Conflicts and wars:

The increase in local conflicts and wars threatens international security.

- Violations of international humanitarian law during armed conflicts are a serious problem.

Let us focus on this because we are currently living in this limbo, where we are being threatened with a nuclear mushroom cloud and we are experiencing what armed conflict is like.

Climate change and environmental challenges:

- Climate change affects the resources and security of states.

- International law must respond to these challenges, in particular in the context of environmental protection.

Pandemic and global health:

- COVID-19 has shown how important it is to cooperate at the international level to combat the increase in global health threats.

Digital era and cybersecurity:

– The development of digital technologies creates new challenges for international law, in particular regarding cybersecurity and the protection of personal data.

– 2. Provision of services to individuals as a tool for protecting people's rights.

The Polish experience in the field of administrative services is important for Ukraine due to its successful integration and reforms. Poland has shown

in practice, a successful path in reforming and joining the European Union. This country has successfully implemented a single centralized system of public services, linking this to the territorial reform that took place in the 2000s and provided for the delegation of the organization of public services to local governments.

These services can be divided into communal (energy supply, water supply and sewage, transport, maintenance of roads and green spaces, etc.), social (education, healthcare, social support, security, culture, employment issues, etc.) and administrative. Local governments must ensure the provision of these services to residents, but they are not a mandatory institution for their direct provision. Often, contracts are concluded with enterprises or non-profit organizations for this purpose.

In Warsaw, a centralized system of Residents' Service Departments was created in all districts of the city in order to ensure high quality services for residents and speed up administrative procedures. These departments function as institutions where each resident has the opportunity to quickly resolve their affairs in the official sphere, such as exchanging ID cards, registering vehicles, obtaining licenses, etc.

The departments offer consumers reliable, qualified and fast services. In addition to fulfilling their main tasks, they also play an information role, in particular, launching an electronic system of servicing residents. This system is aimed at reducing or completely abandoning the use of paper documents after the introduction of electronic signatures.

In the UK, the mechanism for providing administrative services to the population includes resolving issues related to voter registration, housing, tax planning for land ownership, licensing in the road industry, as well as general and local information, as well as issues resolved by the tax and business rates board.

One of the main components of the public service system in the UK has become citizen service centers, the network of which operates on the basis of the following principles:

- not citizens move, but documents (move the file not the citizen);
- continuous improvement of service quality (the quality movement);
- the principle of "one stop shops at local level".

Citizen service centers operate on the principle of "one window" and contribute to increasing citizens' access to public services. The public services

reform program also takes into account the strategy for the development of e-government, including the creation of electronic public services in the country.

The government strategy is focused on the development and active use of all electronic services. The United Kingdom has won a leading position among other European countries in the creation of an "electronic government" system (E-government).

An example of the development of a modern mechanism for the provision of administrative services using the latest technologies is the experience of Estonia. After gaining independence, the country began to set itself the task of overcoming the Soviet legacy, eliminating bureaucracy and reducing the number of documents required for consumers to interact with public administration bodies. The result of these efforts was the implementation of the "Electronic Estonia" project in the country. For this, it was necessary to review and optimize a wide range of services, as well as create a centralized database based on them. At the same stage, service centers were put into operation on the principle of "single window", which simplified the process of servicing both individuals and legal entities. This led to the automation of citizen services in electronic format and a reduction in the time required for procedures².

In modern conditions, it has become a habit for Estonian residents to receive administrative services in electronic format, which is regulated by the relevant comprehensive regulatory framework. A significant aspect is that electronic procedures are equivalent to standard procedures that require personal contacts and paper document flow.

In Estonia, when creating a modern electronic system, the main innovative tool was the electronic ID card. This document is mandatory for identifying a person for citizens. This card is based on a special microcircuit, which stores information about the owner, his personal identifier and electronic signature.

Such an ID card is provided with a high level of protection and allows citizens to use various Internet services, which greatly simplifies service. In essence, it is a replacement for a regular passport for Ukrainians, which helps to improve the interaction of a citizen with government bodies and allows access to public administrative bodies and services. It is also important to note the inclusion of electronic gadgets, in particular mobile phones, in the process of providing administrative services, provided that identity is confirmed by entering a PIN code.

The Estonian public administration system has achieved significant success in that it actively supports startups and entrepreneurs in the country. This contributes to successful economic development and a high level of population satisfaction.

² Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404- VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 11.06.2026).

Any person who wants to start a business can do so without unnecessary bureaucratic complexity, using a computer for remote registration. According to Professor N.V. Vasilyeva from the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Estonian citizens can register a company in just 18 minutes, using a special Internet site.

It takes only 18 minutes for a new company to be registered in the register of the tax service and other organizations. One of the conditions for registration is that the entrepreneur has an electronic ID card. Also in Estonia, the practice of registering a business via the Internet for citizens of other European Union countries is widespread. Innovative technologies are used by entrepreneurs with great success: more than 100% of them have their own websites, and about 40% conduct financial transactions via the network³.

In Canada, the procedure for providing administrative services to the population is constantly being improved through the introduction of innovations and initiatives. Since 1995, a reform in the methods of providing government services has begun at all levels of administration.

The “Service Delivery Model” has been introduced, which establishes the orientation of services to the needs of the consumer. According to this model, the process of providing services should be based on the importance for citizens, and not for administrative bodies.

“A consumer-centered service must take into account all the preferences (wishes) of citizens at every stage of service provision; thus, the needs of citizens determine the organizing principle around which the public interest is formed and the service delivery model is developed.”

Simultaneously with the introduction of the single-window service delivery model, “service universes” (Service New Brunswick) emerged, which united more than 90 administrative services at the provincial level under one roof. In addition, “self-service kiosks” were created, where individuals could independently obtain complete information about available services and more. In July 1997, the Canadian Center for Management Development created the Citizen-Centred Service Network (CCSN) to promote modernization and improve access to public sector services in Canada.

The service, aimed at providing services to consumers, was created to improve the quality of public services provided to Canadians. It consisted of over 200 specialists, including managers, scientists and independent experts on the provision of services in the public sector. Thus, the system of “service universals” in Canada was constantly improved, while maintaining its basic principle – consumer orientation.

³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 11.06.2026).

Most countries in the world have moved to a modern system of administrative service provision through a long process of reforms. The main components of these transformations were: 1) the development of civil society according to the principles of a market economy; 2) bringing authorities closer to the population through changes in their functioning, including the creation of a service department; 3) simplifying procedures for citizens when receiving relevant services from authorities; 4) widespread use of innovative technologies in the provision of administrative services; 5) introducing quality criteria for services provided by authorities to citizens.

One of the common ways of providing administrative services to the population is the creation of service centers that act as “service universals” with a “single window” system. These centers are usually established by municipalities and are responsible for addressing the urgent needs of the respective community.

Some experts express different opinions on the consequences of the practical implementation of the concepts of administrative services of the state in Western countries. Particular attention draw attention to the problems associated with the control over the use of budget funds allocated for the provision of administrative services to the population, which arose in the context of financial decentralization. They also note cases of deterioration in the quality of services and increased social tension, as citizens were forced to pay more for receiving certain services.

The problems noted mainly arose at the initial stages of reforming public service delivery systems in Western countries. However, later the situation improved due to appropriate state policy in this area and reforms in other areas of public administration. When analyzing and implementing foreign practices in Ukrainian realities, it is important to take these aspects into account.

CONCLUSIONS

All these challenges require joint efforts of states, international organizations and citizens to ensure stability, security and protection of human rights in the modern world. The effectiveness of international protection mechanisms is a topic that requires in-depth analysis. International protection mechanisms, such as the UN, the EU, the International Court of Justice, other regional and global organizations, play an important role in ensuring peace, security and protection of human rights. However, their effectiveness is often called into question due to a number of problems. First, they often face political obstacles, such as vetoes in the UN Security Council or disagreements among member states. Second, they may be limited in their actions by insufficient resources or insufficient jurisdiction. Third, they may face challenges in implementing their decisions, especially when member states refuse to comply with them. However, despite these challenges, international protection mechanisms continue to play an important role. They provide a platform for international dialogue, promote the resolution of conflicts through peaceful means, and, most importantly, they serve

as global human rights standards that must be respected by all states. Thus, although international mechanisms protection mechanisms may have their limitations, their role and contribution to peace and the protection of human rights cannot be denied. Instead of dismissing them, we should seek ways to strengthen and improve them so that they can more effectively carry out their mission.

Recommendations and ways to improve international protection mechanisms are an important topic that requires in-depth understanding and analysis. First, the political will of member states needs to be strengthened. Without their support and cooperation, any international protection mechanism will be limited in its actions. States need to recognize the importance of international protection mechanisms and actively cooperate with them. Second, the resources available to international protection mechanisms need to be increased. This may include increasing the funding, staffing and other resources needed to effectively carry out their work. Third, the mechanisms for implementing decisions need to be improved. This may include imposing stricter sanctions on states that fail to comply with decisions, as well as developing new mechanisms that can ensure more effective implementation of decisions.

Finally, it is important to maintain and expand international human rights standards. This includes constantly updating and adapting these standards to changing circumstances, as well as ensuring their broad recognition and observance. All these recommendations require a concerted effort by Member States, international organizations and civil society. Only by working together can we improve the effectiveness of international protection mechanisms and ensure the protection of human rights for all.

SUMMARY

International protection mechanisms play an important role in ensuring peace, security and the protection of human rights. However, their effectiveness can be limited by political obstacles, insufficient resources and problems with the implementation of decisions. The importance of international cooperation. International cooperation is key to improving the effectiveness of international protection mechanisms. States should actively cooperate with these mechanisms and support their work. Prospects for the development of international human rights law. International human rights law continues to evolve. There is a need for international human rights standards to be constantly updated and adapted to changing circumstances, as well as for their broad recognition and observance. These findings underscore the importance of international protection mechanisms and the need for their continuous improvement and development. Only through joint efforts can we ensure the protection of human rights for all.

References

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#top> (дата звернення: 11.06.2026).
2. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 11.06.2026).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 11.06.2026).

Information about the authors:

Garkavets Kirill Yurievich,
higher education student,
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Romanyuk Serhiy Volodymyrovych,
higher education student,
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Derkach Artem Vitaliyovych,
higher education student,
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

CRIMINAL JUSTICE DURING MARTIAL LAW

Derkach A. V., Shtykh A. R., Mykhalyuk A. E.

INTRODUCTION

In the context of modern geopolitical challenges, the issue of ensuring the national security of Ukraine is gaining particular importance. Martial law, as a special legal regime, is introduced in response to armed aggression or the threat of an attack, and provides for a number of measures to protect state sovereignty and territorial integrity. In this context, martial law also affects the legal aspects of the qualification of crimes committed during this period.

Article 1 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Wartime" reveals the essence of martial law as a special legal regime that may be introduced on the territory of Ukraine or in its individual localities in the event of armed aggression, the threat of an attack or a danger to the state independence and territorial integrity of the country. This regime grants the relevant authorities, military command, military administrations and local self-government bodies the powers necessary to avert the threat, resist aggression and ensure national security. At the same time, martial law provides for a temporary restriction of the constitutional rights and freedoms of citizens, as well as the rights of legal entities in order to ensure effective functioning in crisis situations.

It is important to note that a similar formulation is contained in Article 1 of the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine". However, the legislative act on defense does not mention military administrations and does not detail the purpose of powers, such as repelling armed aggression and eliminating threats to state independence. This approach reflects the diversity and contextual requirements of legal regulation in the field of national security and defense.

Martial law imposes additional obligations on citizens and authorities, in particular regarding ensuring national security and public order. Under martial law, the legal assessment of actions that may be qualified as criminal also changes. The Criminal Code of Ukraine provides that certain actions that would not be considered crimes in peacetime may acquire such status in martial law due to the increased threat to the state and society.

In particular, during martial law, the issues of desertion, sabotage, espionage, terrorist acts and other crimes that directly threaten national security are considered particularly acute. Such acts are qualified taking into account the aggravated circumstances, and in accordance with the Criminal Code of Ukraine, may have a more severe punishment. This is due to the fact that during martial law, any actions that undermine the country's defense capability or pose a threat to the civilian population are considered especially dangerous.

Thus, martial law significantly affects the qualification of crimes, taking into account the specific conditions and threats that arise during this period. Law enforcement agencies and courts must take these circumstances into account when investigating and considering criminal cases, which ensures adequate protection of national interests and contributes to maintaining law and order in difficult times for the state.

Martial law in Ukraine not only introduces a special regime of governance and security, but also changes the criminal-legal assessment of certain actions that can be considered crimes, thereby ensuring an adequate response to threats to state sovereignty and territorial integrity.

The current situation in Ukraine, caused by the war and threats to national security, requires constant analysis and improvement of legal mechanisms, including criminal legislation. However, recent changes to the Criminal Code of Ukraine (CC) have given rise to considerable contradictions and problems that are becoming the subject of discussions among lawyers and scholars.

1. Problems of legislation during martial law

The changes introduced by the parliament were intended to strengthen the criminal-legal protection of society from socially dangerous acts. However, the reality turned out to be more complicated. Lawmakers made a number of mistakes that could negatively affect the effectiveness of justice and the legal order.

One of the problems is the unjustified increase in criminal liability for some actions that were previously considered less serious. Such changes can lead to overcrowding of prisoners, overloading of law enforcement agencies and courts, and violation of the principle of proportionality between crime and punishment.

Another problem is the shortcomings in the formulation of new criminal articles and terms. The lack of clarity and unambiguousness in the interpretation of concepts can lead to unlawful or unfair court decisions.

Most scholars agree that rapid changes to the Criminal Code, adopted under an expedited procedure, are not justified. Unjustified haste can only aggravate the situation, instead of solving problems.

Therefore, it is important to pay attention to the current shortcomings of criminal legislation and work on their correction, taking into account the opinions of experts and scientific research. Only in this way can effective protection of society from crime and the rule of law be ensured.

Among the legislative errors, several key problems should be highlighted.

First, granting permission to apply amnesty to persons found guilty of committing high treason and sabotage (Part 4 of Article 86 of the Criminal Code), after they have actually served the terms established by Part 3 of Article 81 of the Criminal Code. This change undermines the principle of the inevitability of punishment for especially serious crimes and can be perceived as leniency towards traitors.

Secondly, the weakening of criminal liability for certain manifestations of collaborationist activity, which were previously qualified as treason, as a result of the addition of Article 111-1 to the Criminal Code. This leads to a mitigation of criminal liability for actions that undermine state sovereignty and creates the risk of insufficient punishment for collaborationism.

Thirdly, the complication of the grounds for bringing to criminal liability for the illegal appropriation of humanitarian aid, charitable donations or free assistance as a result of the addition of Article 201-2 to the Criminal Code. This may complicate the fight against looting and abuse in the distribution of humanitarian aid.

Fourth, excessive strengthening of criminal liability for unauthorized interference in the operation of information (automated), electronic communication, information and communication systems, electronic communication networks (Article 361 of the Criminal Code). Such strengthening may have

disproportionate impact on persons who have committed minor violations, and creates a risk of excessive criminal prosecution.

Legislators sought to improve criminal legislation, but the result is controversial. The new changes have created many problems that will have to be solved in practice. Legislators have made mistakes that worsen the criminal-legal protection of public relations from dangerous acts. These problems have been repeatedly pointed out by scientists.

Legislative innovations are more like an imitation of eliminating the gaps that appeared during the military aggression against Ukraine. The low quality of lawmaking can hardly be regarded as sabotage against Ukraine. Rather, these are banal legislative errors caused by the low competence of people's deputies in the legislative process. The significant level of corruption in the state, which has been repeatedly drawn attention to by scientists, also plays a role.

Part of these problems can be solved by interpreting the relevant criminal-legal norms. V. O. Navrotsky argues that "even a perfect law requires its interpretation as a prerequisite for its correct application." Interpretation can act as a tool for overcoming contradictions in the law, and not as an obstacle to its application. Important in this context are the comments and proposals of M. I. Khavronyuk. He rightly points out that the situation requires the creation of a working group to prepare a draft Law on Amendments to the Criminal Code in order to correct the mistakes made. Such a draft Law must be adopted taking into account the positions of experts and in a two-reading regime. The military aggression against Ukraine highlighted shortcomings in the legislation that require urgent correction. Despite the efforts of legislators, many of the amendments require additional refinement and interpretation. It is important to create a working group to prepare a draft Law on Amendments to the Criminal Code, taking into account expert positions and conducting the procedure in a two-

reading regime. This will contribute to improving legal regulation and ensuring proper protection of public relations in wartime. Among the new changes to the law on criminal liability, the recognition of the commission of a criminal offense in conditions or during a state of war or emergency as circumstances affecting the qualification of individual criminal offenses stands out. This applies to crimes provided for in Part 2 of Article 111, Part 2 of Article 113, Article 114-2 of the Criminal Code, Part 4 of Articles 185–187, Part 4 of Article 189, Part 4 of Article 191 of the Criminal Code, Part 3 of Article 201-2 of the Criminal Code.

Martial law and a state of emergency as circumstances that affect the qualification of a criminal offense or the imposition of punishment have been studied by various scholars, in particular I. A. Petrov, L. M. Ivanova, O. O. Sydorenko, V. A. Pavlenko, O. O. Mykhailiuk, D. G. Koval, R. O. Bondarenko, V. O. Hrytsenko, E. O. Polishchuk, A. A. Levchenko, I. K. Gordienko, V. I. Rudenko, M. I. Savchenko, S. D. Oliynyk, O. M. Kravets, N. V. Semenyuk and others. However, many problematic issues related to the application of these circumstances in practice remain unresolved.

The purpose of this scientific work is to clarify problematic issues of interpretation and application of criminal law provisions on martial law and a state of emergency, as well as to put forward reasoned proposals for their improvement on this basis.

2. Martial law as a circumstance affecting the qualification of a crime

Martial law as a circumstance affecting the qualification of a crime is a complex and important problem in criminal law. The study of the articles of the Criminal Code relating to martial law and a state of emergency, as well as their analysis, provide grounds for expressing certain reservations. Various variations of combinations of martial law and a state of emergency with other circumstances that aggravate punishment or affect the qualification of a criminal offense require careful analysis.

First, it is important to note the limited and fragmentary list of criminal offenses that take into account qualifying or especially qualifying features associated with martial law or a state of emergency. This raises the question of the criteria by which these circumstances are defined as affecting the qualification. For example, why does this circumstance apply only to certain crimes against the foundations of national security, and not to all serious crimes, such as financing actions aimed at forcibly changing the constitutional order or seizing state power?

Secondly, it is important to take into account a scientifically sound approach to determining the circumstances that affect the qualification of criminal offenses. This will help to avoid misunderstandings and ensure clearer and fairer legal regulation. The application of this approach will allow to expand the list of crimes that fall under these circumstances and ensure the uniform application of the law

in all cases. Such an approach to determining the circumstances related to martial law will allow to avoid shortcomings in criminal legislation, ensure effective protection of society from crime and maintain the stability of the legal environment even in difficult military conditions.

In the Criminal Code, different formulations of the terms used to denote martial law and emergency situations and related circumstances can lead to confusion and ambiguous understanding. In particular, the constructions "under martial law", "during the period of armed conflict", "during the operation of martial law" and others can have different legal consequences and be perceived differently.

For example, a crime committed under martial law may be considered more serious because the very existence of martial law increases the risk to public safety and disrupts the normal order of society. Such circumstances may be decisive in determining the degree of guilt and responsibility of the person who committed the crime.

However, it is important to note that not all combinations of martial law with other circumstances should automatically lead to an aggravation of punishment or a change in the qualification of the crime. Justice and proportionality in the application of the law require careful consideration of each specific case.

In the criminal law of Ukraine, the issue of imposing punishment on persons who have committed a criminal offense is a key aspect of justice and responsibility. According to Article 65 of the Criminal Code, punishment must not only be sufficient to correct the offender, but also necessary to prevent future offenses. The use of more severe types of punishment is possible only in cases where less severe punishment is insufficient to achieve these goals.

One of the circumstances that may aggravate the punishment is the commission of a crime using the conditions of martial law or a state of emergency, as well as other extraordinary events, as specified in Part 1 of Article 67 of the Criminal Code. However, it is worth noting that in addition to this circumstance, there are others that may be taken into account when determining the punishment, such as the commission of a crime repeatedly, by a group of persons, or in connection with the performance of official or public duty. In addition, it is important to note that if a crime is committed during a period of martial law or a state of emergency, this may affect the qualification of the crime. For example, theft during a period of martial law or a state of emergency becomes a particularly qualified element of a crime under Part 4 of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for more severe penalties. The Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Looting" of March 3, 2022 established criminal liability for theft "under martial law". However, different interpretations of this feature can lead to serious legal problems.

By the decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of May 25, 2023 in criminal case No. 722/594/22 (proceedings No. 13-27кc23) [6], the issue related to the interpretation and application of Part 4 of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes criminal liability for theft "under martial law". In its decision, the panel of judges of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court pointed to the widespread and consistent application of incorrect interpretation of the law on criminal liability by the courts. This problem concerns the qualifying feature "in martial law", which is established in Part 4 of Article 185 of the Criminal Code. Despite the fact that this feature is important for determining liability for theft, the courts of first and appellate instances massively apply the incorrect interpretation of this provision. In this regard, the Grand Chamber of the Supreme Court had to conclude on the correct interpretation of the qualifying feature of committing theft "in martial law". On the one hand, it was proposed by the panel of judges of the Criminal Court of Cassation to recognize this feature as effective only on condition that the theft occurred during a real military conflict or during the period of martial law. On the other hand, the courts of first and appellate instances applied a broader interpretation, which covered any situation where martial law or conflict could have influenced the conditions for committing a crime.

On one side of the spectrum of interpretations is the approach according to which "in conditions of martial law" should be understood as "using the conditions of martial law". This means that the perpetrator uses the conditions of military conflict to commit the crime, for example, by using violence or taking advantage of the helplessness of the inhabitants. Such an approach reflects the legislator's intentions and helps to prevent inappropriate application of the law.

On the other hand, there is an interpretation that considers "in conditions of martial law" without reference to the use of the conditions of military conflict. This can lead to problems of inconsistency between the gravity of the crime and the imposed punishment, as well as a violation of the principle of individualization of punishment.

To resolve this problem, it is important to take into account the purpose and purpose of the law, as well as to ensure justice and the protection of human rights. This can be achieved by clarifying and harmonizing the interpretations of the qualifying feature "in conditions of martial law" in criminal legislation.

It is worth noting that the problem of interpreting the qualifying feature "under martial law" is complex, but its solution is of great importance for ensuring law and order and justice in society. Special attention should be paid to understanding the legislator's intentions and applying the principles of justice when resolving judicial issues related to this problem.

I believe that the correct interpretation of the qualifying feature of committing theft "under martial law" should take into account the specifics of the military conflict and its impact on the conditions for committing the crime. Such an

approach will avoid excessive interpretation, which can lead to shortcomings in justice. Thus, resolving this issue requires a detailed analysis of the regulatory and legal context and the practice of applying legislation by the courts.

When making a decision, the court takes into account both aggravating and mitigating circumstances, and also takes into account the presence of qualified elements of the crime. Taking into account all these aspects ensures a fair and adequate punishment that corresponds to the crime committed and the goal of preventing similar offenses in the future.

Thus, committing a crime during a state of war or emergency is a serious circumstance that greatly aggravates punishment. This is justified, since such actions are especially dangerous for society and require a decisive response from the legal system.

The use of the terms “during”, “under conditions” and “using conditions” in legal constructions often causes confusion and misunderstanding. In particular, when it comes to committing a crime during martial law or using the conditions of this state to commit a crime, it is important to clearly understand the difference between these circumstances and their impact on the qualification of the crime.

The construction “using the conditions of martial law” is used to denote a circumstance that aggravates punishment in accordance with clause 11, part 1, article 67 of the Criminal Code of Ukraine. This means that the crime is committed in a state of war or emergency, and the perpetrator intentionally uses this situation to achieve his goal. For example, this may be the use of the absence of security or law enforcement officers in a combat zone to facilitate the commission of a crime or to avoid criminal liability.

On the one hand, the construction "under martial law" indicates that the crime was committed during the period of martial law, which limits the place or circumstances of the commission of this crime. This is important to take into account when qualifying a crime, since the time period during which a special legal regime is in effect may determine the time of the commission of the crime and its circumstances. Such an approach makes it possible to take into account the context and circumstances in which the crime was committed, ensuring more informed decision-making on the qualification of offenses.

On the other hand, it is important to note that not every commission of a crime during martial law or the use of the conditions of this state to commit a crime will be recognized as having been committed using the conditions of martial law. For example, if a crime is committed in an area where there is no active hostilities, this may not be considered the use of martial law conditions to commit a crime¹.

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

The introduction of martial law raises complex issues regarding the qualification of crimes committed under such conditions. A review of the different approaches to this issue offered by Vartyletska I. A. and D. G. Mykhailenko reflects the complexity of determining the circumstances that affect the nature and qualification of a crime. On the one hand, the construction "under martial law conditions" indicates that the crime committed during the period of martial law, which limits the place or circumstances of the commission of this crime. This is important to take into account when qualifying a crime, since the time period during which a special legal regime is in effect may determine the time of commission of the crime and its circumstances. This approach makes it possible to take into account the context and circumstances in which the crime was committed, ensuring more informed decision-making on the qualification of offenses.

On the other hand, it is important to note that not every commission of a crime during martial law or the use of the conditions of this state to commit a crime will be recognized as having been committed using the conditions of martial law. For example, if a crime is committed in an area where there are no active hostilities, this may not be considered as using the conditions of martial law to commit a crime.

However, when it comes to property crimes, the situation becomes more complicated. According to Kravchuk's proposal, it is not always possible to clearly determine the connection between the commission of a property crime and martial law. For example, if a crime was committed during martial law, but outside the zones of active hostilities and without the use of martial law conditions, it may be difficult to justify the application of a qualifying characteristic.

The proposed differentiated approach is a basis for discussion. Should martial law conditions really be a qualifying characteristic for all types of crimes committed under such conditions? Can the application of this characteristic be justified only in the case of direct use of martial law conditions to commit a crime?

It is also worth considering the position of R. O. Movchan, who believes that any crimes committed during martial law should be qualified as those committed under martial law conditions, regardless of the place of their commission and the circumstances. In light of these different approaches, it is important to conduct a coordinated discussion to resolve this issue².

It can be noted that domestic legislators, consciously or not (which is more likely), have strengthened the differentiation of liability for any criminal offenses committed in certain circumstances, regardless of: 1) the location and context of their commission, i.e. whether they were directly related to the use of martial law conditions; 2) whether there was an encroachment on the foundations of national security of Ukraine (Articles 111, 113 of the Criminal Code), or another criminal

² Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 10.06.2026).

offense against property, the elements of which are formulated similarly ("in conditions of martial law or a state of emergency"). Such an approach deprives law enforcement officers of the opportunity to conduct a differentiated legal assessment based on different methods of interpretation: literal – for encroachments on national security; restrictive (logical) – for offenses against property, which is based not on the norms of the law, but on the declared purpose of the relevant draft law. This is confirmed by the practice of applying the relevant norms, in particular, by the initiation of proceedings under parts 4 of articles 185, 186, 187 of the Criminal Code even for offenses against property in territories without active hostilities and without connection with martial law. The construction "during" in the qualifying features provides for the commission of an offense during the existence of certain circumstances, regardless of the place or circumstances of its commission. In the draft Criminal Code, such a construction increases the severity of some crimes by one degree. Thus, the commission of a criminal offense "during" or "under the conditions" of the circumstances under study are actually identical situations. At the same time, the construction "during" seems less debatable, and therefore more optimal for improving legislation.

No less important is the consideration of the expediency of recognizing the commission of criminal offenses during a state of war or emergency as a circumstance affecting the qualification or imposition of punishment. Scientists note that the guilty person in such a situation uses circumstances unfavorable for society to facilitate the commission of a crime.

Scientists draw attention to the increased social danger of criminal offenses and guilty persons if these crimes are committed in particularly unfavorable circumstances for society. The guilty person deliberately chooses the most difficult time for society, difficult conditions in order to facilitate committing a crime³. Crimes are committed by taking advantage of a situation that threatens the life, health, safety and property of many people. Criminals take advantage of situations when the attention of the authorities and citizens is focused on averting threats to people's lives and property. Under such circumstances, homes, property of citizens and organizations are often left unattended. In practice, criminals have indeed used such periods in the state to commit crimes. For example, during the events in Chernobyl and the resettlement of people from there, property thefts occurred. During the floods in Western Ukraine, thefts of citizens' property also intensified. Thus, scientists emphasize that criminals deliberately choose difficult periods for society in order to take advantage of the unfavorable situation and lack of control to commit crimes, which increases their social danger.

According to Kravchuk O., the laws of March 2022 allow for a more fair response to criminal acts, in particular, numerous documented cases of robberies

³ Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10.01.2002 р. № 2919-III /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2919-14#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

and thefts by Russian military personnel in abandoned houses, shops, and even the theft of chickens from civilians. However, in practice, such increased responsibility applies only to citizens of Ukraine.

At the same time, not all scientists support recognizing the circumstance of committing a crime during martial law as affecting qualification.

Khavronyuk M. believes that the current penalties for theft, robbery, etc. in wartime are quite sufficient, since there is already an aggravating circumstance of using martial law (Article 67 of the Criminal Code). The problem lies not in the lenient penalties, but in the reasons for not exposing many such crimes and their improper investigation and compensation for damage. Movchan R. rightly notes that it is inappropriate to qualify any encroachments on property during the war, including those not related to the use of martial law, under parts 4 of the articles on theft. He gives examples of incrimination of theft of products from shops in peaceful cities and believes that the public danger of such actions does not require an inevitable imprisonment of 5 to 8 years. In wartime, law enforcement agencies should focus on protecting the state, and not on less important things. However, it is also impossible not to react to thefts, because during this period both professional thieves and ordinary citizens become more active, taking advantage of the circumstances of war (occupation, destruction of buildings, etc.) for mass theft, which complicates the situation in the country. At the same time, Ukraine has not officially recorded a sharp increase in thefts, which can be explained by the active civic position of citizens regarding the detention of thieves, increased responsibility, as well as the high latency of such crimes, especially in the occupied territories, as evidenced by the media.

But it is worth paying attention to some negative consequences of recognizing the commission of a criminal offense during martial law as a qualifying or especially qualifying feature.

First, even minor thefts, for example, of products from a store, are now classified as a serious crime under Part 4 of Article 185 of the Criminal Code. Such persons are often subjected to the most severe preventive measure during wartime – detention, which seems excessive. Although there is a nuance – according to Article 616 of the Criminal Procedure Code, a suspect or accused in custody has the right to apply for the cancellation of the preventive measure in order to undergo military service during mobilization.

Secondly, previously, criminal offenses under Part 1 of Article 185 of the Criminal Code (petty theft) were dealt with by the investigation bodies, and this constituted a small part of their workload. Now, any theft, even a minor one, must be investigated by an investigator, since it is a serious crime. Accordingly, the workload on the investigation has significantly increased, and on the investigation bodies has decreased. Thus, the recognition of the circumstance of martial law as a qualifying feature for theft has led to the fact that even minor thefts entail strict preventive measures and now they must be investigated by investigators, redistributing the workload in law enforcement agencies. It is also worth paying attention to the shortcoming of Part 1, Article 11 of Article 67 of the Criminal

Code, where the circumstance of "committing a crime using the conditions of martial law or a state of emergency" applies only to crimes, not criminal offenses. This seems illogical, because in wartime the response should be intensified for all offenses regardless of category. Movchan rightly notes that when qualifying under Part 1 of Article 190 of the Criminal Code (criminal misdemeanor) there is no reason to refer to this aggravating circumstance, since it applies only to crimes. Therefore, it is logical to change the term "crime" to "criminal offense" in Part 11 of Article 67 of the Criminal Code. Movchan also recommends replacing the wording "in wartime" with "using wartime conditions" in Part 4 of the relevant articles. At the same time, "commitment during wartime" (even without the use of relevant conditions) could become another aggravating circumstance in Article 67 of the Criminal Code. In the future, the differentiation of liability should only concern the commission of the analyzed crimes "using wartime conditions", which should appear in the updated norms instead of the existing reference to "wartime conditions". Thus, it is proposed to improve the legislation in order to take into account the commission of any criminal offenses in wartime conditions as an aggravating circumstance, and to differentiate liability only for the use of these conditions when committing a crime.

Continuing the considerations on improving the circumstances that affect the qualification or imposition of punishment, the following proposals can be made:

1. To set out Clause 11, Part 1, Article 67 of the Criminal Code in a new wording: "Committing a criminal offense in a special period, during a state of emergency or an emergency situation". This will allow for the imposition of a more severe punishment in the presence of these circumstances for any criminal offense. However, the court will retain the right not to recognize them as aggravating depending on the nature of the act.

2. More dangerous are circumstances directly related to the use of the conditions of a special period, emergency situation or state to commit a criminal offense. Such acts are actually more threatening, since a person cynically uses a difficult situation for illegal actions.

3. Two ways are proposed to increase responsibility for such behavior:

- a) Supplement the components of individual crimes with the qualifying feature: "commitment using the conditions of a special period, emergency situation or situation";

- b) Supplement Article 67 of the Criminal Code with a norm on the imposition of a penalty of at least 2/3 of the maximum if the act is committed using the specified circumstances.

Thus, the emphasis is placed on the need to differentiate responsibility not only for the very fact of committing a crime during special periods, but also to increase it for using these circumstances to commit illegal acts.

CONCLUSIONS

The recognition of a state of war or emergency, as well as related circumstances, as affecting the qualification of a criminal offense or the

imposition of punishment, is due to the fact that their presence facilitates the commission of a criminal offense, increases the risk of becoming a victim, and law enforcement agencies have limited resources for an adequate criminal-legal response. The problems of interpretation and application of criminal-legal provisions on a state of war and emergency, as well as related circumstances affecting the qualification of a criminal offense or the imposition of punishment, can be solved by:

1. The application of a scientifically based approach to the inclusion of the studied circumstances as qualifying or especially qualifying features in separate components of criminal offenses will allow for better adaptation of criminal legislation to the realities of a state of war or emergency.

2. The unification of these circumstances, taking into account the form of their existence (circumstances that aggravate punishment and circumstances that affect the qualification of a criminal offense), as well as optimal constructions for their differentiated application in the Criminal Code (“during” and “using conditions”) will contribute to a clearer and fairer application of the law.

3. The prohibition of the simultaneous use of the terms “martial law” and “special period” in the same construction of a circumstance that aggravates punishment or affects the qualification, given that the special period covers martial law, will reduce legal confusion and increase the effectiveness of law enforcement.

4. Replacing in Clause 11 Part 1 of Article 67 of the Criminal Code the term “crime” with “criminal offense” and the term “other extraordinary event” with “emergency situation” will ensure the clarity and relevance of legislative norms.

The circumstances that aggravate the punishment, provided for in Clause 11 Part 1 of Article 67 of the Criminal Code, should be set out in the following wording: “Committing a criminal offense during a special period, during a state of emergency or an emergency situation”. The commission of a criminal offense during a special period, during a state of emergency or an emergency situation should be understood as its commission during the entire period of the existence of one of these circumstances, regardless of whether the person took advantage of it during the commission of the criminal offense, as well as regardless of the place of its commission.

SUMMARY

More dangerous are the circumstances that can be designated by the construction “committing a criminal offense using the conditions of a special period, emergency situation or state of emergency”. Under committing a criminal offense using the conditions of a special period, emergency situation or state of emergency, it should be understood that the person who committed the criminal offense uses the situation that developed during a special period, emergency situation or state of emergency to his advantage. In particular, to facilitate the commission of a tort, its concealment, avoidance of criminal liability. For example, using the lack of security, law enforcement officers, property owners as

a result of evacuation from a combat zone or occupied territory, etc. This construction can be used in the relevant qualified and especially qualified criminal offenses.

The impact on increasing the degree of punishment imposed in the presence of such circumstances can be achieved by establishing a special rule for imposing punishment in the presence of circumstances, such as committing a criminal offense using the conditions of a special period, emergency situation or state of emergency. This will guarantee the inevitability of severe punishment for such actions, increasing the effectiveness of justice and strengthening public order in times of crisis.

References

7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

8. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 10.06.2026).

9. Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10.01.2002 р. № 2919-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2919-14#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

Information about the authors:

Derkach Artem Vitaliyovich,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Shtykh Andriy Romanovych,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Mykhalyuk Artem Eduardovich,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

THE RIGHT TO FREEDOM OF CREATIVITY IN THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL REGULATION

Ennan R. E., Voitovych P. P.

INTRODUCTION

In the context of the development of the information society, the right to freedom of creativity acquires special significance, is an indicator of democratic transformations in the state and society. Freedom and creativity have a dialectical relationship in their unity as a whole and a part. Free creativity is an element of freedom. Freedom is a fundamental characteristic of human existence in general and a prerequisite for the creative process, in particular. Freedom is not the result of intellectual creation, it is a characteristic of human existence. And creativity implies the possibility of a person's free choice from a variety of possibilities, it is one of the forms of realizing freedom.

Freedom of creativity is the principle of functioning of spiritual and cultural relations, according to which a person can freely choose the direction, sphere, content and form of manifestation of creativity. This is the starting point, the fundamental idea that determines the content and directions of legal regulation of creative activity. Freedom of creativity is the basis of law-making, law enforcement and law enforcement activities. Freedom of creativity is a broader concept than the right to freedom of creativity. From the point of view of legal construction, freedom of creativity is a principle of a democratic society and finds its expression in the subjective right to freedom of creativity. Legislation establishes the boundaries of freedom of creativity and regulates the relationship with public morality, religion, and state policy.

The right to freedom of creativity is an established, guaranteed, and sanctioned by the state opportunity for a person to create literary, artistic, scientific, and other works, conduct scientific research, engage in inventive, teaching, acting, and other creative activities. When implementing the right to freedom of creativity, the creative result is a probable goal of creativity and not always its consequence. The right to creativity is one of the fundamental human rights, which does not depend on the creation of a qualitatively new result. Characterizing creativity as a category of law, it should be noted that the legislation equally protects both the right to engage in creativity (the creative process) and the results of creativity, regardless of how significant the element of creativity is, in what it is manifested and to what extent. The right to creativity stems from the very biological essence of a person, belongs to him from birth, that is, dictated by nature itself, therefore, ultimately, it is natural.

The phenomenology of the right to freedom of creativity is the correlation of the phenomenon of creativity, the creative process, the essence of the rights of the right to freedom of creativity. Creative activity as a process may not end with a creative act, the result of creative activity or an object of intellectual property, despite this it must be guaranteed and stimulated. The essence of the phenomenology of the right to freedom of creativity is manifested in the structure of rights: the right to one's own actions, the right to the actions of others, the right to protection. The purpose of the right to freedom of creativity is to ensure the possibility of satisfying the needs of realizing the creative potential of a person and the results of his creative activity. The social purpose of the right to creativity consists in performing specific tasks determined by its purpose and social value, in particular: creating conditions for the implementation of the right to freedom of creativity; developing creative abilities; encouraging creative activity, the intellectual potential of the nation, society; ensuring equal opportunities in the implementation of the right to freedom of creativity; ensuring the optimal combination of freedom of creativity and justice in the field of creative activity.

The purpose of the subjective right to freedom of creativity is the interest of the individual, which consists in the fullest expression of the individual's creative abilities, as well as in the use and disposal of the results of his creative activity. Society and the state are interested in the creation of literary, artistic and other works, because such a process ensures scientific and technological progress and social development, achieving high cultural and economic development of the state. A creatively formed individual is an active subject of social relations. The result of creativity is the primary goal of the mechanism for ensuring the right to freedom of creativity, which must be formed in such a way that the process of realizing the individual's creative abilities is effective. The realization of the individual's creative abilities is the priority goal of the subjective right to freedom of creativity. The subjective right to freedom of creativity is the measure (limit) of the possible (permitted) behavior of an individual in the field of literary, artistic, scientific, technical and other types of creativity, with the aim of the fullest expression of the individual's creative abilities, the use and disposal of the results of creative activity.

1. The content of the right to freedom of creativity: conceptual principles

The study of the right to freedom of creativity is important because it reveals its place in the system of human rights and freedoms, highlights the interaction of this right with other rights and freedoms, which are quite diverse in content and purpose. The relevance of the study of the classification identification of the right to freedom of creativity in the system of rights and freedoms is determined by the need for free creative self-expression of a person, access to cultural heritage and

the development of one's creative potential.¹ The presence of various classifications of human rights and freedoms allows us to better characterize the content and features of a particular right. In the study of the right to freedom of creativity, we consider it appropriate to use the most established classification of the distinction between human rights and freedoms by sphere of life, which distinguishes rights and freedoms into: civil (personal), political, economic, social and cultural.

The right to freedom of creativity, which belongs to the second generation of human rights, is closely related to the rights of the first generation, which encompass the basic personal rights and freedoms of a person². The right to freedom of creativity is closely related to personal rights. Personal rights are the possibilities of a person, provided to ensure his physical and moral-psychological individuality. They serve as a guarantee of individual autonomy and freedom, a means of protecting subjects from arbitrariness on the part of the state and other people, their purpose is to guarantee the possibilities of physical existence and spiritual development of a person. The content of freedom of thought and speech is that no one can forbid a person to adhere to his thoughts, to reflect objective reality in his ideas in a certain way and to publicly express these materialized conditional reflections, in particular views and beliefs in any sphere of foreign policy, state power, economic processes, education and culture, the development of legislation, etc. The right to freedom of thought and speech does not apply to any thought, but only to that which has an external expression. Since, in addition to views and beliefs, there are also other forms of thinking, this freedom applies to the expression and other of its "products": rationalized feelings, attitudes, orientations, concepts, theories, etc.

In addition, the right to freedom of thought and speech includes the possibility of using any means of expression of thought – both traditional (oral, written, visual, etc.) and modern technical. Freedom of creativity is an important prerequisite for freedom of speech, and vice versa, without freedom of speech, freedom of creativity will be impossible. After all, one of the spheres of expression of thoughts, views, beliefs, rationalized feelings, attitudes, orientations, concepts, theories, etc. is creative activity³. Freedom of speech, self-expression, creativity is the source of democracy. Democratic power does not restrict creativity and freedom of speech. The unity of the right to freedom of

¹ Аналітичний Звіт. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014-2018 рр. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий ГО «Платформа прав людини». Березень 2019. URL: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/>

² Белкін М. Л. Держава та свобода творчості у світлі рішень Європейського Суду з прав людини. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2008. № 5 (12). С. 6-15.674.

³ Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 26-30

creativity and freedom of speech is manifested in the fact that their restriction is a sign of an anti-democratic regime.

Thus, the correlation of the right to freedom of creativity with the right to freedom of thought and speech is that freedom of creativity is one of the spheres of realization of freedom of thought and speech, because the creative process involves the expression of thoughts, views, beliefs, rationalized feelings, attitudes, orientations, concepts, theories, etc. Freedom of creativity is impossible without freedom of thought and speech⁴. On the other hand, the right to freedom of creativity is the most important prerequisite, one of the manifestations of freedom of speech. The fundamental natural human right – the right to life – is of decisive importance in the process of studying the right to freedom of creativity, because the purpose of human life is to satisfy biological and spiritual needs. Creativity is a spiritual need of every person, it is an attribute of human life, allows a person to assert himself as a person and feel the fullness of life and freedom. The correlation of the right to life and the right to freedom of creativity is manifested, on the one hand, in the fact that the right to life is primary in relation to all other rights, including the right to freedom of creativity⁵. On the other hand, the right to freedom of creativity is a means of satisfying the spiritual needs of a person's life.

The human right to respect for dignity and the right to freedom of creativity are interconnected. The human right to respect for dignity is embedded in the content of both international and national legal acts. Human dignity and human dignity require legislative coordination with freedom of creativity. On the one hand, respect for human dignity objectively requires restrictions on freedom of creativity. Human dignity is the limit where freedom in creative activity ends. Creativity, the content of which is disrespect for human dignity, belittling the value and social significance of a person as a socio-spiritual being, is prohibited by law. However, when it comes to human dignity as an internal assessment of one's own value, which is based on the moral self-awareness approved by the dominant part of society and the readiness to protect it under any conditions, freedom of creativity requires additional guarantees and protection⁶.

Creativity helps a person to realize their abilities, talent, and self-affirmation. That is, ensuring freedom in creativity is a guarantee of human dignity, because

⁴ Білозьоров С. В. Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 14. С. 63-68.

⁵ Бочарова Н. В. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 69-72.8.

⁶ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Автореф. дис.... канд.юрид.наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2000. С. 8-9.

it gives the opportunity to both increase one's own self-esteem and receive an assessment of one's creativity from other people. The need to guarantee freedom in creativity to ensure human dignity is evidenced by historically known facts, when brilliant ideas, inventions, and scientific discoveries did not receive due appreciation from society due to the low cultural level of the era. On the one hand, the right to human dignity implies certain restrictions on freedom of creativity. Creativity, the content of which is the humiliation of the value and social significance of a person as a socio-spiritual being, is prohibited by law. However, on the other hand, creativity helps a person to realize their abilities, talent, and self-affirmation. When it comes to the category of "human dignity," ensuring freedom in creativity gives the opportunity to both increase one's own self-esteem and receive an assessment of one's creativity from other people⁷.

When determining whether the right to freedom of creativity belongs to the second generation of human rights, it is necessary to pay attention to the fact that this is one of the opportunities for a person to enjoy spiritual, cultural benefits and achievements, to participate in their creation according to his abilities. The right to freedom of creativity is associated with human activity in the sphere of culture and spiritual life, that is, in terms of its scope of implementation it belongs to cultural human rights and freedoms and the second generation of human rights⁸. The study of the right to freedom of creativity will be incomplete without highlighting the interaction of this right with other human rights and freedoms that belong to the second generation and are quite diverse in content, purpose, possibility of implementation, etc.

The vast majority of researchers highlight cultural rights as a group of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen aimed at ensuring the cultural and spiritual needs of a person. These rights, for the most part, include the right to education, the right to freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity, the right to the results of intellectual, creative activity⁹. Cultural (humanitarian) rights are the possibilities of preserving and developing one's ethnic identity, access to the achievements of the spiritual and material culture of the nation, people, and humanity, their assimilation, use, and participation in their further enrichment (in particular, the right to education and upbringing; use of cultural and artistic achievements; scientific, technical, and artistic creativity). Cultural rights are the state-guaranteed opportunities for intellectual development, creative realization, and self-expression of an

⁷ Гришук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 7. С. 16–17.

⁸ Добрянський С. Права людини в Європейському Союзі: можливості удосконалення юридичного гарантування. *Право України*. 2019. № 6- С. 108-125.

⁹ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С.257-255.

individual, access to the achievements of the culture of the nation, people, and humanity, their assimilation, use, and participation in their further enrichment.

Given that creativity and education are inextricably linked with the development of science and form the basis of social progress, the right to freedom of creativity is closely interconnected with the right to education. Ensuring the right to education involves creating conditions for the comprehensive development of the individual, the development of his or her talents, mental, and physical abilities, and the enrichment of the intellectual, creative, and cultural potential of society on this basis. Obtaining education is inextricably linked with a person's creative self-realization. The educational process involves participation in scientific research, design and other types of scientific activity, conferences, Olympiads, exhibitions, competitions, etc. Thus, by entering an educational institution, a person pursues the goal of obtaining an education, and by fulfilling the tasks of the curriculum, he can simultaneously realize himself as an artist, singer, scientist, etc. For this, conditions must be created that would guarantee a person freedom of creative activity. In turn, in order to write a work of art or perform other creative work, a person needs to acquire new knowledge, form certain skills, abilities, and personal qualities¹⁰. The close connection between the right to education and the right to freedom of creativity is seen in the fact that it is the right to education that should ensure the development of a person's creative abilities. It is necessary to note the importance of integrating education and science. The learning process combines scientific research work, the educational process is based on scientific research carried out by teachers together with students.

The right to education is closely related to the freedom of teaching. This is the principle of academic freedom, which is an element of the right to freedom of creativity and applies mainly to higher education¹¹. This concept refers to the freedom of members of the academic community (persons who teach, study, engage in research and work in a higher educational institution), individually or collectively, to engage in activities, develop and disseminate knowledge through research, study, discussion, documentation, production, creation, training, teaching. Therefore, the right to education is one of the means of ensuring the right to freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity and one of the ways of its implementation. Obtaining new knowledge, developing skills and natural talents of a person occurs in the process of obtaining education.

That is, the right to education is a means of ensuring creative activity. In the process of learning, a person can engage in creative activity in the form of research work, teaching, artistic or other creativity, that is, to exercise the right to

¹⁰ Культурні права в прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини. 2011. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights.pdf.

¹¹ Лисенков С.Л. Культурні права. К.: Либідь, 2001. С.431.

freedom of creativity. In this case, the right to education is one of the ways to realize the right to freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity¹². The right to freedom of creativity is in a dialectical relationship with the right to access to the cultural achievements of the nation, people, and humanity. The realization of the right to freedom of creativity is impossible without access to the cultural achievements of the nation, people, and humanity. Often, the content of creativity is subjects related to historical events, the development of society and the state, history, science, and culture. Sometimes the creative process involves the need to study old books and other publications that are of historical, artistic, scientific, and literary value, or to turn to original works of art of painting, graphics, and sculpture, and traditional folk art. Without ensuring access to the cultural achievements of the nation, people, and humanity, the realization of the right to freedom of creativity is impossible¹³.

The dialectical connection between the right to freedom of creativity and the right to access the cultural achievements of the nation, people, and humanity is manifested in reproduction. Social progress, the dynamics of culture, and spiritual values are the result of creative activity. Therefore, there is a dialectical connection between the right to freedom of creativity and the right to access the cultural achievements of the nation, people, and humanity. The right to freedom of creativity determines the need for the right to access the cultural achievements of the nation, people, and humanity. The creative process involves turning to cultural values: the study of ancient books, original works of art, folk art, etc. On the other hand, the consequence of the absence of creative activity is cultural regression. Conversely, the implementation of the right to freedom of creative activity leads to the further enrichment of the cultural achievements of the nation, people, and humanity. In terms of its scope of implementation in public life, as a criterion for classifying the rights and freedoms of an individual, the right to freedom of creativity belongs to the cultural rights and freedoms of a person, since it is closely related to human activity in the sphere of culture and spiritual life¹⁴. Cultural rights are state-guaranteed opportunities for intellectual development, creative realization and self-expression of a person, access to the cultural achievements of the nation, people, and humanity, their assimilation, use, and participation in their further enrichment. These include: the right to education; the right to freedom of literary, artistic, scientific, and technical creativity; the right to access the cultural achievements of the nation, people, and humanity.

¹² Мілова Т.М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: дис. к.ю.н. 2008. 211 с. 11.

¹³ Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. *Часопис Київського університету права*. 2011. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298

¹⁴ Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: навч.-практ. посіб. Миколаїв: Атол, 2003. 130 с.

The right to freedom of creativity is closely related to the right to work and the right to rest, because creative activity can be both a form of work and rest. The connection between the right to work and the right to freedom of creativity is manifested in the case when the creation of an intellectual product is part of the employee's direct labor duties¹⁵. The right to freedom of literary, artistic, scientific, technical creativity, freedom of teaching in interaction with the right to work can be transformed into a labor duty. This interaction should not be considered as a restriction of the right to freedom of creativity, because the peculiarities of labor relations provide for the rules of internal labor regulations, work regime. In free time from work, a person can exercise the constitutional right to freedom of creativity in full. The guarantee is the right of workers to rest. That is, during rest time, which includes the right to a lunch break, the right to days off, the right to vacation, the employee has the right to freely engage in creative activities.

The right to freedom of creativity is closely related to the right to receive creative leave, which is granted to complete a dissertation for a scientific degree, as well as to write a textbook, monograph, reference book or other scientific work. In addition, creativity is an activity that can be both work and rest. Creativity as a form of rest satisfies a person's needs for self-expression, self-affirmation, which contributes to the restoration of both physical and spiritual strength. In other words, when an employee is temporarily, with pay, released from his main job to engage in creative activity, the primary needs of the person (physiological) are ensured. The right to freedom of creativity is related to the right to the results of creative activity¹⁶. That is, the right to freedom of creativity is a phenomenon that may result in the right to the results of creativity. The peculiarities of such a connection are the sequence of these rights in time: the right to freedom of creativity always precedes the right to the results of intellectual activity. Even in the case when the right to the results of intellectual activity is transferred to secondary subjects, the act of creating an intellectual property object remains primary in time. The connection between the right to the results of creative activity and the right to freedom of creativity is also seen in the fact that the first is intended to promote the development of initiative in the realization of a person's creative abilities through the ability to obtain a means of subsistence.

As a result of the right to freedom of creativity, the right to the results of creativity, the right to intellectual property, may arise. The right to freedom of creativity always precedes the right to the results of intellectual activity. On the other hand, the right to the results of creative activity and intellectual property are

¹⁵ Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: монографія / кол. авторів; за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. К.: ТОВ «Видавництво "Юридична думка"», 2007. С. 69-70.

¹⁶ Пунда О. О., Колобова Я.Ю. Проблеми здійснення права на свободу творчості. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 81-86.9.

intended to promote the initiative in the development and realization of a person's creative abilities through the ability to obtain a means of subsistence. In addition, a close connection is evident between the right to freedom of creativity and the right to use the cultural potential of humanity. Reflecting on their relationship, it is worth recalling the history of the evolution of mankind and individual scientific discoveries that have had a cardinal impact on the process of social development.

The importance of solidarity rights in science and creativity has been observed since the dawn of human development among different peoples, discoveries have been repeatedly repeated and confirmed in practice, becoming the property of all mankind. The correlation between the right to access to the cultural heritage of humanity and freedom of creativity is also manifested in the moral responsibility of scientists to society, in the need for broad international cooperation of scientists. As a result of ensuring access to the cultural heritage of humanity, new creative results, objects of intellectual property, are created by the joint efforts of scientists, and scientific and technological progress occurs¹⁷.

In addition to access to the use of the common heritage of humanity, the right to freedom of creativity is closely related to the right of the community to political, social and cultural self-determination. Awareness of the imperfection of the institution of human rights is felt in the process of solving ethnic problems of legal regulation of traditional knowledge. Traditional knowledge is an important creative heritage of the people, a separate community, which is of decisive importance for the cultural identification of a particular community. The problem of legal regulation of traditional knowledge as a result of the creative activity of the community is extremely relevant. Traditional knowledge is the heritage of the community, the people, and it is necessary to create incentives for its preservation and guarantees of transmission to future generations through legislation¹⁸. However, today there are many problems in the field of international cooperation on issues of harmonizing the ownership of traditional knowledge, determining its owners, identification and use. Knowledge of folk culture, ethnogenesis, the origins of national mentality are components of traditional knowledge. Rich folk traditions, museums, where samples of folk art, folklore (both oral folk art and music, singing, dancing, etc.) are collected, archives with folklore recordings need protection. The state should take care of solving these problems. In the world, traditional knowledge is taken care of by the World Intellectual Property Organization. Traditional knowledge today belongs to new objects of intellectual property, which are not sufficiently studied as such (what kind of protection they require, how to provide them with protection).

¹⁷ Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини. *Право України*. 2015. № 10. С. 58–64.

¹⁸ Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. С.158-159.

2. Mechanism for ensuring and restricting the right to freedom of creativity

The effectiveness of the mechanism for ensuring the rights, freedoms, and interests of a person protected by law is determined by the effectiveness of their guarantee, the system of conditions and means that allow the full realization of the entire set of rights and freedoms. Guarantees of the right to freedom of creativity are a system of socio-economic, political, cultural, and legal means and conditions that ensure protection, realization, and defense in the event of violation or non-recognition of the right to freedom of creativity and contribute to the expansion of its content and scope. The system of guarantees of the right to freedom of creativity is represented by general and legal (special legal) guarantees. General guarantees are divided according to the characteristics of the sphere of social relations that is the basis of their functioning into socio-economic, political, and cultural. Socio-economic guarantees for ensuring the right to freedom of creativity are the creation of favorable conditions for socio-economic development and equal opportunities for the realization of the creative potential of each person. Socio-economic guarantees are important in ensuring the right to freedom of creativity, because if they are declarative, a person's will (desire) to realize creative abilities may be absent. Political guarantees for ensuring the right to freedom are the creation of conditions for ideological pluralism, the formation of civil society, the rule of law, freedom of activity of creative unions, public associations, and the absence of censorship¹⁹.

Cultural guarantees for ensuring the right to freedom of creativity include the existing system of cultural and ideological values, the general level of public consciousness, the level of awareness of the nature and purpose of the right to freedom of creativity, the level of public activity, and education. Among the factors that influence the effectiveness of ensuring the human right to freedom of creativity, legal guarantees occupy a key place, which are divided into domestic and international legal. They are represented by regulatory and institutional guarantees for ensuring the right to freedom of creativity. Regulatory and legal guarantees of the right to freedom of creativity are presented in the norms-principles and norms that establish legal responsibility, as well as norms that establish a system of legal obligations in the field of creative activity. Institutional guarantees for ensuring the studied right include the system of state authorities, local governments, public organizations and political parties, as well as the individuals themselves, whose activities are aimed at the implementation of freedom of creativity²⁰.

International legal instruments ensuring the right to freedom of creation include the American Bill of Rights of 1791, the Universal Declaration of

¹⁹ Ромовська З. Право на свободу творчості. *Право України*. 2016. № 11. С. 131-143.

²⁰ Скрипнюк О.В. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні. *Юридична Україна*. № 3. 2011. С. 28 -32.

Creative Freedom of 1948, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the Charter of Fundamental Rights of the European Union of 2000, the UNESCO Declaration on Race of 1978, the Declaration on Social Progress and Development of 1969, the Declaration of Principles "Building the Information Society – a Global Challenge for the New Millennium" of 2003, the Paris Convention for the Protection of Industrial Property of 1883, the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of 1971, the Universal Copyright Convention of 1952, European Cultural Convention of 1954, EU Directive 2019/790 of 17 April 2019 on copyright and related rights in the digital single market. Effective international legal guarantee of freedom of creative activity is possible only if regulatory and institutional means of ensuring it interact. International institutional guarantee of the right to freedom of creativity is carried out through bodies and legal procedures within the framework of which the activities of international institutions are implemented. International institutional means of ensuring the right to freedom of creativity include the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO, the UN Human Rights Council, the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, the Human Rights Committee, the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, the European Court of Human Rights, and the World Intellectual Property Organization.

In order to improve the international legal protection of the right to freedom of creativity, it is advisable to develop a single international document guaranteeing freedom of intellectual expression at the international level, which will meet the requirements of the information society, where the driving force of development and transformation is human intellectual creativity. Effective international legal guaranteeing of freedom of creative activity is possible only under the condition of interaction of regulatory and institutional means of ensuring. International institutional guaranteeing of the right to freedom of creativity is carried out through bodies and legal procedures within the framework of which the activities of international institutions are carried out. The disadvantage of international legal standards is that freedom of creativity is not defined as a separate category. In current international legislation, freedom of creativity is considered as a component of freedom of speech, which complicates the international legal protection of freedom of creativity²¹. We consider it advisable to develop a single document that would guarantee the provision of freedom of intellectual expression at the international level. Therefore,

²¹ Скрипнюк О.В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.

international protection of creative freedom within the framework of international guarantees of intellectual property rights (as well as within the framework of freedom of speech) is partial, as it does not cover all creative results.

Restrictions on the right to freedom of creativity are the limits established by international law and national legislation for the exercise of freedom of creativity and measures and means expressed in prohibitions, suspensions, obligations, responsibility and meet the requirements of legality, expediency, proportionality, ensuring the necessary balance between the interests of the individual, society and the state²². The limits of freedom of creativity are the interests, rights and freedoms of other persons, as well as the system of legislation that establishes prohibitions and responsibility to prevent abuse of freedom by the individual. Restrictions on the right to freedom of creativity can take place only if there is a direct indication in the legislation and is a justified provision of the highest good. The highest social values are human life, his freedom, dignity, health, morality of society, support of state security, ensuring public order, etc. International law, national legislation protects these benefits from encroachment, establishing the limits of freedom of creativity. Restriction of the right to freedom of creativity is the establishment of a legitimate (legal) scale of freedom of creativity through current legislation. Regulatory and legal acts that establish restrictions on the right to freedom of creativity are an indicator of the progress of the achieved level of development of social reality, values and guideline²³s.

The criteria for the legality of restrictions on the right to freedom of creativity are: legitimacy (legality) – restrictions on the right to freedom of creativity must be provided for by international and national legislation; purpose – restrictions on the right to freedom of creativity must be justified, commensurate with the goal, comply with the principle of proportionality and not go beyond what is absolutely necessary; content – restrictions on freedom of creativity cannot be interpreted broadly, comply with the main content of freedom of creativity and its social purpose. The possibility of restrictions on fundamental human rights and freedoms by the state is provided for in virtually all international legal acts regulating human rights and fundamental freedoms²⁴. Each treaty defines the limits of possible restrictions and an exhaustive list of grounds for them. Recognizing human rights and freedoms as the highest social value, the international community does not reduce them to an absolute, establishing restrictions in order to achieve a balance between the rights of the individual and the interests of society as a whole. The issue of lawful restrictions on human rights

²² Селівон М.Ф. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. №3. С.41.

²³ Шемшученко Ю. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 36-43.

²⁴ Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 206-210.

and freedoms by state institutions has acquired particular importance in the context of the concept of a state governed by the rule of law. The subject of constant concern of the international community is the establishment of lawful restrictions on the right to freedom of creativity and uniform criteria for such restrictions. The Convention for the Protection of Human Rights provides for freedom of artistic expression within the framework of the freedom to receive and impart ideas. This right includes the freedom to hold opinions, to receive and impart information and ideas without interference by state authorities and regardless of frontiers.

However, this article does not prevent states from requiring licensing of radio, television or cinematographic enterprises. That is, the exercise of the right to freedom of creativity by one person should not violate the rights of other people. Unlimited freedom of creativity is one of the prerequisites of social progress, the main priority of the cultural policy of the state, a democratic society. Freedom of speech, information, communications, creativity and culture are the main elements of democratic government. The value of creativity, intellectual development implies the need to protect them from encroachments and interference by the state. However, despite the fact that society has acquired the most intensive evolutionary and innovative, cultural development during periods of the least restrictions on freedom of creativity, in some cases a person needs protection from the results of creative activity, their dissemination and implementation. The lawful restriction of the right to freedom of creativity is one of the most urgent political and legal issues throughout the development of mankind²⁵.

The right to freedom of expression is provided for in Article 10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as the ECHR or the Convention), which is part of national legislation as a valid international treaty. Certain restrictions on the right to freedom of expression, established by international law as a legal means of regulating the limits of state interference in the exercise of a subjective right by an individual, are not always interpreted unambiguously in practice. Compliance with the right to freedom of expression provided for by the Convention is ensured by a supervisory mechanism – the European Court of Human Rights, whose decisions have a precedential nature for the participating states. Thus, the main criteria for the legality of restrictions on the right to freedom of expression for the ECHR are: legitimacy (lawfulness), purpose, content. However, in the practice of the European Court of Human Rights there are different legal positions on restrictions on the right to freedom of expression.

²⁵ Яременко Л. Креативність як творчість: спільне та відмінне. *Вища освіта України*. 2010. № 4(39). С. 117-123.

That is, in cases concerning the exercise of the right to freedom of creativity, the ECHR holds the opinion that in cases where the religious feelings of a part of the population could be offended as a result of the exercise of freedom of artistic expression, the subjective right to freedom of creativity should be limited. One of the criteria in the case law of the ECHR is the method of quantitative risk assessment. It is impossible to satisfy the realization of the freedom of a few individuals by violating the rights of millions, because democracy is still an indicator of the will of the majority. In each case considered by the ECHR, there are grounds for making a decision both in favor of the complainants and in support of governments regarding the restriction of freedom of creativity²⁶.

The importance of the above restrictions on the right to freedom of creativity in the case law of the European Court of Human Rights is that: 1) they concern topical issues regarding the restriction of freedom of creativity as the legitimacy of the right to freedom of expression, which is enshrined in Article 10 of the Convention; 2) in the cases of the ECHR, the court ruled that the convictions in these cases did not violate Article 10 of the Convention and supported the positions of the national courts regarding interference with the freedom of expression of artists; 3) the ECHR decision indicates the absence of a single international concept of "public morality", from which it can be concluded that it is appropriate to determine general trends in the development of modern morality of mankind; 4) the ECHR decision in complaints regarding the restriction of the right to freedom of creativity, which encroaches on the religious feelings of a part of the population, the norms of public ethics and morality, provided that the state intervention was carried out with a high degree of conviction in its expediency, the court sides with the national courts. Relevant restrictions on freedom of creativity are considered legitimate if they are aimed at preventing contempt for the feelings of national minorities or believers, at protecting the most vulnerable categories of the audience (children), if there is a danger that they may gain access to this information.

However, these are considered decisions, because under the same slogans, censorship and other undemocratic institutions can be introduced, and here the opinion of the ECHR as the guarantor of the Convention is important. So, summarizing the practice of the ECHR on restrictions on freedom of creativity, which are necessary in a democratic society, it is worth noting that the Court disapproves of restrictions on the freedom to express creative views and assessments, disagreement with the political opinion of the authorities, politicians, political institutions, if reliable information of critical content is covered in a literary, artistic or other creative form. However, when it comes to defamation, humiliation of honor, dignity of real persons, the ECHR supports the

²⁶ Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННІПІП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193–197.

intervention of governments in the implementation of the right to freedom of creativity. Therefore, in the European legal tradition, freedom of creativity is closely related to restrictions, the need for which must be proven with a high degree of their legitimacy (legality), proportionality (proportionality) and expediency (purpose)²⁷.

Analysis of the decisions of the European Court of Human Rights on the violation of Article 10 of the Convention makes it possible to generalize the case-law of the ECHR in the field of restrictions on the right to freedom of creativity and divide, depending on the grounds for state interference in freedom of creativity, into the following groups: 1) restrictions on the right to freedom of creativity for the purpose of protecting the health or morals of others; 2) restrictions on the right to freedom of creativity that are necessary in a democratic society in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime; 3) restrictions on the right to freedom of creativity for the purpose of protecting the reputation or rights of others. When restricting the right to freedom of creativity for the purpose of protecting the health or morals of others, the case-law of the ECHR recognizes a wide margin of appreciation for states. When deciding on the limits of state intervention in order to protect public morality, the Court proceeds from the absence of a single, agreed-upon international concept of “public morality”. The limits of freedom of creativity are established by states in accordance with the norms of public ethics and morality. Appropriate restrictions on freedom of creativity are considered legitimate if they are aimed at preventing insult to the feelings of national minorities or believers, at protecting the most vulnerable categories of the audience (children), etc. Comparatively narrower are the restrictions on freedom of creativity in the practice of the ECHR in cases related to encroachments on the democratic principles of society in the interests of national security, territorial integrity or public safety, to prevent riots or crimes.

The precedent of such decisions in assessing the justification of government actions, their necessity by an urgent social need, proportionality and compliance with a legitimate aim. When interfering with the right to freedom of creativity, the fairness of the balance between the restrictions that are necessary in a democratic society and the right to freedom of expression of creative views is analyzed. Summarizing the practice of the ECHR on restrictions on freedom of creativity, which are necessary in a democratic society, it can be concluded that the Court disapproves of restrictions on the freedom to express creative views, disagreement with the political opinion of the authorities, if the creative form reflects reliable information of critical content. In decisions on restrictions on the right to freedom of creativity for the purpose of protecting the reputation or rights of others, the ECHR indicates that creators are not immune to the possible restrictions specified in paragraph 2 of Article 10 of the Convention, and a person

²⁷ Ярмол Л.В. Світові міжнародно-правові стандарти свободи вираження поглядів та гарантії її забезпечення. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 163–173.

who exercises the freedom of expression of his creative opinion assumes, in accordance with the conditions established in the specified paragraph, obligations and responsibilities. In cases where the content of the creativity is defamation, humiliation of the honor, dignity of real persons, the ECHR supports proportional interference by governments in the exercise of the right to freedom of creativity.

Summarizing the decisions of the ECHR in the field of restrictions on the right to freedom of creativity, the following assessment criteria can be distinguished in the case law of the ECHR: 1) the method of quantitative risk assessment (the realization of the freedom of creativity of a few individuals cannot be satisfied by violating the rights of millions); 2) interference with freedom of creativity due to probable harm (the Court disapproves of restrictions on the freedom of expression of creative views due to probable harm, which does not exist); 3) mass access to the results of creativity (special attention is paid to whether the work is intended for a wide audience or a narrow circle of readers); 4) the form of expression of creativity (the coverage of ideas in a literary metaphorical style should be assessed in this context); 5) the content of creativity is real facts or fiction (the coverage of factual material in the work or the use of fiction with the aim of humiliating the honor and dignity of real persons). Having analyzed the decisions of the European Court of Human Rights on the violation of Art. 10 of the Convention, it can be determined that interference by states with the freedom of creativity is considered justified by the Court if it is lawful, proportionate to the purpose of the restriction and has a justified aim. For the most part, the ECHR justifies restrictions on the right to freedom of creativity for the purpose of protecting the health or morals of others; restrictions on the right to freedom of creativity that are necessary in a democratic society in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime; restrictions on the right to freedom of creativity for the purpose of protecting the reputation or rights of others. The main criteria for assessing the justification of interference by the state in the case-law of the ECHR: the method of quantitative risk assessment; justification of interference with freedom of creativity due to probable harm; mass access to the results of creativity; form of expression of creativity; content of creativity.

CONCLUSIONS

The vocation of intellectual property law is not only to protect property and personal rights of intellectual property, but also to protect the right to freedom of creativity, as well as to regulate relations that arise in connection with the implementation of this right. A creative approach allows you to overcome difficulties in conditions of sharp changes in modern social life, to outline a new goal caused by changes, to create freedom of choice, to reveal your creative potential to each individual. Creativity leads to the development of the individual, forms a connection between generations and influences historical development.

Human activity only becomes creativity when it contributes to the development of the human personality, culture and, above all, the spirituality of the individual.

Creativity is always determined by the principles of goodness, truth, beauty and their synthesis – spirituality. Based on the conducted study of the category of "creativity", its features and essential dimensions, we consider it necessary to formulate the following conclusions. In its positive expression, freedom is both creativity and a source of novelty. Freedom and creativity are closely connected, since freedom is the key to creativity, and creativity opens up new opportunities for freedom. The right to freedom of creativity is a right that a person exercises freely and at his own discretion, since the exercise of the right to freedom of creativity concerns primarily the sphere of his private life. The peculiarity of creativity is that it seeks to go beyond even its creator. The author cannot reliably predict or control the reaction that his creation will cause in the audience, as well as what his product of creative activity will inspire others to in the future, therefore it can be said that the product of creative activity as a result acquires its own freedom. In the legal plane, the object of intellectual property rights acquires its own freedom after the expiration of intellectual property rights.

Creativity is reflected in various approaches, but there are also common features that can be distinguished: creativity is inherent in human activity; creativity arises in the process of human activity or a combination of different types of human activity; the result of creativity is the creation of new qualities of material and spiritual being; is based on the understanding of existing experience; creativity is realized in society and is a source of cultural values of society. We believe that the vocation of intellectual property law is not only to protect property and personal rights of intellectual property, but also to protect the right to freedom of creativity. As well as to regulate the relations that arise in connection with the implementation of this right. Creative activity is one of the spheres of cultural activity. Activity in the sphere of culture is much broader than creative activity and is not always of a creative nature. The ways and forms of expression in art, as in any other creativity, are different. The results of creativity can give rise to contradictions of emotions, feelings and thoughts. One of the general tasks of creativity is to touch in artistic form or through ideological and emotional content to various emotions and thoughts of a person.

Therefore, ensuring freedom of creativity is of equal importance for creators as the protection of intellectual property rights. As a result of studying creativity, we can conclude that it is reflected in different approaches, but there are general features of creativity that can be distinguished, namely: creativity is inherent in human activity; creativity arises in the process of human activity or a combination of different types of human activity; the result of creativity is the creation of new qualities of material and spiritual existence; creativity is based on the understanding of existing experience; creativity is realized in society and is a source of cultural values of society. Each human action is conditioned by the desire to satisfy a certain need or interest. When a person exercises the right to

freedom of creativity, he also seeks to satisfy his interests, among which the following can be distinguished: in cognition; in reform, improvement, modernization; the need to convey his idea, creative result to the world; to be useful; in recognition; in self-realization; in material reward.

Supporting innovation inevitably leads to progress in society, the field of intellectual property is rapidly developing and new objects of intellectual property law appear that require recognition and legal protection. Many constitutions of modern states refer to intellectual property related to creative work, which is reflected in a certain set of relevant rights and obligations. This circumstance emphasizes the importance of freedom of creativity and intellectual property in the modern world, the relevance of research on the topic of creativity, since creativity is not a stable phenomenon, it is rapidly developing and on its way encounters contradictions that need to be resolved. The basis for the creation of any object of intellectual property law is the cultural heritage of previous generations. But the results of intellectual creative activity that are created today and will be created in the future are no less important.

SUMMARY

The study of the right to freedom of creativity is important because it reveals its place in the system of human rights and freedoms, highlights the interaction of this right with other rights and freedoms, which are quite diverse in content and purpose. The relevance of the study of the classification identification of the right to freedom of creativity in the system of rights and freedoms is determined by the need for free creative self-expression of a person, access to cultural heritage and the development of one's creative potential. The presence of various classifications of human rights and freedoms allows us to better characterize the content and features of a particular right. In the study of the right to freedom of creativity, we consider it appropriate to use the most established classification of the distinction between human rights and freedoms by sphere of life, which distinguishes rights and freedoms into: civil (personal), political, economic, social and cultural. The effectiveness of the mechanism for ensuring the rights, freedoms, and interests of a person protected by law is determined by the effectiveness of their guarantee, the system of conditions and means that allow the full realization of the entire set of rights and freedoms. Guarantees of the right to freedom of creativity are a system of socio-economic, political, cultural, and legal means and conditions that ensure protection, realization, and defense in the event of violation or non-recognition of the right to freedom of creativity and contribute to the expansion of its content and scope.

References

1. Аналітичний Звіт. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014-2018 рр.

Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий ГО «Платформа прав людини». Березень 2019. URL: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/>

2. Белкін М. Л. Держава та свобода творчості у світлі рішень Європейського Суду з прав людини. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2008. № 5 (12). С. 6-15.674.

3. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 26-30.

4. Білозьоров Є. В. Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 14. С. 63-68.

5. Бочарова Н. В. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 69-72.8.

6. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Автореф. дис.... канд.юрид.наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2000. С.8-9.

7. Гришук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 7. С. 16–17.

8. Добрянський С. Права людини в Європейському Союзі: можливості удосконалення юридичного гарантування. *Право України*. 2019. № 6 С. 108-125.

9. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С.257-255.

10. Культурні права в прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини. 2011. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights.pdf.

11. Лисенков С.Л. Культурні права. К.: Либідь, 2001. С.431.

12. Мілова Т.М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: дис. к.ю.н. 2008. 211 с. 11.

13. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. *Часопис Київського університету права*. 2011. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298

14. Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: навч.-практ. посіб. Миколаїв: Атол, 2003. 130 с.

15. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: монографія / кол. авторів; за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2007. С.69-70.

16. Пунда О. О., Колобова Я.Ю. Проблеми здійснення права на свободу творчості. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 81-86.9.

17. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини. *Право України*. 2015. № 10. С.58–64.

18. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. С.158-159.
19. Ромовська З. Право на свободу творчості. *Право України*. 2016. № 11. С. 131-143.
20. Скрипнюк О.В. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні. *Юридична Україна*. № 3. 2011. С. 28 -32.
21. Скрипнюк О.В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.
22. Селівон М.Ф. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. №3. С.41.
23. Шемшученко Ю. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 36-43.
24. Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 206-210.
25. Яременко Л. Креативність як творчість: спільне та відмінне. *Вища освіта України*. 2010. № 4(39). С. 117-123.
26. Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193–197.
27. Ярмол Л.В. Світові міжнародно-правові стандарти свободи вираження поглядів та гарантії її забезпечення. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 163–173.

Information about the authors:

Ennan Ruslan Evgenovych,

Ph.D in Law, Associated Professor,

Associated Professor of the Department of Intellectual Property Law

National University “Odesa Academy of Law”

2, Akademichna str., Odesa, 65009, Ukraine

Voitovych Pavlo Petrovych,

Associate Professor of the Department of International and European law

National University “Odesa Academy of Law”

2, Akademichna str., Odesa, 65009, Ukraine

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Zhuravel T. V., Nikitina D. S., Dorofeeva S. V.

INTRODUCTION

The fundamental guarantee of the protection of individual rights, as well as the basic criterion of democracy of any modern society, is the right to a fair trial. Its content and normative architecture are disclosed in detail in Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This international legal norm is not just a declaration, but an effective procedural mechanism that provides every person with a real opportunity for a public hearing of his case by a proper, independent and impartial court established exclusively on the basis of law. Moreover, such a hearing must take place within a reasonable time, which prevents the prolongation of legal uncertainty. It is important to emphasize that the scope of this article is as broad as possible: it covers both civil disputes (regarding private rights and obligations) and the verification of the validity of any criminal charges brought against a person.

At the current stage of the transformation and modernization of the legal system of Ukraine, the issue of implementing the principles of fair trial in the administrative sphere is gaining particular urgency and practical significance. Since in cases of this category an ordinary individual or legal entity directly confronts a powerful state apparatus endowed with power and financial resources, the right to a fair trial becomes the main, and often the only effective legal safeguard against administrative arbitrariness, bureaucracy, and illegal decisions of government bodies.

According to the systematic findings of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), this right is an integral and central element of the general paradigm of the Rule of Law. Without proper judicial protection, all other substantive human rights are transformed into an illusion. A comprehensive analysis of the provisions of the Convention itself, as well as the vast body of case law of the European Court of Human Rights (ECHR), allows us to structure this institution and identify its key, interconnected components.

In its decisions, the European Court consistently interprets the right to a court not as an abstract or purely theoretical declaration, but as a real, practical ability of a specific person to initiate proceedings in a judicial institution. This implies a direct positive obligation of the state: government institutions must refrain from any actions or regulatory steps that create artificial legal or factual obstacles to

the implementation of this opportunity. Access to court must be effective, and not only formally prescribed in the texts of codes.

At the same time, it is worth noting that this right, by its legal nature, is not absolute. The States Parties to the Convention are granted a certain “margin of appreciation” in regulating and establishing the rules of judicial procedure, including the introduction of limitation periods, requirements regarding the form of claims or the payment of court fees. However, the ECtHR strictly supervises that the established internal restrictions do not narrow or nullify the very essence and core of the right to a court. Any restriction of access to a court will be contrary to Article 6 § 1 of the Convention if it does not pursue a legitimate State or public aim, or if there is no reasonable balance of proportionality between the chosen procedural methods and that aim. A classic example of such a strict position of the Court is the well-known case “Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany”, where it was emphasized: restrictions must not undermine the very essence of the right, and their application must be foreseeable for the person seeking justice.

The fairness of the judicial process and public trust in it are inextricably linked to the strict observance of the principle of legal certainty. One of its main manifestations is the doctrine of *res judicata*, i.e. the principle of the finality of a court decision.

1. Conceptual principles and content of the right to a fair trial

The Ukrainian model of implementing this right is currently operating under the simultaneous influence of several factors. First, judicial reform and the renewal of judicial governance bodies are ongoing. Second, martial law has objectively complicated the organization of the work of courts, territorial accessibility of justice, issues of security of participants in the process, personnel stability and financing of the system. Third, administrative justice itself generates a significant number of socially sensitive disputes related to pensions, social payments, public service, migration, tax and customs relations, as well as appealing decisions of executive authorities. All these categories of cases require not only legal accuracy, but also timeliness, since delaying consideration here often means a long-term violation of the individual's rights. It should be emphasized separately that the modern implementation of the right to a fair trial in Ukraine is already largely based on international legal standards. This is manifested both at the level of legislation and through judicial practice, in which the standards of the Convention and the practice of the ECHR are increasingly used. However, the implementation of these standards often remains uneven. The problem is not only that the judge knows the Convention approaches, but also that the system as a whole allows them to be followed. If a judge has an excessive amount of cases, lacks time to prepare a full motivation for a decision, and works in conditions of a general personnel imbalance, then even a high level of legal

culture of an individual judge does not eliminate the systemic risk of violating the right to a fair trial.

That is why the path to better implementation of this right in Ukraine must be comprehensive. First of all, it is necessary to accelerate the procedures for selecting, evaluating, and appointing judges, especially for those jurisdictions and regions where the workload is most critical. Official materials of the judiciary directly link increasing the efficiency of justice with filling vacancies and strengthening the institutional capacity of the Supreme Court of Justice of the Kyrgyz Republic and the Supreme Court of Justice. Further, more precise planning of the network of vessels and load redistribution mechanisms is needed¹.

If in some courts the workload indicators are critically high, and in others they are lower, the system should have flexible organizational tools that do not destroy the principle of the natural judge, but allow to avoid chronic overload of individual courts.

No less important is the digitalization of administrative justice. Electronic court, remote participation in meetings, digital management of case flow, electronic notification of participants in the process and proper functioning of court information systems can significantly affect the speed and predictability of the process. But digitalization should not be considered as a self-sufficient means. It will be effective only if the system is staffed, properly funded and equally technical accessibility for participants in the process. Otherwise, there is a risk that digital solutions will only superimpose on existing organizational problems².

Another area of improvement is to strengthen the quality of reasoning of court decisions in administrative cases and the unity of practice. The right to a fair trial includes not only the opportunity to be heard, but also the right to receive a decision whose motives are clear, consistent and verifiable. This is especially important for administrative justice, since it is through motivation that the court outlines the limits of permissible administrative discretion, standards of proof in a public-law dispute, and criteria for monitoring the legality of decisions by subjects of power. Qualitative motivation also affects trust in the judiciary, which official documents of the judicial system directly call one of the basic conditions for the legitimacy and effectiveness of justice.

¹ Tytykalo R., Pavlovska N., Kovalenko I. Legal liability of local self – government bodies and officials for failure to implement programs of socio-economic development of the hromada Baltic journal of economic studies 2022 Vol 8 Iss 5 P 191-197 DOI 10.30525/2256-0742/2022-8-5-191-197 <https://www.webogscience.com/wos/wosce/jull-record/wos/00934017000015>.

² Kovalenko L., Koval K., Gorban T., Mykhailenko T. APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS. Court cases, human rights and philosophy as the main components of the study of jurisprudence: collective monograph / Boldyriev S., Steshenko T., Hovorukha L., Linnyk M. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2024. 106 p. Available at : DOI – ISG.2024.MONO.LEGAL.3.C. 17-26.

The right to a fair trial in administrative justice in Ukraine today has an appropriate regulatory basis, but its full implementation is significantly complicated by organizational and institutional factors. The main unresolved part of the problem is the gap between the standard of a fair trial, formed in legislation and international law, and the actual ability of administrative courts to ensure timely, high-quality and impartial consideration of cases in conditions of excessive workload and staff shortage. Data on 508,060 cases and materials received by local administrative courts in 2024, as well as 1,455 vacant judicial positions in local courts as of April 1, 2026, convincingly demonstrate the systemic nature of this problem.

In practical terms, this means that none of the parties to the proceedings has the right to demand a review of a final and binding court decision solely for the purpose of re-hearing and adopting a new verdict in its favor. Higher courts may overturn decisions only to correct fundamental errors or miscarriages of justice, and not because of a subjective desire to reassess the evidence.

A final and binding verdict of a court of last instance cannot be unreasonably or arbitrarily revised or overturned out of court. This clear position has been reflected and developed in detail in a number of ECHR decisions regarding Ukraine.

In particular, in the cases of *Tregubenko v. Ukraine*, *Naumenko v. Ukraine*, *Poltorachenko v. Ukraine* and *Timotievich v. Ukraine*, the Court stated that the practice of annulling final decisions due to outdated or non-transparent supervisory procedures directly violates the stability of civil and economic turnover, undermining citizens' faith in the rule of law.

The cornerstone and core of the entire paragraph 1 of Article 6 of the Convention is the concept of "equality of arms". According to this standard, each party participating in the process must have identical and adequate chances to present its legal position, submit evidence and participate in the study of the circumstances of the case. The procedural order must be constructed in such a way that none of the participants is in a knowingly losing or significantly worse position compared to its opponent (especially when the opposition is a powerful state body).

This approach is directly implemented through the fundamental principle of adversarial proceedings. The participants in the case have the legal right not only to know about the existence, but also to familiarize themselves in detail with all the arguments, written materials and evidence provided by the other party or which appear at the disposal of the court, as well as to express their own objections and considerations regarding them. Any backrooming or concealment of materials destroys trust in the court. Clear examples of the finding of systemic violations of these

The preserved adversarial principles due to the procedural passivity of the courts or the privileged position of prosecutors are contained, in particular, in the cases of “Koval v. Ukraine” and “Belukha v. Ukraine”.

The judicial branch of power by its nature must be absolutely autonomous from political or administrative pressure and completely objective. Any direct or indirect attempts at state or extrajudicial influence on the course of the pre-trial investigation or directly on the trial are harshly criticized and blocked by the practice of the ECHR. The doctrine at work here is that justice must not only be administered, but also demonstrate with all its appearance that it is administered fairly (the test of external perception).

The key is both the institutional right of judges to independently, guided exclusively by the Constitution and laws, make decisions without regard to the position of the executive or legislative branches, and the absolute impossibility of arbitrarily delimiting the powers of courts and administrative bodies. This provision is based on the classical constitutional principle of separation of powers, which guarantees a balance of checks and balances. If an administrative body takes over the function of a court or if a court replaces an official, the entire logic of the rule of law breaks down. Important benchmarks in this context are the relevant cases: “Sokurenko and Stryhun v. Ukraine” (which concerned the court’s exceeding its legal competence) and “Sovtransavto-Holding v. Ukraine”, where the Court directly indicated the inadmissibility of interference by senior state officials in the consideration of a commercial dispute³.

The criterion of “reasonableness of time” of judicial proceedings is dynamic and directly depends on the unique specifics of each specific proceeding. To objectively assess the duration of the consideration of a case by national courts, the ECHR uses a clearly defined system of parameters, which includes:

- the degree of legal and factual complexity of the case (number of volumes, expert opinions, witnesses);
- efficiency, speed and consistency of actions of state bodies (both investigations and courts);
- the procedural behavior of the applicant himself (whether he abused his rights or disrupted the meeting);
- the presence of exceptional or critical circumstances that require special efficiency (for example, labor disputes, cases of child custody or the health of the person).

In turn, the openness of the process (the principle of publicity) performs the most important social function – it protects citizens from arbitrariness and "secret justice", ensuring the transparency of the work of the judiciary.

³ LARISA KOVALENKO, David Eldar Ogly Dzhaferov & Anastasia Arnautova. (2025). Features of digitalization and artificial intelligence of public administration. *Metaverse Science, Society and LAW*, 2. 20-47 p. (2025)1(2). 31-56 p. DOI: <https://doi.org/10.69635/mssl.2025.1.2.24>

Although in certain cases clearly defined by law (protection of private life, state secrets, interests of minors) the direct consideration of the case may take place in closed mode, the announcement or publication of the final court decision under any circumstances must be public and accessible to the public.

2. Features of the implementation of the right to a fair trial in criminal proceedings

The criminal aspect of Article 6 of the Convention contains increased standards of protection, since the freedom, reputation and personal integrity of a person are at stake.

1. Presumption of innocence (Article 6, paragraph 2): Everyone is considered absolutely innocent of committing a crime until his guilt is proven in accordance with the procedure established by law and confirmed by a court verdict that has entered into legal force. This implies a strict prohibition: state officials, prosecutors, police representatives or political figures do not have the right to make public statements, assert the guilt of a person or call him a “criminal” before the official court verdict. Such premature statements form biased public opinion and put pressure on the court.

2. Minimum guarantees of protection (Article 6, paragraph 3): This paragraph contains a detailed list of imperative rights of the accused, which cannot be narrowed down. They include:

- the right to be informed promptly, in detail and intelligibly in the accused’s own language of the nature and cause of the accusation against him;
- providing sufficient time and opportunities to prepare one’s defense strategy and communicate with lawyers;
- the right to defend oneself in person or through a defense attorney of one’s own choosing, and in the absence of funds, to receive free legal assistance at the expense of the state;
- the right to cross-examine witnesses for the prosecution and equal conditions for calling and examining witnesses for the defense;
- the absolute right to free interpreter services if the person does not understand the language of the proceedings.

Systematic violations of these minimum criminal standards in Ukraine, related to pressure on the defense or untimely explanation of rights, have been recorded in many decisions, a vivid example of which is the case of Oleg Kolesnyk v. Ukraine.

Scope of Article 6 of the Convention in administrative disputes

Historically, Article 6 of the Convention was created mainly for classic civil and criminal proceedings. However, thanks to the long-term evolutionary interpretation and dynamic practice of the ECHR, its scope has been significantly expanded and today covers the vast majority of public law and administrative disputes. The Court applied the autonomous concept of “civil rights and

obligations”, shifting the focus from the form of relations to their immediate content and consequences for the individual. In particular, the following key areas of administrative justice fall under the protection of Article 6:

- Public service: Any property and procedural issues related to the recruitment of citizens to the service, its direct passage, bringing to disciplinary responsibility, as well as dismissal from office (resonant and defining for Ukrainian practice cases “Olexandr Volkov v. Ukraine” and “Vilho Eskelinen v. Finland”).

- Social protection and pensions: Acute disputes between citizens and social protection bodies or the Pension Fund regarding the accrual, payment or deprivation of benefits, subsidies and pensions (the basic precedents are “Salesi v. Italy” and “Feldbrugge v. the Netherlands”).

CONCLUSIONS

- Specific administrative procedures: These include complex environmental issues (right to a safe environment), procedures for issuing, revoking or suspending business licenses, as well as constitutional and quasi-judicial disputes, if their outcome directly and significantly affects the property status or fundamental rights of an individual (judgments in the cases of Ruiz Mateos v. Spain and Tashkin v. Turkey).

The specificity of disputes with the state determines the specific content of the key elements of fair trial:

1. Accessibility of justice: It involves the creation by the state of such conditions under which a person can freely apply to the court for protection. This means the absence of excessive property (high court fees) or procedural barriers. The established procedural restrictions – for example, the clear deadlines for applying to the court, provided for by the Code of Administrative Procedure of Ukraine (CAPU) – are recognized as legitimate, but they must be clear, foreseeable and proportionate, without becoming a trap for the plaintiff (the case of Leslie Stubbing v. the United Kingdom).

2. Procedural equality (equality of arms): In the landmark judgment in the case of *Dombo Becher v. the Netherlands*, the ECtHR emphasized the critical importance of ensuring a “fair balance” between the parties. In administrative proceedings, this balance is by default biased in favor of the state body that owns the archives, documents and legal staff. Therefore, a situation is recognized as a gross violation when a person is not given the opportunity to familiarize himself with and express his opinion on internal documents, reports or inspection materials on which the contested decision of the authorities is based (see the precedent ECH-1995-1-004).

3. The criterion of reasonable time: The duration of the consideration of an administrative dispute is of great importance, since a delay in the cancellation of an unlawful act can lead to the bankruptcy of an enterprise or the loss of a person’s livelihood. The State bears direct responsibility for the proper organization of its

judicial system. A heavy workload for judges or a shortage of personnel is no justification for chronic delays in the consideration of cases (the fundamental case of *Guincho v. Portugal*).

The current norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine have been systematically and deeply adapted to the requirements of the Convention, which has been reflected in specific institutions:

- Reasonableness of terms (Articles 2, 122 of the Code of Administrative Procedure): It is legally established that the terms of consideration of cases and performance of individual procedural actions are determined as objectively necessary, minimum time for a high-quality resolution of the dispute, which cannot be unreasonably extended by the court.

- The principle of adversarial nature and the principle of official clarification of circumstances (Article 9 of the Code of Administrative Procedure): This is a unique and most important philosophical feature of the administrative process. Unlike a purely civil dispute, in an administrative court there is a presumption of guilt of the subject of power (the burden of proof is placed on the official). Moreover, the court has the right, on its own initiative, to request additional evidence, to go beyond the claims for the full protection of human rights. This really compensates for the actual inequality of power between the average citizen and the state apparatus.

- Publicity and transparency (Article 152 of the Code of Civil Procedure): The right of participants to be heard, to participate in court debates and to express their arguments openly is guaranteed. The court's unjustified refusal to hold an open hearing or the unjustified consideration of a case in a simplified (written) procedure, when the circumstances required an oral discussion, is recognized as a direct violation of the right to a court (see case ECH-1995-1-005).

- The right to professional legal assistance (Article 16) and language guarantees (Article 68 of the Code of Civil Procedure): Ensures that a person has the opportunity to engage qualified lawyers, use the services of interpreters at the expense of the budget, which eliminates any language or professional barriers in court.

- Direct examination of evidence (Article 86 of the Code of Administrative Procedure): The judge is obliged to personally perceive, study and evaluate all the evidence available in the case (interrogate witnesses, examine original documents).

In parallel, the constitutional right of a person not to testify against himself (Article 63 of the Constitution of Ukraine) operates in the process, which is an integral part of the pan-European “right to silence” and protection against self-incrimination (see the classic decision “*Saunders v. Great Britain*”).

It can be reasonably argued that the right to a fair hearing within the framework of administrative justice is not just an abstract

procedural norm, but a basic, fundamental tool for real control over the legality and legitimacy of the activities of government institutions. This institution integrates a complex set of interrelated guarantees: from real, unconstrained by financial factors, accessibility of the judicial institution to ensuring the absolute impartiality of arbitrators, compliance with the equality of "procedural weapons" and the efficiency of dispute resolution. It is the quality, transparency and speed of the functioning of administrative courts that are the main, unmistakable indicator of the real implementation of the principle of the rule of law in the country and the ability of the state to provide effective, rather than declarative, protection of human rights and interests in its difficult relations with the authorities.

SUMMARY

The analysis clearly demonstrates that despite the thorough, high-quality implementation of European standards in the text of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the practical implementation of the right to a court in everyday life faces a number of chronic systemic challenges. In particular, the catastrophic overburdening of the judiciary, long-term vacancies in the courts, as well as serious shortcomings in the procedures for the enforcement of court decisions against the state and its bodies often nullify the very legal essence of the protection received by a person. This once again confirms the well-known thesis of the ECHR that fair proceedings are not limited only to the stage of consideration of the case and the issuance of a decision, but necessarily also cover the stage of actual, real implementation and execution of a judicial act.

The result of the further development of administrative justice in Ukraine is the overcoming of the existing unfortunate gap between progressive legislative declarations and their real practical implementation.

The priority areas of reform should be:

- strengthening the real institutional and financial independence of courts;
- cardinal optimization of procedural terms through total digitalization of processes (development of the "Electronic Court" system, remote sessions);
- creation of effective mechanisms for holding officials accountable for failure to comply with court decisions;
- strengthening the authority and trust in the judiciary in the eyes of the public.

References

1. Tytykalo R., Pavlovska N., Kovalenko I. Legal liability of local self – government bodies and officials for failure to implement programs of socio-economic development of the hromada Baltic journal of economic studies 2022 Vol 8 Iss 5 P 191-197 DOI 10.305 25|2256-0742|2022-8-5-191-197 <https://www.webgoscience.com/wos/wosce/jull-record/wos/00934017000015>.

2. Kovalenko L., Koval K., Gorban T., Mykhailenko T. APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS. Court cases, human rights and philosophy as the main components of the study of jurisprudence: collective monograph / Boldyriev S., Steshenko T., Hovorukha L., Linnyk M. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2024. 106 p. Available at : DOI – ISG.2024.MONO.LEGAL.3.C. 17-26.

3. Larisa Kovalenko, David Eldar Ogly Dzhafarov & Anastasia Arnautova. (2025). Features of digitalization and artificial intelligence of public administration. Metaverse Science, Society and LAW, 2. 20-47 p. (2025)1(2). 31-56 p. DOI: <https://doi.org/10.69635/mssl.2025.1.2.24>

Information about the authors:

Zhuravel Taras Vitaliyovych,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Nakitina Daryna Serhiivna,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Dorofeeva Sofia Vasylivna,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

INFORMED CONSENT AS A MECHANISM FOR PROTECTING NEW HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF HEALTHCARE: CONCEPT, TYPES AND LEGAL REGULATION

Zaborovskyy V. V., Manzyuk V. V.

INTRODUCTION

The relevance of this work is due to the fundamental transformation of the very concept of informed consent in the context of the expansion of the doctrine of human rights, the digitalization of medicine, the development of biobanking, personalized medicine and the globalization of biomedical research. It should be noted that the theoretical and applied problems of protecting patients' rights, including in the context of protecting new rights in the field of health care, have already been the subject of our scientific research¹. In modern conditions, informed consent ceases to be an exclusively formal legal prerequisite for carrying out medical intervention and acquires the importance of one of the key institutions in the field of health care, combining ethical, medical and legal components and ensuring the realization of individual autonomy, the right to self-determination, respect for dignity and privacy.

The strengthening of the patient's role as an active subject of medical legal relations, the expansion of clinical trials, transplantation, the use of assisted reproductive technologies, as well as the growth of the volume of processing of medical (in particular, genetic) and other personal data necessitate a rethinking of the legal nature of informed consent, as well as the classic "static" model of consent and the introduction of new approaches, such as dynamic, multi-level and meta-consent. This necessitates a comprehensive theoretical and legal analysis of

¹ Zaborovskyy V., Buletsa S., Bysaga Yu., Manzyuk V., Lenher Ya. Professional activity of medical lawyer. *Georgian Medical News*. 2020. № 3 (300). P. 146-152. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/71194cc0-ad88-4987-8b61-ea9d65da1a76>; Булеца С.Б., Заборовський В.В. Самозахист пацієнта та лікаря. *Наше право*. 2017. № 1. С. 159-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41%281%29_24; Заборовський В. В. Виклики та перспективи застосування інноваційних технологій в сфері охорони здоров'я (трансплантологія і ДРТ) та проблеми забезпечення конфіденційності медичної інформації у воєнний час. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 545-552. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.81>; Заборовський В. В. Проблемні аспекти формування та застосування медичних баз даних в умовах цифрової трансформації сфери охорони здоров'я. *Innovative Research in Science and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference* (Brussels (Belgium), July 30 – August 1, 2025). Brussels: International Science Unity. 2025. P. 108-110. DOI: <https://doi.org/10.70286/isu-30.07.2025>

the concept, types and legal regulation of informed consent through the prism of new rights in the field of healthcare.

The issue of informed consent as a mechanism for protecting modern human rights in the field of health care is in the focus of attention of a wide range of domestic and foreign researchers. Among the scientists who have studied individual aspects of this issue, it is appropriate to single out the works of: N.T. Boutin, I. Budin-Ljøsne, C. Camtepe, F.K. Dankar, L. Gasparini, E. Gefenas, E. Harbinja K. Kaur, M.I. Khalid, N.V. Kvit, R.B. Mikkelsen, M. Mourbya, A. Oliva, O.P. Omelchenko, O.P. Rumyantsev, I.Ya. Senyuta, Yu.Yu. Sizintsova, S.G. Stetsenko, V.Yu. Stetsenko, C. Thapa E. Vayena and others.

The purpose of this scientific work is a comprehensive theoretical and legal analysis of the concept, legal nature, features of legal regulation and types of informed consent as a multifunctional mechanism for protecting modern human rights in the field of healthcare.

The author sets himself the following main tasks: to investigate the pluralism of scientific approaches to defining the concept of informed consent and to reveal its ethical and legal nature in the human rights system; to carry out a comparative legal analysis of the legal regulation of informed consent in Ukrainian legislation and international acts in the field of healthcare; to analyze the classification of types of informed consent and characterize their features in the field of medical intervention, clinical research, transplantation and biobanking; to substantiate the feasibility of using dynamic, multi-level and meta-consent as modern forms of ensuring a balance between the interests of the individual, medical institutions and the state.

1. The concept and essence of informed consent: theoretical and legal approaches

In one of our previous scientific works, we drew attention to the fact that the universality of informed consent allows scientists to consider it in different contexts, and in the field of transplantation and ART it is appropriate to characterize it as having a dual legal nature: both as a process of interaction between a doctor and a patient and a legal document that enshrines a person's decision, and as a unilateral transaction, for example, regarding the use of a donor's biological material, where his expression of will is a sufficient and necessary condition for the removal of a cell, tissue or organ and the emergence of the corresponding legal relationship².

² Заборовський В.В., Манзюк В.В. Інформована згода як гарантія прав пацієнта: правова природа, етичні засади і особливості реалізації у сфері трансплантації та в умовах екстраординарних правових режимів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 2. Ч. 1. С. 131-137. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.21>

The presence of different approaches to understanding the nature of informed consent also results in the lack of a single position among scientists regarding the definition of the concept of "informed consent". Thus, Yu.Yu. Sizintsova, based primarily on the provisions of the Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care³ (in particular, Article 43), concludes that informed consent is the consent of the patient or his legal representative to medical intervention, which is provided by him based on complete and comprehensive information received from the attending physician in a form accessible to the patient, namely about the purpose, nature, methods of this intervention and the probable risk associated with it, as well as possible medical, social, economic, psychological and other consequences, as well as alternative types of medical care and the consequences and risks associated with them⁴. A similar position is held by the compilers of the textbook "Medical Law of Ukraine", who understand informed consent to medical intervention as the voluntary, competent acceptance by the patient of the treatment option offered to him, which is based on the latter receiving complete, comprehensive and objective information about the future treatment, as well as possible complications and alternative treatment methods⁵.

In our opinion, the basis for these definitions was principle 11 (consent to treatment) of Resolution 46/119 "Protection of persons with mental illness and improvement of mental health care", according to which informed consent is considered to be obtained freely, without threats and inappropriate motivation, after providing the patient with adequate and understandable information in a form and language accessible to the patient, which includes: diagnostic assessment; purpose, method, probable duration and expected benefit of the proposed treatment; alternative methods of treatment; dangers and side effects of the proposed treatment⁶.

A somewhat different understanding of informed consent in the aspect of transplantology is given by O.P. Rummyantsev, in his thesis research, who understands the concept of "informed consent of the patient to the provision of medical care with the use of transplantation" as a standardized procedure for providing the patient (both the donor and the recipient) with adequate and

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України 19 листопада від 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

⁴ Сізінцова Ю. Ю. Інформована згода на медичне втручання: юридичний захист пацієнтів і медичних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 267. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/59ad79ce-0d12-4d8c-90c9-c7763ee54f1e>

⁵ Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник. Правова єдність, 2008. 507 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/medpravo2008.pdf

⁶ United Nations General Assembly Resolution 46/119 on the protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care, 17th December 1991 (UN Doc A/RES/46/119). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/135851?v=pdf>

understandable medical information about the intervention in each specific case in a form and in a language that is accessible to each patient, as well as obtaining from their informed voluntary written consent to carry out such an intervention according to the established form⁷. Informed consent as a procedure by which the subject voluntarily confirms his/her consent to participate in a certain clinical trial after familiarization with all the features of the study that may affect one's decision is also considered by the order of the Ministry of Health of Ukraine «On approval of documents on quality assurance of medicinal products»⁸, while other orders of the Ministry of Health of Ukraine consider informed consent as a decision to participate in a clinical trial⁹.

2. Legal regulation of informed consent in Ukraine and international legal standards

The legal basis for the regulation of informed consent in Ukrainian legislation is the provisions of Article 28 of the Constitution of Ukraine (everyone has the right to respect for his dignity), according to which no person may be subjected to scientific, medical or other experiments without his free consent. In turn, the Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care¹⁰, which actually initiated the concept of informed consent in Ukraine, proceed from the necessity of such consent when applying any methods of diagnosis, prevention and treatment (Article 43), while the current form of informed consent of the patient for diagnosis, treatment, surgery and anesthesia, as well as for the presence or participation of participants in the educational process, was approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 2837¹¹.

⁷ Румянцев О.П. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2021. с. 63-64 URL: https://uacademic.info/ua/document/0421U103768#google_vignette

⁸ Про затвердження документів з питань забезпечення якості лікарських засобів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.02.2009 р. № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095282-09#Text>

⁹ Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 р. № 690. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#Text>; Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань тканинних і клітинних трансплантатів та експертизи матеріалів клінічних випробувань й унесення змін до Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.02.2006 № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-07/sp;dark:max25#Text>

¹⁰ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України 19 листопада від 1992 року № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

¹¹ Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 003-6/о «Інформована добровільна згода пацієнта на проведення діагностики, лікування та на проведення операції та знеболення і на присутність або участь учасників освітнього процесу:

In the context of transplantation and the use of reproductive technologies, the main acts that regulate, among other things, the need and procedure for obtaining informed consent are, first of all, the Law of Ukraine “On the use of transplantation of anatomical materials in humans”¹², the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on some issues of implementing the said Law¹³, and the order of the Ministry of Health of Ukraine “On approval of the Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine”¹⁴.

The general analysis of the above-mentioned regulatory acts allows us to conclude that in fact any medical intervention requires prior informed consent. In this aspect, the provisions of Ukrainian legislation generally comply with fundamental international acts in the field of health care. Thus, the Declaration on the Protection of Patients' Rights in Europe enshrines the norm that the patient's informed consent is a mandatory condition for any medical intervention, from which he has the right to refuse or suspend it, with a corresponding thorough explanation of the consequences of this (paragraph 3)¹⁵. A similar position is reflected in the Convention on Human Rights and Biomedicine¹⁶, according to which, intervention in the sphere of a person's health may be carried out only after his or her voluntary and informed consent to it on the basis of previously received information about the purpose and nature of the intervention, as well as about its consequences and related risks (Article 5) and the Additional Protocol to this Convention on Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin, which enshrines the right of the donor to provide free, informed and specific consent to the removal of an organ or tissue in writing or in an official body, after receiving appropriate information (Article 12)¹⁷.

наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.02.2012 р. № 110 (у редакції наказу від 09 грудня 2020 року № 2837). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0697-12#n2>

¹² Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 року № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст.232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>

¹³ Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211-2018-п#Text>

¹⁴ Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>

¹⁵ The Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe consultation on the rights of patients. 28-30 March 1994. URL: <https://www.activecitizenship.net/multimedia/files/charter-of-rights/the-forerunners-of-the-charter/The-Declaration-on-The-Promotion-of-Patients-Rights-in-Europe.pdf>

¹⁶ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

¹⁷ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin. Strasbourg, 24.1.2002. URL: <https://rm.coe.int/1680081562>

In the context of our study, it is also necessary to analyse the provisions of the General Data Protection Regulation (GDPR)¹⁸, which is a legally binding regulatory act and establishes strict rules for the collection, processing, storage and protection of personal data in the EU. The concept of “consent” according to the provisions of this Regulation means any freely given, informed, specific and unambiguous indication of the wishes of the data subject by which he confirms his consent to the processing of his personal data, by making a statement or by showing clear affirmative actions (in particular, in the form of a written statement, including by electronic means, or in the form of an oral statement). These provisions of the Regulation are considered by scientists as establishing very high requirements for informed consent to the processing of personal data, as well as clear alternative grounds for the processing of data about the health of an individual (consent is considered only as one of the legal mechanisms for the processing of special category data, which does not have a predetermined priority over other mechanisms)¹⁹. Thus, Article 6 of the General Data Protection Regulation provides that the consent of the data subject to the processing of his or her personal data is only one of the lawful grounds for their processing, while Article 9 establishes ten exceptions to the prohibition on the processing of special categories of personal data (in particular, genetic data, data concerning health).

3. Types of informed consent and prospects for their application in biomedical research and transplantology

Regarding the correlation between the concepts of “informed consent to clinical trials (medical intervention)” (“interventional consent”) and “consent to the processing of personal data”, we share the position of those scientists that although there is a certain connection between them (for example, refusal to consent to the processing of personal data may lead to the doctor’s refusal to perform a medical intervention²⁰), there is a significant difference between them. This is also noted by the European Commission's Directorate-General for Health

¹⁸ Регламент Европейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

¹⁹ Gefenas E., Lekstutiene J., Lukaseviciene V., Hartlev M., Mourby M., Cathaoir K. Controversies between regulations of research ethics and protection of personal data: informed consent at a cross-road. *Med Health Care Philos.* 2022. № 25(1). PP. 23-30. DOI: 10.1007/s11019-021-10060-1.

²⁰ Mourby M., Cathaoir K.Ó., Collinc C. B.. Transparency of machine-learning in healthcare: The GDPR and European health law. *Comp. Law Security Rev.* 2021. DOI: 10.1016/j.clsr.2021.105611

and Food Safety²¹, emphasizing that the requirement for informed consent under the Clinical Trials Regulation (EU) 536/2014¹ should not be confused with consent as a legal basis for processing personal data under the GDPR, as the former is the main condition under which a person can be included in a clinical trial and is not perceived as a tool to ensure the compliance of data processing and is a guarantee rather than a legal basis for data processing (for example, in cases where consent to the processing of personal data is not appropriate as a basis for their processing under the provisions of the General Data Protection Regulation²²).

In our opinion, the position of those scientists who distinguish between informed consent in research involving physical or other forms of intervention and “interventional consent” (emphasizing its fundamental role and considering this consent as the fundamental normative core of the World Medical Association (WMA) Declaration of Helsinki on Medical Research Involving Humans²³, which is a global act on research ethics) and “informed consent”, which plays a central role in the case of conducting research that only involves the processing of a person’s health data, when any changes or withdrawal of consent are permitted only in exceptional cases²⁴. A similar position is held by scientists²⁵, who distinguish between “consent to research ethics” (“interventional consent”), as consent to the researcher’s intervention and the participant’s free expression of will to participate in a research project, and “informed consent”, which is the basis for processing personal data in accordance with national and EU legislation, drawing attention to the fallacy of the statements of those scientists who do not distinguish between different forms of consent or consider one form of informed consent as subsuming another.

In the scientific literature, other types of informed consent are also distinguished. Thus, C. Tapa and S. Camtepe based on the fact that such consent is an important tool for protecting personal privacy, confidentiality and autonomy

²¹ Question and Answers on the interplay between the Clinical Trials Regulation and the General Data Protection Regulation. European Commission Directorate-General for Health and Food Safety. URL: https://health.ec.europa.eu/document/download/c3042973-b36d-4094-a1fb-a6fc980f065e_en

²² A Preliminary Opinion on data protection and scientific research. The European Data Protection Supervisor. 2020. URL: https://www.edps.europa.eu/sites/default/files/publication/20-01-06_opinion_research_en.pdf

²³ Declaration of Helsinki Medical Research Involving Human Participants. URL: <https://www.wma.net/what-we-do/medical-ethics/declaration-of-helsinki/>

²⁴ Gefenas E., Lekstutiene J., Lukaseviciene V., Hartlev M., Mourby M., Cathaoir K. Controversies between regulations of research ethics and protection of personal data: informed consent at a cross-road. *Med Health Care Philos.* 2022. № 25(1). PP. 23-30. DOI: 10.1007/s11019-021-10060-1.

²⁵ Kaur K., Grama B., Chaudhuri R., Recalde-Vela M.J. Ethics and Epistemic Injustice in the Global South: A Response to Hopman’s Human Rights Exceptionalism as Justification for Covert Research. *Journal of Human Rights Practice.* 2023 Volume 15, Issue 2. P. 347-373. <https://doi.org/10.1093/jhuman/huad008>

of the individual, and is mandatory for the processing of health data, including collection, analysis and storage, distinguish three types of consent, namely: explicit consent (consent to participate, which is mandatory for all aspects of clinical trials, in which the purpose of collecting personal information, its use, processing and disclosure of information are presented with the possibility of choosing it); implicit consent, which in most cases is obvious at the time of its receipt (for example, in the case when a doctor takes blood samples from his patient for laboratory tests); consent with the possibility of refusal, when participants are informed about the purpose of the consent with the possibility of rejecting it (if such consent is not rejected, it is considered given)²⁶.

Also noteworthy is the study by O.P. Omelchenko, who points to the use of the following types of informed consent in biomedicine:

- blanket consent – for unlimited use of data for all types of research and without the need to obtain any further permissions;

- broad consent – the person allows the biobank to use their data in future research, and the biobank independently decides how to use them;

- sectoral consent is given for research in a specific field and is limited to a specific area of medicine; and

- dynamic consent, which is characterized by its flexibility, and under which the donor and the biobank are in constant contact with each other, and the initial informed consent provided by the donor can be edited, changed or withdrawn in the process of carrying out a specific study due to the emergence of new circumstances (the donor will decide whether to consent to the further use of his biological material and/or data in the study or not)²⁷. It should be noted that the right of a person to freely withdraw his consent to any intervention in the field of health is provided for in both Art. 5 of the Convention on Human Rights and Biomedicine²⁸ and Art. 13 of the Additional Protocol to this Convention on Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin²⁹. The Guide on the Quality and Safety of Tissues and Cells for Human Use, published by the European Directorate for the Quality of Medicines and Healthcare Products of the Council of Europe (EDQM), states that donors should be informed that they can withdraw their consent at any time. In the case of donors of hematopoietic stem

²⁶ Thapa C, Camtepe S. Precision health data: Requirements, challenges and existing techniques for data security and privacy. *Comput Biol Med.* 2021. DOI: 10.1016/j.compbimed.2020.104130

²⁷ Омельченко О.П. Інформована згода донора як правовий інструмент регулювання діяльності дослідницьких біобанків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник.* 2018. Випуск 1. С. 90. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/arkhiv?id=64>

²⁸ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

²⁹ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin. Strasbourg, 24.1.2002. URL: <https://rm.coe.int/1680081562>

cells, they should be informed of the possible consequences for the recipient if they withdraw their consent after the recipient's preparation regimen has already begun, however, this situation should not be used to coerce the donor and their final decision should be respected³⁰.

Although the use of dynamic informed consent, in particular in transplantology, has certain disadvantages, among which we can highlight that its use: is expensive to implement and maintain, and registration of participants in studies through online portals may not take into account their educational level and low medical literacy³¹; requires excessive time from participants to understand the entire set of data about them and obtain consent for each study, which can lead to information overload³². The possibilities of using dynamic consent in many cases depend on the funding of the study³³. At the same time, the positive side of dynamic consent, according to scientists, is that the person providing their data has the opportunity to control their use, since the dynamic consent mechanism provides a method of digital communication between the data subject, the data controller and the persons who need this data in a way that allows the data subject to provide consent to specific personal information and to track and manage who can collect, access and use their data and for what purposes³⁴. Other researchers hold a similar position, noting that dynamic consent allows participants to review and change their consent choices over time through a personalized digital interface, which can improve communication between researcher and participant, as well as participant autonomy and engagement in general³⁵.

Along with dynamic consent (personalized consent with two-way communication, under which the data subject can update and provide different types of consent and control the use of their health data, as well as withdraw it),

³⁰ The Guide to the quality and safety of tissues and cells for human application is published by the European Directorate for the Quality of Medicines and HealthCare of the Council of Europe (EDQM). 4th Edition 2019. URL: <https://www.aebt.org/wp-content/uploads/2020/03/Guide-to-the-quality-and-safety-of-tissues-and-cells-CoE-4th-ed.pdf>

³¹ Boutin N.T., Mathieu K., Hoffnagle A.G., Allen N.L., Castro V.M. etc Implementation of Electronic Consent at a Biobank: An Opportunity for Precision Medicine Research. *J Pers Med*. 2016/ № 6(2). DOI: 10.3390/jpm6020017

³² Vayena E., Blasimme A. Health Research with Big Data: Time for Systemic Oversight. *J Law Med Ethics*. 2018. № 1. PP. 119-129. DOI: 10.1177/1073110518766026.

³³ Dankar F.K., Gergely M., Malin B., Badji R., Dankar S.K., Shuaib K. Dynamic-informed consent: A potential solution for ethical dilemmas in population sequencing initiatives. *Comput Struct Biotechnol J*. 2020. № 18. PP. 913-921. DOI: 10.1016/j.csbj.2020.03.027

³⁴ Khalid M.I., Ahmed M., Kim, J. Enhancing Data Protection in Dynamic Consent Management Systems: Formalizing Privacy and Security Definitions with Differential Privacy, Decentralization, and Zero-Knowledge Proofs. *Sensors* 2023, 23, 7604. <https://doi.org/10.3390/s23177604>

³⁵ Lay W., Gasparini L., Siero W., Hughes E.K. A rapid review of the benefits and challenges of dynamic consent. *Research Ethics*. 2024. № 21(1). PP. 180-202. <https://doi.org/10.1177/17470161241278064>

there is also static consent (provided for any future use of the data at the time of collection), the disadvantage of which is primarily that it does not address problems related to changing circumstances and requirements over time (for example, regarding the reuse of data for another health project different from the one originally authorized)³⁶. In general, examples of data reuse are what some scholars call an “alternative to consent,” for example, when the Privacy Advisory Group in England and the Public Benefit and Privacy Commission in Scotland are empowered to waive the confidentiality obligation of such data in certain circumstances, in particular, the provision of certain identifiable information for purposes, including those related to medical research (the relevant activity must be carried out solely in the public interest or in the interests of improving patient care)³⁷.

In addition to dynamic and static, researchers also distinguish multi-level and meta-consent. Multi-level consent allows potential participants to at least partially adapt their consent preferences for future research in general, rather than for specific research projects (consent can be given for research on specific diseases or their categories (e.g., kidney transplantation or ART research), public/private research, identified/anonymous use, specific research institutions, or specific researchers). As for meta-consent, it is characterized by even greater flexibility, as it allows participants to associate different types of consent with different levels (e.g., a research subject may decide that he wants to give specific consent for all future research related to transplantation for military needs and is willing to give a single broad consent for all future publicly funded health research)³⁸. This approach gives participants precise control over how their data is used, but eliminates the need to manage requests for each individual study³⁹.

Analyzing different types of informed consent, N.V. Kvit in his dissertation study, in order to ensure a balance of interests of donors and researchers, points out the need to establish in the legislation the possibility of choosing the form (dynamic or general) specifically by the donor (provided that one is provided with information about all the risks and consequences of each of them in an appropriate and accessible form), while in order to ensure a balance of rights and interests of donors and biobank managers, it is necessary to provide in special legislation that

³⁶ Budin-Ljøsne I., Teare H.J., Kaye J., Beck S., Bentzen H.B. etc. Dynamic Consent: a potential solution to some of the challenges of modern biomedical research. *BMC Med Ethics*. 2017. № 18(1). DOI: 10.1186/s12910-016-0162-9

³⁷ Harbinja E. Posthumous Medical Data Donation: The Case for a Legal Framework. Chapter 6: The Ethics of Medical Data Donation. Krutzinna J, Floridi L, editors. Cham: Springer; 2019. DOI: 10.1007/978-3-030-04363-6_6

³⁸ Mikkelsen R.B., Gjerris M., Waldemar G., Sandøe P. Broad consent for biobanks is best – provided it is also deep. *BMC Med Ethics*. 2019. № 20(1). DOI: 10.1186/s12910-019-0414-6

³⁹ Oliva A., Kaphle A., Reguant R., Sng L, Twine N., Malakar Y. etc Future-proofing genomic data and consent management: a comprehensive review of technology innovations. *Gigascience*. 2024. № 13. DOI: 10.1093/gigascience/giae021

in the event of dynamic consent by the donor, he is obliged to inform about changes in his contact details within a reasonable time, with the establishment in the legislation of the consequences of violating such an obligation (granting the right to unilaterally dispose of samples to the biobank manager)⁴⁰.

CONCLUSIONS

Informed consent has evolved from a formal legal requirement to a multifunctional legal mechanism for the implementation of individual autonomy. Informed consent can no longer be considered solely as an act of consent to medical intervention, and in modern conditions it acquires the meaning of a complex legal construct, which simultaneously functions as: a mechanism for protecting the constitutional rights of a person to life and respect for his dignity; a tool for legitimizing medical intervention; an ethical standard of good medical practice; a certain procedural guarantee of the quality of medical care; a tool for building trust between the patient, donor, researcher and the state, etc.

It is important to understand informed consent not as a one-time act, but as a long-term process of communication that has its own internal structure (providing information, its awareness, free expression of will, the possibility of withdrawal), temporal dynamics and requires constant dialogue between a medical professional and a patient, especially in the context of long-term interventions or multi-stage procedures. Pluralism regarding definitions of informed consent is due to the different purposes of its application, which further confirms the appropriateness of using a sectoral approach to the legal regulation of consent instead of attempting to establish a single universal model.

It is necessary to distinguish between “interventional consent” (consent to medical intervention and participation in a research project) and “informed consent” to the processing of personal data. Informed consent in the field of biomedicine (“interventional consent”) has an ethical and legal nature and is a determining condition for the admissibility of medical intervention, and can serve as a guarantee of the lawfulness of the processing of a patient’s medical and other personal data, while consent under the GDPR is only one of the possible legal grounds for such processing. This difference is not only theoretical, but also practical, since mixing these concepts leads to incorrect application of the GDPR rules in medical research and unjustified restrictions on scientific research and should be clearly reflected in national legislation.

The crucial recognition of the right of an individual to withdraw their consent at any stage of a medical intervention or research is a manifestation of the absolute nature of patient autonomy. However, this right raises complex ethical and

⁴⁰ Квіт Н.М. Цивільно-правові форми створення та використання біобанків в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03. Львів, 2020, 494 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Diss.pdf>

practical dilemmas, especially in the context of transplantology (when the preparation of the recipient has already begun) and long-term research (when the results are already partially obtained). Legislation should provide not only for the right of withdrawal itself, but also for clear procedures and consequences of such withdrawal for all participants involved.

In the field of transplantation and biobanking, dynamic, multi-level, and meta-consent are of particular importance, allowing a person to maintain control over biological materials and data for a long time. This reflects a paradigm shift: from a one-time act of consent to long-term legal relations between the donor, medical institutions and the state. The concept of dynamic consent, which most fully meets the challenges of the digital age and personalized medicine, deserves special attention. Although its implementation in some cases may be objectively limited (for example, organ removal is irreversible; after organ transplantation, withdrawal of consent cannot have retrospective effect), and its implementation requires significant organizational and financial resources, it is this approach that provides a person with real control over the use of their biological materials and medical data over time, which is especially important for long-term research and biobank activities.

SUMMARY

The institute of informed consent is studied as a complex legal mechanism for implementing new generation human rights in the field of healthcare in the context of the development of biomedicine, biobanking, and digitalization of medical processes. Modern scientific approaches to defining the concept, legal nature, and functional purpose of informed consent are analyzed, as well as its significance for ensuring the principle of personal autonomy, respect for human dignity and the right to self-determination in medical legal relations.

Special attention is paid to the classification of types of informed consent and the features of their application in the field of medical intervention, clinical research, transplantation of organs, tissues and human cells, as well as in the context of collecting, processing and reusing medical and genetic data. Attention is focused on the distinction between informed consent to medical intervention ("interventional consent") and consent to the processing of personal data in accordance with the requirements of the General Data Protection Regulation (GDPR), which is of important theoretical and practical importance for proper law enforcement.

The modern typology of informed consent is analyzed: static, dynamic, multilevel, and metaconsent. The position is substantiated according to which dynamic consent most fully meets the challenges of the digital age and personalized medicine, as it provides a person with real control over the use of their biological materials and medical data over time. Special attention is paid to the peculiarities of the application of various types of consent in the field of

transplantology, biobanking and assisted reproductive technologies. The growing role of informed consent as a tool for ensuring a balance between the interests of the development of science, the effectiveness of medical care and the appropriate level of protection of human rights and freedoms in the field of healthcare is emphasized.

References

1. Zaborovskyy V., Buletsa S., Bysaga Yu., Manzyuk V., Lenher Ya. Professional activity of medical lawyer. *Georgian Medical News*. 2020. № 3 (300). P. 146-152. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/71194cc0-ad88-4987-8b61-ea9d65dala76>
2. Булеца С.Б., Заборовський В.В. Самозахист пацієнта та лікаря. *Наше право*. 2017. № 1. С. 159-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41%281%29_24
3. Заборовський В. В. Виклики та перспективи застосуванні інноваційних технологій в сфері охорони здоров'я (трансплантологія і ДРТ) та проблеми забезпечення конфіденційності медичної інформації у воєнний час. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 545-552. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.81>
4. Заборовський В. В. Проблемні аспекти формування та застосування медичних баз даних в умовах цифрової трансформації сфери охорони здоров'я. *Innovative Research in Science and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference (Brussels (Belgium), July 30 – August 1, 2025)*. Brussels: International Science Unity. 2025. P. 108-110. DOI: <https://doi.org/10.70286/isu-30.07.2025>
5. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Інформована згода як гарантія прав пацієнта: правова природа, етичні засади і особливості реалізації у сфері трансплантації та в умовах екстраординарних правових режимів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 2. Ч. 1. С. 131-137. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.21>
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України 19 листопада від 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
7. Сізнцова Ю. Ю. Інформована згода на медичне втручання: юридичний захист пацієнтів і медичних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 266-269. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/59ad79ce-0d12-4d8c-90c9-c7763ee54f1e>
8. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник. Правова єдність, 2008. 507 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/medpravo2008.pdf

9. United Nations General Assembly Resolution 46/119 on the protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care, 17th December 1991 (UN Doc A/RES/46/119). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/135851?v=pdf>

10. Румянцев О.П. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2021. 253 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0421U103768#google_vignette

11. Про затвердження документів з питань забезпечення якості лікарських засобів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.02.2009 р. № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095282-09#Text>

12. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 р. № 690. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#Text>

13. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань тканинних і клітинних трансплантатів та експертизи матеріалів клінічних випробувань й унесення змін до Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.02.2006 № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-07/sp:dark:max25#Text>

14. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 003-6/о «Інформована добровільна згода пацієнта на проведення діагностики, лікування та на проведення операції та знеболення і на присутність або участь учасників освітнього процесу: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.02.2012 р. № 110 (у редакції наказу від 09 грудня 2020 року № 2837). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0697-12#n2>

15. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 року № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>

16. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211-2018-п#Text>

17. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>

18. The Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe consultation on the rights of patients. 28-30 March 1994. URL: <https://www.activecitizenship.net/multimedia/files/charter-of-rights/the-forerunners-of-the-charter/The-Declaration-on-The-Promotion-of-Patients-Rights-in-Europe.pdf>

19. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

20. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin. Strasbourg, 24.1.2002. URL: <https://rm.coe.int/1680081562>

21. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

22. Gefenas E., Lekstutiene J., Lukaseviciene V., Hartlev M., Mourby M., Cathaoir K. Controversies between regulations of research ethics and protection of personal data: informed consent at a cross-road. *Med Health Care Philos.* 2022. № 25(1). PP. 23-30. DOI: 10.1007/s11019-021-10060-1.

23. Mourby M., Cathaoir K.Ó., Collinc C. B.. Transparency of machine-learning in healthcare: The GDPR and European health law. *Comp. Law Security Rev.* 2021. DOI: 10.1016/j.clsr.2021.105611

24. Question and Answers on the interplay between the Clinical Trials Regulation and the General Data Protection Regulation. European Commission Directorate-General for Health and Food Safety. URL: https://health.ec.europa.eu/document/download/c3042973-b36d-4094-a1fb-a6fc980f065e_en

25. A Preliminary Opinion on data protection and scientific research. The European Data Protection Supervisor. 2020. URL: https://www.edps.europa.eu/sites/default/files/publication/20-01-06_opinion_research_en.pdf

26. Declaration of Helsinki Medical Research Involving Human Participants. URL: <https://www.wma.net/what-we-do/medical-ethics/declaration-of-helsinki/>

27. Kaur K, Grama B., Chaudhuri R., Recalde-Vela M.J. Ethics and Epistemic Injustice in the Global South: A Response to Hopman's Human Rights Exceptionalism as Justification for Covert Research. *Journal of Human Rights Practice.* 2023 Volume 15, Issue 2. P. 347-373. <https://doi.org/10.1093/jhuman/huad008>

28. Thapa C, Camtepe S. Precision health data: Requirements, challenges and existing techniques for data security and privacy. *Comput Biol Med.* 2021. DOI: 10.1016/j.compbimed.2020.104130

29. Омельченко О.П. Інформована згода донора як правовий інструмент регулювання діяльності дослідницьких біобанків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник*. 2018. Випуск 1. С. 89-91. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/arkhiv?id=64>
30. The Guide to the quality and safety of tissues and cells for human application is published by the European Directorate for the Quality of Medicines and HealthCare of the Council of Europe (EDQM). 4th Edition 2019. URL: <https://www.aebt.org/wp-content/uploads/2020/03/Guide-to-the-quality-and-safety-of-tissues-and-cells-CoE-4th-ed.pdf>
31. Boutin N.T., Mathieu K., Hoffnagle A.G., Allen N.L., Castro V.M. etc Implementation of Electronic Consent at a Biobank: An Opportunity for Precision Medicine Research. *J Pers Med*. 2016/ № 6(2). DOI: 10.3390/jpm6020017
32. Vayena E., Blasimme A. Health Research with Big Data: Time for Systemic Oversight. *J Law Med Ethics*. 2018. № 1. PP. 119-129. DOI: 10.1177/1073110518766026.
33. Dankar F.K., Gergely M., Malin B., Badji R., Dankar S.K., Shuaib K. Dynamic-informed consent: A potential solution for ethical dilemmas in population sequencing initiatives. *Comput Struct Biotechnol J*. 2020. № 18. PP. 913-921. DOI: 10.1016/j.csbj.2020.03.027
34. Khalid M.I., Ahmed M., Kim, J. Enhancing Data Protection in Dynamic Consent Management Systems: Formalizing Privacy and Security Definitions with Differential Privacy, Decentralization, and Zero-Knowledge Proofs. *Sensors* 2023, 23, 7604. <https://doi.org/10.3390/s23177604>
35. Lay W., Gasparini L., Siero W., Hughes E.K. A rapid review of the benefits and challenges of dynamic consent. *Research Ethics*. 2024. № 21(1). PP. 180-202. <https://doi.org/10.1177/17470161241278064>
36. Budin-Ljøsne I., Teare H.J., Kaye J., Beck S., Bentzen H.B. etc. Dynamic Consent: a potential solution to some of the challenges of modern biomedical research. *BMC Med Ethics*. 2017. № 18(1). DOI: 10.1186/s12910-016-0162-9
37. Harbinja E. Posthumous Medical Data Donation: The Case for a Legal Framework. Chapter 6: The Ethics of Medical Data Donation. Krutzinna J, Floridi L, editors. Cham: Springer; 2019. DOI: 10.1007/978-3-030-04363-6_6
38. Mikkelsen R.B., Gjerris M., Waldemar G., Sandøe P. Broad consent for biobanks is best – provided it is also deep. *BMC Med Ethics*. 2019. № 20(1). DOI: 10.1186/s12910-019-0414-6
39. Oliva A., Kaphle A., Reguant R., Sng L, Twine N., Malakar Y. etc Future-proofing genomic data and consent management: a comprehensive review of technology innovations. *Gigascience*. 2024. № 13. DOI: 10.1093/gigascience/giae021

40. Квіт Н.М. Цивільно-правові форми створення та використання біобанків в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03. Львів,. 2020, 494 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Diss.pdf>

Information about the authors:

Zaborovskyy Viktor Viktorovich,

Doctor of Juridical Science, Full professor,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
Uzhhorod National University
26, Kapitulna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5845-7535>

Manzyuk Vasyl Vasylovych,

Candidate Juridical Science, Full professor,
Professor of the Department of Economic Law,
Uzhhorod National University
26, Kapitulna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2133-1573>

**БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ У СИСТЕМІ КОРПОРАТИВНОГО
УПРАВЛІННЯ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ
ПРАВ ЛЮДИНИ**

Клименко А. С., Клименко О. С.

ВСТУП

Сучасний розвиток демократичної, соціальної та правової держави нерозривно пов'язаний із забезпеченням прав людини, рівності та недискримінації. Одним із ключових напрямів реалізації цих принципів є формування безбар'єрного середовища, яке забезпечує рівний доступ усіх осіб до суспільних благ, публічних послуг, правосуддя, праці, освіти, транспорту, інформації та участі у суспільному житті незалежно від стану здоров'я, віку, соціального статусу чи інших особливостей. У сучасних умовах безбар'єрність розглядається не лише як соціальна або гуманітарна категорія, а як важливий елемент системи захисту прав людини та складова принципу верховенства права.

Актуальність дослідження проблематики безбар'єрності суттєво зростає в умовах сучасних соціально-економічних та безпекових викликів, зокрема внаслідок повномасштабної війни в Україні, що спричинила збільшення кількості осіб з інвалідністю, ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб та інших маломобільних груп населення. За таких умов особливого значення набуває формування ефективної системи адміністративно-правових, корпоративних та кримінально-процесуальних механізмів забезпечення безбар'єрності та захисту прав людини.

Сучасне розуміння безбар'єрності ґрунтується на міжнародних стандартах захисту прав людини, насамперед положеннях Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів, яка закріплює принцип доступності як одну з основних гарантій реалізації прав і свобод людини. Важливу роль у формуванні сучасної концепції безбар'єрності відіграє також практика Європейського суду з прав людини, який розглядає доступність правосуддя, недискримінацію та рівність як необхідні елементи ефективного захисту прав людини.

У сучасній правовій доктрині безбар'єрність розглядається як міжгалузевий правовий інститут, що охоплює адміністративне, трудове, корпоративне, соціальне та кримінально-процесуальне право. Йдеться не лише про фізичну доступність об'єктів інфраструктури, а й про створення умов для реалізації людиною своїх прав у сфері праці, правосуддя, цифрових сервісів, корпоративного управління та суспільної взаємодії.

Саме тому питання безбар'єрності потребує комплексного наукового аналізу з урахуванням правових, соціальних, економічних та управлінських аспектів.

Особливого значення у сучасних умовах набувають адміністративно-правові механізми забезпечення безбар'єрності, які охоплюють діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо формування нормативно-правової бази, реалізації державної політики у сфері доступності, здійснення контролю за дотриманням стандартів безбар'єрності та розвитку цифрової інклюзії. Водночас ефективність реалізації державної політики значною мірою залежить від рівня взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства.

Важливу роль у забезпеченні безбар'єрності відіграє корпоративний сектор, який у межах реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності та ESG-підходів дедалі активніше інтегрує стандарти інклюзивності у трудові та корпоративні відносини. Йдеться про створення доступного робочого середовища, недискримінаційної кадрової політики, забезпечення доступності корпоративних сервісів та формування інклюзивної корпоративної культури.

Окремої уваги потребує проблема забезпечення безбар'єрності у сфері правосуддя та кримінального процесу. Доступність судових і правоохоронних органів, процесуальні гарантії для осіб з інвалідністю, цифрова доступність електронного суду та ефективний захист трудових і соціальних прав є важливими елементами реалізації права на справедливий суд та принципу рівності перед законом.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері теорії держави і права, адміністративного, трудового, корпоративного та кримінально-процесуального права, зокрема роботи Колота А.М., Грішнєвої О.А., Рабіновича П.М., Ковалю О.В., Мокрицької Н.П. та інших дослідників проблематики прав людини, інклюзивності та соціальної відповідальності.

Нормативну основу дослідження складають Конституція України, міжнародні договори у сфері прав людини, Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Кодекс законів про працю України, закони України у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, запобігання дискримінації, охорони праці, цифрової трансформації та інші нормативно-правові акти.

Метою дослідження є комплексний аналіз теоретико-правових засад безбар'єрності у системі захисту прав людини, дослідження адміністративно-правових, корпоративних та кримінально-процесуальних механізмів забезпечення доступності, а також визначення проблем і перспектив удосконалення системи безбар'єрності в Україні.

Реалізація зазначеної мети передбачає: дослідження поняття та правової природи безбар'єрності; аналіз міжнародних і національних стандартів доступності; визначення ролі органів публічної влади у реалізації політики безбар'єрності; дослідження корпоративних механізмів забезпечення інклюзивності; аналіз проблем доступності правосуддя та кримінального процесу; узагальнення практики Європейського суду з прав людини щодо захисту прав осіб з інвалідністю; визначення напрямів удосконалення системи безбар'єрності в Україні.

Таким чином, проблематика безбар'єрності у системі захисту прав людини є надзвичайно актуальною та потребує комплексного міжгалузевого дослідження. Формування ефективної системи адміністративно-правових, корпоративних та кримінально-процесуальних механізмів безбар'єрності виступає необхідною умовою реалізації принципів верховенства права, соціальної справедливості та побудови інклюзивного суспільства в Україні.

1. Теоретико-правові засади безбар'єрності у системі корпоративного управління

У сучасній правовій доктрині поняття безбар'єрності розглядається як один із базових елементів забезпечення прав людини в корпоративному управлінні, соціальної інтеграції та реалізації принципів рівності й недискримінації. Безбар'єрність є комплексною правовою категорією, що охоплює систему організаційних, правових, соціальних, інформаційних, цифрових та інфраструктурних умов, спрямованих на забезпечення рівного доступу всіх осіб до суспільних благ, послуг, правосуддя, праці, освіти, транспорту, інформації та участі у суспільному житті.

Сучасне розуміння безбар'єрності сформувалося під впливом міжнародної концепції прав людини та переходу від медичної моделі інвалідності до соціальної моделі, відповідно до якої обмеження життєдіяльності особи пов'язуються не лише зі станом здоров'я, а насамперед із наявністю бар'єрів у суспільстві. Саме усунення таких бар'єрів є основою сучасної політики інклюзивності та доступності.

Важливе значення для формування сучасного розуміння безбар'єрності має Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів, яка закріплює принцип доступності як один із базових принципів захисту прав людини у системі корпоративного управління. Конвенція визначає дискримінацію за ознакою інвалідності як будь-яке виключення чи обмеження, що перешкоджає реалізації прав людини, а також закріплює поняття «розумного пристосування» та «універсального дизайну».

У сучасній українській правовій науці безбар'єрність розглядається як складова соціальної держави та елемент механізму забезпечення прав людини. На думку Колота А.М., безбар'єрне середовище є необхідною

умовою реалізації соціальної справедливості та рівності можливостей у суспільстві¹.

Грішнова О.А. зазначає, що безбар'єрність у сучасному суспільстві охоплює не лише фізичну доступність, а й інформаційну, цифрову, економічну та соціальну інтеграцію людини у всі сфери суспільного життя².

У науковій літературі також виокремлюються основні складові безбар'єрності:

- фізична безбар'єрність;
- цифрова безбар'єрність;
- інформаційна доступність;
- економічна доступність;
- освітня інклюзія;
- безбар'єрність у сфері правосуддя;
- безбар'єрність у трудових і корпоративних відносинах.

Таким чином, безбар'єрність у сучасній правовій доктрині виступає міжгалузевою правовою категорією, яка поєднує конституційні, адміністративні, трудові, корпоративні та кримінально-процесуальні механізми забезпечення прав людини у системі корпоративного управління.

У сучасній правовій державі безбар'єрність є важливою складовою принципу верховенства права, оскільки забезпечує реальну, а не формальну можливість людини реалізовувати свої права і свободи. Верховенство права передбачає рівність усіх перед законом, доступність правосуддя, ефективність механізмів захисту прав людини та недопущення дискримінації.

Конституція України закріплює принцип верховенства права у статті 8, а стаття 24 встановлює рівність громадян та заборону дискримінації³. У цьому контексті безбар'єрність виступає практичним механізмом реалізації конституційного принципу рівності, оскільки відсутність доступності фактично позбавляє особу можливості реалізовувати свої права нарівні з іншими.

Європейський підхід до розуміння верховенства права ґрунтується на необхідності забезпечення ефективного доступу до правосуддя та рівності можливостей. Практика Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувала, що права людини повинні бути «практичними та

¹ Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. Г. Брінцева та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», НП Ін-т соц.-труд. відносин. – Київ : КНЕУ, 2012. – 501 с.

² Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні. Україна: аспекти праці. – 2010. – № 7. – С. 3–8.

³ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>

ефективними, а не теоретичними чи ілюзорними». Саме тому фізичні, інформаційні чи цифрові бар'єри можуть розглядатися як порушення права на справедливий суд та принципу рівності.

Отже, безбар'єрність виступає практичним проявом принципу верховенства права та необхідною умовою забезпечення рівності, соціальної справедливості й ефективного захисту прав людини.

Міжнародно-правові стандарти безбар'єрності сформувалися у межах міжнародної системи захисту прав людини та спрямовані на забезпечення рівності, недискримінації та повноцінної участі осіб з інвалідністю у суспільному житті. Центральне місце серед міжнародних актів займає Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів, прийнята у 2006 році. Конвенція стала першим міжнародним договором, який комплексно закріпив принцип доступності як обов'язковий елемент державної політики у сфері захисту прав людини.

Стаття 9 Конвенції встановлює обов'язок держав забезпечувати доступність фізичного середовища, транспорту, інформаційно-комунікаційних технологій, послуг та інших сфер суспільного життя. Стаття 13 гарантує ефективний доступ осіб з інвалідністю до правосуддя нарівні з іншими особами ⁴.

Важливими міжнародними стандартами є також:

- Загальна декларація прав людини 1948 року;
- Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод;
- Європейська соціальна хартія;
- Конвенції Міжнародної організації праці у сфері недискримінації та права на працю.

Особливого значення набувають міжнародні стандарти цифрової доступності. У сучасних умовах цифровізації важливу роль відіграють стандарти Web Content Accessibility Guidelines (WCAG), які визначають вимоги до доступності веб-ресурсів та цифрових платформ для людей із функціональними обмеженнями.

У межах міжнародного права безбар'єрність також розглядається як складова концепції універсального дизайну. Відповідно до Конвенції про права осіб з інвалідністю універсальний дизайн означає створення предметів, програм та послуг, придатних для використання максимально широким колом осіб без необхідності спеціальної адаптації.

На міжнародному рівні важливу роль у формуванні стандартів безбар'єрності відіграє також практика Європейського суду з прав людини. Суд послідовно наголошує на позитивних зобов'язаннях держав щодо

⁴ Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13 груд. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

забезпечення доступності правосуддя, освіти, праці та публічної інфраструктури для осіб з інвалідністю.

В Україні міжнародні стандарти безбар'єрності імплементуються через Конституцію України, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року та інші нормативно-правові акти.

Таким чином, міжнародно-правові стандарти забезпечення безбар'єрності формують сучасну концепцію інклюзивного суспільства, у якому кожна людина має рівні можливості для реалізації своїх прав та свобод незалежно від фізичних, соціальних чи інших особливостей.

Сучасний розвиток корпоративного управління характеризується поступовим переходом від традиційної моделі, орієнтованої виключно на економічну ефективність та прибутковість підприємства, до моделі, в центрі якої перебуває людина, її права, потреби та можливості для повноцінної участі у соціально-економічних процесах. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція безбар'єрності, яка стає невід'ємним елементом сучасного корпоративного управління та важливим інструментом реалізації принципів прав людини у діяльності суб'єктів господарювання.

З позицій сучасної правової науки безбар'єрність є складним міжгалузевим правовим явищем, що охоплює систему правових, організаційних та управлінських заходів, спрямованих на усунення фізичних, інформаційних, цифрових, соціальних та економічних перешкод, які обмежують реалізацію прав людини. У корпоративному середовищі безбар'єрність означає створення таких умов функціонування підприємства, за яких кожна особа має рівний доступ до працевлаштування, професійного розвитку, корпоративних сервісів, внутрішніх процедур управління та механізмів захисту своїх прав.

Теоретичне підґрунтя сучасної концепції безбар'єрності сформувалося під впливом еволюції підходів до розуміння інвалідності та прав людини. Якщо тривалий час переважала медична модель, яка розглядала інвалідність як індивідуальну проблему особи, то сучасна соціальна модель виходить із того, що основною причиною обмеження можливостей людини є наявність бар'єрів у суспільстві. Відповідно, головним завданням держави, бізнесу та суспільства є усунення таких бар'єрів та створення умов для рівної участі всіх осіб у суспільному житті.

У системі корпоративного управління безбар'єрність безпосередньо пов'язана із реалізацією принципу поваги до прав людини. Сучасні міжнародні стандарти корпоративного управління дедалі більше орієнтуються на необхідність інтеграції прав людини у внутрішню політику підприємств. Зокрема, Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав

людини визначають обов'язок бізнесу поважати права людини та запобігати негативному впливу своєї діяльності на різні соціальні групи населення.

Важливим теоретичним аспектом є взаємозв'язок безбар'єрності та концепції належного корпоративного управління (good corporate governance). Сучасне корпоративне управління розглядається не лише як система управління компанією, а й як механізм забезпечення балансу інтересів акціонерів, працівників, споживачів, інвесторів та інших стейкхолдерів. У цьому контексті безбар'єрність виступає одним із критеріїв оцінки ефективності корпоративного управління, оскільки свідчить про здатність компанії забезпечувати рівний доступ до своїх ресурсів, послуг та можливостей.

Теоретичне осмислення безбар'єрності у корпоративному секторі нерозривно пов'язане з концепцією соціально орієнтованого бізнесу. Сучасні підприємства дедалі частіше розглядаються як суб'єкти, що несуть відповідальність не лише перед власниками капіталу, а й перед суспільством загалом. Саме тому забезпечення доступності робочого середовища, створення умов для працевлаштування осіб з інвалідністю, адаптація корпоративних сервісів та впровадження політики недискримінації стають важливими складовими корпоративної стратегії.

Особливе місце у структурі безбар'єрності займає принцип рівних можливостей. Його сутність полягає у створенні таких умов, за яких усі працівники мають рівні шанси на працевлаштування, професійний розвиток, кар'єрне зростання та участь у процесах прийняття рішень незалежно від фізичних можливостей, віку, статі, соціального походження чи інших ознак. У цьому аспекті безбар'єрність виступає не лише правовою гарантією, а й інструментом реалізації кадрової політики підприємства.

У сучасній доктрині корпоративного права безбар'єрність дедалі частіше розглядається через призму ESG-стандартів та принципів сталого розвитку. Соціальна складова ESG охоплює питання інклюзивності, рівності, захисту трудових прав, доступності корпоративних сервісів та забезпечення безпечного робочого середовища. Відповідно, рівень безбар'єрності підприємства стає одним із показників його соціальної відповідальності та інвестиційної привабливості.

Окремим напрямом теоретичного дослідження є взаємозв'язок безбар'єрності та корпоративної культури. Формування інклюзивної корпоративної культури передбачає утвердження поваги до людської гідності, різноманітності та недискримінації. У таких умовах безбар'єрність виходить за межі технічної адаптації приміщень або цифрових ресурсів і перетворюється на складову корпоративних цінностей та етики бізнесу.

Таким чином, теоретико-правові засади безбар'єрності у системі корпоративного управління ґрунтуються на сучасних концепціях прав людини, соціальної відповідальності бізнесу, належного корпоративного

управління та сталого розвитку. Безбар'єрність виступає не лише інструментом забезпечення рівних можливостей, а й важливим чинником підвищення ефективності корпоративного управління, розвитку людського капіталу та формування соціально відповідального бізнес-середовища.

2. Діяльність органів влади у системі забезпечення безбар'єрності у системі корпоративного управління

Важливу роль у забезпеченні безбар'єрності в Україні відіграють органи державної влади та місцевого самоврядування, на які покладається формування та реалізація державної політики у сфері доступності, інклюзивності та забезпеченні недискримінації. Саме діяльність суб'єктів публічної влади забезпечує створення умов для реалізації прав людини у сфері освіти, праці, охорони здоров'я, транспорту, публічних послуг, у тому числі в цифровому форматі, та доступу до правосуддя, зокрема можливостей електронного суду.

Основою державної політики у сфері безбар'єрності є Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. Стратегія визначає безбар'єрність як загальний підхід до формування та реалізації державної політики, спрямований на забезпечення рівного доступу всіх груп населення до різних сфер суспільного життя незалежно від віку, стану здоров'я, інвалідності, статі, місця проживання чи інших ознак⁵.

Прийняття Стратегії обумовлене необхідністю імплементації міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, насамперед положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, а також потребою адаптації державної політики до сучасних європейських принципів інклюзивності та недискримінації.

Стратегія передбачає формування безбар'єрного середовища за шістьма основними напрямками: фізична, інформаційна, цифрова, суспільно-громадянська, освітня та економічна безбар'єрність. Кожен із зазначених напрямів охоплює окремий комплекс державних заходів і механізмів реалізації.

Фізична безбар'єрність спрямована на забезпечення доступності об'єктів транспортної, соціальної та житлової інфраструктури, громадських просторів, будівель і споруд. У межах цього напрямку передбачено впровадження принципів універсального дизайну, адаптацію громадського

⁵ Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>

транспорту, облаштування безпечного середовища для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

Рис. 1. Формування безбар'єрного середовища за шістьма основними напрямками

Інформаційна та цифрова безбар'єрність пов'язані із забезпеченням доступу до інформації та електронних сервісів. Стратегія передбачає адаптацію офіційних веб-ресурсів органів публічної влади, створення доступного цифрового контенту, розвиток електронного урядування та впровадження сучасних технологій комунікації для осіб із порушеннями зору, слуху чи іншими функціональними обмеженнями. Особливого значення цей напрям набуває в умовах активної цифровізації публічного управління та розвитку електронних адміністративних послуг.

Освітня безбар'єрність спрямована на забезпечення рівного доступу до якісної освіти на всіх рівнях. У межах реалізації цього напрямку передбачено створення інклюзивного освітнього середовища, адаптацію навчальних програм, підготовку педагогічних працівників та впровадження сучасних методик навчання для осіб з особливими освітніми потребами.

Економічна безбар'єрність передбачає створення умов для рівного доступу до працевлаштування, професійного розвитку та підприємницької діяльності. У цьому контексті важливого значення набуває взаємодія держави із суб'єктами господарювання, розвиток корпоративної соціальної

відповідальності та впровадження принципів інклюзивності у сфері трудових відносин.

Суспільно-громадянська безбар'єрність спрямована на забезпечення рівних можливостей участі громадян у суспільному та політичному житті, доступу до адміністративних, культурних, спортивних та інших послуг. Важливим елементом цього напрямку є формування в суспільстві культури поваги до прав людини, недискримінації та соціальної інклюзії.

Реалізація Національної стратегії здійснюється через відповідні плани заходів, які затверджуються Кабінетом Міністрів України на визначені періоди. До виконання Стратегії залучаються центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації, міжнародні партнери та суб'єкти господарювання. Координацію діяльності у сфері забезпечення безбар'єрності здійснює Рада безбар'єрності при Кабінеті Міністрів України.

Рада безбар'єрності при Кабінеті Міністрів України (далі – Рада безбар'єрності) – це тимчасовий консультативно-дорадчий орган, який створено для координації державної політики у сфері забезпечення безбар'єрності та реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. Раду утворено постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 443 «Про утворення Ради безбар'єрності»⁶.

Основною метою діяльності Ради безбар'єрності є забезпечення взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, міжнародними партнерами та експертним середовищем щодо формування безбар'єрного середовища в Україні. Рада координує реалізацію державної політики у сфері доступності та сприяє впровадженню принципів інклюзивності й недискримінації у різних сферах суспільного життя.

Відповідно до Положення про Раду безбар'єрності, основними завданнями цього органу є:

- координація діяльності органів виконавчої влади у сфері безбар'єрності;
- аналіз проблем доступності та розроблення пропозицій щодо їх вирішення;
- моніторинг реалізації Національної стратегії безбар'єрності;
- підготовка рекомендацій щодо вдосконалення законодавства;
- сприяння впровадженню міжнародних стандартів доступності та захисту прав людини;
- забезпечення міжвідомчої співпраці у сфері безбар'єрності.

⁶ Про утворення Ради безбар'єрності: Постанова Кабінету Міністрів України; Склад колегіального органу, Положення від 14.04.2021 № 443

Раду безбар'єрності очолює Прем'єр-міністр України, а до її складу входять представники центральних органів виконавчої влади, народні депутати та представники громадських організацій. Створення такого органу було ініційовано першою леді України Оленою Зеленською у межах загальнодержавної політики формування безбар'єрного простору. Діяльність Ради безбар'єрності охоплює шість ключових напрямів безбар'єрності зазначені вище.

Рада безбар'єрності координує реалізацію державних проєктів та ініціатив, зокрема:

- створення безбар'єрних маршрутів у громадах;
- адаптацію ЦНАПів та державних сервісів;
- розвиток цифрової доступності;
- забезпечення доступності медичних та освітніх послуг;
- впровадження інклюзивних стандартів у транспортній та соціальній інфраструктурі.

Крім загальнодержавного рівня, за рекомендаціями Кабінету Міністрів України необхідним є створення місцевих рад безбар'єрності при обласних військових адміністраціях та органах місцевого самоврядування, що мають на меті виконувати консультативно-дорадчі функції на регіональному рівні та сприяти впровадженню політики доступності у громадах.

Такі ради мають забезпечувати міжвідомчу координацію, здійснювати моніторинг реалізації заходів у сфері безбар'єрності, залучати експертне середовище та забезпечувати комунікацію між органами влади, громадськістю і бізнесом ⁷.

Таким чином, місцева рада безбар'єрності визначається як консультативно-дорадчий орган, діяльність якого спрямована на створення безбар'єрного простору та впровадження принципів універсального дизайну в усіх сферах життя громади. Основним завданням ради є забезпечення комплексного підходу до формування доступного середовища та координація дій усіх суб'єктів, залучених до реалізації політики безбар'єрності. До її роботи пропонується залучати представників органів місцевого самоврядування, структурних підрозділів виконавчих органів ради, представників громадських організацій, організацій осіб з інвалідністю, експертів, науковців, представників бізнесу, освітніх і медичних закладів, а також інших заінтересованих осіб. Такий підхід забезпечує міжсекторальний характер діяльності ради та сприяє комплексному вирішенню питань доступності.

⁷ Методичні рекомендації щодо організації та проведення громадських обговорень проєктів документів державного планування на місцевому рівні [Електронний ресурс]. URL: decentralization.ua (дата звернення: 01.06.2026).

Особлива увага приділяється забезпеченню представництва громадськості та безпосередніх користувачів безбар'єрного середовища. Саме це дозволяє враховувати реальні потреби мешканців громади та формувати політику, орієнтовану на людину.

Основні функції та завдання ради:

- аналіз стану безбар'єрності у громаді;
- підготовка пропозицій щодо реалізації державної та місцевої політики безбар'єрності;
- участь у розробленні місцевих програм і планів заходів;
- проведення моніторингу доступності об'єктів інфраструктури;
- оцінювання ефективності реалізованих заходів;
- координація взаємодії між органами влади, бізнесом та громадськістю;
- сприяння впровадженню принципів універсального дизайну;
- проведення інформаційно-просвітницької діяльності.

Фактично рада повинна виступати як координаційний центр місцевої політики безбар'єрності, який забезпечує комплексне вирішення проблем доступності та інтеграцію принципів інклюзивності у всі напрями розвитку громади.

Форми діяльності місцевих рад безбар'єрності:

- проведення засідань та робочих зустрічей;
- створення тематичних робочих груп;
- громадські консультації та обговорення;
- моніторингові візити;
- аналітичні дослідження;
- проведення конференцій, круглих столів та форумів;
- використання електронних платформ для взаємодії з мешканцями громади;
- партнерство з громадськими організаціями та бізнесом.

Особливе значення надається використанню інструментів громадської участі, що відповідає сучасним підходам до публічного управління та належного врядування.

Одним із найважливіших напрямів діяльності рад визначено моніторинг доступності та оцінювання результативності заходів у сфері безбар'єрності. Зокрема, передбачається проведення регулярного аналізу стану фізичної, цифрової, інформаційної, економічної та суспільної безбар'єрності в громаді. Отримані результати повинні використовуватися для коригування місцевих програм та визначення нових пріоритетів розвитку.

Моніторинг також має забезпечувати контроль за досягненням цільових показників, визначених Національною стратегією безбар'єрності та місцевими планами заходів.

Окремий акцент зроблено на необхідності залучення бізнесу та громадянського суспільства до процесів формування безбар'єрного середовища. Представники бізнесу можуть брати участь у роботі рад, надавати експертну підтримку, фінансувати окремі проекти та впроваджувати інклюзивні стандарти у власній діяльності. Водночас громадські організації забезпечують представництво інтересів осіб з інвалідністю та здійснюють громадський контроль за реалізацією політики безбар'єрності.

Такий підхід відповідає сучасній моделі публічного управління, заснованій на партнерстві держави, бізнесу та громадянського суспільства.

Таким чином, на меті є створення організаційної моделі управління процесами безбар'єрності на рівні територіальних громад. Їх реалізація дозволяє забезпечити системність заходів, підвищити рівень координації між різними суб'єктами, покращити якість управлінських рішень та залучити мешканців громади до формування місцевої політики. Створення місцевих рад безбар'єрності сприяє переходу від окремих заходів з доступності до комплексного управління процесами формування інклюзивного середовища, що відповідає європейським стандартам захисту прав людини та принципам належного врядування.

Таким чином, місцеві ради безбар'єрності виступають координаційною ланкою між органами публічної влади, бізнесом та громадянським суспільством. Їх діяльність забезпечує комплексне впровадження принципів безбар'єрності, моніторинг стану доступності та формування інклюзивного середовища відповідно до Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року.

Важливу роль у реалізації політики безбар'єрності відіграє Міністерство розвитку громад та територій України (далі-Мінрозвитку), яке координує питання фізичної доступності, архітектурно-будівельного контролю, моніторингу доступності об'єктів інфраструктури та впровадження стандартів інклюзивного середовища. Мінрозвитку здійснює моніторинг ступеня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення, транспорту та громадських просторів, а також розробляє рекомендації щодо інтеграції стандартів доступності у сфері будівництва та містобудування.

Одним із основних напрямів діяльності Мінрозвитку є нормативно-правове забезпечення безбар'єрності у сфері будівництва та містобудування. Мінрозвитку бере участь у розробленні та вдосконаленні державних будівельних норм, стандартів і технічних регламентів, що визначають вимоги до доступності будівель, споруд, транспортної інфраструктури та громадських просторів. Особлива увага приділяється впровадженню принципів універсального дизайну, які передбачають створення середовища, зручного для всіх осіб незалежно від віку, стану здоров'я чи фізичних можливостей.

Таблиця 1

Структура та функції місцевих рад безбар'єрності

Елемент діяльності	Зміст
Мета діяльності	Координація реалізації політики безбар'єрності на рівні територіальної громади
Правовий статус	Консультативно-дорадчий орган при органі місцевого самоврядування
Основні учасники	Представники органів місцевого самоврядування, громадських організацій, організацій осіб з інвалідністю, бізнесу, закладів освіти, охорони здоров'я, експерти
Основні завдання	Аналіз стану безбар'єрності, підготовка пропозицій, моніторинг доступності, координація суб'єктів політики безбар'єрності
Напрями діяльності	Фізична, цифрова, інформаційна, освітня, економічна та суспільна безбар'єрність
Форми роботи	Засідання, робочі групи, консультації, громадські обговорення, моніторингові візити, круглі столи
Інструменти впливу	Рекомендації, експертні висновки, пропозиції до програм розвитку громади
Очікувані результати	Формування безбар'єрного середовища та підвищення рівня інклюзивності громади

У межах реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року Мінрозвитку координує діяльність щодо адаптації об'єктів житлової, транспортної, соціальної та адміністративної інфраструктури. Йдеться, зокрема, про забезпечення доступності закладів освіти, охорони здоров'я, центрів надання адміністративних послуг, громадського транспорту, пішохідної інфраструктури та інших об'єктів суспільного користування.

Важливим напрямом діяльності Мінрозвитку є здійснення моніторингу рівня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення. У межах такого моніторингу проводиться оцінка доступності громадських будівель, транспортних вузлів, вулиць, житлових комплексів та інших об'єктів інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Результати моніторингу використовуються для визначення

проблемних аспектів у сфері доступності та підготовки рекомендацій щодо їх усунення.

Мінрозвитку також забезпечує методичний супровід органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічного управління у питаннях формування безбар'єрного середовища. З цією метою розробляються методичні рекомендації, інформаційні матеріали, типові рішення щодо адаптації інфраструктури та впровадження стандартів доступності у процесі містобудування та реконструкції об'єктів ⁸.

Суттєве значення у діяльності Мінрозвитку має координація реалізації флагманських проєктів безбар'єрності, зокрема створення безбар'єрних маршрутів у громадах. Такі маршрути передбачають комплексне забезпечення доступності транспортної, соціальної, медичної, освітньої та адміністративної інфраструктури на певній території. Їх реалізація спрямована на формування практичної моделі інклюзивного простору у містах та громадах України.

Крім того, Мінрозвитку активно співпрацює з міжнародними організаціями, громадськими об'єднаннями та експертним середовищем у сфері впровадження європейських стандартів доступності. Така взаємодія сприяє адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів захисту прав людини та розвитку сучасної системи інклюзивного середовища.

Значна роль у забезпеченні економічної та соціальної безбар'єрності належить Міністерству соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики), яке реалізує державну політику у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, забезпечення рівних можливостей та недискримінації. Міністерство координує програми соціальної інтеграції, працевлаштування та професійної адаптації осіб з інвалідністю.

У контексті нашого дослідження, розглянемо діяльність Мінсоцполітики за напрямом економічної безбар'єрності, а саме реалізацію програм підтримки зайнятості осіб з інвалідністю, стимулювання роботодавців до створення адаптованих робочих місць, розвитку інклюзивного ринку праці та професійного підвищення кваліфікації. Одним із важливих напрямів діяльності є сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю через механізми компенсації роботодавцям витрат на облаштування спеціальних робочих місць, надання державної підтримки підприємствам, громадським організаціям щодо осіб з інвалідністю, а також розвитку соціального підприємництва. Значна увага приділяється забезпеченню доступності державних послуг у сфері зайнятості, цифрових сервісів, програм професійної освіти.

⁸ Безбар'єрний простір. Міністерство розвитку громад та територій України : офіційний вебсайт [Електронний ресурс]. URL: Безбар'єрний простір (дата звернення: 01.06.2026).

Соціальна безбар'єрність, у свою чергу, спрямована на подолання дискримінації, соціальної ізоляції та упередженого ставлення до вразливих категорій населення. Мінсоцполітики реалізує політику, спрямовану на формування інклюзивного суспільства, розвиток системи соціальних послуг, підтримку самостійного проживання осіб з інвалідністю та їх активної участі у суспільному житті. Важливим елементом є впровадження принципів рівності, поваги до людської гідності та недопущення дискримінації у сфері праці, освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення⁹.

Особливого значення наразі набуває діяльність органів публічної влади щодо забезпечення цифрової безбар'єрності. Вони здійснюють адаптацію електронних сервісів, офіційних веб-ресурсів та цифрових платформ відповідно до міжнародних стандартів доступності. Цифрова безбар'єрність передбачає створення умов для отримання адміністративних та інформаційних послуг особами з різними функціональними обмеженнями.

Також важливим є здійснення адаптації офіційних веб-сайтів, мобільних застосунків, електронних платформ і цифрових сервісів відповідно до міжнародних стандартів веб-доступності, зокрема стандартів WCAG, що передбачає впровадження спеціальних технічних рішень для осіб із порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, когнітивними та іншими функціональними обмеженнями. Зокрема, веб-ресурси мають підтримувати можливість озвучення тексту, масштабування шрифтів, контрастного режиму, навігації за допомогою клавіатури, використання альтернативного тексту для зображень, субтитрування відеоматеріалів та сумісності з програмами екранного доступу.

Цифрова безбар'єрність також передбачає спрощення процедур отримання електронних адміністративних послуг. Важливим є створення інтуїтивно зрозумілих інтерфейсів, використання простої мови, мінімізація складних процедур отримання послуг та забезпечення доступності сервісів для людей із низьким рівнем цифрової грамотності. Органи публічної влади реалізують програми підвищення цифрових компетентностей населення, проводять навчання щодо користування електронними сервісами та забезпечують інформаційну підтримку громадян.

Особлива увага приділяється забезпеченню доступності таких державних цифрових платформ, як електронні системи надання адміністративних послуг, електронна охорона здоров'я, електронне судочинство, освітні платформи та сервіси соціального захисту, що дозволяє особам з інвалідністю, людям похилого віку, внутрішньо переміщеним особам та іншим вразливим категоріям населення

⁹ Безбар'єрність. Міністерство соціальної політики України : офіційний вебсайт [Електронний ресурс]. URL: Безбар'єрність (дата звернення: 01.06.2026).

реалізовувати свої права дистанційно, без необхідності особистого відвідування державних установ.

Крім технічних особливостей, цифрова безбар'єрність має також соціальний і правовий вимір. Вона сприяє забезпеченню рівності, недискримінації та соціальної інтеграції, оскільки доступ до цифрових послуг стає невід'ємною складовою реалізації прав людини. У сучасному суспільстві цифрова доступність є важливим елементом демократичного врядування, прозорості діяльності органів публічної влади та ефективної взаємодії держави з громадянами.

Таким чином, діяльність органів публічної влади у сфері забезпечення цифрової безбар'єрності спрямована на формування інклюзивного цифрового простору, у якому кожна людина має рівний доступ до інформації, державних послуг і можливостей участі у суспільному житті незалежно від своїх фізичних, соціальних чи технічних обмежень.

Важливу роль у реалізації політики безбар'єрності відіграють органи місцевого самоврядування. Одним із ключових напрямів діяльності є забезпечення доступності транспортної інфраструктури, що включає адаптацію громадського транспорту для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення, облаштування низькопідлогових автобусів і трамваїв, встановлення звукових та візуальних інформаційних систем, створення безпечних пішохідних переходів, пандусів, тактильної плитки, понижень бордюрів та спеціально обладнаних зупинок громадського транспорту. Такі заходи спрямовані на забезпечення можливості самостійного та безпечного пересування всіх категорій населення.

Важливе значення має також забезпечення доступності адміністративних будівель, центрів надання адміністративних послуг, закладів освіти, охорони здоров'я, культури та соціального захисту населення. Органи місцевого самоврядування організовують облаштування пандусів, ліфтів, кнопок виклику персоналу, адаптованих санітарно-гігієнічних приміщень, інформаційних табличок шрифтом Брайля та інших елементів доступності. Особлива увага приділяється створенню умов для інклюзивного навчання у закладах освіти та забезпеченню доступу до медичних послуг для осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших маломобільних груп населення.

Саме на місцевому рівні здійснюється впровадження державних будівельних норм і стандартів безбар'єрності під час реконструкції та будівництва об'єктів інфраструктури. Органи місцевого самоврядування проводять моніторинг доступності громадського простору, оцінюють рівень пристосованості об'єктів для потреб різних категорій населення, виявляють існуючі бар'єри та розробляють заходи щодо їх усунення. Важливим інструментом є проведення аудитів доступності за участю

представників громадських організацій осіб з інвалідністю та експертів у сфері інклюзивності.

Крім того, місцеві органи влади реалізують локальні програми інклюзивного розвитку, спрямовані на створення безбар'єрного середовища у громадах. Такі програми можуть передбачати модернізацію інфраструктури, розвиток соціальних і реабілітаційних послуг, підтримку інклюзивної освіти, забезпечення цифрової доступності, створення інклюзивних громадських просторів та підвищення рівня обізнаності населення щодо принципів рівності та недискримінації.

Важливою складовою діяльності органів місцевого самоврядування є взаємодія з громадськими організаціями, ініціативними групами та мешканцями громад. Залучення громадськості до процесу планування та реалізації заходів безбар'єрності дозволяє більш ефективно враховувати потреби різних категорій населення та забезпечувати практичну результативність ухвалених рішень.

Крім того, у сфері забезпечення безбар'єрності важливого значення набуває взаємодія органів влади із суб'єктами господарювання та громадськими організаціями. Реалізація принципів корпоративної соціальної відповідальності та ESG-підходів сприяє впровадженню інклюзивних стандартів у діяльності підприємств, створенню доступного робочого середовища та забезпеченню рівного доступу до послуг і працевлаштування.

Сучасний підхід до безбар'єрності дедалі більше пов'язується із концепцією корпоративної соціальної відповідальності (Corporate Social Responsibility – CSR), яка передбачає добровільне врахування підприємствами соціальних, етичних та екологічних напрямів у своїй діяльності. У межах реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності підприємства впроваджують політики рівних можливостей, створюють інклюзивне робоче середовище та забезпечують недискримінаційний доступ до праці для осіб з інвалідністю, людей похилого віку, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій населення.

У сучасних умовах CSR виходить за межі традиційної благодійності чи спонсорства та охоплює системне впровадження принципів рівності, інклюзивності та недискримінації у внутрішню політику підприємств. У межах реалізації принципів CSR підприємства впроваджують політики рівних можливостей, які спрямовані на недопущення дискримінації під час прийому на роботу, просування по службі, професійного навчання та оплати праці. Такі політики передбачають створення прозорих процедур працевлаштування, рівного доступу до вакансій, адаптацію процесів рекрутингу для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, а також забезпечення справедливих умов праці для всіх працівників.

Важливим елементом є формування корпоративної культури поваги до людської гідності, різноманіття та толерантності.

Особливого значення набуває створення інклюзивного робочого середовища для осіб з інвалідністю. Підприємства забезпечують фізичну доступність офісних і виробничих приміщень шляхом облаштування пандусів, ліфтів, спеціально адаптованих санітарних приміщень, безбар'єрних входів та робочих місць. Водночас велика увага приділяється цифровій доступності – адаптації корпоративних сайтів, внутрішніх електронних систем і програмного забезпечення для потреб людей із порушеннями зору, слуху чи іншими функціональними обмеженнями.

CSR-політика також передбачає використання індивідуального підходу до працівників, які потребують додаткової підтримки, що може включати гнучкий графік роботи, дистанційний формат праці, скорочений робочий день, забезпечення супроводу або наставництва, психологічну підтримку, проведення програм професійної адаптації та перепідготовки. Такі заходи сприяють інтеграції працівників у трудовий колектив та забезпечують їхню ефективну професійну реалізацію¹⁰.

Окрему увагу підприємства приділяють забезпеченню зайнятості ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, людей похилого віку та інших соціально вразливих категорій населення. Для ветеранів можуть впроваджуватися спеціальні програми професійної реабілітації, підвищення кваліфікації та психологічної підтримки після повернення до цивільного життя. Для внутрішньо переміщених осіб важливими є створення умов для швидкої адаптації на новому місці проживання, надання можливостей працевлаштування та соціальної інтеграції. Люди похилого віку можуть залучатися до програм наставництва, передачі професійного досвіду та гнучких форм зайнятості.

Важливою складовою корпоративної соціальної відповідальності є проведення освітніх і просвітницьких заходів для працівників щодо питань інклюзії, недискримінації та поваги до різноманіття. Підприємства організовують тренінги з етики спілкування з особами з інвалідністю, формування інклюзивної корпоративної культури, подолання стереотипів та запобігання дискримінаційним практикам у трудових відносинах, що сприяє формуванню безпечного психологічного середовища та розвитку соціальної згуртованості у колективі¹¹.

Крім внутрішньої політики, принципи CSR реалізуються і у взаємодії підприємств із клієнтами та суспільством. Бізнес дедалі частіше впроваджує

¹⁰ Довідник безбар'єрності [Електронний ресурс]. URL: Довідник безбар'єрності (дата звернення: 01.06.2026).

¹¹ Конвенція про права осіб з інвалідністю [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Нью-Йорк : ООН, 2006. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

стандарти безбар'єрності у сфері обслуговування, адаптує торговельні приміщення, онлайн-сервіси, банківські продукти, транспортні та комунікаційні сервіси до потреб осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Таким чином, безбар'єрність стає не лише елементом соціальної відповідальності, а й складовою сучасної бізнес-стратегії та конкурентної переваги підприємства.

Особливого значення набуває впровадження ESG-підходів (Environmental, Social, Governance), які визначають стандарти екологічної, соціальної та управлінської відповідальності бізнесу. Соціальний компонент ESG безпосередньо пов'язаний із питаннями безбар'єрності, оскільки передбачає забезпечення рівних можливостей для працівників, дотримання прав людини, створення безпечних та доступних умов праці, розвиток інклюзивної корпоративної культури та підтримку соціальної інтеграції. У сучасних умовах відповідність ESG-критеріям стає важливим показником репутації компанії, її інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності¹².

Крім забезпечення доступності робочого середовища, підприємства відіграють важливу роль у створенні безбар'єрного доступу до товарів і послуг. Це передбачає адаптацію торговельних приміщень, банківських установ, закладів харчування, готелів, аптек, транспортних сервісів та інших об'єктів комерційної інфраструктури для потреб осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Значна увага приділяється також цифровій доступності веб-сайтів, мобільних застосунків та електронних сервісів підприємств.

Важливими партнерами органів публічної влади у сфері забезпечення безбар'єрності виступають громадські організації, насамперед організації осіб з інвалідністю, правозахисні, благодійні та інші інститути громадянського суспільства. Їх діяльність має особливе значення, оскільки саме громадський сектор безпосередньо представляє інтереси різних соціальних груп, які стикаються з фізичними, інформаційними, цифровими, соціальними чи економічними бар'єрами. Завдяки практичному досвіду роботи з людьми та глибокому розумінню реальних потреб населення громадські організації відіграють важливу роль у формуванні та реалізації державної політики безбар'єрності.

Одним із ключових напрямів діяльності громадських організацій є здійснення громадського контролю за дотриманням стандартів доступності та вимог законодавства у сфері безбар'єрності. Представники громадського

¹² Archie B. Carroll, Jill A. Brown. Corporate Social Responsibility: A Review of Current Concepts, Research, and Issues // Corporate Social Responsibility / ed. by J. Weber, D. Wasieleski. – Bingley : Emerald Publishing Limited, 2018. – P. 39–69. – DOI: 10.1108/S2514-175920180000002002.

сектору проводять моніторинг доступності громадського простору, транспортної інфраструктури, закладів освіти, охорони здоров'я, адміністративних будівель, цифрових сервісів та інших об'єктів суспільного користування. Такий контроль дозволяє виявляти порушення норм доступності, недоліки у реалізації державних програм та проблеми, які залишаються поза увагою органів влади. Результати моніторингів і громадських перевірок часто стають підставою для внесення змін до місцевих програм розвитку, проведення реконструкції об'єктів або вдосконалення нормативного регулювання.

Важливе значення має участь громадських організацій у розробленні нормативно-правових актів і державних програм у сфері безбар'єрності. Організації осіб з інвалідністю та правозахисні інституції залучаються до громадських консультацій, робочих груп, експертних рад та обговорення законопроектів. Їх участь забезпечує врахування реальних потреб людей із різними функціональними обмеженнями та сприяє формуванню більш ефективної та практично орієнтованої політики інклюзивності. Громадський сектор також виступає важливим джерелом експертних пропозицій щодо вдосконалення державних будівельних норм, стандартів цифрової доступності, транспортної інфраструктури та соціальних послуг.

Важливу роль громадські організації відіграють у проведенні експертизи інфраструктурних проєктів. Під час планування або реконструкції об'єктів громадського призначення експерти громадського сектору оцінюють рівень їх доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Така експертиза дозволяє ще на етапі проєктування враховувати вимоги безбар'єрності та уникати створення нових архітектурних або інформаційних бар'єрів. Громадські організації можуть надавати рекомендації щодо облаштування пандусів, ліфтів, тактильних елементів, адаптованих санітарних приміщень, навігаційних систем, безпечних пішохідних маршрутів та інших елементів доступного середовища.

Окремого значення набуває представництво інтересів вразливих категорій населення. Громадські організації захищають права осіб з інвалідністю, людей похилого віку, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, дітей з особливими освітніми потребами та інших соціально вразливих груп. Вони сприяють забезпеченню доступу до освіти, праці, соціальних, медичних та адміністративних послуг, а також надають правову, психологічну та консультативну допомогу. Через механізми адвокації громадські організації порушують питання дотримання прав людини, привертають увагу суспільства до проблем дискримінації та сприяють формуванню державної політики, орієнтованої на потреби людини.

Важливим напрямом діяльності громадського сектору є ініціювання аудитів доступності. Такі аудити проводяться з метою комплексної оцінки рівня доступності будівель, транспортної системи, цифрових сервісів,

громадських просторів та установ. Під час аудитів оцінюється відповідність об'єктів принципам універсального дизайну та державним стандартам доступності. Результати аудитів дозволяють органам влади та суб'єктам господарювання визначити проблемні аспекти та розробити заходи щодо усунення бар'єрів.

Не менш важливими є інформаційно-просвітницька та освітня діяльність громадських організацій. Вони організовують інформаційні кампанії, соціальні проєкти, тренінги, форуми, семінари та навчальні програми, спрямовані на формування культури інклюзивності, толерантності та недискримінації. Такі заходи сприяють подоланню суспільних стереотипів щодо осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій населення, підвищують рівень обізнаності громадян щодо прав людини та принципів безбар'єрності. Особлива увага приділяється навчанню працівників органів публічної влади, освітніх установ, медичних закладів, сфери послуг та бізнесу щодо правил етичної взаємодії та забезпечення доступності.

Крім того, громадські організації часто виступають ініціаторами соціальних інновацій та пілотних проєктів у сфері безбар'єрності. Вони впроваджують нові моделі підтриманого проживання, інклюзивної освіти, професійної адаптації, цифрової доступності та соціальної інтеграції. У багатьох випадках саме громадський сектор формує практичний досвід, який у подальшому може бути використаний органами державної влади при розробленні загальнодержавних програм.

Отже, громадські організації є важливими суб'єктами формування та реалізації політики безбар'єрності. Їх діяльність забезпечує ефективний громадський контроль, захист прав людини, представництво інтересів вразливих груп населення та практичне впровадження принципів інклюзивності у різних сферах суспільного життя. Співпраця органів публічної влади з громадським сектором сприяє формуванню відкритого, доступного та соціально орієнтованого суспільства, у якому кожна людина має рівні можливості для самореалізації та участі у житті громади.

Ефективна взаємодія між державою, бізнесом і громадянським суспільством є однією з ключових умов успішної реалізації політики безбар'єрності та формування інклюзивного суспільства.

Забезпечення безбар'єрного середовища потребує комплексного підходу, оскільки жоден із секторів не здатний самостійно повною мірою вирішити проблеми фізичних, інформаційних, цифрових, соціальних чи економічних бар'єрів. Саме тому важливого значення набуває партнерська співпраця органів публічної влади, суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства, яка дозволяє об'єднати ресурси, досвід та управлінські можливості для досягнення спільної мети – створення доступного та комфортного середовища для всіх категорій населення.

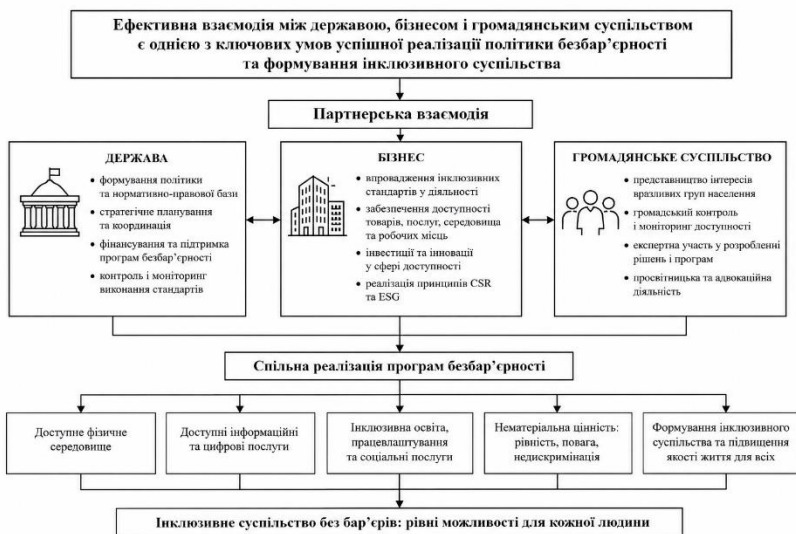

Рис. 2. Взаємодія між державою, бізнесом і громадянським суспільством є однією з ключових умов успішної реалізації політики безбар'єрності та формування інклюзивного суспільства

Взаємодія держави, бізнесу та громадського сектору сприяє формуванню культури соціальної відповідальності, у межах якої забезпечення прав людини, рівності та доступності розглядається як спільна суспільна цінність. Така співпраця формує новий підхід до розвитку суспільства, за якого принципи інклюзивності інтегруються у діяльність органів публічної влади, підприємств, освітніх установ, медичних закладів, сфери послуг та інших суспільних інституцій. У результаті безбар'єрність перестає бути виключно питанням соціального захисту та стає невід'ємною складовою державного управління, економічного розвитку та корпоративної культури.

Особливе значення має роль держави, яка формує нормативно-правову базу, визначає стратегічні напрями політики безбар'єрності та забезпечує координацію діяльності різних суб'єктів. Органи державної влади та місцевого самоврядування розробляють державні програми, стандарти доступності, будівельні норми, механізми контролю та фінансової підтримки заходів безбар'єрності. Водночас ефективність реалізації таких програм значною мірою залежить від активної участі бізнесу та громадського сектору.

Бізнес, у свою чергу, володіє значним фінансовим, організаційним та інноваційним потенціалом, який може бути спрямований на створення доступного середовища. Підприємства впроваджують інклюзивні стандарти у сфері працевлаштування, адаптують робочі місця, забезпечують доступність товарів і послуг, розвивають цифрову доступність та підтримують соціальні ініціативи. Реалізація принципів корпоративної соціальної відповідальності та ESG-підходів сприяє тому, що питання безбар'єрності стають частиною довгострокової стратегії розвитку компаній. Крім того, бізнес часто виступає партнером у реалізації соціальних проєктів, фінансуванні інфраструктурних змін, проведенні освітніх програм та підтримці громадських ініціатив¹³.

Важливим учасником процесу забезпечення безбар'єрності є громадянське суспільство, насамперед громадські організації осіб з інвалідністю, правозахисні та благодійні організації. Саме вони забезпечують зв'язок між владою та людьми, які безпосередньо стикаються з бар'єрами у повсякденному житті. Громадські організації здійснюють моніторинг доступності, проводять громадські аудити, надають експертні рекомендації, захищають права вразливих груп населення та беруть участь у розробленні рішень у сфері інклюзивності. Їх практичний досвід дозволяє більш точно визначати потреби населення та оцінювати ефективність державної політики.

Спільна реалізація програм безбар'єрності дозволяє поєднати ресурси та компетенції різних секторів. Держава забезпечує нормативне регулювання та організаційне управління, бізнес – фінансові та технологічні можливості, а громадський сектор – практичний досвід, громадський контроль та комунікацію з цільовими групами населення. Така взаємодія сприяє більш ефективному використанню ресурсів, уникненню формального підходу до реалізації програм і забезпеченню реальної практичної результативності заходів безбар'єрності.

Важливою формою співпраці є реалізація спільних соціальних та інфраструктурних проєктів. Наприклад, органи публічної влади можуть спільно з бізнесом та громадськими організаціями впроваджувати програми адаптації громадського простору, створення інклюзивних центрів, модернізації транспортної інфраструктури, розвитку підтриманого проживання, цифрової доступності та інклюзивної освіти. Такі партнерства дозволяють швидше впроваджувати інноваційні рішення та враховувати реальні потреби різних категорій населення.

Крім того, міжсекторальна взаємодія сприяє формуванню у суспільстві культури поваги до людської гідності, різноманіття та рівності. Проведення

¹³ International Organization for Standardization. *ISO 26000:2010 Guidance on Social Responsibility*. – Geneva : International Organization for Standardization, 2010. – 106 p.

спільних інформаційних кампаній, тренінгів, форумів та освітніх заходів допомагає підвищувати рівень суспільної обізнаності щодо прав осіб з інвалідністю та інших вразливих груп населення, подоланню стереотипів і формуванню толерантного ставлення.

Слід визнати, що ефективна співпраця держави, бізнесу та громадянського суспільства є необхідною передумовою успішної реалізації політики безбар'єрності. Саме міжсекторальне партнерство забезпечує комплексний характер інклюзивних змін, сприяє формуванню соціально відповідального суспільства та створенню умов, у яких кожна людина має рівні можливості для участі в економічному, соціальному та громадському житті.

Таким чином, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування є ключовим елементом реалізації принципу безбар'єрності у системі захисту прав людини. Ефективність державної політики у цій сфері залежить від комплексної взаємодії адміністративно-правових, корпоративних та соціальних механізмів забезпечення доступності, інклюзивності та недискримінації.

У сучасних умовах формування безбар'єрного середовища виходить за межі виключно державної соціальної політики та стає важливим напрямом співпраці органів публічної влади і бізнесу. Ефективне забезпечення доступності неможливе без залучення суб'єктів господарювання, які є безпосередніми учасниками економічних відносин, роботодавцями, надавачами послуг та власниками значної частини інфраструктурних об'єктів. Саме тому взаємодія держави та бізнесу виступає одним із ключових механізмів реалізації політики безбар'єрності та забезпечення прав людини.

У межах такої взаємодії органи публічної влади формують нормативно-правове середовище, визначають стандарти доступності, здійснюють контроль за їх дотриманням та створюють стимули для впровадження інклюзивних практик у діяльність підприємств. Водночас бізнес забезпечує практичну реалізацію відповідних стандартів через адаптацію робочого середовища, модернізацію інфраструктури, впровадження доступних сервісів та створення рівних можливостей для працівників і споживачів¹⁴.

Особливе значення така співпраця має у сфері зайнятості та працевлаштування. Органи державної влади реалізують програми підтримки роботодавців, які працевлаштовують осіб з інвалідністю, ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб та інших представників вразливих груп населення. Через механізми державних компенсацій, грантових програм та професійної адаптації створюються умови для

¹⁴ Коляда Т.А. Безбар'єрність як складова сучасної політики захисту прав людини в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023;4:112–116.

розширення можливостей працевлаштування та інтеграції цих осіб у трудові колективи.

Важливим напрямом взаємодії є також розвиток доступної інфраструктури. Органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання спільно беруть участь у реалізації проєктів із забезпечення фізичної доступності громадського простору, транспортної інфраструктури, закладів торгівлі, сфери обслуговування та офісних приміщень. Таке партнерство сприяє формуванню безпечного та комфортного середовища для всіх категорій населення.

У процесі цифровізації державних і корпоративних послуг органи публічної влади та бізнес спільно впроваджують стандарти цифрової доступності, адаптують вебресурси та електронні сервіси до потреб осіб з різними функціональними обмеженнями. Це забезпечує рівний доступ до інформації, адміністративних послуг, банківських продуктів, електронної комерції та інших цифрових сервісів.

Окремим напрямом взаємодії є розвиток корпоративної соціальної відповідальності. Органи влади стимулюють бізнес до впровадження соціально орієнтованих практик шляхом реалізації державних програм, конкурсів, рейтингів соціально відповідальних підприємств та інформаційних кампаній. У результаті безбар'єрність поступово стає не лише юридичним обов'язком, а й важливим елементом корпоративної культури та репутаційної політики компаній.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває розвиток публічно-приватного партнерства у сфері забезпечення безбар'єрності. Такі механізми дозволяють поєднувати фінансові ресурси держави, організаційний потенціал бізнесу та суспільні потреби громад, що сприяє більш ефективному впровадженню інклюзивних рішень. У межах таких проєктів реалізуються ініціативи щодо створення доступного житла, адаптації громадського транспорту, розвитку реабілітаційних центрів та підтримки соціального підприємництва.

Одним із перспективних напрямів реалізації державної політики безбар'єрності є розвиток публічно-приватного партнерства (Public-Private Partnership – PPP), яке дозволяє об'єднати ресурси держави, бізнесу та громадянського суспільства для створення доступного та інклюзивного середовища. У сучасних умовах забезпечення безбар'єрності потребує значних фінансових, організаційних та технологічних ресурсів, тому ефективне вирішення відповідних завдань неможливе виключно за рахунок державного фінансування. Саме тому публічно-приватне партнерство розглядається як один із найбільш ефективних механізмів реалізації проєктів у сфері доступності та захисту прав людини.

Відповідно до Закону України «Про публічно-приватне партнерство», така співпраця передбачає взаємодію державних органів, органів місцевого

самоврядування та суб'єктів господарювання на договірних засадах для досягнення суспільно значущих цілей. У сфері безбар'єрності це означає спільну участь держави та бізнесу у створенні доступної інфраструктури, розвитку інклюзивних послуг, модернізації громадського простору та впровадженні інноваційних рішень для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення¹⁵.

У сучасній практиці публічно-приватне партнерство використовується насамперед для розвитку фізичної безбар'єрності. Йдеться про реалізацію проектів з реконструкції транспортної інфраструктури, облаштування доступних зупинок громадського транспорту, будівництва інклюзивних громадських просторів, адаптації адміністративних будівель, закладів охорони здоров'я, освіти та соціального захисту. Завдяки залученню приватних інвестицій держава отримує можливість прискорити модернізацію інфраструктури та підвищити якість послуг для населення.

Важливим напрямом розвитку публічно-приватного партнерства є забезпечення цифрової безбар'єрності. У процесі цифрової трансформації державного управління та економіки бізнес активно залучається до створення доступних електронних сервісів, цифрових платформ, мобільних застосунків та інформаційних ресурсів. Спільна діяльність державних органів і технологічних компаній сприяє впровадженню міжнародних стандартів цифрової доступності та забезпечує рівний доступ громадян до інформації та електронних послуг.

Особливого значення публічно-приватне партнерство набуває у сфері зайнятості та трудової інтеграції. Органи державної влади спільно з роботодавцями реалізують програми професійного навчання, перекваліфікації та працевлаштування осіб з інвалідністю, ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих категорій населення. Така взаємодія дозволяє поєднати соціальні потреби суспільства з кадровими потребами бізнесу та сприяє формуванню інклюзивного ринку праці.

У контексті корпоративного управління розвиток публічно-приватного партнерства сприяє поширенню принципів корпоративної соціальної відповідальності та ESG-стандартів. Бізнес отримує можливість брати участь у реалізації соціально значущих проектів, підвищувати рівень своєї соціальної відповідальності та зміцнювати довіру з боку суспільства. Водночас держава отримує додаткові ресурси для реалізації програм безбар'єрності та досягнення стратегічних цілей інклюзивного розвитку.

Особливо актуальним розвиток публічно-приватного партнерства є в умовах післявоєнного відновлення України. Внаслідок збройної агресії

¹⁵ Про публічно-приватне партнерство: Закон України від 19.06.2025 № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text>

значно зросла кількість осіб з інвалідністю, ветеранів війни та інших осіб, які потребують доступного середовища. У цих умовах реалізація проєктів відбудови повинна здійснюватися на засадах універсального дизайну та безбар'єрності. Залучення приватного сектору до відновлення транспортної, житлової, соціальної та цифрової інфраструктури дозволяє значно підвищити ефективність відповідних процесів.

Перспективним напрямом є також розвиток соціального підприємництва як окремої форми партнерства між державою та бізнесом. Соціальні підприємства поєднують економічну діяльність із вирішенням соціальних проблем, створюючи робочі місця для вразливих категорій населення та надаючи доступні послуги. Державна підтримка таких ініціатив сприяє розширенню можливостей для реалізації політики безбар'єрності на місцевому рівні.

Таким чином, публічно-приватне партнерство є важливим інструментом формування безбар'єрного простору та реалізації прав людини. Поєднання регуляторних можливостей держави, фінансових ресурсів і управлінського потенціалу бізнесу створює передумови для комплексного впровадження принципів доступності, інклюзивності та соціальної відповідальності. Саме розвиток ефективної співпраці між державою та приватним сектором здатний забезпечити стале функціонування системи безбар'єрності та сприяти формуванню сучасного інклюзивного суспільства.

Отже, взаємодія органів публічної влади та бізнесу є важливою складовою системи забезпечення безбар'єрності та захисту прав людини. Її ефективність визначається здатністю держави створювати належні правові та економічні умови для впровадження інклюзивних практик, а бізнесу – інтегрувати принципи доступності, рівності та соціальної відповідальності у свою повсякденну діяльність. Саме така співпраця забезпечує формування сучасного безбар'єрного простору та сприяє розвитку інклюзивного суспільства.

У межах нашої теми важливо розглянути роль бізнесу та корпоративного сектору у формуванні інклюзивного та доступного середовища, оскільки у сучасних умовах забезпечення безбар'єрності вже не розглядається виключно як функція держави. Приватний сектор дедалі активніше залучається до реалізації соціально орієнтованої політики, захисту прав людини та впровадження принципів рівності й недискримінації у сфері праці, підприємницької діяльності та надання послуг. Саме бізнес сьогодні має значний вплив на формування соціальних стандартів, трудових відносин, доступності послуг та якості життя населення.

Сучасні підприємства дедалі частіше інтегрують принципи безбар'єрності у власну корпоративну політику та стратегію розвитку, що пов'язано не лише з необхідністю дотримання законодавства у сфері захисту прав людини, а й із розумінням соціальної відповідальності бізнесу

перед суспільством. У результаті безбар'єрність стає складовою корпоративної культури, етичного управління та репутаційної політики підприємств.

Прикладами соціально відповідального бізнесу в Україні є компанії, які впроваджують принципи інклюзивності, підтримують працевлаштування вразливих категорій населення, забезпечують доступність послуг та реалізують соціальні ініціативи у сфері безбар'єрності.

Одним із відомих прикладів є Нова пошта, яка активно впроваджує стандарти фізичної та цифрової доступності. Компанія адаптує відділення для маломобільних груп населення, облаштовує безбар'єрні входи, пандуси та доступні сервіси самообслуговування. Крім того, компанія реалізує програми підтримки ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та працевлаштування людей з інвалідністю.

Важливим прикладом є ПриватБанк, який впроваджує інклюзивні банківські послуги. Банк забезпечує доступність мобільного банкінгу для людей із порушеннями зору, використовує голосовий супровід банкоматів, адаптує відділення та проводить навчання персоналу щодо етики спілкування з людьми з інвалідністю.

Соціально відповідальну політику реалізує також ДТЕК, який підтримує програми інклюзивної освіти, професійної адаптації ветеранів та розвитку безбар'єрного середовища у громадах. Компанія фінансує соціальні ініціативи, спрямовані на підтримку людей з інвалідністю та постраждалих від війни.

Прикладом корпоративної соціальної відповідальності у сфері ритейлу є АТБ-Маркет, який поступово адаптує торговельні приміщення до потреб маломобільних груп населення, облаштовує пандуси, доступні касові зони та забезпечує фізичну доступність магазинів.

У сфері ІТ важливу роль відіграє SoftServe, який реалізує численні соціальні та освітні проекти. Компанія підтримує інклюзивну освіту, цифрову доступність та створює можливості професійного розвитку для молоді, ветеранів та осіб з інвалідністю. SoftServe також бере участь у благодійних ініціативах і програмах розвитку цифрової інклюзії.

Прикладом соціально відповідального бізнесу у сфері харчування є McDonald's, який адаптує заклади для людей з інвалідністю, забезпечує безбар'єрний доступ до приміщень, використовує інклюзивні стандарти обслуговування та створює робочі місця для різних категорій населення.

Варто також відзначити діяльність Київстар, який реалізує проекти цифрової доступності, підтримує освітні та соціальні ініціативи, а також впроваджує програми підтримки ветеранів і людей, які постраждали внаслідок війни. Компанія працює над доступністю цифрових сервісів та розвитком цифрових навичок населення.

Соціально відповідальний бізнес в Україні дедалі активніше інтегрує принципи ESG (Environmental, Social, Governance), корпоративної соціальної відповідальності та безбар'єрності у власну діяльність, що проявляється у створенні інклюзивного робочого середовища, забезпеченні доступності товарів і послуг, підтримці вразливих категорій населення та участі у реалізації суспільно важливих соціальних проєктів.

Одним із найважливіших напрямів участі бізнесу у забезпеченні безбар'єрності є створення інклюзивного ринку праці. Підприємства впроваджують політики рівних можливостей та недискримінації під час прийому на роботу, просування по службі та організації праці. Наприклад, великі компанії створюють адаптовані робочі місця для осіб з інвалідністю, забезпечують можливість дистанційної роботи для людей із порушеннями опорно-рухового апарату або хронічними захворюваннями, впроваджують гнучкий графік праці для батьків дітей з інвалідністю чи ветеранів, які проходять реабілітацію.

Практичним прикладом може бути адаптація офісних приміщень: облаштування пандусів, ліфтів, автоматичних дверей, тактильної навігації, спеціальних санітарних кімнат та робочих місць із допоміжними технологіями для людей із порушеннями зору або слуху. У сфері IT-компанії активно впроваджують програми цифрової доступності, забезпечуючи сумісність корпоративних сервісів із програмами екранного озвучення та створюючи адаптовані електронні ресурси для працівників і клієнтів.

Важливим напрямом діяльності корпоративного сектору є забезпечення доступності товарів і послуг. Банківські установи, торговельні мережі, аптеки, заклади харчування та транспортні компанії поступово адаптують свою інфраструктуру для маломобільних груп населення. Наприклад, банки встановлюють банкомати із голосовим супроводом для людей із порушеннями зору, забезпечують доступність мобільних застосунків та онлайн-банкінгу, а торговельні центри облаштовують безбар'єрні входи, ліфти та спеціальні інформаційні системи.

У сфері обслуговування бізнес також впроваджує принципи універсального дизайну, відповідно до яких послуги мають бути зручними та доступними для всіх категорій населення без необхідності додаткової адаптації. Наприклад, ресторани створюють меню зі шрифтом Брайля або електронні меню з голосовим супроводом, готелі облаштовують спеціально адаптовані номери, а транспортні компанії впроваджують аудіо- та візуальне інформування пасажирів.

На рівні територіальних громад прикладами соціально відповідального бізнесу є товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства та фізичні особи-підприємці, які спільно з органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями реалізують ініціативи у

сфері безбар'єрності, підтримки вразливих категорій населення та розвитку інклюзивного середовища. Саме на місцевому рівні найбільш помітним є практичний вплив бізнесу на якість життя мешканців громади.

Наприклад, у багатьох територіальних громадах місцеві торговельні мережі та аптеки адаптують приміщення для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Вони облаштовують пандуси, автоматичні двері, кнопки виклику персоналу, доступні санітарні приміщення та спеціальні касові зони. Такі заходи дозволяють людям похилого віку, батькам із дитячими візками та особам з інвалідністю самостійно користуватися послугами без сторонньої допомоги.

У багатьох громадах бізнес бере участь у створенні інклюзивного громадського простору. Наприклад долучитися до фінансування та облаштування безбар'єрних входів до адміністративних будівель, встановлення тактильної плитки, адаптацію громадських зупинок або створення інклюзивних дитячих майданчиків. Особливо поширеними стали такі ініціативи у громадах, які реалізують програми відновлення та модернізації інфраструктури в умовах війни.

Важливим прикладом є підтримка бізнесом працевлаштування вразливих категорій населення на місцевому рівні. Підприємства створюють робочі місця для ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю та молоді з особливими освітніми потребами. У деяких громадах створюються соціальні підприємства, прибуток яких спрямовується на підтримку соціальних програм або реабілітаційних центрів(Таблиця 2).

Таблиця 2

Напрями реалізації політики безбар'єрності та соціально відповідального партнерства

Територіальна громада	Напрями реалізації політики безбар'єрності та соціально відповідального партнерства
Львівська міська громада	є одним із найбільш показових прикладів розвитку інклюзивного міського середовища в Україні. У співпраці органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадських організацій у громаді реалізуються проекти доступного громадського транспорту, розвитку безбар'єрного громадського простору та підтримки працевлаштування осіб з інвалідністю. Значну роль відіграє ІТ-сектор та місцеві суб'єкти господарювання, які підтримують створення соціальних підприємств, інклюзивних кав'ярень, адаптованих сервісів і програм професійної адаптації ветеранів.
Вінницька міська громада	впроваджує концепцію доступного міського середовища через модернізацію транспортної та соціальної інфраструктури. За участю бізнесу

	здійснюється адаптація торговельних закладів, громадських просторів та сервісної інфраструктури для потреб маломобільних груп населення. У громаді реалізуються спільні проєкти органів місцевого самоврядування та підприємницького сектору, спрямовані на розвиток безбар'єрності та соціальної інтеграції.
Житомирська міська громада	програми безбар'єрності реалізуються у співпраці з суб'єктами малого та середнього підприємництва та громадським сектором. Підприємницькі структури беруть участь у створенні доступної інфраструктури, облаштуванні інклюзивних дитячих майданчиків та підтримці програм працевлаштування ветеранів і внутрішньо переміщених осіб. Значна увага приділяється розвитку соціально орієнтованих ініціатив на рівні громади.
Дніпровська міська громада	є прикладом активної взаємодії бізнесу та місцевої влади у сфері підтримки ветеранів, розвитку реабілітаційної інфраструктури та забезпечення доступності громадського простору. Представники бізнесу фінансують соціальні програми, підтримують інклюзивні освітні ініціативи, а також сприяють створенню робочих місць для осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій населення.
Івано-Франківська міська громада	демонструє приклади ефективного партнерства органів місцевого самоврядування та місцевих суб'єктів господарювання у сфері розвитку доступної міської інфраструктури й соціального підприємництва. У громаді впроваджуються заходи щодо адаптації громадських закладів для маломобільних груп населення, розвитку інклюзивних просторів та підтримки локальних соціальних ініціатив.
Тростянецька міська громада	відома прикладами соціального партнерства між органами місцевого самоврядування та бізнесом у сфері розвитку соціальної інфраструктури та підтримки осіб з інвалідністю. Реалізуються проєкти модернізації громадського простору, розвитку доступних соціальних послуг та підтримки місцевих програм безбар'єрності.
Бучанська та Ірпінська громади	у процесі післявоєнного відновлення активно інтегрують принципи безбар'єрності у відбудову житлової, соціальної та транспортної інфраструктури. За участю бізнесу реалізуються проєкти створення доступного житла, адаптації громадських просторів, підтримки ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших постраждалих категорій населення.

Такі приклади демонструють, що саме на рівні територіальних громад формується практична модель взаємодії влади, бізнесу та громадянського

суспільства у сфері забезпечення безбар'єрності, соціальної відповідальності та захисту прав людини.

Також розглянемо приклади сільських та селищних територіальних громад, у яких реалізуються елементи політики безбар'єрності та соціально відповідального партнерства бізнесу й громади (Таблиця 3).

Такі сільські та селищні громади демонструють, що забезпечення безбар'єрності є актуальним не лише для великих міст, а й для невеликих територіальних громад, де саме співпраця органів місцевого самоврядування, місцнього бізнесу та громадських організацій дозволяє формувати доступне та інклюзивне середовище для мешканців.

Корпоративний сектор є одним із ключових суб'єктів формування безбар'єрного суспільства, оскільки саме підприємства, установи та організації забезпечують значну частину трудових, економічних, інформаційних і соціальних відносин. У межах реалізації корпоративних механізмів безбар'єрності бізнес впроваджує політики рівних можливостей, створює доступне робоче середовище, забезпечує адаптацію послуг та інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

Таблиця 3

**Напрями реалізації політики безбар'єрності
та соціально відповідального партнерства**

Територіальна громада	Напрями реалізації політики безбар'єрності та соціально відповідального партнерства
Боратинська сільська територіальна громада	громада впроваджує проекти розвитку інклюзивного освітнього середовища, адаптації громадських просторів та підтримки соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Місцевий бізнес бере участь у підтримці освітніх і соціальних ініціатив громади
Широківська сільська територіальна громада	у громаді реалізуються програми підтримки маломобільних груп населення, розвитку доступності адміністративних послуг та соціального транспорту за участю місцевих підприємців.
Боратинська сільська територіальна громада	громада впроваджує проекти розвитку інклюзивного освітнього середовища, адаптації громадських просторів та підтримки соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Місцевий бізнес бере участь у підтримці освітніх і соціальних ініціатив громади
Широківська сільська територіальна громада	у громаді реалізуються програми підтримки маломобільних груп населення, розвитку доступності адміністративних послуг та соціального транспорту за участю місцевих підприємців

Білозерська селищна територіальна громада	громада розвиває партнерство з локальним бізнесом у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб, адаптації соціальної інфраструктури та забезпечення доступності громадських просторів.
Новопсковська селищна територіальна громада	до початку активних бойових дій громада реалізовувала проекти інклюзивної освіти, доступності медичних послуг та розвитку соціальної інфраструктури за підтримки місцевого бізнесу і міжнародних партнерів.
Мамаївська сільська територіальна громада	громада працює над забезпеченням доступності адміністративних послуг, модернізацією закладів освіти та створенням безбар'єрного громадського простору за підтримки місцевих підприємців

У межах адміністративно-правових механізмів держава встановлює нормативні вимоги щодо забезпечення доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Зокрема, законодавство України передбачає обов'язок суб'єктів господарювання забезпечувати безперешкодний доступ до будівель, транспорту, послуг та інформації. Важливу роль у цьому відіграють державні будівельні норми, стандарти цифрової доступності, законодавство у сфері праці та соціального захисту. Водночас саме корпоративний сектор забезпечує практичну реалізацію таких стандартів через модернізацію інфраструктури, створення спеціальних робочих місць, адаптацію цифрових сервісів та впровадження інклюзивної корпоративної культури.

Щодо кримінально-процесуальних механізмів роль бізнесу також є важливою, оскільки підприємства та приватні установи повинні забезпечувати недопущення дискримінації, порушення трудових прав та інших прав людини. Неналежне забезпечення доступності або дискримінаційні практики можуть бути підставою для юридичної відповідальності, у тому числі у випадках порушення прав осіб з інвалідністю чи створення перешкод у реалізації ними законних прав. Таким чином, корпоративний сектор виступає не лише учасником соціальної політики, а й суб'єктом правовідносин у сфері захисту прав людини.

3. Доступність правосуддя як складова забезпечення безбар'єрності у сфері трудових правовідносин

У межах дослідження безбар'єрності у системі захисту прав людини особливого значення набуває питання доступності правосуддя у трудових спорах, справах щодо дискримінації, порушення прав осіб з інвалідністю та неналежного забезпечення безпечних і доступних умов праці.

У сучасних умовах право на ефективний судовий захист є однією з фундаментальних конституційних гарантій реалізації та захисту прав людини. Воно становить основу функціонування демократичної правової держави та безпосередньо пов'язане із принципом верховенства права, який передбачає рівність усіх перед законом і судом, забезпечення справедливого судового розгляду та ефективних механізмів поновлення порушених прав. У контексті забезпечення безбар'єрності право на доступ до правосуддя набуває особливого значення, оскільки саме через судовий та адміністративний захист особа може відновити порушені права у випадках дискримінації, обмеження доступу до праці, освіти, соціальних послуг чи громадської інфраструктури.

Конституція України закріплює право кожного на судовий захист своїх прав і свобод. Зокрема, стаття 55 Конституції України гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У свою чергу, стаття 24 Конституції України встановлює принцип рівності громадян та заборону будь-яких форм дискримінації. Таким чином, забезпечення безбар'єрного доступу до правосуддя є необхідною умовою практичної реалізації конституційного принципу рівності та недискримінації.

У сучасній правовій доктрині доступ до правосуддя розглядається не лише як формальна можливість звернення до суду, а як комплекс організаційних, процесуальних, інформаційних та фізичних умов, які забезпечують реальну можливість особи ефективно захищати свої права. Як зазначає Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів, держави повинні забезпечити особам з інвалідністю ефективний доступ до правосуддя нарівні з іншими громадянами, у тому числі шляхом створення процесуальних та вікових адаптацій, необхідних для реалізації їхніх прав.

У контексті безбар'єрності доступність правосуддя охоплює декілька взаємопов'язаних напрямів. Насамперед йдеться про фізичну доступність судових установ, правоохоронних органів та центрів безоплатної правової допомоги. Відсутність пандусів, ліфтів, тактильної навігації, адаптованих санітарних приміщень або доступного транспорту фактично створює перешкоди для реалізації права людини на судовий захист. Саме тому державні будівельні норми та стандарти доступності повинні обов'язково враховуватися при проектуванні та реконструкції об'єктів системи правосуддя.

Важливим напрямом є також інформаційна та цифрова доступність судочинства. У сучасних умовах цифровізації правосуддя активно розвиваються електронні сервіси судової системи, електронний суд, дистанційна участь у судових засіданнях та онлайн-доступ до процесуальних документів. Проте ефективність таких механізмів

безпосередньо залежить від їх відповідності стандартам цифрової доступності. Особи з порушеннями зору, слуху чи іншими функціональними обмеженнями повинні мати можливість користуватися електронними сервісами на рівних умовах з іншими учасниками процесу, що передбачає використання програм екранного озвучення, субтитрування, перекладу жестовою мовою, адаптованих електронних документів та інших засобів цифрової доступності.

Особливе значення проблема доступності правосуддя має у трудових спорах, справах щодо дискримінації та захисту прав осіб з інвалідністю. Як зазначає Міжнародна організація праці, доступ до правосуддя є важливим механізмом забезпечення права на гідну працю та рівне ставлення у сфері трудових відносин. Особи з інвалідністю нерідко стикаються з дискримінацією під час працевлаштування, відмовою у створенні доступного робочого середовища або порушенням права на безпечні умови праці. У таких випадках саме ефективний судовий захист виступає гарантією поновлення порушених прав і притягнення роботодавців до відповідальності.

Науковці також наголошують, що безбар'єрність у сфері правосуддя має не лише фізичний, а й процесуальний та соціальний характер. Зокрема, на думку Ковалю О.В., доступність правосуддя для осіб з інвалідністю повинна забезпечуватися через адаптацію процесуальних процедур, використання зрозумілої мови, надання безоплатної правової допомоги та створення умов для ефективної комунікації учасників судового процесу¹⁶.

Крім того, у науковій літературі наголошується, що доступність правосуддя є важливою складовою соціальної справедливості та інклюзивного суспільства. Як зазначає Колот А.М., забезпечення рівного доступу до правового захисту є необхідною умовою реалізації принципів соціальної держави та недискримінації у сфері трудових і соціальних правовідносин¹⁷.

Європейський суд з прав людини також неодноразово підкреслював, що право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод, повинно бути практичним та ефективним, а не лише формальним чи декларативним, тобто це означає, що держава повинна усувати будь-які бар'єри, які унеможливають реальне здійснення права особи на судовий захист.

Таким чином, у сучасних умовах забезпечення безбар'єрного доступу до правосуддя виступає важливою складовою системи захисту прав людини та

¹⁶ Коваль О.В. Право на доступ до правосуддя осіб з інвалідністю: адміністративно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 145–149

¹⁷ Колот А. М., Грішнова О. А., Брінцева О. Г. та ін. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія за наук. ред. А. М. Колота. – Київ : КНЕУ, 2012. – 501 с

необхідною передумовою реалізації принципів рівності, недискримінації та соціальної справедливості. Ефективний доступ до судового захисту передбачає не лише формальну можливість звернення до суду, а й створення фізичних, цифрових, інформаційних і процесуальних умов, за яких кожна людина, незалежно від стану здоров'я чи соціального статусу, може повноцінно реалізувати своє право на справедливий суд та ефективний захист порушених прав.

Проблематика доступності правосуддя є особливо актуальною для осіб з інвалідністю, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, людей похилого віку та інших вразливих категорій населення, які нерідко стикаються з порушеннями трудових прав, дискримінаційними практиками, обмеженням доступу до праці або неналежними умовами праці. У таких випадках саме ефективний механізм судового захисту має забезпечувати поновлення порушених прав та компенсацію завданої шкоди.

У сфері трудових правовідносин доступність правосуддя передбачає реальну можливість працівника звернутися до суду або інших компетентних органів для захисту своїх прав без перешкод фізичного, інформаційного, фінансового чи процесуального характеру. Йдеться про можливість подання позовів щодо незаконного звільнення, дискримінації при працевлаштуванні, відмови у створенні доступного робочого місця, неналежних умов праці, невиконання роботодавцем обов'язків щодо адаптації робочого середовища або порушення права на рівне ставлення.

На національному рівні основні гарантії закріплені у Кодексі законів про працю України. Зокрема, стаття 2-1 КЗпП України забороняє будь-яку дискримінацію у сфері праці, включаючи обмеження прав працівників за ознакою інвалідності, стану здоров'я, віку чи інших характеристик. Відповідно до статті 172 КЗпП роботодавець зобов'язаний створювати умови праці для осіб з інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій та індивідуальних програм реабілітації.

Отже, працівник має право звернутися до суду у випадках:

- незаконного звільнення особи з інвалідністю або іншого працівника з вразливих категорій населення;
- необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу;
- дискримінації при оплаті праці чи просуванні по службі;
- відмови роботодавця адаптувати робоче місце;
- неналежного забезпечення безпечних умов праці;
- психологічного тиску або мобінгу;
- невиконання роботодавцем обов'язків щодо створення безбар'єрного робочого середовища.

Особливого значення набуває проблема створення доступного робочого місця для осіб з інвалідністю. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» покладає на роботодавців

обов'язок створювати спеціальні робочі місця та забезпечувати розумне пристосування для працівників з інвалідністю¹⁸. Поняття «розумне пристосування» передбачає внесення необхідних змін та адаптацій, які не створюють надмірного тягаря для роботодавця, але забезпечують особі можливість реалізувати право на працю на рівних умовах з іншими працівниками.

Важливим елементом доступності правосуддя у трудових спорах є також можливість звернення до системи безоплатної правової допомоги. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, ветерани війни та інші вразливі категорії населення мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги, включаючи представництво інтересів у суді, що є важливим механізмом забезпечення реального доступу до правосуддя.

Слід зазначити, що корпоративний сектор також активно впроваджує внутрішні механізми захисту трудових прав працівників. Йдеться про політики недискримінації, корпоративного комплаєнсу, процедури подання скарг, внутрішні етичні кодекси та механізми врегулювання трудових конфліктів. Такі інструменти спрямовані на запобігання порушенням прав працівників та формування інклюзивної корпоративної культури.

Особливого значення набувають справи щодо дискримінації у сфері праці. Особи з інвалідністю можуть стикатися з необґрунтованою відмовою у прийомі на роботу, обмеженням можливостей професійного розвитку, створенням несприятливих умов праці або психологічним тиском у колективі. Нерідко дискримінаційні практики мають прихований характер, що ускладнює процес доказування та захисту порушених прав. У таких умовах доступність правосуддя означає не лише формальне право звернення до суду, а й створення ефективних процесуальних механізмів, які забезпечують реальний захист особи від дискримінації.

Важливою складовою доступності правосуддя є фізична доступність судових установ та органів, що здійснюють захист трудових прав. Особи з інвалідністю повинні мати можливість безперешкодно потрапити до суду, центру безоплатної правової допомоги, органів Державної служби України з питань праці або інших установ. Знову ж таки це передбачає наявність пандусів, ліфтів, тактильної навігації, адаптованих санітарних приміщень, спеціально облаштованих залів судових засідань та інших елементів фізичної доступності. Відсутність таких умов фактично обмежує право людини на ефективний судовий захист.

Водночас доступність правосуддя у таких справах має не лише юридичний, а й соціальний вимір. Судовий процес повинен бути

¹⁸ Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ.

зрозумілим, доступним та психологічно безпечним для особи. Значення мають використання простої мови у процесуальних документах, можливість отримання правової допомоги, забезпечення етичної комунікації та недопущення дискримінаційного ставлення з боку представників судової системи або роботодавців.

Аналіз офіційних статистичних даних і судової практики свідчить про наявність суттєвих бар'єрів у реалізації права на ефективний судовий захист для осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій населення в Україні.

Однією з ключових проблем залишається фізична недоступність судової інфраструктури. Відповідно до Звіту про діяльність Державної судової адміністрації України за 2024 рік, за результатами моніторингу безбар'єрності приміщень судів встановлено, що лише 3 % приміщень судів в Україні повністю відповідають критеріям фізичної безбар'єрності, 49% мають часткову доступність, а 48% залишаються бар'єрними для осіб з інвалідністю. Для приведення судової інфраструктури у відповідність до вимог державних будівельних норм необхідно понад 1,3 млрд грн.¹⁹

Такі статистичні показники свідчать про суттєві обмеження доступу до правосуддя для осіб з порушеннями опорно-рухового апарату, зору чи інших функціональних обмежень. Відсутність пандусів, ліфтів, тактильної навігації та адаптованих приміщень фактично ускладнює можливість участі особи у судовому процесі, подання процесуальних документів та реалізації права на ефективний захист своїх трудових прав.

Проблематика доступності правосуддя особливо актуалізується у трудових спорах та справах щодо дискримінації у сфері праці. За даними судової практики Верховного Суду України та апеляційних судів, значна частина спорів пов'язана з необґрунтованими звільненнями, неналежним пристосуванням робочих місць для осіб з інвалідністю, відмовою у створенні доступних умов праці та дискримінацією при оплаті праці чи просуванні по службі.

Показовою є справа № 755/7916/19, у якій позивачка – особа з інвалідністю по зору – звернулася до суду через дискримінаційні дії роботодавця. У матеріалах справи зазначалося, що роботодавець не забезпечив адаптацію робочого місця відповідно до рекомендацій МСЕК, не встановив спеціалізоване програмне забезпечення для незрячих працівників, а також допустив дискримінацію в оплаті праці та незаконне звільнення. Позивачка вказувала, що її трудові права були порушені через

¹⁹ Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2024 рік. Київ/ 2025. URL: <https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/ЗВІТ%20про%20діяльність%20ДАУ%20за%202024.pdf> (дата звернення: 02.06.2026).

невиконання роботодавцем вимог щодо розумного пристосування робочого середовища ²⁰.

Аналіз судової практики у справах про дискримінацію у сфері праці свідчить, що однією з основних проблем є складність доказування дискримінаційного характеру дій роботодавця. Верховний Суд України неодноразово наголошував, що у таких справах позивач повинен надати фактичні дані, які підтверджують наявність дискримінації, після чого тягар доказування переходить до відповідача.

Наукові дослідження також підтверджують наявність значних проблем у реалізації права на працю для осіб з інвалідністю. Зокрема, за даними аналітичного дослідження «Працевлаштування людей з інвалідністю в Україні: чи є ознаки дискримінації?», рівень непрацевлаштованих осіб з інвалідністю працездатного віку в Україні сягав 73,8 %, що свідчить про системні бар'єри у сфері працевлаштування та доступу до ринку праці²¹.

Важливе значення у сфері захисту трудових прав мають також статистичні дані щодо порушень законодавства про працевлаштування осіб з інвалідністю. Судова практика свідчить про значну кількість спорів, пов'язаних із невиконанням роботодавцями нормативу робочих місць для осіб з інвалідністю та неподанням звітності до Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю ²².

У сучасних умовах суттєво зростає роль цифрової доступності правосуддя. Водночас недостатня адаптація електронного суду та цифрових сервісів для людей із порушеннями зору чи слуху також створює додаткові бар'єри у доступі до судового захисту. У звітах Державної судової адміністрації України наголошується на необхідності модернізації цифрової інфраструктури судової системи відповідно до міжнародних стандартів цифрової доступності.

Проблематика доступності правосуддя у трудових спорах та справах щодо дискримінації активно досліджується і в сучасній юридичній науці. Так, у праці «Вирішення трудових спорів» Н. П. Мокрицька зазначає, що ефективність захисту трудових прав значною мірою залежить від реальної доступності судових механізмів, процесуальної рівності сторін та можливості особи отримати професійну правову допомогу.

²⁰ Верховний Суд. Постанова від 19 липня 2023 року у справі № 755/7916/19, провадження № 61-9271св22 [Електронний ресурс]. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=112370015> (дата звернення: 02.06.2026).

²¹ Працевлаштування людей з інвалідністю в Україні: чи є ознаки дискримінації? [Електронний ресурс]. Громадський Простір. – 2018. – Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=pratsevlashtvannya-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrajini-chy-je-oznaky-dyskryminatsiji> (дата звернення: 02.06.2026).

²² Дніпропетровський окружний адміністративний суд. Рішення від 11 липня 2024 року у справі № 160/12218/24, № документа 120319901 [Електронний ресурс]. – URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/120319901/> (дата звернення: 02.06.2026).

У свою чергу, дослідження судової практики у справах про дискримінацію демонструє, що українські суди дедалі частіше застосовують міжнародні стандарти захисту прав людини, зокрема положення Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод та Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів²³.

Таким чином, статистичні дані та судова практика свідчать, що проблема доступності правосуддя у трудових спорах, справах щодо дискримінації та захисту прав осіб з інвалідністю в Україні залишається надзвичайно актуальною. Наявність фізичних, цифрових, процесуальних та інформаційних бар'єрів ускладнює реалізацію права на ефективний судовий захист, що потребує подальшого вдосконалення адміністративно-правових, корпоративних та процесуальних механізмів забезпечення безбар'єрності у сфері правосуддя.

Таким чином, доступність правосуддя у трудових спорах, справах щодо дискримінації, порушення прав осіб з інвалідністю та неналежного забезпечення безпечних і доступних умов праці є важливою складовою системи безбар'єрності та захисту прав людини. Ефективність таких механізмів залежить від поєднання адміністративно-правових, судових, корпоративних і процесуальних інструментів, спрямованих на забезпечення реального, а не формального доступу кожної людини до справедливого правосуддя та ефективного захисту її прав.

4. Правові засади формування інклюзивного середовища у діяльності підприємств

Інклюзивність у діяльності підприємств у сучасній юридичній та економічній науці розглядається як комплексний принцип організації корпоративної діяльності, спрямований на забезпечення рівних можливостей, недискримінації та повноцінної участі всіх осіб у трудових, управлінських і соціально-економічних процесах незалежно від стану здоров'я, віку, статі, соціального статусу чи інших ознак. Щодо безбар'єрності інклюзивність виступає важливим елементом системи захисту прав людини та складовою сучасного соціально відповідального корпоративного управління.

У науковому розумінні інклюзивність у діяльності підприємств означає створення такого організаційного, фізичного, інформаційного та соціального середовища, у якому кожен працівник або споживач має рівний доступ до праці, професійного розвитку, корпоративних ресурсів, послуг та

²³ Дискримінація: судова практика (2019) [Електронний ресурс]. URL: [https://cna.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4823/Discrimination_report_final_final%20\(1\).pdf](https://cna.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4823/Discrimination_report_final_final%20(1).pdf) (дата звернення: 02.06.2026).

участі у прийнятті рішень. На відміну від формального забезпечення рівності, інклюзивність передбачає практичне усунення бар'єрів, які можуть обмежувати участь людини у професійній чи корпоративній діяльності.

У межах сучасних досліджень інклюзивність підприємств охоплює декілька взаємопов'язаних складових:

1. *Фізична інклюзивність* – забезпечення доступності приміщень, робочих місць, виробничої та транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення.

2. *Трудова інклюзивність* – створення рівних можливостей у сфері працевлаштування, професійного розвитку, оплати праці та просування по службі без дискримінації.

3. *Цифрова інклюзивність* – адаптація корпоративних цифрових сервісів, електронних платформ і засобів комунікації відповідно до стандартів цифрової доступності.

4. *Соціальна інклюзивність* – формування корпоративної культури поваги до різноманіття, недискримінації та етичної взаємодії у трудовому колективі.

5. *Управлінська інклюзивність* – забезпечення участі різних категорій працівників у процесах корпоративного управління та прийняття рішень.

Особливого значення інклюзивність набуває у сфері трудових правовідносин. Інклюзивне підприємство повинно забезпечувати не лише формальне працевлаштування осіб з інвалідністю, а й створювати умови для їх повноцінної професійної інтеграції, що включає адаптацію робочого середовища, використання розумного пристосування, забезпечення гнучких форм зайнятості, впровадження дистанційної роботи та недопущення дискримінаційних практик.

У сучасній науковій літературі наголошується, що інклюзивність підприємств має безпосередній вплив на ефективність корпоративного управління та економічний розвиток. Грішнова О.А. зазначає, що інклюзивне трудове середовище сприяє підвищенню продуктивності праці, розвитку людського капіталу та формуванню позитивної репутації компанії²⁴.

Крім економічного напрямку, інклюзивність має важливе правозахисне значення. Вона виступає механізмом реалізації права людини на працю, рівність та соціальну інтеграцію. Саме через впровадження інклюзивних стандартів підприємства забезпечують практичне виконання міжнародних і національних зобов'язань у сфері захисту прав людини та безбар'єрності.

²⁴ Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні // *Україна: аспекти праці*. – 2010. – № 7. – С. 3–8.

Таким чином, інклюзивність у діяльності підприємств є багатокомпонентним науковим поняттям, яке поєднує правові, соціальні, економічні та управлінські аспекти функціонування сучасного бізнесу. Вона передбачає створення безбар'єрного корпоративного середовища, заснованого на принципах рівності, доступності, недискримінації та поваги до людської гідності, що є необхідною умовою формування соціально відповідального та правового суспільства.

Безбар'єрність у трудових і корпоративних відносинах означає створення умов, за яких працівники можуть реалізовувати свої трудові та корпоративні права без дискримінації та необґрунтованих обмежень. Йдеться про забезпечення рівного доступу до працевлаштування, професійного розвитку, участі у корпоративному управлінні та механізмах захисту трудових прав.

Важливу роль у цій сфері відіграють положення Кодексу законів про працю України, зокрема стаття 2-1 КЗпП України, яка забороняє дискримінацію у сфері праці. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» встановлює правові механізми захисту осіб від дискримінаційних практик у трудових правовідносинах.

Безбар'єрність у корпоративних відносинах охоплює також доступність внутрішніх процедур компанії – подання скарг, участі у зборах, доступу до корпоративної інформації та комунікації. Практична реалізація таких механізмів може включати адаптацію внутрішніх цифрових платформ, використання простої мови, забезпечення перекладу жестовою мовою або можливості дистанційної участі у корпоративних заходах²⁵.

У сучасних умовах цифровізації бізнесу важливого значення набуває забезпечення доступності корпоративних сервісів для всіх категорій населення. Йдеться про доступність вебсайтів, мобільних застосунків, електронного документообігу, банківських, транспортних, торговельних та інших сервісів, які надаються суб'єктами господарювання.

Правовою основою цифрової доступності є міжнародні стандарти WCAG (Web Content Accessibility Guidelines), а також положення Конвенції про права осіб з інвалідністю щодо доступу до інформаційно-комунікаційних технологій. В Україні питання цифрової доступності регулюються також Національною стратегією зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року.

Практичними прикладами забезпечення доступності корпоративних сервісів є:

- адаптація мобільних застосунків для людей із порушеннями зору;
- використання голосового супроводу в банкоматах;

²⁵ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI.

- субтитрування відеоконтенту;
- створення доступних онлайн-платформ;
- впровадження альтернативних способів комунікації для людей із порушеннями слуху.

Як зазначає Всесвітня організація охорони здоров'я у Всесвітньому звіті про інвалідність, цифрова доступність є однією з ключових умов соціальної інтеграції та участі осіб з інвалідністю у суспільному житті.

У системі безбар'єрності важливого значення набуває баланс між правами працівників і обов'язками роботодавців. Працівники мають право на рівний доступ до праці, безпечні умови праці, захист від дискримінації та забезпечення розумного пристосування робочого місця.

Відповідно до статті 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці. Закон України «Про охорону праці» покладає на роботодавців обов'язок створювати безпечні умови праці та враховувати потреби працівників з інвалідністю.

Роботодавці, у свою чергу, мають право вимагати належного виконання трудових обов'язків та забезпечувати організацію виробничого процесу відповідно до вимог законодавства. Водночас роботодавець зобов'язаний забезпечувати недискримінаційний підхід у кадровій політиці та створювати умови для реалізації права на працю усіма категоріями працівників.

У науковій літературі наголошується, що забезпечення балансу прав працівників і роботодавців є важливою умовою формування соціально відповідального бізнесу²⁶.

Корпоративний комплаєнс у сфері безбар'єрності передбачає систему внутрішніх процедур та стандартів, спрямованих на забезпечення дотримання законодавства про недискримінацію, охорону праці, права осіб з інвалідністю та корпоративну етику.

У сучасних умовах компанії дедалі частіше впроваджують:

- кодекси корпоративної етики;
- політики недискримінації;
- процедури подання скарг;
- механізми внутрішнього розслідування;
- антикорупційні та ESG-стандарти;
- внутрішні програми інклюзивності.

Міжнародним орієнтиром у цій сфері є Міжнародна організація зі стандартизації ISO 26000: Керівництво щодо соціальної відповідальності, який визначає стандарти соціальної відповідальності бізнесу та поваги до прав людини.

²⁶ Мокрицька Н. П. Вирішення трудових спорів : навчальний посібник. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ (ЛьвДУВС), 2024. – 216 с.

У межах комплаєнсу компанії повинні забезпечувати механізми реагування на випадки дискримінації, мобінгу, порушення прав працівників або неналежного забезпечення доступного робочого середовища.

У межах сучасного корпоративного управління питання недискримінації та доступності належать до основних управлінських обов'язків компаній. Керівництво підприємства повинно забезпечувати формування інклюзивної корпоративної політики, дотримання трудового законодавства та реалізацію принципів рівності у кадровій діяльності.

До управлінських обов'язків компаній належать:

- створення безпечного та доступного робочого середовища;
- адаптація робочих місць;
- забезпечення фізичної та цифрової доступності;
- проведення навчання персоналу щодо недискримінації;
- запровадження політик рівних можливостей;
- моніторинг дотримання прав працівників;
- реагування на випадки дискримінації та порушення трудових прав.

Важливе значення у цій сфері має вищезгадана Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, затверджена Кабінетом Міністрів України, яка передбачає інтеграцію принципів безбар'єрності у діяльність державних органів та суб'єктів господарювання.

На думку науковців, ефективне корпоративне управління у сфері безбар'єрності повинно поєднувати правові, організаційні та соціальні механізми захисту прав людини, що сприяє формуванню інклюзивного трудового середовища та підвищенню рівня соціальної відповідальності бізнесу²⁷.

5. Судова практика у забезпеченні безбар'єрності в трудових і корпоративних правовідносинах

Судова практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) має важливе значення для формування сучасних підходів до забезпечення безбар'єрності у системі захисту прав людини, зокрема у сфері адміністративно-правових, корпоративних та кримінально-процесуальних механізмів. Практика ЄСПЛ формує стандарти доступності правосуддя, недискримінації, рівності та забезпечення ефективного захисту прав осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій населення.

У межах теми практика ЄСПЛ дозволяє розкрити питання не лише формального закріплення прав людини, а й необхідності створення реальних умов для їх ефективної реалізації. Суд неодноразово наголошував, що права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і

²⁷ Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні // *Україна: аспекти праці*. – 2010. – № 7. – С. 3–8.

основоположних свобод, повинні бути «практичними та ефективними, а не теоретичними чи ілюзорними».

Одним із ключових рішень у сфері забезпечення доступності правосуддя є справа, у якій ЄСПЛ сформулював принцип права особи на доступ до суду як складову статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд підкреслив, що держава повинна забезпечити реальну можливість особи звернутися до суду для захисту своїх прав. У контексті безбар'єрності це означає необхідність усунення фізичних, інформаційних та процесуальних бар'єрів, які можуть унеможлилювати доступ особи до правосуддя.

Важливе значення для теми недискримінації та рівності має справа, у якій ЄСПЛ визнав дискримінацію особи з інвалідністю через неналежне врахування її стану здоров'я державними органами. Суд наголосив, що особи з інвалідністю є особливо вразливою категорією населення, а тому держави мають позитивний обов'язок забезпечувати для них рівні умови реалізації прав і свобод. Це рішення має важливе значення для формування адміністративно-правових і корпоративних механізмів безбар'єрності, оскільки підтверджує необхідність створення умов розумного пристосування та недопущення непрямой дискримінації.

У справі *Çam v. Turkey* ЄСПЛ розглядав питання дискримінації особи з порушенням зору при доступі до освіти. Суд зазначив, що відмова у створенні розумного пристосування для особи з інвалідністю є формою дискримінації. У межах теми безбар'єрності це рішення має важливе значення для корпоративного сектору, оскільки аналогічні стандарти повинні застосовуватися і у сфері трудових та корпоративних відносин, зокрема при працевлаштуванні та забезпеченні доступного робочого середовища.

Особливого значення для кримінально-процесуальних механізмів набуває справа *Z.N. v. Hungary*, у якій Суд визнав порушення прав особи з порушеннями слуху у зв'язку з неналежним забезпеченням комунікації під час кримінального провадження. ЄСПЛ наголосив, що право на справедливий судовий розгляд передбачає обов'язок держави забезпечити особі можливість ефективно брати участь у процесі, у тому числі через надання перекладача жестової мови та інших засобів комунікації. Це рішення безпосередньо стосується проблематики безбар'єрності кримінального процесу та доступності правосуддя для осіб з інвалідністю.

У справі *Enver Şahin v. Turkey* Суд розглядав питання фізичної доступності інфраструктури для особи, яка пересувається на кріслі колісному. ЄСПЛ підкреслив, що держави повинні забезпечувати реальну доступність публічної інфраструктури, включаючи заклади освіти та інші суспільно важливі об'єкти. У контексті теми безбар'єрності це рішення є

важливим і для корпоративного сектору, оскільки формує стандарт доступності будівель, робочих місць та сервісів для осіб з інвалідністю.

Практика ЄСПЛ також має важливе значення для захисту трудових прав та недопущення дискримінації у сфері праці. У справі I.B. v. Greece Суд визнав порушення права на повагу до приватного життя та заборони дискримінації у випадку звільнення працівника через стан здоров'я. ЄСПЛ наголосив, що роботодавці повинні дотримуватися принципів рівності та недискримінації, а держава зобов'язана забезпечувати ефективні механізми судового захисту у таких справах²⁸.

Для адміністративно-правових механізмів безбар'єрності важливою є позиція ЄСПЛ щодо позитивних зобов'язань держави. Суд послідовно наголошує, що забезпечення прав людини вимагає не лише утримання держави від втручання у права особи, а й активних дій щодо створення умов для реалізації цих прав. Це означає необхідність прийняття державних програм безбар'єрності, адаптації судової та адміністративної інфраструктури, забезпечення цифрової доступності та створення ефективних механізмів захисту від дискримінації.

Практика ЄСПЛ має значний вплив і на розвиток українського законодавства та судової практики. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди України зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Це сприяє інтеграції міжнародних стандартів безбар'єрності, рівності та доступності правосуддя у національну правову систему.

У сучасній науковій літературі також наголошується на важливості практики ЄСПЛ для формування інклюзивної правової системи. Зокрема, Рабінович П.М. зазначає, що практика ЄСПЛ відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного механізму захисту прав людини та розвитку принципів недискримінації й доступності правосуддя²⁹.

Таким чином, судова практика ЄСПЛ є важливим джерелом формування сучасних стандартів безбар'єрності у системі захисту прав людини. Вона забезпечує розвиток адміністративно-правових, корпоративних та кримінально-процесуальних механізмів доступності, недискримінації та рівного доступу до правосуддя, а також сприяє формуванню інклюзивного правового середовища, орієнтованого на повагу до людської гідності та ефективний захист прав кожної особи.

²⁸ Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. «Безбар'єрна Україна»: проблеми та перспективи // Нове українське право. – 2023. – № 4. – С. 82–93. – DOI: 10.51989/NUL.2023.4.11.

²⁹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. – 10-ге вид., допов. – Львів : Край, 2008. – 224 с.

6. Проблеми та перспективи розвитку системи безбар'єрності в Україні

Попри активний розвиток державної політики у сфері безбар'єрності, в Україні зберігається значна кількість системних проблем, які ускладнюють формування інклюзивного середовища та повноцінну реалізацію прав людини. Безбар'єрність у сучасних умовах охоплює не лише фізичну доступність інфраструктури, а й доступ до правосуддя, цифрових сервісів, праці, освіти, транспорту та інформації.

Ключовим стратегічним документом у цій сфері є Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. Стратегія визначає шість основних напрямів безбар'єрності: фізичну, цифрову, інформаційну, суспільну, освітню та економічну доступність.

Однією з основних проблем залишається недостатня фізична доступність об'єктів інфраструктури. Значна кількість адміністративних будівель, судів, закладів охорони здоров'я, транспортної інфраструктури та житлових об'єктів не відповідають сучасним вимогам доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Особливо актуальною ця проблема є в умовах післявоєнного відновлення України, коли необхідно інтегрувати принципи універсального дизайну у процеси реконструкції та будівництва.

Суттєвою проблемою залишається і недостатній рівень цифрової доступності. Попри розвиток електронного врядування та цифрових сервісів, значна частина веб-ресурсів та електронних платформ не адаптована для людей із порушеннями зору, слуху чи іншими функціональними обмеженнями. Це створює додаткові бар'єри у доступі до адміністративних послуг, правосуддя, освіти та працевлаштування.

Важливим викликом є недостатня ефективність механізмів контролю за дотриманням стандартів доступності. Нерідко вимоги державних будівельних норм або законодавства щодо недискримінації виконуються формально, а механізми відповідальності за порушення залишаються недостатньо дієвими.

У науковій літературі наголошується, що проблеми реалізації політики безбар'єрності мають комплексний характер та пов'язані не лише з недосконалістю нормативно-правового регулювання, а й із недостатнім рівнем суспільної правової культури та фінансового забезпечення відповідних програм. Так, Колот А.М. зазначає, що формування інклюзивного середовища потребує інтеграції соціальної відповідальності держави, бізнесу та громадянського суспільства ³⁰.

³⁰ Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. Г. Брінцева та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота ; М-во освіти і науки, молоді

Водночас Міністерство соціальної політики України визначає, що безбар'єрність має охоплювати всі сфери суспільного життя та усувати бар'єри у шести ключових напрямках: фізичному, суспільному, економічному, освітньому, цифровому та інформаційному.

Світова практика свідчить, що ефективна політика безбар'єрності формується через комплексне поєднання правових, організаційних та соціальних механізмів. Одними з найбільш розвинених систем забезпечення доступності є моделі Канади, США, країн Європейського Союзу, Японії та Сінгапуру.

У США важливу роль відіграє Закон про американців з інвалідністю (ADA), який встановлює обов'язкові стандарти доступності для громадських будівель, транспорту, роботодавців та цифрових сервісів. Закон передбачає відповідальність за дискримінацію осіб з інвалідністю та створює ефективні механізми судового захисту їх прав.

У країнах Європейського Союзу політика безбар'єрності базується на принципах універсального дизайну та інклюзивності. Особливого значення набуває European Accessibility Act, який встановлює вимоги до доступності товарів, послуг та цифрових платформ.

Канада активно впроваджує модель «inclusive governance», що передбачає інтеграцію принципів доступності у всі напрями державної політики. У Японії значна увага приділяється безбар'єрності транспортної інфраструктури та адаптації міського середовища до потреб осіб похилого віку та людей з інвалідністю.

Національна стратегія безбар'єрності України також орієнтується на кращі міжнародні практики країн Європейського Союзу, Канади, Великобританії, США, Японії та Сінгапуру.

Важливе значення має і практика European Court of Human Rights, яка формує міжнародні стандарти доступності правосуддя та недискримінації. У справах *Glor v. Switzerland*, *Çam v. Turkey* та *Enver Şahin v. Turkey* ЄСПЛ наголосив на позитивних зобов'язаннях держав щодо забезпечення доступності та створення умов розумного пристосування для осіб з інвалідністю.

У сучасній науковій літературі зарубіжний досвід безбар'єрності розглядається як приклад інтеграції прав людини, соціальної політики та корпоративної відповідальності. Грішнова О.А. зазначає, що інклюзивне середовище є важливою складовою сталого розвитку сучасної держави та економіки³¹.

та спорту України ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», НП Ін-т соц.-труд. відносин. – Київ : КНЕУ, 2012. – 501 с.

³¹ Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні // *Україна: аспекти праці*. – 2010. – № 7. – С. 3–8.

Подальший розвиток системи безбар'єрності в Україні потребує комплексного вдосконалення адміністративно-правових, корпоративних та кримінально-процесуальних механізмів захисту прав людини.

У сфері адміністративно-правового регулювання важливим напрямом є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами доступності та інклюзивності. Необхідним є посилення контролю за дотриманням державних будівельних норм, стандартів цифрової доступності та вимог щодо створення безбар'єрного середовища.

Важливе значення має вдосконалення системи моніторингу та відповідальності за порушення законодавства у сфері безбар'єрності. План заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії передбачає впровадження механізмів моніторингу доступності, розвиток цифрових сервісів та інтеграцію принципів безбар'єрності у діяльність органів влади та місцевого самоврядування³².

У корпоративній сфері перспективним напрямом є розвиток ESG-підходів та корпоративної соціальної відповідальності. Підприємства повинні впроваджувати політики недискримінації, адаптації робочих місць, доступності корпоративних сервісів та внутрішні механізми захисту трудових прав працівників.

Важливого значення набуває розвиток цифрової інклюзії. Сучасні цифрові технології мають розглядатися як інструмент забезпечення рівного доступу до суспільних благ та послуг. У міжнародних дослідженнях наголошується, що інформаційно-комунікаційні технології відіграють важливу роль у досягненні цілей сталого розвитку та соціальної інтеграції населення.

У сфері кримінального процесу необхідним є забезпечення реальної доступності правосуддя для осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій населення. Йдеться про адаптацію судових приміщень, забезпечення перекладу жестовою мовою, цифрової доступності електронного суду та створення процесуальних механізмів розумного пристосування.

На думку Рабіновича П.М., удосконалення механізмів захисту прав людини повинно ґрунтуватися на принципах верховенства права, соціальної справедливості та реальної доступності правосуддя.

Формування безбар'єрного простору є комплексним завданням, реалізація якого неможлива виключно силами держави. Ефективна політика

³² План заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2025 № 374-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 01.06.2026)

безбар'єрності потребує взаємодії органів державної влади, бізнесу та громадянського суспільства.

Держава виконує ключову роль у формуванні нормативно-правової бази, розробленні стратегічних програм, фінансуванні інфраструктурних проєктів та здійсненні контролю за дотриманням стандартів доступності. Водночас органи місцевого самоврядування забезпечують практичну реалізацію політики безбар'єрності на локальному рівні.

Бізнес у сучасних умовах дедалі активніше інтегрує принципи інклюзивності та соціальної відповідальності у корпоративне управління. Корпоративний сектор бере участь у створенні доступних робочих місць, адаптації цифрових сервісів, розвитку інклюзивної інфраструктури та підтримці соціальних проєктів.

Громадські організації відіграють важливу роль у здійсненні громадського контролю, адвокаційній діяльності та представництві інтересів вразливих категорій населення. Саме громадський сектор часто ініціює проведення аудитів доступності, просвітницьких кампаній та експертизи нормативно-правових актів.

Національна стратегія безбар'єрності визначає, що формування безбар'єрного простору потребує спільної участі держави, громадськості та бізнесу.

У сучасній науковій літературі наголошується, що ефективна взаємодія держави, бізнесу та громадянського суспільства сприяє формуванню культури соціальної відповідальності та утвердженню принципів інклюзивності у всіх сферах суспільного життя. Так, Грішнова О.А. підкреслює, що партнерство між державою та бізнесом є необхідною умовою сталого соціального розвитку та формування інклюзивної економіки.

Таким чином, перспективи розвитку системи безбар'єрності в Україні безпосередньо пов'язані з удосконаленням правових механізмів, інтеграцією міжнародних стандартів доступності, розвитком інклюзивного корпоративного середовища та формуванням ефективної взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що безбар'єрність у сучасних умовах є одним із ключових елементів системи захисту прав людини та важливою складовою демократичної, соціальної й правової держави. Сучасне розуміння безбар'єрності виходить за межі виключно фізичної доступності об'єктів інфраструктури та охоплює комплекс правових, організаційних, соціальних, інформаційних, цифрових, економічних і процесуальних механізмів, спрямованих на забезпечення

рівних можливостей для всіх осіб незалежно від віку, стану здоров'я, інвалідності чи інших особливостей.

Встановлено, що безбар'єрність є міжгалузевою правовою категорією, яка поєднує норми конституційного, адміністративного, трудового, корпоративного та кримінально-процесуального права. Її теоретичне підґрунтя формується на основі концепції прав людини, принципу верховенства права, соціальної моделі інвалідності, принципів недискримінації та рівності. У цьому контексті безбар'єрність виступає не лише соціальною цінністю, а й необхідною юридичною передумовою реалізації конституційних прав і свобод людини.

Доведено, що міжнародно-правові стандарти, насамперед Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська соціальна хартія та практика Європейського суду з прав людини, формують сучасні підходи до забезпечення доступності та інклюзивності. Особливого значення набуває позиція Європейського суду з прав людини щодо необхідності забезпечення не формальної, а реальної та ефективної реалізації прав людини, що безпосередньо пов'язано із усуненням бар'єрів у доступі до правосуддя, праці, освіти, інформації та публічних послуг.

Визначено, що провідна роль у формуванні та реалізації політики безбар'єрності належить органам публічної влади. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року стала основою комплексного підходу до забезпечення фізичної, цифрової, інформаційної, економічної, освітньої та суспільно-громадянської безбар'єрності. Важливе значення мають діяльність Ради безбар'єрності при Кабінеті Міністрів України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства соціальної політики України, а також органів місцевого самоврядування, які забезпечують практичне впровадження стандартів доступності на рівні територіальних громад.

Обґрунтовано, що ефективність державної політики безбар'єрності значною мірою залежить від функціонування місцевих рад безбар'єрності як консультативно-дорадчих органів, покликаних забезпечувати координацію між органами влади, бізнесом та громадянським суспільством. Їх діяльність сприяє проведенню моніторингу доступності, залученню громадськості до процесу прийняття рішень та впровадженню принципів універсального дизайну у розвитку територіальних громад.

Дослідження показало, що важливим суб'єктом забезпечення безбар'єрності виступає корпоративний сектор. У сучасних умовах безбар'єрність дедалі більше інтегрується у систему корпоративного управління через механізми корпоративної соціальної відповідальності (CSR), ESG-підходів та концепцію бізнесу і прав людини. Формування

інклюзивного корпоративного середовища передбачає створення доступних робочих місць, адаптацію корпоративних сервісів, впровадження політик рівних можливостей, недискримінації та поваги до людської гідності.

Встановлено, що безбар'єрність у корпоративному управлінні є не лише проявом соціальної відповідальності бізнесу, а й чинником підвищення ефективності корпоративного управління, розвитку людського капіталу, зміцнення репутації підприємства та його інвестиційної привабливості. Відповідність принципам інклюзивності та доступності дедалі частіше виступає одним із критеріїв оцінки якості корпоративного управління та соціальної стійкості компанії.

Окрему увагу приділено ролі громадянського суспільства у забезпеченні безбар'єрності. Встановлено, що громадські організації виконують важливі функції громадського контролю, адвокації, експертизи інфраструктурних проєктів, представництва інтересів вразливих категорій населення, проведення аудитів доступності та реалізації освітніх і просвітницьких заходів. Саме взаємодія держави, бізнесу та громадського сектору створює необхідні умови для формування ефективної системи безбар'єрності.

Важливим напрямом дослідження стало питання доступності правосуддя як складової безбар'єрності. Встановлено, що забезпечення доступу до суду, правоохоронних органів та інших інституцій правосуддя є необхідною умовою реалізації права на справедливий суд і ефективний захист прав людини. Особливого значення набуває забезпечення доступності правосуддя у трудових спорах, справах щодо дискримінації, порушення прав осіб з інвалідністю, а також у питаннях захисту права на безпечні та доступні умови праці.

З'ясовано, що подальший розвиток системи безбар'єрності в Україні потребує вдосконалення нормативно-правової бази, розширення механізмів міжсекторальної взаємодії, розвитку цифрової доступності, впровадження принципів універсального дизайну, удосконалення судових і адміністративних механізмів захисту прав людини та активного залучення бізнесу до реалізації політики інклюзивності. Особливо актуальним це питання є в умовах післявоєнного відновлення України, коли зростає потреба у створенні доступного середовища для ветеранів війни, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших маломобільних груп населення.

Таким чином, безбар'єрність у системі корпоративного управління, адміністративно-правових та кримінально-процесуальних механізмів

захисту прав людини є комплексним міжгалузевим інститутом, спрямованим на забезпечення рівності, недискримінації, соціальної справедливості та реальної реалізації прав і свобод людини. Формування ефективної системи безбар'єрності має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики та розвитку сучасного інклюзивного суспільства в Україні.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено теоретико-правові засади безбар'єрності як складової системи захисту прав людини в системі корпоративного управління. Розкрито сутність поняття безбар'єрності, її основні складові та роль у забезпеченні рівності, недискримінації й реалізації принципу верховенства права. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти доступності, зокрема положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, практику Європейського суду з прав людини та механізми їх імплементації в національне законодавство України.

Особливу увагу приділено діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері формування безбар'єрного середовища, реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, функціонуванню Ради безбар'єрності та місцевих консультативно-дорадчих органів. Досліджено повноваження центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення фізичної, цифрової, інформаційної, економічної та соціальної доступності.

Проаналізовано роль суб'єктів господарювання у впровадженні принципів безбар'єрності через механізми корпоративної соціальної відповідальності (CSR), ESG-підходи та формування інклюзивного робочого середовища. Обґрунтовано необхідність розвитку партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством для створення ефективної системи забезпечення безбар'єрності. Визначено основні напрями вдосконалення адміністративно-правових механізмів реалізації державної політики доступності та формування інклюзивного суспільства в Україні.

Ключові слова: безбар'єрність, права людини, корпоративне управління, інклюзивність, доступність, недискримінація, цифрова безбар'єрність, корпоративна соціальна відповідальність, ESG, органи публічної влади, судовий захист.

Література

1. Archie B. Carroll, Jill A. Brown. Corporate Social Responsibility: A Review of Current Concepts, Research, and Issues. Corporate Social Responsibility / ed. by J. Weber, D. Wasieleski. – Bingley : Emerald Publishing Limited, 2018. – P. 39–69. – DOI: 10.1108/S2514-175920180000002002.
2. International Organization for Standardization. *ISO 26000:2010 Guidance on Social Responsibility*. – Geneva : International Organization for Standardization, 2010. – 106 p.
3. Безбар'єрний простір. *Міністерство розвитку громад та територій України : офіційний вебсайт* [Електронний ресурс]. URL: Безбар'єрний простір (дата звернення: 01.06.2026).
4. Безбар'єрність. *Міністерство соціальної політики України : офіційний вебсайт* [Електронний ресурс]. URL: Безбар'єрність (дата звернення: 01.06.2026).
5. Верховний Суд. *Постанова від 19 липня 2023 року у справі № 755/7916/19, провадження № 61-9271св22* [Електронний ресурс]. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=112370015> (дата звернення: 02.06.2026).
6. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 7. С. 3–8.
7. Дискримінація: судова практика (2019) [Електронний ресурс]. URL: [https://cna.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4823/Discrimination_report_final_final%20\(1\).pdf](https://cna.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4823/Discrimination_report_final_final%20(1).pdf) (дата звернення: 02.06.2026).
8. Дніпропетровський окружний адміністративний суд. *Рішення від 11 липня 2024 року у справі № 160/12218/24, № документа 120319901* [Електронний ресурс]. – URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/120319901/> (дата звернення: 02.06.2026).
9. Довідник безбар'єрності [Електронний ресурс]. URL: Довідник безбар'єрності (дата звернення: 01.06.2026).
10. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2024 рік. Київ. 2025. URL: <https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/ЗВІТ%20про%20діяльність%20ДСАУ%20за%202024.pdf> (дата звернення: 02.06.2026).
11. Коваль О.В. Право на доступ до правосуддя осіб з інвалідністю: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 145–149

12. Колот А. М., Грішнова О. А., Брінцева О. Г. та ін. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія за наук. ред. А. М. Колота. – Київ : *KHEV*, 2012. – 501 с

13. Коляда ТА. Безбар'єрність як складова сучасної політики захисту прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал* № 4. 2023.с.112–116.

14. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13 груд. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

15. Конвенція про права осіб з інвалідністю [Електронний ресурс] / *Організація Об'єднаних Націй*. – Нью-Йорк : ООН, 2006. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

16. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

17. Методичні рекомендації щодо організації та проведення громадських обговорень проєктів документів державного планування на місцевому рівні [Електронний ресурс]. URL: decentralization.ua (дата звернення: 01.06.2026).

18. Мокрицька Н. П. Вирішення трудових спорів : навчальний посібник. – Львів : *Львівський державний університет внутрішніх справ (ЛьвДУВС)*, 2024. – 216 с.

19. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. «Безбар'єрна Україна»: проблеми та перспективи. *Нове українське право* № 4. 2023. С. 82–93. – DOI: 10.51989/NUL.2023.4.11.

20. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-р#Text>

21. План заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2025 № 374-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 01.06.2026)

22. Працевлаштування людей з інвалідністю в Україні: чи є ознаки дискримінації? [Електронний ресурс]. *Громадський Простір*. 2018. Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=pratsevlashtuvannya-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrajini-chy-je-oznaky-dyskryminatsiji> (дата звернення: 02.06.2026).

23. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI.

24. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII.

25. Про публічно-приватне партнерство: Закон України від 19.06.2025 № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text>

26. Про утворення Ради безбар'єрності: Постанова Кабінету Міністрів України; Склад колегіального органу, Положення від 14.04.2021 № 443

27. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. – 10-те вид., допов. – Львів : *Край*, 2008. – 224 с.

28. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. Г. Брінцева та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», НП Ін-т соц.-труд. відносин. – Київ: *КНЕУ*, 2012. 501 с.

Information about the authors:

Klymenko Anastasiia Serhiivna,

PhD in Public Administration, specialty 281 “Public Management
and Administration”,

Docent at the Department of Public Service and Law,
Odesa Polytechnic National University
1, Shevchenko ave., Odesa, 65044, Ukraine

Klymenko Oleksandr Serhiyovych,

PhD in Public Administration, specialty 281 “Public Management
and Administration”,

Docent of the Department of Criminal Procedure and Criminology,
Odessa State University of Internal Affairs
1, Uspenska str., Odesa, 65014, Ukraine

АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ У СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ У ВІДНОСИНАХ З ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ

Клімова С. М.

ВСТУП

Сучасний розвиток адміністративного права України характеризується послідовним впровадженням європейських стандартів належного адміністрування та формуванням людиноцентричної моделі взаємовідносин між особою і публічною адміністрацією. У таких умовах особливого значення набуває забезпечення ефективних механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічного адміністрування. Одним із ключових інструментів такого захисту є адміністративне оскарження, яке дозволяє забезпечити оперативний перегляд адміністративних актів без необхідності негайного звернення до суду та сприяє підвищенню рівня законності діяльності органів публічної влади.

Актуальність дослідження адміністративного оскарження суттєво посилилася після прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який уперше на загальному законодавчому рівні врегулював процедуру перегляду адміністративних актів та закріпив систему процесуальних гарантій учасників адміністративного провадження. Запровадження єдиних процедурних стандартів адміністративного оскарження стало важливим етапом адаптації українського адміністративного законодавства до європейських підходів, відповідно до яких право особи на ефективний засіб захисту повинно реалізовуватися не лише через судові механізми, а й шляхом створення дієвих адміністративних процедур перегляду рішень публічної адміністрації¹.

Практична значущість адміністративного оскарження підтверджується результатами його застосування в окремих сферах публічного адміністрування. Найбільш розвиненою в Україні залишається система

¹ Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026); Della Cananea G. Administrative Procedure Acts in Europe: An Emerging Model? The American Journal of Comparative Law. 2024. Vol. 72. Issue 2. P. 324–352. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avae010>

адміністративного оскарження у податкових правовідносинах. Відповідно до офіційної статистики Державної податкової служби України щороку розглядаються тисячі скарг платників податків, значна частина яких задовольняється повністю або частково, що свідчить про реальне функціонування механізму внутрішнього адміністративного контролю та можливість виправлення помилок контролюючих органів без звернення до суду². Таким чином, адміністративне оскарження виконує не лише правозахисну функцію, а й сприяє підвищенню якості управлінських рішень і зменшенню навантаження на судову систему.

Водночас практика застосування законодавства про адміністративне оскарження засвідчує наявність низки проблем правового та організаційного характеру. Зокрема, залишаються невирішеними питання співвідношення адміністративного та судового оскарження, визначення належних суб'єктів перегляду адміністративних актів, забезпечення незалежності розгляду скарг, а також гармонізації спеціального законодавства з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру». Особливого значення набуває проблема забезпечення права особи на адміністративне оскарження у разі відсутності щодо адміністративного органу вищого за рівнем органу чи спеціально визначеного суб'єкта, наділеного повноваженнями щодо перегляду прийнятих ним рішень.

Сучасна судова практика має важливе значення для розвитку інституту адміністративного оскарження. Зокрема, постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 липня 2025 року у справі № 500/2276/24 сформулила новий підхід до визначення строків звернення до адміністративного суду після проходження процедури адміністративного оскарження податкових повідомлень-рішень. Суд дійшов висновку, що після завершення процедури адміністративного оскарження особа має 1 місяць для звернення до суду, чим фактично підтвердив самостійне значення адміністративного оскарження як стадії захисту прав особи³. Зазначена правова позиція свідчить про поступове формування нової моделі співвідношення адміністративного та судового способів захисту прав людини у сфері публічного адміністрування.

Теоретичні та практичні аспекти адміністративного оскарження досліджувалися у працях українських і зарубіжних учених, зокрема – В. Бевзенко, І. Бойко, Д.-У. Галетта, Дж. Делла Канеана, М. Руденко,

² Інформація про кількість і результати розгляду скарг за наслідками адміністративного оскарження. Державна податкова служба України. URL: <https://www.tax.gov.ua/diyalnist-pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/apelyatsiyna-praktika/562885.html> (дата звернення: 12.06.2026).

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

В. Смокович, В. Тимошук, А. Школик, І. Юрійчук та інші. Незважаючи на значний науковий доробок, подальшого дослідження потребують питання визначення місця адміністративного оскарження в системі гарантій захисту прав особи, його співвідношення з іншими способами захисту, впливу Закону України «Про адміністративну процедуру» на формування нової моделі адміністративного перегляду та перспектив удосконалення механізму адміністративного оскарження в Україні з урахуванням європейського досвіду.

Метою дослідження є комплексний аналіз адміністративного оскарження як елемента системи гарантій захисту прав особи у відносинах з публічною адміністрацією, визначення його правової природи, місця в системі адміністративних процедур, особливостей нормативно-правового регулювання, сучасних проблем реалізації та перспектив подальшого розвитку з урахуванням національного та європейського досвіду.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

- розкрити сутність права особи на захист у відносинах з публічною адміністрацією;
- визначити місце адміністративного акта в механізмі адміністративного оскарження;
- дослідити адміністративне оскарження як адміністративну процедуру та гарантію захисту прав особи;
- проаналізувати нормативно-правові засади адміністративного оскарження в Україні;
- охарактеризувати гарантії ефективності адміністративного оскарження та проблеми їх реалізації;
- визначити напрями вдосконалення механізму адміністративного оскарження з урахуванням європейських стандартів належного адміністрування та сучасної правозастосовної практики.

1. Теоретико-правові засади адміністративного оскарження у системі захисту прав особи у відносинах з публічною адміністрацією

Сучасний розвиток демократичної, правової та соціальної держави зумовлює переосмислення ролі публічної адміністрації у взаємовідносинах з особою. Якщо традиційна адміністративно-правова доктрина тривалий час розглядала органи публічної влади насамперед як суб'єктів владного впливу, то сучасна європейська концепція публічного адміністрування ґрунтується на людиноцентричному підході, відповідно до якого діяльність публічної адміністрації повинна бути спрямована на забезпечення та захист прав, свобод і законних інтересів особи. У зв'язку з цим особливого значення набуває дослідження права особи на захист у відносинах з публічною адміністрацією як одного з ключових елементів концепції належного адміністрування.

Визначення змісту права на захист потребує, насамперед, з'ясування сутності публічної адміністрації як суб'єкта відповідних правовідносин. У сучасній науковій літературі публічна адміністрація розглядається як

сукупність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб та інших уповноважених суб'єктів, які реалізують публічні функції й здійснюють публічне адміністрування⁴. Подібний підхід простежується й у європейській адміністративно-правовій доктрині, де публічна адміністрація характеризується як система організаційно відокремлених суб'єктів, діяльність яких спрямована на реалізацію публічного інтересу та виконання завдань держави⁵.

Важливим для розуміння сутності права на захист є співвідношення приватних і публічних інтересів у діяльності публічної адміністрації. Як зазначає М. М. Бліхар, публічний інтерес є однією з фундаментальних категорій адміністративного права та визначає зміст діяльності суб'єктів владних повноважень⁶. Водночас реалізація публічного інтересу не може здійснюватися шляхом необґрунтованого обмеження прав особи. Саме тому сучасне адміністративне право розглядає захист прав приватних осіб не як перешкоду реалізації публічного інтересу, а як необхідну умову легітимності діяльності публічної адміністрації⁷.

Конституційною основою права особи на захист у відносинах з публічною адміністрацією є положення Конституції України. Відповідно до статті 3 Основного Закону людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями, а забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави⁸. Водночас стаття 40 Конституції гарантує кожному право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які зобов'язані розглянути звернення та надати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Розвитком конституційних положень є Закон України «Про звернення громадян», який встановлює правові механізми реалізації права особи на

⁴ с. 146–148 Публічне управління : термінологічний словник / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петрос та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петрос. Київ : НАДУ, 2018. 224 с. URL: <https://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/db7f431e-200d-4ea5-a6b2-57d1a6b10c47.pdf> (дата звернення: 12.06.2026).

⁵ с. 18–20 Niewiadomski Z., Hauser R., Wróbel A. Pojęcie administracji publicznej. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1993. 286 s. URL: <https://legalis.pl/zawartosc-systemu-legalis/struktura-systemu-legalis/systemy-prawa/system-prawa-administracyjnego/> (date of access: 10.06.2026).

⁶ с. 11 Бліхар М. М. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2021. Вип. 36. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.36.02>. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36652/Blikhar_10-15.pdf?sequence=1 (дата звернення: 10.06.2026).

⁷ с. 351–353 Pakuta A., Bąkowski T. Interes publiczny i użyteczność publiczna jako kryteria zadań administracji publicznej. *Gdańskie Studia Prawnicze*. 2018. T. XL. S. 347–358. URL: <https://repozytorium.uni.lodz.pl/items/0a867bf2-0c1c-4e31-8ff6-3e4ddf246f43> (date of access: 10.06.2026).

⁸ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності⁹. Тривалий час саме цей Закон залишався основним нормативним актом, що забезпечував можливість особи реагувати на неправомірні рішення, дії чи бездіяльність органів влади та їхніх посадових осіб. Водночас розвиток європейських стандартів належного адміністрування та прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» зумовили необхідність розмежування інститутів звернення громадян та адміністративного оскарження.

Суттєвий вплив на формування сучасного розуміння права на захист у відносинах з публічною адміністрацією справила концепція належного адміністрування (good administration). У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2007)7 наголошується, що адміністративна діяльність повинна ґрунтуватися на принципах законності, рівності, пропорційності, неупередженості, правової визначеності та поваги до прав людини¹⁰. Відповідно, особа повинна мати реальні можливості для участі у процедурі прийняття рішень, отримання інформації про мотиви таких рішень та їх ефективного оскарження.

У національній доктрині адміністративного права право на належне адміністрування дедалі частіше розглядається як самостійний комплексний правовий інститут. Так, О. Глазун зазначає, що право на належне управління охоплює право особи бути вислуханою перед прийняттям рішення, право на доступ до інформації, право на отримання вмотивованого рішення та право на його оскарження¹¹. Аналогічну позицію займає Н. В. Галіцина, яка підкреслює, що принципи good governance та good administration трансформують відносини між особою та адміністрацією з моделі підпорядкування у модель партнерської взаємодії¹².

Європейська адміністративно-правова доктрина також виходить із того, що право особи на захист реалізується через систему адміністративно-процедурних гарантій. На думку Д.-У. Галетта, Г. К. Г. Гофманн, О. Мір Пуїгпелат, Ж. Зіллер, до таких гарантій належать право бути вислуханим, право на доступ до матеріалів справи, обов'язок адміністрації мотивувати

⁹ Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁰ Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to Member States on Good Administration. URL: <https://rm.coe.int/16807096b9> (дата звернення: 12.06.2026).

¹¹ с. 121–123 Глазун О. Право на належне управління як складова європейських стандартів захисту прав людини. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 8. С. 120–125.

¹² с. 103–106 Галіцина Н. В. Принципи «good governance» і «good administration» у діяльності органів публічної влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 103–106. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/13/13_2020.pdf#page=101 (дата звернення: 10.06.2026).

свої рішення та право на ефективний перегляд адміністративних актів¹³. Схожий підхід обґрунтовує Джакомо Делла Канеана, яка розглядає адміністративні процедури як механізм забезпечення балансу між публічними інтересами та правами приватних осіб¹⁴.

Право особи на захист нерозривно пов'язане з можливістю брати участь у вирішенні питань публічного значення. У демократичній державі така участь не обмежується лише виборчим процесом, а реалізується також через механізми звернень, консультацій, громадського контролю, адміністративних процедур та адміністративного оскарження. Саме тому сучасне адміністративне право розглядає участь особи в адміністративному провадженні як одну з найважливіших процесуальних гарантій захисту її прав і законних інтересів¹⁵ (ст. 17–20).

Важливим етапом розвитку правових гарантій захисту особи стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру». Відповідно до його положень особа набула комплекс процесуальних прав, серед яких право бути вислуханою, право на доступ до матеріалів справи, право на представництво, право отримувати інформацію про перебіг адміністративного провадження та право на адміністративне оскарження адміністративних актів¹⁶ (ст. 28–33). Як справедливо зазначає В. Тимошук, загальна адміністративна процедура покликана забезпечити однакові стандарти взаємодії між особою та публічною адміністрацією незалежно від сфери публічного адміністрування¹⁷.

Особливого значення у структурі права на захист набуває право на оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Це право є одночасно гарантією законності діяльності публічної адміністрації та інструментом відновлення порушених прав особи. При цьому його реалізація можлива як у судовому, так і в адміністративному порядку. Відповідно до статті 55 Конституції України кожному

¹³ p. 12–18 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁴ p. 328–333 Della Cananea G. Administrative Procedure Acts in Europe: An Emerging Model? *The American Journal of Comparative Law*. 2024. Vol. 72. Issue 2. P. 324–352. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avae010>

¹⁵ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁶ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁷ с. 31–34 Тимошук В. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. *Право України*. 2021. № 10. С. 28–43. URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/Tymoshchuk_Stanovlennia_AP.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

гарантується право на судовий захист своїх прав і свобод¹⁸ (ст. 55). Разом із тим, сучасні європейські тенденції свідчать про зростання ролі адміністративного оскарження як більш доступного, оперативного та менш витратного способу захисту прав особи¹⁹.

Отже, право особи на захист у відносинах з публічною адміністрацією є комплексним правовим явищем, яке поєднує матеріальні та процесуальні гарантії забезпечення прав і законних інтересів особи. Його зміст охоплює право на належне адміністрування, право на участь у прийнятті адміністративних рішень, право на звернення, право бути вислуханим, право на отримання мотивованого адміністративного акта та право на його оскарження. У сучасних умовах розвитку адміністративного законодавства України саме адміністративна процедура стає ключовим механізмом реалізації зазначених гарантій, а адміністративне оскарження – одним із найбільш ефективних способів захисту прав особи у взаємовідносинах із публічною адміністрацією.

Центральне місце у системі взаємовідносин між особою та публічною адміністрацією займає адміністративний акт. Саме через прийняття адміністративних актів суб'єкти публічної адміністрації реалізують надані їм владні повноваження, а особа набуває, змінює або втрачає певні права та обов'язки. Водночас адміністративний акт є основним об'єктом адміністративного оскарження, оскільки саме його зміст, законність та обґрунтованість найчастіше стають предметом спору між особою та адміністративним органом.

Концепція адміністративного акта є однією з фундаментальних категорій європейського адміністративного права. У більшості країн континентальної правової системи адміністративний акт розглядається як індивідуальне владне рішення адміністративного органу, спрямоване на врегулювання конкретної життєвої ситуації шляхом встановлення, зміни або припинення прав та обов'язків визначених осіб²⁰. Саме через адміністративний акт відбувається зовнішнє вираження волі публічної адміністрації, а тому якість його підготовки та прийняття безпосередньо впливає на рівень захисту прав людини.

В Україні тривалий час поняття адміністративного акта залишалося переважно доктринальною категорією. Незважаючи на використання відповідного терміна в науковій літературі та судовій практиці, законодавче

¹⁸ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁹ p. 60–62 Yuriichuk I. Administrative Appeal as an Out-of-Court Procedure for the Protection of Human Rights. *European Journal of Law and Public Administration*. 2018. Vol. 5. Issue 2. P. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.18662/eljpa/42>

²⁰ p. 10–12 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

визначення відсутнє. Ситуація змінилася після прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який закріпив адміністративний акт як ключовий результат адміністративного провадження²¹ (ст. 2). Закон визначає адміністративний акт як рішення або юридично значущу індивідуальну дію адміністративного органу, спрямовану на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав або обов'язків конкретної особи або осіб. Наведене визначення свідчить, що законодавець розглядає адміністративний акт не лише як документ, а як юридичний результат адміністративної діяльності, який породжує правові наслідки для конкретного адресата.

У науковій літературі адміністративний акт традиційно характеризують як сукупність його ознак. До таких ознак належать індивідуальний характер, владність, односторонність прийняття, обов'язковість виконання та спрямованість на виникнення конкретних правових наслідків²². Водночас сучасна концепція адміністративної процедури передбачає, що владний характер адміністративного акта має поєднуватися з процесуальними гарантіями захисту прав особи, які забезпечують його легітимність і справедливість.

Важливе значення для розуміння сутності адміністративного акта має його зв'язок із адміністративним провадженням. Як зазначає В. Тимошук, адміністративний акт не може розглядатися ізольовано від процедури його прийняття, оскільки саме адміністративна процедура покликана забезпечити законність, обґрунтованість і справедливість майбутнього рішення²³. Таким чином, якість адміністративного акта значною мірою залежить від дотримання процедурних вимог під час його підготовки та ухвалення.

Європейська доктрина адміністративного права виходить із того, що особа повинна мати можливість впливати на зміст майбутнього адміністративного акта ще до моменту його прийняття. Саме тому важливими елементами адміністративної процедури визнаються право бути вислуханим, право на участь у провадженні, право доступу до матеріалів

²¹ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²² с. 281–283 Руденко М. В. Адміністративна процедура в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 38. С. 277–289. URL: <http://dbms.institute/38-2019> (дата звернення: 12.06.2026).

²³ с. 32–34 Тимошук В. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. *Право України*. 2021. № 10. С. 28–43. URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/Tymoshchuk_Stanovlennia_AP.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

справи та право подавати докази і пояснення²⁴. У сучасних умовах ці права становлять невід’ємну частину концепції належного адміністрування та є важливими гарантіями подальшого захисту особи.

Особливе значення для забезпечення права на захист має мотивування адміністративного акта. Як зазначають Д.-У. Галетта, Г. К. Г. Гофманн, О. Мір Пуїгпелат, Ж. Зіллер, обов’язок адміністрації мотивувати свої рішення є одним із базових принципів європейського адміністративного права, оскільки дозволяє особі зрозуміти причини прийняття рішення та оцінити можливість його оскарження²⁵. Відсутність належного обґрунтування фактично позбавляє особу можливості ефективно реалізувати право на захист.

Аналогічний підхід закріплено й у Законі України «Про адміністративну процедуру». Законодавець вимагає, щоб адміністративний акт містив не лише резолютивну частину, а й фактичне та правове обґрунтування прийнятого рішення, а також інформацію про порядок і строки його оскарження²⁶ (ст. 72–77). Таким чином, право особи на адміністративне оскарження забезпечується вже на стадії оформлення адміністративного акта.

Важливість належної структури адміністративного акта зумовлена тим, що саме цей документ стає основним джерелом інформації для особи про зміст прийнятого рішення. Відсутність у ньому відомостей про правові підстави, мотиви прийняття або порядок оскарження значно ускладнює реалізацію права на захист і може свідчити про порушення принципів належного адміністрування. У зв’язку з цим доцільно звернути увагу на структурні елементи письмового адміністративного акта, які забезпечують реалізацію права особи на захист та подальше адміністративне оскарження (рис. 1).

²⁴ p. 334–338 Della Cananea G. Administrative Procedure Acts in Europe: An Emerging Model? The American Journal of Comparative Law. 2024. Vol. 72. Issue 2. P. 324–352. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avae010>

²⁵ p. 16–18 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens’ Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

²⁶ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Структура письмового адміністративного акту (усного адміністративного акту, підтвердженого у письмовій формі)

ВСТУПНА ЧАСТИНА

- найменування адміністративного органу;
- дата прийняття адміністративного акта;
- реєстраційний номер адміністративного акта;
- відомості в обсязі, достатньому для встановлення особи адресата адміністративного акта, та його контактні дані.

МОТИВУВАЛЬНА ЧАСТИНА (забезпечує особі можливість правильно зрозуміти адміністративний акт та реалізувати своє право на його оскарження)

- дата подання заяви або скарги та стислий зміст вимоги, що в ній міститься (у разі прийняття акта за заявою або скаргою особи);
- фактичні обставини справи;
- зміст документів та відомості, враховані під час розгляду справи;
- посилання на докази або інші матеріали справи, на яких ґрунтуються висновки адміністративного органу;
- детальна правова оцінка обставин, виявлених адміністративним органом, та чітке зазначення висновків, зроблених на підставі такої правової оцінки виявлених обставин;

РЕЗОЛЮТИВНА ЧАСТИНА

- зазначається суть прийнятого за результатами розгляду справи рішення;
- можливе викладення додаткових положень (застереження про можливість відкликання адміністративного акта; положення, що зобов'язує адресата виконати або припинити певну дію (зобов'язання); застереження про те, що в подальшому зобов'язання може бути запроваджено, змінено чи доповнено.)

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

- зазначаються строк набрання адміністративним актом чинності та спосіб визначення такого строку;
- строки і порядок його оскарження (у тому числі найменування та місцезнаходження адміністративного органу, який є суб'єктом розгляду скарги, та вид суду, до якого особа може подати позов);
- вказівка на винятковий правовий наслідок з посиланням на правові підстави для винятку (у разі якщо подання скарги чи пред'явлення позову не зупиняє дію адміністративного акта)

Рис. 1. Структура письмового адміністративного акта

Як випливає із наведеного рисунка 1, кожний структурний елемент адміністративного акта виконує окрему гарантійну функцію. Так, вступна частина дозволяє ідентифікувати орган, який ухвалив рішення, а також визначити компетенцію суб'єкта владних повноважень. Описова частина відображає фактичні обставини справи, а мотивувальна частина містить правове обґрунтування прийнятого рішення. Саме ці елементи є основою для перевірки законності адміністративного акта під час його адміністративного чи судового оскарження. Водночас резолютивна частина визначає зміст правових наслідків для особи, а інформація про порядок оскарження забезпечує практичну можливість реалізації права на захист.

Показовою у цьому контексті є практика застосування Закону України «Про адміністративну процедуру». У рішенні Запорізького окружного адміністративного суду у справі № 280/9029/24 суд фактично звернув увагу на необхідність дотримання адміністративними органами процедурних гарантій участі заінтересованих осіб у процесі ухвалення рішень²⁷. Такий підхід відповідає загальноєвропейському розумінню адміністративного акта як результату не лише владного волевиявлення, а й належної адміністративної процедури.

Отже, адміністративний акт є центральним елементом механізму реалізації публічної влади та водночас основним об'єктом адміністративного оскарження. Його законність, обґрунтованість і належне оформлення безпосередньо впливають на можливість особи реалізувати право на захист. Саме тому сучасне адміністративне право розглядає вимоги до змісту та структури адміністративного акта не лише як формальні правила юридичної техніки, а й як важливі гарантії забезпечення прав людини у взаємовідносинах з публічною адміністрацією. У свою чергу, це створює підґрунтя для розгляду адміністративного оскарження як самостійної адміністративної процедури, спрямованої на відновлення порушених прав особи.

Розвиток сучасного адміністративного права характеризується поступовим переходом від переважно судових механізмів захисту прав особи до комплексної системи гарантій, що включає також позасудові способи перегляду рішень публічної адміністрації. Одним із найбільш поширених і ефективних інструментів такого захисту є адміністративне оскарження. Саме через процедуру адміністративного перегляду особа отримує можливість оперативно відновити порушені права без звернення до суду, а адміністративний орган – усунути власні помилки та забезпечити законність прийнятих рішень.

²⁷ Рішення Запорізького окружного адміністративного суду у справі № 280/9029/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

У сучасній адміністративно-правовій доктрині адміністративне оскарження розглядається не лише як спосіб захисту прав особи, а й як самостійний інститут адміністративного права та різновид адміністративної процедури. Такий підхід ґрунтується на тому, що адміністративне оскарження має всі ознаки адміністративного провадження: визначене коло учасників, процесуальні стадії, строки, порядок ухвалення рішень і юридичні наслідки їх ухвалення²⁸.

Підтримуючи позицію українських дослідників, слід зазначити, що аналогічний підхід простежується й у зарубіжній адміністративно-правовій доктрині. Так, К. Кагамі розглядає процедури адміністративного перегляду як складову загальної системи адміністративних процедур, спрямованих на забезпечення захисту прав особи та належного функціонування публічної адміністрації²⁹. На думку автора, адміністративне оскарження є не додатковим механізмом контролю, а невід'ємним елементом адміністративно-процедурної системи, що забезпечує баланс між владними повноваженнями адміністрації та правами приватних осіб.

Подібна позиція висловлюється й у європейській правовій літературі. Джакомо Делла Канеана зазначає, що сучасні акти про адміністративну процедуру в країнах Європи формують комплексну систему процедурних гарантій, яка охоплює як процедури прийняття адміністративних рішень, так і процедури їх перегляду³⁰. Відповідно, адміністративне оскарження є логічним продовженням адміністративного провадження та забезпечує додатковий рівень контролю за законністю діяльності адміністративних органів.

Особливе значення адміністративного оскарження зумовлено його зв'язком із принципом ефективного захисту прав людини. Як справедливо зазначає І. Юрійчук, адміністративна скарга є однією з форм позасудового захисту прав людини, яка дозволяє швидко реагувати на порушення прав особи та усувати наслідки незаконних рішень адміністративних органів³¹. При цьому адміністративне оскарження не заперечує можливості судового захисту, а доповнює його, створюючи додаткові гарантії реалізації права на справедливий розгляд справи.

²⁸ с. 142–143 Закопай А. Р. Адміністративне оскарження як альтернативний (позасудовий) спосіб вирішення правових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 142–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/30>

²⁹ Kagami K. Administrative Complaint Review Act and Administrative Appeals in Japan. *Asian Journal of Comparative Law*. 2021. Vol. 16. Issue 2. P. 243–264.

³⁰ p. 330–333 Della Cananea G. Administrative Procedure Acts in Europe: An Emerging Model? *The American Journal of Comparative Law*. 2024. Vol. 72. Issue 2. P. 324–352. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avae010>

³¹ p. 60–63 Yuriichuk I. Administrative Appeal as an Out-of-Court Procedure for the Protection of Human Rights. *European Journal of Law and Public Administration*. 2018. Vol. 5. Issue 2. P. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.18662/eljpa/42>

В українській адміністративно-правовій науці адміністративне оскарження традиційно розглядається як одна з найважливіших гарантій забезпечення законності діяльності органів публічної влади. Зокрема, А. Р. Закопай наголошує, що адміністративне оскарження характеризується такими перевагами, як оперативність розгляду, економічність процедури та можливість застосування практично в усіх видах публічно-управлінських правовідносин³². На відміну від судового провадження, адміністративне оскарження передбачає мінімальний рівень формалізації, що значно полегшує доступ особи до захисту своїх прав.

Схожій позиції дотримується Є. О. Школьний, який підкреслює, що адміністративне оскарження є швидшим і менш витратним механізмом захисту порівняно із судовим розглядом. Автор справедливо зазначає, що адміністративний перегляд дозволяє оперативно виправляти помилки адміністративних органів і сприяє зменшенню навантаження на судову систему³³. Поділяючи цю позицію, слід наголосити, що ефективність адміністративного оскарження значною мірою залежить від наявності належних організаційних і процедурних гарантій його здійснення.

Важливим етапом розвитку інституту адміністративного оскарження в Україні стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру». Розділ VI цього Закону вперше на загальному рівні врегулював процедуру адміністративного оскарження адміністративних актів, визначивши суб'єктів оскарження, порядок подання скарг, строки їх розгляду та вимоги до прийняття рішень за результатами перегляду³⁴ (ст. 78–91). Фактично законодавець сформував універсальну модель адміністративного перегляду, яка має застосовуватися в усіх сферах діяльності публічної адміністрації, якщо спеціальним законом не встановлено інше.

Водночас практика застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» виявила низку проблемних питань. Однією з них є відсутність обов'язку утворювати комісії з розгляду скарг у випадках, коли адміністративний орган не має вищестоящего органу або спеціального суб'єкта розгляду скарги, визначеного законодавством. Як слушно зазначає Є. О. Школьний, така ситуація може призводити до фактичного обмеження

³² с. 143–144 Закопай А. Р. Адміністративне оскарження як альтернативний (позасудовий) спосіб вирішення правових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 142–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/30>

³³ с. 170 Школьний Є. О. Проблема реалізації права особи на адміністративне оскарження в умовах відсутності комісії з розгляду скарг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 4. С. 168–171. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-4/36>

³⁴ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

права особи на адміністративне оскарження та не повною мірою відповідає принципу ефективного засобу правового захисту³⁵.

Європейський досвід свідчить, що ефективність адміністративного оскарження значною мірою залежить від інституційної незалежності органів, які здійснюють перегляд адміністративних актів. У багатьох країнах Європейського Союзу функціонують спеціалізовані адміністративні трибунали, апеляційні комісії або незалежні квазісудові органи, що забезпечують об'єктивний розгляд скарг і підвищують довіру громадян до адміністративних процедур³⁶. Такі механізми дозволяють забезпечити ефективний баланс між публічними інтересами та правами приватних осіб.

Особливий інтерес для дослідження становить практика адміністративного оскарження у сфері податкових правовідносин. На відміну від багатьох інших сфер публічного адміністрування, у діяльності Державної податкової служби України сформовано розвинений механізм адміністративного оскарження рішень контролюючих органів. Відповідно до офіційної статистики ДПС, значна частина скарг платників податків задовольняється повністю або частково, що свідчить про реальне функціонування механізму внутрішнього адміністративного контролю³⁷.

Аналіз практики податкових спорів також дозволяє оцінити співвідношення адміністративного та судового оскарження. Важливе значення в цьому контексті має постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24, у якій сформульовано правову позицію щодо строків звернення до суду після проходження процедури адміністративного оскарження³⁸. Суд дійшов висновку, що після завершення процедури адміністративного оскарження податкового повідомлення-рішення особа має 1 місяць для звернення до суду. Зазначене рішення демонструє тісний взаємозв'язок адміністративного та судового способів захисту прав платників податків і підтверджує важливість належного використання досудових механізмів захисту.

³⁵ с. 170–171 Школьній Є. О. Проблема реалізації права особи на адміністративне оскарження в умовах відсутності комісії з розгляду скарг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 4. С. 168–171. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-4/36>

³⁶ Potěšil L., Rozsnyai K., Olszanowski J., Horvat M. Simplification of Administrative Procedure on the Example of the Czech Republic, Poland, Slovakia, and Hungary (V4 Countries). *Administrative Sciences*. 2021. Vol. 11. № 1. Art. 9. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci11010009>. URL: <https://www.mdpi.com/2076-3387/11/1/9> (дата звернення: 12.06.2026).

³⁷ Інформація про кількість і результати розгляду скарг за наслідками адміністративного оскарження. Державна податкова служба України. URL: <https://www.tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vreguluvannya-podatkovih/apelyatsiyna-praktika/562885.html> (дата звернення: 12.06.2026).

³⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

У сучасних умовах адміністративне оскарження виступає не лише засобом захисту прав особи, а й невід'ємним елементом реалізації принципів належного адміністрування в діяльності публічної адміністрації. Його значення полягає не лише у виправленні помилок адміністративних органів, а й у забезпеченні діалогу між особою та публічною адміністрацією, підвищенні якості адміністративних рішень і зміцненні довіри громадян до державних інституцій.

Отже, адміністративне оскарження є самостійною адміністративною процедурою, спрямованою на забезпечення ефективного захисту прав особи у взаємовідносинах з публічною адміністрацією. Його розвиток в Україні відбувається під впливом європейських стандартів належного адміністрування та ефективного засобу правового захисту. Запровадження загальної процедури адміністративного оскарження Законом України «Про адміністративну процедуру» стало важливим кроком на шляху формування сучасної людиноцентричної моделі публічного адміністрування, однак подальше вдосконалення цього інституту потребує усунення законодавчих прогалин, посилення інституційних гарантій незалежного розгляду скарг та розвитку електронних механізмів адміністративного перегляду.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що право особи на захист у відносинах з публічною адміністрацією є одним із фундаментальних елементів сучасної концепції правової держави та належного адміністрування. Його зміст не обмежується можливістю звернення до суду чи подання скарги, а охоплює широкий комплекс матеріальних і процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення законності, прозорості та справедливості діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Встановлено, що розвиток європейських стандартів *good administration* суттєво вплинув на трансформацію національного адміністративного законодавства, закріпивши право особи бути вислуханою, право на участь в адміністративному провадженні, право на отримання вмотивованого адміністративного акта та право на його ефективне оскарження. У цьому контексті адміністративний акт виступає не лише юридичним результатом реалізації владних повноважень, а й основним об'єктом контролю з боку особи, оскільки саме через його зміст і форму забезпечується реалізація права на захист та перевірка законності діяльності адміністративного органу.

Обґрунтовано, що адміністративне оскарження слід розглядати як самостійну адміністративну процедуру та важливу гарантію захисту прав особи у взаємовідносинах з публічною адміністрацією. Його значення полягає у можливості оперативного, менш формалізованого та економічно доступного перегляду адміністративних актів без необхідності негайного звернення до суду. Аналіз національного законодавства, європейської доктрини та сучасної правозастосовної практики свідчить, що прийняття

Закону України «Про адміністративну процедуру» стало важливим етапом у формуванні єдиних стандартів адміністративного перегляду рішень публічної адміністрації. Водночас подальший розвиток інституту адміністративного оскарження потребує вдосконалення механізмів організації розгляду скарг, усунення законодавчих прогалин щодо діяльності органів, які не мають вищестоящих суб'єктів контролю, а також забезпечення більш повної імплементації європейських стандартів ефективного засобу правового захисту в національне адміністративне законодавство.

2. Адміністративне оскарження як інститут адміністративного права та адміністративна процедура

Адміністративне оскарження є одним із найважливіших інститутів сучасного адміністративного права, через який забезпечується реалізація конституційного права особи на захист від незаконних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації. Його значення обумовлене тим, що саме адміністративне оскарження створює можливість оперативного відновлення порушених прав без необхідності звернення до суду, сприяє підвищенню якості адміністративної діяльності та забезпечує додатковий контроль за законністю рішень адміністративних органів.

Право на оскарження рішень органів публічної влади впливає із конституційних засад правової держави та верховенства права. Відповідно до статті 40 Конституції України кожен має право звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування, які зобов'язані розглянути звернення та надати обґрунтовану відповідь³⁹ (ст. 40). Разом із тим, стаття 55 Конституції гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та посадових осіб. Зазначені положення утворюють конституційну основу для формування як судових, так і адміністративних механізмів захисту прав особи.

У науковій літературі адміністративне оскарження розглядається як самостійна форма захисту прав особи у сфері публічного адміністрування. Зокрема, адміністративне оскарження визначається як урегульована нормами адміністративного права процедура перегляду рішень, дій чи бездіяльності адміністративних органів за скаргою заінтересованої особи з метою перевірки їхньої законності та обґрунтованості⁴⁰. При цьому основним призначенням такої процедури є відновлення порушених прав,

³⁹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁴⁰ с. 65 Школик А. Адміністративне та судове оскарження адміністративних актів: зарубіжний досвід та висновки для України. Адміністративне право і процес. 2026. № 1. С. 64–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2227-796X.2026.1.06>

свобод або законних інтересів особи та усунення порушень, допущених адміністративним органом.

У доктрині адміністративного права сформувалося кілька підходів до розуміння правової природи адміністративного оскарження. Перший підхід розглядає його як форму адміністративного контролю, що забезпечує перевірку діяльності підпорядкованих органів вищестоящими суб'єктами публічної адміністрації. Другий підхід акцентує увагу на правозахисній функції адміністративного оскарження та розглядає його як один із способів реалізації права особи на захист. Третій, найбільш сучасний підхід, який розвинувся після прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», виходить із того, що адміністративне оскарження є самостійною адміністративною процедурою, яка поєднує контрольну та правозахисну функції⁴¹.

На нашу думку, саме третій підхід найбільш повно відображає сучасну сутність адміністративного оскарження. Адміністративна скарга є не лише засобом перевірки діяльності адміністративного органу, а й процесуальною гарантією реалізації права особи на належне адміністрування. У цьому аспекті адміністративне оскарження виступає продовженням адміністративного провадження, в межах якого перевіряється законність прийнятого адміністративного акта та забезпечується можливість виправлення помилок без застосування судових механізмів захисту.

Подібний підхід підтримується і європейською адміністративно-правовою доктриною. Так, Джакомо Делла Канеанеа підкреслює, що сучасні адміністративні процедури охоплюють не лише порядок прийняття адміністративних рішень, а й процедури їх перегляду, які становлять невід'ємну складову системи належного адміністрування⁴². У свою чергу Д.-У. Галетта, Г. К. Г. Гофманн, О. Мір Пуїгпелат, Ж. Зіллер зазначають, що право на ефективний перегляд адміністративного акта є одним із загальних принципів європейського адміністративного процедурного права⁴³.

Особливий інтерес становить позиція І. Юрійчук, яка розглядає адміністративне оскарження як позасудову процедуру захисту прав

⁴¹ с. 36–38 Тимошук В. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. Право України. 2021. № 10. С. 28–43. URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/Tymoshchuk_Stanovlennia_AP.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

⁴² p. 330–333 Della Cananea G. Administrative Procedure Acts in Europe: An Emerging Model? The American Journal of Comparative Law. 2024. Vol. 72. Issue 2. P. 324–352. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avae010>

⁴³ p. 17–18 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

людини. Авторка обґрунтовує, що адміністративне оскарження виконує не лише компенсаційну, а й превентивну функцію, оскільки стимулює адміністративні органи до дотримання законності ще на стадії ухвалення адміністративних актів⁴⁴. З таким підходом варто погодитися, адже усвідомлення можливості подальшого перегляду адміністративного акта спонукає посадових осіб до більш ретельного дотримання процедурних вимог і принципів належного адміністрування.

В українському законодавстві адміністративне оскарження тривалий час регулювалося переважно спеціальними нормативно-правовими актами. Залежно від сфери публічного адміністрування існували окремі процедури оскарження податкових повідомлень-рішень, рішень у сфері державної реєстрації, земельних відносин, митної справи, публічних закупівель та інших напрямів діяльності публічної адміністрації. Відсутність єдиного нормативного підходу призводила до фрагментарності правового регулювання та нерівномірного рівня захисту прав особи.

Ситуація змінилася після прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який вперше на загальному законодавчому рівні врегулював процедуру адміністративного оскарження адміністративних актів. Розділ VI цього Закону визначив суб'єктів оскарження, строки подання скарг, порядок їх розгляду, повноваження органу оскарження та можливі результати перегляду адміністративного акта⁴⁵ (ст. 78–91). Фактично законодавець сформував універсальну модель адміністративного оскарження, яка має застосовуватися до всіх адміністративних проваджень за відсутності спеціального регулювання.

Важливою особливістю адміністративного оскарження є його відмінність від інституту звернень громадян. Якщо Закон України «Про звернення громадян» регулює широкий спектр звернень фізичних осіб до органів влади, включаючи пропозиції, заяви та скарги⁴⁶ (ст. 3), то адміністративне оскарження має більш вузький предмет регулювання та пов'язане насамперед із переглядом адміністративних актів, прийнятих щодо конкретної особи. Саме тому прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало важливим кроком у розмежуванні загального права на звернення та спеціального права на адміністративне оскарження.

⁴⁴ p. 61–63 Yuriichuk I. Administrative Appeal as an Out-of-Court Procedure for the Protection of Human Rights. *European Journal of Law and Public Administration*. 2018. Vol. 5. Issue 2. P. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.18662/eljpa/42>

⁴⁵ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁴⁶ Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Адміністративне оскарження характеризується низкою переваг порівняно із судовим захистом. До таких переваг належать оперативність розгляду скарги, відсутність судового збору, спрощені процедурні вимоги та можливість швидкого усунення помилок адміністративного органу⁴⁷. Крім того, адміністративний перегляд сприяє зменшенню навантаження на судову систему та формуванню ефективних внутрішніх механізмів контролю в системі публічної адміністрації.

Водночас адміністративне оскарження не може розглядатися як альтернатива судовому захисту. Його призначення полягає у створенні додаткового рівня гарантій прав особи, який доповнює, але не замінює конституційне право на звернення до суду. Саме такий підхід відповідає європейським стандартам належного адміністрування та є ефективним засобом правового захисту.

Отже, адміністративне оскарження є самостійною адміністративною процедурою, спрямованою на перевірку законності та обґрунтованості адміністративних актів, рішень, дій або бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації. Його правова природа поєднує контрольну та правозахисну складові, а сучасне законодавче регулювання дає змогу розглядати адміністративне оскарження як один із ключових елементів системи гарантій захисту прав особи у відносинах з публічною адміністрацією.

Запровадження в Україні загальної адміністративної процедури зумовило необхідність переосмислення місця адміністративного оскарження в системі правових засобів захисту особи у взаємовідносинах із публічною адміністрацією. Традиційно адміністративне оскарження розглядалося переважно як окремий позасудовий механізм перегляду рішень суб'єктів владних повноважень. Водночас сучасний розвиток адміністративно-правової доктрини та прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» дають підстави розглядати адміністративне оскарження значно ширше – як складову єдиної системи адміністративних процедур, спрямованих на забезпечення реалізації та захисту прав особи.

Адміністративна процедура являє собою нормативно визначений порядок діяльності адміністративних органів щодо вирішення індивідуальних справ, ухвалення адміністративних актів та реалізації прав і обов'язків учасників адміністративного провадження⁴⁸. У цьому контексті адміністративне оскарження не існує відокремлено від первинного адміністративного провадження, а фактично є його продовженням,

⁴⁷ с. 143–144 Закопай А. Р. Адміністративне оскарження як альтернативний (позасудовий) спосіб вирішення правових спорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 142–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/30>

⁴⁸ с. 278–280 Руденко М. В. Адміністративна процедура в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2019. Вип. 38. С. 277–289. URL: <http://dbms.institute/38-2019> (дата звернення: 12.06.2026).

спрямованим на перевірку законності та обґрунтованості прийнятого адміністративного акта.

Підтвердженням такого підходу є структура Закону України «Про адміністративну процедуру». Законодавець не розглядає адміністративне оскарження як самостійний ізольований інститут, а включає його до загальної моделі адміністративного провадження шляхом закріплення окремого розділу VI «Адміністративне оскарження»⁴⁹ (ст. 78–91). Це свідчить про те, що адміністративне оскарження є невід’ємною складовою адміністративної процедури та одним із механізмів забезпечення законності в адміністративній діяльності.

Подібна позиція простежується й у наукових дослідженнях. В. Тимошук наголошує, що адміністративна процедура повинна охоплювати не лише порядок прийняття адміністративних актів, а й процедури їх перегляду, оскільки саме такий підхід відповідає європейським стандартам належного адміністрування⁵⁰. На думку автора, ефективність адміністративної процедури визначається не лише якістю первинного рішення, а й наявністю дієвих механізмів його скасування у разі допущення помилки.

Схожого підходу дотримується А. Школик, який розглядає адміністративне оскарження як логічне продовження адміністративного провадження та як один із різновидів адміністративних процедур⁵¹. На переконання дослідника, адміністративний перегляд адміністративних актів має спільну правову природу з процедурою їх прийняття, оскільки в обох випадках йдеться про реалізацію владних повноважень адміністративного органу в межах процедури, визначеної законом.

Варто погодитися з такою позицією. Якщо адміністративний акт є результатом адміністративної процедури, то його перегляд також має здійснюватися в межах спеціальної адміністративної процедури. Саме тому адміністративне оскарження слід розглядати не лише як спосіб захисту прав особи, а й як форму адміністративної діяльності, спрямовану на забезпечення законності функціонування публічної адміністрації.

Особливого значення набуває питання співвідношення адміністративного оскарження з іншими способами захисту прав особи. У сучасній правовій системі України захист прав особи у відносинах із публічною

⁴⁹ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁵⁰ с. 37–39 Тимошук В. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. Право України. 2021. № 10. С. 28–43. URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/Тymoshchuk_Stanolvlenia_AP.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

⁵¹ с. 66–68 Школик А. Адміністративне та судове оскарження адміністративних актів: зарубіжний досвід та висновки для України. Адміністративне право і процес. 2026. № 1. С. 64–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2227-796X.2026.1.06>

адміністрацією може здійснюватися за допомогою декількох механізмів: звернення громадян, адміністративного оскарження, судового оскарження, парламентського контролю, діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також міжнародних механізмів захисту прав людини.

Найбільш близьким до адміністративного оскарження інститутом є звернення громадян. Проте ці правові механізми мають різну правову природу та функціональне призначення. Закон України «Про звернення громадян» регулює подання пропозицій, заяв, клопотань та скарг до органів державної влади і місцевого самоврядування⁵² (ст. 3). Його основна мета полягає у забезпеченні комунікації між громадянами та державою, а також у реагуванні на порушення прав особи.

Натомість адміністративне оскарження має більш спеціалізований характер. Воно спрямоване насамперед на перегляд конкретного адміністративного акта, прийнятого щодо особи, та передбачає чітко визначену процедуру розгляду скарги, коло учасників, строки та юридичні наслідки перегляду⁵³ (ст. 78–91). Саме тому адміністративна скарга в розумінні Закону України «Про адміністративну процедуру» не може повністю ототожнюватися зі скаргою у розумінні Закону України «Про звернення громадян».

Окремої уваги заслуговує співвідношення адміністративного та судового оскарження. Конституція України гарантує кожному право на судовий захист своїх прав і свобод⁵⁴ (ст. 55). Водночас сучасна європейська практика свідчить про доцільність використання адміністративного оскарження як попереднього або альтернативного механізму вирішення публічно-правових спорів.

На думку І. Юрійчук, адміністративне оскарження має низку переваг порівняно із судовим захистом, серед яких оперативність, доступність та нижчий рівень формалізації процедури⁵⁵. Аналогічний підхід підтримують і українські дослідники, які наголошують на економічності

⁵² Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁵³ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁵⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁵⁵ p. 61–64 Yuriichuk I. Administrative Appeal as an Out-of-Court Procedure for the Protection of Human Rights. European Journal of Law and Public Administration. 2018. Vol. 5. Issue 2. P. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.18662/eljpa/42>

адміністративного перегляду та можливості швидкого виправлення помилок адміністративного органу⁵⁶.

Водночас адміністративне оскарження не повинно розглядатися як заміна судового захисту. Судове провадження забезпечує незалежний та неупереджений контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень і залишається остаточною гарантією відновлення порушених прав особи. Саме тому адміністративне та судове оскарження необхідно розглядати як взаємопов'язані елементи єдиної системи захисту прав людини.

Практичне значення такого взаємозв'язку підтверджується новітньою судовою практикою. У постанові від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24 Велика Палата Верховного Суду фактично визначила порядок взаємодії адміністративного та судового способів захисту у податкових правовідносинах, зазначивши, що після завершення процедури адміністративного оскарження платник податків має 1 місяць для звернення до суду⁵⁷. Ця правова позиція демонструє, що законодавець і судова практика розглядають адміністративне оскарження як важливу стадію захисту прав особи, яка не виключає подальшого судового контролю.

Європейський досвід також свідчить про посилення ролі адміністративного оскарження. У багатьох державах-членах Європейського Союзу адміністративний перегляд є обов'язковою передумовою звернення до суду або широко використовується як самостійний механізм вирішення публічно-правових спорів⁵⁸. Такий підхід дозволяє зменшити навантаження на судову систему та забезпечити швидше відновлення порушених прав.

Отже, адміністративне оскарження займає особливе місце в системі адміністративних процедур і механізмів захисту прав особи. Воно виступає одночасно формою адміністративного контролю, самостійною адміністративною процедурою та способом позасудового захисту прав людини. Його ефективність значною мірою залежить від узгодженості з іншими способами захисту прав особи, насамперед із судовим контролем, а також від рівня імплементації європейських стандартів належного адміністрування у національне законодавство.

⁵⁶ с. 143 Закопай А. Р. Адміністративне оскарження як альтернативний (позасудовий) спосіб вирішення правових спорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 142–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/30>

⁵⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

⁵⁸ p. 18–20 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

3. Сучасний стан та напрями розвитку механізму адміністративного оскарження в Україні

Ефективність адміністративного оскарження визначається не лише наявністю законодавчо закріпленого права особи на подання скарги, а й створенням належних організаційних, процедурних та інституційних гарантій її реалізації. У сучасній правовій державі адміністративне оскарження повинно забезпечувати реальну можливість відновлення порушених прав особи, виправлення помилок адміністративних органів та запобігання необхідності звернення до суду у випадках, коли спір може бути ефективно вирішений у межах адміністративної процедури.

У європейській адміністративно-правовій доктрині ефективність адміністративного перегляду традиційно пов'язується з принципами належного адміністрування та ефективного засобу правового захисту. Зокрема, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2007)7 наголошується, що особа повинна мати доступ до процедур перегляду адміністративних рішень, які є справедливими, неупередженими, доступними та здатними забезпечити усунення допущених порушень⁵⁹. Відповідно, право на адміністративне оскарження повинно супроводжуватися реальними гарантіями його здійснення, а не залишатися декларативним положенням законодавства.

Однією з ключових гарантій ефективності адміністративного оскарження є доступність процедури для особи. Доступність передбачає відсутність надмірних фінансових, організаційних або процесуальних бар'єрів для подання скарги. Саме цим пояснюється перевага адміністративного оскарження порівняно із судовим захистом. На відміну від судового провадження, адміністративне оскарження не потребує сплати судового збору, характеризується менш формалізованими вимогами до змісту скарги та передбачає скорочені строки її розгляду⁶⁰.

Не менш важливою гарантією є оперативність розгляду скарги. Умовою ефективного захисту прав особи є своєчасне реагування на порушення її прав і законних інтересів. Саме тому Закон України «Про адміністративну процедуру» встановлює конкретні строки розгляду адміністративних скарг та прийняття рішень за результатами їх перегляду⁶¹ (ст. 81–84). У цьому контексті адміністративне оскарження виконує не лише правозахисну, а й

⁵⁹ Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to Member States on Good Administration. URL: <https://rm.coe.int/16807096b9> (дата звернення: 12.06.2026).

⁶⁰ с. 143–144 Закопай А. Р. Адміністративне оскарження як альтернативний (позасудовий) спосіб вирішення правових спорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 142–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/30>

⁶¹ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

превентивну функцію, оскільки дозволяє усунути наслідки незаконного адміністративного акта ще до виникнення складного судового спору.

Наступною гарантією ефективності є об'єктивність і неупередженість під час розгляду скарги. Саме ця вимога найбільш тісно пов'язана з принципом належного адміністрування та довірою громадян до публічної адміністрації. Європейські дослідники підкреслюють, що процедура перегляду адміністративних рішень повинна бути організована таким чином, щоб особа була впевнена в незалежності та неупередженості суб'єкта, який розглядає скаргу⁶².

У цьому аспекті особливого значення набуває право особи бути вислуханою під час розгляду скарги. Зазначене право впливає із загального принципу участі особи в адміністративному провадженні та передбачає можливість подання пояснень, доказів, заперечень та інших матеріалів, що мають значення для вирішення справи⁶³ (ст. 30–33). Реалізація цього права забезпечує не лише повноту розгляду скарги, а й підвищує легітимність ухваленого рішення.

Важливою складовою ефективного адміністративного оскарження є обов'язок адміністративного органу належним чином мотивувати рішення, прийняте за результатами розгляду скарги. Мотивованість рішення дозволяє особі зрозуміти логіку адміністративного органу, оцінити законність прийнятого рішення та визначити доцільність подальшого звернення до суду⁶⁴. Відсутність належного обґрунтування фактично нівелює можливість ефективного захисту прав особи та суперечить принципу правової визначеності.

Практичне значення гарантій адміністративного оскарження особливо яскраво проявляється у сфері податкових правовідносин. Аналіз офіційних статистичних даних Державної податкової служби України свідчить, що адміністративне оскарження податкових повідомлень-рішень залишається одним із найбільш затребуваних механізмів захисту прав платників

⁶² p. 18–20 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

⁶³ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁶⁴ p. 16–18 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

податків⁶⁵. Значна кількість випадків повного або часткового задоволення скарг свідчить про те, що механізм внутрішнього адміністративного контролю фактично виконує функцію виправлення помилок контролюючих органів.

Разом із тим, аналіз чинного законодавства та практики його застосування дозволяє виявити низку проблем, які негативно впливають на ефективність адміністративного оскарження в Україні. До найбільш дискусійних належить питання організації розгляду скарг у разі відсутності органу вищого рівня або спеціально визначеного органу адміністративного оскарження. Як зазначає Є. О. Школьний, Закон України «Про адміністративну процедуру» не встановлює прямого обов'язку утворювати комісії з розгляду скарг у таких випадках, що може призводити до фактичного обмеження права особи на адміністративне оскарження⁶⁶.

Поділяючи зазначену позицію, вважаємо, що відсутність спеціально уповноваженого суб'єкта перегляду адміністративних актів у певних категоріях справ суперечить загальній ідеї забезпечення ефективного засобу правового захисту. У зв'язку з цим заслуговує на підтримку пропозиція щодо законодавчого закріплення обов'язку утворювати комісії з розгляду скарг із можливістю залучення представників громадськості та незалежних експертів.

Ще однією проблемою є неоднорідність процедур адміністративного оскарження у різних сферах публічного адміністрування. Незважаючи на прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», значна кількість спеціальних законів продовжує встановлювати особливі правила розгляду скарг, що нерідко призводить до виникнення колізій і ускладнює реалізацію права особи на захист. Подібна ситуація потребує поступової гармонізації спеціального законодавства із загальними положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру».

Особливу увагу необхідно приділити співвідношенню адміністративного та судового оскарження. У цьому контексті важливе значення має постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24⁶⁷. Це рішення демонструє, що адміністративне, що регулюється Законом України «Про адміністративну процедуру», та судове

⁶⁵ Інформація про кількість і результати розгляду скарг за наслідками адміністративного оскарження. Державна податкова служба України. URL: <https://www.tax.gov.ua/diyalnist-pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih-apelyatsiyna-praktika/562885.html> (дата звернення: 12.06.2026).

⁶⁶ с. 170–171 Школьний Є. О. Проблема реалізації права особи на адміністративне оскарження в умовах відсутності комісії з розгляду скарг. Юридичний науковий електронний журнал. 2026. № 4. С. 168–171. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-4/36>

⁶⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

оскарження, що регулюється Кодексом адміністративного судочинства України⁶⁸, не є альтернативними або конкуруючими механізмами, а становлять взаємопов'язані елементи єдиної системи захисту прав особи.

Перспективним напрямом підвищення ефективності адміністративного оскарження слід визнати цифровізацію адміністративних процедур. Розвиток електронних сервісів, електронного документообігу та електронної ідентифікації створює передумови для подання та розгляду адміністративних скарг в електронній формі, скорочення строків провадження та підвищення доступності адміністративного захисту для громадян. Такі тенденції відповідають сучасним європейським підходам до розвитку публічного адміністрування та сприяють підвищенню довіри до діяльності органів влади.

Отже, ефективність адміністративного оскарження залежить від сукупності нормативних, процедурних та інституційних гарантій, серед яких особливе значення мають доступність процедури, оперативність розгляду скарг, неупередженість органу оскарження, право особи бути вислуханою та належне мотивування рішень. Водночас сучасний стан правового регулювання адміністративного оскарження в Україні свідчить про необхідність подальшого вдосконалення механізмів його реалізації, гармонізації спеціального законодавства із Законом України «Про адміністративну процедуру», розвитку незалежних механізмів перегляду адміністративних актів та впровадження цифрових інструментів адміністративного захисту.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що адміністративне оскарження є самостійним інститутом адміністративного права та водночас різновидом адміністративної процедури, спрямованої на забезпечення ефективного захисту прав особи у взаємовідносинах із публічною адміністрацією. Його правова природа поєднує правозахисну та контрольну функції, оскільки адміністративне оскарження не лише забезпечує відновлення порушених прав і законних інтересів особи, а й є важливим інструментом внутрішнього контролю за законністю діяльності адміністративних органів. Встановлено, що прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало якісно новим етапом розвитку національного законодавства, оскільки вперше на загальному рівні було сформовано універсальну модель адміністративного оскарження адміністративних актів, визначено процесуальні гарантії учасників провадження та закріплено основні стандарти адміністративного перегляду рішень публічної адміністрації. Водночас аналіз доктринальних підходів та європейського досвіду свідчить, що адміністративне оскарження необхідно

⁶⁸ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

розглядати не ізольовано від адміністративного провадження, а як його логічне продовження, спрямоване на перевірку законності та обґрунтованості адміністративних актів.

Дослідження показало, що ефективність адміністративного оскарження безпосередньо залежить від наявності належних нормативних, процедурних та інституційних гарантій його реалізації. До таких гарантій належать доступність процедури для особи, оперативність розгляду скарг, право бути вислуханим, неупередженість суб'єкта розгляду скарги, належне мотивування рішень та можливість подальшого судового контролю. Аналіз практики адміністративного оскарження, зокрема у сфері податкових правовідносин, підтверджує його значний потенціал як ефективного позасудового способу захисту прав особи та засобу зменшення навантаження на судову систему. Разом із тим виявлено низку проблем правового регулювання, пов'язаних із відсутністю єдиного підходу до організації розгляду скарг окремими адміністративними органами, збереженням фрагментарності спеціального законодавства та недостатнім рівнем інституційної незалежності окремих суб'єктів адміністративного перегляду. У зв'язку з цим подальший розвиток інституту адміністративного оскарження має бути спрямований на гармонізацію спеціального законодавства із Законом України «Про адміністративну процедуру», удосконалення організаційних механізмів розгляду скарг, розширення цифрових інструментів адміністративного захисту та імплементацію європейських стандартів ефективного засобу правового захисту.

Запровадження Закону України «Про адміністративну процедуру» стало одним із найважливіших етапів модернізації національного адміністративного законодавства та наближення його до європейських стандартів належного адміністрування. Вперше на законодавчому рівні було закріплено універсальні правила взаємодії особи з публічною адміністрацією, визначено процесуальні права учасників адміністративного провадження та встановлено загальні засади адміністративного оскарження адміністративних актів⁶⁹. Водночас практика застосування нового законодавства свідчить про наявність низки проблем нормативного, організаційного та правозастосовного характеру, які потребують подальшого наукового осмислення та законодавчого вдосконалення.

Одною з ключових проблем залишається незавершеність процесу адаптації спеціального законодавства до положень Закону України «Про

⁶⁹ с. 5–12 Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом : посібник для публічних службовців / В. Тимошук, І. Бойко, А. Школик, Є. Школьний. Київ, 2022. 76 с. URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/30/Посібник_ЗАП_2022.pdf (дата звернення: 10.06.2026).

адміністративну процедуру». Незважаючи на закріплення принципу субсидіарного застосування загальної адміністративної процедури, значна кількість галузевих нормативно-правових актів продовжує містити власні правила адміністративного оскарження або взагалі не враховує положень нового законодавства. У результаті виникають колізії між загальними та спеціальними нормами, що негативно впливають на правову визначеність і ускладнюють реалізацію права особи на захист.

Особливо гостро ця проблема проявляється у сфері адміністративних послуг, земельних відносин, містобудівної діяльності, державної реєстрації та окремих контрольних процедур. У багатьох випадках спеціальне законодавство продовжує використовувати підходи, сформовані до прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», що призводить до різного рівня процесуальних гарантій для учасників адміністративних проваджень. На нашу думку, подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на системну гармонізацію галузевих нормативно-правових актів із загальними положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру» та поступове формування єдиної моделі адміністративного оскарження.

Другою важливою проблемою є відсутність належного інституційного механізму розгляду адміністративних скарг у випадках, коли адміністративний орган не має вищестоящего суб'єкта або коли законодавством не визначено спеціальний орган перегляду адміністративних актів. Саме на цю проблему звертає увагу Є. О. Школьний, який зазначає, що чинна редакція Закону України «Про адміністративну процедуру» не встановлює обов'язку створення комісій з розгляду скарг у таких випадках⁷⁰.

Поділяючи позицію автора, вважаємо, що така законодавча конструкція може призводити до фактичного обмеження права особи на адміністративне оскарження. Якщо рішення адміністративного органу не може бути переглянуте в адміністративному порядку через відсутність відповідного суб'єкта розгляду скарги, особа фактично позбавляється можливості скористатися одним із гарантованих Законом механізмів захисту своїх прав. Вирішення зазначеної проблеми вбачається у внесенні змін до статті 79 Закону України «Про адміністративну процедуру», якими передбачити обов'язкове утворення постійно діючих або тимчасових комісій з розгляду скарг для забезпечення ефективного адміністративного оскарження у випадках відсутності органу вищого рівня.

⁷⁰ с. 170–171 Школьний Є. О. Проблема реалізації права особи на адміністративне оскарження в умовах відсутності комісії з розгляду скарг. Юридичний науковий електронний журнал. 2026. № 4. С. 168–171. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-4/36>

Важливим напрямом наукового осмислення проблем реалізації адміністративного оскарження є дослідження недоліків законодавства про адміністративну процедуру після набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру». У попередніх публікаціях автора звертають увагу на наявність низки колізій і прогалин у механізмі практичного застосування положень Закону⁷¹. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало безумовно позитивним кроком у напрямі європеїзації адміністративного законодавства України, однак окремі положення Закону потребують додаткового нормативного уточнення та узгодження зі спеціальним законодавством. Зокрема, проблемними залишаються питання співвідношення загальної адміністративної процедури зі спеціальними адміністративними провадженнями, визначення меж дискреційних повноважень адміністративних органів, особливості застосування окремих процедурних гарантій у спеціальних сферах публічного адміністрування та механізми реалізації права особи на адміністративне оскарження в окремих категоріях справ.

Підтримуючи зазначену позицію, слід констатувати, що наявність численних спеціальних процедур адміністративного оскарження у податковому, митному, реєстраційному, земельному та інших видах адміністративних проваджень створює ризик неоднакового застосування положень Закону України «Про адміністративну процедуру». У результаті рівень процесуальних гарантій особи може істотно відрізнитися залежно від сфери публічного адміністрування, що суперечить принципу правової визначеності та загальній ідеї формування єдиних стандартів належного адміністрування.

Додаткові проблеми підтверджуються результатами сучасних галузевих досліджень адміністративного оскарження. Так, Ю. В. Павлик, аналізуючи правове регулювання діяльності контролюючих органів в Україні та країнах Європи, доходить висновку про необхідність посилення процедурних гарантій незалежного перегляду рішень адміністративних органів і розширення можливостей досудового врегулювання публічно-правових спорів⁷². Дослідник наголошує, що європейські моделі адміністративного оскарження значною мірою орієнтовані на запобігання судовим спорам

⁷¹ Клімова С. М. Колізії та виклики застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» в сучасній публічній адміністрації. Право та економіка України – шляхи розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 27 листопада 2025 р. Харків: Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, 2025. С. 34-43. URL: <https://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/38259>

⁷² Павлик Ю. В. Порівняльний аналіз правового регулювання діяльності контролюючих органів в Україні та країнах Європи і порядку оскарження прийнятих ними рішень. Історико-правовий часопис. 2026. Т. 26. № 1. С. 45–54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/6>

шляхом забезпечення ефективного адміністративного перегляду рішень органів влади.

Аналогічні проблеми простежуються й у спеціальних сферах державного регулювання. Зокрема, І. Л. Самсін, Р. О. Гаврік та О. О. Галус звертають увагу на складність адміністративного та судового оскарження рішень регуляторних органів у сфері енергетики, підкреслюючи необхідність удосконалення процедурних механізмів перевірки законності таких рішень і забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами⁷³. Наведені висновки підтверджують загальну тенденцію до ускладнення механізмів адміністративного захисту в умовах зростання спеціалізації публічного адміністрування.

Окремої уваги заслуговує дослідження В. В. Букреевої, присвячене адміністративним процедурам реалізації права на доступ до екологічної інформації⁷⁴. Авторка доводить, що ефективність адміністративних процедур безпосередньо залежить від рівня забезпечення інформаційних прав особи та можливості її реальної участі у відповідних адміністративних провадженнях. У контексті адміністративного оскарження це означає необхідність забезпечення скаржнику повного доступу до матеріалів справи, належного інформування про перебіг провадження та можливості подавати докази й пояснення на всіх стадіях адміністративного перегляду.

Потребує уваги й проблема співвідношення адміністративного та судового способів захисту прав особи. Норми Кодексу адміністративного судочинства України та практика Верховного Суду поступово формують єдину модель взаємодії адміністративного та судового оскарження. Водночас відсутність комплексного нормативного врегулювання окремих процедурних аспектів такого співвідношення продовжує породжувати спори щодо строків звернення до суду, наслідків проходження адміністративного оскарження та меж судового контролю за рішеннями адміністративних органів. Частково ці проблеми були вирішені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 16 липня 2025 року у справі № 500/2276/24, проте подальше вдосконалення законодавства залишається актуальним завданням.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження та сучасні наукові підходи, можна сформулювати такі основні напрями вдосконалення механізму адміністративного оскарження в Україні:

⁷³ Самсін І. Л., Гаврік Р. О., Галус О. О. Проблемні аспекти вирішення адміністративних справ за участю органів публічної адміністрації, що здійснюють державне регулювання у сфері енергетики. *Сучасна доктрина права*. 2026. № 4(98). С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.25313/3083-7774-2026-4-12>

⁷⁴ Букреева В. В. Адміністративні процедури реалізації права на доступ до екологічної інформації. *Київський часопис права*. 2026. № 1. С. 192–198. DOI: <https://doi.org/10.32782/kjp/2026.1.26>

- 1) забезпечення повної гармонізації спеціального законодавства з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру»;
- 2) закріплення на законодавчому рівні обов'язку щодо утворення комісій з розгляду скарг у разі відсутності органу вищого рівня;
- 3) підвищення рівня незалежності суб'єктів адміністративного перегляду шляхом ширшого використання колегіальних форм розгляду скарг;
- 4) розроблення типового положення про комісії з розгляду скарг для органів публічної адміністрації;
- 5) запровадження єдиних вимог до структури та мотивування рішень, прийнятих за результатами адміністративного оскарження;
- 6) створення повноцінної системи електронного адміністративного оскарження із можливістю подання скарг та отримання результатів їх розгляду в цифровій формі;
- 7) запровадження обов'язкового щорічного оприлюднення статистичних даних про результати адміністративного оскарження всіма центральними органами виконавчої влади за прикладом Державної податкової служби України.

Наступною проблемою є недостатній рівень незалежності окремих суб'єктів адміністративного перегляду. У багатьох випадках скарга фактично розглядається в межах тієї самої системи органів, рішення якої оскаржується. Формально такий механізм відповідає принципу адміністративної підпорядкованості, однак на практиці може викликати сумніви щодо об'єктивності та неупередженості перегляду адміністративного акта.

Європейський досвід свідчить, що ефективність адміністративного оскарження значною мірою залежить від ступеня організаційної автономії суб'єкта перегляду⁷⁵. У низці держав функціонують спеціалізовані апеляційні комісії або квазісудові органи, які забезпечують більш незалежний перегляд адміністративних рішень. На нашу думку, перспективним напрямом розвитку українського законодавства може стати поступове розширення практики функціонування колегіальних органів адміністративного перегляду із залученням незалежних експертів і представників громадянського суспільства.

Окрему групу проблем становлять питання реалізації права особи на участь у процедурі адміністративного оскарження. Незважаючи на закріплення в Законі України «Про адміністративну процедуру» права бути

⁷⁵ p. 18–20 Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

вислуханим, права на доступ до матеріалів справи та права подавати докази⁷⁶ (ст. 30–33), практика їх реалізації лише формується. У багатьох адміністративних органах відсутні належні внутрішні процедури, які б забезпечували повноцінне залучення особи до розгляду скарги.

Проблемним залишається й питання мотивації рішень, прийнятих за результатами адміністративного оскарження. Незважаючи на законодавчий обов'язок адміністративного органу надавати належне обґрунтування прийнятого рішення⁷⁷ (ст. 72–77), на практиці нерідко трапляються формальні відповіді, що не містять повного аналізу доводів заявника. Така ситуація суперечить європейським стандартам належного адміністрування та ускладнює подальший судовий контроль за діяльністю адміністративних органів.

Аналіз сучасної судової практики також свідчить про необхідність подальшого вдосконалення співвідношення адміністративного та судового оскарження. Особливого значення в цьому контексті набуває постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24, якою сформульовано новий підхід до визначення строків звернення до суду після завершення процедури адміністративного оскарження⁷⁸. Незважаючи на позитивне значення цього рішення для забезпечення єдності судової практики, воно одночасно демонструє необхідність більш чіткого нормативного врегулювання окремих аспектів взаємодії адміністративного та судового способів захисту прав особи.

Перспективним напрямом розвитку адміністративного оскарження є його подальша цифровізація. Розвиток електронного урядування, впровадження електронних адміністративних послуг та використання інформаційно-комунікаційних технологій створюють передумови для формування повноцінної системи електронного адміністративного оскарження. Така система повинна забезпечувати можливість подання скарг в електронній формі, дистанційну участь у процедурі розгляду, доступ до матеріалів справи через електронні кабінети та автоматизований контроль дотримання процесуальних строків.

На особливу увагу заслуговує досвід Державної податкової служби України, де адміністративне оскарження вже тривалий час функціонує як відносно самостійний і ефективний механізм захисту прав платників податків. Статистичні дані щодо результатів розгляду скарг свідчать про реальне застосування механізму адміністративного перегляду та

⁷⁶ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁷⁷ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁷⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

можливість виправлення помилок контролюючих органів без звернення до суду⁷⁹. У зв'язку з цим окремі елементи податкової моделі адміністративного оскарження можуть бути використані як основа для вдосконалення інших галузевих процедур.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що подальший розвиток механізму адміністративного оскарження в Україні має здійснюватися за декількома взаємопов'язаними напрямками. По-перше, необхідною є гармонізація спеціального законодавства з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру». По-друге, потребує вдосконалення інституційна модель розгляду адміністративних скарг шляхом розширення незалежних та колегіальних форм адміністративного перегляду. По-третє, важливим завданням є забезпечення повної реалізації процесуальних прав учасників провадження та підвищення якості мотивування адміністративних рішень. По-четверте, перспективним напрямом реформування є цифровізація адміністративного оскарження та впровадження електронних процедур захисту прав особи. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності адміністративного оскарження, зміцненню довіри до публічної адміністрації та більш повній імплементації європейських стандартів належного адміністрування в національну правову систему.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що сучасний механізм адміністративного оскарження в Україні перебуває на етапі активного становлення та поступового наближення до європейських стандартів належного адміністрування. Визначальне значення для цього процесу мало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який уперше на загальнонаціональному рівні закріпив адміністративне оскарження як самостійну адміністративну процедуру та сформував єдині підходи до перегляду адміністративних актів. Водночас аналіз чинного законодавства свідчить про збереження фрагментарності правового регулювання, зумовленої існуванням значної кількості спеціальних процедур адміністративного оскарження та недостатньою гармонізацією галузевого законодавства з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру». Важливу роль у розвитку механізму адміністративного оскарження відіграє судова практика, зокрема правові позиції Верховного Суду щодо співвідношення адміністративного та судового способів захисту прав особи, які сприяють забезпеченню правової визначеності та формуванню єдиних підходів до застосування законодавства.

Обґрунтовано, що вдосконалення механізму адміністративного оскарження має здійснюватися за кількома взаємопов'язаними напрямками.

⁷⁹ Інформація про кількість і результати розгляду скарг за наслідками адміністративного оскарження. Державна податкова служба України. URL: <https://www.tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/apelyatsiyna-praktika/562885.html> (дата звернення: 12.06.2026).

Передусім потребує законодавчого врегулювання питання обов'язкового утворення комісій з розгляду скарг у випадках відсутності щодо адміністративного органу вищого рівня, що забезпечить реалізацію права особи на адміністративний перегляд незалежно від особливостей організаційної структури суб'єкта публічної адміністрації. Доцільним також є підвищення рівня інституційної незалежності суб'єктів адміністративного оскарження шляхом ширшого використання колегіальних форм розгляду скарг із залученням представників громадянського суспільства та незалежних експертів. Перспективним напрямом розвитку є цифровізація процедур адміністративного оскарження, яка передбачає можливість електронного подання скарг, дистанційну участь у провадженні та автоматизований контроль дотримання процесуальних строків. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності адміністративного оскарження, зміцненню довіри до публічної адміністрації та більш повному забезпеченню права особи на захист у відносинах із суб'єктами публічного адміністрування.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно проаналізувати адміністративне оскарження як один із ключових елементів системи гарантій захисту прав особи у відносинах з публічною адміністрацією та визначити основні тенденції його розвитку в умовах реформування адміністративного законодавства України. Встановлено, що право особи на захист у взаємовідносинах із суб'єктами публічної адміністрації є складовою конституційного механізму забезпечення прав і свобод людини та реалізується через систему матеріальних і процесуальних гарантій, серед яких особливе місце займає адміністративне оскарження. Сучасне розуміння цього права формується під впливом європейської концепції належного адміністрування, відповідно до якої особа повинна мати реальну можливість брати участь в адміністративному провадженні, бути вислуханою, отримувати мотивовані рішення адміністративних органів та ефективно оскаржувати їх у разі порушення своїх прав або законних інтересів.

Обґрунтовано, що адміністративний акт є центральним елементом механізму реалізації публічної влади та водночас основним об'єктом адміністративного оскарження. Саме через адміністративний акт відбувається зовнішнє вираження владних повноважень суб'єктів публічної адміністрації, а тому законність, обґрунтованість та належне мотивування такого акта безпосередньо впливають на можливість реалізації особою права на захист. Визначено, що адміністративне оскарження слід розглядати не лише як спосіб перегляду адміністративних актів, а й як самостійну адміністративну процедуру, що є продовженням

адміністративного провадження та забезпечує додатковий рівень контролю за діяльністю адміністративних органів.

У результаті дослідження встановлено, що прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало якісно новим етапом розвитку національного адміністративного права. Закон уперше на загальному рівні врегулював процедуру адміністративного оскарження, визначив права та обов'язки учасників провадження, закріпив принципи адміністративного перегляду та створив правові передумови для уніфікації адміністративних процедур у різних сферах публічного адміністрування. Водночас аналіз законодавства та практики його застосування засвідчив наявність низки проблем, пов'язаних із фрагментарністю спеціального правового регулювання, недостатньою узгодженістю галузевих нормативно-правових актів із положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру», а також відсутністю єдиного підходу до організації розгляду адміністративних скарг окремими суб'єктами публічної адміністрації.

Дослідження національного та європейського досвіду дозволило дійти висновку, що ефективність адміністративного оскарження залежить від сукупності нормативних, процедурних та інституційних гарантій. До найбільш важливих гарантій належать доступність процедури для особи, оперативність розгляду скарг, право бути вислуханим, обов'язок адміністративного органу мотивувати свої рішення, можливість участі особи в адміністративному провадженні та подальший судовий контроль за результатами адміністративного перегляду. Водночас практика застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» засвідчує потребу у подальшому вдосконаленні механізмів адміністративного оскарження, зокрема у випадках, коли адміністративний орган не має вищестоящего суб'єкта перегляду або спеціального органу розгляду скарг.

За результатами проведеного дослідження запропоновано основні напрями вдосконалення механізму адміністративного оскарження в Україні. По-перше, доцільним є продовження гармонізації спеціального законодавства з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру» з метою формування єдиних стандартів адміністративного оскарження. По-друге, потребує законодавчого врегулювання питання обов'язкового створення комісій з розгляду скарг у разі відсутності вищестоящего адміністративного органу, що сприятиме забезпеченню доступності адміністративного оскарження для всіх учасників адміністративних проваджень. По-третє, перспективним напрямом розвитку є цифровізація адміністративного оскарження шляхом впровадження електронних сервісів для подання та розгляду скарг, автоматизованого контролю за процесуальними строками та забезпечення дистанційної участі осіб у відповідних процедурах. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності адміністративного оскарження, зміцненню довіри до публічної адміністрації та більш повному

забезпеченню права особи на захист відповідно до європейських стандартів належного адміністрування та ефективного засобу правового захисту.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено адміністративне оскарження як один із ключових механізмів захисту прав особи у відносинах з публічною адміністрацією. Розкрито теоретико-правові засади права особи на захист, проаналізовано сутність і зміст адміністративного акта як основного об'єкта адміністративного оскарження, визначено місце адміністративного оскарження в системі адміністративних процедур і гарантій забезпечення прав людини. Обґрунтовано, що адміністративне оскарження слід розглядати не лише як спосіб перегляду рішень суб'єктів публічної адміністрації, а як самостійну адміністративну процедуру, спрямовану на забезпечення законності адміністративної діяльності та реалізацію права особи на ефективний засіб правового захисту.

Проаналізовано національні та європейські підходи до правового регулювання адміністративного оскарження, досліджено вплив принципів належного адміністрування на формування сучасної моделі взаємовідносин між особою та публічною адміністрацією. Встановлено, що прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало важливим етапом розвитку адміністративного законодавства України, оскільки забезпечило нормативне закріплення загальних процедурних стандартів перегляду адміністративних актів та розширило процесуальні гарантії учасників адміністративних проваджень.

Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правових засад адміністративного оскарження та сучасних проблем його реалізації. На підставі статистичних даних Державної податкової служби України доведено практичну ефективність адміністративного оскарження як механізму виправлення помилок адміністративних органів і зменшення навантаження на судову систему. Досліджено вплив новітньої практики Верховного Суду на розвиток інституту адміністративного оскарження, зокрема правову позицію Великої Палати Верховного Суду щодо строків судового оскарження після завершення адміністративного провадження.

За результатами дослідження визначено основні напрями вдосконалення механізму адміністративного оскарження в Україні, серед яких гармонізація спеціального законодавства з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру», удосконалення організаційних механізмів розгляду скарг, розширення гарантій незалежності суб'єктів адміністративного перегляду та впровадження цифрових інструментів адміністративного захисту. Зроблено висновок, що подальший розвиток інституту адміністративного оскарження має відбуватися з урахуванням європейських стандартів належного адміністрування та ефективного засобу правового захисту.

Ключові слова: адміністративне оскарження, адміністративна процедура, адміністративний акт, публічна адміністрація, право на захист, належне адміністрування, адміністративна скарга, Закон України «Про адміністративну процедуру», публічно-правові відносини, захист прав особи.

Література

1. Galetta D.-U., Hofmann H. C. H., Mir Puigpelat O., Ziller J. The General Principles of EU Administrative Procedural Law: In-depth Analysis. Brussels : European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2015. 26 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf) (дата звернення: 12.06.2026).

2. Della Cananea G. Administrative Procedure Acts in Europe: An Emerging Model? *The American Journal of Comparative Law*. 2024. Vol. 72. Issue 2. P. 324–352. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avae010>

3. Інформація про кількість і результати розгляду скарг за наслідками адміністративного оскарження. Державна податкова служба України. URL: <https://www.tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/apelyatsiyna-praktika/562885.html> (дата звернення: 12.06.2026).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 500/2276/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

5. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с. URL: <https://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/db7f431e-200d-4ea5-a6b2-57d1a6b10c47.pdf> (дата звернення: 12.06.2026).

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

7. Niewiadomski Z., Hauser R., Wróbel A. Pojęcie administracji publicznej. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1993. 286 s. URL: <https://legalis.pl/zawartosc-systemu-legalis/struktura-systemu-legalis/systemy-prawa/system-prawa-administracyjnego/> (date of access: 10.06.2026).

8. Бліхар М. М. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Право. 2021. Вип. 36. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.36.02>. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36652/Blikhar_10-15.pdf?sequence=1 (дата звернення: 10.06.2026).

9. Pakuta A., Bąkowski T. Interes publiczny i użyteczność publiczna jako kryteria zadań administracji publicznej. *Gdańskie Studia Prawnicze*. 2018. T. XL. S. 347–358. URL: <https://repozytorium.uni.lodz.pl/items/0a867bf2-0c1c-4e31-8f66-3e4ddf246f43> (date of access: 10.06.2026).

10. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

11. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to Member States on Good Administration. URL: <https://rm.coe.int/16807096b9> (дата звернення: 12.06.2026).

12. Глазун О. Право на належне управління як складова європейських стандартів захисту прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 120–125.

13. Галіцина Н. В. Принципи «good governance» і «good administration» у діяльності органів публічної влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 103–106. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/13/13_2020.pdf#page=101 (дата звернення: 10.06.2026).

14. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

15. Тимошук В. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. *Право України*. 2021. № 10. С. 28–43. URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/Тymoshchuk_Stanovlennia_AP.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

16. Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом : посібник для публічних службовців / В. Тимошук, І. Бойко, А. Школик, Є. Школьников. Київ, 2022. 76 с. URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/30/Посібник_ЗАП_2022.pdf (дата звернення: 10.06.2026).

17. Yuriichuk I. Administrative Appeal as an Out-of-Court Procedure for the Protection of Human Rights. *European Journal of Law and Public Administration*. 2018. Vol. 5. Issue 2. P. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.18662/eljpa/42>

18. Руденко М. В. Адміністративна процедура в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 38. С. 277–289. URL: <http://dbms.institute/38-2019> (дата звернення: 12.06.2026).

19. Рішення Запорізького окружного адміністративного суду у справі № 280/9029/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2026).

20. Закопай А. Р. Адміністративне оскарження як альтернативний (позасудовий) спосіб вирішення правових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 142–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/30>

21. Kagami K. Administrative Complaint Review Act and Administrative Appeals in Japan. *Asian Journal of Comparative Law*. 2021. Vol. 16. Issue 2. P. 243–264.

22. Школьников Є. О. Проблема реалізації права особи на адміністративне оскарження в умовах відсутності комісії з розгляду скарг. *Юридичний*

науковий електронний журнал. 2026. № 4. С. 168–171. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-4/36>

23. Potěšil L., Rozsnyai K., Olszanowski J., Horvat M. Simplification of Administrative Procedure on the Example of the Czech Republic, Poland, Slovakia, and Hungary (V4 Countries). *Administrative Sciences*. 2021. Vol. 11. № 1. Art. 9. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci11010009>. URL: <https://www.mdpi.com/2076-3387/11/1/9> (дата звернення: 12.06.2026).

24. Школик А. Адміністративне та судове оскарження адміністративних актів: зарубіжний досвід та висновки для України. *Адміністративне право і процес*. 2026. № 1. С. 64–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2227-796X.2026.1.06>

25. Клімова С. М. Колізії та виклики застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» в сучасній публічній адміністрації. *Право та економіка України – шляхи розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 27 листопада 2025 р. Харків: Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, 2025. С. 34-43. URL: <https://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/38259>

26. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

27. Павлик Ю. В. Порівняльний аналіз правового регулювання діяльності контролюючих органів в Україні та країнах Європи і порядку оскарження прийнятих ними рішень. *Історико-правовий часопис*. 2026. Т. 26. № 1. С. 45–54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/6>

28. Самсін І. Л., Гаврік Р. О., Галус О. О. Проблемні аспекти вирішення адміністративних справ за участю органів публічної адміністрації, що здійснюють державне регулювання у сфері енергетики. *Сучасна доктрина права*. 2026. № 4(98). С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.25313/3083-7774-2026-4-12>

29. Букреєва В. В. Адміністративні процедури реалізації права на доступ до екологічної інформації. *Київський часопис права*. 2026. № 1. С. 192–198. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.26>

Information about the author:

Klimova Svitlana Mykolaivna,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Law, National Security

and European Integration,

Educational and Scientific Institute “Institute of Public Administration”,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-5106-6873>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КЛІМАТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Козмуляк К. А.

ВСТУП

На початку ХХІ сторіччя міжнародне співтовариство визнало, що глобальні кліматичні зміни становлять одну з ключових загроз для сталого розвитку, світової економічної системи та міжнародного правопорядку. Зазначений деструктивний вплив виражається у зростанні прямих і опосередкованих ризиків для енергетичної безпеки, деградації екосистем, дефіциту продовольчих та водних ресурсів, а також у виникненні безпосередніх загроз для санітарно-епідеміологічного благополуччя, життя та здоров'я населення.

Впродовж останніх двадцяти років кліматичний порядок денний посів провідне місце у структурі міжнародних відносин. Це зумовило активну співпрацю світового співтовариства в частині розробки та імплементації глобальних і національних правових стратегій, спрямованих на скорочення емісії парникових газів та системне нормативне забезпечення переходу всіх секторів національних економік і сфер людської життєдіяльності на принципи низьковуглецевого розвитку.

Представники еколого-правової науки наголошують на тому, що «екологічні ризики кліматичних змін безпосередньо впливають і на реалізацію фундаментальних прав людини»¹. Також погоджуємось із твердженням, що «гарантоване Конституцією України право на безпечне для життя і здоров'я довкілля нерозривно пов'язане із належним врегулюванням питань охорони клімату»².

Питання запобігання змінам клімату особливо гостро відчуються в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії росії. Згідно з даними міжнародних досліджень, починаючи з Першої світової війни, спостерігається тенденція до перманентного посилення руйнівного впливу збройних конфліктів на екосистеми. Зазначене обумовлено стрімким зростанням руйнівного потенціалу сучасного озброєння, що завдає масштабної шкоди навколишньому природному середовищу. Зокрема,

¹ Балюк Г.І.; Власенко Ю.Л. Формування правового режиму клімату в Україні: імплементація європейських та міжнародних стандартів. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2026, № 2.2. С. 15. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.1> (дата звернення – 06.06.2026)

² Оверковська Т. К. Правові засади охорони клімату в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 146. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.22> (дата звернення – 06.06.2026)

військова агресія проти України спричинила кризові явища не лише у сфері глобальної продовольчої безпеки, а й змістила вектор економічних та екологічних наукових досліджень на світовому рівні. З'являється все більше досліджень про істотний вплив війни в Україні на зміну клімату. Безпосереднім наслідком ведення воєнних дій є критичне забруднення атмосферного повітря. У результаті детонації ракет і артилерійських боєприпасів відбувається емісія широкого спектра шкідливих хімічних сполук – оксиду вуглецю, діоксиду азоту, оксиду азоту, формальдегіду та інших високотоксичних речовин, що призводить до стійкого антропогенного забруднення довкілля. В результаті вибуху відбувається повне окиснення речовин із подальшим вивільненням продуктів хімічної реакції в атмосферне повітря. Ключовий компонент цих викидів – діоксид вуглецю. Він, хоча і не належить до токсичних сполук, проте становить загрозу в контексті зміни клімату, оскільки є парниковим газом³. Окрім цього, росія обстрілює українські нафтобази та промислові підприємства, які у своїй діяльності використовують різні хімічні речовини. А це також десятки тисяч тон шкідливих речовин, що потрапляють в атмосферу.

У доктрині міжнародного екологічного права підкреслюється, що «кліматична безпека стала складовою загальної концепції міжнародної безпеки, що зумовлює впровадження правоохоронних, регуляторних та адміністративних заходів на національному рівні»⁴.

Слід констатувати, що стан наукового дослідження правової охорони клімату в Україні є фрагментарним та потребує розвитку і поглиблення. Окремі наукові напрацювання у цій сфері наявні в роботах Г.І. Балюк, Ю.Л. Власенко, А.П. Гетьмана⁵, Н.Р. Малишевої⁶, М.В. Шульги. Значну увагу питанню клімату як об'єкта правової охорони приділено К.А. Прохоренко⁷. Кузнецова С.В. зосередила свої дослідження на становленні і

³ ХІМІЧНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ВІД БОЙОВИХ ДІЙ. URL: [HTTPS://LG.DEL.GOV.UA/POST/1479](https://lg.del.gov.ua/post/1479) (ДАТА ЗВЕРНЕННЯ – 06.06.2026)

⁴ Voigt C. The Power of the Paris Agreement in International Climate Litigation. Review of European, Comparative & International Environmental Law. 2023. Vol. 32, No. 2. P. 239. DOI: <https://doi.org/10.1111/reel.12514> (дата звернення – 06.06.2026)

⁵ Гетьман А.П., Лозо В.І. Правовий захист клімату Землі: історична динаміка, основні компоненти й перспективи розвитку Кіотського процесу. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 104-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2012_120_13 (дата звернення – 06.06.2026)

⁶ Малишева Н. Р. Етичні принципи – правові норми: діалектика взаємодії (роздуми в контексті прийняття Декларації етичних принципів, пов'язаних зі зміною клімату). *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 176-183. URL: <https://pravova-derzhava.org/pravova-derjava-issue-29-2018-176> (дата звернення – 06.06.2026)

⁷ Прохоренко К.А. Клімат як об'єкт еколого-правової охорони в Україні: автореф дис. канд.юрид.наук: 12.00.06. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2013. 16 с.

розвитку правового регулювання охорони клімату в Україні⁸, а також на формуванні концепції низьковуглецевого зростання та охорони клімату⁹. Еколого-правову політику України в сфері адаптації до зміни клімату детально вивчає Романко С.М.¹⁰ Науково-правовий аналіз Паризької угоди в контексті Рамкової конвенції ООН про зміну клімату як фундаментальної основи для розробки та впровадження національної стратегії протидії кліматичним змінам представлено у відповідній науковій праці Сушик О.В.¹¹ Правове регулювання просторового планування в контексті кліматичних змін вивчають Ігнатенко І.В. та Лейба Л.В.¹²

Останнім часом чимало досліджень присвячено аналізу європейського законодавства та адаптації до нього законодавства України. Зокрема, у статті Адміністративно-правове регулювання питання кліматичної нейтральності у Європейському Союзі¹³ проаналізовано значну кількість наукових праць у цій сфері. Також авторами констатовано, що «акти ЄС формулюють основні вимоги стосовно досягнення кліматичної нейтральності у визначені строки та стимулювання використання відновлюваних джерел енергії». Проведено аналіз нормативного масиву права ЄС, за результатами якого запропоновано класифікацію відповідних правових актів на дві категорії: ті, що формують передумови для переходу до кліматичної нейтральності, та ті, що безпосередньо забезпечують її досягнення.

1. Акти міжнародного права та ЄС у сфері охорони клімату

Українське законодавство у сфері збереження клімату перебуває на етапі становлення. На його розвиток впливають норми міжнародного права та

⁸ Кузнєцова С.В. Становлення правового регулювання охорони клімату в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 64. С. 297-304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_44 (дата звернення – 06.06.2026)

⁹ Кузнєцова С.В. Правові засади формування в Україні концепції низьковуглецевого зростання та охорони клімату. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 319-327. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2015_26_40 (дата звернення – 06.06.2026)

¹⁰ Романко С.М. Кліматичні стратегії міст як політико-правовий інструмент адаптації до зміни клімату. *Екологічне право*. 2016. №1-2, С. 119-121. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/38.pdf> (дата звернення – 06.06.2026)

¹¹ Сушик О.В. Правова характеристика паризької угоди як основи формування національної політики протидії змінам клімату (кліматичної політики). *Нове українське право*. Вип. 4, 2021. С. 124–130. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.19> (дата звернення – 06.06.2026)

¹² Ігнатенко І.В., Лейба Л.В. Правове регулювання просторового планування в контексті кліматичних змін. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025 № 2. С. 450-457. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.65> (дата звернення – 06.06.2026)

¹³ Ковбас І.В., Струтинська-Струк Л.В., Зетко Б.І. Адміністративно-правове регулювання питання кліматичної нейтральності у Європейському Союзі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. № 44. С. 399-408. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15482225> (дата звернення – 06.06.2026)

акти ЄС у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію).

У 1997 році Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату. На розвиток Рамкової конвенції ООН про зміну клімату в межах 21-ї Конференції сторін (яка проходила з 29 листопада по 12 грудня 2015 року) було ухвалено Паризьку угоду. Необхідність її прийняття обумовлювалася тим, що попередні міжнародно-правові інструменти, зокрема Кіотський протокол, виявилися неспроможними забезпечити належне залучення держав та не сформували ефективних організаційно-правових механізмів для досягнення глобальної стабілізації кліматичної системи. Згідно зі статтею 2 Паризької угоди, її фундаментальною метою визначено інтенсифікацію глобального реагування на загрози, викликані зміною клімату, у нерозривному зв'язку із забезпеченням сталого розвитку та подоланням бідності. Це має базуватися на принципі спільної, але диференційованої відповідальності, що реалізується з обов'язковим урахуванням специфіки національних можливостей і потенціалу кожної держави-учасниці¹⁴.

Для України питання мінімізації емісії парникових газів перебуває в єдиній площині із системним зниженням частки використання викопного палива, забезпеченням енергетичної незалежності держави, урізноманітнення джерел і маршрутів постачання енергоресурсів, а також із глобальним забезпеченням її сталого розвитку в цілому.

Важливим поштовхом для наближення українського законодавства до права ЄС стала Угода про асоціацію. Велика увага в цьому документі приділяється питанням співпраці у сферах охорони довкілля, зокрема, сприянню зменшенню викидів парникових газів, а також сприянню підвищенню енергоефективності та енергозбереження. Особлива увага приділена енергоефективним та екологічно чистим технологіям, розвитку та підтримці відновлюваних джерел енергії (ст. 338). Відповідно до ст. 365 Угоди про асоціацію серед інших цілей співробітництва між ЄС та Україною вказано «розробку та реалізацію політики щодо зміни клімату, зокрема, як зазначено в Додатку XXXI до цієї Угоди». Статті 374 і 376 передбачають, серед іншого, що Сторони розвиватимуть свій науковий потенціал для виконання своїх глобальних обов'язків і зобов'язань щодо захисту навколишнього середовища, включаючи зміну клімату, і посилення

¹⁴ Балюк Г.І., Власенко Ю.Л. Формування правового режиму клімату в Україні: імплементація європейських та міжнародних стандартів. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2026, № 2.2. С. 15. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.1> (дата звернення – 06.06.2026)

співпраці на регіональному та міжнародному рівнях у контексті багатосторонніх угод, таких як ООН Рамкова конвенція про зміну клімату 1992 року.

Важливим для нашого дослідження вважаємо й Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2021/1119 від 30 червня 2021 року (далі – Регламент 2021/1119), який закладає правову основу для переходу до кліматичної нейтральності. Цей документ закріплює обов'язок щодо досягнення нульового балансу викидів парникових газів у межах ЄС щонайменше до 2050 року, передбачаючи вихід на рівень негативних (від'ємних) викидів у наступний період. Регламент детермінує проміжні етапи декарбонізації, встановлюючи обов'язкове скорочення парникових газів до 2030 року щонайменше на 55% відносно показників 1990 року, а також аналогічне зниження до 2040 року в обсягах, що підлягають подальшому визначенню Європейською Комісією.

Регламент 2021/1119 фіксує орієнтири у сфері кліматичної адаптації, що полягають у забезпеченні постійного прогресу в частині підвищення адаптаційного потенціалу, посилення стійкості та зменшення вразливості до кліматичних змін у повній відповідності до статті 7 Паризької угоди. На виконання зазначених положень на рівні ЄС затверджено Нову стратегію з адаптації до зміни клімату, що кореспондує з обов'язком держав-членів ЄС ухвалити й реалізувати відповідні національні стратегічні документи та плани. Крім того, згідно з пунктом 26 преамбули Регламенту 2021/1119, Комісією ініційовано ревізію профільного кліматичного та енергетичного законодавства, зокрема в частині регулювання відновлюваних джерел енергії. Таким чином, правові механізми стимулювання відновлювальних джерел енергії в ЄС перебувають у системному взаємозв'язку із масштабним реформуванням нормативного масиву у сфері кліматичних та енергетичних правовідносин.

Як слушно вказують дослідники, «правове регулювання та стимулювання розвитку відновлювальних джерел енергії в Європейському Союзі передбачає комплексну взаємну ревізію та кореляцію нормативно-правових актів, що регламентують кліматичні та енергетичні відносини»¹⁵.

Аналізований Регламент покладає на кожну державу-члена обов'язок впровадити постійно діючий багаторівневий кліматичний та енергетичний діалог. Він покликаний забезпечити активну участь органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, представників бізнесу, інвесторів та громадськості у процесах обговорення стратегічних

¹⁵Ковбас І.В., Струтинська-Струк Л.В., Зетко Б.І. Адміністративно-правове регулювання питання кліматичної нейтральності у Європейському Союзі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. № 44. С. 404. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15482225> (дата звернення – 06.06.2026)

сценаріїв реалізації кліматичної та енергетичної політики ЄС, спрямованих на досягнення довгострокової мети кліматичної нейтральності.

Варто також звернути увагу на Директиву 2009/31/ЄС від 23 квітня 2009 року (у редакції від 24 грудня 2018 року) щодо геологічного зберігання діоксиду вуглецю. У ній зазначено, що технології уловлювання та геологічного зберігання вуглекислого газу є перехідними механізмами, які сприяють пом'якшенню наслідків кліматичних змін. Разом із тим, застосування зазначених технологій не повинно ні у науковому, ні у фінансовому аспектах нівелювати або обмежувати зусилля держав, спрямовані на підтримку політики енергозбереження, розвиток відновлюваних джерел енергії та впровадження інших безпечних і стійких низьковуглецевих технологій.

Регламентом (ЄС) 2021/783 від 29 квітня 2021 року було впроваджено Програму дій з довкілля та клімату (LIFE). Загальною метою Програми LIFE визначено сприяння переходу до сталої, циркулярної, енергоефективної, кліматично нейтральної та стійкої економіки з метою захисту, відновлення та покращення якості навколишнього середовища, включаючи повітря, воду та ґрунт, а також зупинення та зворотного розвитку втрати біорізноманіття та боротьби з деградацією екосистем, зокрема шляхом підтримки впровадження та управління мережею Natura 2000, тим самим сприяючи сталому розвитку. 20 вересня 2022 року було ратифіковано Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь України, як асоційованого члена, у Програмі ЄС LIFE.

2. Документи державного планування в сфері запобігання змінам клімату

На виконання норм міжнародного права та з метою приведення відповідності національного законодавства до норм ЄС активно розвивається й національне правове регулювання в Україні. Перш за все, вважаємо за доцільне зупинитися на аналізі документів державного планування. Розглянемо їх у хронологічному порядку.

У 2018 році Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) затвердив Стратегію низьковуглецевого розвитку України до 2050 року (далі – СНВР). Документ розроблено на виконання міжнародних зобов'язань України згідно з пунктом 19 Статті 4 Паризької угоди, пунктом 35 Рішення 1/CP.21 Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Як зауважував тодішній Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак: «Україна однією з перших країн світу розробила відповідну Стратегію і взяла на себе відповідальність за перехід економіки країни на низьковуглецевий розвиток. Цей документ передбачає скорочення викидів і збільшення поглинання парникових газів, впровадження екологічно безпечного виробництва із застосуванням «зелених» технологій в усіх

секторах економіки»¹⁶. Стратегія основним завданням визначала перехід до низьковуглецевої моделі енергетичної системи, що передбачає системний розвиток генерації екологічно чистої електричної та теплової енергії, а також інтенсифікацію процесів енергоефективності й енергозбереження в усіх секторах національної економіки та на об'єктах житлово-комунальної інфраструктури. Також завданням визначено збільшення обсягів поглинання й утримання вуглецю через упровадження адаптованих до кліматичних змін передових практик у сферах лісового та сільського господарства. Одним з основних розділів Стратегії є розділ, присвячений проблемі декарбонізації енергетики України¹⁷.

У системі джерел екологічного права України Стратегія постає як фундаментальний інструмент державного планування, що має природу «м'якого права». Її основним завданням є визначення стратегічного вектору декарбонізації, який буде імплементовано у норми галузевого законодавства, зокрема у сферах енергетики, промисловості та землекористування.

Варто відзначити, що документ прийнято до початку повномасштабного вторгнення і він не відображає специфіки воєнного стану. Втім, Стратегія важлива в контексті «зеленого відновлення» та діє як правовий бар'єр, що унеможливорює відновлення енергоємної та технологічно відсталої інфраструктури. Вона закріплює перехід до низьковуглецевої моделі розвитку як обов'язкову умову відбудови країни. Це забезпечує відповідність національного законодавства екологічним стандартам ЄС, що є критично важливим для інтеграції України до єдиного європейського ринку.

У кінці 2019 року прийнято Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». Ним передбачено кілька кліматичних цілей, серед яких: збільшення використання відновлювальних джерел енергії до 2030 року на 17%; скорочення рівнів викидів парникових газів до 60% порівняно з обсягами 1990 року. Також зафіксовано намір щодо забезпечення скорочення викидів парникових газів відповідно до міжнародних зобов'язань України та розробку заходів зі скорочення викидів парникових газів до 2030 року на 60% порівняно з 2015 роком (37,8%).

Окремі положення, які стосуються запобігання зміні клімату містяться у розпорядженні КМУ № 373-р від 21 квітня 2023 року, яким схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2050 року. Ця стратегія вже

¹⁶Прийнято Стратегію низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://legalhub.online/energetyka/prinyato-strategiyu-nyzkovugletsevogo-rozvytku-ukrainy-do-2050-roku/> (дата звернення – 06.06.2026)

¹⁷ Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/LEDS_ua_last.pdf (дата звернення – 06.06.2026)

визначила курс на повну трансформацію енергосистеми та врахувала виклики повномасштабного вторгнення. Хоча повний текст документа є недоступним в публічному просторі, про її зміст можна говорити на основі окремих аналітичних матеріалів щодо неї¹⁸. Енергетична стратегія виконує важливу роль і у формуванні правових засад протидії зміні клімату. Вона продовжує політику декарбонізації в енергетичному секторі та закріплює перехід від викопного палива до низьковуглецевої моделі розвитку, де пріоритет надається розбудові безпечної атомної генерації та стрімкому нарощенню частки відновлюваних джерел енергії. Стратегією передбачено впровадження малих модульних ядерних реакторів, систем накопичення енергії та розбудови водневої інфраструктури. Важливим аспектом кліматичної стійкості є закладений у документі принцип децентралізації генерації, який не лише зміцнює енергобезпеку в умовах воєнних загроз, а й мінімізує ризики системних збоїв. Таким чином, ця Стратегія запобігає відновленню застарілих енергоємних потужностей та покликана забезпечити гармонізацію українського енергетичного сектору з кліматичними стандартами ЄС та принципами Європейського зеленого курсу.

Важливим для нашого дослідження вважаємо також розпорядження КМУ від 30 травня 2024 р № 483-р Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміні клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках. Цей документ закріплює перехід від декларативних намірів до конкретного операційного планування. Стратегія до 2035 року виступає як комплексний документ державного планування, який інтегрує кліматичні цілі в систему національної безпеки та економічного відновлення.

Стратегія спрямована на розбудову комплексної основи для впровадження державної кліматичної політики, що базується на принципах сталого та низьковуглецевого розвитку. Особлива увага у Стратегії приділяється мінімізації кліматичних ризиків, підвищенню якості життя населення та обов'язковій інтеграції екологічних цілей у процеси повоєнної відбудови України. Для уникнення декларативності, в документі чітко визначені стратегічні цілі та показники їх досягнення; передбачені завдання, які потрібно виконати для досягнення кожної конкретної стратегічної цілі та очікувані результати від їх виконання. Реалізацію Стратегії планується здійснювати в чотири етапи, на кожному з яких передбачається розроблення та виконання операційного плану заходів з

¹⁸ Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://me.gov.ua/download/ba4565a8-544b-4c90-af84-49b2b718f629/file.pdf> (дата звернення – 02.06.2026)

реалізації Стратегії на відповідний період: 2024–2026 рр., 2027–2029 рр., 2030–2032 рр., 2033–2035 рр.

Важливим для цілей нашої роботи вважаємо Розпорядження КМУ від 13 серпня 2024 № 761-р Про затвердження Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року та плану заходів з його виконання. Цей план дій визначає дорожню карту декарбонізації енергетичного сектору України відповідно до європейських кліматичних стандартів. Документ встановлює чіткі юридичні та технологічні орієнтири для зниження емісії парникових газів, передбачаючи збільшення частки відновлюваних джерел енергії у валовому кінцевому споживанні до 27% у 2030 року. План виступає інструментом реалізації екологічної політики, оскільки прямо спрямований на структурне заміщення викопного палива в електроенергетиці, системах опалення, охолодження та на транспорті, що безпосередньо зменшує антропогенний викид CO₂.

Названий Національний план дій інтегрує державну екологічну політику у загальноєвропейський Зелений курс та забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України за Паризькою угодою. Він закладає правове підґрунтя для переходу від концентрованої вуглецевої генерації до розподіленої «зеленої» енергосистеми, що одночасно вирішує завдання кліматичної нейтральності та підвищує стійкість інфраструктури в умовах повоєнного відновлення. Окрім того, План стимулює розвиток ринку біопалива та децентралізованих технологій відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ). Доцільно наголосити, що розвиток та експлуатація відновлюваних джерел енергії становлять один із пріоритетних векторів державної енергетичної політики України. Даний напрям орієнтований на раціональне заміщення й заощадження традиційних викопних паливно-енергетичних ресурсів, мінімізацію антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище та запобігання дестабілізації кліматичної системи. Поряд із цим, інтенсифікація використання ВДЕ є стратегічним інструментом забезпечення енергетичного суверенітету, автономії та комплексної енергетичної безпеки держави.

У документі констатовано, що «збройна агресія російської федерації проти України має значний негативний вплив на енергетичну галузь України. Цілеспрямовані ракетні удари та атаки безпілотними літальними апаратами на об'єкти критичної енергетичної інфраструктури призвели до виникнення дефіциту генеруючих та розподільчих потужностей, наслідком чого періодично вимушено обмежується електропостачання значної кількості споживачів». Негативного впливу зазнало й функціонування галузі відновлюваної енергетики. Так, станом на початок 2022 року загальний обсяг встановленої потужності об'єктів відновлюваної електроенергетики за «зеленим» тарифом становив більше 9,5 ГВт, а обсяг інвестицій в галузь понад 12 млрд. доларів США. Унаслідок вторгнення

російської федерації на територію України у 2022 році було окуповано близько 25% встановленої потужності відновлюваної енергетики. Крім цього, внаслідок цілеспрямованої збройної агресії регулярно виводяться з ладу об'єкти генерації та розподілу електроенергії за допомогою ВДЕ.

Визначальним для нашого дослідження є прийняття у жовтні 2024 року Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики», який принципів національної кліматичної політики визначено впровадження кліматичного порядку денного в усі галузі економіки, сфери державного управління, а також у документи планування державного та місцевого рівнів, які врегульовують питання повоєнного відновлення України з метою ефективного подолання наслідків збройної агресії російської федерації.

Відзначимо, що, по суті, це є першим рамковим нормативним актом в сфері протидії негативним змінам клімату. Важливим для розвитку правового регулювання вважаємо нормативне закріплення термінологічного апарату з питань, що стосуються клімату, що дозволяє в подальшому уніфікувати тлумачення понять та використання декількох назв для одного явища. Цим законом встановлено, що державна кліматична політика має на меті досягнення кліматичної нейтральності України до 2050 року, забезпечення пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, низьковуглецевого та сталого розвитку, екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки України. Проміжною ціллю зафіксовано зменшення обсягів емісії парникових газів як мінімум на 65% до 2030 року відповідно до рівня 1990 року. Нормативним актом закріплено основні засади державного регулювання та управління в цій сфері, основні засади наукового забезпечення, а також механізми та інструменти для досягнення цілей державної кліматичної політики. Водночас, слід констатувати, що його норми мають здебільшого характер м'якого права і не передбачають механізмів відповідальності за його невиконання.

У грудні 2024 року під час форуму «Україна на COP29: досягнення, виклики, перспективи» відбулася національна презентація основних елементів оновленої довгострокової Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. Заступниця Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Вікторія Киреева відзначила, що представлена стратегія стане важливим кроком та інструментарієм для зеленого переходу України. «Оновлена СНВР повністю відповідає кліматичним цілям ЄС і Паризькій угоді, що підкреслює належність України до спільноти прогресивних країн, що активно борються зі змінами клімату». 18 листопада 2024 року основні елементи цієї стратегії були репрезентовані на 29-й Конференції ООН зі зміни клімату.¹⁹

¹⁹ ПРООН допомагає уряду України розробити оновлену Стратегію низьковуглецевого розвитку до 2050 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/proon-dopomahaye>

29 жовтня 2025 р. Кабінет Міністрів України схвалив Другий Національно визначений внесок (далі – НВВ) до Паризької угоди²⁰, фактично оновивши стратегію низьковуглецевого розвитку від 2018 року. Він передбачає скорочення викидів більш ніж на 65% від рівня 1990 року до 2035 року. «Оновлена Стратегія формує чіткий, науково обґрунтований курс для трансформації української економіки у напрямку сталого розвитку. В умовах повоєнного відновлення та одночасного вектору до євроінтеграції саме ця Стратегія забезпечує узгодженість державної політики із зобов'язаннями за Паризькою угодою, з новим НВВ та з вимогами європейських кліматичних норм»²¹.

У Стратегії комплексно оцінено обсяг інвестицій, необхідних для досягнення цілей, та визначено джерела їх фінансування, зокрема інструменти «зеленого фінансування» та механізми Паризької угоди. Наразі Мінекономіки впроваджує відповідний інструментарій для декарбонізації промисловості та забезпечення доступу до міжнародних фондів через запуск національної системи торгівлі викидами й ринкових механізмів статті 6 Паризької угоди.

Названа стратегія наразі є базовим документом державного планування рамкового характеру, який трансформує декларативні кліматичні наміри у чітку систему правових орієнтирів. Як акт «м'якого права», вона реалізує інтеграційну функцію, зобов'язуючи органи державної влади узгоджувати секторальне регулювання в енергетиці, промисловості, транспорті та аграрному секторі із вектором на декарбонізацію та метою досягнення кліматичної нейтральності. Окрім цього, Стратегія закладає нормативне підґрунтя для переходу від суто адміністративних заборон до ринкових інструментів контролю за емісією, зокрема через оптимізацію екологічного податку на викиди CO₂ та створення правових передумов для запуску національної системи торгівлі викидами.

Для потреб покриття витрат на впровадження енергоефективних заходів суб'єкти господарювання можуть звернутися за підтримкою до Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації. Фонд створений у 2023 році (доповнення до Бюджетного кодексу України, внесені Законом

uryadu-ukrayiny-rozrobyty-onovlenu-stratehiyu-nyzkovuhletsevoho-rozvytku-do-2050-roku (дата звернення – 08.06.2026)

²⁰ Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://me.gov.ua/view/ba4565a8-544b-4c90-af84-49b2b718f629> (дата звернення – 08.06.2026)

²¹ МРГ з питань координації подолання наслідків зміни клімату схвалила оновлену Довгострокову стратегію низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/7d3266ad-bc03-422c-b9b3-860e9cc595d3?lang=uk-UA&title=MrgZPitanKoordinatsiiPodolanniaNaslidkivZminiKlimatuSkhvalilaOnovlenuDovgostrokuStrategiiuNizkovugletsevogoRozvitkuUkrainiDo2050-Roku> (дата звернення – 10.06.2026)

України № 3035-IX від 11 квітня 2023 р.) та розпочав свою діяльність у 2024 році (постанова КМУ від 21 червня 2024 р. № 761).

3. Заходи запобігання змінам клімату за законодавством України

Наступним вважаємо за доцільне проаналізувати нормативне регулювання впровадження заходів, спрямованих на запобігання зміні клімату та відображення у нормах матеріального права положень документів державного планування. На жаль, в Україні клімат поки не визнається самостійним об'єктом правової охорони. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» лише в 2025 році з'явилися окремі положення щодо запобігання зміні клімату.

Певне регулювання діяльності, що впливає на зміну клімату, міститься лише в Законі України «Про охорону атмосферного повітря». Одна з його статей зобов'язує юридичних та фізичних осіб забезпечити поступове скорочення, а в подальшому – повне припинення виробництва та використання озоноруйнівних хімічних речовин, а також вживати заходів для мінімізації емісії сполук, накопичення яких в атмосфері призводить до негативних кліматичних змін. У деяких інших законах лише згадується слово «клімат» без будь-яких додаткових правових механізмів боротьби зі зміною клімату. Наприклад, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» визначено, що вплив на довкілля пов'язано з будь-якими наслідками планованої діяльності, у тому числі кліматичними (ст. 1), а Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» наслідки для навколишнього середовища визначено як ймовірні наслідки для клімату як складову впливу на довкілля.

Окрема група нормативних актів спрямована на врегулювання діяльності, яка пов'язана з озоноруйнівними речовинами та парниковими газами: з їх продукуванням та обліком.

Так, Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами» визначає, що проводити операції з контрольованими речовинами мають право лише фізичні особи-підприємці або юридичні особи, які набули статусу оператора контрольованих речовин шляхом внесення до відповідного реєстру. Закон покладає на операторів контрольованих речовин низку чітких екологічних та організаційних обов'язків, спрямованих на запобігання зміні клімату та захист озонового шару. У межах своєї діяльності суб'єкти господарювання зобов'язані впроваджувати заходи для зниження обсягів споживання контрольованих речовин, орієнтуючись на перелік, затверджений Міндовкілля. Даний нормативний акт суворо забороняє неконтрольовані викиди вказаних речовин в атмосферне повітря, вимагаючи від операторів забезпечувати їх

оперативне збирання й ізольоване зберігання в герметичних ємностях для подальшого відновлення (ресайклінгу) або безпечного знищення.

З метою забезпечення прозорості ринку та інформування споживачів, суб'єкти господарювання зобов'язані маркувати обладнання та товари, а також зазначати в супровідних інструкціях точні дані про потенціал глобального потепління та озоноруйнівну спроможність речовин ще до моменту їх імпорту, експорту чи продажу.

Водночас, виробництво контрольованих речовин (перелік цих речовин наведено у додатках до закону) в Україні заборонено. Під заборону потрапляє також вивільнення таких речовин у довкілля. У разі виявлення такого інциденту, оператори контрольованих речовин зобов'язані забезпечити негайне усунення витоку речовин протягом не більше 14 днів.

Особлива увага в законі приділяється кадровому забезпеченню та технічному контролю: оператори мають організовувати регулярне навчання та сертифікацію власного персоналу, а до проведення обов'язкових перевірок обладнання на предмет витоків залучати виключно фахівців із підтвердженою кваліфікацією. Крім цього, правовий режим роботи з контрольованими речовинами передбачає суворий внутрішній облік усіх операцій та регулярне подання звітності до уповноважених державних органів, що дозволяє забезпечити повну простежуваність обігу екологічно небезпечних газів.

В той же день, що і вищеописаний (12 грудня 2019), був прийнятий Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів». Він є черговим кроком на шляху імплементації *acquis communautaire* та розроблений з метою імплементації Директиви 2003/87/ЄС. Законом визначено основні принципи і у цій сфері, а також запроваджено Єдиний реєстр з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів. Зазначений реєстр ведеться державною мовою і функціонує для централізованого збирання, накопичення, зберігання, обробки та обліку даних, а також документів, згенерованих програмними засобами системи на виконання законодавства у сфері МЗВ та завантажених користувачами через електронні кабінети відповідно до затверджених в установленому порядку процедур.

Ведення реєстру, а також технічне, технологічне та програмне забезпечення його роботи, захист і збереження відомостей, які містяться у ньому, покладається на держателя та технічного адміністратора Єдиного реєстру – Міндовкілля (наказ Міндовкілля від 8 червня 2021 року № 370).

КМУ затверджує перелік видів діяльності, в результаті провадження яких викиди парникових газів підлягають моніторингу, звітності та верифікації (далі – МЗВ) (постанова КМУ від 23 вересня 2020 року № 880). Установки, з яких здійснюються викиди парникових газів у результаті

провадження таких видів діяльності, підлягають реєстрації в Єдиному реєстрі.

Закон регулює три послідовні етапи роботи з викидами великих промислових об'єктів (установок).

1. Моніторинг. На початковому етапі, згідно зі статтею 11 зазначеного Закону, кожен суб'єкт господарювання, чиї виробничі потужності підпадають під затверджений державою перелік, зобов'язаний розробити індивідуальний план моніторингу. Цей документ детально визначає методику збору первинних даних, специфіку розрахунків або прямих вимірювань обсягів емісії, після чого він подається в електронній формі на затвердження до Міндовкілля через Єдиний державний реєстр МЗВ. Протягом усього календарного року оператор здійснює безпосередній моніторинг відповідно до Порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України, що передбачає щоденний облік використаного палива, сировини та аналіз вмісту вуглецю у виробничих процесах.

2. Звітність. Після завершення звітного періоду оператор складає підсумковий звіт про викиди парникових газів, який, відповідно до статті 12 Закону, підлягає обов'язковій незалежній перевірці. На основі зібраних даних складається офіційний річний звіт за єдиною державною формою.

3. Верифікація. Процедура верифікації проводить акредитована особа – верифікатор, яка оцінює точність проведених розрахунків, здійснює візит на виробничий майданчик та видає офіційний верифікаційний висновок. Фінальним етапом є подання верифікованого звіту разом із позитивним висновком експерта до Міндовкілля через електронний реєстр у встановлені законом терміни.

Головна мета процедур, запроваджених цим законом, – отримати точні, перевірені та прозорі дані щодо викидів парникових газів. Адже допоки на рівні держави не зафіксовані реальні обсяги викидів – не можливо впроваджувати квоти чи екологічні штрафи європейського зразка.

На виконання цього закону 23 вересня 2020 року КМУ затвердив Порядок здійснення моніторингу та звітності щодо викидів парникових газів (постанова від 23.09.2020 № 960). Цей нормативний акт визначає, що оператор здійснює моніторинг та звітність щодо викидів парникових газів відповідно до вимог закону, цього Порядку та інших нормативно-правових актів у сфері МЗВ. Принципами здійснення моніторингу та звітності є повнота, узгодженість та співставність у часі, прозорість, точність, достовірність, постійне вдосконалення.

Відповідно до порядку, звітність та моніторинг повинні бути максимально повними та включати викиди всіх газів, які продукуються в результаті ведення відповідного виду діяльності, від технологічних процесів та спалювання з усіх точок викидів відповідних речовин та від усіх матеріальних потоків, які відносяться до відповідного виду діяльності.

Повнота має досягатися за рахунок недопущення подвійного обліку викидів парникових газів та вжиття адекватних заходів для запобігання відсутності відомостей про викиди парникових газів протягом звітного періоду.

Процедури моніторингу та звітності щодо емісії парникових газів мають відповідати принципам узгодженості й часової співставності. Для дотримання цих вимог оператор зобов'язаний застосовувати уніфіковані методики моніторингу та сталі набори вихідних даних. Безпосередній моніторинг за викидами парникових газів здійснюється оператором у суворій відповідності до затвердженого Мінекономіки плану моніторингу.

3 лютого 2021 року Міндовкілля затвердило Порядок державної реєстрації установок у Єдиному реєстрі з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів (наказ № 75). Дія цього Порядку поширюється на операторів установок, на яких провадиться один або більше видів діяльності, які входять до Переліку видів діяльності, викиди парникових газів в результаті провадження яких підлягають моніторингу, звітності та верифікації. До такого переліку, серед іншого, належать, переробка нафти, виробництво чавуну або сталі, виробництво вапна, азотної кислоти, аміаку тощо.

Варто відзначити, що повномасштабне вторгнення мало свій негативний вплив і на реалізацію процедур МЗВ. Так, у 2022 році обов'язковість системи МЗВ фактично була поставлена на паузу. Загалом, динаміку виконання закону можна розділити на два етапи.

Етап 1. 2022-2024 роки, який умовно можна назвати «пільговий період». Одразу після введення воєнного стану на рівні держави були зняті жорсткі регуляторні вимоги. Метою таких рішень було зменшення тиску на бізнес. Звітування та моніторинг перевели на добровільну основу. Більшість підприємств зупинили процес верифікації через брак коштів, руйнування потужностей, безпекові ризики чи окупацію територій. Офіційна звітність за 2021, 2022 та 2023 роки офіційно визнана необов'язковою.

Етап 2: Відновлення обов'язковості процедур (з 2025 р.). Цей етап започатковано в результаті прийняття Закону № 4187-IX, який набрав чинності з 1 лютого 2025 року. Цей нормативний акт повністю відновив обов'язковий моніторинг, звітність та верифікацію. Відтак, суб'єкти господарювання, що підпадали під вимоги (переважно велика енергетика та важка промисловість), зобов'язані подати повністю верифікований звіт за 2024 рік. Дедлайн для подачі було встановлено до 31 грудня 2025 року, щоб бізнес встиг адаптуватися до воєнних реалій.

Слід зазначити, що сучасне екологічне законодавство враховує виклики воєнного стану, тому підприємства, чії потужності були фізично зруйновані, законсервовані, розташовані в зоні активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, законодавчо звільнені від обов'язку здійснювати моніторинг та звітувати перед уповноваженими державними

органами, тоді як для стабільно працюючих підприємств у тилкових регіонах ця процедура є повністю обов'язковою.

Відомо, що для того, щоб норма закону виконувалась, далеко не завжди достатньою є суто її наявність. Здебільшого, для неухильного виконання встановлених законом вимог, необхідними є належний контроль та притягнення до юридичної відповідальності.

Законом України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» внесено доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, введено такий склад правопорушення як «порушення оператором установки вимог законодавства у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» (стаття 91-6) та «порушення верифікатором процедур верифікації звіту оператора про викиди парникових газів» (стаття 172-1-2). Санкції цих статей передбачають відповідальність у вигляді штрафу від п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік в залежності від кваліфікуючих обставин.

У грудні 2019 року було прийнято, а в червні 2020 року введено в дію Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами». Озоноруйнівні речовини та фторовмісні парникові гази віднесені до категорії «контрольовані речовини». Законом заборонено виробництво контрольованих речовин та визначено основні принципи їх імпорту в Україну. Право на здійснення операцій з підконтрольними речовинами надано лише особам, які внесені до Єдиного державного реєстру операторів підконтрольних речовин. Зазначені особи зобов'язані вживати заходів щодо зменшення споживання підконтрольних речовин, запобігання викидам підконтрольних речовин в атмосферне повітря, забезпечити своєчасний збір і зберігання в герметичній тарі підконтрольних речовин для переробки або утилізації. З червня 2021 року маркування продуктів, які містять або використовують контрольовані речовини, є обов'язковим. Додаток до закону містить перелік контрольованих речовин, їхній озоноруйнівний потенціал та потенціал глобального потепління.

Важливим з точки зору запобігання змінам клімату, на нашу думку, є й блок нормативних актів, яким врегульовано альтернативну енергетику та альтернативні види палива.

Зупинимо свою увагу на Законі України «Про альтернативні види палива». На виконання вимог угоди про асоціацію та з метою адаптації українського законодавства ЄС до Закону України у 2016 році до нього були внесені зміни, спрямовані на спрощення умов провадження підприємницької діяльності у сфері виробництва біологічних видів палива. Зокрема, скасовано вимоги до державного реєстру та суб'єктів

господарювання, які здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва, зберігання та впровадження рідкого біологічного палива та біогазу.

Варто відзначити, що цей закон покликаний стати ефективним інструментом кліматичної мітигації через системне витіснення викопного палива з енергетичного та транспортного секторів економіки країни. Роль цього акта у запобіганні зміні клімату виявляється насамперед у створенні правових та економічних умов для переходу до вуглецево-нейтральних технологій. Завдяки законодавчому врегулюванню використання різних видів біопалива (біогазу, біоетанолу, біодизелю та твердої біомаси), спалювання яких не збільшує загальний обсяг парникових газів в атмосфері. Закон закладає підвалини для декарбонізації тепло- та електрогенерації.

Важливим кроком у розвитку кліматичного законодавства стало інтегрування у 2023 році у правове поле відновлюваного водню та синтетичного палива, які розглядаються як перспективна заміна природного газу для найбільш енергоємних галузей важкої промисловості.

Особливе значення в контексті протидії кліматичним змінам має правове регулювання транспортного сектору, який традиційно є одним із найбільших джерел антропогенного забруднення. У межах гармонізації екологічного законодавства України з вимогами Директиви ЄС про відновлювані джерела енергії були впроваджені обов'язкові екологічні квоти, що зобов'язують нафтотрейдерів додавати певну частку рідкого біопалива до традиційного моторного пального. Такі заходи покликані забезпечити планомірне та прогнозоване зниження викидів парникових газів автомобільним транспортом.

Використання біопалива замість звичайного нафтового бензину допомагає знизити загальний рівень парникових газів. Біопаливо вважається вуглецево-нейтральним, оскільки, при його згоранні, у повітря виділяється рівно стільки вуглекислого газу, скільки рослини встигли поглинути з атмосфери під час свого росту, завдяки чому не порушується природний баланс²².

Важливо звернути увагу і на новації 2024 року. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язковості використання рідкого біопалива (біокомпонентів) у галузі транспорту» став важливим інструментом у боротьбі за збереження клімату та зменшення шкідливих викидів в атмосферу. Він зобов'язує мережі автозаправних станцій додавати до пального певну частку біоетанолу. До цього додавання екологічних компонентів було добровільною справою кожного виробника, через що ринок користувався здебільшого звичайними нафтопродуктами.

²² Що таке біоетанольне паливо і які його переваги? URL: <https://surl.li/yajctn> (дата звернення – 09.06.2026)

Звертаємо увагу на те, що нормативні вимоги щодо відносного обсягу біопалива у бензині постійно змінюються. Так, відповідно до вимог закону від 2024 року (№ 3769-IX від 4.06.2024) з 1 травня 2025 року у всіх видах бензину автомобільного, який реалізується на території України, крім бензину з октановим числом 98 і вище та для пального, яке поставляється для потреб Міноборони та державного матеріального резерву, вміст біопалива мав становити не менше 5%. У лютому 2026 року були внесені доповнення (закон № 4777-IX 10.02.2026), відповідно до яких вимоги посилились і з 1 липня 2026 року вміст біопалива заплановано підняти до 7%.

Водночас, як свідчать експерти, на сьогодні (кінець травня 2026) проведення заходів державного нагляду (контролю) та державного ринкового нагляду щодо дотримання паливними ритейлерами вимог законодавства про біокомпоненти є юридично неможливим через відсутність належного нормативно-правового механізму²³. Відповідно до чинного законодавства, будь-який захід контролю здійснюється виключно на підставі та в межах уніфікованих форм актів, що містять вичерпний перелік питань для перевірки суб'єктів господарювання. Наразі Закон України «Про альтернативні види палива» не включено до переліку нормативно-правових актів, на підставі яких формуються зазначені контрольні питання. З огляду на це, органи державного нагляду позбавлені правових підстав та процесуальних інструментів для перевірки дотримання вимог щодо обов'язкового вмісту біоетанолу, а також для фіксації відповідних правопорушень у направленнях на перевірку.

Як слушно зазначають науковці та практики, енергетичний сектор є як основним джерелом викидів парникових газів, так і ключовим напрямком боротьби зі зміною клімату через розширення використання відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності. Досягнення цілей Паризької угоди вимагає глибокої енергетичної трансформації у напрямку низьковуглецевої економічної моделі.

Унаслідок енергетичної кризи, спричиненої повномасштабною агресією Росії проти України у 2022 році, Європейський Союз створив багаторівневу систему реагування, в основі якої лежить взаємодія між Регламентом (ЄС) № 2018/1999 про управління Енергетичним союзом та кліматичними заходами, антикризовим планом REPowerEU та структурним пакетом «Fit for 55». Ця послідовність відображає логіку європейського управління енергетикою та кліматом: спочатку інституційна база, потім надзвичайні заходи і, нарешті, довгострокові структурні реформи. Регламент (ЄС) 2018/1999 про управління Енергетичним союзом та кліматичні дії встановлює інституційну архітектуру, згідно з якою визначаються вимоги до розробки Національних енергетичних та кліматичних планів (NECP). Цей акт ЄС об'єднує попередні розрізнені

²³ Як український ринок бензину готується до біоетанольної програми 2.0 з 1 липня. URL: <https://www.nefterynok.info/novosti/yak-ukrainskiy-rinok-benzinu-gotutsya-do-bioetanolnoi-programi-20-z-1-lipnya> (дата звернення – 09.06.2026)

зобов'язання щодо кліматичного та енергетичного планування, згідно з якими держави-члени зобов'язані готувати та регулярно оновлювати національні енергетичні плани на 10 років²⁴.

Для цілей нашого дослідження вважаємо за доцільне проаналізувати зміст окремих положень Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Він є фундаментальним правовим інструментом декарбонізації національної економіки та безпосередньо спрямований на виконання міжнародних кліматичних зобов'язань України в межах Паризької угоди. Аналіз положень цього закону дає можливість визначити його ключові механізми, які мають безпосередній превентивний вплив на процеси глобальної зміни клімату шляхом трансформації енергетичного сектору. Закон закріплює пріоритетність розвитку відновлюваної енергетики, визначаючи правові, економічні та організаційні засади використання енергії сонця, вітру, геотермальних джерел, гідроенергії та біомаси. Встановлення державою чіткого курсу на поступове заміщення викопного палива (вугілля, газу та нафтопродуктів) альтернативними джерелами створює правове підґрунтя для зниження вуглецевої місткості промислового виробництва.

Військова агресія російської федерації та систематичні удари по об'єктам енергогенерації, трансформації та транспортування зумовили зміни та окремі вдосконалення механізмів закону, змістивши акцент із суто екологічних цілей на забезпечення національної безпеки та стійкості енергосистеми. Цей баланс реалізовано за такими наступними напрямками.

Стимулювання децентралізації генерації. Традиційна екологічна доцільність підтримки відновлюваних джерел енергії трансформувалася в інструмент захисту критичної інфраструктури. Законодавче стимулювання будівництва розподілених об'єктів (локальних сонячних, вітрових та біогазових установок) безпосередньо біля споживачів забезпечує автономність регіонів. Водночас з точки зору збереження стану довкілля, це мінімізує необхідність відбудови екологічно брудних вугільних ТЕС.

Трансформація моделей ринкової підтримки. З метою стабілізації енергоринку та зменшення навантаження на державний бюджет в умовах руйнування інфраструктури відновлювальних джерел енергії, законодавець запровадив механізм Net Billing замість класичного «зеленого тарифу». За умовами «зеленого тарифу» суб'єкт продавав усю згенеровану електроенергію за фіксованою ціною, а для власних потреб купував за стандартним тарифом. Різниця і була заробітком. Оновлена модель взаємодії держави і власника альтернативного джерела енергії дозволяє споживачам постачати надлишки чистої енергії в мережу за ринковими цінами, тобто спочатку згенерована енергія покриває потреби господарства

²⁴ Bratko I. Anti-Crisis Instruments of The Eu's Climate Law in Response to the War in Ukraine. *Actual Problems of International Relations*. 2025. № 1. 116-122. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2025.165.1.116-122> (дата звернення – 09.06.2026)

і аж потім її надлишок передається в мережу. Це зберігає інвестиційний потенціал декарбонізації та запобігає фінансовому дефолту галузі. Водночас, як стверджують практики, наразі існують деякі проблеми з реалізацією цього механізму.

Оптимізація дозвільних та процесуальних процедур. Для оперативного заміщення втрачених потужностей було спрощено порядок ліцензування, землевідведення та приєднання об'єктів альтернативної енергетики (зокрема когенераційних та біомасових установок) до мереж. Це забезпечило швидку інтеграцію нових безвуглецевих об'єктів в енергосистему за спрощеною юридичною процедурою.

Стимулювання розвитку розподіленої генерації та використання відновлюваних джерел на рівні кінцевих споживачів (зокрема, домогосподарств і малих підприємств) є, на нашу думку, важливим кліматорегулюючим аспектом закону. Це мінімізує технологічні втрати енергії в магістральних та розподільчих мережах, підвищуючи загальну енергоефективність системи та опосередковано зменшуючи потребу в додатковому спалюванні палива. Окрім того, законодавче врегулювання сфери використання біомаси та біогазу забезпечує утилізацію органічних відходів аграрного сектору, що запобігає неконтрольованому виділенню метану у процесі їхнього гниття, посилюючи загальний екологічний ефект.

Окремо в контексті запобігання змінам клімату варто звернути увагу на блок правового регулювання присвячено питанням енергетичної ефективності. Закон України від 22 червня 2017 року «Про енергетичну ефективність будівель», прийнятий відповідно до Директиви 2010/31/ЄС, запровадив сертифікацію енергетичної ефективності будівель. Вона проводиться для об'єктів будівництва та існуючих будівель з метою оцінки відповідності енергетичної ефективності встановленим мінімальним вимогам до енергетичної ефективності будівель та надання рекомендацій щодо підвищення рівня енергетичної ефективності будівлі. З метою підтримки заходів з енергозбереження у 2017 році було створено Фонд енергоефективності.

21 жовтня 2021 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про енергетичну ефективність». Цей нормативний акт спрямований на імплементацію *acquis communautaire* Європейського Союзу у відповідній сфері. Він запроваджує механізми посилення енергетичної безпеки, збереження первинних енергетичних ресурсів, скорочення викидів парникових газів, зменшення енергетичної бідності та забезпечення сталого економічного розвитку. Значна увага у законі приділена економічному стимулюванню енергоефективності у сферах передачі та розподілу електричної енергії, транспортування та розподілу природного газу, а також теплопостачання. Сформульовано основні засади стимулювання споживачів до впровадження енергоефективних заходів.

Попри військову агресію зі сторони російської федерації, Україна продовжила вдосконалювати законодавство у сфері енергоефективності.

Зокрема, нормативно закріплено правовий інструментарій декарбонізації через імплементацію базових термінів та стандартів кліматичного права ЄС у національне законодавство. Ключовою новелою стало створення у 2024 році Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації поряд із вже існуючим Державним фондом енергоефективності. Новостворений фонд що забезпечує цільове спрямування коштів від екологічного податку за викиди двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення. Кошти фонду можуть спрямовуватися на фінансове забезпечення заходів, стратегічних документів і публічних інвестиційних проєктів у сферах енергоефективності, розвитку відновлюваних джерел енергії, впровадження альтернативних видів палива та декарбонізації економіки. Окрім цього, фінансування передбачає підтримку ринкових інструментів, включаючи кредитування, лізинг, факторинг, енергосервіс і гарантування екологічних заходів тощо. Окремим напрямом бюджетних видатків є обслуговування та виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою для підготовки й реалізації публічних інвестиційних проєктів у сфері чистої енергетики та зниження вуглецевого сліду.

Окрім того, змінами 2024 року було запроваджено обов'язкове місцеве енергетичне планування для громад та інтеграцію показників скорочення парникових газів у процедури обов'язкового енергетичного аудиту суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження особливостей становлення та розвитку кліматичного законодавства України в контексті євроінтеграції можемо сформулювати наступні висновки.

Констатовано, що на сучасному етапі кліматична безпека трансформувалася із суто екологічної проблеми у фундаментальну складову системи міжнародної безпеки, сталого розвитку та реалізації прав людини. Правове регулювання у цій сфері вимагає системного переходу від декларативних екологічних намірів до жорстких регуляторних та адміністративно-правових інструментів декарбонізації. Особливої гостроти цей процес набуває для України, де збройна агресія російської федерації завдає непоправної шкоди екосистемам через масивні викиди парникових газів від детонації боєприпасів та руйнування промислової інфраструктури, що прямо дестабілізує кліматичну систему й потребує правового осмислення в контексті повоєнного «зеленого відновлення».

Аналіз нормативних актів Європейського Союзу дозволяє зробити висновок про те, що політика ЄС спрямована на розробку заходів щодо сталого розвитку та спільну відповідальність країн за стан навколишнього середовища. Правове регулювання можуть бути поділені на те, що створює передумови кліматичної нейтральності, та те, що безпосередньо її забезпечує. Ключовою тенденцією права ЄС є взаємозв'язок і

взаємодоповнення кліматичного та енергетичного законодавства, де стимулювання відновлюваних джерел енергії та декарбонізація розглядаються як взаємопов'язані та взаємозалежні правові інститути.

Під впливом Угоди про асоціацію з ЄС та міжнародних зобов'язань за Паризькою угодою, законодавство України здійснило помітний крок уперед від фрагментарних згадок клімату в галузевих законах до початку формування окремого правового інституту. Важливими етапами цього процесу стало послідовне ухвалення документів стратегічного державного планування та нормативних актів, спрямованих на реалізацію державної кліматичної політики. Важливими етапами цього процесу стало послідовне ухвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату до 2035 року, Національного плану дій з відновлюваної енергетики до 2030 року, оновленої Другим НБВ Стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року, а також запуск Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації як фінансово-правового інструменту підтримки екологічних заходів. Не можемо обійти увагою й прийняття законів України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» та «Про основні засади державної кліматичної політики». Останній, фактично став першим рамковим нормативним актом в сфері протидії негативним змінам клімату в нашій державі.

Водночас, потрібно погодитись із тезою Балюк Г.І. та Власенко Ю.Л. про те, що «незважаючи на прийняття стратегічних документів і спеціального законодавства, правовий режим клімату як об'єкта еколого-правової охорони залишається фрагментарним і потребує концептуального уточнення».²⁵ Наразі більшість законодавчих норм мають характер «м'якого права», носять переважно декларативно-організаційний характер і не містять дієвих механізмів юридичної відповідальності за їх невиконання (є фрагментарні норми в КУпАП з досить невисокими санкціями). Окрему увагу привертає неможливість проведення заходів державного контролю у цій сфері через прогалини у правовому регулюванні.

Крім того, в Україні клімат досі не отримав статусу самостійного об'єкта безпосередньої правової охорони у базовому Законі «Про охорону навколишнього природного середовища», залишаючись інтегрованим у загальний режим охорони атмосферного повітря.

АНОТАЦІЯ

У роботі проведено комплексний теоретико-правовий аналіз формування та розвитку правового режиму охорони клімату в Україні крізь

²⁵ Балюк Г.І., Власенко Ю.Л. Формування правового режиму клімату в Україні: імплементація європейських та міжнародних стандартів. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2026, № 2.2. С. 14. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.1> (дата звернення – 06.06.2026)

призму євроінтеграційних процесів та глобальних безпекових викликів. Особливу увагу приділено дослідженню заходів, які вживаються державою задля мінімізації руйнівного впливу збройної агресії російської федерації на екосистему та кліматичну систему (зокрема внаслідок масштабних емісій парникових газів і забруднення атмосферного повітря).

Констатовано трансформацію кліматичної безпеки у фундаментальну складову міжнародної безпеки, що в національному вимірі потребує переходу від декларативних екологічних намірів до жорстких правових інструментів декарбонізації, особливо в контексті подолання наслідків збройної агресії російської федерації та повоєнного «зеленого відновлення».

Автором детально проаналізовано структуру кліматичного права Європейського Союзу, запропоновано класифікацію його нормативного масиву на акти, що створюють передумови кліматичної нейтральності, та акти, що безпосередньо її забезпечують.

Крізь призму цілей Паризької угоди верифіковано пріоритетні вектори вітчизняної енергетичної політики, орієнтовані на інтенсифікацію використання відновлюваних джерел енергії та зміцнення енергетичної незалежності держави.

У роботі значну увагу приділено аналізу державних програм і стратегій з питань охорони клімату та дотичних галузей. Детально досліджено норми законодавства України у цій сфері. Виявлено ключові недоліки вітчизняного регулювання, серед яких відзначено переважно декларативний характер багатьох нормативних положень та відсутність ефективних механізмів юридичної відповідальності.

Література

1. Балюк Г.І., Власенко Ю.Л. Формування правового режиму клімату в Україні: імплементація європейських та міжнародних стандартів. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2026, № 2.2. С. 13-20. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.1> (дата звернення – 06.06.2026)
2. Оверковська Т. К. Правові засади охорони клімату в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 145-151. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.22> (дата звернення – 06.06.2026)
3. Хімічне забруднення від бойових дій. URL: <https://lg.dei.gov.ua/post/1479> (дата звернення – 06.06.2026)
4. Voigt C. The Power of the Paris Agreement in International Climate Litigation. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 2023. Vol. 32, No. 2. P. 237–249. DOI: <https://doi.org/10.1111/reel.12514> (дата звернення – 06.06.2026)
5. Гетьман А.П., Лозо В.І. Правовий захист клімату Землі: історична динаміка, основні компоненти й перспективи розвитку Кіотського процесу. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 104-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2012_120_13 (дата звернення – 06.06.2026)

6. Малишева Н. Р. Етичні принципи – правові норми: діалектика взаємодії (роздуми в контексті прийняття Декларації етичних принципів, пов'язаних зі зміною клімату). *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 176-183. URL: <https://pravova-derzhava.org/pravova-derjava-issue-29-2018-176> (дата звернення – 06.06.2026)
7. Прохоренко К.А. Клімат як об'єкт еколого-правової охорони в Україні: автореф дис. канд.юрид.наук: 12.00.06. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2013. 16 с.
8. Кузнецова С.В. Становлення правового регулювання охорони клімату в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 64. С. 297-304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_44 (дата звернення – 06.06.2026)
9. Кузнецова С.В. Правові засади формування в Україні концепції низьковуглецевого зростання та охорони клімату. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 319-327. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2015_26_40 (дата звернення – 06.06.2026)
10. Романко С.М. Кліматичні стратегії міст як політико-правовий інструмент адаптації до зміни клімату. *Екологічне право*, 2016, №1-2, С. 119-121. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/38.pdf> (дата звернення – 06.06.2026)
11. Сушик О.В. Правова характеристика паризької угоди як основи формування національної політики протидії змінам клімату (кліматичної політики). *Нове українське право*. Вип. 4, 2021. С. 124–130. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.19> (дата звернення – 06.06.2026)
12. Ігнатенко І.В., Лейба Л.В. Правове регулювання просторового планування в контексті кліматичних змін. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025 № 2. С. 450-457. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.65> (дата звернення – 06.06.2026)
13. Ковбас І.В., Струтинська-Струк Л.В., Зетко Б.І. Адміністративно-правове регулювання питання кліматичної нейтральності у Європейському Союзі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. № 44. С. 399-408. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15482225> (дата звернення – 06.06.2026)
14. Прийнято Стратегію низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://legalhub.online/energetyka/pryjnyato-strategiyu-nyzkovugletseвого-rozvytku-ukrayiny-do-2050-roku/> (дата звернення – 06.06.2026)
15. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/LEDS_ua_last.pdf (дата звернення – 06.06.2026)
16. Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://me.gov.ua/download/ba4565a8-544b-4c90-af84-49b2b718f629/file.pdf> (дата звернення – 04.06.2026)

17. ПРООН допомагає уряду України розробити оновлену Стратегію низьковуглецевого розвитку до 2050 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/proon-dopomahaye-uryadu-ukrayiny-rozrobyty-onovlenu-stratchiyu-nyzkovuhletsevoho-rozvytku-do-2050-roku> (дата звернення – 08.06.2026)

18. Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://me.gov.ua/view/ba4565a8-544b-4c90-af84-49b2b718f629> (дата звернення – 08.06.2026)

19. МРГ з питань координації подолання наслідків зміни клімату схвалила оновлену Довгострокову стратегію низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/7d3266ad-bc03-422c-b9b3-860e9cc595d3?lang=uk-UA&title=MrgZPitanKoordinatsiiPodolanniaNaslidkivZminiKlimatuSkhvalilaOnovlenuDovgostrokovuStrategiiuNizkovugletsevogoRozvitkuUkrainiDo2050-Roku> (дата звернення – 10.06.2026)

20. Що таке біоетанольне паливо і які його переваги? URL: <https://surl.li/yaajctn> (дата звернення – 09.06.2026)

21. Як український ринок бензину готується до біоетанольної програми 2.0 з 1 липня. URL: <https://www.nefterynok.info/novosti/yak-ukrainskiy-rinok-benzinu-gotutsya-do-bioetanolnoi-programi-20-z-1-lipnya> (дата звернення – 09.06.2026)

22. Bratko I. Anti-Crisis Instruments of The Eu's Climate Law in Response to the War in Ukraine. *Actual Problems of International Relations*. 2025. № 1. 116-122. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2025.165.1.116-122> (дата звернення – 09.06.2026)

Information about the author:
Kozmuliak Kateryna Andriivna,

PhD (in Law),
Assistant Professor at the Department of Public Law
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
19, Universytetska str., Chernivtsi, 58012, Ukraine

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Колеснік Т. В., Кадала В. В., Гузенко О. П.

ВСТУП

Права людини є одним із ключових пріоритетів розвитку будь-якої сучасної держави та суспільства. Незалежно від умов функціонування країни людина виступає найціннішим пріоритетом держави. Тому забезпечення, реалізація та захист її прав виступає ключовим завданням країни. Україна функціонує в умовах збройного конфлікту, а, як наслідок, негативний вплив на процес забезпечення прав людини простежується на всіх етапах розвитку суспільства. Особливий вплив на життєздатність людини чинить соціально-економічна та гуманітарна сфера. Обґрунтованість цього твердження зумовлена тим, що в умовах затяжного збройного конфлікту окреслені сфери зазнають кардинальних трансформацій, безпосередньо впливаючи на життєдіяльність людини. Це породжує численні виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення економічної, соціальної та гуманітарної безпеки.

Актуальним для вирішення, в умовах воєнного конфлікту в Україні, залишається питання правових регламентацій принципу обмеження прав людини та контроль за його дотриманням. Необхідність впровадження зазначеного принципу виникає з потреби одночасного гарантування національної безпеки та збереження основних конституційних прав людини. Однак проблематичним аспектом системи впровадження обмежувальних заходів залишається питання допустимого рівня втручання країни в сферу прав людини. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у визначенні ключової ролі критеріїв законності, пропорційності та тимчасового характеру обмежень прав людини в надзвичайних умовах функціонування країни.

Взаємозв'язок соціально-економічної сфери та прав людини, в умовах воєнного конфлікту, набуває особливого значення. Таке твердження витікає з того, що мають місце значні порушення в питаннях забезпечення та захисту прав людини на: життя та недоторканість, працю та гідний дохід, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, доступну освіту тощо. Руйнується звичний ритм життя людини, знижується звичний рівень доходів для здійснення повноцінної життєдіяльності, суттєвих втрат зазнає інфраструктура через знищення або часткове руйнування житла та систем життєзабезпечення, зростає безробіття через вимушену міграцію у пошуках безпеки, що призводить до втрати робочих місць, а також порушується

доступ до базових соціальних послуг (безоплатної медицини та освіти). Зазначені факти порушення прав людини призводять до психологічного виснаження, стресу та зниження самооцінки власного розвитку в умовах постійних воєнних викликів.

Сьогодні, у межах правового режиму воєнного стану першочерговим завданням є забезпечення захисту прав осіб, які опинилися в епіцентрі збройного конфлікту, на основі засадничих принципів гуманітарного права. Практика повномасштабної війни в Україні засвідчує, що ключовими викликами у цій сфері є системні воєнні злочини країни-агресора як стосовно цивільного населення, що потерпає від обстрілів, так і у контексті протиправного поводження з військовополоненими. Водночас гостро постає проблема притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Чинні норми міжнародного гуманітарного права та наявні механізми покарання за їх порушення потребують суттєвого посилення та модернізації. Це зумовлено як сучасними реаліями ведення воєнних дій, так і нагальними безпековими потребами функціонування міжнародних гуманітарних місій.

Комплексне врегулювання окреслених проблем має відбуватися виключно на нормативно-правовому рівні з урахуванням релевантного досвіду провідних іноземних держав, а також країн, які зазнали або наразі зазнають деструктивного впливу збройних конфліктів. Додатково постає потреба у доктринальному переосмисленні сутності й функціонального призначення системи захисту прав людини в державі, що перебуває в умовах активних воєнних дій. Перегляду та модернізації підлягають фундаментальні принципи й функції механізмів забезпечення соціально-економічних прав особи та міжнародно-правових гарантій її гуманітарного захисту з метою оптимізації їхньої між інституційної взаємодії та гармонізації із сучасними безпековими викликами. Вищезазначене повною мірою обґрунтовує високу актуальність, теоретичну та практичну значущість обраного напряму дослідження.

1. Правові підстави обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту

Аспектам захисту прав людини присвячено чимало політичних дискусій, нормативно-правових актів і наукових досліджень, спрямованих на вирішення глобальних питань їх забезпечення та реалізації відповідно до потреб суспільства. Посилений інтерес до цієї проблематики зумовлений тісним взаємозв'язком між якістю людського капіталу та сталістю розвитку держави. Водночас в умовах збройного конфлікту забезпечення сталого розвитку зазнає суттєвих деструктивних впливів, що вимагає переосмислення меж та підстав обмеження прав людини заради збереження самої держави. Проте військова агресія радикально змінює цей баланс, адже

захист національної безпеки змушує державу вдаватися до тимчасових правових обмежень свобод громадян.

Водночас в умовах збройного конфлікту, який несе в собі ризик трансформації державного ладу в тоталітарну систему, саме захист гарантованих Конституцією України життя, гідності та базових свобод людини виступає надійним запобіжником та основою збереження національних інтересів.

Аналіз статті 64 Конституції України¹ свідчить про те, що в ній чітко визначено перелік прав і свобод людини, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, а саме: «...право на життя та повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на рівність та свободу світогляду і віросповідання, право на професійну правничу допомогу та презумпцію невинуватості». Проте важливо розуміти, що в умовах воєнного конфлікту, може бути запроваджено принцип пропорційності обмежень, який передбачає запровадження в державі спеціальних заходів безпеки для цивільного населення. Мається на увазі введення комендантської години, особливого режиму виїзду за кордон для різних категорій населення, посилення вимог до процедури перевірки документів та дотримання правил поведінки кожним громадянином країни в умовах спеціального режиму воєнного стану.

Необхідно звернути увагу на той факт, що впровадження пропорційності обмежень для населення можливо за умови дотримання принципу законності, з наданням достатньо змістовного обґрунтування щодо необхідності їх введення пропорційно фактичним воєнним загрозам. Окрім цього, одним із важливих правил запровадження обмежень виступає виконання державою зобов'язання щодо забезпечення захисту прав окремої особи, з урахуванням певного балансу у співставленні публічними інтересами в якості національної безпеки.

Правові та проблемні аспекти захисту прав людини досить активно досліджуються науковою спільнотою. Значна увага приділяється не лише наявності правового регламентування, а й проблемам, які виникають в системі дотримання, забезпечення та захисту прав людини, особливо в надзвичайних умовах функціонування держави. Так О.П. Андрущенко у дослідженнях розкрила питання концептуалізації, методології та футурології прав людини на перехресті цивілізацій², а М.А. Бурдоносова, Н.В. Заяць та В.І. Озель вивчали питання гарантії прав і свобод людини в

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.(редакція від 01.01.2020).URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.06.2026 року)

² Андрущенко О.П. Права людини на перехресті цивілізацій: концептуалізація, методологія та футурологія: монографія. Харків: Вид-во «Право», 2025. 208 с.

Україні у контексті сучасних викликів³. Натомість, М.А. Баламуш, Н.В. Ільєва, О.М. Миколенко присвятили монографічні дослідження механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина в публічному і приватному праві⁴. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації стали предметом дослідження А.М. Мерник⁵. Однак, попри значну увагу дослідників до правових механізмів захисту прав людини, особливо в період воєнного стану, низка питань залишається дискусійною та неоднозначною, що зумовлює необхідність проведення поглибленого аналізу. Ми погоджуємося з позицією Х.М. Маркович стосовно того, що «... права і свободи людини і громадянина є фундаментальними цінностями, які гарантують гідність, автономію та розвиток кожної особи»⁶. За результатами проведених досліджень науковець прийшов до висновку «...під час збройного конфлікту пріоритетність дотримання прав людини є не тільки ознакою високого рівня демократії та розвиненості суспільства, але й показником визнання особи як найвищої соціальної цінності та національного пріоритету».

Характерно, що в умовах воєнного стану в Україні проблемним залишається питання обґрунтованості та доцільності обмежень прав людини. Як зазначалося вище, ст.64 Конституції України деталізує та визначає ті права людини, котрі не можуть бути обмежені. Аналогічне за змістом положення міститься у статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме «...під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом»⁷. На підставі зазначеного можна дійти висновку, що збройний конфлікт становить пряму загрозу для життя та безпеки всіх

³ Гарантії прав і свобод людини в Україні у контексті сучасних викликів : монографія/ М.А. Бурдоносова, Н.В. Заяць Н.В., В.І. Озель. Київ: Алерта, 2025. 122 с.

⁴ Дослідження механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина в публічному і приватному праві: колективна монографія / М. А. Баламуш, Н. В. Ільєва, О. М. Миколенко та ін.; за заг. ред.: О. В. Гаран, О. І. Миколенко. Одеса: Фенікс, 2023. 300 с.

⁵ Мерник А. М. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації: монографія. Харків : Вид-во «Право», 2024. 456 с.

⁶ Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» 2023. С. 95-99. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>

⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ. Протокол від 04.11.1950. (редакція від 01.08.2021) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.06.2026 року)

членів українського суспільства, а отже, згадана норма Конвенції може слугувати правовим обґрунтуванням дій держави, яка змушена відступити від певних зобов'язань у сфері прав людини.

Обґрунтування необхідності запровадження конституційно-правових обмежень прав людини спирається на нормативні акти, що фіксують факт збройної агресії, яка становить безпосередню загрозу національній безпеці та інтересам держави. На нормативно-правовому рівні таким підтвердженням є Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»⁸ та Закон України «Про правовий режим воєнного стану»⁹.

Так, в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» чітко окреслено, що «...передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України права та свободи людини і громадянина можуть обмежуватись, а також можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану».

З урахуванням зазначеного, доцільним є встановлення чіткого тлумачення воєнного стану як понятійної категорії. Відповідь на це питання надає законодавець який в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан визначає як «...особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень».

Ми погоджуємося з думкою О.В. Білоскурської та М.Д. Федорчук стосовно того, що «...обмеження прав у воєнний період ґрунтується на принципах верховенства права, які визначають законність, обґрунтованість і контрольованість державного втручання». Науковці акцентують увагу на

⁸ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 04.06.2026)

⁹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 04.06.2026)

тому, що зазначені принципи «...деталізуються в національному праві й слугують критеріями оцінювання допустимості обмежень»¹⁰.

Вбачаємо за необхідне акцентувати увагу, на наявність викликів, які супроводжують процес обмеження прав людини, в умовах воєнного конфлікту в Україні. У цьому аспекті доцільно звернути увагу на дослідження В.М. Прилипка, Ю.Б. Курилюк та Д.П. Таран, які до складу ключових проблем зазначеного процесу включили «...нечіткість нормативних положень, колізії між нормативними актами, недостатній захист окремих груп населення, неоднакова практика застосування, ризики зловживань повноваженнями, обмежений доступ до ефективного захисту, недостатня інтеграція міжнародних стандартів». Вчені дійшли висновку, що «...виявлені проблеми утворюють взаємопов'язану систему викликів, що охоплює нормативний, інституційний та практичний рівні реалізації прав людини»¹¹.

Все окреслене дає підстави більш детально сфокусувати увагу на принципі обмеження прав людини, в умовах воєнного конфлікту, в якості понятійної категорії. При цьому, варто усвідомити, що дефініція «обмеження» використовується в контексті двох аспектів: для встановлення юридичних меж прав людини; для процесу обмеження прав людини.

Безперечно, що сегмент визначення юридичних меж прав людини є набагато ширшим так, як характеризується з позиції декількох компонентів:

- інтереси (потреби) людини, збалансовані з потребами суспільства;
- мораль, що домінує у відповідному суспільстві в певний час; мета певного права людини та відповідність їй правореалізаційної, правозабезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави.

В свою чергу, сегмент процесу обмеження прав людини має за мету інтерес національної безпеки та територіальної цілісності, а за базу правової регламентації щодо питання обмеження прав людини, котрі можуть установлюватися лише законами і у визначеному законодавством обсязі.

Як зазначає А.М. Мерник «...сьогодні питання щодо обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої уваги в контексті ідеї та практики правової державності»¹². Разом з тим, науковець

¹⁰ Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С.7–18.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802>

¹¹ Прилипка В.М., Курилюк Ю.Б., Таран Д.П. Конституційні обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану в Україні. Український політико-правовий дискурс, 2026. Випуск № 23.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20377188>

¹² Мерник А.М. До питання обмеження прав і свобод людини та громадянина інститутами державної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47. Том 1. С.14–17. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-1.3>

констатує той факт, що «...предметом постійного занепокоєння правозахисної спільноти є факти порушень прав і свобод людини не лише з боку інших осіб, а й безпосередньо державою».

Ми погоджуємося із твердженням І.В. Костенко та І.А. Семешук, що «...варто розрізняти безпосереднє обмеження прав, коли певні права забороняються або обмежуються законодавством, і обмеження у реалізації прав, коли можливість виконання права обмежується у певних умовах чи за обставин, визначених законом». Вітчизняні вчені уточнюють свою позицію стосовно того, що «...добровільні та примусові обмеження мають бути чітко визначені, а їх застосунок повинен відповідати вимогам закону та міжнародних стандартів прав людини»¹³.

На наш погляд принцип обмеження прав людини в умовах воєнного конфлікту варто розуміти як конституційно-правову норму, котра забезпечує дієвість юридичного механізму в умовах воєнного конфлікту, в питанні звуження прав людини, за умови дотримання вимог законності, легітимності мети, пропорційності, недискримінації, обмеження у часі, непорушності заборони застосування обмежень до встановлених правових норм, незмінність змісту, з метою захисту незалежності країни та безпеки громадян, на базі збереження пропорційності наявних викликів до встановлених потреб обмеження в правовому форматі. Запропоноване тлумачення принципу обмеження прав людини в умовах воєнного конфлікту має певні переваги: визначено основу дієвості юридичному механізму, в умовах воєнного конфлікту, в якості конституційно-правової норми; окреслено перелік вимог, котрі дозволяють введення обмежень у сфері прав людини в надзвичайних умовах функціонування країни; встановлено мету процесу обмеження прав людини, з уточненням ключових сегментів процесу.

Отже, проведене дослідження дозволяє сформулювати концептуальний висновок про те, що процес обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту повинен мати чітке конституційно-правове підґрунтя. Він має відповідати чинним нормам і стандартам національного та міжнародного законодавства, бути тимчасовим, а також обґрунтованим із дотриманням принципу пропорційності між захистом національної безпеки держави та гарантуванням прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Практична реалізація таких обмежень, у разі крайньої необхідності, суттєво впливає на обсяг і механізми гарантування соціально-економічних та гуманітарних прав особи.

¹³ Костенко І.В., Семешук А.І. Види та особливості обмеження прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 1. С.124-129. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.17>

2. Гарантії дотримання та захисту соціально-економічних прав людини в умовах воєнного стану

Наразі в Україні триває затяжний збройний конфлікт, який деструктивно впливає на загальне функціонування держави. Як наслідок, відбулося порушення управлінських циклів на макро– та мікроекономічному рівнях. Особливого впливу зазнав підприємницький сектор економіки країни, який виступає головним носієм формування грошових коштів Державного та місцевих бюджетів, які сприяють фінансовому забезпеченню заходів обороноздатності країни та виконанню соціальних зобов'язань перед громадянами суспільства. Суттєве зниження ділової активності представників підприємницького сектору відбулося внаслідок викликів воєнного стану, а саме: руйнування інфраструктури, часткової або повної втрати бізнесу, вимушеного порушення логістичних зв'язків із комерційними партнерами та падіння доходів потенційних покупців. Слід зазначити, що проблематичні сегменти, котрі породжені воєнним конфліктом не оминули і процес дотримання соціально-економічних прав людини. З цього приводу слушною є думка Х.М. Маркович стосовно того, що «...державна, як учасник соціально-економічних відносин, несе відповідальність перед людиною за свою діяльність, а отже зобов'язана забезпечувати захист прав і свобод громадян, створювати умови для їх розвитку та нести відповідальність перед людиною за свою діяльність»¹⁴. Слід констатувати, що виклики воєнного часу призвели до дестабілізації процесу економічного розвитку держави, яка змушена адаптуватися до надзвичайних умов функціонування за допомогою нових правових механізмів. В надзвичайних умовах розвитку України порушилася процедура захисту соціально-економічних прав людини. Зазначене обґрунтовується рядом негативних факторів:

- порушення права на працю та гідний життєвий рівень громадян (виявляється у формі втрати робочих місць через вимушене згортання бізнесу на окупованих територіях). Крім того, проведення оптимізації функціонуючих підприємств призвело до скорочення персоналу в умовах інфляції та зростання комунальних платежів, що супроводжується затримками виплат із заробітної плати та невиконанням роботодавцями своїх зобов'язань;
- порушення умов соціального забезпечення в умовах війни (виявляється через дефіцит державного ресурсу, необхідного для повного виконання соціальних зобов'язань перед громадянами). Цей процес супроводжується зниженням надходжень до бюджетів різних рівнів, зміною

¹⁴ Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» 2023. С. 97. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>

структури їхніх витрат та вимушеною переорієнтацією економічного вектора держави на забезпечення обороноздатності. Як наслідок, виникають проблеми з дотриманням принципів проведення індексації пенсійних виплат, а також інших соціальних трансфертів виплат для внутрішньо переміщених осіб та малозабезпечених верств населення);

- порушення права на житло (часткова або повна втрата житла через бойові дії на окупованих територіях; відсутність дієвого механізму компенсації збитків за зруйноване житло; недостатність грошового ресурсу держави для повного забезпечення вимушених переселенців з окупованих та передфронтових територій постійним чи тимчасовим житлом);

- порушення прав на освіту та медичні послуги (знищення освітньої та медичної інфраструктури в результаті бойових дій; відсутність повного обсягу фінансування на процеси відновлення пошкодженої інфраструктури соціальних закладів; наявність нерівного доступу до отримання освітянських послуг та послуг безоплатної медицини; відсутність достатнього фінансування країною програми повного впровадження інструментів цифровізації в сфері медицини та освіти).

Безперечно, в умовах збройного конфлікту, активного впровадження інструментів цифровізації в соціально-економічній сфері, адаптація європейських норм та стандартів, які торкаються економіки, екології та соціального сегменту, з урахуванням обраного напрямку сталого розвитку України породжують необхідність проведення певних трансформаційних циклів, які торкаються прав людини як основного учасника всіх зазначених змін. Окрім цього, розширюються межі дослідження процесів захисту соціально-економічних прав людини в умовах війни. Зокрема, аналіз охоплює питання соціального захисту ветеранів та військовослужбовців, забезпечення права на працю та зайнятості осіб із числа цивільного населення, які постраждали від воєнних дій, а також реалізацію житлових прав, права на освіту та безоплатну медичну допомогу для внутрішньо переміщених осіб.

Проблема захисту соціально-економічних прав людини не є новою в колі наукових доробок вітчизняних вчених, проте не втрачає своєї актуальності та активно досліджується, з урахуванням реалій сучасності. Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах війни та повоєнної трансформації стали предметом дослідження В.А. Устименко, Т.С. Гудими, Р.А. Джабраїлова та Я.В. Петруненко¹⁵. Натомість, питанню викликів сьогодення громадянського суспільства та правової держави присвятили монографічні дослідження Н.І. Атаманчук,

¹⁵ Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах війни та повоєнної трансформації: колективна монографія. В.А. Устименко, Т.С. Гудіма, Р.А. Джабраїлов, Я.В. Петруненко та ін.; за заг. ред. чл.-кор. НАН України В.А. Устименка. Київ: ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України», 2024. 404 с.

А.М. Колодій, А.О. Монаєнко, Б.В. Островська¹⁶. Наукові доробки В.П. Кохан, Є.А. Новікова та О.В. Шаповалова мали за мету вивчення правового забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни¹⁷. В свою чергу, М.С. Кельман, А.С. Токарська, Л.В. Ярмол, С.Б. Цебенко, А.О. Дутко обрали предметом дослідження сучасні механізми захисту прав людини¹⁸. Разом із тим наукова доктрина поки що недостатньо висвітлює проблемні аспекти захисту соціально-економічних прав громадян у сучасних умовах, що зумовлює необхідність проведення додаткових комплексних досліджень.

Ми поділяємо позицію І.О. Щербатюк стосовно того, що «...соціально-економічні права людини є фундаментальною складовою системи прав і свобод, що відображає вимоги соціальної справедливості та людської гідності». Науковець вважає, що саме «...рівень реалізації соціально-економічних прав є своєрідним індикатором розвитку держави та ефективності її правової системи»¹⁹.

В свою чергу, А.В. Олійник вважає, що «...стан нормативно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав характеризується як такий, що є перевантажений різноманітними підзаконними актами, застосування яких суперечить вимогам законодавчих актів, що своїм наслідком має виникнення численної кількості публічно-правових спорів, спричинюючи негативні соціальні наслідки й ускладнюючи реалізацію проголошеного європейського інтеграційного курсу України»²⁰.

Варто наголосити, що базові гарантії соціально-економічних прав людини закріплені на найвищому юридичному рівні в Конституції України. Цей підхід логічно впливає з фундаментальних норм Основного Закону. Зокрема, у статті 1 Конституції України законодавець визначив Україну «... як соціальну державу, що має на меті забезпечення суспільного блага, захисту вразливих верств населення, а також підтримки таких соціальних

¹⁶ Громадянське суспільство та правова держава: виклики сьогодення: монографія / Н.І. Атаманчук, А.М. Колодій, А.О. Монаєнко, Б.В. Островська ; за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.Ф. Купіної, В.І. Шакуна. Київ: Вид-во «Алерта», 2023. 304 с.

¹⁷ Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни: монографія / В.П. Кохан, Є.А. Новіков, О.В. Шаповалова та ін.; за ред. В.П. Кохан та І.О. Мамаєва. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2024. 214 с.

¹⁸ Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія. М.С. Кельман, А.С. Токарська, Л.В. Ярмол, С.Б. Цебенко, А.О. Дутко. Львів: Вид-во «Галицька видавнича спілка», 2020. 220 с.

¹⁹ Щербатюк І.О. Соціально-економічні права в системі прав людини: конституційно-правовий аналіз та міжнародні стандарти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 04. частина 1. С.153-159. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.24>

²⁰ Олійник А. В. Нормативно-правові засади забезпечення захисту соціально-економічних прав людини. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С.104-112. DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-11>

сфер, як освіта, культура, охорона здоров'я та інших». Разом з тим, законодавець розуміючи пріоритетність забезпечення можливості громадянам суспільства отримувати суспільні блага для власної життєздатності виокремлює в Основному Законі України Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Цінність Конституції України у сфері прав людини полягає не лише у встановленні видової структури соціально-економічних прав, а, перш за все, у деталізації їх змістовності, що забезпечує більш предметне їх врахування в системі формування правової бази для функціонування зазначеної сфери.

Законодавець до основних соціально-економічних прав людини включив: право приватної власності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43) і належні умови праці, право на страйк для захисту своїх інтересів (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46, включаючи пенсійне забезпечення, допомогу у разі безробіття, інвалідності тощо), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48, що охоплює достатнє харчування, одяг, житло), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), право на освіту (ст. 53).

Враховуючи зазначене, варто наголосити, що в Основному Законі закріплено фундаментальні види соціально-економічних прав людини, які забезпечують виконання вимог статті 1 Конституції України. Вони передбачають можливість особи брати участь у процесах створення, розподілу та використання матеріальних благ задля забезпечення належного й гідного рівня життя. На нашу думку, саме через поєднання цих процесів формується юридичний механізм, який дозволяє державі ефективно захищати соціально-економічні права людини в межах конституційного поля.

Слід зазначити, що перелік соціально-економічних прав людини в українській Конституції в основному узгоджується з переліком, закріпленим у міжнародних актах з прав людини, таких як Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (далі – Пакт), котрий було прийнято у 70-х роках минулого століття. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, було розроблено Комісією з прав людини, ратифіковано Україною 19.10.1973 році. Зазначений міжнародний документ відзначився правовими нормами та принципами, які сприяли укріпленню позицій щодо соціально-економічних прав людини:

по-перше, наголошено, що «...згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними та політичними правами»;

по-друге, у ст.3 Пакту встановлено вимогу щодо «...забезпечення рівних для чоловіків і жінок прав користуватися всіма економічними, соціальними та культурними правами»;

по-третє, у III частині Пакту закріплено соціально-економічні права людини, а саме «на працю (ст. 6), право кожного на сприятливі й справедливі умови праці (ст. 7), право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійні спілки (ст.8), право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст.9), право кожного на гідний рівень життя (ст.11), право на найвищий досяжний рівень фізичного та психологічного здоров'я (ст.12) та право на освіту(ст.13)»²¹.

Не менш важливим міжнародним спеціалізованим документом, у сфері соціально-економічних прав людини виступає Європейська соціальна хартія (переглянута), котра була ратифікувала Законом України № 137-V від 14.09.2006. У відповідності із зазначеним міжнародним правовим актом Україна взяла на себе зобов'язання ефективно здійснювати соціально-економічні права та принципи «...кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя професією, яку вона вільно обирає; право на справедливі, безпечні та здорові умови праці; право на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на укладання колективних договорів; право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють досягти найкращого стану здоров'я; право на соціальне забезпечення; право на соціальну та медичну допомогу; особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; право на належний соціальний, правовий та економічний захист; кожна особа похилого віку має право на соціальний захист; право на захист від бідності та соціального відчуження»²².

Слушно зауважує І.О. Щербатюк «...для України, яка прагне утвердитися як сучасна європейська держава, пріоритетним є не лише формальне визнання, а й фактична реалізація соціально-економічних прав людини»²³.

Правове регулювання соціально-економічних прав людини в умовах воєнного стану забезпечується законодавчими актами, які присвячені

²¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ ООН від 16.12.1966 року: ратифікація від 19.10.1973 року.. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення:06.06.2026 року).

²² Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнародний документ. Ради Європи від 03.05.1996 року:ратифікація від 14.09.2006. (редакція від 07.09.2016 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення:06.06.2026 року).

²³ Щербатюк І.О. Соціально-економічні права в системі прав людини: конституційно-правовий аналіз та міжнародні стандарти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 04. частина 1. С.158. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.24>

конкретним видам цих прав. Варто підкреслити, що новітні правові ініціативи у цій сфері спрямовані на захист найбільш вразливих категорій громадян: військовослужбовців та їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб, сімей із дітьми, людей похилого віку, а також малозабезпечених верств населення. Зважаючи на воєнні виклики, законодавець нормативно гарантує право на працю, підприємництво та соціальний захист. Водночас варто зважити на те, що в правовому режимі воєнного стану реалізація цих прав може бути тимчасово обмежена державою задля забезпечення її обороноздатності. Правові засади захисту трудових прав особи під час дії воєнного стану визначаються такими нормативними актами: Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, котрий нормативно закріпив мету збереження трудових ресурсів в умовах війни та регулювання питання трудової повинності; Кодекс законів про працю, який зазнав чисельних змін і доповнень з метою адаптації до умов воєнного стану; Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 року № 2136-IX, яким було внесено зміни Кодекс законів про працю²⁴; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 року № 2352-IX; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» від 18 липня 2022 року № 2421-IX. Усі зазначенні правові акти надали можливість провести адаптацію процесу захисту права людини на працю до сучасних умов функціонування країни.

Окремої уваги потребують законодавчі акти, які торкаються права на соціальний та трудовий захист військовослужбовців в Україні та їх реалізації у воєнний час. Як зазначають Т.М. Юзько та В.М. Слугоцька «...в умовах збройної агресії проти України питання забезпечення трудових прав і гарантій військовослужбовців набуває особливої актуальності»²⁵. Свою позицію автори обґрунтовують наступним чином «...масова мобілізація громадян до лав Збройних Сил України та інших військових формувань зумовила необхідність адаптації трудового законодавства до нових суспільних реалій».

У цьому контексті важливе значення мають положення ст. 17 Конституції України яка встановлює, що «...держава забезпечує соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей». До складу правових актів, котрі забезпечують реалізацію зазначеної конституційної

²⁴ Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. (редакція від 01.01.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 06.06.2026 року)

²⁵ Юзько Т.М., Слугоцька В.М. Соціальний та трудовий захист військовослужбовців в Україні: комплексний аналіз нормативно-правових гарантій. *Правові новели*. 2026. № 28. С.89-96. DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2026.28.11>

норми варто включити Закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення соціальних прав військовослужбовців; «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб». При цьому, окрему увагу необхідно приділити Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII, який містить ряд правових норм і стандартів для військовослужбовців:

- за працівниками, призваними на військову службу, зберігається місце роботи та посада на весь період проходження служби;
- військовослужбовці, котрі звільнилися зі Збройних сил України мають переважне право на залишення на роботі у разі скорочення чисельності або штату працівників;
- за рівних умов продуктивності праці та кваліфікації перевага надається колишнім військовослужбовцям протягом двох років після їх звільнення зі служби.

До нормативно-правових актів, що регулюють трудові гарантії військовослужбовців, варто також віднести Закон України „Про відпустки“ від 15.11.1996 № 504/96-ВР, який передбачає спеціальні умови для осіб, які перебувають на службі: «...щорічна відпустка повної тривалості може надаватися до закінчення шестимісячного строку безперервної роботи після звільнення з військової служби, право на додаткову оплачувану відпустку тривалістю 14 календарних днів щорічно»²⁶. Окрім цього, у відповідності зі ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» законодавець регламентував правову норму «...зарахування часу проходження військової служби до страхового стажу, стажу роботи за спеціальністю та стажу державної служби»²⁷.

Беззаперечним є той факт, що зазначені трудові гарантії для військовослужбовців мають не лише важливе значення для забезпечення їх права на пенсію, а, й впливають на подальшу професійну діяльність. Процес забезпечення захисту економічних прав людини, в умовах воєнного конфлікту, набирає особливого значення так, як пов'язаний з питанням забезпечення її життєздатності. При цьому, варто розуміти, що держава має право, якщо є обґрунтовані підстави, застосовувати принцип обмеження

²⁶ Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 року № 504/96-ВР. (редакція від 12.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.06.2026)

²⁷ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. (редакція від 10.05.2026).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 07.06.2026)

прав людини на підставі конституційної норми. Однак, право на працю, на приватну власність та соціальний захист залишаються не змінними правовими стандартами в різних надзвичайних умовах розвитку країни.

Наявність воєнного конфлікту в Україні не впливає на видову характеристику економічних прав людини, а саме: право на працю та підприємницьку діяльність, право на приватну власність, право на соціальний захист, та право на безпечні умови праці. Певні зміни відбуваються в трансформації законодавчих правових норм і стандартів з метою створення безпечових умов для процесу забезпечення захисту економічних прав людини.

Сьогодні особливої актуальності набуває не тільки захист трудових прав громадян, а й підтримка підприємницької активності. Обґрунтованою у цьому контексті є позиція експертів Рамкової програми ООН «Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини» стосовно того, що «...держави повинні попереджати бізнес про підвищений ризик бути причетними до грубих порушень прав людини в зонах, постраждалих від конфліктів». Експерти дійшли висновку «...держави повинні перевірити, наскільки ефективними є їх політика, законодавство, нормативне регулювання та правозастосовні заходи в аспекті необхідності подолання такого підвищеного ризику, у тому числі через забезпечення процедури належної обачності у питаннях з прав людини з боку бізнесу»²⁸.

Право на працю та підприємницьку діяльність в Україні зазнало суттєвих трансформацій в умовах воєнного стану. З метою максимального збереження суб'єктів господарювання, які сприяють реалізації права на працю ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших громадян, держава внесла вагомі корективи в нормативне забезпечення їхньої діяльності. Такий крок дозволив зміцнити систему захисту права на працю та свободи підприємництва. Правовий базис, з метою адаптації представників підприємницького сектору до надзвичайних умов функціонування, було сформовано на підставі таких нормативно-правових актів:

– Постанова КМУ «Деякі питання забезпечення провадження підприємницької діяльності в умовах воєнного стану»²⁹;

²⁸ Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад: К. Буряковська, Ю. Разметаєва, О. Уварова, Д. Філіпський. За заг. ред. О. Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.

²⁹ Деякі питання забезпечення провадження підприємницької діяльності в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 18.03.2022 року № 314. Редакція від 31.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.06.2026)

– Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану»³⁰;

– Постанова КМУ «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану»³¹;

– Розпорядження КМУ «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію»³²;

– Постанова КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва»³³.

З урахуванням викладеного ми підтримуємо позицію голови Комітету з питань бюджету Ю.Ю. Арістова стосовно того, що «...перезапуск економіки у воєнний час є однією із найпріоритетніших цілей держави, результативне досягнення якої сприятиме відновленню внутрішнього ринку та експортного потенціалу, наповненню державного та місцевих бюджетів, збереженню та створенню нових робочих місць і відповідно утриманню належного рівня платоспроможності населення та створенню умов для повернення громадян України з-за кордону»³⁴. Така теза виступає підтвердженням, що країна в умовах воєнного конфлікту створює умови для забезпечення прав на працю та підприємництва.

В умовах воєнного стану держава забезпечує постійну підтримку військовослужбовців, ветеранів війни, а також цивільного населення, яке постраждало внаслідок бойових дій та обстрілів. Нормативним

³⁰ Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. (редакція від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 08..06.2026)

³¹ Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 17 березня 2022 р. № 305 (редакція від 18.12.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08..06.2026)

³² Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: розпорядження КМУ від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.06.2026)

³³ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва: постанова КМУ від 14 березня 2023 р. № 229. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08..06.2026)

³⁴ Арістов Ю.Ю. Програма релокації бізнесу – дієвий інструмент створення надійного економічного тилу: інформаційне управління бюджетного комітету. 2022 рік. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/223016.html> (дата звернення: 08..06.2026)

підтвердженням цього виступає розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 листопада

2025 року № 1343-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми з підтримки ветеранського підприємництва на 2026-2028 роки»³⁵.

Принагідно відзначити, що сьогодні держава реалізує послідовну політику щодо забезпечення захисту права на приватну власність. Зазначене право фундаментально гарантується Конституцією України, проте в умовах воєнного стану може бути застосований механізм його обмеження, визначений у ст. 64 Основного Закону. Правову основу захисту права власності в період збройного конфлікту становить низка Законів України, серед яких:

по-перше, Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», який встановлює «...порядок примусового відчуження або вилучення майна у фізичних та юридичних осіб для забезпечення потреб держави»³⁶;

по-друге, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», який вводить правову норму стосовно того, що «...громадяни мають своє майно Збройним Силам України, іншим військовим формуванням або Оперативно-рятувальній службі цивільного захисту під час мобілізації і отримувати компенсацію за його вартість від держави»³⁷.

Важливо враховувати, що вилучення майна передбачає його тимчасове використання для потреб оборони, тоді як примусове відчуження означає повне позбавлення права власності з наступною або попередньою компенсацією його вартості. Наразі в Україні особливої гостроти набуває питання забезпечення права на соціальний захист в умовах воєнного стану. Грошової підтримки з боку держави потребують військовослужбовці, ветерани війни, внутрішньо переміщені особи, безробітні, люди похилого віку та малозабезпечені верстви цивільного населення.

Гарантіями права людини на соціальний захист є нормативно-правові акти, які доцільно класифікувати за їхнім цільовим призначенням:

– Закони України які регламентують вид соціальних гарантій: Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії; Про

³⁵ Про схвалення Концепції Державної цільової програми з підтримки ветеранського підприємництва на 2026-2028 роки: розпорядження КМУ від 26 листопада 2025 р. № 1343-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2025-%D1%80#Text>(дата звернення: 08.06.2026)

³⁶ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-ХІІ (редакція від 12.04.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

³⁷ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII (редакція від 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей; Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні; Про соціальний захист дітей війни;

– Закони України які регламентують порядок надання соціальної допомоги: Про державну допомогу сім'ям з дітьми; Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям; Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;

– Закони України які підтверджують право (статус) особи на соціальну допомогу: Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту; Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою.

В системі забезпечення права людини на соціальний захист в умовах воєнного стану значну роль відіграє Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»³⁸, який було прийнято 20.10.2014 року. Права людини для внутрішньо переміщених осіб законодавець вводить ст. у ст. 7 «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту». У п.2 ст.7 законодавець акцентує увагу на тому, що «...Україна вживає всіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із соціальним захистом, зокрема відновленням усіх соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам».

Отже, підсумовуючи викладене, варто зазначити, що в умовах збройного конфлікту забезпечення та захист соціально-економічних прав людини сприяє збереженню життєздатності громадянського суспільства, задоволенню нагальних потреб для зміцнення обороноздатності держави та виконанню соціальних зобов'язань перед усіма членами українського соціуму. Врегулювання дискусійних питань у системі забезпечення соціально-економічних прав особи відбувається з урахуванням міжнародних правових стандартів та принципів гуманітарного права.

³⁸ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII (редакція від 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

3. Реалізації норм міжнародного гуманітарного права в національній правовій системі України в умовах воєнного стану

Тривалий збройний конфлікт в Україні зумовив необхідність звернення до міжнародних та національних правових джерел, що регламентують застосування міжнародного гуманітарного права. Очевидно, що активні бойові дії актуалізували нагальну потребу в практичному залученні норм і принципів цього права задля ефективного захисту осіб, які мають статус жертв війни (цивільного населення, поранених та військовополонених). Окрім цього, особливої ваги набуло питання нормативного визначення меж та обмежень у виборі методів і засобів ведення бойових дій, що є одним із фундаментальних правил міжнародного гуманітарного права.

Правовий базис реалізації норм міжнародного гуманітарного права в умовах воєнних дій спирається, перш за все на Женевські Конвенції 1949 року: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях³⁹; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі⁴⁰; Конвенція про поводження з військовополоненими⁴¹; Конвенція про захист цивільного населення під час війни⁴², а також пакет Гаазьких конвенцій 1899 року та 1907 року, котрі регулюють правила та методи ведення бойових дій⁴³.

Важливо враховувати, що міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) є фундаментальною правовою основою, яка регулює відносини в умовах збройного конфлікту. Формування та розвиток МГП відбувалися саме з метою його практичного застосування під час війни. Зміст цієї галузі права охоплює низку ключових елементів: закріплення імперативних правових норм і принципів, визначення прав та обов'язків сторін конфлікту, обмеження у виборі методів і засобів ведення війни, а також забезпечення всебічного захисту жертв збройного протистояння. У контексті понятійно-категоріального апарату МГП В. Кухарь, Ю. Літвін, Ю. Степанова, С. Халимон, О. Царенко розглядають як «... систему міжнародно визнаних

³⁹ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. (дата звернення: 09.06.2026).

⁴⁰ Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text. (дата звернення: 09.06.2026).

⁴¹ Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 09.06.2026).

⁴² Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 09.06.2026).

⁴³ Енциклопедія Сучасної України: Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907: / П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>

правових норм і принципів, які застосовуються під час збройних конфліктів, установлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфліктів та визначають відповідальність за порушення цих норм»⁴⁴. Тотожне визначення як понятійної категорії «міжнародне гуманітарне право» наводять О.М. Валуйко та Л.В. Полуніна⁴⁵.

В свою чергу, П. Маурер звертає увагу на те, що МГП «...це галузь публічного міжнародного права, що складається з норм, які під час збройного конфлікту покликані з гуманітарних причин захищати осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у військових діях, а також обмежувати вибір засобів і методів ведення війни»⁴⁶.

Варто зважити на те, що положення МГП мають загальнообов'язковий характер для кожного суб'єкта збройного протистояння. У цьому контексті фахівці Національного комітету Товариства Червоного Хреста України слушно зауважують, що «...міжнародне гуманітарне право створене для захисту учасників, жертв війни та регулювання методів та засобів ведення збройних конфліктів»⁴⁷. На думку експертів ключові особливості МГП включають «...застосування лише під час збройних конфліктів; захист тих, хто не бере участі або більше не бере участі у військових діях, а також комбатантів; відступи не допускаються; регулювання дії всіх сторін збройного конфлікту; дотримуватись правила та звичаїв ведення війни».

Враховуючи той факт, що МГП має декілька інтерпретацій як понятійної категорії, а саме «право воєнних конфліктів» та «право війни», доречно викласти позицію експертів Міжнародного комітету Товариства Червоного Хреста України, котрі вважають «право воєнних конфліктів» як «сукупність норм, призначених для обмеження наслідків збройних конфліктів з гуманітарного погляду»⁴⁸.

З цього приводу слушною є думка М. Єлігулашвілі, О. Козорога, Т. Короткого, І. Костюк стосовно того, що «...за своєю сутністю МГП у цілому і кожна його норма зокрема є компромісом між двома

⁴⁴ Міжнародне гуманітарне право на захисті військовополоненого: запитання побратимів – відповіді правників: порадник / В. Кухарь, Ю. Літвін, Ю. Степанова, С. Халимон, О. Царенко. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2022. 136 с.

⁴⁵ Термінологічний словник міжнародного гуманітарного права: термінол. словн./ О.М. Валуйко, Л.В. Полуніна. Київ: КІ НГУ, 2024. 148 с.

⁴⁶ Маурер П. Міжнародне гуманітарне право: відповідаємо на ваші запитання брошура. Женева :МКЧХ, 2023. 109 с.

⁴⁷ Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини: Офіційний сайт Національного комітету Товариства Червоного Хреста України 2025. URL: <https://redcross.org.ua/news/2025/05/114080/>

⁴⁸ Застосування сили у ситуаціях насильства: довідкове видання. Київ: МКЧХ, 2023. 64 с. С. 9.

протилежностями – гуманістю і військовою необхідністю». У результаті проведених досліджень науковці дійшли висновку МГП є можливим тою мірою, якою досягнуто баланс між ними»⁴⁹.

Необхідно наголосити, що за своїм цільовим призначенням МГП покликане мінімізувати деструктивні наслідки збройного конфлікту для людини. Його норми спрямовані не лише на забезпечення гідного ставлення до особистості, а й на впровадження базових принципів поваги до гідності як учасників бойових дій, так і цивільних громадян, які постраждали внаслідок війни. Серед ключових особливостей МГП доцільно виділити наступні:

по-перше, специфіку періоду дії: норми МГП застосовуються виключно під час дії правового режиму воєнного стану або в умовах фактичного збройного конфлікту;

по-друге, обов'язковість захисту осіб, які не беруть участі у бойових діях: це стосується цивільного населення, поранених, хворих, військовополонених, а також медичного та духовного персоналу;

по-третє, імперативність дотримання принципу розрізнення: усі сторони збройного конфлікту зобов'язані чітко розрізняти цивільних осіб і комбатантів, а також цивільні об'єкти та військові цілі (зокрема об'єкти критичної інфраструктури);

по-четверте, заборону заподіяння зайвих страждань: сторони зобов'язані суворо дотримуватися обмежень щодо вибору методів і засобів ведення війни, які здатні завдати надмірної шкоди або спричинити невинуваті людські страждання;

по-п'яте, невідворотність юридичної відповідальності: забезпечення захисту базових людських цінностей на полі бою підкріплюється встановленням індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів та серйозних порушень норм МГП.

Національне законодавство України у цій сфері повністю базується на стандартах МГП і, зокрема, представлене «Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», яка затверджена наказом Міністерства оборони України. Положення цього нормативно-правового акту чітко визначають ключову мету його застосування «...захист жертв війни, регулювання методів ведення бойових дій та запобігання воєнним злочинам». Практична значущість цього документа полягає в адаптації фундаментальних положень МГП та чіткому тлумаченні його базових категорій, що безпосередньо сприяє ефективному застосуванню міжнародно-правових

⁴⁹ Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навч.-метод. посіб. М. Єлігулашвілі, О. Козорога, Т. Короткого, І. Костюк та ін.; за заг. ред. Т. Короткого; [3-тє вид. перероб. та доп.]; Київ; Одеса: Фенікс, 2024. 225 с. С. 38.

стандартів під час ухвалення військово-командних рішень. Основними компонентами правового акту стали: «...загальні положення, захист жертв війни та цивільного населення, засоби та методи ведення бойових дій, захист культурних цінностей та навколишнього середовища, відповідальність за порушення правових норм і стандартів МГП тощо»⁵⁰.

Окрему увагу варто приділити ключовим елементам захисту осіб та регулюванню норм МГП в умовах затяжного збройного конфлікту в Україні:

- наданню пріоритету нормам міжнародного гуманітарного права під час забезпечення захисту жертв війни;
- забороні будь-яких обмежень фундаментальних прав людини, що гарантуються абсолютними нормами права: права на життя, заборони катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання, заборони рабства та примусової праці, а також застосуванню принципу покарання виключно на підставі закону;
- обов'язковому врахуванню базових принципів ведення війни, закріплених у Женевських конвенціях, а саме: розрізнення, пропорційності та військової необхідності;
- забезпеченню захисту вразливих категорій населення та встановленню відповідальності за порушення правових норм МГП.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що як міжнародне гуманітарне право, так і національне законодавство мають не лише формально-юридичний характер, а й характеризуються наявністю специфічних особливостей практичного застосування під час воєнного стану. Дієвість практичної реалізації зазначених норм безпосередньо зумовлена ефективністю національних інструментів імплементації, що пристосовують імперативи захисту до умов воєнного стану. З огляду на це, актуальним для вирішення залишається питання прискорення процесу адаптації правових норм і стандартів міжнародного гуманітарного права в національну правову систему України, що є ключовою умовою мінімізації деструктивних наслідків збройного конфлікту та захисту цивільного населення і військовослужбовців.

ВИСНОВКИ

Проблема захисту соціально-економічних та гуманітарних прав людини в умовах збройного конфлікту набирає особливої ваги так, як не обмежується правовими нормами і стандартами національного

⁵⁰ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. (редакція від 31.05.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

законодавствами, в контексті системи їх забезпечення, а, й передбачає обов'язкове впровадження принципу обмеженості. Обґрунтування необхідності конституційно-правового впровадження обмежень прав людини підкріплюється законодавчими регламентаціями, котрі свідчать про наявність військової агресії, яка загрожує національним інтересам.

Встановлено, що впровадження пропорційності обмежень для цивільного населення можливо за умови дотримання принципу законності, з наданням достатньо змістовного обґрунтування щодо необхідності їх введення пропорційно фактичним воєнним загрозам. Одним із важливих правил запровадження обмежень виступає виконання країною зобов'язання щодо забезпечення захисту прав окремої особи, з урахуванням певного балансу у співставленні публічними інтересами в якості національної безпеки.

Враховуючи значний рольовий аспект впливу на забезпечення прав людини в умовах воєнного конфлікту принципу обмеження запропоновано визначати його як конституційно-правову норму, котра забезпечує дієвість юридичного механізму в умовах воєнного конфлікту, в питанні звуження прав людини, за умови дотримання вимог законності, легітимності мети, пропорційності, недискримінації, обмеження у часі, непорушності заборони застосування обмежень до встановлених правових норм, незмінність змісту, з метою захисту незалежності країни та безпеки громадян, на базі збереження пропорційності наявних викликів до встановлених потреб обмеження в правовому форматі.

В умовах воєнного конфлікту система забезпечення та захисту соціально-економічних прав людини лежить в правовій площині, котра сприяє створенню умов підтримки життєздатності суспільства. При цьому, правові регулятори враховують забезпечення захисту прав людини, у розрізі їх видової структури.

Актуальним для вирішення залишається питання вдосконалення законодавчих регуляторів, які здатні покращити умови забезпечення захисту прав на житло, достатній життєвий рівень, соціальний захист та охорону здоров'я різних верст населення. Важливо розуміти, що відповідний рівень захисту соціально-економічних прав людини, в умовах постійних воєнних викликів, сприяє запобіганню гуманітарній катастрофі, забезпеченню стійкості українського суспільства та збереженню людського капіталу країни взагалі. У разі порушення соціально-економічних прав людини, в умовах збройного конфлікту, громадяни можуть відстоювати порушення своїх прав через міжнародну судову систему, у відповідності з міжнародним гуманітарним правом, яке зобов'язує сторони воєнного конфлікту забезпечувати цивільному населенню адекватні умови життя.

Встановлено тісний зв'язок між національним та міжнародним гуманітарним правом людини, котрий присутній лише в умовах воєнного

конфлікту. В основу міжнародного гуманітарного права покладено Женевські й Гаазькі конвенції, їхні положення, котрі часто переплітаються й взаємодоповнюються. Цінність зазначених конвенцій визначається проголошенням ключового правила, котре передбачає захист усіх учасників воєнного конфлікту та цивільних осіб. В умовах сьогодення національне законодавство представлено Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, котра виступає базовою основою для впровадження принципу збереження гідності кожного учасника бойових дій та осіб, які стали жертвами війни.

АНОТАЦІЯ

Наукова розробка присвячена розгляду соціально-економічних та гуманітарних прав людини в умовах збройного конфлікту. Зазначено, що система забезпечення захисту прав людини в умовах війни має відбуватися з урахуванням конституційно-правової норми принципу обмеження. Звернуто увагу, що впровадження пропорційності обмежень для населення можливо за умови дотримання принципу законності, з наданням достатньо змістовного обґрунтування щодо необхідності їх введення пропорційно фактичним воєнним загрозам. Надано авторське бачення змістовності принципу обмеження як конституційно-правової норми, котра забезпечує дієвість юридичного механізму в умовах воєнного конфлікту, в питанні звуження прав людини, за умови дотримання вимог законності, легітимності мети, пропорційності, недискримінації, обмеження у часі, непорушності заборони застосування обмежень до встановлених правових норм, незмінність змісту, з метою захисту незалежності країни та безпеки громадян, на базі збереження пропорційності наявних викликів до встановлених потреб обмеження в правовому форматі, з обґрунтуванням обраної позиції. Проаналізовано нормативно-законодавчий блок системи забезпечення та захисту соціально-економічних прав людини, з урахуванням особливостей життєдіяльності українського суспільства в умовах воєнного конфлікту. Розкрито особливості міжнародного та національного законодавства у сфері гуманітарного права. Запропоновано, вдосконалення нормативно-правової бази в сфері соціально-економічних прав людини та посилювати зв'язок між національним та міжнародним гуманітарним правом людини, що сприятиме підкріпленню статусу України як соціальної та гуманної держави, незалежно від надзвичайних умов розвитку.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.(редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.06.2026 року)
2. Андрущенко О.П. Права людини на перехресті цивілізацій: концептуалізація, методологія та футурологія: монографія. Харків: Вид-во «Право», 2025. 208 с.
3. Гарантії прав і свобод людини в Україні у контексті сучасних викликів: монографія. М.А. Бурдоносова, Н.В. Заяць, В.І. Озель. Київ: Алерта, 2025. 122с.
4. Дослідження механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина в публічному і приватному праві: колективна монографія. М.А. Баламуш, Н.В. Ільєва, О.М. Миколенко та ін.; за заг. ред.: О.В. Гаран, О.І. Миколенко. Одеса: Фенікс, 2023. 300 с.
5. Мерник А.М. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації: монографія. Харків : Вид-во «Право», 2024. 456 с.
6. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* 2023. С. 95-99. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ. Протокол від 04.11.1950. (редакція від 01.08.2021) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.06.2026 року)
8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 04.06.2026)
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 04.06.2026)
10. Білоскурська О.В., Федорчук М.Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7-18. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802>
11. Прилипко В.М., Курилюк Ю.Б., Таран Д.П. Конституційні обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану в Україні. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. Випуск № 23. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20377188>

12. Мерник А.М. До питання обмеження прав і свобод людини та громадянина інститутами державної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 47. Том 1. С. 14-17. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-1.3>

13. Костенко І.В., Семешук А.І. Види та особливості обмеження прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 1. С. 124-129. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.17>

14. Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах війни та повоєнної трансформації: колективна монографія. В.А. Устименко, Т.С. Гудіма, Р.А. Джабраїлов, Я.В. Петруненко та ін.; за заг. ред. чл.-кор. НАН України В.А. Устименка. Київ: ДУ «ІСПД імені В.К. Макутова НАН України», 2024. 404 с.

15. Громадянське суспільство та правова держава: виклики сьогодення: монографія / Н.І. Атаманчук, А.М. Колодій, А.О. Монаєнко, Б.В. Островська; за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.Ф. Купіної, В.І. Шакуна. Київ: Вид-во «Алерта», 2023. 304 с.

16. Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни: монографія / В.П. Кохан, Є.А. Новіков, О.В. Шаповалова та ін.; за ред. В. П. Кохан та І. О. Мамаєва. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2024. 214 с.

17. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М.С. Кельман, А.С. Токарська, Л.В. Ярмол, С.Б. Цебенко, А.О. Дутко. Львів: Вид-во «Галицька видавнича спілка», 2020. 220 с.

18. Щербатюк І.О. Соціально-економічні права в системі прав людини: конституційно-правовий аналіз та міжнародні стандарти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 04. частина 1. С.153-159. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.24>

19. Олійник А.В. Нормативно-правові засади забезпечення захисту соціально-економічних прав людини. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 104-112. DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-11>

20. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ ООН від 16.12.1966 року: ратифікація від 19.10.1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 06.06.2026 року)

21. Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнародний документ. Ради Європи від 03.05.1996 року: ратифікація від 14.09.2006. (редакція від 07.09.2016 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 06.06.2026 року)

22. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. (редакція від 01.01.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 06.06.2026 року)

23. Юзько Т.М., Слугоцька В.М. Соціальний та трудовий захист військовослужбовців в Україні: комплексний аналіз нормативно-правових гарантій. *Правові новели*. 2026. № 28. С. 89-96. DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2026.28.11>

24. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 року № 504/96-ВР. (редакція від 12.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.06.2026)

25. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. (редакція від 10.05.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 07.06.2026)

26. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад: К. Буряковська, Ю. Разметаєва, О. Уварова, Д. Філіпський. За заг. ред. О. Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.

27. Деякі питання забезпечення провадження підприємницької діяльності в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 18.03.2022 року № 314. Редакція від 31.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.06.2026)

28. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. (редакція від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 08.06.2026)

29. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 17 березня 2022 р. № 305. (редакція від 18.12.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08..06.2026)

30. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: розпорядження КМУ від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.06.2026)

31. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва: постанова КМУ від 14 березня 2023 р. № 229. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.06.2026).

32. Арістов Ю.Ю. Програма релокації бізнесу – дієвий інструмент створення надійного економічного тилу: інформаційне управління бюджетного комітету. 2022 рік. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/223016.html> (дата звернення: 08.06.2026).

33. Про схвалення Концепції Державної цільової програми з підтримки ветеранського підприємництва на 2026-2028 роки: розпорядження КМУ від 26 листопада 2025 р. № 1343-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.06.2026)

34. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI (редакція від 28.08.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 09.06.2026)

35. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII (редакція від 12.04.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 09.06.2026)

36. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII (редакція від 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

37. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. (дата звернення: 09.06.2026)

38. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text. (дата звернення: 09.06.2026)

39. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 09.06.2026)

40. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 09.06.2026).

41. Енциклопедія Сучасної України: Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907: П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>

42. Міжнародне гуманітарне право на захисті військовополоненого: запитання побратимів – відповіді правників: poradnik. В. Кухарь, Ю. Літвін, Ю. Степанова, С. Халимон, О. Царенко. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2022. 136 с.

43. Термінологічний словник міжнародного гуманітарного права: термінол. словн. О.М. Валуйко, Л.В. Полуніна. Київ: КІ НГУ, 2024. 148 с.

44. Маурер П. Міжнародне гуманітарне право: відповідаємо на ваші запитання брошура. Женева : МКЧХ, 2023. 109 с.

45. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини: Офіційний сайт Національного комітету Товариства Червоного Хреста України 2025. URL: <https://redcross.org.ua/news/2025/05/114080/>

46. Застосування сили у ситуаціях насильства: довідкове видання. Київ: МКЧХ, 2023. 64 с.

47. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навч.-метод. посіб. М. Єлігулашвілі, О. Козорога, Т. Короткого, І. Костюк та ін.; за заг. ред. Т. Короткого; [3-тє вид. перероб. та доп.]; Київ; Одеса: Фенікс, 2024. 225 с.

48. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. (редакція від 31.05.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

Information about the authors:

Koliesnik Tetiana Volodymyrivna,

Doctor of Law, Professor,

Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Social
Management of the Donetsk State University of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25015, Ukraine

Kadala Vitalii Vitaliyovych,

Candidate of Law, Associate Professor

Donetsk State University of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25015, Ukraine

Guzenko Olena Pavlivna,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Economics and Public
Administration of the Educational and Scientific Institute of Law and Social
Management of the Donetsk State University of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25015, Ukraine

**ПРИНЦИП БЕЗПЕРЕРВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ
ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ НЕМОЖЛИВОСТІ
ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ТРИВАЮЧОЮ
РОСІЙСЬКОЮ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ**

Константий О. В.

ВСТУП

Засадою конституційного ладу в Україні є «людиноцентризм» в утворенні та функціонуванні Української держави (її органів та установ). Так, відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.¹

Отже головний конституційний обов'язок Української держави полягає у тому, щоб дбати про утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Необхідність виконання цього обов'язку не припиняється навіть під час дії правового режиму воєнного стану, який з часу початку повномасштабного російського вторгнення, невиправданої збройної агресії запроваджений в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента № 64/2022 та триває дотепер.

За змістом приписів частини другої статті 64 Основного Закону України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Однак не можуть обмежуватися права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України. З наведеного слідує, що навіть за обставин відбиття повномасштабної російської збройної агресії, Українська держава повинна виконувати свій позитивний обов'язок щодо забезпечення повноцінної реалізації (без будь-яких обмежень) цілого ряду фундаментальних людських прав і свобод.

Водночас згідно з конституційно визначеним механізмом утверджувати і дбати про забезпечення прав та свобод людини покликані сформовані

¹ Конституція України (із змінами і доповненнями). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

народом як носієм суверенітету та єдиним джерелом влади (частина друга статті 5 Основного Закону України) у визначений Конституцією і законами спосіб компетентні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, серед яких провідну роль відіграють представницькі. Вони обираються громадянами на прямих і вільних виборах для прийняття в загальних інтересах суверена загальнообов'язкових правил поведінки та призначення вищих (керівних) посадових осіб в усіх інших органах влади.

Насьогодні вже сплили визначені Конституцією України строки повноважень як президента та парламенту, обраних у 2019 році, так і представницьких органів та осіб місцевого самоврядування, вибори до яких відбулися восени 2020 року. А саме можна відмітити, що відповідно до положень Основного Закону України: чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень єдиного органу законодавчої влади (частина перша статті 77); Президента України – в останню неділю березня п'ятого року його повноважень (перше речення частини п'ятої статті 103); сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів – в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах (частина третя статті 141).

Однак на теперішній час застосування механізму прямого народного волевиявлення для переобрання складу зазначених представницьких інститутів влади (виборів) у зв'язку з триваючою повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, дію через це правового режиму воєнного стану, не є можливим. Тому актуальним в інтересах гарантування реалізації прав і свобод людини в поточних умовах постає питання застосування імпліцитно закріпленої у нормах Конституції, що стосуються засад організації та здійснення державної влади й місцевого самоврядування, засади (принципу) безперервного функціонування інститутів влади, у тому числі представницьких.

1. Правові, безпекові та інші чинники, які виключають можливість забезпечення реалізації конституційного права громадян вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в триваючих умовах відбиття повномасштабної збройної агресії російської федерації

У частині першій статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII (далі – Закон № 389-VIII) встановлено пряму законодавчу заборону на проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, всеукраїнських та місцевих референдумів за умов

правового режиму воєнного стану.² Неможливість проведення під час дії правового режиму воєнного стану виборів до парламенту та відповідно безперервність його функціонування водночас визначена в частині четвертій статті 83 Основного Закону України, в якій передбачено, що у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану.

Крім заборон, які установлюються у вказаних приписах Конституції і Закону № 389-VIII, для проведення в поточних умовах протистояння російській збройній агресії виборів існують об'єктивні (передусім безпекові) перешкоди у вигляді значних щоденних ризиків для життя і здоров'я для багатьох громадян через численні ракетні, дронів та авіаційні атаки, перебування в зонах активних бойових дій сотень тисяч військовослужбовців. Також через російську збройну агресію відбулася вимушена масова «внутрішня» та «зовнішня» (за кордон) міграція населення (виборців) і зруйновано чи суттєво пошкоджено чимало об'єктів, використання яких є необхідним для організації і проведення народного волевиявлення. Тобто на шляху для застосування визначеного Конституцією механізму безпосередньої демократії, реалізації політичного права громадян вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, для назрілого «перезавантаження» представницьких інституцій публічної влади на сьогодні стоять не лише законодавчі, а також безпекові, міграційні, такі, які передбачають вимушене тимчасове обмеження ряду політичних та інших прав і свобод людини й деякі інші фактори (перешкоди).

Так, будь-кому політично незаангажованому очевидно, що в поточних умовах подовження ведення російським агресором активних наступальних дій, існування значних реальних небезпек для мешканців як прифронтових, так і тилкових територій, запровадження зумовлених потребами гарантування інтересів національної безпеки обмежень у реалізації громадянами належних їм свобод пересування, мирних зборів, вираження поглядів і цензурування роботи медіа, перебування за межами України понад 4 млн громадян, не можуть бути дотримані визначені в приписах статті 71 Основного Закону України конституційні демократичні стандарти виборів, відповідно до яких вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування мають бути *вільними* і відбуватися на *основі загального, рівного і прямого виборчого права* шляхом таємного голосування; виборцям має гарантуватися вільне волевиявлення. Якщо за

² Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

чинних безпекових умов (під час війни) провести вибори, то результати таких виборів, склад сформованих у такий спосіб представницьких інститутів влади матиме суттєві сумніви як з позиції «внутрішньої», так і «зовнішньої» легітимності.

Реалізація ідеї проведення загальнонаціональних виборів в Україні під час воєнних дій, на якій свого часу активно наполягали окремі західні політики, є не лише неприйнятною з огляду на зміст наведених приписів Конституції. Вона також немає належної підтримки у громадян України. Зокрема згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного в березні 2026 року Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), лише 12% українців вважають, що загальнонаціональні вибори потрібно проводити до завершення воєнних дій; ще 13% – що вибори можна провести після припинення вогню і отримання гарантій безпеки. Водночас з грудня 2025 року до березня 2026 року стало більше з 59% до 69% тих, хто вважає, що вибори мають бути лише після остаточної мирної угоди і повного завершення війни. Тобто переважна більшість громадян України виступає за проведення загальнонаціональних виборів тільки після остаточного припинення воєнних дій.³

Також не можна не відмітити того, що відповідно до положень Конституції України фундаментальне політичне право громадян вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, закріплене в частині першій статті 38, не є абсолютним. Воно відповідно до приписів частини другої статті 64 Основного Закону України може бути обмеженим в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Під час надзвичайного (у тому числі воєнного) стану, як висловила свої перестороги Венеційська комісія в оприлюдненій 15 квітня 2020 року Компіляції висновків і звітів щодо надзвичайних станів (CDL-PI(2020)003), існує очевидна небезпека того, що фундаментальні виборчі принципи будуть підірвані, зокрема принцип рівності можливостей. Аналогічно відступ від громадянських та політичних прав осіб за надзвичайного стану створює ризик того, що результати виборів не будуть демократичними (пункт 34). Тому дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права визнав прийнятною норму Конституції Грузії щодо того, що під час надзвичайного або воєнного стану не може бути жодних виборів, та що вибори не можуть бути проведені до закінчення шістдесяти днів з моменту скасування зазначеного стану. Ця позиція була мотивована тим, що «вибори вимагають мирної політичної атмосфери та повного здійснення всіх свобод

³ СТАВЛЕННЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИБОРІВ. URL.: [HTTPS://KIIS.COM.UA/?LANG=UKR&CAT=REPORTS&ID=1595 &PAGE=1](https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1595&page=1).

і прав людини, а також умов повного гарантування громадського порядку та безпеки» (пункт 35).⁴

З огляду на наведене, не викликає сумніву в аспекті відповідності європейським стандартам демократії змісту положень частини першої статті 19 Закону № 389-VIII, відповідно до яких в умовах правового режиму воєнного стану забороняється проведення будь-яких виборів та референдумів. А отже, за стану відбиття триваючої російської збройної агресії реалізація конституційно визначеного політичного права громадян вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, не є можливою.

2. Щодо забезпечення прав і свобод людини в умовах відбиття російської збройної агресії у спосіб застосування конституційної засади безперервності функціонування представницьких інститутів влади

Держава в Україні є всеохоплюючою політичною організацією суспільства,⁵ утвореною для забезпечення і зміцнення громадської злагоди, задоволення потреб, волі, визнання та гарантування прав і свобод суверена – народу (громадян усіх національностей). Її головним обов'язком, як зазначалося у вступі, є повсякчасне утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України). У зв'язку з цим за обставин подовження надання відсічі збройній російській агресії, дії правового режиму воєнного стану сформовані на останніх визнаних усім світом демократичними виборах представницькі органи влади (президент, парламент, місцеві ради, депутати, сільські, селищні, міські голови), мають подовжувати забезпечувати прийняття необхідних для суспільства, утвердження і забезпечення прав та свобод громадян, оборони країни правових рішень, вживати необхідних організаційних дій до початку роботи інститутів (органів та осіб), які будуть обрані з дотриманням конституційних та міжнародних (європейських) стандартів вільних виборів після остаточного припинення воєнних дій.

Наведений висновок має належне конституційно-правове підґрунтя. Особливе значення його зміст в умовах протистояння збройній агресії проти України має щодо особи Президента України, який за положеннями Основного Закону України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина (частина друга статті 102). Президент також є Верховним

⁴ Compilation of Venice Commission Opinions and Reports on States of Emergency. CDL-PI(2020)003-e. URL.: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)003-e).

⁵ Рудик П.А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: Алерта, 2015. 288 с. С. 43

Головнокомандувачем Збройних Сил України, призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил та інших військових формувань України (пункт 17 частини першої статті 106) тощо. З огляду на зазначене цілком логічним є те, що конституцієдавець у частині першій статті 108 Конституції закріпив правило щодо безперервного виконання Президентом України своїх повноважень до вступу на пост новообраного. Водночас у частині другій цієї статті Основного Закону України передбачено припинення повноважень Президента України достроково лише у разі: 1) відставки; 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпічменту; 4) смерті. Тобто факт закінчення п'ятирічного строку, на яких він обирається, сам по собі не є підставою для припинення за наведеними приписами статті 108 Конституції України повноважень Президента України, невиконання ним до вступу на пост обраного на наступних загальнонаціональних виборах глави держави, обов'язку гаранта додержання прав і свобод людини і громадянина.

Принцип безперервності стосується також виконання повноважень, у тому числі щодо утвердження і забезпечення реалізації на територіях відповідних громад (їх об'єднань) прав і свобод людини, до їх заміщення новообраними виборними особами місцевого самоврядування. Так, у частині другій статті 4 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» закріплено норму про закінчення повноважень депутата місцевої ради *в день відкриття першої сесії відповідної ради нового скликання*, крім передбачених законом випадків дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради або ради, до складу якої його обрано.⁶ Аналогічно згідно з другим реченням частини першої статті 42 Закону України «Про місцеве самоврядування» повноваження сільського, селищного, міського голови *закінчуються в день відкриття першої сесії відповідної сільської, селищної, міської ради, обраної на наступних чергових місцевих виборах*, або, якщо рада не обрана, з моменту вступу на цю посаду іншої особи, обраної на наступних місцевих виборах, крім випадків дострокового припинення його повноважень відповідно до частин першої та другої статті 79 цього Закону.⁷

Отже Конституція України в частині виконання повноважень Верховною Радою України і Президентом України, а закони щодо місцевого самоврядування відносно виборних осіб представницьких інститутів цієї форми публічної влади закріплюють принцип безперервності виконання

⁶ Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року № 93-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>

⁷ Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

повноважень, у тому числі з метою утвердження і забезпечення у межах їх компетенції прав і свобод людини, чинними обраними на попередніх виборах особами до вступу на посади новообраними.

На важливості дотримання в Україні принципу інституційної безперервності в аспекті неприпустимості припинення функціонування органів державної влади, визначених Конституцією, зокрема у процедурах внесення змін до Основного Закону України, наголосив Конституційний Суд України у пункті 5 мотивувальної частини Рішення від 18 лютого 2020 року № 2-п/2020. А саме орган конституційної юрисдикції вказав, що «при внесенні змін до Конституції України має бути забезпечений *принцип інституційної безперервності*, який означає, що органи державної влади, встановлені Основним Законом України, продовжують функціонувати в інтересах Українського народу та реалізовувати свої повноваження, виконувати завдання і функції, визначені у Конституції України, незалежно від цих змін, якщо тільки цими змінами не передбачено істотну (докорінну) зміну їх конституційного статусу, у тому числі їх ліквідацію».⁸

3. Щодо змісту та питань застосування конституційної засади інституційної безперервності функціонування представницьких інститутів влади з метою забезпечення прав і свобод людини в умовах відбиття російської збройної агресії

Зміст конституційної засади інституційної безперервності в діяльності передбачених у Конституції органів влади (у тому числі представницьких), головним обов'язком яких за приписами її статті 3 є утвердження і забезпечення прав та свобод людини, не є тотожним концепції «безперервності держави», відомій теорії міжнародного публічного права. Так, Андреас Циммерман зазначає, що поняття «безперервності держави» стосується питання, чи втрачає держава, яка зазнає змін внутрішньої структури чи території або населення, або того й іншого, або стає окупованою, статус суб'єкта міжнародного права, тобто чи зберігає вона у принципі свої права та обов'язки за міжнародним правом. Ця категорія, наприклад, стосується випадку виникнення після Другої світової війни питання, чи припинила своє існування Німеччина, або Федеративна Республіка Німеччина та Німецька Демократична Республіка стали новими державами.⁹ Тобто очевидно, що застосування в умовах протидії зовнішній збройній агресії принципу інституційної безперервності щодо діяльності інститутів публічної влади (в тому числі представницьких), що має на меті

⁸ Рішення Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-п/2020. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>.

⁹ Zimmermann Andreas. Continuity of States/ Max Planck Encyclopedias of International Law. URL.: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1389>.

недопущення виникнення «вакууму» у сфері правової організації суспільного життя, подовження вирішення ними суспільно значимих питань, у тому числі з метою забезпечення оборони та безпеки держави, утвердження і гарантування прав і свобод людини, запобігає розгляду питання безперервності (ідентичності) держави в розумінні міжнародного публічного права.

Закріплений в Основному Законі України принцип інституційної безперервності в діяльності конституційно визначених органів влади є близьким за змістом та призначенням відомій країнам загальної системи права (common law) доктрині «безперервності уряду» (continuity of government), згідно з якою уряд має продовжувати функціонувати у разі виникнення певної катастрофічної події, у тому числі такої як ядерна війна. Президент США Трумен в 1952 році наказав усім федеральним установам розробити власні плани забезпечення безперервності на випадок надзвичайної ситуації. Поточна політика забезпечення безперервності визначається в Директиві щодо національної та внутрішньої безпеки 51 (NSPD-51/HSPD-20) та плані її реалізації. План забезпечення безперервності був вперше задіяний у США під час нападів 11 вересня 2001 року, а потім під час штурму Капітолію 6 січня 2021 року.¹⁰

Принцип інституційної безперервності іманентно закріплений в нормах Основного Закону України, пронизуючи в частині засад організації та здійснення публічної влади їх зміст, маючи на меті забезпечити легітимність і легальність подовження виконання повноважень, уможливити утвердження і забезпечення прав і свобод людини, виборними (представницькими) та іншими конституційно передбаченими владними інституціями в кризових ситуаціях, коли застосування інструментарію реалізації сувереном (народом України) належної йому влади безпосередньо (через механізм виборів) виключається. Цей принцип стосується також діяльності без будь-яких перерв за відповідними напрямками, у тому числі у царині гарантування на територіях відповідних громад (їх об'єднань) прав і свобод людини, представницьких інститутів місцевого самоврядування – місцевих рад і сільських, селищних, міських голів, переобрання яких, з огляду на триваюче повномасштабне російське збройне вторгнення, не відбулося в жовтні 2025 року.

Хоча у приписах Розділу XI «Місцеве самоврядування» Основного Закону України не встановлюється прямої заборони на проведення місцевих виборів за умов дії воєнного або надзвичайного стану і не передбачається подовження повноважень виборних осіб місцевого самоврядування до вступу на посади обраних на наступних виборах, такі положення

¹⁰ Continuity of government. URL.: https://en.wikipedia.org/wiki/Continuity_of_government#cite_note-39.

закріплюються на рівні законодавчого регулювання. Так, як вже зазначалося, заборона на проведення місцевих виборів в умовах воєнного стану міститься в частині першій статті 19 Закону № 389-VIII. Крім того, Виборчий кодекс України в абзаці третьому частини першої статті 20 містить правило про припинення виборчого процесу відповідних місцевих виборів, у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану з дня набрання чинності відповідним указом Президента України. Водночас у приписах частини другої статті 4 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» та другого речення частини першої статті 42 Закону України «Про місцеве самоврядування» встановлено закінчення повноважень відповідно депутата місцевої ради та сільського, селищного, міського голови лише в день відкриття першої сесії відповідної ради, обраної на наступних чергових місцевих виборах. До того ж згідно з положеннями частини другої статті 64 Конституції в умовах воєнного стану допускається обмеження права громадян вільно обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування, яке закріплено в частині першій статті 38.

У цілому за приписами абзацу третього частини першої статті 20 Виборчого кодексу місцеві вибори гіпотетично можна проводити на безпечних (не охоплених бойовими діями) територіях України. Однак для цього на відповідних територіях має бути скасовано дію правового режиму воєнного стану шляхом видання Президентом України відповідного указу (частина друга статті 7 Закону № 389-VIII). Але в поточній ситуації така ідея виглядає нереалістичною, з огляду на перебування навіть суттєво віддалених від лінії фронту, умовно безпечних західних територій держави в зоні ураження ракетного озброєння та дронів російського агресора. Крім того, як слушно відзначає Павло Романюк, на неможливість проведення місцевих виборів на територіях, не охоплених бойовими діями, впливають такі фактори як загальна мобілізація, обмеження низки фундаментальних прав і свобод людини, масове переміщення населення тощо.¹¹ Тобто за існування названих факторів, дотриматися визначених у Конституції та у міжнародних виборчих стандартах принципів вільних виборів, забезпечити загальне, рівне і пряме виборче право для усіх громадян, які ним володіють, провівши місцеві вибори на умовно безпечних територіях України до часу остаточного завершення воєнних дій, не розглядається можливим.

Для забезпечення правової визначеності і стабільного функціонування органів місцевого самоврядування, уможливлення утвердження і забезпечення ними прав і свобод людини, за існуючих обставин

¹¹ Романюк П. Правовий вимір легітимності органів місцевого самоврядування: актуальні питання і пошук відповідей. URL.: <https://opora.ua.org/vybory/pravoviy-vimir-legitimnosti-organiv-miscevogo-samovryaduvannya-25863>

неможливості проведення чергових місцевих виборів Верховна Рада України 8 жовтня 2025 року прийняла Постанову № 14031 «Про безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування», в якій визнала: неможливими в умовах збройної агресії російської федерації проти України та введеного у зв'язку з цим в Україні воєнного стану організацію підготовки та проведення місцевих виборів із дотриманням національного законодавства, європейських стандартів демократичних виборів (пункт 1); та політично підтвердила, що сільські, селищні, міські, районні у містах, районні, обласні ради та сільські, селищні, міські голови, обрані відповідно до закону на вільних, рівних, прямих виборах шляхом таємного голосування, *є повноважними*, крім тих, повноваження яких достроково припинені у встановленому законом порядку, *до обрання нового складу відповідної ради, сільського, селищного, міського голови на наступних місцевих виборах* та до початку здійснення ними своїх повноважень, передбачених Конституцією та законами України (пункт 4).¹²

Насьогодні російський агресор поки не проявляє наміру припинити бойові дії. Тому, маючи необхідне підґрунтя для подовження своєї легітимної діяльності у вигляді конституційної засади інституційної безперервності, український законодавець має зосередити свою увагу на розробці і прийнятті «якісного», такого, яке б відповідало вимогам правової визначеності, законодавства, розрахованого на врегулювання особливостей процесу організації і проведення виборів, забезпечення конституційного права громадян вільно обирати та бути обраними після завершення правового режиму воєнного стану. Адже чинні положення Виборчого кодексу України не містять організаційних механізмів забезпечення реалізації політичного активного та пасивного виборчого права для великої кількості (мільйонів) виборців, які на час повоєнного голосування виконуватимуть обов'язки військової служби поза місцями постійної дислокації військових частин, проживатимуть на нерозмінованих або із зруйнованою виборчої інфраструктурою територіях, перебуватимуть за кордоном або скупчено в безпечних місцевостях держави тощо. Тим більше, що закріплений у прийнятому Венеційською комісією Кодексі належної практики у виборчих справах принцип стабільності виборчого законодавства вимагає, щоб перегляд виборчого законодавства, зокрема зміни до нього у частині основних елементів виборчого права, а саме власне виборчої системи, складу виборчих комісій і визначення меж виборчих округів тощо, відбувалися *не пізніше як за рік до виборів* (підпункт «б»

¹² Постанова Верховної Ради України «Про безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування» від 8 жовтня 2025 року № 4621-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4621-IX#Text>

пункту 2 розділу II «Умови реалізації керівних принципів» Керівних принципів щодо виборів).¹³

З огляду на проблеми, що очевидно виникнуть під час організації та проведення виборів, забезпечення реалізації конституційного права громадян України вільно обирати та бути обраними після припинення чи скасування воєнного стану в Україні, а саме у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України, масштабними руйнуваннями виборчої інфраструктури, масовим переміщенням громадян як в межах України, так і за кордон, чималими загрозами дезінформаційних кампаній та кібератак, а також інших форм зовнішнього російського втручання, протягом 2022-2025 років у Центральній виборчій комісії напрацьовувалися та узагальнювалися пропозиції щодо внесення змін до законодавства України, спрямовані на вирішення зазначених проблемних питань організації підготовки та проведення прямого народного волевиявлення у повоєнний період. У січні 2026 року ці пропозиції були фіналізовані як законопроект, схвалені постановою Комісії № 1 та надіслані Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, а також утвореній в єдиному органі законодавчої влади наприкінці грудня 2005 року Робочій групі з підготовки комплексних законодавчих пропозицій щодо особливостей порядку організації та проведення виборів в умовах особливого періоду та/або повоєнних виборів в Україні.¹⁴

Протягом першого півріччя 2026 року відбулися засідання підгруп зазначеної робочої групи, які транслювалися онлайн на телеканалі «Рада», на платформі YouTube та в соціальних мережах, в основу для обговорення на яких було покладено положення законопроекту, розробленого Центральною виборчою комісією. Учасники парламентської робочої групи досягли згоди про те, що проведення виборів до завершення воєнних дій в Україні не є можливим, і що враховуючи наслідки, завдані російською збройною агресією, руйнацію житла багатьох виборців і об'єктів виборчої інфраструктури, потреби утворення численних додаткових виборчих дільниць як на безпечних територіях України, так і за кордоном, обставини проведення демобілізації та необхідність упорядкування виборчих адрес виборців загальнодержавні вибори можуть відбутися не раніш як через шість місяців після припинення або скасування воєнного стану. Саме про цей строк проведення повоєнних виборів, а не місячний з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану, закріплений в абзаці

¹³ Кодекс належної практики у виборчих справах, CDL-AD(2002)023rev, Страсбург, 30 жовтня 2002 р. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf.

¹⁴ Звіт Центральної виборчої комісії за 2025 рік. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2026/04/Zvit-CVK_2025.pdf.

шостому частини першої статті 20 Виборчого кодексу України, ще в листопаді 2023 року домовилися голови та делеговані представники депутатських фракцій і груп Верховної Ради України у підписаному за результатами дев'ятого Діалогу Жана Моне меморандумі.¹⁵

А до того часу, доки не будуть проведені повоєнні вибори відповідного типу та виду чинний склад представницьких органів, відповідні вибрані прямим голосуванням громадян посадові особи державної влади та місцевого самоврядування, мають подовжувати виконувати свої визначені Конституцією і законами України повноваження, у тому числі з утвердження і забезпечення прав і свобод людини, на основі застосування конституційної засади інституційної безперервності до набуття повноважень новообраними. Це стосується чинних на сьогодні Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів.

ВИСНОВКИ

Отже, можна підсумувати, що в умовах відбиття російської збройної агресії, неможливості проведення виборів через законодавчі, безпекові, міграційні, такі, які передбачають вимушене тимчасове обмеження ряду політичних та інших прав і свобод людини й деякі інші фактори (перешкоди), виконання державою її головного конституційного обов'язку, закріпленого в статті 3 Основного Закону України, з утвердження і забезпечення прав і свобод людини відбувається на основі застосування засади (принципу) безперервності функціонування інститутів влади, у тому числі представницьких.

Принцип інституційної безперервності іманентно закріплений в нормах Основного Закону України, пронизує в частині засад організації та здійснення публічної влади їх зміст, має на меті забезпечити легітимність і легальність подовження виконання повноважень, уможливити утвердження і забезпечення прав і свобод людини, виборними (представницькими) та іншими конституційно передбаченими владними інституціями в кризових ситуаціях, коли застосування інструментарію реалізації сувереном (народом України) належної йому влади безпосередньо (через механізм виборів) виключається.

Зміст конституційної засади інституційної безперервності в діяльності передбачених у Конституції органів влади (у тому числі представницьких), не є тотожним концепції «безперервності держави», відомій теорії міжнародного публічного права. Застосування в умовах протидії зовнішній

¹⁵ Висновки, прийняті під час дев'ятого Діалогу Жана Моне с. Тур'я Пасіка, Закарпатська область, Україна 10-12 листопада 2023 року. URL.: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74725.pdf>.

збройній агресії принципу інституційної безперервності у царині діяльності представницьких інститутів публічної влади має на меті недопущення виникнення «вакууму» у сфері правової організації суспільного життя, подовження вирішення ними суспільно значимих питань, у тому числі з метою забезпечення оборони і безпеки держави, утвердження та гарантування прав і свобод людини, запобігає у цілому розгляду питання безперервності (ідентичності) держави в розумінні міжнародного публічного права.

Насьогодні, коли російський агресор не виявляє наміру припиняти бойові дії, Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади в Україні, має зосередити увагу у своїй діяльності на розробці і прийнятті «якісного», такого, яке б відповідало вимогам правової визначеності, європейським виборчим стандартам законодавства, розрахованого на врегулювання особливостей процесу організації і проведення виборів, забезпечення конституційного права громадян вільно обирати та бути обраними, після завершення правового режиму воєнного стану (повоєнних виборів).

До вступу на посади новообраних за результатами відповідних повоєнних виборів представників народу чинні виборні посадові особи на основі конституційного принципу інстанційної безперервності повинні ефективно та сумлінно виконувати свої обов'язки в представницьких інститутах влади, приймати необхідні для Українського народу, громадян і держави рішення та вчиняти відповідні організаційні дії з тим, щоб гарантувати основоположні права і свободи людини, забезпечувати дію приписів Конституції і законів України, стійкість країни щодо протидії російському агресору та реалізацію курсу на європейську інтеграцію держави. А парламент має заздалегідь ухвалити закон про особливості проведення повоєнних виборів України.

АНОТАЦІЯ

У публікації розглядається принцип безперервного функціонування представницьких інститутів влади в якості конституційно визначеного засобу утвердження та забезпечення прав і свобод людини в умовах неможливості проведення виборів в Україні через триваючу повномасштабну російську збройну агресію.

Відзначається, що необхідність виконання Українською державою її конституційного обов'язку, закріпленого у статті 3 Основного Закону, щодо утвердження і забезпечення фундаментальних прав і свобод людини, не припиняється під час правового режиму воєнного стану, відбиття російської збройної агресії.

Зауважено, що хоча на сьогодні вже сплили визначені Конституцією і законами України строки повноважень і Президента, і Верховної Ради

України, і представницьких органів та осіб місцевого самоврядування, застосування механізму виборів з метою переобрання цих органів і осіб, забезпечення конституційного права кожного громадянина вільно обирати та бути обраним, в теперішніх умовах бойових дій з військами російського агресора поки не є можливим як через законодавчі, так і безпекові, міграційні, такі, які передбачають обмеження ряду політичних та інших прав і свобод людини та деякі інші чинники.

Зроблено висновок, що принцип інституційної безперервності закріплений в нормах Основного Закону України іманентно. Наголошується на тому, що він змістовно пронизує конституційні положення, які стосуються засад організації та здійснення публічної влади, має на меті забезпечити легітимність і легальність подовження виконання повноважень, уможливити утвердження та забезпечення прав і свобод людини, виборними (представницькими) та іншими конституційно передбаченими владними інституціями в кризових ситуаціях, коли застосування інструментарію реалізації суверену (народом України) належної йому влади безпосередньо (через механізм виборів) виключається.

Акцентовано увагу на тому, що до завершення бойових дій з військами російського агресора Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади в Україні, має розробити та прийняти «якісний», такий, який би відповідав вимогам правової визначеності, європейським виборчим стандартам закон, розрахований на врегулювання особливостей процесу організації і проведення виборів, забезпечення конституційного права громадян вільно обирати та бути обраними, після завершення правового режиму воєнного стану (повоєнних виборів). До вступу на посади новообраних за результатами відповідних повоєнних виборів представників народу чинні виборні посадові особи на основі конституційного принципу інстанційної безперервності повинні ефективно та сумлінно виконувати свої обов'язки в представницьких інститутах влади, приймати необхідні для Українського народу, громадян і держави рішення та вчиняти відповідні організаційні дії з тим, щоб гарантувати основоположні права і свободи людини, забезпечувати дію приписів Конституції і законів України, стійкість країни щодо протидії російському агресору та реалізацію курсу на європейську інтеграцію держави.

Література

1. Конституція України (із змінами і доповненнями). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Ставлення до проведення національних виборів. URL.: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1595&page=1>.

4. Compilation of Venice Commission Opinions and Reports on States of Emergency. CDL-PI(2020)003-e. URL.: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)003-e).

5. Рудик П.А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: Алерта, 2015. 288 с.

6. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року № 93-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>.

7. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

8. Рішення Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-п/2020. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>.

9. Zimmermann Andreas. Continuity of States/ Max Planck Encyclopedias of International Law. URL.: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1389>.

10. Continuity of government. URL.: https://en.wikipedia.org/wiki/Continuity_of_government#cite_note-39.

11. Романюк П. Правовий вимір легітимності органів місцевого самоврядування: актуальні питання і пошук відповідей. URL.: <https://opora.ua.org/vybory/pravoviy-vimir-legitimnosti-organiv-miscevogo-samovruga-duvannya-25863>.

12. Постанова Верховної Ради України «Про безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування» від 8 жовтня 2025 року № 4621-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4621-IX#Text>.

13. Кодекс належної практики у виборчих справах, CDL-AD(2002)023rev, Страсбург, 30 жовтня 2002 р. URL.: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf.

14. Звіт Центральної виборчої комісії за 2025 рік. URL.: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2026/04/Zvit-CVK_2025.pdf.

15. Висновки, прийняті під час дев'ятого Діалогу Жана Моне с. Тур'я Пасіка, Закарпатська область, Україна 10-12 листопада 2023 року. URL.: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74725.pdf>.

Information about the authors:

Konstantiy Oleksandr Volodymyrovych,

Doctor of Legal Sciences,

Advisor to the Chairman of the Central Election Commission,

1, Lesia Ukrainka Square, Kyiv, 01011, Ukraine

ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В ІЗРАЇЛІ ТА УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Крайній П. І.

ВСТУП

Забезпечення необхідного рівня захисту прав і свобод людини є одним із ключових обов'язків держави. Виникнення нових військових конфліктів у різних куточках світу обумовлює пошук нових форматів як діяльності публічної адміністрації у державах, які борються за свою незалежність, так і вдосконалення вже існуючих інститутів, суб'єктів та механізмів, які традиційно добре відомі країнам ліберальної демократії. Ізраїль та Україна в сучасних умовах перебувають у ситуації, коли необхідно одночасно вирішувати велику кількість завдань та здійснювати пошук відповідей на виклики, які для їхніх народів принесли військові дії. Хоча територіально, культурно та історично обидві держави мають діаметрально протилежні вектори свого розвитку, спостерігаються спільні цивілізаційні риси, які визнаються суспільством та забезпечуються державою.

Ізраїльська держава з початку свого заснування наприкінці 1940-х років одразу ж зіткнулась із екзистенційним викликом свого існування. Часу на формування національної правової системи було обмаль. Суспільство відразу ж зіткнулось із опором країн регіону, який розпочали Першу арабо-ізраїльську війну та який переріс у Перший арабо-ізраїльський конфлікт, що триває до сьогодні. Попри це, тривалі дискусії щодо майбутнього Основного закону держави, формування системи публічної адміністрації та ефективної системи судів призвели до створення правової основи життєдіяльності сучасного Ізраїлю. Одним із ключових поворотних моментів, які визначили формування демократичної держави, стало визначення та сприйняття фундаментальних принципів права, що визначили майбутній розквіт молодого держави. Верховенство права, законність, доступ до незалежного суду, пропорційність рішень органів влади та низка інших принципів відтворюють у особливому ізраїльському суспільстві усі необхідні елементи, що притаманні країнам Європейського Союзу, Північної Америки, Великої Британії, Австралії тощо.

Попри це, забезпечення функціонування органів публічної влади, які здійснюватимуть функцію щодо захисту прав і свобод людини у відносинах з органами публічної влади, до певної міри має свої особливості. Адміністративно-правове регулювання діяльності таких органів в Державі Ізраїль має свої особливості. Водночас не може залишатись осторонь

окремий орган влади, який формувався в особливих умовах війни. Його створення стало результатом приєднання країни до низки міжнародних документів у сфері захисту прав людини в частині запровадження інституту омбудсмена, необхідності посилення контролю за діяльністю органів публічної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, підприємств, компаній та корпорацій.

Поєднання функцій парламентського контролю за діяльністю органів влади та функцій омбудсмена щодо розгляду скарг громадян здійснюється Державним контролером (State Comptroller). В цьому аспекті він має унікальну правову природу та відрізняється від подібних суб'єктів, які здійснюють парламентський нагляд та контроль за діяльністю публічної адміністрації.

Розвиток правового регулювання інституту омбудсмена в Україні обумовлений здобуттям державою незалежності та прийняттям Конституції України. Простежується подібна тенденція щодо врахування положень міжнародних документів, якими регулюється діяльність омбудсмена на національному рівні. В сучасних умовах Уповноважений Верховної Ради з прав людини (далі – омбудсмен) займає особливе місце з-поміж інших органів влади, які наділені функціями захисту прав і свобод людини. Його органічна взаємодія з правоохоронним блоком, судовою гілкою влади, органами конституційного контролю в умовах триваючої російсько-української війни є одним із ключових факторів забезпечення додержання органами публічної влади прав і свобод людини. До повномасштабного російського вторгнення інститут омбудсмена здійснював свої функції та реалізував власні повноваження, передбачені спеціальним Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», у мірі, яка була необхідною у мирний час. Триваюча війна підвищила значення інституту омбудсмена з огляду на появу нових викликів, які пов'язані як з комунікацією із сім'ями полонених військових, осіб, які потребують додаткового захисту, внутрішньо переміщених осіб, прав дітей та інших категорій наших громадян, які потребують допомоги у ситуаціях за участі органів публічної влади.

Дослідження стосується аналізу чинного законодавства, яким закріплюється правовий статус омбудсмена за адміністративно-правовим законодавством України та Ізраїлю, визначення спільних та відмінних рис та формування висновків, які можуть бути імплементовані в українське законодавство.

1. Інститут Державного контролера в системі публічної влади Ізраїлю: доктрина, законодавство та судова практика

Розуміння особливостей формування інституту Державного контролера в Ізраїлі неможливе без дослідження історичних передумов його

формування. З іншого боку, доцільно простежити генезу його розвитку, оскільки він, як і все ізраїльське суспільство та органи публічної влади, постійно перебував під навислою загрозою війн. До певної міри створення незалежного органу парламентського контролю та закріплення його адміністративно-правового статусу обумовлено особливостями правової системи держави. Підвалини, які сформували унікальну систему стримувань та противаг, перелік прав і свобод людини, визнання міжнародних документів Організації Об'єднаних Націй, формулювали батьки-засновники ізраїльської держави. Невщухаючі дискусії щодо особливостей правового закріплення цих положень тривають і до сьогодні. Однак не варто недооцінювати значимі та вихідні основи, які покладені в основу сучасного Ізраїлю.

Декларація Незалежності Ізраїлю 1948 року (Declaration of Israel's Independence 1948), серед інших знакових та визначальних положень, які сформували сучасну правову систему держави та адміністративно-правовий статус органів, що здійснюють контроль за діяльністю відповідних органів влади та здійснюють захист прав людини під час розгляду скарг, має одне із тих, яке дозволяє говорити про її демократичну природу.

«Держава Ізраїль ... сприятиме розвитку країни на благо всіх її мешканців; вона буде заснована на свободі, справедливості та мирі, як це передбачали пророки Ізраїлю; вона забезпечить повну рівність соціальних та політичних прав усім своїм мешканцям незалежно від релігії, раси чи статі; вона гарантуватиме свободу віросповідання, совісті, мови, освіти та культури; вона охоронятиме Святі Місця всіх релігій; і вона буде вірною принципом Статуту Організації Об'єднаних Націй» – зазначається в документі¹.

Наукова література, у якій досліджуються окремі аспекти конституційного та адміністративного права, вивчаються загальні та спеціальні особливості правового статусу органів публічної влади, місце та значення судових рішень, зосереджує свою увагу навколо світоглядної зміни, яка відбулась в ізраїльській державі наприкінці 1980-х років. Їм передувало кілька десятиліть дискусій та законотворчої діяльності, а також військових дій за незалежність. З одного боку, це призвело до відсутності сьогодні єдиної Конституції, що є нічим іншим як наслідком пріоритетності завдань, які необхідно було виконувати новоствореній державі: або приймати Основний Закон, або чинити опір загарбницьким військам, які намагались знищити державу. Обрали другий варіант, який виявився єдиним вірним у тій ситуації.

¹ Declaration of Israel's Independence 1948. Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/israel.asp (date of access: 08.05.2026).

З іншого боку, з плином часу та розвитком суспільства, професійне середовище теоретиків та практиків, знавців конституційного та адміністративного права все частіше звертає увагу на необхідність прийняття єдиної писаної Конституції. Починаючи з 1950 року, коли ізраїльський парламент, Кнесет, ухвалив «резолуцію Харарі», відповідно до якої Кнесет поступово прийматиме Основні закони, які стануть розділами майбутньої конституції після завершення конституційного проєкту, так і не з'явилося єдиного писаного Основного закону². Протягом останніх 70 років Кнесет поступово ухвалив майже п'ятнадцять Основних законів, включаючи інституційні Основні закони, такі як «Основний закон: Кнесет», «Основний закон: Уряд», «Основний закон: Судова влада», два важливі Основні закони про права людини – «Основний закон: Людська гідність і свобода» та «Основний закон: Свобода вибору професії». Останні два стали результатом конституційної революції. Особливості формування концепції «судового активізму» призвели до революційних подій у правовій системі Ізраїлю.

Тодішній Голова Верховного суду Аарон Барак відстоював активістське тлумачення нових законів, заявивши у справі «Банк Мізрахі проти Міністра фінансів» (1995), що їхнє прийняття означало піднесення всіх Основних законів до верховенства над звичайним законодавством³. Ця знакова подія – еквівалент відомого рішення у справі Сполучених Штатів «Марбері проти Медісона» – поставило Основні закони на перше місце та закріпило практику судового перегляду статутів⁴. Це рішення фактично запровадило в Ізраїлі механізм судового перегляду, дозволивши судам скасовувати закони, які суперечать конституційним принципам. Хоча конкретні поправки у справі «Мізрахі» були визнані правомірними, суддями була вибудована ієрархія норм, де захист прав особи стоїть вище за поточні рішення парламенту.

Це означало, що Верховний Суд оголосив одинадцять Основних законів, розроблених протягом приблизно 45 років, конституцією та надав собі повноваження скасовувати нове законодавство, яке суперечило будь-якому Основному закону. Завдяки цій «конституційній революції» суд створив конституцію, про що не знала переважна більшість ізраїльтян та світу.

На думку А. Барака, «Основний закон 1992 року: «Людська свобода та гідність» закріпив квазіконституцію, якою проголошено ідентичність

² Harari Proposal Passes, Ending Prospects for an Israeli Constitution. Center for Israel Education. URL : <https://israeled.org/harari-proposal-constitution/> (date of access: 08.05.2026).

³United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village. CA 6821/93. November 9, 1995. <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdal-cooperative-village> (date of access: 08.05.2026).

⁴ Marbury v. Madison, 5 U.S. 137 (1803). Justia U.S. Supreme Court Center. URL : <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/> (date of access: 08.05.2026).

держави та її визначення як єврейської та демократичної. Саме суд позиціонує себе, як це було у рішенні у справі «Мізрахі», як конкурентного представника Кнесету в сучасній демократичній політиці. Проголошуючи закон, він повинен якимось чином представляти цей новий міфічний орган: «єврейський та демократичний» народ. До прийняття Основних законів 1992 року Суд не обговорював широко цінності держави Ізраїль як єврейської держави. Проте суд також має відігравати роль у формулюванні цих цінностей»⁵.

Позиція А. Барака щодо опису конституційного процесу, впливу законодавства 1992 року та доцільності цих тверджень про право та історію є досить суперечливою. Частина опору цим ідеям, природно, походить від політиків, які не хочуть, щоб їхній суверенітет обмежувався судовим контролем над первинним законодавством, але частина походить від академічних кіл як у галузі права, так і політології, від суддів, включаючи нинішніх та колишніх суддів Верховного суду, а також від практикуючих юристів усіх політичних переконань. Більше того, серед тих, хто висловлює побоювання щодо деяких позицій Барака, є багато тих, чия відданість просуванню та захисту прав людини в Ізраїлі є очевидною і давньою⁶.

Попри наявність унікальної системи судового контролю, ізраїльське суспільство має ще одну інституцію, що забезпечує та гарантує захист прав і свобод окремого індивіда. Сьогодні більшість країн загалом, а також переважна більшість демократичних країн зокрема, закріпили чи на конституційному рівні, чи на рівні законодавства правовий статус позасудового органу, на який покладено функції контролю за діяльністю виконавчої влади, одержання та розгляд скарг на діяльність адміністрації та її посадових осіб, надання рекомендацій щодо вжиття коригувальних заходів та підготовки звітів з різних питань.

Ізраїльська правова система має необхідні механізми, які забезпечують додержання прав осіб, які проживають на території держави. Їх формування та становлення є знаковим прикладом формування демократичних основ, які забезпечують належний рівень захисту індивіда з одного боку, а з іншого – забезпечують постійний контроль за діяльністю посадових осіб органів публічної влади.

Державний контролер – особливий орган в системі публічної влади Ізраїлю. Незважаючи на критику представників різних країн та міжнародних інституцій щодо порушення прав людини в ізраїльській державі, зазначений орган впродовж останніх кількох десятиліть забезпечує

⁵ Aharon Barak. On Society, Law, and Judging. *Tulsa Law Review*. 2013. Vol. 47. Number 2. P. 297-318. URL : <https://digitalcommons.law.utulsa.edu/tlr/vol47/iss2/1> (date of access: 08.05.2026).

⁶ Gavison Ruth, A Constitutional Revolution? in Gambaro, Antonio and Rabello, Alfredo, eds. *New European Ius Commune*. 1999. Jerusalem. Sacher Institute.

можливість безперешкодного звернення особи шляхом подання скарги. Водночас він поєднує повноваження контрольно-наглядового органу, який забезпечує перевірку додержання фінансової діяльності переважної більшості органів публічної влади.

Державний контролер як у контексті проведення системних перевірок державних органів (державний аудит), так і в контексті виконання функцій омбудсмена за своєю правовою природою та адміністративно-правовим статусом має риси, властиві інституту, що займається просуванням та захистом прав людини, поряд з іншими інститутами, такими як суди.

Колишня державна контролерка Міріам Бен-Порат, обговорюючи роль державного контролера у захисті демократії та прав людини в Державі Ізраїль, зазначила: «Дозвольте мені додати кілька слів про Контролера як захисника демократії та прав людини, що виходять за межі класичних основних прав та соціальних і економічних прав, закріплених у Декларації Організації Об'єднаних Націй 1948 року. Звіти Контролера охоплюють широкий спектр прав. Ми займаємося життєво важливими питаннями оборони та безпеки, деякі з яких, з очевидних причин, висвітлюються у звітах, що не оприлюднюються. Ми розглядаємо різноманітні теми з багатьох точок зору: освіта; охорона здоров'я; ставлення до вразливих верств населення та меншин; усиновлення; забруднення повітря та водних ресурсів; чи відповідає фінансова підтримка, що надається різним установам, критеріям рівності та справедливості; фінанси, зарплати, пенсії, акції; прослуховування телефонних розмов як вторгнення в приватне життя, якщо воно не використовується належним чином і лише як крайній засіб для виявлення злочинів тощо. Це лише приклади, які свідчать про те, що не лише омбудсмен, а й контролер опікується правами людини. У той час як перший робить це безпосередньо, надаючи відшкодування окремим скаржникам, другий сприяє збереженню основних прав опосередковано, розглядаючи у своїх звітах питання, що стосуються багатьох осіб. Належне врядування краще пристосоване до надання якісних послуг»⁷.

Повноваження Державного контролера Ізраїлю мають той самий фундаментальний статус, що й повноваження трьох класичних гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. Його правовий статус, повноваження, порядок призначення та звільнення з посади, окремі

⁷ M. Ben-Porat. The Ombudsman as the Protector of Democracy and Human Rights. Studies in State Audit. 1997. Issue 57. P. 57-82. URL : <https://library.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Documents/iyunim/1997-Iyunim57/1997-Iyunim57-700-MiriamBenPorat.pdf> (date of access: 08.05.2026).

матеріальні та процедурні аспекти діяльності визначені в «Основному законі: Державний контролер»⁸.

Він є особливим конституційним органом, він виконує важливу функцію, яка полягає у гарантуванні демократичних цінностей для кожної особи, що визначається на найвищому державному рівні. Крім цього, ним забезпечується стале функціонування системи стримувань та противаг.

В сучасних умовах розвитку публічного права Ізраїлю закріплення статусу Контролера на рівні Основного закону має принципове значення, що не лише визначає порядок зміни або обмеження його компетенцій, а й безпосередньо впливає на інтерпретацію змісту його повноважень.

Аналіз правового статусу окремих положень згаданого закону дозволяє зробити проміжний висновок про те, що його діяльність охоплює перевірку діяльності органів публічної влади щодо дотримання конституційних прав людини. Ця теза ґрунтується на аналізі розділу 2(b) Основного закону, згідно з яким Контролер зобов'язаний перевіряти «законність дій» підконтрольних об'єктів. В умовах конституційної демократії поняття «законності» нерозривно пов'язане з дотриманням фундаментальних прав і свобод, що робить правозахисний аспект невід'ємною частиною аудиторської діяльності.

Ця особливість зумовлена унікальним статусом конституції на вершині нормативно-правової піраміди та її роллю як елемента, що формує образ держави. Верховний суд Ізраїлю, розглядаючи питання про те, як слід тлумачити Основний закон, у справі «Рух за якісне врядування в Ізраїлі проти Кнесету» (№ 6427/02) зазначив: «Необхідно висвітлити суть Основних законів, покликаних формувати образ суспільства та його прагнень упродовж історії; ці закони були прийняті з метою закріплення найосновніших концепцій держави та фундаменту її соціальних принципів; вони покликані визначити прагнення держави, її зобов'язання та напрямки, якими вона прагне рухатися. Основні закони були покликані спрямовувати людську поведінку протягом тривалого періоду часу. Вони відображають події минулого; вони визначають основи сьогодення; вони покликані формувати обличчя майбутнього. Вони є поєднанням філософії, політики, суспільства та права»⁹.

В іншій справі «Авні проти Прем'єр-міністра» № 1384/98 Суд зазначив наступне: «Тлумачачи Основний закон, ми повинні робити це таким чином, щоб реалізувати функцію конституційної норми. Конституція встановлює

⁸ Basic-Law: The State Comptroller (Originally Adopted In 5748-1988). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawStateComptroller.pdf> (date of access: 08.05.2026).

⁹ Movement for Quality Government in Israel v. the Knesset, HCJ 6427/02. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/movement-quality-government-israel-v-knesset> (date of access: 24.05.2026).

процедури урядування та право. Ця норма формує права особи; завдяки своїй природі вона відображає основні концепції суспільства, права та режиму. Вона є вираженням основних політичних переконань країни. Вона закладає основу для її соціальних цінностей. Вона визначає прагнення країни та напрямки, якими вона бажає рухатися. Тлумачачи конституційний текст, ми повинні виразити цей особливий характер тексту»¹⁰.

Зважаючи на нерозривний зв'язок між діяльністю Верховного Суду Ізраїлю та формуванням правового середовища, яким забезпечується як діяльність органів публічної влади, так і закріплюються основні гарантії реалізації прав людини, на сьогодні неможливо характеризувати адміністративно-правовий статус Державного контролера без зазначення судової практики. Істотні зміни, які відбулись в конституційному законодавстві, визначили те місце та роль, яку відіграє інститут Державного контролера.

Варто зазначити, що законодавство, яким визначаються основні елементи адміністративно-правового статусу Державного контролера, складається із системи нормативних актів, які включають міжнародні конвенції, «Основний закон: Державний контролер», інші підзаконні акти, якими встановлюються окремі матеріальні та процедурні аспекти його діяльності. Рішення Верховного Суду Ізраїлю також є невід'ємною складовою, яка дозволяє вирішувати спори за участю Державного контролера у випадках, коли в учасників відповідного спору виникають проблеми із застосуванням окремих положень згаданого законодавства.

На офіційному сайті Державного контролера зазначається інформація про міжнародні документи, на основі яких він здійснює свою діяльність. До них належать:

– Принципи, що стосуються статусу національних інституцій, затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 48/134 від 19.12.1993 р. (далі – Паризькі принципи). Ними встановлено базові вимоги щодо діяльності національних установ з прав людини, які стосуються питань бюджету, повноважень проводити розслідування з розгляду скарг, обов'язку публікувати звіти тощо¹¹. Національне законодавство про Державного контролера в Ізраїлі враховує положення зазначеного документу та закріплює його в нормах Основного закону: Державний контролер.

¹⁰ Gilad Avni v. the Prime Minister, Case no. HCJ 1384/98. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/topics/judicial-review> (date of access: 24.05.2026).

¹¹ Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) : Gen. Assembly resolution 48/134 : adopted 19 Dec. 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (date of access: 08.05.2026).

– Міжнародні договори про права людини: Загальна декларація прав людини¹²; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права¹³; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права¹⁴; Конвенція про права дитини¹⁵. Виконання функції омбудсмена покладають на Державного контролера обов'язок проводити перевірку діяльності органів публічної влади, відповідно до перерахованих документів навіть тоді, коли окремі норми не повністю імплементовані національним законодавством ізраїльської держави.

– Стандарти INTOSAI: INTOSAI-P – 12 – Цінність та переваги вищих органів фінансового контролю – зміна життя громадян¹⁶, Лімська декларація¹⁷ (1977) та Мексиканська декларація (2007)¹⁸: Ці документи містять керівні принципи незалежності органів державного аудиту, подібні до тих, що закладені в Паризьких принципах.

Положення вищезазначених міжнародних документів, якими встановлюються основні положення, що стосуються проведення аудиту діяльності органів публічної влади та захисту прав людини, демонструють подвійну природу Державного контролера. Хоча у профільному законі на цьому не робиться відповідного акценту. Законодавець просто вказує на функції, які здійснюються особою, яка обіймає відповідну посаду. Відповідно до ст. 1 «Основного закону: Державний контролер»:

¹² Universal Declaration of Human Rights : Gen. Assembly resolution 217 A : adopted 10 Dec. 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 08.05.2026).

¹³ International Covenant on Civil and Political Rights : Gen. Assembly resolution 2200A (XXI) : adopted 16 Dec. 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 08.05.2026).

¹⁴ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights : Gen. Assembly resolution 2200A (XXI) : adopted 16 Dec. 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 08.05.2026).

¹⁵ Convention on the Rights of the Child : Gen. Assembly resolution 44/25 : adopted 20 Nov. 1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення: 08.05.2026).

¹⁶ The Value and Benefits of Supreme Audit Institutions – making a difference to the lives of citizens | IFPP. *IFPP*. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-12-the-value-and-benefits-of-supreme-audit-institutions-making-a-difference-to-the-lives-of-citizens/> (date of access: 08.05.2026).

¹⁷ Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts : adopted Oct. 1977 : recognized by UN Gen. Assembly resolution 66/209 (22 Dec. 2011). URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-1-the-lima-declaration/> (дата звернення: 19.05.2026).

¹⁸ Mexico Declaration on SAI Independence : adopted Nov. 2007 : recognized by UN Gen. Assembly resolution 66/209 (22 Dec. 2011). URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-10-mexico-declaration-on-sai-independence/> (дата звернення: 19.05.2026).

«Державний контроль покладається на Державного контролера»¹⁹. Особливості адміністративно-правового статусу деталізуються в Законі про Державного контролера (State Comptroller Law 5718-1958 [Consolidated Version])²⁰.

Проте цього положення законодавства недостатньо для демонстрації унікальності адміністративно-правового статусу цієї інституції. В науковій літературі, що аналізує загальні та спеціальні аспекти, наголошується на тому, що Ізраїль створив унікальну та повноцінну систему, яка в одному органі поєднує дві важливі функції, які так чи інакше стосуються як захисту та забезпечення реалізації прав людини, так і здійснюють нагляд за фінансовою діяльністю органів влади. У цьому, на нашу думку, в особливій формі забезпечується додержання принципів «доброго врядування».

Так, Державний контролер реалізує повноваження, які притаманні органу фінансового аудиту та інституту омбудсмена. При цьому саме така модель одержала відповідне конституційне визначення та стала відображенням динамічного розвитку публічного права Ізраїлю впродовж тривалих війн та конфліктів. Незважаючи на такі виклики, представники влади та ізраїльського суспільства усвідомлювали необхідність поступового розвитку окремих інституцій, якими забезпечуватиметься захист прав людини та здійснення нагляду за діяльністю органів публічної влади.

Подальший аналіз положень «Основного закону: Державний контролер» дозволяє сформулювати такі особливі риси його адміністративно-правового статусу. Відповідно до ст. 2 Закону, «Державний контроль» визначає перелік сфер, у яких Державний контролер реалізує свої повноваження. Цією статтею визначається сфера його діяльності. Так, ним здійснюється перевірка економіки, активів, фінансів, зобов'язань та публічного управління, урядових міністерств, підприємств, установ чи корпорацій (незалежно від форми власності), місцевих органів влади та інших органів. Перелік таких об'єктів контролю встановлюється законом²¹.

Державний контролер здійснює розгляд скарг громадян, в тому числі шляхом перевірки діяльності органів влади, їх посадових осіб. Відповідно до ст. 2 (b) така перевірка здійснюється на предмет додержання ними

¹⁹ Basic-Law: The State Comptroller (Originally Adopted In 5748-1988). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawStateComptroller.pdf> (date of access: 08.05.2026).

²⁰ State Comptroller Law, 5718-1958 [Consolidated Version]. Office of The State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL <https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/ictce1vf/laws-comptroller-law-en.pdf> (date of access: 08.05.2026).

²¹ Basic-Law: The State Comptroller (Originally Adopted In 5748-1988). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawStateComptroller.pdf> (date of access: 08.05.2026).

законності, належного врядування, економності, ефективності, результативності та етичності. Ключовий термін «законність дій» (legality of the activities) в умовах «конституційної революції» в Ізраїлі набув широкого тлумачення. Як зазначає колишній Голова Верховного суду Ізраїлю Аарон Барак, Державний контролер, виконуючи та реалізуючи свої повноваження, має враховувати те, що саме права людини є центральною та незалежною частиною його діяльності. «Сама демократія ґрунтується на принципі верховенства більшості та на принципі верховенства цінностей, насамперед прав людини» – зазначає професор А. Барак²². Це включає перевірку дій влади на відповідність принципам пропорційності та обмеженням, які визначаються міжнародним та національним законодавством. Такий висновок ним сформовано за результатами «конституційної революції», яка визначила права і свободи людини над усією публічною владою. Відповідна позиція знайшла вираження у низці рішень Верховного Суду Ізраїлю, що також вплинуло на інститут Державного контролера.

В існуючій системі стримувань та противаг Ізраїлю Державний контролер є «конституційним актором», який разом із судовою системою забезпечує функціонування усієї системи публічної влади та належний захист прав людини. Його робота спрямована на захист демократичних цінностей, де головним пріоритетом є права людини. Відповідно до ст. ст. 3 та 4 Основного закону, «Об'єкт контролю повинен без зволікання надавати Контролеру за його вимогою інформацію, документи, пояснення та інші матеріали, необхідні для цілей перевірки. Державний контролер розслідує скарги громадськості щодо органів та осіб, визначених законом. У цій якості він діє під титулом «Омбудсмен»²³.

Розвиток публічного права Ізраїлю сформував інститут Державного контролера, який проводить аудит законності та розглядає скарги осіб, які стосуються конкретних рішень, які прийняті за результатами розгляду заяв цих осіб. Окрема увага приділяється аналізу конкретних справ на предмет їх відповідності принципу пропорційності. Наявність таких повноважень дає підстави стверджувати, що Державний контролер, виконуючи функцію омбудсмена, діє як Національна інституція з прав людини (National Human Rights Institution). Це є ще одним підтвердженням реалізації Ізраїлем положень Паризьких принципів 1993 року. Незважаючи на критику з боку представників окремих держав-членів Європейського Союзу, країн Близького Сходу та різноманітних антисемітських організацій у різних

²² Barak A. Interpretation of Basic Laws. *Mishpatim*. 1992. Vol. 22. P. 31, 52–53.

²³ Basic-Law: The State Comptroller (Originally Adopted In 5748-1988). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawStateComptroller.pdf> (date of access: 08.05.2026).

частинах світу, діяльність Державного контролера є реальною та ефективною.

Державний контролер повинен виконувати загальний конституційний обов'язок щодо захисту прав людини, що є не лише доцільним та можливим через закріплення повноважень у законодавстві, яким визначаються його повноваження, але й обов'язковим²⁴. Стаття 11 «Основного закону: Людська гідність і свобода» передбачає, що «усі державні органи зобов'язані поважати права, передбачені цим Основним законом». Державний контролер є державним органом і, отже, зобов'язаний поважати конституційні права, як і всі інші державні органи. Проте, крім обов'язку поважати права людини, як окремий орган влади, який має власний правовий статус, Державний контролер зобов'язаний реалізовувати повноваження в частині розгляду скарг громадян, перевірки вказаних фактів, формуванні висновків та звітуванні про результати такої діяльності.

Про важливість діяльності омбудсмена свідчить статистика розглянутих скарг. У 2025 році громадяни Ізраїлю подали до Комісії з розгляду скарг громадськості, яка діє в структурі омбудсмена, 30 366 скарг, що на 41% більше, ніж у попередньому році. Вирішено 56% скарг, що є найвищим показником з моменту створення інституту Державного контролера. Без вирішення залишено 7429 скарг. Серед усіх скарг 29% стосувалися державної служби, 19% – субсидій на дошкільні установи та сімейні дитячі садки, а сім відсотків – освіти та вищої освіти. Найбільша кількість скарг стосувалась діяльності Міністерства праці, яке уповноважене реалізовувати соціальну політику, зокрема щодо призначення та затвердження субсидій, переважна більшість з яких стосувалась субсидій на навчання у дитячих садках, сімейних дитячих садках. 91% скарг визнано необґрунтованими.

Іншими міністерствами, щодо яких подавались скарги, були: Міністерство транспорту (2298 скарг); Національний страховий інститут (1581 скарга); Податкове управління (1119 скарг); Управління з питань народонаселення та імміграції (994 скарги); Міністерство освіти (940 скарг); Поліція Ізраїлю (932 скарги); Міністерство охорони здоров'я (687 скарг); Муніципалітет Єрусалима (609 скарг); Міністерство юстиції (550 скарг)²⁵.

У звіті Державного контролера зазначалось про тенденцію до зростання кількості скарг, які надійшли щодо рішень Податкової служби, яку подавали громадяни, які стали жертвами ворожих обстрілів. Окрема категорія скарг, яка продовжує зростати, стосується діяльності Національного страхового інституту, який займається виплатами страхових виплат постраждалим особам.

²⁴ Barak A. Proportionality in the Law. Cambridge University Press, 2010. 594 p.

²⁵ Sarah Ben-Nun. Public complaints in Israel soar as state failures compound. *The Jerusalem Post*. URL : <https://www.jpost.com/israel-news/article-896704> (date of access: 8.05.2026)

Варто наголосити й на процедурних аспектах розгляду скарг громадян та проведення перевірок. Процедура розгляду скарги складається з кількох стадій. На першій стадії відбувається реєстрація скарг. Офіс омбудсмена після надходження скарги здійснює її реєстрацію через відділ приймання скарг («Rimon»). Посадові особи офісу визначають можливість переходу до наступного етапу. Ними можуть бути прийняті такі рішення, виходячи із конкретної ситуації. Якщо скарга стосується органу, який не належить до кола суб'єктів, на які поширюється діяльність омбудсмена (наприклад, Президент Держави Ізраїль, Кнесет та його комітети, члени Кнесету, Уряд та його міністри (за винятком їхніх дій як посадових осіб, яким доручено міністерство або сферу діяльності), Голова Банку Ізраїлю (за винятком його діяльності як особи, відповідальної за діяльність банку), приватні компанії та приватні особи, справа, яка перебуває на розгляді в суді або щодо якої суд виніс рішення тощо), то вона не підлягає розгляду. Перелік відповідних суб'єктів, щодо яких може бути подано скаргу, передбачено ст. 36 Закону про Державного контролера (консолідована версія). В такому випадку відбувається повідомлення особи письмово із зазначенням інформації про уповноважений орган, який може розглянути відповідну скаргу.

Відповідно до Закону про Державного контролера (консолідована версія) передбачено кілька способів подання особою скарги: заповнення онлайн-форми на сайті Державного контролера; через електронну пошту; безпосередньо в Офісі омбудсмена – бюро, які працюють в Єрусалимі, Тель-Авіві, Хайфі, Ноф-ха-Галілі, Беер-Шеві та Лоді; через ZOOM із вказанням електронної пошти; шляхом надсилання листа за поштовою адресою. Згідно з вимогами ст. 40 Закону про Державного контролера, «Скарга, подана в письмовій формі або записана на підставі усних показань скаржника, має бути підписана скаржником та містити його ім'я та адресу»²⁶. В такому випадку відбувається повідомлення особи письмово, із зазначенням інформації про уповноважений орган який може розглянути відповідну скаргу.

Наступний етап полягає у відкритті провадження по скарзі. Відкривається окрема справа, про що повідомляється скаржник належними засобами зв'язку. Після цього Офісом омбудсмена починається розслідування скарги. Скаржнику варто врахувати такі дві важливі обставини. По-перше, перед зверненням до омбудсмена, перед поданням скарги, що стосується відповідного державного органу, необхідно звернутись до такого органу та отримати від нього відповідь. По-друге,

²⁶ State Comptroller Law, 5718-1958 [Consolidated Version]. Office of The State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL <https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/ictcelvf/laws-comptroller-law-en.pdf> (date of access: 08.05.2026).

необхідно вказати повну інформацію про себе та надати перелік документів, які необхідні для розгляду скарги²⁷.

Після вивчення інформації яка міститься у скарзі, поданих документів та іншої інформації, Офіс омбудсмена розпочинає розгляд скарги. У більшості випадків розслідування розпочинається зі звернення до державного органу, на який особа подала скаргу. Ми можемо вимагати від будь-якої особи чи органу відповіді на запитання та надання відповідних документів, а в певних випадках ми також можемо розпочати процес медіації, якщо сторони на це погодяться.

На офіційному веб-сайті Державного контролера наголошується на тому що відповідне розслідування скарги враховуватиме індивідуальні особливості скаржника: він не повинен володіти юридичними знаннями; він може подати скаргу будь-якою мовою. Особа може не володіти навиками цифрової грамотності на належному рівні і це не буде перешкоджати реалізації її права на подання скарги та її розгляду. Наявність в скаржника інвалідності також не є перешкодою для подання скарги та її розгляду.

Проведення розслідування фактів які зазначені у скарзі є центральною частиною усієї процедури розгляду скарги. Відповідно до ст. 41 (а) омбудсмен може розслідувати скаргу будь-яким способом, який він вважає за доцільний, і не обмежується процесуальними нормами чи правилами доказування. Аналіз наступних норм закону які деталізують процедуру розслідування вказують на досить широкі повноваження омбудсмена. Наприклад, почавши розгляд скарги вона доводиться до відома органу або посадової особи щодо яких вона подана. Якщо посадова особа перебуває у службовому підпорядкуванні, то про розгляд скарги омбудсмен повідомляє її керівника. Згідно ст. 41 (b) зазначеним суб'єктам надається можливість відповісти на доводи зазначені у скарзі. При цьому строк, протягом якого необхідно надати відповідь, встановлюється безпосередньо омбудсменом. Заслуховування сторін які беруть участь у розгляді скарги (скаржник, особа або орган на які подано скаргу, будь-яка інша особа) відбувається лише у тому випадку якщо омбудсмен вважатиме таку дію доцільною²⁸.

Під час розслідування скарги омбудсмен має повноваження щодо витребування у будь-якої особи або органу інформації чи документів, що стосуються конкретної скарги. Таке звернення до зазначених осіб здійснюється шляхом подання запиту, в якому зазначається перелік

²⁷ Handling of Complaints. Office of the State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL: <https://www.mevaker.gov.il/en/ombudsman/handling-of-complaints> (date of access: 21.05.2026).

²⁸ State Comptroller Law, 5718-1958 [Consolidated Version]. Office of The State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL <https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/ictclvf/laws-comptroller-law-en.pdf> (date of access: 08.05.2026).

відомостей, які сприятимуть розгляду скарги. На зазначених суб'єктів покладається обов'язок з виконання такого запиту.

Відповідно до ст. 42 Закону про Державного контролера, «омбудсмен може припинити розгляд скарги, якщо він переконається в наявності однієї з підстав, що виправдовують відмову у порушенні справи, або в тому, що ситуація, яка стала предметом скарги, була виправлена, або що скаржник відкликав скаргу. У цьому випадку він повинен письмово повідомити скаржника, особу чи орган, на які подано скаргу, а також керівництво про те, що він припинив розгляд справи, зазначивши свої мотиви»²⁹. Проте, якщо таких підстав не буде встановлено, а викладені доводи та документи у скарзі свідчатимуть про вчинення дій органу чи його посадової особи які порушують права скаржника, омбудсмен вживає заходів для вирішення цієї ситуації. У такому разі скарга визнається обґрунтованою що передбачає вчинення таких дій.

По-перше, про встановлення обґрунтованості скарги повідомляються скаржник, а також особа чи орган, щодо яких її подано. Якщо скарга стосується посадової особи, яка перебуває у підпорядкуванні керівника чи органу, омбудсмен також повідомляє їх. У своїй відповіді він може викласти короткий зміст висновків та вказати особі чи органу, на яких подано скаргу, а також керівнику на необхідність усунення недоліку, виявленого під час розслідування, та на те, як і в який термін це має бути зроблено. Законом не встановлюється чітких строків виконання його вимог. Їх визначає омбудсмен, очевидно, керуючись принципами верховенства права, законності, пропорційності та розумності. На нашу думку, встановлення індивідуалізованого строку виконання зазначених вимог у кожному конкретному випадку ґрунтується на положеннях міжнародних документів (наприклад, Паризьких принципів 1993 р.)³⁰.

Особа або орган, на яких подано скаргу, або їх керівник повинні протягом строку, зазначеного у вимозі омбудсмена, повідомити про вжиті заходи. Відповідно до ст. 43 (с), якщо вказані особи не нададуть відповіді або якщо інформація не буде повною, омбудсмен вживає заходів із доведення цього факту до відома міністра чи відповідного урядового комітету³¹.

²⁹ Там само.

³⁰ Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) : Gen. Assembly resolution 48/134 : adopted 19 Dec. 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (date of access: 08.05.2026).

³¹ State Comptroller Law, 5718-1958 [Consolidated Version]. Office of The State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL <https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/ictclvf/laws-comptroller-law-en.pdf> (date of access: 08.05.2026).

Окремо передбачено дії омбудсмена щодо реагування на випадки, коли під час розгляду скарги виявляються підстави вважати, що скоєно кримінальне правопорушення або дисциплінарний проступок. В обох випадках здійснюється обов'язкове повідомлення Генерального прокурора. За результатами розгляду звернення Генеральний прокурор зобов'язаний проінформувати омбудсмена та урядовий комітет впродовж шести місяців з дня, коли справа була передана йому, із зазначенням інформації про те, як саме було розглянуто надані відомості.

Зважаючи на те, що Ізраїль є державою, яка перебуває у стані постійної бойової готовності, а діяльність відповідних служб безпеки та розвідки передбачає оперування інформацією, яка є важливою для збереження незалежності держави та її виживання, Законом про Державного контролера встановлюється обмеження щодо розгляду скарг, які стосуються відомостей, що не підлягають розголошенню. Відповідно до ст. 44 Закону, повідомлення омбудсмена не повинно містити чи розкривати будь-які матеріали чи інформацію, які, на думку Прем'єр-міністра або Міністра оборони, становлять питання державної безпеки, або які, на думку Прем'єр-міністра або Міністра закордонних справ, стосуються зовнішніх відносин чи міжнародних торговельних зв'язків держави. Якщо омбудсмен вважатиме, що його звіт містить такі відомості, а уповноваженими міністрами ще не висловлено позиції з цього приводу, він зобов'язаний офіційно запитати думку Прем'єр-міністра, Міністра оборони або Міністра закордонних справ (залежно від обставин) перед направленням свого повідомлення.

Прийняте за результатами розгляду скарги рішення та висновки не надають скаржнику права на реалізацію додаткових прав чи використання засобів правового захисту в судах чи трибуналах, якщо така особа не мала їх раніше. Скаржник чи будь-яка інша особа можуть реалізовувати будь-яке право або звертатися за будь-яким засобом правового захисту, на який вони мають право, у межах строків, визначених законом. Строк розслідування скарги омбудсменом не продовжує процесуальних строків реалізації таких способів захисту. Жоден суд не розглядає клопотання про захист від рішень або висновків омбудсмена у справі за скаргою³².

Проте непоодинокими є випадки, коли органи публічної влади оскаржують рішення омбудсмена та вказують на порушення, які допускаються під час процедури розгляду скарг громадян. У знаковій справі «Тернер проти Державного контролера» («*Terner v. State Comptroller, Case no. HCJ 4914/94*») Верховний суд Ізраїлю постановив рішення, яким визнав

³² State Comptroller Law, 5718-1958 [Consolidated Version]. Office of The State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL <https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/ictclvf/laws-comptroller-law-en.pdf> (date of access: 08.05.2026).

недопустимим обмежувати посадову особу в участі під час розгляду справи Державним контролером. «Суд зазначив, що хоча Державний контролер не є судовим органом, а його звіти чи правові висновки не є судовими рішеннями, вони мають колосальну суспільну вагу та безпосередній вплив на життя громадян. Коли такий звіт містить остаточні висновки, які обвинувачують особу в недоброчесності чи обмані, це фактично прирівнюється до «цивільного або морального засудження», що має руйнівні наслідки для репутації та майбутнього особи» – зазначається у рішенні.

Крім того, суд виснував, що право особи на захист перед державним органом не є формальністю. Особа не може ефективно захищати себе, якщо вона перебуває «в темряві» щодо доказів, зібраних проти неї. Адміністративний орган, який готує критичний висновок щодо конкретної особи, зобов'язаний надати їй повний доступ до матеріалів перевірки (свідчень, документів), щоб вона мала реальну можливість спростувати закиди до моменту офіційної публікації звіту³³. Тобто, Державний контролер зобов'язаний надати стороні, якій його звіти можуть завдати шкоди, можливість викласти аргументи на свій захист.

Як зазначає колишній Державний контролер, суддя у відставці Йосеф Хаїм Шапіра: «Державний контролер є унікальною особою, і внаслідок його звітів – хоча ніхто не втратить свою свободу – може бути завдано шкоди добрій репутації... гостра та інтенсивна критика не суперечить справедливості щодо сторони, що підлягає аудиту, повазі до людської гідності, і, на мій погляд, все це може існувати разом»³⁴.

«Основний закон: Людська гідність і свобода» зобов'язує Державного контролера активно працювати над захистом та просуванням прав людини. Так само, як обов'язок сприяти дотриманню прав людини покладається на будь-який державний орган на підставі повноважень, наданих йому законом, Державний контролер також зобов'язаний це робити під час здійснення своїх повноважень. Тому, визначаючи програму аудиторської роботи та програму розслідування скарг громадян, Державний контролер повинен дбати про захист, сприяння та повагу до прав людини.

У справі «Ронні Алоні проти Контролера (муніципального аудитора) муніципалітету Єрусалима» («Roni Aloni v. Jerusalem Municipality Comptroller, Case no. HCJ 7805/00») Верховний Суд Ізраїлю продовжив тлумачення своїх позицій, висвітлених у попередньому рішенні. Муніципальний контролер (діяльність якої на рівні міст регулюється

³³ Ternier v. State Comptroller, Case no. HCJ 4914/94, 49(3) Isr. S. C. 771 (1995) / High Court of Justice of Israel. URL: <https://supreme.court.gov.il> (дата звернення: 21.05.2026).

³⁴ Shapira J. C. The inaugural speech : Swearing-in Ceremony at the Knesset Plenum, 4 Jul. 2012 / The Knesset. URL: <https://main.knesset.gov.il> (accessed: 21.05.2026).

окремими нормами Наказу про муніципалітети) проводила масштабну перевірку діяльності міської ради та підготувала критичний проєкт звіту. У цьому звіті безпосередньо фігурувало ім'я Ронні Алоні у контексті ймовірних порушень або неналежного управління. Контролер вважала, що оскільки Алоні є обраним депутатом, вона підпадає під сферу повноважень муніципального аудиту без жодних обмежень. Алоні, своєю чергою, звернулася до суду, стверджуючи, що внутрішній аудитор міської ради перевищила свої повноваження, досліджуючи діяльність обраного члена ради, та порушила правила належної правової процедури, подібні до тих, що розглядалися у справі «Тернер проти Державного контролера».

У рішенні суд встановив межі дискреції муніципального аудитора. Муніципальний контролер міста має право інспектувати діяльність органів виконавчої влади муніципалітету, але її юрисдикція щодо політично обраних осіб (депутатів) є обмеженою. Контролер може оцінювати виключно ті дії депутата, які безпосередньо стосуються адміністрування та використання публічних коштів міського бюджету, але не має права давати оцінку суто політичній діяльності обраного представника.

Суд підтвердив, що стандарти правової процедури, закріплені у справі Тернера для Державного контролера, повною мірою поширюються і на рівень місцевого (муніципального) самоврядування. Особа, яка піддається критиці у муніципальному звіті, має таке ж безумовне право ознайомитися зі звинуваченнями та матеріалами перевірки і надати свої пояснення до моменту, поки звіт стане суспільним надбанням³⁵.

Отже, особливості адміністративно-правового статусу Державного контролера в Ізраїлі полягають у поєднанні двох складових його правової природи: він виконує повноваження із нагляду за фінансовою діяльністю органів публічної влади та водночас реалізує повноваження омбудсмена. Саме виконання правозахисної функції відображає укорінення міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, визначення необхідної нормативної бази у межах чинного законодавства та їх деталізацію у рішеннях Верховного Суду Ізраїлю. Омбудсмен проводить незалежне розслідування скарг громадян, надає адресні рекомендації для відновлення порушених прав, що забезпечує баланс між задоволенням публічного та приватного інтересів. Важливою умовою легітимності такої діяльності є неухильне дотримання конкретним органом публічної адміністрації належної правової процедури.

Завдяки широкому спектру контрольно-наглядових повноважень та розгляду скарг громадян, Державний контролер фактично трансформувався у Національну інституцію з прав людини. Цей статус дозволяє інституції

³⁵ Aloni v. Jerusalem Municipality Comptroller, Case no. HCJ 7805/00 / High Court of Justice of Israel. URL: <https://supreme.court.gov.il> (accessed: 21.05.2026).

ефективно виконувати роль вищого правозахисного арбітра, який не лише захищає права та законні інтереси громадян від бюрократичних зловживань і свавілля влади, а й системно сприяє утвердженню принципів належного врядування (good governance) та розвитку демократичних цінностей у державі.

Окрім забезпечення прав скажника, омбудсмен повинен забезпечувати належний рівень права на участь під час розгляду скарги представникам відповідних органів публічної влади, які є стороною провадження. Одним із фундаментальних судових рішень, яке визначило такий обов'язок, є справа «*Terner v. State Comptroller*»: омбудсмен зобов'язаний ознайомити посадову особу або відомство з матеріалами аудиту та надати їм реальну можливість висловити заперечення до моменту офіційного оприлюднення фінального звіту. Це дозволяє захистити конституційні права та особисту репутацію громадян від свавілля чи помилкових суджень органу.

2. Механізм адміністративно-правового забезпечення правозахисної діяльності омбудсмена в Україні: актуальний стан та перспективи вдосконалення

Український вектор розвитку інституцій, що спрямовують свою діяльність на захист прав людини, має власну історію. Вона пов'язана, подібно до ізраїльської держави, зі здобуттям нашою державою незалежності. Крім цього, чинний сьогодні інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – омбудсмен) сформувався під впливом формування власного конституційного та адміністративного права. Особливості діяльності омбудсмена в конституційно-правовому полі досліджуються представниками конституційного права. Наше дослідження стосується виключно особливостей адміністративно-правового забезпечення реалізації цією інституцією правозахисної функції, виходячи з аналізу міжнародних документів, які ратифіковані Україною, відповідного законодавства, яким визначається його адміністративно-правовий статус, та судової практики. На відміну від Ізраїлю, судові рішення, які стосуються розв'язання фундаментальних питань за участі омбудсмена, особливостей виконання його рішень органами влади, підприємствами, установами та організаціями, необхідно аналізувати у сфері конституційного та адміністративного судочинства.

Іще одним суттєвим фактором, який впливає на адміністративно-правове регулювання щодо реалізації омбудсменом правозахисної функції, є триваюча війна. Її вплив на еволюцію правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини складно переоцінити: змінилося не лише уявлення про місце та роль цієї інституції, але й суттєво зріс його вплив у сфері захисту прав людини. Розпочате у 2022 році повномасштабне вторгнення обумовило необхідність залучення омбудсмена для вирішення

скарг, які подаються приватними особами, що володіють різним адміністративно-правовим статусом (військовослужбовці, приватні особи, які постраждали внаслідок війни в Україні, представники сектору оборони, правоохоронних органів з-поміж осіб, які звільнені зі служби, внутрішньо переміщені особи тощо).

Згідно зі Щорічною доповіддю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2025 році, надійшло 152 592 звернення, з них: колективних – 2 791; індивідуальних – 149 801. Кількість звернень порівняно з 2024 роком збільшилась на 24%, а порівняно з 2023 роком – на 59%. Починаючи з 2022 року, кількість звернень зросла на 260%. Усних звернень надійшло 68 542, письмових – 84 050. На «гарячу лінію» зателефонували 63 025 разів. Найбільша кількість звернень надходила від таких категорій осіб: члени сімей військовополонених, зниклих безвісти військовослужбовців; особи, які виступають як представники членів родин; внутрішньо переміщені особи³⁶.

Зважаючи на кількість напрямків, які потребують додаткового захисту з боку інституцій, що наділені відповідними повноваженнями із захисту прав і свобод людини, в Україні, поряд із омбудсменом, здійснюють діяльність, яка за своєю правовою природою подібна до тієї, що здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, й інші суб'єкти.

До них належать: Уповноважений із захисту державної мови, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю, Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб, бізнес-омбудсмен, освітній омбудсмен, військовий омбудсмен тощо.

Проте подібність у виконанні правозахисної функції – чи не єдина ознака, яка їх об'єднує. Відмінності полягають у тому, що конституційне закріплення основ правового статусу на рівні Основного Закону передбачено лише для омбудсмена. Відповідно до ст. 101 Конституції України, «Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини»³⁷.

Зважаючи на те, що відповідна стаття входить до змісту Розділу VI «Верховна Рада України», омбудсмен забезпечує виконання найвищим

³⁶ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2025 році. Омбудсман України. Офіційний веб-сайт. URL : <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/2-22042026-0951-shchorichna-dopovid-upovnovazhenogo-2025.pdf> (дата звернення: 01.06.2026).

³⁷ Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 01.06.2026).

законодавчим органом контролю за додержанням прав приватної особи, що відповідає загально визнаній європейській та міжнародній практиці.

Погоджуємось із думкою О. В. Марцеляка, який наголошує на тому, що омбудсмен є незалежним та політично нейтральним під час здійснення своєї діяльності колегіальним органом (посадовою особою), який володіє контрольно-наглядовою та правозахисною функціями. На підставі Конституції та чинного законодавства, за власною ініціативою або ж внаслідок надходження звернення особи, він проводить контрольну діяльність щодо відповідних органів публічної влади та їхніх посадових осіб. Він діє на власний розсуд та вживає необхідних заходів, які спрямовані на забезпечення прав і свобод людини і громадянина³⁸.

Ознаками інституту омбудсмена в Україні є: здійснення ним парламентського контролю у сфері забезпечення та захисту прав людини; політична нейтральність, яка забезпечує незалежність його діяльності; визначення на рівні спеціального законодавства його адміністративно-правового статусу, що включає процедуру обрання та звільнення з посади, притягнення до юридичної відповідальності, закріплення організаційної структури, визначення переліку прав та обов'язків, обсягу повноважень; регламентація процедури застосування актів реагування тощо.

До окремих ознак, що додатково характеризують адміністративно-правовий статус омбудсмена, належать цілкова незалежність та неупередженість під час розгляду скарг, зокрема з боку політичних партій, об'єднань громадян, представників засобів масової інформації. Забороняється вимагати від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини пояснень, які стосуються справи, що перебуває в його провадженні. Забезпечення незалежності досягається завдяки передбаченню фінансування у Державному бюджеті для здійснення професійної діяльності, а також шляхом проведення незалежної кадрової та організаційної політики. Гарантування права на звернення за захистом від порушення прав і свобод людини забезпечується відносно неформалізованою процедурою, яка надає особі свободу у виборі тієї чи іншої інституції³⁹.

Водночас, на відміну від ізраїльського досвіду забезпечення функціонування національних інституцій у сфері захисту прав людини, де відповідні функції та повноваження виконує Державний контролер, українська модель адміністративно-правового регулювання діяльності національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини,

³⁸ Марцеляк О.В. Інститут омбудсмана: теорія і практика: монографія. Харків: ХНУВС, 2004. С. 35. (450 с.)

³⁹ Тімашов В.О. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян України в умовах Євроінтеграції: докторальні положення: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2018. С. 245. 668 с.

еволюціонувала у розгалужену систему. Омбудсмен продовжує виконання парламентського контролю, що підтверджується положеннями Конституції України. Окремі органи у цій сфері створені при Кабінеті Міністрів України.

Діяльність відповідної системи національних установ, з одного боку, додатково захищає та забезпечує права, свободи й гарантії людини та громадянина шляхом отримання необхідного рівня допомоги під час захисту їхніх прав. Поряд із правоохоронними та судовими органами, вищеперелічені національні органи є додатковим рівнем забезпечення належного захисту для кожної людини, яка потребуватиме цього.

На думку В. О. Тімашова, існування інституту омбудсмена в Україні обумовлюється низкою факторів: забезпеченням належних гарантій захисту прав і свобод людини, що зумовлює виникнення нових інструментів у механізмі захисту прав людини; появою нових органів у системі публічної влади, які наділяються повноваженнями, що, потенційно, може призвести до порушення прав людини без формального порушення законодавства⁴⁰. Частково можемо погодитись із висловленою думкою. Проте її автор оминає увагою необхідність виконання Україною положень міжнародних документів, які стосуються забезпечення функціонування національних установ у сфері захисту прав людини. Усі наведені причини щодо розширення правозахисної функції є наслідком виконання відповідних зобов'язань та положень, які містяться у формалізованих міжнародних джерелах права, котрими визначаються загальні та спеціальні засади функціонування інституту омбудсмена.

Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини донедавна був єдиним органом, який здійснює парламентський контроль. Проте, з огляду на необхідність вдосконалення його правового статусу, а відтак – зміни правової та організаційної структури, кілька років тому Президент України здійснив спробу модернізувати конституційну основу згадуваного інституту. Мова йде про Проект Закону про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України) № 1016 від 29.08.2019. У пояснювальній записці автори законопроекту наголосили на тому, що його метою є вдосконалення механізму парламентського контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина в Україні. Пропонувалось додати до переліку повноважень Верховної Ради України окреме повноваження, яке полягало у здійсненні призначення на посади та звільнення з посад уповноважених парламенту за додержанням Основного Закону та нормативних актів

⁴⁰ Тімашов В.О. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян України в умовах Євроінтеграції: доктринальні положення: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2018. С. 287. 668 с.

(законів) в окремих сферах, а також заслуховування щорічних доповідей про стан дотримання Конституції України та законів. Також пропонувалося розширити парламентські повноваження щодо можливості призначати інших уповноважених Верховної Ради України, адміністративно-правовий статус яких повинен був визначатись окремими законами⁴¹.

Згадуваний проєкт закону став предметом розгляду Конституційним Судом України у справі № 2-253/2019(5585/19) за конституційним поданням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України) (реєстр. № 1016) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. У висновку від 20 листопада 2019 року Конституційний Суд України зазначив наступне: «Запропоновані Законопроектом зміни до статей 85 та 101 Конституції України передбачають запровадження нового виду парламентського контролю, який може вийти за межі контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та потенційно може становити ризик надмірного втручання парламенту через уповноважених за додержанням Конституції України і законів у різні сфери суспільних відносин без дотримання балансу приватних і публічних інтересів, зокрема у підприємницьку діяльність, у діяльність інститутів громадянського суспільства тощо, а отже, може призвести до порушення та обмеження прав і свобод людини і громадянина... запропоновані Законопроектом зміни до статей 85 та 101 Конституції України не містять чіткого визначення предметної спрямованості здійснення нового виду парламентського контролю, оскільки з їх змісту незрозуміло, про які саме «окремі сфери» суспільного життя йдеться. Пропонований змінами новий вид парламентського контролю може мати наслідком втручання осіб, призначених на посади уповноважених Верховної Ради України «за додержанням Конституції України і законів в окремих сферах», у діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування»⁴².

Прийняття такого рішення не дозволило внести зміни до Конституції України. Це призвело до появи інших національних органів, аналогічних омбудсмену, які здійснюють свою діяльність при Кабінеті Міністрів України. Закріплення правового статусу омбудсмена в зарубіжних країнах може здійснюватись різними способами. Вітчизняні дослідження правового статусу омбудсмена виділяють три основні моделі правового регулювання

⁴¹ Проєкт Закону про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України). Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66256 (30.05.2026).

⁴² Висновок Конституційного Суду України у справі: Висновок Конституц. Суду України від 20.11.2019 № 6-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006v710-19#Text> (дата звернення: 02.06.2026).

його діяльності: виконавчий омбудсмен; незалежний омбудсмен; парламентський омбудсмен. Основним критерієм такого поділу є суб'єкт влади, який наділений повноваженнями утворювати таку національну інституцію, та її місце серед інших органів, якими забезпечується правозахисна функція.

Як зазначає С. А. Косінов, **модель виконавчого омбудсмена** запроваджена лише в окремих державах. Її суть полягає в тому, що він є органом виконавчої влади, який утворюється главою держави чи урядом, та відповідно звітує перед ними про результати своєї діяльності. Як приклад автором наводиться Французька Республіка, у якій омбудсмен обирається Радою Міністрів, а його діяльність контролює уряд. **Модель незалежного омбудсмена** визначає його як окрему інституцію, що є незалежною від інших органів. Він призначається парламентом чи главою держави та набуває самостійності одразу ж, коли розпочинає здійснювати свою діяльність. **Парламентський омбудсмен** призначається на посаду парламентом та підвітний йому. До його повноважень належить здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їхніх посадових осіб. Законодавча влада не підпадає під його контроль. Така модель знайшла своє нормативне закріплення у законодавстві Норвегії, Португалії, Польщі, Литви, Латвії, Естонії та інших держав. Україна також застосовує цю модель для закріплення правового регулювання діяльності омбудсмена⁴³.

Така класифікація, безумовно, відображає особливості закріплення адміністративно-правового статусу омбудсмена як національної інституції, що забезпечує реалізацію правозахисної функції. Водночас, зарубіжні публікації з даної тематики пропонують інші підходи до класифікації правового регулювання діяльності омбудсмена. Вони можуть бути використані для визначення особливостей закріплення адміністративно-правового статусу омбудсмена в Україні.

Так, **латентна неявна модель (The Latent Implied Model)** не передбачає наявності прямих повноважень у сфері захисту прав людини для відповідної національної інституції. Нею самостійно визначаються ці повноваження, оскільки захист прав людини є невід'ємною частиною належного врядування та верховенства права, які вона зобов'язана охороняти. Основна увага зосереджується на питаннях забезпечення адміністрування її діяльності, а дотримання міжнародних зобов'язань перевіряється в межах законності. Така модель діє у Новій Зеландії, Гонконзі та Австралії.

⁴³ Тімашов В.О. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян України в умовах Євроінтеграції: доктринальні положення: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2018. С. 287. 668 с.

Відкрита неявна модель (The Overt Implied Model), як і в попередній моделі, прямих законодавчих повноважень немає, проте інституція або її керівник публічно заявляють, що їхньою функцією є захист прав людини. Ключовою відмінністю є декларативний аспект: інститут офіційно інтерпретує свій мандат як такий, що включає захист прав людини як ключову функцію. Прикладами таких держав є Ірландія, Англія (Великобританія), Нідерланди, Норвегія та Іспанія.

У **відкритій моделі (The Overt Model)** повноваження омбудсмена прямо закріплені на рівні Основного закону або окремого закону. Вона є базовою та рекомендованою інституціями Європейського Союзу для національних омбудсменів. Відповідно до Конституції Фінляндії омбудсмен зобов'язаний стежити за дотриманням основних прав і свобод.

Модель співіснування (The Co-Existence Model) передбачає існування поряд з інституцією державного аудитора чи омбудсмена окремих спеціалізованих інституцій з прав людини. Вона базується на співпраці, взаємодоповненні та синергії, де різні органи діють узгоджено, а не конкурують. Наприклад, в Ірландії державний аудитор співпрацює з національною інституцією з прав людини, а у Південно-Африканській Республіці, де конституція встановлює низку незалежних органів (Громадський захисник, Комісія з прав людини, Генеральний аудитор тощо) для підтримки демократії⁴⁴.

Виходячи із перерахованих моделей Уповноважений Верховної Ради з прав людини в Україні відноситься до моделі співіснування, адже, він, одночасно, здійснює свою діяльність поряд із іншими видами органів та посадових осіб які виконують правозахисну функцію. Хоча внесення змін до Конституції України щодо розширення повноважень парламенту щодо призначення інших видів уповноважених Конституційним Судом України визнано таким, що не відповідають положенням Основного закону, це не вплинуло на створення подібних інституцій при Кабінеті Міністрів України. Вони здійснюють свою діяльність в межах повноважень які визначаються законами чи підзаконним актами.

Зауважимо, наявність різних нормативних актів якими регулюється діяльність таких інституцій визначає різний рівень правового регулювання їх діяльності, а відтак – різний ступінь закріплення їх адміністративно-правового статусу. Наприклад, адміністративно-правовий статус освітнього омбудсмена визначається такими нормативними актами: Законом України «Про освіту»⁴⁵, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання

⁴⁴ Mersel E., Gutman M., Rodas A. From State Comptroller to National Human Rights Institution – A Short But Necessary Path. *Israel Yearbook on Human Rights*. 2018. Vol. 48. P. 161–201. URL: <https://ssrn.com/abstract=3269725> (дата звернення: 02.06.2026).

⁴⁵ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

освітнього омбудсмена» від 06.06.2018 № 491⁴⁶. Загальні положення визначаються законодавством про освіту та деталізуються в постанові Кабінету Міністрів України.

Рада бізнес-омбудсмена здійснює діяльність на підставі Меморандуму про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р., укладеного між Кабінетом Міністрів України, Європейським банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України, Українським союзом промисловців і підприємців⁴⁷ та Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення ради бізнес-омбудсмена» від 26.11.2014⁴⁸.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну виникла необхідність у запровадженні окремих інституцій, які здійснюватимуть правозахисну функцію у сфері додержання норм міжнародного гуманітарного права. Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» закріплено основи адміністративно-правового статусу Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (цьому присвячено Розділ III)⁴⁹. Особливості процедури призначення на посаду відповідної особи, кваліфікаційні вимоги, перелік повноважень, особливості фінансування та відповідальності визначені Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 29 квітня 2022 р. № 511⁵⁰.

Вказані інституції мають різну правову основу регулювання, відрізняються процедурою призначення керівників та володіють різним обсягом повноважень. Це можна пояснити особливостями їхньої правової

⁴⁶ Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Каб. Міністрів України від 06.06.2018 № 491 : станом на 10 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-p#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

⁴⁷ Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України від 12.05.2014. Рада бізнес-омбудсмена. URL : https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/memo_ed2.pdf (дата звернення: 03.06.2026).

⁴⁸ Про утворення Ради бізнес-омбудсмена : Постанова Каб. Міністрів України від 26.11.2014 № 691 : станом на 23 трав. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-p#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

⁴⁹ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII : станом на 4 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

⁵⁰ Деякі питання виконання Закону України “Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин” : Постанова Каб. Міністрів України від 29.04.2022 № 511 : станом на 30 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511-2022-p#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

природи та мети створення. На нашу думку, діяльність національних інституцій у сфері захисту прав людини, які утворюються органами виконавчої влади, повинна здійснюватись у межах єдиного нормативного акта. Якщо проаналізувати Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», він містить усі необхідні складові адміністративно-правового статусу омбудсмена та визначає підстави здійснення ним перевірок, процедуру їх проведення, а також фінансову основу діяльності й підстави настання юридичної відповідальності.

Крім цього, згадувані вище інституції, які спрямовують діяльність на виконання правозахисної функції в Україні, є різними як за своїм правовим статусом, так і за способом призначення. Їхні повноваження різняться, а застосування заходів реагування під час розгляду скарг або звернень приватних осіб має свої особливості. Таку ж думку висловлюють О. В. Батанов, Н. В. Верлос, О. С. Лотюк та О. В. Сінкевич. Вони наголошують на тому, що в діяльності таких інституцій наявна функціональна відокремленість і різноманітність у забезпеченні організаційно-правової складової. Автори вказують на те, що збільшення кількості таких органів, насамперед омбудсменів, свідчить про формування нової гілки влади – контрольної, яка забезпечує нагляд за діяльністю органів публічної адміністрації. Вони наголошують на необхідності розширення кількості таких уповноважених шляхом внесення змін до Конституції України. Це відповідатиме загальносвітовій тенденції поступової трансформації ролі омбудсмена до окремого суб'єкта правовідносин, який допомагає приватним особам відновлювати справедливість під час розгляду відповідних заяв та скарг, наділений правом законодавчої ініціативи та сприяє реалізації «доброго врядування»⁵¹.

Загалом ми погоджуємось із твердженням авторів про необхідність внесення змін до Основного Закону з урахуванням згаданого Висновку Конституційного Суду України. Наголосимо лише на тому, що необхідно вдосконалити адміністративно-правовий статус омбудсменів, які діють при Кабінеті Міністрів України. Для цього може бути обраний Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Якщо зміни до Конституції України будуть внесені, виникне необхідність у суттєвому оновленні або ж прийнятті нового Закону України «Про Уповноважених Верховної Ради України з прав людини». В такому разі усі уповноважені діятимуть у межах єдиного нормативного акта, яким визначатимуться особливості їхнього адміністративно-правового статусу.

⁵¹ Ombudsman Institute: Basic Models and Problems of Reception in Constitutional Law / O. Batanov et al. *Revista Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, no. 29. p. 279. P. 273–281. URL: <https://doi.org/10.34069/ai/2020.29.05.31> (date of access: 03.06.2026).

Окремі питання, які стосуються реалізації ними конкретних повноважень, можуть бути деталізовані у підзаконних нормативних актах.

Адміністративно-правовий статус омбудсмена, крім Конституції України, чинних міжнародних договорів які ратифіковані нашою державою, визначається Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»⁵², Стратегія діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на період до 2027 року⁵³. Варто зазначити, що нормативна основа, яка закріплює особливості діяльності омбудсмена, перебуває під впливом і міжнародних актів. Це іще одна подібна характеристика, яка притаманна й адміністративно-правовому регулюванню діяльності Державного контролера в Ізраїлі. Хоча перелік таких документів відрізняється, оскільки Україна перебуває під впливом європейських організацій та Європейського Союзу, все-таки простежується вплив міжнародних документів, які імплементовані в українське та ізраїльське законодавство.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (далі – Закон № 776/97-ВР)⁵⁴ розвиває конституційне положення про здійснення парламентського контролю саме Уповноваженим. Відповідно до статей 1 та 4, Уповноважений є посадовою особою, правовий статус якої визначається на конституційному рівні та в межах окремого законодавства. Він здійснює діяльність на постійній основі. Визначено нормативну базу, яка може використовуватись ним під час здійснення своєї професійної діяльності, яка включає: Конституцію України, закони України, чинні міжнародні договори, які ратифіковані нашою державою через відповідну процедуру Верховною Радою України.

Забезпечення такої ознаки адміністративно-правового статусу як незалежність забезпечується відповідною процедурою призначення на посаду та припинення діяльності. Це дозволяє забезпечити виконання повноважень та здійснювати взаємодію у сфері захисту прав і свобод людини з іншими органами публічної влади які наділені компетенцією у означеній сфері. Діє окремий організаційно-правовий запобіжник який унеможливує припинення повноважень омбудсмена у випадку закінчення

⁵² Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

⁵³ Про затвердження Стратегії діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на період до 2027 року. Наказ Уповнов. Верховної Ради України з прав людини №97.15/23 від 1.09.2023 р. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%2097.15.23.pdf> (дата звернення: 03.06.2026).

⁵⁴ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

строку повноважень Верховної Ради України. Відповідно до ч. 3 ст. 4 Закону «повноваження Уповноваженого не можуть бути припинені чи обмежені у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях»⁵⁵. Згадувана норма дозволяє забезпечити не лише незалежність у професійній діяльності омбудсмена, але й забезпечує безперервність навіть у випадку непередбачуваних обставин або ж зміни правового режиму на території нашої держави.

Кваліфікаційні вимоги до кандидата, який претендує на посаду омбудсмена, встановлені ст. 5 Закону № 776/97-ВР. Ним може бути призначено лише громадянина України, який досяг 40 років на день обрання, має необхідний рівень володіння державною мовою відповідно до вимог Національної комісії зі стандартів державної мови. Водночас кандидат повинен мати високі моральні якості, відповідний досвід правозахисної діяльності та проживати в Україні впродовж останніх 5 років⁵⁶.

З огляду на особливості здійснення правозахисної діяльності, обсяг повноважень, можливість складати за результатами розгляду заяв та скарг акти реагування, омбудсмен підпадає під вимоги законодавства про запобігання корупції щодо проведення спеціальної перевірки та подання декларації особи, яка уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Ця вимога є обов'язковою. Це дозволяє говорити про те, що омбудсмен в Україні наділений повноваженнями, якими можуть не володіти інші подібні органи, діяльність яких спрямована на виконання правозахисної функції.

Окремо варто зупинитись на особливостях реалізації омбудсменом повноважень, які стосуються зовнішнього вираження його компетенції у сфері захисту конституційних прав і свобод людини. У Законі № 776/97-ВР передбачено окремий розділ, який поєднує в собі статті щодо актів реагування (ст. 15), проведення перевірок (ст. 16) та розгляду звернень (ст. 17). Ці три матеріальні та процедурні аспекти допомагають омбудсмену бути дієвою інституцією. Зупинимось на загальних аспектах реалізації ним перерахованих форм вираження наданих повноважень. Після цього необхідно проаналізувати окремі рішення Верховного Суду, за допомогою яких здійснено роз'яснення конкретних положень законодавства про Уповноваженого з прав людини у цій сфері.

⁵⁵ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

⁵⁶ Там само.

Він володіє особливими інструментами для реалізації правозахисної функції. Він може вносити конституційне подання, яке стосується не лише порушень Основного Закону чи інших законів України, але й міжнародних договорів України у цій сфері. Якщо порушення вчинили органи публічної влади, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, їхні посадові чи службові особи, він може направити подання.

Відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону № 776/97-ВР, під конституційним поданням розуміється акт реагування, який скеровується омбудсменом на адресу Конституційного Суду України у випадках, якщо необхідно розв'язати ситуацію щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України, актів Кабінету Міністрів України, Президента України, правових актів Автономної Республіки Крим або їх офіційного тлумачення⁵⁷.

Іншим актом реагування є подання Уповноваженого, яке він може вносити до органів публічної влади, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності у випадку, якщо буде встановлено, що посадові чи службові особи означених суб'єктів порушували права і свободи людини та громадянина⁵⁸.

Прикладом ефективного реагування омбудсмена через внесення конституційного подання є Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 90, підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу», частини сьомої статті 21 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування». У документі омбудсмен наголошував на порушенні законодавства про пенсійне забезпечення державних службовців у зв'язку зі зміною нормативно-правового регулювання, яка відбулась у 2016 році. Він звертав увагу на те, що держава встановила особливі вимоги до осіб, які проходять державну службу. На протигагу цьому держава гарантувала їм особливий рівень пенсійного забезпечення. Оновлене законодавство кардинально змінило правову рамку пенсійного забезпечення: для осіб, які на момент внесення змін не набули стажу 10 або 20 років, було скасоване право на спеціальні виплати. Жодного перехідного механізму або ж перехідного періоду відшкодування надмірно сплачених страхових внесків встановлено не було.

⁵⁷ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

⁵⁸ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

У рішенні суд зазначив про те, що проходження державної служби особою характеризується особливими вимогами, які до неї застосовує законодавець: це пов'язано зі значущістю виконуваної діяльності та паралельним обмеженням окремих конституційних прав громадян. Водночас такі особи сплачували додатковий збір на обов'язкове державне пенсійне страхування чи єдиний соціальний внесок зі своєї заробітної плати з 15 березня 2000 року до 30 квітня 2016 року включно. Це обумовило настання правомірних очікувань з їхнього боку в контексті підвищеного розміру пенсій у майбутньому.

З огляду на викладене, судом визнано «підпункт 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VII неконституційним через відсутність перехідних умов пенсійного забезпечення чи компенсаційних механізмів для осіб, які у період із 15 березня 2000 року до дня набрання чинності зазначеним законом обіймали посади державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, але станом на 1 травня 2016 року не мали потрібного стажу для призначення пенсії на підставі статті 37 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року № 3723-XII зі змінами»⁵⁹. Крім цього, суд зобов'язав державу у розумний строк унормувати дану ситуацію із врахуванням приписів Основного Закону.

Особливості виконання внесеного омбудсменом подання (припису) також ставали предметом судового розгляду. Так, Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 640/2521/20 від 19.01.2023 р. вирішено такий публічно-правовий спір. Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України звернулась до суду з позовом до омбудсмена, у якому просила визнати протиправним та скасувати внесений ним припис. До заяви позивачем було додано клопотання про забезпечення позову шляхом зупинення дії припису до моменту, коли судові рішення набере законної сили. Судами попередніх інстанцій відповідні заяви позивача були задоволені. омбудсмен звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій просив скасувати рішення судів попередніх інстанцій.

Суд звернув увагу на правову природу припису Уповноваженого та зазначив таке: внесений омбудсменом припис є окремою формою реагування суб'єкта, який наділений владними повноваженнями у конкретній сфері суспільних відносин. Виконання суб'єктом вимог, зазначених у приписі, свідчить про досягнення мети та призначення припису, що виключає настання негативних наслідків, які стосуються его

⁵⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-301/2019(7129/19) від 20 січня 2026 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-26#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

невиконання. Водночас це не скасовує чинність припису та не позбавляє права суб'єкта, якому адресовано документ, у випадку незгоди із вказаними в ньому порушеннями, реалізувати своє право на судовий захист та вимагати визнання його протиправним. Врахування лише імовірності застосування до конкретної посадової особи відповідача адміністративних стягнень, які передбачені законодавством про адміністративні правопорушення в частині невиконання припису у зазначений строк, також не може слугувати підставою для застосування інституту забезпечення позову⁶⁰.

Тобто правова природа актів реагування омбудсмена впливає з його повноважень, які визначені Конституцією України та законодавством, що окреслює компетенцію цієї інституції. Невиконання припису шляхом застосування способів захисту через інститут забезпечення позову допускається лише у випадку, коли будуть доведені обґрунтовані для цього підстави. Виконання припису – обов'язок суб'єкта, щодо якого він винесений, проте незгода із зафіксованими у згадуваному документі порушеннями не забороняє реалізувати право на судовий захист.

Реалізуючи свої функції, омбудсмен застосовує увесь спектр повноважень, які визначаються законодавством та закріплюються у його адміністративно-правовому статусі. Проте виникають ситуації, коли реалізація окремих повноважень призводить до публічно-правових спорів. Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22 грудня 2021 року розглянуто справу за участю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (позивач) та Міністерства юстиції України (відповідач). Суть спору полягала в тому, що омбудсмен просив суд визнати протиправними та нечинними низку наказів Міністерства юстиції України, які стосувались реалізації експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України та виключити їх із Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України. Вважаючи окремі норми затвердженого порядку проведення зазначеного експерименту такими, що не відповідають нормам правових актів вищої юридичної сили, та вказуючи на те, що омбудсмен є суб'єктом правовідносин, у яких застосовуватимуться положення відповідного наказу

⁶⁰ Постанова Верховного Суду у справі №640/2521/20 від 19.01.2023. *База правових позицій Верховного Суду*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/8124/document/17790> (дата звернення: 05.06.2026).

Міністерства юстиції України від 06 травня 2020 року № 1587/5, він звернувся до суду з вимогою про визнання його нечинним⁶¹.

На його думку, затверджений порядок сприяє виникненню непрямой дискримінації за ознакою майнового стану через настання несприятливих наслідків для осіб, до яких застосовано тримання під вартою, проте які через свій майновий стан не можуть скористатись такою послугою. Це призводить до порушення п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Верховним Судом перевірено наявність в омбудсмена повноважень шляхом аналізу положень Конституції України та спеціального законодавства. На нього покладається обов'язок щодо запобігання будь-яким формам дискримінації стосовно реалізації людиною своїх прав і свобод відповідно до ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Судом проаналізовано повноваження, передбачені ст. 13 Закону № 776/97-ВР, та встановлено «відсутність абсолютного права звернення до суду з оскарженням нормативно-правового акта, оскільки в Законі № 776/97-ВР чітко окреслено можливі інструменти реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»⁶². Посилання омбудсмена на ст. 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не можуть не враховувати відповідні норми спеціального законодавства – Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Посилання омбудсмена на ст. 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не можуть не враховувати відповідні норми спеціального законодавства – Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Окремо адміністративно-правовий статус омбудсмена включає повноваження щодо розгляду звернень приватних осіб: громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи осіб, які діють в їхніх інтересах.

Процедурний аспект розгляду звернення визначений Законом України «Про звернення громадян»: вони подаються письмово впродовж одного року після виявлення порушення. В окремих випадках строк розгляду продовжується Уповноваженим, але не більше ніж до двох років. Відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», він: розпочинає провадження у справі з урахуванням вимог законодавства України про звернення громадян; роз'яснює заявнику необхідні заходи, які ним мають бути вжиті; скеровує

⁶¹ Постанова Верховного Суду у справі № 640/4083/21 від 22.12.2021. *База правових позицій Верховного Суду*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/8325/document/22250> (дата звернення: 05.06.2026).

⁶² Там само.

за належністю звернення, якщо воно не належить до його компетенції, відповідному органу та здійснює контроль за розглядом звернення; відмовляє в розгляді звернення⁶³. Поряд з цим він повідомляє особу про результати розгляду чи відмову у розгляді її заяви. Відмова повинна бути обґрунтованою.

З прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» виникла необхідність у кардинальному оновленні законодавства України про звернення громадян. Діючі сьогодні нормативні акти суперечать одне одному. Зважаючи на моральну застарілість положень Закону України «Про звернення громадян», його невідповідність визнаним принципам «good governance», наявність норм які дисонують із рівнем правового регулювання публічного врядування в Україні, необхідно якомога швидше прийняти оновлення законодавство у цій сфері. Як зазначають В. К. Колпаков та І. В. Ковбас «... процедура розгляду скарг становить певний виняток із цих правил, оскільки в разі оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічного управління сторони правовідносин протистоять одна одній, оскільки у них існують різні уявлення про те, як слід вирішити конкретну адміністративну справу»⁶⁴.

Погоджуємось із думкою авторів, оскільки чинне законодавство про адміністративну процедуру та звернення громадян в Україні вимагає чіткого розмежування застосування його норм. Основні критерії розмежування наведено у ст. 3 Закону України «Про адміністративну процедуру». Серед інших правовідносин дія означеного закону не поширюється на «розгляд звернень осіб, що містять пропозиції, рекомендації щодо формування державної політики, вирішення питань місцевого значення, а також щодо врегулювання суспільних відносин»⁶⁵. Вони регулюватимуться законодавством про звернення громадян. На сьогодні воно потребує суттєвого оновлення що, безперечно, вплине на виконання омбудсменом повноважень у сфері захисту прав та інтересів людини.

На думку О.М. Соловйової «скарга це вимога про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування,

⁶³ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

⁶⁴ Колпаков В., Ковбас І. Поняття, зміст та особливості адміністративної процедури. *Ерліхівський журнал*. 2025. No. 12. С. 27–33. URL: <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.04> (date of access: 06.06.2026).

⁶⁵ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 05.06.2026).

підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. Доволі довго саме цей закон був основоположним в забезпеченні права громадян на адміністративне оскарження. Після вступу в дію Закону України «Про адміністративну процедуру», акценти трохи змістилися, і Закон України «Про звернення громадян» стосується розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність відповідних суб'єктів у відносинах, на які не поширюється дія законодавства про адміністративну процедуру. В усіх інших випадках скарги розглядаються у відповідності до законодавства про адміністративну процедуру з урахуванням особливостей визначених спеціальним законодавством»⁶⁶. Головною перешкодою яка не дозволяє провести таке розмежування що, в тому числі, негативно впливає на можливості омбудсмена реагувати порушення прав і свобод людини є неприйняття нового Закону України «Про звернення громадян», проєкт якого розміщений на сайті Верховної Ради України⁶⁷. Тому подальше вдосконалення законодавства про звернення громадян стане наступним кроком до формування людиноцентристського вектора розвитку не лише інституту звернення та адміністративної процедури, а й інституту омбудсмена в Україні.

ВИСНОВКИ

Адміністративно-правове регулювання інституту омбудсмена в Україні та Ізраїлі має спільні й відмінні риси. До спільних можемо віднести врахування обома правовими системами вимог міжнародних документів у сфері захисту прав людини та функціонування відповідних національних інституцій. Імплементация Паризьких принципів демонструє спрямованість Української та Ізраїльської держав виконувати рекомендації, які стосуються окремих аспектів забезпечення конституційно-правового й адміністративно-правового регулювання діяльності інституту омбудсмена. Судова гілка влади відіграє істотну роль у вирішенні публічно-правових спорів, які виникають за участю омбудсмена. Верховний Суд України та Верховний Суд Ізраїлю неодноразово розглядали справи, що стосувалися конкретних аспектів адміністративно-правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Державного контролера.

Відмінності проявляються у нормативній основі діяльності Державного контролера в Ізраїлі, яка складається з Основного закону: Державний

⁶⁶ Соловійова О.М. Закони України «Про звернення громадян» та «Про адміністративну процедуру»: точки дотику та розмежування. Право на звернення: конституційні основи та законопроектні новели: зб. тез за матеріалами панельної дискусії IX Харківського міжнародного юридичного форуму (23 верес. 2025 р.). Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2025. с. 42-48. 54 с.

⁶⁷ Проєкт закону про звернення. № 11082 від 13.03.2024. *Електронний кабінет громадянина*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43836> (дата звернення: 25.05.2026).

контролер та спеціального закону. Зважаючи на відсутність писаної Конституції, Основні закони визнаються такими, що мають статус конституційних, хоча й приймаються за загальною процедурою. Особливо використовується практика Верховного Суду Ізраїлю. У цьому аспекті адміністративно-правовий статус цієї національної інституції у сфері захисту прав людини має схожість із системою загального права та моделями, які визначають такі інституції як окремих суб'єктів публічно-правових відносин, що забезпечують захист прав і свобод людини.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має окрему конституційно-правову основу, яка закріплена в Конституції України. Чинне законодавство, яким визначається його адміністративно-правовий статус, формують однойменний закон, підзаконні акти, а також акти управління, що приймаються омбудсменом на виконання своїх повноважень.

Українська судова практика сформувала чіткі правові позиції, які стосуються виконання актів реагування омбудсмена та неможливості застосування при цьому заходів забезпечення позову: виконання припису (подання) жодним чином не нівелює право особи звернутися до суду за захистом, якщо цей документ, на її думку, містить порушення положень законодавства. Крім цього, подання Уповноваженого до Конституційного Суду України виступають ефективним інструментом удосконалення чинного законодавства та захисту конституційних прав громадян.

Верховний Суд Ізраїлю розглядає справи за участю Державного контролера, ініційовані органами публічної влади, у випадках, що стосуються виконання внесених ним приписів. Суд ретельно аналізує процедуру розгляду справи та винесення рішення. Фактично вирішується питання про те, чи діяв Державний контролер у межах наданих повноважень, чи застосовувався ним принцип розумності та чи забезпечувалося додержання прав суб'єкта, щодо якого прийнято негативне рішення.

Адміністративно-правовий статус Державного контролера потребує чіткішого нормативного регулювання його діяльності, що неодноразово висвітлювалося в наукових публікаціях. Зрештою, вкрай необхідним є прийняття кодифікованої Конституції Ізраїлю. Проте це жодним чином не применшує значення та ролі, яку відіграє Державний контролер як національна інституція у сфері захисту прав людини в Ізраїлі.

Зміни в адміністративно-правовому статусі О

омбудсмена в Україні доцільно здійснити у двох основних напрямках. Перший полягає в оновленні профільного закону, де варто чітко передбачити види діяльності цієї інституції з метою поширення парламентського контролю на суміжні правозахисні структури (наприклад, урядових уповноважених). Другий напрям стосується якомога швидшого

прийняття нового Закону України «Про звернення громадян», який повинен чітко розмежувати сферу діяльності адміністративних органів (у межах загальної адміністративної процедури) та омбудсмена.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено аналізу особливостей адміністративно-правового статусу омбудсмена в Ізраїлі та Україні. Встановлено, що обидві правові системи врегульовують функціонування цього інституту на підставі положень міжнародних документів та національного законодавства. Доведено, що під час дії спеціальних правових режимів діяльність омбудсмена не обмежується, а навпаки, модернізується з урахуванням актуального стану суспільства та держави. Визначено, що попри окремі проблемні аспекти законодавчого закріплення адміністративно-правового статусу, означені інституції ефективно виконують свою правозахисну функцію. В обох державах призначення відповідної особи на посаду Державного контролера та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини відбувається за чіткою процедурою, що визначена нормами спеціального законодавства. Попри існуючі відмінності у правовому регулюванні, ізраїльська та українська судова практика неодноразово вирішує публічно-правові спори, де однією зі сторін є омбудсмен. З'ясовано, що такі судові рішення безпосередньо позначаються на подальшій реалізації омбудсменом своїх повноважень із додержанням принципів «доброго врядування» (good governance).

Література

1. Aharon Barak. On Society, Law, and Judging. *Tulsa Law Review*. 2013. Vol. 47. Number 2. P. 297-318. URL : <https://digitalcommons.law.utulsa.edu/tlr/vol47/iss2/1> (date of access: 08.05.2026).
2. Aloni v. Jerusalem Municipality Comptroller, Case no. HCJ 7805/00 / High Court of Justice of Israel. URL: <https://supreme.court.gov.il> (accessed: 21.05.2026).
3. Barak A. Interpretation of Basic Laws. *Mishpatim*. 1992. Vol. 22. P. 31, 52–53.
4. Barak A. Proportionality in the Law. Cambridge University Press, 2010. 594 p.
5. Ben-Porat M.. The Ombudsman as the Protector of Democracy and Human Rights. *Studies in State Audit*. 1997. Issue 57. P. 57-82. URL : <https://library.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Documents/iyunim/1997-Iyunim57/1997-Iyunim57-700-MiriamBenPorat.pdf> (date of access: 08.05.2026).

6. Basic-Law: The State Comptroller (Originally Adopted In 5748-1988). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawStateComptroller.pdf> (date of access: 08.05.2026).
7. Convention on the Rights of the Child : Gen. Assembly resolution 44/25 : adopted 20 Nov. 1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення: 08.05.2026).
8. Declaration of Israel's Independence 1948. Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/israel.asp (date of access: 08.05.2026).
9. Gavison Ruth. A. Constitutional Revolution? in Gambaro, Antonio and Rabello, Alfredo, eds. New European Ius Commune. 1999. Jerusalem. Sacher Institute.
10. Gilad Avni v. the Prime Minister, Case no. HCJ 1384/98. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/topics/judicial-review> (date of access: 24.05.2026).
11. Handling of Complaints. Office of the State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL: <https://www.mevaker.gov.il/en/ombudsman/handling-of-complaints> (date of access: 21.05.2026).
12. Harari Proposal Passes, Ending Prospects for an Israeli Constitution. Center for Israel Education. URL : <https://israeled.org/harari-proposal-constitution/> (date of access: 08.05.2026).
13. International Covenant on Civil and Political Rights : Gen. Assembly resolution 2200A (XXI) : adopted 16 Dec. 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 08.05.2026).
14. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights : Gen. Assembly resolution 2200A (XXI) : adopted 16 Dec. 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 08.05.2026).
15. Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts : adopted Oct. 1977 : recognized by UN Gen. Assembly resolution 66/209 (22 Dec. 2011). URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-1-the-lima-declaration/> (дата звернення: 19.05.2026).
16. Marbury v. Madison, 5 U.S. 137 (1803). Justia U.S. Supreme Court Center. URL : <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/> (date of access: 08.05.2026).
17. Mersel E., Gutman M., Rodas A. From State Comptroller to National Human Rights Institution – A Short But Necessary Path. *Israel Yearbook on Human Rights*. 2018. Vol. 48. P. 161–201. URL: <https://ssrn.com/abstract=3269725> (дата звернення: 02.06.2026).
18. Mexico Declaration on SAI Independence : adopted Nov. 2007 : recognized by UN Gen. Assembly resolution 66/209 (22 Dec. 2011). URL:

<https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-10-mexico-declaration-on-sai-independence/> (дата звернення: 19.05.2026).

19. Movement for Quality Government in Israel v. the Knesset, HCJ 6427/02. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/movement-quality-government-israel-v-knesset> (date of access: 24.05.2026).

20. Ombudsman Institute: Basic Models and Problems of Reception in Constitutional Law / O. Batanov et al. *Revista Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, no. 29. p. 279. P. 273–281. URL: <https://doi.org/10.34069/ai/2020.29.05.31> (date of access: 03.06.2026).

21. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) : Gen. Assembly resolution 48/134 : adopted 19 Dec. 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (date of access: 08.05.2026).

22. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) : Gen. Assembly resolution 48/134 : adopted 19 Dec. 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (date of access: 08.05.2026).

23. Sarah Ben-Nun. Public complaints in Israel soar as state failures compound. *The Jerusalem Post*. URL : <https://www.jpost.com/israel-news/article-896704> (date of access: 8.05.2026).

24. Shapira J. C. The inaugural speech : Swearing-in Ceremony at the Knesset Plenum, 4 Jul. 2012 / The Knesset. URL: <https://main.knesset.gov.il> (accessed: 21.05.2026).

25. State Comptroller Law, 5718-1958 [Consolidated Version]. Office of The State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL <https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/ictce1vf/laws-compotroller-law-en.pdf> (date of access: 08.05.2026).

26. State Comptroller Law, 5718-1958 [Consolidated Version]. Office of The State Comptroller and Ombudsman of Israel. URL <https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/ictce1vf/laws-compotroller-law-en.pdf> (date of access: 08.05.2026).

27. *Turner v. State Comptroller*, Case no. HCJ 4914/94, 49(3) Isr. S. C. 771 (1995) / High Court of Justice of Israel. URL: <https://supreme.court.gov.il> (дата звернення: 21.05.2026).

28. The Value and Benefits of Supreme Audit Institutions – making a difference to the lives of citizens | IFPP. *IFPP*. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-12-the-value-and-benefits-of-supreme-audit-institutions-making-a-difference-to-the-lives-of-citizens/> (date of access: 08.05.2026).

29. United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village. CA 6821/93. November 9, 1995. <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdal-cooperative-village> (date of access: 08.05.2026).

30. Universal Declaration of Human Rights : Gen. Assembly resolution 217 A : adopted 10 Dec. 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 08.05.2026).

31. Висновок Конституційного Суду України у справі: Висновок Конституц. Суду України від 20.11.2019 № 6-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006v710-19#Text> (дата звернення: 02.06.2026).

32. Деякі питання виконання Закону України “Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин” : Постанова Каб. Міністрів України від 29.04.2022 № 511 : станом на 30 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511-2022-п#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

33. Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Каб. Міністрів України від 06.06.2018 № 491 : станом на 10 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-п#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

34. Колпаков В., Ковбас І. Поняття, зміст та особливості адміністративної процедури. *Ерліхівський журнал*. 2025. No. 12. С. 27–33. URL: <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-12.04> (date of access: 06.06.2026).

35. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.06.2026).

36. Марцеляк О.В. Інститут омбудсмена: теорія і практика: монографія. Харків: ХНУВС, 2004. С. 35. (450 с.)

37. Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України від 12.05.2014. Рада бізнес-омбудсмена. URL : https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/memo_ed2.pdf (дата звернення: 03.06.2026).

38. Постанова Верховного Суду у справі № 640/4083/21 від 22.12.2021. *База правових позицій Верховного Суду*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/8325/document/22250> (дата звернення: 05.06.2026).

39. Постанова Верховного Суду у справі №640/2521/20 від 19.01.2023. *База правових позицій Верховного Суду*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/8124/document/17790> (дата звернення: 05.06.2026).

40. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 05.06.2026).

41. Про затвердження Стратегії діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на період до 2027 року. Наказ Уповнов. Верховної Ради України з прав людини №97.15/23 від 1.09.2023 р. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%2097.15.23.pdf> (дата звернення: 03.06.2026).

42. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

43. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII : станом на 4 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

44. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

45. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

46. Про утворення Ради бізнес-омбудсмена : Постанова Каб. Міністрів України від 26.11.2014 № 691 : станом на 23 трав. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-п#Text> (дата звернення: 03.06.2026).

47. Проект Закону про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України). Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66256 (30.05.2026).

48. Проект закону про звернення. № 11082 від 13.03.2024. *Електронний кабінет громадянина*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43836> (дата звернення: 25.05.2026).

49. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-301/2019(7129/19) від 20 січня 2026 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-26#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

50. Соловійова О.М. Закони України «Про звернення громадян» та «Про адміністративну процедуру»: точки дотику та розмежування. Право на звернення: конституційні основи та законопроектні новели: зб. тез за матеріалами панельної дискусії IX Харківського міжнародного юридичного форуму (23 верес. 2025 р.). Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2025. с. 42-48. 54 с.

51. Тімашов В.О. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян України в умовах Євроінтеграції: доктринальні положення: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2018. С. 245. 668 с.

52. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2025 році. Омбудсман України. Офіційний веб-сайт. URL : <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/2-22042026-0951-shchorichna-dopovid-upovnovazhenogo-2025.pdf> (дата звернення: 01.06.2026).

Information about the author:

Krainii Pavlo Ivanovich,

PhD in Law,

Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedcovich Chernivtsi National University

2, Kotsiubynskoho Str., Chernivtsi, Ukraine, 58002

МЕЖІ УНІВЕРСАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПІДХОДУ ДО САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Мартіросян А. Г.

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила суттєву трансформацію кримінально-правової політики у сфері військових кримінальних правопорушень. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби передбачена ст. 407 Кримінального кодексу України¹, яка в умовах воєнного стану набула особливого значення як один із ключових інструментів забезпечення встановленого порядку проходження військової служби.

Масштаби поширення цього явища свідчать про його системний характер. За даними Офісу Генерального прокурора, станом на вересень 2025 року з початку повномасштабного вторгнення було зареєстровано понад 235 тис. кримінальних проваджень за фактами самовільного залишення військової частини та майже 54 тис. проваджень за фактами дезертирства². Такі показники свідчать не лише про актуальність проблеми забезпечення військової дисципліни, а й про необхідність глибшого дослідження причин та умов формування відповідної поведінки військовослужбовців.

Реагуючи на зростання кількості випадків СЗЧ, законодавець послідовно посилював кримінально-правові механізми забезпечення військової дисципліни. Водночас розвиток законодавства засвідчив і появу окремих елементів диференційованого підходу до оцінки таких діянь. Зокрема, Законом України № 3902-IX від 20 серпня 2024 року³ було передбачено

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

² Кількість відкритих справ про СЗЧ та дезертирство з початку повномасштабної війни сягнула майже 300 тисяч – Офіс Генерального прокурора. Громадське. 2025. 14 жовтня. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/253083-killist-vidkrytykh-sprav-pro-szch-ta-dezertyrstvo-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viynny-siahnula-mayze-300-tysiach-ohp> (дата звернення: 10.06.2026).

³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text> (дата звернення: 03.06.2026)

спеціальний механізм звільнення від кримінальної відповідальності окремих категорій військовослужбовців, які вперше вчинили самовільне залишення військової частини або дезертирство та добровільно повернулися до проходження служби. Фактично це стало нормативним визнанням того, що різні випадки СЗЧ можуть відрізнятися не лише за фактичними обставинами їх вчинення, а й за кримінально-правовим значенням постделіктної поведінки особи.

Традиційно самовільне залишення військової частини розглядається крізь призму єдиного складу кримінального правопорушення, що забезпечує формальну визначеність кримінально-правової заборони та однаковість її застосування. Проте формальна єдність кримінально-правової конструкції не означає однорідності механізмів формування відповідної поведінки. За однаковою зовнішньою формою діяння можуть приховуватися принципово різні за своєю природою ситуації: свідоме ухилення від проходження служби, наслідки тривалого бойового навантаження, психоемоційне виснаження, моральна травма, труднощі адаптації після бойових дій, проблеми проходження лікування та військово-лікарської комісії, складні сімейні обставини, а також інші чинники, які впливають на процес прийняття рішення військовослужбовцем.

Фактична неоднорідність випадків СЗЧ актуалізує питання про межі універсального кримінально-правового підходу до їх оцінки. Якщо однакові правові наслідки застосовуються до випадків, що суттєво відрізняються за своїм соціальним змістом, психологічною природою та фактичними умовами формування поведінки, виникає проблема забезпечення справедливості кримінально-правового реагування. У цьому контексті особливого значення набуває необхідність пошуку балансу між двома взаємопов'язаними завданнями: забезпеченням військової дисципліни як необхідної умови обороноздатності держави та дотриманням принципів пропорційності, індивідуалізації та справедливості щодо конкретної особи.

У науковій літературі достатньо ґрунтовно досліджено питання кримінально-правової політики в умовах воєнного стану, особливості кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, проблеми диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, а також питання судового розсуду при призначенні покарання. Водночас значно менше уваги приділено аналізу фактичної неоднорідності випадків СЗЧ як самостійній науковій проблемі.

Окремою науковою проблемою залишається питання про те, яким чином соціально-психологічні чинники, що передують вчиненню відповідного діяння, можуть впливати на оцінку меж справедливого кримінально-правового реагування без заперечення самої необхідності кримінальної відповідальності за порушення встановленого порядку несення військової служби. У цьому контексті особливий науковий інтерес становлять

випадки, у яких рішення про самовільне залишення військової частини формується під впливом тривалого бойового навантаження, накопиченого психоемоційного виснаження, конфліктних службових обставин або сприйняття військовослужбовцем відсутності ефективних правових механізмів виходу з кризової ситуації. У межах цього дослідження не ставиться питання про виправдання відповідної поведінки чи заперечення кримінальної відповідальності за її вчинення. Водночас ігнорування зазначених чинників суттєво обмежує можливість дослідження механізмів формування відповідної поведінки та оцінки їх значення для кримінально-правового реагування.

Окремі аспекти кримінально-правового реагування на самовільне залишення військової частини, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, кримінально-правової політики в умовах воєнного стану, психологічних наслідків бойового досвіду та постделіктної поведінки військовослужбовців досліджували як вітчизняні так і зарубіжні науковці. Теоретичне підґрунтя кримінально-правового аналізу становлять праці Н. О. Антонюк, Р. Ш. Бабанли, С. М. Гусарова, Ю. В. Гаркуші, А. С. Макаренко (Хильченко), В. М. Мацоли, В. О. Острогляда, Є. О. Письменського та М. М. Ющик. Психологічні та соціально-психологічні аспекти відповідної проблематики висвітлено у працях О. А. Блінова, Г. Дж. Кеніг (Harold G. Koenig) та Ф. Аль Забен (Faten Al Zaben), А. Клочко та І. Семенець-Орлової, В. О. Мушкевич, О. Б. Платинюк та І. М. Соколової, Л. Засекоїної та співавторів (Larysa Zasiiekina et al.), Янгдже Лі (Youngjae Lee), А. Федика (A.Fedyk et al.), Р. Л. Фрірсона (R.L. Frierson) та інших.

Водночас проблема фактичної неоднорідності випадків самовільного залишення військової частини та її значення для визначення меж справедливого кримінально-правового реагування в умовах воєнного стану не отримала комплексного міждисциплінарного дослідження, яке б поєднувало кримінально-правовий, соціально-правовий та психологічний підходи.

Метою дослідження є визначення меж універсального кримінально-правового підходу до самовільного залишення військової частини в умовах воєнного стану шляхом аналізу фактичної неоднорідності випадків СЗЧ, їх соціально-правової та психологічної природи, а також значення принципу справедливості для формування кримінально-правового реагування.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод використано для дослідження трансформації кримінально-правового реагування на самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу положень кримінального законодавства та

нормативних змін, пов'язаних із регулюванням відповідальності за СЗЧ. За допомогою системно-структурного методу досліджено взаємозв'язок між принципами військової дисципліни, справедливості, пропорційності та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Контент-аналіз використано для опрацювання узагальнених службових звітів щодо випадків самовільного залишення військової частини в одному з бойових підрозділів Збройних Сил України. Метод типологізації дозволив виокремити основні групи чинників, пов'язаних із формуванням відповідної поведінки військовослужбовців, а також дослідити їх значення для оцінки меж універсального кримінально-правового підходу до СЗЧ.

Особливістю цього дослідження є поєднання теоретико-правового аналізу з емпіричними матеріалами щодо випадків самовільного залишення військової частини в одному з бойових підрозділів Збройних Сил України. Емпіричну основу роботи становлять практичні матеріали за п'ятимісячний період, аналіз яких дозволив дослідити не лише юридичні аспекти відповідного правопорушення, а й виявити типові соціальні, психологічні та службові чинники, що передують його вчиненню. Використання зазначеного масиву матеріалів створює можливість оцінити фактичну неоднорідність випадків СЗЧ, простежити особливості постделіктної поведінки військовослужбовців та визначити значення цих обставин для оцінки меж універсального кримінально-правового підходу і перспектив розвитку більш диференційованих механізмів кримінально-правового реагування.

1. Трансформація кримінально-правової політики щодо СЗЧ в умовах воєнного стану

Російсько-українська війна зумовила суттєву трансформацію кримінально-правової політики держави, поставивши перед законодавцем завдання забезпечення належного рівня захисту національної безпеки, обороноздатності та військової дисципліни в умовах безпрецедентних воєнних викликів. У сучасній науковій літературі домінує підхід, відповідно до якого воєнний конфлікт об'єктивно потребує адаптації кримінально-правових засобів до нових форм суспільно небезпечної поведінки та загроз, що виникають у сфері функціонування держави і сектору безпеки. Саме тому після початку широкомасштабної агресії відбулося активне оновлення кримінального законодавства, спрямоване на посилення захисту інтересів держави та забезпечення стійкості правового порядку в умовах війни. Зазначена тенденція загалом підтримується у працях В. О. Острогляда⁴, який розглядає трансформацію кримінального законодавства як

⁴ Острогляд О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 1. С. 286–290. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.01.53.

закономірну реакцію держави на появу нових безпекових викликів та необхідність адаптації кримінально-правових механізмів до умов воєнного часу.

Водночас аналіз наукових підходів свідчить, що проблема трансформації кримінально-правової політики не зводиться виключно до питання посилення кримінальної відповідальності. Поряд із визнанням об'єктивної необхідності оперативного реагування на воєнні загрози у доктрині висловлюються застереження щодо ризиків кримінально-правового популізму, надмірної пеналізації та прийняття рішень, орієнтованих переважно на демонстрацію жорсткості державної реакції. За таких умов виникає небезпека підміни системної кримінально-правової політики ситуативними законодавчими рішеннями, ефективність яких не завжди підтверджується практикою їх застосування. У цьому контексті важливою є позиція Є. О. Письменського⁵, який звертає увагу на негативні тенденції реалізації кримінально-правової політики в умовах воєнного стану, зокрема прояви кримінально-правового популізму, зниження якості окремих законодавчих рішень та формування спрощених моделей правозастосування.

Разом із тим необхідність адаптації кримінально-правової політики до умов війни не означає відмови від фундаментальних правових принципів. А. А. Мацола⁶ обґрунтовано зазначає, що в умовах воєнного стану кримінально-правова політика набуває стратегічного значення як складова державної політики безпеки, поєднуючи охоронну, превентивну та стабілізаційну функції.

Водночас його ефективність визначається не лише суворістю санкцій, а й дотриманням принципів гуманізму, пропорційності та верховенства права, що набуває особливого значення в умовах розширення кримінально-правових засобів забезпечення обороноздатності держави.

У цьому контексті особливого значення набуває питання співвідношення охоронної та регулятивної функцій кримінального права. Аналіз еволюції кримінально-правової політики України у воєнний період свідчить, що законодавчі зміни були зосереджені насамперед на зміцненні механізмів кримінально-правової охорони державності, військової служби та національної безпеки. Така спрямованість була закономірною реакцією на загрозу існуванню держави, однак одночасно сприяла домінуванню охоронної складової кримінально-правової політики над її регулятивним

⁵ Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2024. № 1. С. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-6>.

⁶ Мацола А. А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 91–95. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.18>

потенціалом. На цю тенденцію опосередковано вказує і Ю. М. Гаркуша⁷, який, аналізуючи розвиток кримінально-правової політики України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, констатує концентрацію законодавчих зусиль переважно на посиленні охорони національної безпеки, військової служби та інших стратегічно важливих сфер суспільних відносин. У результаті питання диференціації кримінально-правового реагування, індивідуалізації відповідальності та врахування фактичних умов вчинення окремих правопорушень тривалий час залишалися на периферії наукової та законодавчої уваги.

Оцінюючи трансформацію кримінально-правової політики в умовах війни, доцільно враховувати не лише зміни кримінального законодавства, а й особливості його практичної реалізації. Кримінально-правова політика проявляється не тільки через криміналізацію чи посилення санкцій, а й через характер правозастосування, що визначає реальну ефективність відповідних правових рішень. Саме тому аналіз воєнної кримінально-правової політики повинен охоплювати як законодавчі новели, так і практику їх використання, оскільки між нормативними цілями та фактичними результатами їх реалізації нерідко виникає суттєвий розрив. На необхідності такого підходу наголошує С. М. Гусаров⁸, який зазначає, що кримінально-правову політику слід аналізувати у єдності правотворчості та правозастосування, оскільки саме практика застосування кримінального закону дозволяє оцінити реальну ефективність обраної моделі кримінально-правового регулювання. Показово, що у сучасній доктрині дедалі частіше висловлюється думка про обмеженість суто репресивних механізмів реагування на складні соціальні наслідки війни. Аналізуючи окремі напрями кримінально-правової політики щодо військовослужбовців, С. М. Гусаров обґрунтовує необхідність відмови від спрощених каральних підходів та звертає увагу на важливість врахування впливу бойових умов служби на психологічний стан особи. Зазначена позиція є важливим методологічним орієнтиром для дослідження кримінально-правового реагування на правопорушення у військовій сфері, оскільки дозволяє розглядати поведінку військовослужбовця не лише крізь призму формального порушення правової норми, а й через сукупність соціальних, психологічних та службових чинників, що впливають на прийняття відповідних рішень.

Проблема самовільного залишення військової частини є одним із найбільш показових прикладів зазначеної суперечності. З одного боку,

⁷ Гаркуша Ю. Формування кримінально-правової політики України в умовах російсько-української війни до введення воєнного стану. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 5. С. 243–249. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-5-37>.

⁸ Гусаров С. М. Кримінально-правова політика України: трансформації періоду війни та повоєнна перспектива. Південноукраїнський правничий часопис. 2025. № 1. С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.1.4>

забезпечення військової дисципліни в умовах війни об'єктивно потребує існування ефективних кримінально-правових механізмів реагування на порушення порядку проходження військової служби. З іншого боку, накопичення практики застосування відповідних норм поступово виявило фактичну неоднорідність випадків СЗЧ, відмінності у мотивації військовослужбовців та вплив різних соціально-психологічних чинників на їх поведінку. За таких умов виникає питання про достатність універсальної моделі кримінально-правового реагування, побудованої переважно на принципі посилення відповідальності.

Таким чином, трансформація кримінально-правової політики щодо військової сфери в умовах війни може розглядатися як процес поступового переходу від переважно охоронної моделі реагування до необхідності пошуку більш складних і диференційованих механізмів правового впливу. Саме в межах цієї тенденції набуває актуальності наукова дискусія щодо меж універсального кримінально-правового підходу до самовільного залишення військової частини та можливостей його подальшого розвитку з урахуванням принципів справедливості, пропорційності й індивідуалізації кримінально-правового реагування.

Актуальність зазначеної проблеми значною мірою обумовлена місцем самовільного залишення військової частини у системі сучасних викликів, з якими зіткнулися Збройні Сили України в умовах повномасштабної війни. На відміну від багатьох інших військових кримінальних правопорушень, СЗЧ безпосередньо впливає на кадрову спроможність військових підрозділів, можливість планування бойових операцій, рівень взаємодії між військовослужбовцями та загальну керованість військ. Умови тривалого збройного конфлікту зумовили необхідність постійного поповнення особового складу, проведення ротацій, відновлення боєздатності підрозділів після виконання бойових завдань та підтримання належного рівня дисципліни. За таких обставин кожен випадок самовільного залишення військової частини виходить за межі індивідуального порушення порядку проходження служби та набуває ширшого значення для функціонування військової організації держави.

Саме тому реакція держави на поширення випадків СЗЧ у перші роки повномасштабної війни була переважно орієнтована на посилення кримінально-правових механізмів забезпечення військової дисципліни. Подібна модель реагування загалом відповідає логіці розвитку кримінально-правової політики в умовах воєнних конфліктів, коли пріоритет надається захисту колективних інтересів безпеки та забезпеченню функціональної спроможності військових інституцій. У межах цієї моделі дисципліна розглядається як самостійна цінність, а її порушення – як фактор, здатний негативно впливати на виконання бойових завдань, знижувати рівень керованості підрозділів та створювати ризики для інших військовослужбовців.

Практичним відображенням зазначеної тенденції стало прийняття Закону України № 2839-IX від 13 грудня 2022 року⁹. В умовах активної фази війни законодавець фактично обрав курс на посилення кримінально-правового впливу щодо військових кримінальних правопорушень, виходячи з необхідності забезпечення максимальної стабільності військової служби. Обрана модель кримінально-правового реагування ґрунтувалася на припущенні, що підвищення суворості кримінально-правового впливу сприятиме зміцненню військової дисципліни та виконуватиме ефективну превентивну функцію.

Уже на цьому етапі проявилася одна з фундаментальних особливостей проблеми СЗЧ. Формальна конструкція кримінального правопорушення дозволяє охопити широке коло життєвих ситуацій, які можуть істотно відрізнятися між собою за своїм соціальним змістом. З позиції кримінального закону вирішальне значення має сам факт порушення встановленого порядку проходження військової служби. Проте з позиції реальних механізмів формування поведінки військовослужбовця причини такого рішення можуть бути принципово різними.

Практика проходження військової служби в умовах повномасштабної війни дозволила конкретизувати зазначену проблему. В одних випадках йдеться про свідоме ухилення від виконання військового обов'язку та небажання продовжувати проходження служби. В інших – про наслідки тривалого перебування в районі бойових дій, накопичене фізичне та психоемоційне виснаження, труднощі проходження лікування, конфліктні службові обставини або складні сімейні ситуації. Формальна однаковість правопорушення не усуває існування цієї фактичної неоднорідності, а тому неминуче ставить питання про межі застосування універсальних механізмів кримінально-правового реагування.

Саме в цьому контексті особливого значення набувають подальші зміни кримінального законодавства. Прийняття Закону України № 3902-IX від 18 липня 2024 року¹⁰ стало важливим етапом розвитку кримінально-правової політики щодо самовільного залишення військової частини. Передбачивши можливість звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які вперше вчинили СЗЧ або дезертирство та добровільно повернулися до проходження служби, законодавець фактично

⁹ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2839-IX. Голос України. 2022. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

¹⁰ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану : Закон України від 18 липня 2024 р. № 3902-IX. Голос України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

визнав, що не всі випадки самовільного залишення військової частини мають однакове кримінально-правове значення.

Особливу увагу привертає те, що критерієм для застосування зазначеного механізму стала не лише характеристика самого діяння, а й подальша поведінка особи після його вчинення. Таким чином, кримінально-правового значення набула постделіктна поведінка військовослужбовця, його готовність повернутися до виконання військового обов'язку та продовжити проходження служби. По суті, законодавець уперше на нормативному рівні визнав існування обставин, які дозволяють диференціювати підходи до кримінально-правового реагування на формально однакові випадки СЗЧ.

Зазначені зміни мають значення не лише для правозастосовної практики, а й для розвитку кримінально-правової теорії. Якщо Закон № 2839-IX відображав переважно логіку посилення кримінально-правового впливу, то Закон № 3902-IX засвідчив появу елементів більш гнучкого підходу, який враховує неоднорідність життєвих ситуацій та значення поведінки особи після вчинення правопорушення. Це свідчить про формування більш гнучкого підходу до кримінально-правового реагування, який враховує неоднорідність життєвих ситуацій та значення поведінки особи після вчинення правопорушення.

У цьому аспекті заслуговують на увагу застереження Є. О. Письменського¹¹ щодо негативних тенденцій розвитку кримінально-правової політики в умовах воєнного стану. Науковець звертає увагу на ризики кримінально-правового популізму та надмірної орієнтації на швидкі законодавчі рішення. Значення цієї позиції виходить далеко за межі загальної критики правотворчого процесу. У контексті дослідження СЗЧ вона дозволяє поставити питання про те, чи завжди посилення кримінальної відповідальності забезпечує досягнення тих цілей, заради яких воно запроваджується.

Аналіз розвитку кримінально-правової політики свідчить про поступове усвідомлення того, що ефективність реагування на СЗЧ не може визначатися виключно кількістю кримінальних проваджень або суворістю передбачених санкцій. Не менш важливого значення набуває здатність кримінального права враховувати реальні соціальні процеси, які відбуваються у військовому середовищі. Саме на необхідності врахування фактичних суспільних процесів наголошує Ю. Гаркуша¹², пов'язуючи

¹¹ Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2024. № 1. С. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-6>

¹² Гаркуша Ю. Формування кримінально-правової політики України в умовах російсько-української війни до введення воєнного стану. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 5. С. 243–249. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-5-37>

розвиток кримінально-правових рішень із умовами, що формуються під впливом війни.

Аналіз законодавчих змін дозволяє дійти висновку, що кримінально-правова політика щодо СЗЧ у період повномасштабної війни пройшла декілька взаємопов'язаних етапів розвитку. Початковий етап характеризувався необхідністю швидкого реагування на загрози військовій дисципліні та орієнтацією на посилення кримінально-правового впливу. Надалі накопичення практичного досвіду застосування відповідних норм, збільшення кількості випадків СЗЧ та ускладнення соціально-психологічних умов проходження служби сприяли поступовому переосмисленню виключно репресивної моделі реагування. Результатом цього стало формування більш гнучкого підходу, у межах якого поряд із завданням забезпечення військової дисципліни починає враховуватися необхідність оцінки конкретних обставин вчинення діяння та подальшої поведінки військовослужбовця.

У контексті подальшого розвитку кримінально-правової політики щодо самовільного залишення військової частини важливого значення набуває принцип пропорційності. Як зазначає М. М. Ющик¹³, його реалізація передбачає забезпечення співмірності між тяжкістю правопорушення, особою винного та обставинами справи, а також дотримання вимог необхідності, достатності й обґрунтованості кримінально-правового впливу. Такий підхід має важливе методологічне значення і для дослідження проблематики СЗЧ, оскільки дозволяє поставити питання про співвідношення між формальною однаковістю кримінально-правової заборони та фактичною неоднорідністю обставин, за яких формується відповідна поведінка військовослужбовців.

Таким чином, трансформація кримінально-правової політики щодо самовільного залишення військової частини характеризується не лише посиленням кримінально-правового захисту військової сфери, а й поступовим усвідомленням фактичної неоднорідності випадків відповідної поведінки. Саме ця обставина стала одним із чинників формування сучасної дискусії про межі універсального кримінально-правового підходу до СЗЧ. Чим більш очевидною стає різноманітність життєвих ситуацій, що охоплюються єдиною кримінально-правовою нормою, тим більшої актуальності набуває питання про співвідношення між вимогами військової дисципліни, принципом справедливості та можливостями подальшої диференціації кримінально-правового реагування.

¹³ Ющик О. І. Індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та стандартів захисту прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. № 93, ч. 4. С. 255–260. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.36>

2. Межі універсального кримінально-правового підходу до СЗЧ: диференціація, індивідуалізація та справедливість

Кримінальне право традиційно ґрунтується на принципі рівності всіх осіб перед законом. Саме тому кримінально-правові заборони формулюються як універсальні правила поведінки, розраховані на багаторазове застосування до невизначеного кола осіб. Такий підхід забезпечує правову визначеність, передбачуваність кримінального закону та однаковість правозастосування, створюючи необхідні умови для реалізації принципу законності та стабільності кримінально-правового регулювання.

Універсальний характер кримінально-правових норм обумовлений самою природою кримінального права. Законодавець не може передбачити всі можливі життєві ситуації, у яких може бути вчинене кримінальне правопорушення, тому кримінально-правова заборона конструюється шляхом виокремлення найбільш суттєвих юридично значущих ознак відповідної поведінки. У межах такого підходу вирішальне значення має відповідність фактичних обставин ознакам складу кримінального правопорушення, визначеним законом.

Разом із тим ефективність універсального кримінально-правового підходу не є безмежною. Чим складнішими та різноманітнішими стають суспільні відносини, тим частіше виникають ситуації, коли формально однакові діяння можуть істотно відрізнятися за умовами вчинення, мотивацією особи, ступенем суспільної небезпечності та фактичним змістом поведінки. У таких випадках постає питання про співвідношення формальної рівності та змістовної справедливості кримінально-правового реагування.

У кримінально-правовій доктрині зазначена проблема традиційно розглядається через категорію диференціації кримінальної відповідальності. Н. О. Антонюк¹⁴ обґрунтовано зазначає, що диференціація виступає необхідним інструментом врахування неоднорідності суспільно небезпечної поведінки та забезпечення пропорційності кримінально-правового реагування. У такому розумінні диференціація є не лише техніко-юридичним способом побудови кримінально-правових норм, а й одним із механізмів реалізації принципу справедливості, оскільки дозволяє враховувати фактичну неоднорідність ситуацій, які охоплюються кримінально-правовою нормою, та уникати однакового підходу до змістовно різних випадків поведінки.

Для правильного розуміння цієї проблеми важливо розмежовувати універсальність, диференціацію та індивідуалізацію кримінальної

¹⁴ Антонюк Н. О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ : Алерта, 2023. 552 с.

відповідальності. Універсальний кримінально-правовий підхід визначає загальну модель нормативного регулювання та забезпечує єдність кримінально-правових заборон. Диференціація функціонує на законодавчому рівні та передбачає встановлення різних моделей кримінально-правового реагування для різних категорій діянь або осіб. Натомість індивідуалізація здійснюється вже на стадії правозастосування та спрямована на врахування конкретних обставин справи й особливостей особи правопорушника під час прийняття індивідуального рішення.

На необхідності розмежування законодавчої диференціації та правозастосовної індивідуалізації наголошує також В. В. Хильченко¹⁵. На її думку, індивідуалізація не здатна повністю компенсувати недоліки законодавчої моделі кримінально-правового реагування, якщо остання не враховує істотних відмінностей між різними категоріями суспільно небезпечної поведінки. Саме тому питання про межі універсального кримінально-правового підходу не може бути зведене виключно до проблематики призначення покарання.

Таким чином, диференціація та індивідуалізація не заперечують універсальний характер кримінально-правового регулювання, а виступають механізмами його корекції. Якщо диференціація забезпечує різноманітність можливих моделей реагування на рівні закону, то індивідуалізація дозволяє обрати найбільш справедливий варіант їх застосування в межах конкретної ситуації. Саме тому проблема полягає не у виборі між універсальністю та диференціацією, а у визначенні меж їх оптимального поєднання.

Особливого значення зазначена проблема набуває у сфері військових кримінальних правопорушень. На відміну від більшості загальнокримінальних діянь, вони вчиняються в умовах функціонування особливої системи суспільних відносин, заснованої на військовій дисципліні, субординації та виконанні завдань, пов'язаних із забезпеченням оборони держави. Як зазначають Є. О. Письменський¹⁶, С. М. Гусаров¹⁷ та О. В. Острогляд¹⁸, в умовах воєнного стану кримінально-правова політика

¹⁵ Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 370–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/90>

¹⁶ Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2024. № 1. С. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-6>.

¹⁷ Гусаров С. М. Кримінально-правова політика України: трансформації періоду війни та повоєнна перспектива. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. № 1. С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.1.4>

¹⁸ Острогляд О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 286–290. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.01.53.

закономірно орієнтується на забезпечення належного рівня військової дисципліни та підтримання обороноздатності держави. За таких умов універсальний характер кримінально-правових заборон виконує додаткову стабілізаційну функцію, сприяючи підтриманню єдиних стандартів поведінки для всіх військовослужбовців.

Саме тому щодо військових кримінальних правопорушень традиційно переважає підхід, орієнтований на забезпечення максимальної визначеності та однаковості кримінально-правового реагування. Така логіка має об'єктивне підґрунтя, оскільки ефективність військової організації значною мірою залежить від здатності забезпечити виконання обов'язкових правил поведінки незалежно від індивідуальних особливостей конкретної особи. Водночас навіть у цій сфері універсальний підхід не може розглядатися як абсолютна цінність.

Р. Ш. Бабанли¹⁹, досліджуючи проблеми справедливості та пропорційності кримінально-правового реагування, наголошує на необхідності забезпечення відповідності між характером діяння, особою правопорушника та кримінально-правовими наслідками.

Особливого значення в цьому контексті набуває принцип пропорційності. М. М. Ющик²⁰ зазначає, що його реалізація передбачає досягнення співмірності між характером правопорушення, особою винного та обставинами справи, а також дотримання вимог необхідності, достатності та обґрунтованості кримінально-правового впливу. Такий підхід дозволяє розглядати справедливість не лише як формальну рівність усіх осіб перед законом, а й як необхідність пошуку належного балансу між публічними інтересами держави та особливостями конкретної життєвої ситуації.

Особливість самовільного залишення військової частини полягає в тому, що за формально однаковими ознаками правопорушення можуть приховуватися принципово різні життєві ситуації. Порушення військового обов'язку може бути пов'язане як із небажанням проходити військову службу або брати участь у бойових діях, так і з наслідками тривалого бойового навантаження, труднощами адаптації до умов служби, сімейними обставинами чи іншими чинниками, що впливають на процес прийняття рішення військовослужбовцем. Саме ця потенційна неоднорідність зумовлює необхідність подальшого аналізу фактичних обставин формування відповідної поведінки.

¹⁹ Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади : монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. 488 с.

²⁰ Ющик О. І. Індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та стандартів захисту прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. № 93, ч. 4. С. 255–260. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.36>

Отже, універсальний кримінально-правовий підхід виступає необхідною передумовою забезпечення законності, рівності та стабільності кримінально-правового регулювання. Водночас його можливості не є необмеженими. Чим більш неоднорідними є життєві ситуації, які охоплюються відповідною кримінально-правовою нормою, тим більшої актуальності набуває питання про співвідношення універсальності, диференціації та індивідуалізації кримінально-правового реагування. Саме ця проблема особливо гостро проявляється щодо самовільного залишення військової частини, де формальна єдність кримінально-правової конструкції поєднується з потенційною неоднорідністю умов формування відповідної поведінки. Для з'ясування характеру та масштабів цієї неоднорідності необхідно звернутися до аналізу фактичних обставин, які передують вчиненню СЗЧ.

3. Соціально-психологічна та кримінологічна неоднорідність випадків самовільного залишення військової частини

Питання про межі універсального кримінально-правового підходу до самовільного залишення військової частини безпосередньо пов'язане з проблемою фактичної неоднорідності відповідних випадків. Якщо кримінально-правова норма виходить із формальної однаковості забороненої поведінки, то сучасні кримінологічні та психологічні дослідження свідчать про різноманітність процесів, які можуть передувати прийняттю рішення про залишення місця служби. У зв'язку з цим особливого значення набуває аналіз соціально-психологічних і кримінологічних чинників, що впливають на формування відповідної поведінки.

Кримінологічний вимір проблеми найбільш послідовно представлений у роботі А. Боровика²¹, який розглядає самовільне залишення військової частини як явище, зумовлене сукупністю взаємопов'язаних соціально-психологічних, організаційно-управлінських, соціально-економічних та нормативно-правових факторів. Такий підхід дозволяє розглядати випадки СЗЧ не ізольовано, а в ширшому контексті умов проходження військової служби, функціонування військового колективу та процесів адаптації військовослужбовця до вимог військового середовища. При цьому різні групи факторів можуть поєднуватися між собою в різних комбінаціях, що свідчить про складний і неоднорідний характер відповідної поведінки.

Особливого значення в умовах повномасштабної війни набувають чинники, пов'язані з участю у бойових діях та тривалим перебуванням у

²¹ Боровик А. В. Кримінологічна характеристика факторів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Актуальні проблеми держави і права. 2025. Вип. 105. С. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.4>

середовищі постійної небезпеки. Важливі емпіричні результати щодо впливу бойового досвіду наведено у дослідженні А. Федика, О. Вальчук, І. Охріменка та Т. Данильченко²². Автори встановили, що під час першої ротації найпоширенішими стресогенними чинниками для військовослужбовців є перебування в умовах постійної загрози життю (71,6%), страх смерті або поранення (70,6%), страх убити людину (67,9%), вплив гучних звуків бойових дій (63,3%) та дефіцит сну (52,3%). Водночас після перебування в зоні бойових дій понад дванадцять місяців суттєво зростає частота проявів агресивності (71,1%), тривожності та страху (68,4%), порушень сну (31,6%), когнітивних розладів (28,9%) і депресивних проявів (28,9%). Отримані результати свідчать, що вплив війни не є статичним, а накопичується в процесі тривалого перебування в бойовій обстановці, поступово змінюючи психологічний стан та адаптаційні можливості військовослужбовця.

Подібних висновків дійшли А. Клочко та І. Семенець-Орлова²³, які розглядають бойовий стрес як одну з детермінант порушень ментального здоров'я військовослужбовців. Автори зазначають, що тривала дія бойових стресорів може супроводжуватися виснаженням адаптаційних ресурсів, розвитком посттравматичних, депресивних і тривожних розладів, а також порушеннями поведінки, що ускладнюють подальшу адаптацію особи до умов служби.

Аналогічна позиція спостерігається і в роботах В. Блінова²⁴, Л. Мушкевич²⁵, В. Пузирьова та В. Ізвекова²⁶, які розглядають бойовий стрес як складне соціально-психологічне явище, наслідки якого можуть проявлятися по-різному залежно від інтенсивності бойового досвіду, тривалості перебування в зоні бойових дій, індивідуальних особливостей військовослужбовця та його здатності адаптуватися до умов служби. Відповідно навіть за подібних зовнішніх умов різні особи можуть

²² Fedyk A. O., Valchuk O. A., Okhrimenko I. M., Danylchenko T. V., Bets I. O., Balahur L. O., Brykovskiy A. G. *Socio-psychological causes and consequences of combat stress in armed conflict participants*. Wiadomości Lekarskie – Medical Advances. 2025. Vol. 78, No. 1. P. 82–89. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197120>

²³ Клочко А., Семенець-Орлова І. Бойовий стрес як детермінанта порушень ментального здоров'я в умовах війни. Сучасна медицина, фармація та психологічне здоров'я. 2024. № 1 (15). С. 91–95. DOI: <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2024-1-16>

²⁴ Блінов О. А. Бойовий стрес та результати його емпіричного дослідження. Психологічний часопис. 2018. № 2 (12). С. 9–22. URL: <https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/08940a3e-b04c-4f6b-a6f1-b4efdcdf7037/content> (дата звернення: 09.06.2026).

²⁵ Мушкевич В. О. Психологічні особливості фрустраційної поведінки військовослужбовців. Психологічні перспективи. 2020. Вип. 35. С. 101–118. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-101-118>

²⁶ Пузирьов С. В., Ізвеків В. В. Бойовий стрес та його наслідки для військовослужбовців. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 203–209. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/33>

демонструвати різні психологічні реакції та різний рівень стійкості до бойового навантаження.

Разом із тим сучасні дослідження свідчать, що психологічні наслідки війни не вичерпуються бойовим стресом або труднощами адаптації. Останніми роками особливого поширення набула концепція моральної травми (*moral injury*), яка акцентує увагу на внутрішніх моральних конфліктах, що виникають унаслідок зіткнення особи з подіями, які суперечать її уявленням про справедливість, відповідальність, обов'язок і людську гідність.

Г. Кеніг та Ф. Аль Забен²⁷ обґрунтовують, що моральна травма не може розглядатися лише як різновид посттравматичного стресового розладу. На відміну від ПТСР, який переважно пов'язаний із переживанням небезпеки та страху, моральна травма проявляється через почуття провини, сорому, втрати довіри, моральної дезорієнтації та втрати життєвого сенсу. Подальший розвиток ці положення отримали у дослідженнях Л. Засекіної, О. Кокуна, М. Козігори, Т. Федотової, О. Журавльової та М. Бойко²⁸, які на матеріалі наративів військовослужбовців Національної гвардії України встановили значення втрати довіри, кризи життєвого сенсу, моральної невизначеності та внутрішніх ціннісних конфліктів у структурі переживання бойового досвіду. Подібні висновки щодо тривалого впливу бойового досвіду на психологічний стан військовослужбовців представлені і в роботі Р. Л. Фрірсона²⁹, який звертає увагу на високу поширеність посттравматичного стресового розладу серед учасників бойових дій, труднощі їх подальшої соціальної адаптації та можливість збереження психотравматичних переживань протягом тривалого часу після повернення із зони бойових дій.

Важливе значення для розуміння наслідків війни мають результати дослідження О. Платинюк та І. Соколової³⁰, проведеного серед 145 поранених комбатантів. Авторами встановлено високу поширеність

²⁷ Koenig H. G., Al Zaben F. Moral injury: an increasingly recognized and widespread syndrome. *Journal of Religion and Health*. 2021. Vol. 60, No. 5. P. 2989–3011. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01328-0>

²⁸ Zasiiekina L., Kokun O., Kozihora M., Fedotova T., Zhuravlova O., Boyko M. Conceptual Analysis of Moral Injury in Narratives of National Guard Servicemen: A Case Study. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2022. Vol. 9, No. 1. P. 105–120. DOI: <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.zas>

²⁹ Frierson R. L. Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder and Criminal Responsibility Determinations in the Post-Iraq Era: A Review and Case Report. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2013. Vol. 41. No. 1. P. 79–84. PMID: 23503180.

³⁰ Платинюк О. Б., Соколова І. М. Модель формування неспсихотичних психічних розладів у учасників бойових дій, які одержали поранення. Експериментальна клінічна медицина. Психіатрія, наркологія та медична психологія. 2020. Т. 88, № 3. С. 67–72. DOI: <https://doi.org/10.35339/ekm.2020.88.03.09>

гострих стресових реакцій, посттравматичного стресового розладу, адаптаційних та депресивних розладів, а також значний рівень переживання травматичної події навіть після завершення лікування. Отримані результати свідчать, що наслідки бойового досвіду можуть тривалий час впливати на психологічний стан особи після стабілізації фізичного здоров'я. У цьому контексті проходження військово-лікарської комісії або завершення лікування не завжди свідчать про повне відновлення психологічного ресурсу військовослужбовця та його готовність до подальшого виконання службових обов'язків.

Наведені дослідження дозволяють зробити висновок, що накопичений бойовий досвід, бойовий стрес, моральна травма, поранення, лікування та пов'язані з ними процеси психологічної адаптації мають значення не самі по собі, а тому, що здатні впливати на формування поведінки військовослужбовця. Водночас самовільне залишення військової частини не може бути пояснене виключно впливом одного чинника або однієї життєвої обставини. Кримінологічні дослідження свідчать, що на формування відповідної поведінки можуть впливати різні групи факторів, поєднання яких є індивідуальним у кожному конкретному випадку.

За таких умов випадки самовільного залишення військової частини не можуть розглядатися як соціально та психологічно однорідна категорія поведінки. За формально однаковими проявами відповідного правопорушення можуть приховуватися різні механізми його формування, пов'язані з наслідками бойового стресу, моральної травми, психологічного виснаження, особливостями адаптації до військової служби, умовами її проходження та іншими чинниками. Саме ця неоднорідність створює підстави для подальшої систематизації відповідних випадків та аналізу найбільш поширених механізмів формування поведінки військовослужбовців, які вчиняють самовільне залишення військової частини.

4. Типологія випадків СЗЧ

крізь призму механізмів формування відповідної поведінки

Розуміння механізмів формування випадків самовільного залишення військової частини потребує звернення до емпіричних матеріалів, які відображають реальні обставини виникнення відповідної поведінки в умовах війни. Формальна кваліфікація правопорушення не дозволяє встановити особливості процесу прийняття рішення військовослужбовцем, а тому виявлення внутрішньої неоднорідності випадків СЗЧ можливе лише шляхом аналізу конкретних життєвих і службових ситуацій.

Одним із найбільш доцільних способів осмислення цієї неоднорідності є виокремлення найбільш поширених механізмів формування відповідної поведінки, що дає змогу перейти від констатації відмінностей між окремими

випадками до пояснення закономірностей їх виникнення. З цією метою було проведено аналіз емпіричних матеріалів щодо випадків самовільного залишення військової частини в одному з бойових підрозділів Збройних Сил України за п'ять місяців 2026 року. Протягом зазначеного періоду було зафіксовано 471 випадків самовільного залишення військової частини, з яких 98 випадків припадали на січень, 93 – на лютий, 89 – на березень, 82 – на квітень та 109 – на травень. Відносна стабільність кількісних показників протягом досліджуваного періоду свідчить про системний характер відповідного явища та створює підстави для виявлення найбільш поширених механізмів формування відповідної поведінки.

При цьому метою дослідження не було встановлення кількісної структури причин самовільного залишення військової частини або визначення поширеності окремих факторів. Наведені дані використовуються для ілюстрації різноманітності фактичних обставин та механізмів формування відповідної поведінки, що дає змогу виявити неоднорідність випадків СЗЧ та оцінити межі їх пояснення в межах універсальних кримінально-правових і психологічних моделей.

Аналіз емпіричних матеріалів засвідчив суттєву неоднорідність випадків СЗЧ. Серед зафіксованих випадків були представлені різні механізми формування відповідної поведінки. Частина з них була пов'язана з небажанням виконувати бойові завдання або вибувати до районів їх виконання. Водночас були випадки, пов'язані зі станом здоров'я, лікуванням та проходженням військово-лікарських комісій, неперенесенням з відпусток, відрядженнями, переведенням до інших підрозділів та іншими службовими обставинами.

Для цілей цього дослідження особливий інтерес становлять випадки СЗЧ серед військовослужбовців, які ще не набули реального бойового досвіду. Так, 78 військовослужбовців вчинили СЗЧ під час проходження базової загальновійськової підготовки в інших військових частинах. Крім того, лише у травні 2026 року серед новоприбулого особового складу було зафіксовано 44 випадків СЗЧ. Із них 35 були пов'язані з проходженням БЗВП, з етапом адаптації до БЗВП, а 3 – з етапом адаптації після її завершення.

Отримані результати мають важливе значення для інтерпретації висновків, сформульованих у психологічних дослідженнях бойового стресу, моральної травми, посттравматичного стресового розладу та бойового виснаження. Зазначені явища безумовно впливають на поведінку окремих категорій військовослужбовців, однак результати аналізу службових матеріалів не підтверджують уявлення про те, що вони можуть розглядатися як універсальне пояснення всіх випадків СЗЧ. Навпаки, значна частина відповідних випадків формується ще до набуття особою реального бойового досвіду або на початкових етапах адаптації до військової служби.

Показовим є й те, що у досліджуваному періоді не було зафіксовано випадків СЗЧ серед військовослужбовців, які понад 100 діб безперервно виконували бойові завдання на передових позиціях, а випадки, безпосередньо пов'язані з психічним чи фізичним виснаженням унаслідок тривалого перебування на позиціях зокрема, за квітень і травень, були відсутні. Це не дає підстав заперечувати значення бойового стресу чи моральної травми для окремих категорій військовослужбовців, проте свідчить про недостатність пояснення всього різноманіття випадків СЗЧ виключно наслідками участі у бойових діях.

Аналіз емпіричних матеріалів свідчить, що за зовнішньо однаковими проявами самовільного залишення військової частини приховуються різні механізми формування відповідної поведінки. Це дозволяє розглядати досліджуване явище не як однорідну категорію правопорушень, а як сукупність випадків, що відрізняються за характером мотивації, особливостями адаптації до військової служби та умовами прийняття рішення про залишення місця служби. У зв'язку з цим доцільним є виокремлення найбільш поширених механізмів формування відповідної поведінки.

Водночас службові матеріали фіксують переважно зовнішні причини та обставини СЗЧ. Такі формулювання, як «небажання виконувати бойові завдання», «небажання вибувати до району виконання бойових завдань», «стан здоров'я» чи «неприбуття з відпустки», відображають безпосередній привід відповідної поведінки, проте не завжди дозволяють повною мірою розкрити її внутрішній психологічний зміст. У більшості випадків за такими формулюваннями можуть приховуватися складні процеси психологічної дезадаптації, накопиченого виснаження, фрустрації, моральної травми або тривалого впливу бойового стресу.

Сукупність результатів проведеного дослідження, аналізу досліджуваного масиву матеріалів, а також висновків вітчизняних і зарубіжних науковців дає підстави стверджувати, що випадки самовільного залишення військової частини можуть формуватися під впливом різних соціально-психологічних механізмів, інтенсивність яких залежить від бойового досвіду, тривалості перебування у зоні бойових дій, індивідуальних адаптаційних ресурсів та умов проходження служби. Саме тому типологія випадків СЗЧ має враховувати не лише формально зафіксовані причини відповідної поведінки, а й глибинні механізми прийняття рішення про залишення місця служби.

Перший механізм пов'язаний з уникненням проходження військової служби або майбутньої участі у бойових діях. Для цієї групи випадків характерним є прагнення особи уникнути включення до системи виконання бойових завдань ще до набуття значного бойового досвіду. Аналіз службових матеріалів свідчить про значну кількість випадків СЗЧ серед

новоприбулих військовослужбовців, осіб, які проходять БЗВП, а також тих, хто перебуває на початкових етапах адаптації до умов військової служби. Визначальним для такого механізму є не наслідки вже пережитого бойового навантаження, а небажання зіткнутися з ним у майбутньому. Саме тому центральне місце тут займає прагнення уникнути перспективи участі у бойових діях або виконання завдань, які сприймаються як пов'язані з високим ризиком для життя та здоров'я.

Другий механізм пов'язаний із впливом бойового навантаження та поступовим виснаженням адаптаційного ресурсу військовослужбовця. На відміну від попереднього типу, визначальне значення тут має не очікування бойового досвіду, а його фактичне накопичення. Особливістю цього механізму є те, що він формується вже після безпосереднього зіткнення особи з реаліями війни. Значення можуть мати тривале перебування в умовах постійної загрози життю, пережиті поранення, втрати побратимів, високий рівень фізичного навантаження, проходження лікування, військово-лікарських комісій та інші обставини, які поступово впливають на психологічний ресурс військовослужбовця.

Важливо зазначити, що досліджувані матеріали не завжди фіксують такі стани безпосередньо. Натомість вони можуть проявлятися через формально зафіксовані причини, пов'язані зі станом здоров'я, проходженням лікування або небажанням виконувати окремі бойові завдання. У цьому контексті важливе значення мають результати психологічних досліджень, які пов'язують формування окремих поведінкових реакцій військово-службовців із впливом фрустрації, хронічного психологічного напруження, бойового стресу та інших наслідків участі у бойових діях.

Третій механізм пов'язаний із конфліктом між виконанням військового обов'язку та значущими соціальними ролями військовослужбовця поза межами служби. Йдеться насамперед про сімейні обставини, необхідність догляду за близькими, складні життєві ситуації або інші обставини, які набувають для особи пріоритетного значення. У таких випадках військовослужбовець не обов'язково заперечує сам обов'язок проходження служби, однак опиняється в ситуації конфлікту між різними соціальними зобов'язаннями. Хоча у досліджуваному масиві такі випадки не були домінуючими, вони демонструють, що позаслужбові фактори також можуть впливати на формування рішення про СЗЧ.

Четвертий механізм пов'язаний зі службовою дезадаптацією та сприйняттям наявної проблемної ситуації як такої, що не може бути ефективно вирішена в межах чинних організаційних процедур. До цієї групи належать випадки, пов'язані з проходженням військово-лікарських комісій, лікуванням, прагненням переведення до іншого підрозділу, службовими конфліктами, відрядженнями або відчуттям відсутності належного реагування на наявну проблему. У таких ситуаціях СЗЧ виступає

не стільки як спосіб остаточного уникнення військової служби, скільки як неправомірний спосіб вирішення конкретної кризової ситуації. Саме ця група випадків найбільш переконливо демонструє, що не всі випадки СЗЧ пов'язані з прямим небажанням проходити військову службу. Попри меншу поширеність порівняно з випадками, пов'язаними з бойовим навантаженням або уникненням участі у бойових діях, зазначена група має важливе значення для розуміння неоднорідності механізмів формування СЗЧ. Її існування свідчить про те, що самовільне залишення військової частини може бути зумовлене не лише прагненням уникнути служби, а й сприйняттям відсутності ефективних способів вирішення конкретної службової або життєвої проблеми.

Запропонована типологія дозволяє розглядати СЗЧ не як однорідну сукупність порушень військової дисципліни, а як складне соціально-правове явище, у межах якого можуть бути виокремлені різні механізми формування відповідної поведінки. Фактична неоднорідність випадків СЗЧ має важливе значення для подальших досліджень цієї проблематики та оцінки меж універсального кримінально-правового підходу, оскільки зовнішня схожість поведінки не завжди відображає тотожність процесів, які лежать в її основі.

Виявлена неоднорідність механізмів формування самовільного залишення військової частини актуалізує питання про її значення для кримінально-правової оцінки відповідних випадків. Якщо за зовнішньо однаковими проявами поведінки можуть приховуватися принципово різні соціальні, психологічні та службові процеси, то постає питання: чи достатньо для справедливої оцінки відповідної поведінки лише формальної констатації факту порушення військового обов'язку?

Відповідь на це питання безпосередньо пов'язана з розумінням місця людини в системі військової служби. В умовах війни військовослужбовець постає не лише носієм встановленого законом військового обов'язку, а й суб'єктом прав та законних інтересів, особою з обмеженим фізичним, психологічним і моральним ресурсом. Виконання завдань військової служби здійснюється в конкретних умовах, які можуть істотно відрізнятися за рівнем бойового навантаження, тривалістю перебування в зоні бойових дій, характером виконуваних завдань та інтенсивністю впливу несприятливих чинників. Саме тому однакове за зовнішніми проявами порушення військового обов'язку не завжди означає однакові умови формування відповідної поведінки.

У цьому аспекті принцип справедливості не може зводитися виключно до однакового підходу до всіх випадків самовільного залишення військової частини. Формальна рівність у застосуванні кримінально-правової норми сама по собі ще не забезпечує справедливості оцінки конкретної поведінки, якщо поза увагою залишаються обставини, які впливали на процес

прийняття рішення військовослужбовцем. Йдеться не про заперечення значення військової дисципліни чи виправдання відповідних порушень, а про необхідність врахування того, що за однаковими юридичними ознаками можуть приховуватися різні за своїм змістом життєві ситуації.

Умови війни особливо загострюють цю проблему. Тривале бойове навантаження, повторна участь у бойових діях, наслідки поранень, труднощі адаптації до умов служби або конфлікт між військовим обов'язком та іншими соціальними ролями не змінюють юридичної природи самовільного залишення військової частини, проте впливають на той контекст, у межах якого формується відповідна поведінка. Ігнорування цих відмінностей призводить до спрощеного сприйняття досліджуваного явища та фактичного ототожнення випадків, які суттєво відрізняються між собою за механізмами формування.

Саме тому встановлена неоднорідність випадків самовільного залишення військової частини дозволяє по-новому поставити питання про межі універсального кримінально-правового підходу до їх оцінки. Формальна єдність кримінально-правової норми забезпечує необхідний рівень правової визначеності та однаковості правового регулювання. Водночас різноманіття механізмів формування відповідної поведінки свідчить про те, що можливості такого підходу не є необмеженими. Чим більшою є фактична неоднорідність випадків, тим більшого значення набуває врахування умов їх формування для забезпечення справедливого кримінально-правового реагування.

У цьому сенсі проблема самовільного залишення військової частини виходить за межі виключно дисциплінарного чи кримінально-правового виміру та порушує ширше питання про співвідношення між інтересами забезпечення обороноздатності держави, необхідністю підтримання військової дисципліни та потребою збереження людського виміру військової служби в умовах тривалої війни.

Проведений аналіз дозволяє розглядати самовільне залишення військової частини не лише через призму окремих причин чи обставин, а насамперед через механізми формування відповідної поведінки. Запропонована типологія свідчить, що за формально однаковими проявами самовільного залишення військової частини можуть приховуватися різні механізми прийняття рішення про залишення місця служби, пов'язані з особливостями проходження служби, характером бойового досвіду, процесами адаптації до військового середовища та іншими соціально-психологічними чинниками. У зв'язку з цим формальна єдність кримінально-правової конструкції самовільного залишення військової частини не усуває фактичної неоднорідності механізмів формування відповідної поведінки. Саме ця обставина окреслює межі достатності універсального кримінально-правового підходу до оцінки відповідних

випадків та актуалізує проблему справедливості кримінально-правового реагування в умовах тривалої війни.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження кримінально-правової політики щодо самовільного залишення військової частини дозволило встановити, що її розвиток в умовах війни характеризується поступовим переходом від пріоритету формального посилення кримінальної відповідальності до пошуку більш гнучких механізмів реагування, здатних враховувати фактичну неоднорідність відповідних випадків. Визнання законодавцем значення добровільного повернення військовослужбовця до служби засвідчило, що проблема СЗЧ не може вирішуватися виключно шляхом посилення кримінально-правового впливу.

2. Аналіз теоретичних підходів до диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності дозволив встановити, що формальна рівність у застосуванні кримінально-правової норми не завжди забезпечує справедливість оцінки конкретного випадку. Межі універсального кримінально-правового підходу до самовільного залишення військової частини проявляються насамперед у його обмеженій здатності враховувати різноманітність умов проходження служби та механізмів формування відповідної поведінки. У зв'язку з цим диференціація та індивідуалізація кримінально-правового реагування виступають необхідними умовами реалізації принципу справедливості в умовах війни.

3. Проведене дослідження не підтвердило можливості пояснення всього різноманіття випадків самовільного залишення військової частини виключно бойовим стресом, моральною травмою чи бойовим виснаженням. Вони є важливими, але не універсальними. Значна частина відповідних випадків виникає ще до набуття особою реального бойового досвіду, що виключає можливість пояснення всього розмаїття досліджуваного явища виключно наслідками участі у бойових діях. Спостерігається наявність різних механізмів формування відповідної поведінки, що обумовлює необхідність їх самостійного дослідження та врахування під час аналізу випадків СЗЧ.

4. За формально однаковими проявами самовільного залишення військової частини можуть приховуватися різні механізми формування відповідної поведінки. Пропонована типологія випадків СЗЧ ґрунтується не на формально зафіксованих причинах відповідної поведінки, а на механізмах прийняття рішення про залишення місця служби. Виокремлено чотири найбільш поширені механізми формування СЗЧ: уникнення майбутньої участі у бойових діях, виснаження адаптаційного ресурсу під впливом тривалого бойового навантаження, конфлікт між військовим обов'язком та іншими соціальними ролями, а також службову дезадаптацію.

Розгляд СЗЧ через механізми формування відповідної поведінки дозволяє перейти від аналізу окремих причин до аналізу процесів, які визначають логіку прийняття відповідного рішення.

5. Результати дослідження засвідчили наявність суперечності між формальною єдністю кримінально-правової конструкції самовільного залишення військової частини та фактичною неоднорідністю механізмів формування відповідної поведінки. Саме ця суперечність окреслює межі достатності універсального кримінально-правового підходу до оцінки відповідних випадків та актуалізує проблему справедливості кримінально-правового реагування в умовах тривалої війни.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням можливостей урахування соціальних, психологічних та службових механізмів формування самовільного залишення військової частини під час розвитку більш диференційованих підходів до кримінально-правового реагування в умовах воєнного стану.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено межі універсального кримінально-правового підходу до самовільного залишення військової частини в умовах тривалої війни крізь призму соціально-правових і психологічних чинників формування відповідної поведінки. Проаналізовано трансформацію кримінально-правової політики щодо СЗЧ в умовах воєнного стану та встановлено тенденцію переходу від пріоритету посилення кримінально-правового примусу до використання більш гнучких механізмів реагування. На підставі аналізу наукової літератури обґрунтовано значення диференціації та індивідуалізації кримінально-правового реагування як умов реалізації принципу справедливості. Узагальнення психологічних досліджень показало, що бойовий стрес, моральна травма, поранення та бойове виснаження є важливими, але не універсальними чинниками формування випадків СЗЧ. За результатами аналізу службових матеріалів одного з бойових підрозділів Збройних Сил України встановлено, що значна частина відповідних випадків виникає ще до набуття особою реального бойового досвіду або на початкових етапах адаптації до військової служби. Запропоновано типологію випадків СЗЧ, побудовану на механізмах формування відповідної поведінки, а не на формально зафіксованих причинах її виникнення. Виокремлено чотири найбільш поширені механізми формування СЗЧ: уникнення майбутньої участі у бойових діях, виснаження адаптаційного ресурсу під впливом тривалого бойового навантаження, конфлікт між військовим обов'язком та іншими соціальними ролями, а також службову дезадаптацію. Виявлено суперечність між формальною єдністю кримінально-правової конструкції самовільного залишення військової частини та фактичною неоднорідністю механізмів

формування відповідної поведінки. Обґрунтовано, що саме ця суперечність визначає межі достатності універсального кримінально-правового підходу до оцінки відповідних випадків та актуалізує проблему справедливості кримінально-правового реагування в умовах тривалої війни.

Література

1. Антонюк Н. О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ : Алерта, 2023. 552 с.
2. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
3. Блінов О. А. Бойовий стрес та результати його емпіричного дослідження. Психологічний часопис. 2018. № 2 (12). С. 9–22.
4. Боровик А. В. Кримінологічна характеристика факторів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Актуальні проблеми держави і права. 2025. Вип. 105. С. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.4>
5. Гальцова О. В. Вплив чинників морального та психологічного стану військовослужбовців на вчинення кримінальних правопорушень проти проходження військової служби. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 8. С. 316–318. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/73>
6. Гаркуша Ю. Формування кримінально-правової політики України в умовах російсько-української війни до введення воєнного стану. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. Спец. вип. № 1 (132). С. 243–249. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-5-37>
7. Гусаров С. М. Кримінально-правова політика України: трансформації періоду війни та повоєнна перспектива. Південноукраїнський правничий часопис. 2025. № 1. С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.1.4>
8. Кількість відкритих справ про СЗЧ та дезертирство з початку повномасштабної війни сягнула майже 300 тисяч – Офіс Генерального прокурора. Громадське. 2025. 14 жовтня. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/253083-kilkist-vidkrytykh-sprav-pro-szch-ta-dezertyrstvo-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyny-siahnula-mayze-300-tysiach-ohp> (дата звернення: 10.06.2026).
9. Ключко А., Семенець-Орлова І. Бойовий стрес як детермінанта порушень ментального здоров'я в умовах війни. Сучасна медицина, фармація та психологічне здоров'я. 2024. № 1 (15). С. 91–95. DOI: <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2024-1-16>
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
11. Мацола А. А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного

університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 91–95. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.18>

12. Мушкевич В. О. Психологічні особливості фрустраційної поведінки військовослужбовців. Психологічні перспективи. 2020. Вип. 35. С. 101–118. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-101-118>

13. Острогляд О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 1. С. 286–290. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.53>

14. Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2024. № 1. С. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-6>

15. Платинюк О. Б., Соколова І. М. Модель формування неспсихотичних психічних розладів у учасників бойових дій, які одержали поранення. Експериментальна клінічна медицина. Психіатрія, наркологія та медична психологія. 2020. Т. 88, № 3. С. 67-72. DOI: <https://doi.org/10.35339/ekm.2020.88.03.09>

16. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2839-IX.

17. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 № 3902-IX.

18. Пузирьов Є. В., Ізвеков В. В. Бойовий стрес та його наслідки для військовослужбовців. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 203–209. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/33>

19. Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. С. 370–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/90>

20. Ющик О. І. Індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та стандартів захисту прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. № 93, ч. 4. С. 255–260. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.36>

21. Fedyk A. O., Valchuk O. A., Okhrimenko I. M., Danylchenko T. V., Bets I. O., Balahur L. O., Brykovskyi A. G. Socio-psychological causes and

consequences of combat stress in armed conflict participants. *Wiadomości Lekarskie – Medical Advances*. 2025. Vol. 78, No. 1. P. 82–89. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197120>

22. Frierson R. L. Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder and Criminal Responsibility Determinations in the Post-Iraq Era: A Review and Case Report. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2013. Vol. 41. No. 1. P. 79–84. PMID: 23503180.

23. Koenig H. G., Al Zaben F. Moral injury: an increasingly recognized and widespread syndrome. *Journal of Religion and Health*. 2021. Vol. 60, No. 5. P. 2989–3011. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01328-0>

24. Lee Y. Military Veterans, Culpability, and Blame. *Criminal Law and Philosophy*. 2013. Vol. 7. No. 2. P. 285–307. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11572-013-9207-z>

25. Nash W. P., Westphal R. J., Watson P. J., Litz B. T. *Combat and Operational Stress First Aid: Caregiver Training Manual*. Washington, DC : Bureau of Medicine and Surgery, Department of the Navy ; National Center for PTSD ; Department of Veterans Affairs, 2010. 133 p.

26. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Post-Traumatic Stress. Version 2.0. Washington, DC : Department of Veterans Affairs ; Department of Defense, 2010.

27. Zasiakina L., Kokun O., Kozihora M., Fedotova T., Zhuravlova O., Boyko M. Conceptual Analysis of Moral Injury in Narratives of National Guard Servicemen: A Case Study. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2022. Vol. 9. No. 1. P. 105–120. DOI: <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.zas>

Information about the author:

Martirosian Artur Hrachovych,

PhD in Law,

Attorney,

Servicemember of the Armed Forces of Ukraine

<https://orcid.org/0009-0000-0034-1559>

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Милостива Д. Ф., Бабченко А. О.

ВСТУП

Права людини, їх генезис, соціальні корені, призначення залишається однією з невичерпних проблем соціально-культурного розвитку людства.

Процес формування концепції прав людини пройшов довгий шлях. Перші ідеї про природні права людини висловлювали мислителі ще в античному світі, зокрема в Стародавній Греції та Римській державі.

У середньовіччі теорія прав і свобод людини розвивалася обмежено. Пам'яткою середньовічного права в цій галузі є Велика хартія вольностей, ухвалена в Англії у 1215 році за правління короля Іоанна. У ній проголошувалися деякі права підданих, а також гарантії цих прав.

Права людини були закріплені й у законодавстві. Найвідомішим актом того часу був Статут Великого князівства Литовського, який мав три редакції. У першому Статуті від 1529 року регулювалися питання цивільного, сімейного, спадкового права, а також кримінального та процесуального права. Статут 1566 року був направлений на вдосконалення редакції першого Статуту. Втретє Статут Великого князівства Литовського був перевиданий у 1588 році, де було узагальнено усі норми чинного на той час законодавства і містив 487 статей («артикулів»).

Наступним кроком на шляху до забезпечення прав людини в Англії став Акт 1679 року Про краще забезпечення свободи підданого та запобігання ув'язненню за морем (Habeas corpus Act). Відповідно до нього встановлювалася процедура, згідно з якою кожен заарештований міг вимагати судового розгляду щодо законності його арешту та пред'явлення обвинувачення. Таким чином, вперше були закріплені гарантії недоторканності особи в кримінальному процесі.

Ще одним актом британського парламенту, який увійшов в історію прав людини, став Білль про права 1689 року. Він закріпив свободу слова в парламенті, а також право підданих звертатися з петиціями до короля.

Одним з представників англійської школи прав людини того часу був Джон Локк (1632–1704), який розробив теорію про природні права людини. Основними з них він вважав право на життя, на свободу та на власність¹.

¹ Попович Т.П. Розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Д. Локка та Ж.-Ж. Руссо. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2023;77 (2):315-319. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.54>

Жан-Жак Руссо, відстоюючи принцип невідчужуваності прав людини у державі, зазначає, що «людина народжується вільною, але всюди вона в кайданах». Французьким біллем про права стала Декларація прав людини і громадянина Франції 1789 року. У цьому історичному документі вперше у систематизованому вигляді були закріплені основні права людини. Вони мали форму гарантій, адресованих органам влади:

«Люди народжуються і залишаються вільними та рівними у правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на загальній користі» (ст. 1);

«Мета будь-якого політичного союзу – забезпечення природних і невід’ємних прав людини. Такими є – свобода, власність, безпека та опір гнобленню» (ст. 2);

«Закон має право забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. Все, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом» (ст. 5);

«Ніхто не може бути звинувачений, затриманий або ув’язнений інакше, як у випадках, передбачених законом, і у встановлених ним формах» (ст. 7);

«Оскільки кожна особа вважається невинною, доки її вина не встановлена, то у випадках, коли визнається за необхідне затримання особи, будь-які надмірно суворі заходи, що не є необхідними, повинні суворо припинятися законом» (ст. 9);

«Для гарантії прав людини і громадянина необхідна державна сила; вона створюється в інтересах усіх, а не для особистої користі тих, кому вона довірена» (ст. 12).

Пізніше положення Декларації прав людини і громадянина були закріплені у Конституції Франції 1791 р.

Права і свободи людини та громадянина, проголошені в правових документах Англії та Франції, набули загальносвітового значення. Вони стали зразком для інших країн, зокрема під час розробки конституцій.

У США ідея прав людини була закріплена в Декларації незалежності, що прийнята 4 липня 1776 р. У преамбулі до неї містилися такі слова: «Ми вважаємо самоочевидними ті істини, що всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невідчужуваними правами. До них належать життя, свобода, прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав серед людей засновуються уряди, що черпають свої повноваження у згоді тих, ким вони керують».

У 1787 році, після війни за незалежність американської держави, було ухвалено Конституцію США, а в 1791 році до неї було внесено 10 поправок, які отримали назву американського Білля про права людини.

Отфريد Гьоффе звертає увагу на те, що перші декларації прав людини формують «переддержавні права» (природні права – прим. автора), тобто такі, що є дійсними до існування держави. Лише потім держава як втілення

суспільної влади отримує легітимацію щодо прав людини. Перед державою стоїть завдання сприяти реалізації, або ж гарантувати їх².

Таким чином формуються національні режими захисту прав людини, а природні права отримують визнання державою та формально прописуються у конституціях (набувають конституційне визначення). Цей процес формує зміну парадигми відносин «людина – держава», що і визначає в подальшому розвиток системи захисту прав людини.

Для дотримання захисту законних прав і свобод людини зобов'язаністю держави є створення необхідних для цього умов, а саме прав на судовий захист, які спираються на Конституцію України, норми міжнародного права та нормативно-правові акти. Одним із основних прав для дотримання захисту прав і свобод людини можна вважати право на справедливий судовий розгляд. Особливе місце в правовій державі займає судова влада, головним завданням якої є захист прав та законних інтересів громадян від будь-яких неправомірних дій як з боку інших осіб, так і з боку державних органів.

В Україні, керуючись статтею 6 Конституції України, визначають, що українська державна влада має три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Органи цих видів влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України³. Проблематика захисту прав людини, зміцнення правозахисних гарантій, удосконалення діючого законодавства у цій сфері були предметом дослідження у роботах Є.В. Білозьорова, К.Г. Волинки, В.І. Вишківської, Є.О. Гіди, А.М. Завального, М.С. Кельмана, А.М. Колодія, Я.Ю. Кондратьєва, В.В. Копейчикова, Ю.В. Кривицького, С.Л. Лисенкова, О.І. Наливайка, А.Ю. Олійника, Н.М. Оніщенко, Т.І. Пашука, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, В.Я. Тація, Ю.М. Тодики, Ю.С. Шемшученка та інших.

1. Міжнародні стандарти у сфері прав людини

Потреба у створенні міжнародної організації, яка б займалася забезпеченням миру та безпеки, виникла після Першої світової війни. Такою організацією стала Ліга Націй, яка була створена 28 червня 1919 р. після підписання представниками 44 держав Договору та Статуту цієї організації. Метою Ліги Націй було: роззброєння, запобігання військовим діям, забезпечення колективної безпеки, врегулювання суперечок між країнами, а також поліпшення якості життя на планеті. Що стосується захисту прав

² Отфрід Г. Справедливість і субсидіарність: Виступи в Україні. К.: Альтерпрес. 2004;144.

³ Конституція України: Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.06.2026).

людини, то в Статуті проголошувалися права трудящих на справедливі та гуманні умови праці. Крім того, приділялася увага захисту прав національних меншин.

Однак Ліга Націй як міжнародна організація не мала ефективних засобів впливу на держави-члени. Резолюції, ухвалені Генеральною асамблеєю Ліги Націй, не виконувалися в повному обсязі. У 1935 р. Німеччина, всупереч умовам Версальського мирного договору, ввела загальну військову мобілізацію і, по суті, розпочала підготовку до війни. Після засудження її дій з боку країн-членів Ліги Націй вона вийшла зі складу Організації. З вересня 1939 р. Німеччина розпочала військові дії в Польщі, що призвело до нової військового конфлікту.

Після Другої світової війни країни антигітлерівської коаліції домовилися про створення нової всесвітньої організації. Нею стала Організація Об'єднаних Націй (ООН). Відправною точкою в її історії став день 26 червня 1945 р., коли на міжнародній конференції в Сан-Франциско (США) представниками 48 держав було затверджено Статут цієї організації. Він набрав чинності з 24 жовтня 1945 року.

Відповідно до Статуту, цілями ООН є: підтримка міжнародного миру та безпеки, врегулювання або вирішення мирними засобами міжнародних суперечок, розвиток дружніх відносин між націями на основі принципу рівноправності та самовизначення народів; здійснення міжнародного співробітництва в економічних, соціальних, культурних та гуманітарних сферах, розвиток поваги до прав людини та основних свобод.

Для розробки стандартів у галузі прав і свобод людини в рамках ООН була створена спеціальна юридична комісія, яку очолила Елеонора Рузвельт, дружина колишнього президента США Теодора Рузвельта. Її заступником став відомий французький спеціаліст з прав людини Рене Касен.

Документ, підготовлений комісією, отримав назву Загальна декларація прав людини. Після тривалих обговорень Декларація була прийнята представниками 48 держав-членів ООН (при 8 утриманих від країн соціалістичного табору) 10 грудня 1948 року.

Загальна декларація правами людини закріпила найважливіші моменти прав та свободи людини. Вона була прийнята як завдання, «...до виконання якого повинні прагнути всі народи і держави для того, щоб кожна людина і кожен орган влади, постійно маючи на увазі цю Декларацію, прагнули сприяти повазі цих прав і свобод та забезпеченню шляхом національних та міжнародних прогресивних заходів загального та ефективного визнання та

здійснення їх як серед народів держав – членів Організації, так і серед народів територій, що знаходяться під їх юрисдикцією⁴.

Незважаючи на рекомендаційний характер, Загальна декларація прав людини набула значення загальновизнаного стандарту у сфері прав людини.

Найбільш значущими міжнародними актами в галузі прав людини стали Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Вони були прийняті 16 грудня 1966 р. на основі та в розвиток Загальної декларації прав людини.

Своєрідним додатком до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права стали два Факультативні протоколи. Перший протокол закріплює процедуру подання індивідуальних звернень до Комітету ООН з прав людини, а другий протокол спрямований на скасування страти в державах-членах.

Міжнародні пакти про права людини 1966 р. стали правовою основою для класифікації загальновизнаних прав та свобод на цивільні, політичні, економічні, соціальні та культурні права.

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права закріплені такі громадянські правничий та свободи:

- декларація про життя (ст.6);
- право на свободу та особисту недоторканність (ст.9);
- право осіб, позбавлених волі, на гуманне звернення та повагу до гідності (ст.10);
- право на вільне пересування та вибір місця проживання (ст.12);
- право на свободу думки, совісті та релігії (ст.18).

Серед політичних прав і свобод Міжнародний пакт ООН передбачає:

- свободу проведення масових маніфестацій (ст.21);
- свободу об'єднання партії та інші асоціації (ст.22);
- декларація про доступом до державної служби (ст.25);
- право без будь-якої дискримінації на захист закону (ст.26).

Економічні, соціальні та культурні права людини мають закріплення у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. Відповідно до нього до економічних і соціальних прав належать:

- декларація про працю (ст.6);
- право на справедливі та сприятливі умови праці (ст.7);
- право трудящих на створення профспілок та вступ до них (ст.8);
- декларація про соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст.9);
- особлива допомога сім'ї, материнству, дитинству (ст.10);

⁴ Загальна декларація прав людини: Декларація; ООН від 10.12.1948 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення: 08.06.2026)

право кожного на достатній рівень життя, як самого працівника, і його сім'ї (ст.10);

право кожного на найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я (ст.12);

право кожного на освіту (ст.13).

Основними культурними правами визнаються: право кожного на участь у культурного життя; декларація про користування результатами наукового прогресу (ст.15).

Міжнародні стандарти прав людини мають наступні функції:

- 1) визначення переліку прав і свобод людини, які в обов'язковому порядку повинні бути визнані державами-учасниками тієї або іншої конвенції;
- 2) формулювання змісту прав і свобод, які повинні одержати уособлення в конституціях і законах держав-учасників конвенції. Наприклад, Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. розкриває судження достатнього життєвого рівня і дане формулювання включає в себе достатнє харчування, одяг і житло для людини та її сім'ї⁵;
- 3) фіксація обмежень і заборон, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини;
- 4) встановлення зобов'язань держав по забезпеченню реалізації проголошуваних прав і свобод.

У своєму складі правові норми, які відносяться до стандартів Ради Європи, містять більше ніж двохсот конвенцій, хартій і протоколів до них, інших договорів, укладених в рамках Ради Європи. До них відносяться резолюції та рекомендації Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи, документи інших органів, створених в рамках окремих конвенцій або так званих часткових угод. Після вступу України до Ради Європи в нашій державі розпочався процес інтеграції європейських стандартів прав і свобод людини в національну правову систему. Україною були ратифіковані основні міжнародно-правові акти європейського регіону у сфері захисту прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) зі змінами, внесеними Протоколами до неї; Європейська соціальна хартія (1961 р.); Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (1987 р.) та Протоколи до неї; Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.); Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.) та ін. Серед зазначених міжнародних договорів Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод має особливе значення для реалізації європейських стандартів прав і свобод людини.

⁵ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт; ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042 (дата звернення: 08.06.2026)

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. представляє собою самий давній серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий європейський документ із прав людини. У Конвенції також представлені Протоколи, де викладено розвинуті, уточнені або доповнені окремі її положення. Конвенція представляє собою один із перших міжнародних документів, що розкривають поняття політичної демократії, одночасно підкреслюючи її найважливішу умову дотримання прав людини. Тим самим був виділений антитоталітарний напрям цього акта, ухваленого «європейськими країнами-однодумцями з спільною спадщиною в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права», з загальною метою «зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]» (Преамбула). Конвенція представляє собою перший міжнародний правовий документ в галузі прав людини, який не лише висвітлював ці права й закликав до їх дотримання, але й накладав певні юридичні обов'язки на сторони й вводив розраховану на постійне застосування систему контролю за здійсненням прав людини на території держав-членів. Протягом всього часу у Конвенцію, шляхом прийняття протоколів до неї, вводились доповнення і зміни, тим самим удосконалюючи механізм своєї дії.

Наступним етапом є створення Хартії про основоположні права Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року. Хоча, цей акт урочисто було оголошено на засіданні Європейської Ради в Ніцці, вищу юридичну силу цей документ отримав не одразу. Після активації Лісабонського договору, згідно ст. 6 Договору про функціонування ЄС закріплено, що Союз визнає права, свободи та принципи, закладені в Хартії основоположних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року зі Страсбурзькими від 12 грудня 2007 року, що має однакову з Договорами юридичну силу⁶.

2. Види захисту прав та свобод людини

Як правовий акт, механізм захисту прав людини представляється як система, оскільки у своєму складі має певні частини, такі, як право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Механізм захисту прав має діалектичну взаємозалежність цілого й частини, кожний елемент знаходиться на певному місці і виконує певні функції у ньому. Виходячи з цього, механізм захисту прав повинен мати вигляд органічно цілісного та логічно послідовного процесу. Сутність будь-якого механізму захисту прав – це послідовність дій й досягнення певного результату. Діяльність людини

⁶ Маринів І.І., Мохончук П.С. Захист прав людини в Європейському Союзі. Право та інноваційне суспільство. 2019;1 (12):67-72. DOI: 10.31359/2309-9275-2019-12-1-67.

при цьому представлена відновленням становища, що існувало до порушення конкретного права особи⁷.

В Україні основний нормативний механізм захисту прав людини представлений Верховною Радою, яка має законодавчу владу в державі. Тому діяльність парламенту, як єдиного законодавчого органу, повинна бути спрямована на розробку законодавчих актів, покликаних гарантувати та захищати права людини.

На сьогодні ведення воєнного стану по всій території України є безпрецедентним заходом за все існування незалежності країни, що є причиною виникнення проблемних правових аспектів в реалізації захисту прав людини. Відповідно підвищується роль практики захисту прав громадян України. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»

є основою для ефективного захисту прав людини в умовах воєнного часу. Згодом, 20 квітня 2016 року для забезпечення прав людини і громадянина було створено Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, з 3 грудня 2024 року – Міністерство національної єдності України⁸.

В Конституції України є положення, де вказано, що «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (ч. 3 ст. 55 та ст. 56). Воно є ключовою гарантією того, що держава визнає право людини на самозахист від протиправних посягань будь-якими інструментами, які прямо не заборонені законодавством. вових актів, зокрема, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. (ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.), Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.)⁹.

⁷ Сенчук І.І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків. 2019: 189-191.

⁸ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1207-18> (дата звернення: 08.06.2026)

⁹ Аблязов Д.Е. Поняття та законодавче забезпечення конституційного права людини на самозахист. Часопис Київського університету права. 2020;3:79-83. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.13.

До таких видів захисту права і свободи людини і громадянина можна віднести самозахист, захист, здійснений державними органами та міжнародний захист права і свободи людини і громадянина.

Під тлумаченням поняття самозахисту можна розуміти засоби захисту конкретної особи своїх прав і свобод самостійно, без звернення до органів, які здійснюють цей захист, який може виражатися як у фізичному, так і в інтелектуальних способів, як самостійно, так і через своїх законних представників у рамках закону.

Поняття державного захисту виражається у здійсненні способу захисту прав людини та громадянина через державні органи, які поділяються на адміністративні форми захисту та на сам судовий захист, який здійснюється судами України, діяльність яких спрямована на реалізацію судових зобов'язань при порушенні чи попередженні правосуддя, відновлення порушених прав та свобод людини, відшкодування майнової та моральної шкоди громадянину внаслідок порушення закону.

Міжнародний захист має на увазі способи захисту прав і свобод особи через звернення до міжнародних органів та міжнародних організацій, таких як Європейський суд з прав людини.

Також ще одним видом захисту прав громадян є медіація, яка має на увазі спосіб самостійного врегулювання конфліктів за сприяння незалежної, не зацікавленої в даному конфлікті третьої особи, медіатора, метою якого є допомога сторонам для ухвалення рішення щодо врегулювання даного спору. Медіація є однією із форм посередництва. Медіатор, покладаючись лише на свої знання та вміння, не тільки сприяє прийняттю такого рішення, яке задовольнить кожну зі сторін, а й створює сприятливі умови для вирішення цього конфлікту.

Згідно Закону України «Про медіацію» (ст. 26) медіація може проводитись як до розгляду справи судом, так і після передачі справи до суду до винесення вироку¹⁰. Випадками, коли медіація може бути необхідна, є конфлікти, для учасників яких важливо зберегти і подальші перспективи на відносини, а саме суперечки, що належать до сімейних, спадкових, трудових, цивільно-правових відносинам, комерційні суперечки.

Негативною стороною судового рішення можуть стати такі фактори, як: прояв корупційної складової для прийняття судового рішення; незадоволення однієї зі сторін або неотримання цих вимог після рішення суду; несправедливе рішення суду з погляду моралі та моральності; відсутність у нормах права заходів для врегулювання всіх видів суспільних

¹⁰ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1875-20> (дата звернення: 05.06.2026).

відносин. Таким чином, за допомогою медіації можна вирішити ці фактори, що відбуваються із судових розглядів.

Головною вимогою до медіатора стає те, що він не повинен бути пов'язаний з обома сторонами будь-якими зобов'язаннями та мати особистий інтерес у результаті судового рішення. Він також не має права розголошувати обставини справи без дозволу обох сторін.

Відмітною ознакою медіації стає конфіденційність, яка дозволяє учасникам конфлікту чесно говорити про свої інтереси в цій суперечці, що сприяє можливості швидше знайти рішення, здатне врегулювати сам конфлікт.

Таким чином, конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина є основною складовою загальної державної системи конституційного права України. Вона контролює системоутворюючий вплив на інші елементи (засади) конституційного ладу України. Всі елементи захисту прав і свобод людини і громадянина, що відображені у Конституції, незважаючи на пряму дію конституційних норм та їх застосування на всій території країни, мають потребу у подальшому розвитку та конкретизації відповідно до реалій сьогодення. Деталізація різних компонентів конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина вносить основу до формування відносно самостійних ланок, в числі яких правозахисна та правоохоронна система. Система захисту прав і свобод людини і громадянина України, на основі Конституції, характеризується розгалуженістю, основні елементи якої представлені її суб'єктами, об'єктами, принципами, а також гарантіями прав і свобод людини і громадянина. В той же час, в досліджуваній системі основними є саме суб'єкти, адже вони є основою суспільної діяльності, активності, носієм інтересу й учасником суспільних відносин¹¹.

Декларація Мартенса, як акт міжнародного гуманітарного права, вперше було внесено до преамбули Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р. на пропозицію юриста-міжнародника та дипломата Ф. Ф. Мартенса. Пізніше це перетворилось у самостійну норму, яку із змінами внесено до наступних конвенцій з міжнародного гуманітарного права¹². Дотримання і реалізація норм міжнародного гуманітарного права знаходиться в рамках міжнародно-правових заходів, спрямованих на підвищення рівня міждержавної співпраці з метою забезпечення виконання зобов'язань на міжнародному рівні. Звертається увага на те, що до системи

¹¹ Белов Д.М., Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.Серія Право. 2022; 74 (2):185-191. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.65>.

¹² Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти : монографія. Вид. 2-е доопр. і доповн. Київ. 2020:530.

комплексу таких нормативно-процесуальних заходів належать контрольні заходи, які представляють основний та найважливіший елемент саме міжнародного механізму захисту прав людини¹³.

3. Поняття Європейського суду, його роль та значимість прийнятих ним рішень для дотримання прав та свобод людини

З метою дотримання повноважень країн, що ухвалили 1950 року Європейську Конвенцію з прав людини утворилися Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини, які з 1 листопада 1998 року були об'єднані до постійно діючого Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини – це міжнародний судовий орган, під юрисдикцією якого перебувають усі держави-учасниці, Конвенції з прав людини, діяльність якого спрямована на розгляд індивідуальних претензій щодо порушення прав людини, на тлумачення та дотримання конвенції, на вирішення міждержавних справ (ст. 32 Європейської конвенції з прав людини)¹⁴.

Відповідно до статті 46 Європейської конвенції з прав людини, остаточне рішення суду є обов'язковим для всіх держав. Діяльність Європейського суду починається лише тоді, коли держави, що беруть участь, не виконують своїх обов'язків щодо захисту прав і свобод громадян. Сам по собі, Європейський суд лише констатує, чи було порушення чи ні при наданні відповідних заходів для врегулювання конфлікту, і якщо таке виявлено, то суд присуджує компенсацію тій чи іншій стороні. Нагляд за виконанням рішень Європейського Суду здійснює Комітет міністрів Ради Європи, який у свою чергу стежить не лише за виплатою грошової компенсації, а й за тим, як саме держава-учасниця виконує рішення Суду.

Рішення, ухвалені Європейським судом, стають остаточним вердиктом у конкретній справі. Європейський суд з прав людини має право визнати порушення Конвенції з боку однієї з держав. Рішення, прийняті Європейським судом, стають обов'язковими для виконання і, якщо в законодавстві немає способу його виконання, зобов'язують уряди вносити зміни до законодавчої системи, що змінює принципи адміністративної та судової практики. Якщо ж держава відмовляється вжити цих заходів щодо ухвали Європейського суду, вона може бути або притягнута до міжнародно-правової відповідальності, або бути виключена з членів Ради Європи.

¹³ Назарчук О. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. Актуальні проблеми правознавства. 2022; 2 (30):19-23. DOI:10.35774/app2022.02.019.

¹⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 05.06.2026).

Водночас Європейський суд немає права змінювати чи скасовувати вердикти, прийняті національним судом.

Правова база України, в основі якої лежить Конституція 1996 року, визначає процедури виконання рішень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Вона також визнає різні міжнародні зобов'язання України та важливість інтеграції практики ЄКПЛ. Конституція надає можливість заявникам, які повністю використали доступні національні засоби правового захисту, звертатися до міжнародних установ з прав людини або організацій, учасницею яких є Україна, для захисту своїх свобод та зобов'язань¹⁵. Виконання рішень ЄСПЛ передбачає впровадження заходів як індивідуального, так і загального характеру. Загальні заходи включають, наприклад, зміни в законодавстві, зміни в адміністративній практиці, додатковий перегляд та аналіз правових актів на конституційність, створення умов для поглибленого вивчення положень Конвенції та практики Суду, а також інші заходи, спрямовані на забезпечення поваги до невід'ємних прав усіх осіб¹⁶. Окремі заходи виконання рішень ЄСПЛ перш за все включають компенсацію моральних або фізичних наслідків, а саме: справедливий сатисфакції, припиненні порушення та його негативного впливу, а також відновленні попереднього становища потерпілого до правопорушення¹⁷.

Виконання рішень ЄСПЛ – це тривалий процес. Рішення вважається виконаним, коли в національних доповідях детально описані дії уряду, після чого Комітет міністрів Ради Європи видає резолюцію, яка засвідчує, що рішення вважається офіційно виконаним. Автор також вказує, що перешкодою для забезпечення виконання судових рішень в Україні може бути недостатній рівень фінансування в цій сфері через високий рівень витрат на справедливу сатисфакцію. Так, за даними автора, лише у 2018 році було виплачено майже 33 мільйони гривень за висновками ЄСПЛ за заявами. Варто також згадати про виконання рішень ЄСПЛ, яке є процедурою за участю представників державної виконавчої служби. Виконання рішень застосовується до справ про стягнення компенсації з нарахуванням штрафу. Автор також зазначив різницю між виконанням рішення як на національному, так і на міжнародному рівні, яка полягає в

¹⁵ Kubarieva O. Judicial proceedings within a reasonable time: European experience and Ukrainian realities. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023; 13(4): 31-39. DOI: 10.56215/naia-chasopis/4.2023.31.

¹⁶ Мішина Н. В. Виконання рішень Європейського суду з прав людини місцевими органами публічної влади: постановка питання. Матер. круглого столу «Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів» (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.). Одеса. 2023:11-13.

¹⁷ Белікова А. Окремі аспекти вжиття заходів індивідуального та загального характеру при виконанні рішень ЄСПЛ проти України у сімейних справах. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023;76(1):135-140. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.20>.

тому, що ініціатором провадження є не особа, яка постраждала від правопорушення, а держава¹⁸.

Структура Європейського Суду дає можливість не витратити час суддів на розгляд неприйнятних скарг, не збирати Велику Палату з незначного приводу. Він також дозволяє розглядати справу без особистої участі заявника, що сприяє прискоренню діяльності судової інстанції. У свою чергу колективний розгляд скарг у Суді дає можливість забезпечити справедливий розгляд, а постійна зміна суддів дозволяє покращити якість ведення конкретних справ та компетентність рішень, що виносяться. Свої рішення Європейський Суд з прав людини публікує лише офіційними мовами Суду, а саме – французькою та англійською, що пояснює недостатній рівень поінформованості українських суддів та правозахисників. Представництво України ЄСПЛ та захист інтересів держави здійснює Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини, який діє у структурі Міністерства юстиції України.

Повноваження Конституційного Суду України представлені у розділі XII Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України». В статті 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» відображено весь обсяг повноважень, зокрема як додаток до вже названих визначено, що Конституційний Суд України:

- за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

- за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надає висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

- за зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України надає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту;

- за зверненням Верховної Ради України надає висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

¹⁸ Мінченко Д. Примусове виконання рішень Європейського суду з прав людини за законодавством України. Юридичний вісник. 2023;3:165-172. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.21>

– за зверненням Верховної Ради України надає висновок про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

– за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України вирішує питання про відповідність Конституції України та законам України нормативноправових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим¹⁹.

4. Порівняння цивільного та кримінального судочинства у сфері удового захисту права і свободи особи

Цивільне судочинство

Під цивільним судочинством або цивільним процесом слід розуміти регламентовану діяльність судових органів у щодо громадян, які беруть участь у правовому процесі, яка визначається нормами процесуального законодавства та пов'язана з розглядом цивільних спорів.

Цивільно-процесуальний кодекс відповідно до статті 4 передбачає, що кожна заінтересована особа має право у порядку, встановленому законодавством про цивільне судочинство, звернутися до суду за захистом порушених чи оспорюваних прав, свобод і законних інтересів.

Як засоби судового захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів виступає позов, тобто. звернена до суду вимога про відправлення правосуддя з одного боку та з іншого боку звернене до відповідача матеріально-правова вимога про виконання обов'язку, що лежить на ньому, або про визнання наявності чи відсутності правовідносин.

Засобами захисту цивільних прав є закріплене законом матеріально-правові заходи примусового характеру, з яких провадиться відновлення порушених прав та вплив на правопорушника.

Види цих заходів зазначені у ст. 16 ЦК України, де йдеться про те, що «Захист цивільних прав здійснюється шляхом:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;

¹⁹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-19> (дата звернення: 05.06.2026).

- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках (абзац дванадцятий частини другої статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017)²⁰.

Першою стадією цивільного процесу є відкриття провадження у цивільній справі. Цивільний процесуальний закон містить цілу низку норм, що визначає послідовність вчинення цивільних процесуальних дій, процесуальні права та обов'язки сторін та суду. Відповідно до ст. 184 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. Позивач має право в позовній заяві заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо такий розгляд допускається цим Кодексом. На цій стадії цивільного процесу суддя має право прийняти позовну заяву до розгляду, але тільки у випадках якщо вона не відповідає вимогам закону він, ґрунтуючись на ст. 186 ЦПК України може, як відмовити у прийнятті позовної заяви, так і повернути її або залишити без руху.

Головними підставами для відмови є непідсудність: спір не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (наприклад, це справа адміністративного чи господарського суду); попереднє рішення: вже є рішення суду (або закрите провадження), що набрало законної сили, між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; судовий наказ: є судовий наказ, що набрав законної сили за цими самими вимогами; триває інший процес: у провадженні цього чи іншого суду вже є відкрита справа за тим самим спором; рішення третейського суду: є відповідне рішення третейського суду щодо аналогічного спору.

Основні причини повернення заяви залежать від змісту ухвали суду: позивачем не усунуто недоліки (найчастіша причина); справа не підсудна цьому конкретному суду (наприклад, подання справи не за місцем реєстрації відповідача чи розташування нерухомості); відкликання позову до того, як суддя відкрив провадження; заяву подала недієздатна особа, особа без відповідних повноважень (наприклад, без ордеру адвоката) або позов не підписаний.

У цьому випадку головним є те, що відмова у прийнятті позовної заяви повернення позовної заяви або ж залишення позовної заяви без руху були б

²⁰ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15> (дата звернення: 08.06.2026).

обґрунтованими та правомірними, інакше вони будуть створювати перешкоди у сфері здійснення права на судовий захист громадян²¹.

Ще одним способом захисту прав людини у цивільному судочинстві відповідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність від 05.07.2012 № 5076-VI» є адвокатські послуги²². Адвокатська діяльність представляє собою один із головних та найефективніших способів захисту прав людини у цивільному судочинстві. Вона реалізується у формі професійного представництва, що гарантує компетентне відстоювання інтересів особи на всіх стадіях судового процесу. Відповідно до положень чинного законодавства адвокатом є фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, вільно володіє державною мовою, має не менше двох років юридичного стажу, успішно склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування, склала присягу та отримала відповідне свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокат у процесі здійснення представництва наділяється особливим статусом представника, на якого покладається функція здійснення представництва, яку можна зарахувати до його професійних обов'язків²³.

Таким чином захист цивільних прав, а також способи їх захисту важливою складовою українського суспільства та держави.

Кримінальне судочинство

Кримінальне судочинство чи кримінальний процес представляє собою врегульовану кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів прокуратури, органів дізнання, органів попереднього слідства та суду пов'язана з порушенням кримінальної справи в суді, її розгляд та вирішення судовими органами. Призначення кримінального судочинства, яке знайшло закріплення в Кримінально-процесуальний кодекс України, є основною його ідеєю складову всю правову систему у сфері суспільних відносин.

Призначення кримінального судочинства (кримінального провадження) закріплене у статті 2 Кримінального кодексу України (КК). Його головна ідея полягає в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних

²¹ Соп'яненко О.Ю. Теоретичні проблеми відкриття провадження у цивільній справі з позиції верховенства права. Приватне та публічне право.2022;1:20-25. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.4>.

²² Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5076-17> (дата звернення: 08.06.2026).

²³ Дяченко С.В., Пилипенко В.А. Адвокат як представник у цивільному процесі. Юридичний науковий електронний журнал. 2021;11:161-165. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/38>.

правопорушень, охороні прав учасників процесу та забезпеченні належної правової процедури, щоб жоден невинуватий не був покараний²⁴.

В якості пріоритетів в КК виділяється захист прав та законних інтересів осіб та організацій, які потерпіли від злочинів, а також захист особи від незаконного та необґрунтованого звинувачення, засудження, обмеження прав та свобод. Захист у кримінальному судочинстві розглядається як різновид державної діяльності правоохоронних органів (охоронна функція). Тому термін «захист» висловлює спрямованість процесуальної діяльності забезпечення загальної охоронної функції держави. Саме в рамках цієї функції і відбувається процес захисту прав і свобод особи за допомогою рішення відповідних завдань, що стоять на всіх етапах судочинства.

Діяльність органів дізнання, слідчих, прокурора та суду з розслідування злочинів судового розгляду та вирішення кримінальних справ, носить публічно-правовий характер.

Стадія виконання вироку починається з моменту вступу вироку в законну силу і включає процесуальні дії і рішення суду.

Учасниками процесу є: суддя, засуджений, прокурор, представники адміністрації виправної установи та ін. Дозволяючи те чи інше питання, суд встановлює необхідні для цього факти. У багатьох випадках він проводить судові дії, спрямовані на отримання та перевірку кримінально-процесуальних доказів, застосовує кримінальний закон. Така діяльність може розглядатися як правосуддя.

Прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів під час виконання покарання та інших заходів примусового характеру, що призначаються судом. Здійснюючи нагляд за законністю надання відстрочки виконання вироку, прокурор повинен запобігти випадкам протизаконного надання відстрочки та необґрунтованої відмови судом від відстрочення відбування покарання.

Адміністративні органи виконують вирок практично. Представники цих органів беруть участь у судових засіданнях під час вирішення питань, пов'язаних з приведенням вироку у виконання.

Засуджений та інші учасники судового розгляду беруть участь у судових засіданнях під час розгляду питань, пов'язаних із виконанням вироку, з метою захисту своїх прав та законних інтересів. Вирок, ухвала, ухвала суду, що вступили в законну силу обов'язкові для всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, посадових осіб, інших фізичних та юридичних осіб та підлягають неухильному виконанню

²⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 08.06.2026).

на всій території України. Невиконання вироку, ухвали, постанови суду тягне за собою кримінальну відповідальність (стаття 382 КК).

Принципи кримінального процесу – це перш за все основні положення, характеризують кримінальний процес загалом, його інститути, стадії, процесуальний статус суб'єктів процесуальної діяльності. Принципами кримінального процесу є ті закріплені в законі керівні положення, які можуть діяти протягом усього руху кримінальної справи, проявляти себе у будь-якій стадії процесу, але обов'язково і безумовно – у стадії судового розгляду, як центральної, основної, стадії кримінального судочинства²⁵.

Здійснення захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, які потерпіли від злочинів, у кримінальному судочинстві реалізується діяльністю самих потерпілих, державних органів, які здійснюють кримінальне судочинство, інших осіб, залучених до процесу кримінального судочинства.

Діяльність потерпілих у кримінальному судочинстві полягає у реалізації всіх належних їм прав і свобод. Діяльність державних органів залежить від кримінального судочинства, яке виражається у дотриманні прав та законних інтересів потерпілих осіб у процесі всієї діяльності, у забезпеченні дотримання іншими особами, залученими до кримінального процесу, у створенні умов їх реалізації безпосередньо носієм у процесі кримінального судочинства. А діяльність інших осіб, залучених до процесу кримінального судочинства, полягає у дотриманні прав і свобод потерпілого через реалізації обов'язків та обмежень, що належать здійснюваному кримінально-процесуальному статусу.

Особливістю кримінально-процесуальних відносин є те, що органи державної влади та посадові особи правомочні впливати на поведінку осіб, які беруть участь у судочинстві, через застосування до них примусових заходів.

Це означає, що державні органи та посадові особи, які ведуть судочинство, створюють відповідний упорядкований характер процесуальної діяльності її суб'єктів. При цьому принципи кримінального судочинства забезпечують одноманітний розвиток, правозастосування і тому принципи кримінально-процесуального права повинні бути залежними не від суб'єктивного розсуду законодавця, а від об'єктивно існуючих і суспільних відносин, що змінюються.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство нормативно закріплює призначення кримінального судочинства. Таким чином, призначення кримінально-процесуальної діяльності безперечно є цілеспрямованою, оскільки в її складі знаходяться такі функції, які дозволяють визначити

²⁵ Багнюк Г.І. Поняття та значення засад кримінального провадження. Право і суспільство. 2015; 6(2): 169-174.

характер її цілеспрямованих дій. Функції відображають її конкретну соціальну спрямованість, її правову природу, як усієї процесуальної діяльності, так і діяльність учасників процесу.

ВИСНОВКИ

У сучасній демократичній державі судової влади приділяється досить важлива роль. Правова держава має не лише закріплювати перелік основних права і свободи людини і громадянина, а й забезпечити гарантований захист від посягань на ці права. Судовий захист є механізмом, який змушує держава виконуватиме всі свої зобов'язання.

Підсумовуючи, можна сказати наступне, що сьогодні законодавство України з прав людини і насамперед Конституція нашої держави відповідають міжнародно-правовим стандартам, чого не можна сказати про законодавчу і правозастосовчу практику. Так, незважаючи на прогрес у законодавчій сфері, в Україні продовжують порушуватися загальновизнані норми й принципи, які стосуються прав людини, ті чи інші статті Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, інших міжнародних документів. Проте можна стверджувати, що в нашій країні формується демократична правова держава, а отже, є сподівання, що з часом держава Україна не матиме проблем із забезпеченням усіх без винятку основних прав і свобод людини і громадянина. До того ж вступ України до Ради Європи зобов'язує дотримуватися міжнародних норм і принципів у галузі захисту прав людини.

АНОТАЦІЯ

Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. У першу чергу їх поділяють на дві великі групи – національні та міжнародні механізми захисту прав. Національні (внутрішньодержавні) механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства. Правовий механізм нашої країни дуже відрізняється від Європейського. Там суд по правам людини надає дуже сильний юридичний захист правам і свободам людини та громадянина, не керуючись при цьому цивільно– чи кримінально правовими методами Завданням Європейського суду з прав людини є виявлення порушень прав, зазначених у Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Якщо факт порушення було встановлено, то суд стягує компенсацію з держави-відповідача.

Література

1. Попович Т.П. Розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Д. Локка та Ж.-Ж. Руссо. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2023;77 (2):315-319. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.54>
2. Отфрід Г. Справедливість і субсидіарність: Виступи в Україні. К.: Альтерпрес. 2004;144.
3. Конституція України: Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.06.2026).
4. Загальна декларація прав людини: Декларація; ООН від 10.12.1948 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення: 08.06.2026).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт; ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042 (дата звернення: 08.06.2026).
6. Маринів І.І., Мохончук П.С. Захист прав людини в Європейському Союзі. Право та інноваційне суспільство. 2019;1 (12):67-72. DOI: 10.31359/2309-9275-2019-12-1-67.
7. Сенчук І.І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків. 2019: 189-191.
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1207-18> (дата звернення: 08.06.2026).
9. Аблязов Д.Е. Поняття та законодавче забезпечення конституційного права людини на самозахист. Часопис Київського університету права. 2020;3:79-83. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.13.
10. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1875-20> (дата звернення: 05.06.2026).
11. Белов Д.М., Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2022; 74 (2):185-191. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.65>.
12. Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти : монографія. Вид. 2-е доопр. і доповн. Київ. 2020:530.

13. Назарчук О. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. Актуальні проблеми правознавства. 2022; 2 (30):19-23. DOI:10.35774/app2022.02.019.

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 05.06.2026).

15. Kubarieva O. Judicial proceedings within a reasonable time: European experience and Ukrainian realities. Law Journal of the National Academy of Internal Affairs. 2023; 13(4): 31-39. doi: 10.56215/naia-chasopis/4.2023.31.

16. Мішина Н. В. Виконання рішень Європейського суду з прав людини місцевими органами публічної влади: постановка питання. Матер. круглого столу «Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів» (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.). Одеса. 2023:11-13.

17. Белікова А. Окремі аспекти вжиття заходів індивідуального та загального характеру при виконанні рішень ЄСПЛ проти України у сімейних справах. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023;76(1):135-140. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.20>.

18. Мінченко Д. Примусове виконання рішень Європейського суду з прав людини за законодавством України. Юридичний вісник. 2023;3:165-172. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.21>.

19. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-19> (дата звернення: 05.06.2026).

20. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15> (дата звернення: 08.06.2026).

21. Соп'яненко О.Ю. Теоретичні проблеми відкриття провадження у цивільній справі з позиції верховенства права. Приватне та публічне право.2022;1:20-25. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.4>.

22. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5076-17> (дата звернення: 08.06.2026).

23. Дяченко С.В., Пилипенко В.А. Адвокат як представник у цивільному процесі. Юридичний науковий електронний журнал. 2021;11:161-165. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/38>.

24. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 08.06.2026).

25. Багнюк Г.І. Поняття та значення засад кримінального провадження. Право і суспільство. 2015; 6(2): 169-174.

Information about the authors:

Mylostiva Daria Fedorovna,

Candidate of Agricultural Sciences,
forensic expert

Dnepropetrovsk Scientific Research Institute of Forensic Expertise
of the Ministry of Justice of Ukraine,
17/801, Sicheslavsk embankment, Dnipro, 49000, Ukraine

Babchenko Anna Valentynivna,

Candidate of Biological Sciences,

Head of the Department of Research of Materials,
Refluxes, Viruses, Biological and Traceological
Research of the Laboratory of Materials,

Resources, Viruses and Biological Research investigation
of the Dnepropetrovsk Scientific and Investigative Institute of Ship
Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine
17, Sicheslavsk Naberezhna str., Dnipro, 49000, Ukraine

ADMINISTRATIVE AND LEGAL SAFEGUARDING OF THE RIGHT TO HEALTHCARE IN THE FIELD OF TRANSPLANTATION: THE NATIONAL MODEL AND EUROPEAN STANDARDS

Pishta V. I., Boldizhar S. O., Malesh P. V.

INTRODUCTION

The right to healthcare, enshrined in Article 49 of the Constitution of Ukraine, is a fundamental human right directly linked to values such as life, dignity and personal integrity. The state has a constitutional duty to create conditions for effective and accessible healthcare for all citizens. Among the specialised areas in which this right is exercised, one of the most complex from an administrative and legal perspective remains the field of human organ transplantation, in which medical, ethical, religious and legal aspects are closely intertwined.

Nowadays, more than 4,000 patients in Ukraine are on the national waiting list for organ transplants, whilst only 658 organ transplants were performed in the country throughout 2024, highlighting the urgent need to establish an effective administrative and legal framework to safeguard their right to healthcare¹. With the adoption in 2018 of the Law of Ukraine ‘On the Use of Anatomical Materials for Human Transplantation’, further legislative amendments in 2020–2026, the launch of the Unified State Transplant Information System, and the funding of transplants through the Medical Guarantees Programme of the National Health Service of Ukraine, a fundamentally new model of administrative and legal regulation has emerged in this field. At the same time, its effective functioning is hampered by a number of factors: the mismatch between the capacity of the transplantation system and the actual needs of patients, the underdevelopment of the institution of transplant coordination, the low level of public awareness regarding the procedure for expressing a living will on post-mortem donation, as well as the need to adapt the mechanism to the conditions of the legal regime under martial law.

The issue of aligning the national model of administrative and legal regulation of transplantation with European standards is gaining an additional significance, in particular with the legal positions of the European Court of Human Rights as set out in the cases of ‘Petrova v. Latvia’ (2014) and ‘Elberte v. Latvia’ (2015), which establish requirements regarding clarity, predictability and adequate information provision in administrative procedures relating to post-mortem

¹ Трансплантація: за 2025 рік українські медики виконали понад 650 органних пересадок – підсумки. МОЗ України: вебсайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/transplantaciya-za-2025-rik-ukrayinski-mediki-vikonali-ponad-650-organnih-peresadok-pidsumki> (дата звернення: 19.05.2026).

donation. At the same time, a systematic analysis of the mechanism for safeguarding the right to healthcare by public administration specifically in the field of transplantation, taking into account legislative amendments from 2020 to 2026 and the current law enforcement context, requires further study, which underlines the relevance of the chosen research topic and determines the structure of the material presented in the following three paragraphs.

1. The right to healthcare as a subject of administrative and legal protection in the field of transplantation: a theoretical and legal perspective

The right to healthcare is a natural, inalienable and inviolable human right, enshrined in Article 49 of the Constitution of Ukraine and Article 6 of the Fundamentals of Ukrainian Legislation on Healthcare. This right entails the state-guaranteed ability of an individual to preserve and improve their health, receive necessary medical care, access a wide range of healthcare services, and participate in the formulation of healthcare policy. Within the framework of this right, a number of interrelated entitlements are identified: the right to a standard of living necessary for maintaining health, the right to a natural environment that is safe for life and health, the right to safe conditions of work, education, daily life and leisure, the right to qualified medical and health care and health insurance, and the right to accurate and timely information about one's health condition.²

In the context of transplantation, the right to receive specialised advanced medical care through transplantation takes on particular significance; in accordance with the Law of Ukraine 'On the Use of Anatomical Materials for Human Transplantation' of 17 May 2018 No. 2427-VIII, this constitutes a separate subject of administrative and legal protection. In accordance with Article 4 of this Law, transplantation is carried out on the principles of voluntariness, humanity, anonymity, the provision of donor organs to potential recipients on medical grounds, free of charge, taking into account the order of priority, respectful treatment of the human body in the case of post-mortem donation, and the continuity of medical care for persons who have received anatomical materials, thereby forming a system of fundamental legal guidelines for administrative and legal regulation in the field under consideration³.

A distinctive feature of the exercise of the right to healthcare in the field of transplantation lies in its dual legal nature: on the one hand, it is exercised by the recipient, for whom transplantation is a means of preserving life and restoring health; on the other hand, it is exercised by the (living) donor, who enters into a

² Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 19.05.2026).

³ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#top> (дата звернення: 19.05.2026).

legal relationship concerning the removal of anatomical materials from their body. This duality necessitates separate administrative and legal safeguards for the rights of both parties and the balancing of their interests through administrative procedures that must meet the criteria of clarity, predictability, and impartiality.

International standards governing the right to health are set out in a number of documents, among which the 1997 Council of Europe Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine (the Oviedo Convention) and its 2002 Additional Protocol concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin hold a special place⁴. Documents of the World Health Organisation, in particular the 2010 Guidelines on Human Cell, Tissue and Organ Transplantation, enshrine fundamental principles: voluntary donation, prohibition of commercialisation, transparency of allocation, and ensuring free access⁵. In light of this, it is worth noting that effective administrative and legal regulation of transplantation in Ukraine is impossible without taking into account the international standards adopted within the Council of Europe and the European Union, particularly given Ukraine's course towards European integration.

Public administration, as the entity responsible for safeguarding the right to healthcare, is a system comprising executive bodies and other public administration entities administratively empowered to ensure the realisation of this right. In Ukraine, this system includes: the Cabinet of Ministers of Ukraine, which is responsible for formulating state policy in the field of transplantation, the Ministry of Health of Ukraine, which carries out regulatory and legal oversight of transplantation and coordinates the activities of relevant institutions, the specialised state institution 'Ukrainian Transplant Coordination Centre', which provides organisational and methodological guidance to healthcare facilities carrying out transplant activities, the National Health Service of Ukraine as the strategic purchaser of medical services involving transplantation, local authorities and municipal healthcare institutions as direct providers of medical care⁶, licensing and accreditation bodies, and bodies of the State Service of Ukraine for Medicines and Drug Control. The effectiveness of public administration in this field is determined precisely by the quality of interaction between these entities, and its main objective is to improve the effectiveness of transplantation and ensure its accessibility to the entire population.

⁴ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) : міжнар. док. Ради Європи від 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 19.05.2026).

⁵ WHO Guiding Principles on Human Cell, Tissue and Organ Transplantation. WHO/HTP/EHT/CPR/2010.01. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/53e1102b-4874-49bf-97bc-c529b1c246f0/content> (дата звернення: 19.05.2026).

⁶ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Administrative and legal protection of the right to healthcare in the field of transplantation is ensured through a system of forms and methods of administrative activity, including: regulatory control (the issuance of subordinate legislation by the Ministry of Health of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine), licensing of activities related to transplantation, state supervision and control over compliance with legislation, information provision through the Unified State Transplant Information System (hereinafter – USTIS), the provision of administrative services, in particular regarding the acceptance of a person's expression of will concerning post-mortem donation, and the application of administrative enforcement measures and liability in the event of detected violations. Z.S. Gladun quite rightly emphasises that administrative and legal regulation in the field of healthcare must, in essence, be based on the principles of an optimal balance between state influence and patient autonomy, whilst safeguarding both public interests and individual rights⁷.

From a structural and functional perspective, the administrative and legal protection of the right to healthcare in the field of transplantation can be viewed at two levels: a general level, which applies to all individuals as potential participants in transplantation-related legal relationships (provision of information, regulatory control), and an individual level, which is implemented in relation to a specific donor or recipient (inclusion in the USTIS registers, matching of 'donor-recipient' pairs, monitoring the safety of transplant procedures, post-transplant support). The combination of these levels forms a system of administrative and legal safeguards, in which the public administration acts as both regulator and organiser.

It is important to emphasise that the administrative and legal protection of the right to healthcare in the context of transplantation is not limited solely to ensuring patients' access to medical services. It also encompasses a wide range of safeguards aimed at preventing abuse, the illegal trade in anatomical materials, the commercialisation of transplantation, discrimination on any grounds when compiling waiting lists, as well as protection against transplant tourism and illegal human testing. All these aspects are enshrined in the principles of transplantation set out in Article 4 of the Law of Ukraine 'On the Use of Anatomical Materials for Human Transplantation', which serve as guiding legal principles for all public administration bodies involved in this field.

⁷ Гладун З. С. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 107.

2. The administrative and legal framework for safeguarding the right to healthcare in the field of human organ and tissue transplantation

The current administrative and legal framework for safeguarding the right to healthcare in the field of human organ and tissue transplantation in Ukraine was established on the basis of the Law of Ukraine ‘On the Use of Anatomical Materials for Human Transplantation’ of 17 May 2018 No. 2427-VIII⁸, which replaced the 1999 Law and established fundamentally new principles of organisational and legal regulation in this field. Milestone stages in the development of the regulatory framework also included the adoption of Law No. 1967-IX of 17 December 2020, which improved the procedures for the activities of transplant coordinators and the functioning of the USTIS⁹, as well as Law No. 4203-IX of 9 January 2025, which introduced ‘domino-style’ transplantation, strengthened safeguards for the protection of donors’ and recipients’ rights, and established specific restrictions on the removal of anatomical materials from certain categories of deceased persons¹⁰.

The 1999 Act, which for a long time remained the sole specific piece of legislation in the field of transplantation, was based on the model of presumed consent, yet did not provide for effective administrative and legal instruments to implement this principle: there was no unified information system, no institution of transplant coordinators, and no clear procedures for cooperation between healthcare facilities. According to M.M. Novytska, the key innovation of the 2018 Law was the introduction of a comprehensive administrative and legal framework for transplantation, in particular the USTIS and the institution of the authorised representative¹¹. V.I. Pishta notes that prior to the adoption of Law No. 2427-VIII, transplantation as a systematic phenomenon was virtually non-existent in Ukraine, as evidenced by the disparity between the demand for organ transplants and the actual number of transplants performed¹². Law No. 2427-VIII introduced a comprehensive model of administrative and legal regulation that complies with modern European standards, provides a clear institutional structure and establishes procedural safeguards to ensure the rights of all parties involved in transplant-related legal relationships are upheld.

⁸ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині.

⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 грудня 2020 р. № 1967-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1967-20#Text> (дата звернення: 19.05.2026).

¹⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації, інших питань у сфері охорони здоров'я: Закон України від 9 січня 2025 р. № 4203-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4203-20#Text> (дата звернення: 19.05.2026).

¹¹ Новицька М. М. Основні зміни до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 133-134.

¹² Пішта В. І. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні : дис.... д-ра філософії : 081 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2020. С. 17.

A key element of the administrative and legal framework is the Unified State Information System for Organ and Tissue Transplantation – an electronic, automated information and telecommunications system established pursuant to Resolution No. 1366 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23 December 2020¹³. The functionality of the USTIS is designed to prevent any manipulation and minimise the human factor during the matching of ‘donor-recipient’ pairs: the search for a suitable pair is carried out automatically according to clearly defined criteria based on medical compatibility, the urgency of the transplant, and the proximity of the hospitals where the donor and recipient are located. The system contains the following information: 1) the declaration of intent by a person who, following their death, became a donor of human anatomical materials, regarding their consent or refusal to posthumous donation; 2) the declaration of intent by the spouse or one of the close relatives of that person (children, parents, siblings), or the person who has undertaken to bury the deceased, who has given consent, in accordance with the procedure established by this Act, to the removal of anatomical materials for transplantation and/or the manufacture of bioimplants from the body of the deceased, 3) human anatomical materials intended for transplantation and/or the manufacture of bioimplants, 4) living donors to the extent specified in the person’s consent, 5) recipients to the extent specified in the person’s consent, 6) details of the recipient’s written informed consent, in the prescribed form, to the provision of medical care involving transplantation, 7) persons with transplanted anatomical material, to the extent specified in the person’s consent, 8) healthcare establishments providing medical care involving transplantation and/or carrying out activities related to transplantation, and other business entities carrying out activities related to transplantation, 9) transplant coordinators, 10) other data¹⁴.

The administrative and legal framework for transplantation also includes a system for the licensing and accreditation of medical practices. In accordance with Article 6 of Law No. 2427-VIII, activities related to transplantation are carried out exclusively by healthcare facilities that hold the relevant licence to conduct economic activities in the field of medical practice, comply with established industry standards, and are listed in the register in the USTIS¹⁵.

A distinct instrument of administrative and legal protection is the funding of transplantation through the Medical Guarantees Programme, implemented by the National Health Service of Ukraine. From 2024, organ and haematopoietic stem cell transplants will be fully funded by the National Health Service of Ukraine

¹³ Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.05.2026).

¹⁴ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини.

¹⁵ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини.

under two separate packages: ‘treatment of adults and children by organ transplantation’ and ‘treatment of adults and children by haematopoietic stem cell transplantation’¹⁶. This ensures the implementation of the constitutional guarantee of free medical care for patients requiring transplants and is a striking example of the state fulfilling its positive obligations to ensure the right to healthcare.

The model for expressing an individual’s wishes regarding post-mortem donation plays a particularly significant role in the administrative and legal framework. In Ukraine, in accordance with Article 16 of Law No. 2427-VIII, the presumption of non-consent model (the so-called ‘opt-in’ model) is established: anatomical materials from the body of a deceased person may be removed for transplantation only if there is written consent given during their lifetime, drawn up in the prescribed manner, or the consent of the spouse or close relatives, in the absence of an expression of will during their lifetime. A person may give such consent or declare their refusal, in which case the information is entered into the Electronic Health System. Furthermore, at the person’s request, this information may be recorded by means of a corresponding mark in their Ukrainian passport or driving licence¹⁷. This model is based on the principle of respect for the individual’s personal autonomy and the full clarity of their will.

From the perspective of comparative legal analysis, many European countries have adopted the opposite model – the presumption of consent (‘opt-out’). The most striking example is the so-called Spanish model, introduced as far back as 1979: here, any person who has not expressed their refusal to donate during their lifetime is considered a potential donor. Thanks to this model and an extensive transplant coordination infrastructure, Spain has achieved the world’s highest rate of post-mortem donation¹⁸.

K.O. Ilyushchenkova quite rightly points out that directly transplanting the Spanish model onto Ukrainian soil without the necessary institutional preparation is unlikely to be effective¹⁹.

By adopting the opt-in model, Ukraine is guided by the principle of maximising the protection of an individual’s personal autonomy. This model is better aligned with the established socio-cultural and religious traditions of Ukrainian society and eliminates the risk of unjustified interference with an individual’s bodily integrity. At the same time, it results in a smaller potential donor pool and requires active administrative efforts to encourage citizens to participate in the system of advance directives.

¹⁶ Трансплантація органів у Програмі медичних гарантій. Кабінет Міністрів України: вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/transplantatsiia-orhaniv-u-prohrami-medychnykh-harantii> (дата звернення: 19.05.2026).

¹⁷ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини.

¹⁸ Льющенко К. О. Іспанська юридична модель трансплантології й можливість застосування її в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 145.

¹⁹ Льющенко К. О. С. 146.

The introduction of a points-based system for determining ‘donor-recipient’ matches has also become a key tool in administrative and legal regulation. Under the current version of Article 13 of Law No. 2427-VIII, the matching of pairs is carried out automatically via the USTIS system, taking into account compatibility indicators based on medical criteria, the urgency of the case, and the proximity of hospitals, all of which are assessed on a points basis. The criteria for awarding points are approved by the Ministry of Health of Ukraine. This system minimises the subjective factor as much as possible and guarantees the impartiality of the selection process, in line with the principles set out in Article 4 of the aforementioned law. The introduction in 2025 of ‘domino-style’ transplantation, whereby the first recipient, after receiving anatomical material from a cadaveric donor, donates their own organ to a second recipient, is a further example of a flexible regulatory response to the needs of clinical practice and technological progress²⁰.

3. Challenges and areas for improvement in the administrative and legal protection of the right to healthcare in the field of transplantation in Ukraine

Despite significant progress in developing the administrative and legal framework for protecting the right to healthcare in the field of transplantation, an analysis of legislation and law enforcement practice indicates the existence of problems that necessitate further improvement of regulatory frameworks and institutional infrastructure.

The primary problem remains the mismatch between the capacity of the transplant system and the actual needs of patients. As of 2025, there were over 4,000 patients on the national waiting list²¹. Despite this, for a significant proportion of patients, the realistic prospect of receiving surgery is measured in years, and a certain proportion of patients die before receiving a transplant. This situation highlights the question of whether the state is adequately fulfilling its positive obligation to ensure access to urgent specialist medical care.

The second significant problem concerns the insufficient development of the transplant coordination institute. In the leading EU countries, in particular in Spain, the success of the transplant system is due precisely to the presence of a network of highly professional transplant coordinators – specialised medical professionals who ensure the timely identification of potential donors, delicate communication with the families of the deceased, and logistical and legal support for transplantation²².

²⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації, інших питань у сфері охорони здоров'я.

²¹ Трансплантація: за 2025 рік українські медики виконали понад 650 органних пересадок – підсумки.

²² Matesanz R., Domínguez-Gil B., Coll E., Mahillo B., Marazuela R. How Spain Reached 40 Deceased Organ Donors per Million Population. *Am J Transplant.* 2017. № 17(6). P. 1447-1454. doi: 10.1111/ajt.14104.

In particular, it seems appropriate to foresee the corresponding positions in the staff lists of healthcare institutions at the supracluster and cluster levels, as well as to improve the professional standards of such specialists in close cooperation with the relevant structures of the European Union and Eurotransplant member states. Of particular importance for Ukraine, as a candidate country for accession to the EU, is the gradual harmonisation of national legislation in the field of transplantology with Directive 2010/53/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on standards of quality and safety of human organs intended for transplantation. This regulatory act establishes uniform requirements for EU countries regarding the identification of donors, assessment of their condition, traceability of anatomical materials, and response to serious adverse reactions, which must be implemented in the Ukrainian legal framework within the framework of the implementation of the Association Agreement with the European Union.

At the same time, it should be noted that on June 13, 2024, the European Union adopted Regulation (EU) 2024/1938 on the quality and safety standards of substances of human origin intended for use in humans (the so-called SoHO Regulation)²³, which enters into force on August 7, 2027. Although solid organs remain outside the scope of the SoHO Regulation (their regulation remains within the framework of Directive 2010/53/EC), its provisions will directly apply to the transplantation of other anatomical materials – tissues, cells, including hematopoietic stem cells, which is actively used in Ukraine. The SoHO Regulation introduces enhanced traceability standards, a single digital platform EU SoHO Platform, the SoHO Coordination Council, and a harmonised procedure for the authorisation of new drugs. The gradual approximation of Ukrainian legislation to the requirements of the above-mentioned EU acts should become one of the priority areas of administrative and legal policy in the field of transplantation²³.

The third problem is the imperfection of the procedure for obtaining a person's will regarding posthumous donation. The introduced model of making a mark in the passport or driver's license in practice turned out to be ineffective, and the mechanism for obtaining consent to enter information into the USTIS has not gained proper distribution among the population due to the lack of a systematic information campaign. This leads to a low level of coverage of citizens by the system of intra-life will expression and complicates the work of medical personnel in cases of ascertaining the brain death of a potential donor.

Among the main problems of forming state policy in the field of transplantation is the lack of understanding in society of the importance of transplantation as a method of preserving life and improving health, which is largely a consequence of a passive information policy on the part of the Ministry

²³ European Parliament. European Council. On Standards of Quality and Safety for Substances of Human Origin Intended for Human Application and Repealing Directives 2002/98/EC and 2004/23/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1938/oj/> (дата звернення: 19.05.2026).

of Health of Ukraine, since without systematic information and explanatory work, the legal mechanism for expressing will cannot achieve its goal²⁴.

An important factor in the formation of an administrative-legal mechanism in the field of transplantation is the practice of the ECtHR, which has repeatedly considered cases of violation of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the context of transplantation. Of particular importance are the decisions in the cases of *Petrova v. Latvia* (2014)²⁵ and *Elberte v. Latvia* (2015)²⁶, which formed important standards of procedural protection of the right to respect for private life. In the case of *Petrova v. Latvia*, the ECtHR found a violation of Article 8 of the Convention, since Latvian legislation was not formulated with sufficient precision and did not provide adequate legal protection against arbitrariness in cases where the close relatives of the deceased were not informed about the possible removal of organs. In the case of *Elberte v. Latvia*, the ECtHR established that the systematic nature of the removal of tissues from the bodies of the deceased in the absence of appropriate legal regulation is a gross violation of the state's positive obligations. These decisions are of fundamental importance for the Ukrainian legislator, as they require maximum clarity, predictability, and information support for administrative procedures in transplantology, as well as proper protection of the rights of relatives of a potential donor.

The above-mentioned legal positions of the ECtHR are particularly relevant for Ukraine in view of the fact that the national legislation, like the Latvian one at the time of consideration of the mentioned cases, is based on the model of presumption of disagreement. This imposes increased requirements on the Ukrainian public administration regarding the clarity of administrative procedures, the availability of information for citizens and relatives of potential donors, as well as the documentation of decisions on the removal of anatomical materials. In the context of Ukraine's implementation of its international obligations under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the legal mechanism should be built in such a way as to exclude any possibility of uncertainty in the application of the norms on posthumous donation. This involves not only proper regulatory consolidation of the procedures, but also professional training of transplant coordinators and doctors who must interact with the families of the deceased in compliance with the standards of ethics, informativeness and respect for human dignity.

²⁴ Пішта В. І. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні : дис.... д-ра філософії: 081 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2020. С. 138

²⁵ Case of *Petrova v. Latvia* : judgment of the European Court of Human Rights of 24 June 2014, application no. 4605/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-144997%22%5D%7D> (дата звернення: 19.05.2026).

²⁶ Case of *Elberte v. Latvia* : judgment of the European Court of Human Rights of 13 January 2015, application no. 61243/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-150234%22%5D%7D> (дата звернення: 19.05.2026).

A separate aspect of the administrative and legal support for transplantation is its functioning under the legal regime of martial law. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has created a number of new challenges for the transplant system: the closure of airspace has significantly complicated the logistics of moving anatomical materials, and the need for transplantation for a larger number of people has increased²⁷.

Among the areas of further improvement of the administrative and legal mechanism for protecting the right to health care in the field of transplantation, in our opinion, the following should be highlighted: 1) strengthening information and explanatory work among the population regarding the essence of transplantation and the procedure for expressing will during life regarding posthumous donation, which will contribute to increasing the donor pool; 2) institutional development of the system of transplant coordinators through the creation of specialised educational programs and improving the legal and social status of these specialists; 3) improving the functionality of the USTIS through its full integration with the electronic health care system eHealth; 4) strengthening interdepartmental coordination between the Ministry of Health of Ukraine, the National Health Insurance Fund, the Ukrainian Transplant Coordination Centre, the Ministry of Internal Affairs and other entities of public administration, in particular through the creation of the Interdepartmental Coordination Commission on Transplantation under the Cabinet of Ministers of Ukraine²⁸; 5) introduction of effective mechanisms of administrative liability for violations of legislation in the field of transplantation with differentiation of sanctions depending on the nature of the offense; 6) conducting a phased analysis of the possibility of introducing elements of the presumption of consent model, taking into account European experience, but only after a broad public discussion and proper information provision. The implementation of the proposed measures will contribute to increasing the effectiveness of administrative and legal protection of the right to health care in one of the most complex and sensitive areas of modern medicine.

CONCLUSIONS

Comparative legal analysis shows that the effectiveness of the transplantation system is determined not so much by the legal model of consent – "opt-in" or "opt-out", but by the quality of the administrative and legal infrastructure, primarily the institute of transplant coordinators, the information system, financial support and interdepartmental coordination. The Ukrainian model of the presumption of disagreement is justified in view of the constitutional value of private autonomy, but requires a significant strengthening of the information and coordination components.

²⁷ Трансплантація в Україні: функціонування системи в умовах війни. Health-ua: вебсайт. URL: <https://health-ua.com/terapiya-i-semeynaya-meditsina/transplantologiya/76475-transplantatsiya-vukran--funktsionuvannya-sistemi-vumovah-vjnyi> (дата звернення: 19.05.2026).

²⁸ Пішта В. І. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні : дис.... д-ра філософії : 081 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2020. С. 110-112.

Optimization of administrative and legal protection of the right to health care in the field of transplantation should be based on a comprehensive approach that combines regulatory and legal, institutional, information, and financial and economic means. Only such an approach can ensure the true implementation of Article 49 of the Constitution of Ukraine in the area where the patient's life directly depends on the effectiveness of administrative procedures and timely actions of the public administration. Further scientific developments in this direction should be focused on the study of European standards for the traceability of anatomical materials, models of legal liability for violations of transplantation legislation, as well as mechanisms for international cooperation between Ukraine and organisations such as Eurotransplant and other organisations of EU member states within the framework of the implementation of Ukraine's European integration course.

SUMMARY

This study is devoted to a comprehensive analysis of the administrative and legal mechanisms by which public administration safeguards the right to healthcare in the field of human organ transplantation. It analyses the constitutional and legal foundations of the right to healthcare as an object of administrative and legal protection, and justifies the special legal status of public administration as the entity responsible for ensuring this right in the field of transplantation. The system of public administration bodies in the field under study is outlined, which includes the Ministry of Health of Ukraine, the Ukrainian Transplant Coordination Centre, the National Health Service of Ukraine and healthcare institutions. Particular attention is paid to the functioning of the Unified State Transplant Information System as a key administrative and legal instrument for ensuring transparency and impartiality in the allocation of anatomical materials. The content of the principle of presumed refusal to post-mortem donation is outlined and compared with the model of presumed consent implemented in Spain. The decisions of the European Court of Human Rights in the cases of 'Petrova v. Latvia' (2014) and 'Elberte v. Latvia' (2015) are analysed, which establish standards for the procedural protection of the right to respect for private life in the context of transplantation. Based on a synthesis of domestic and international experience, proposals are formulated for improving the administrative and legal mechanism for protecting the right to healthcare in the field of transplantation, in particular regarding the institutionalisation of the transplant coordinator system, strengthening information and awareness-raising efforts, and adapting the mechanism to the conditions of martial law.

References

1. Трансплантація: за 2025 рік українські медики виконали понад 650 органних пересадок – підсумки. МОЗ України: вебсайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/transplantaciya-za-2025-rik-ukrayinski-mediki-vikonali-ponad-650-organnih-peresadok-pidsumki> (дата звернення: 19.05.2026).

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 19.05.2026).
3. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#top> (дата звернення: 19.05.2026).
4. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) : міжнар. док. Ради Європи від 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 19.05.2026).
5. WHO Guiding Principles on Human Cell, Tissue and Organ Transplantation. WHO/HTP/EHT/CPR/2010.01. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/53e1102b-4874-49bf-97bc-c529b1c246f0/content> (дата звернення: 19.05.2026).
6. Гладун З. С. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 103-111.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 грудня 2020 р. № 1967-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1967-20#Text> (дата звернення: 19.05.2026).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації, інших питань у сфері охорони здоров'я: Закон України від 9 січня 2025 р. № 4203-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4203-20#Text> (дата звернення: 19.05.2026).
9. Новицька М. М. Основні зміни до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 132-137.
10. Пішта В. І. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні : дис.... д-ра філософії : 081 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2020. 229 с.
11. Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.05.2026).
12. Трансплантація органів у Програмі медичних гарантій. Кабінет Міністрів України: вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/transplantatsiia-orhaniv-u-prohrami-medychnykh-harantii> (дата звернення: 19.05.2026).
13. Ільющенкова К. О. Іспанська юридична модель трансплантології й можливість застосування її в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 145.

14. Matesanz R., Domínguez-Gil B., Coll E., Mahillo B., Marazuela R. How Spain Reached 40 Deceased Organ Donors per Million Population. *Am J Transplant*. 2017. № 17(6). P. 1447-1454. doi: 10.1111/ajt.14104.

15. European Parliament. European Council. On Standards of Quality and Safety for Substances of Human Origin Intended for Human Application and Repealing Directives 2002/98/EC and 2004/23/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1938/oj/> (дата звернення: 19.05.2026).

16. Case of Petrova v. Latvia : judgment of the European Court of Human Rights of 24 June 2014, application no. 4605/05. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-144997%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-144997%22]}) (дата звернення: 19.05.2026).

17. Case of Elberte v. Latvia : judgment of the European Court of Human Rights of 13 January 2015, application no. 61243/08. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-150234%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-150234%22]}) (дата звернення: 19.05.2026).

18. Трансплантація в Україні: функціонування системи в умовах війни. Health-ua: вебсайт. URL: <https://health-ua.com/terapiya-i-semeynaya-meditsina/transplantologiya/76475-transplantatsiya-vukran--funktsionuvannya-sistemi-vumovah-vjnyi> (дата звернення: 19.05.2026).

Information about the authors:

Pishta Vadym Ivanovych,

PhD, Associate Professor at the Department of Administrative,
Financial and Informative Law
Uzhhorod National University
26, Kapitulna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Boldizhar Sandra Olexandrivna,

Dr. Sc, Professor at the Department of Administrative,
Financial and Informative Law
Uzhhorod National University
26, Kapitulna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Malesh Polina Volodymyrivna,

PhD student of the Trnava University
23, Hornopotočná, Trnava, 918 43, Slovak Republic,
Assistant at the Department of Administrative,
Financial and Informative Law
Uzhhorod National University
26, Kapitulna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

SOURCES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF THE SBU AS INSTRUMENTS FOR PROTECTING CITIZENS' RIGHTS

Popravko A. S., Kolesnikov M. Y., Nikonchuk A. S.

INTRODUCTION

The Security Service of Ukraine (SBU) is a unique state body that combines the features of a special service and a law enforcement agency, which determines the complex and multi-component nature of the legal regulation of its activities. The functioning of the SBU is based on the norms of various branches of law, in particular constitutional, administrative, criminal, criminal procedural, international and other, which provides a comprehensive approach to the implementation of its tasks in the field of national security.

The administrative and legal aspect of the SBU's activities occupies a special place in the system of legal regulation, since it is the norms of administrative law that determine the organizational principles of the service's functioning, its structure, principles of activity, competence, forms and methods of exercising law enforcement functions, as well as the procedure for exercising administrative powers in the field of public administration.

The relevance of the chosen topic is due to the need to ensure effective counteraction to threats to national security, the fight against crime and simultaneously guarantee compliance with the rights and freedoms of man and citizen. In the system of state authorities of Ukraine, the Security Service of Ukraine occupies a special place, since, being a special-purpose body with law enforcement functions, it performs tasks directly related to the protection of state sovereignty, constitutional order, territorial integrity and defense capability of the state.

At the same time, any law enforcement activity of a special service in a democratic state governed by the rule of law must be carried out exclusively on the basis of the law, in compliance with the principles of the rule of law, legality, proportionality and accountability. It is administrative and legal regulation that serves as the foundation of the legitimacy of the SBU's activities, since it determines the limits and methods of exercising power, the procedure for interaction with citizens, legal entities, other state authorities and local self-government bodies.

In conditions of full-scale armed aggression against Ukraine and constant hybrid threats, the importance of administrative and legal regulation of the SBU's activities is significantly increasing. Under such circumstances, a clear distinction between the operational-search, criminal-procedural and administrative functions of the SBU, as well as ensuring proper regulatory consolidation of administrative procedures and control mechanisms, becomes particularly relevant.

The sources of administrative legislation that regulate the law enforcement activities of the Security Service of Ukraine are dynamic in nature and are in the process of constant updating and reform in accordance with modern challenges in the field of security, as well as taking into account European standards, the practice of the European Court of Human Rights and the requirements for adapting Ukrainian legislation to the standards of the European Union and NATO.

Thus, the study of the sources of law enforcement activities of the SBU in the administrative-legal aspect is theoretically and practically significant, as it contributes to a deeper understanding of the mechanisms of legal regulation of the activities of security agencies, improving legislation and ensuring a balance between the interests of national security and the protection of human rights.

1. The concept and characteristics of sources of administrative law in the field of activity of the SBU

The Security Service of Ukraine is a special-purpose state body with law enforcement functions that ensures the state security of Ukraine. This is how Article 1 of the Law defines the legal status of this body.

of Ukraine "On the Security Service of Ukraine". The specified legislative formulation indicates the dual nature of the legal status of the SBU: on the one hand, it is a state authority that performs the functions of ensuring national security, and on the other, it is a subject of law enforcement activity endowed with administrative powers.

In the theory of administrative law, sources of law are understood as forms of expression and consolidation of legal norms officially established or sanctioned by the state. This category occupies a central place in the system of administrative and legal regulation, since it is through sources of law that the state exercises a normative influence on social relations, establishes rules of conduct for subjects of public administration, and guarantees human rights and freedoms¹.

The source of law in the sphere of activity of the SBU is the external form of expression of legal norms that establish rules of conduct for employees of the Service when performing functional duties. A feature of these sources is their hierarchy and specificity. Since the activities of the SBU are often associated with the restriction of human rights and freedoms (for example, checking documents, restricting movement, access to information), administrative legislation should create safeguards against abuses.

The Constitution of Ukraine, as a source of administrative law, ensures the activities of executive bodies and local self-government and at the same time determines the methods of protecting citizens' rights from abuses by subjects of power. Thus, the Fundamental Law defines the system of executive bodies, their

¹ Про оборону: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

powers, duties and responsibilities of representatives of power, and also regulates the forms of control over the activities of executive bodies and officials.

In the system of sources of administrative law, the Constitution and laws of Ukraine play a leading role, since they have the highest legal force. According to paragraph 4 of Article 7 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (CAPU): "If the court concludes that a law or other legal act contradicts the Constitution of Ukraine, the court shall not apply such law or other legal act, but shall apply the norms of the Constitution of Ukraine as norms of direct effect." The norms of the Constitution are the basis for the emergence of new sources of administrative law.

Administrative and legal regulation is a targeted influence of the state on social relations through administrative and legal means in order to ensure law and order and security. For the SBU, this aspect is key, since it functions as a subject of power.

Law enforcement is one of the important components for the functioning of state power, and the Security Service of Ukraine occupies a special place among the subjects entrusted with law enforcement functions. The activities of the Security Service of Ukraine are carried out on the basis of respect for human rights and freedoms. Bodies and employees of the Security Service of Ukraine must respect human dignity and show a humane attitude towards it, and prevent the disclosure of information about a person's private life. In exceptional cases, in order to stop and uncover state crimes, certain rights and freedoms of a person may be temporarily restricted in the manner and within the limits determined by the Constitution and laws of Ukraine².

The sources of administrative law regulating the law enforcement activities of the SBU are characterized by the following specific features:

First, hierarchy. The Constitution of Ukraine has the highest legal force; lower acts should not contradict higher ones. This feature is fundamental for understanding the system of sources of law, as it determines the procedure for applying regulatory legal acts in the event of a conflict between them. The court applies the legal act that has the highest legal force, or the provisions of the relevant international treaty of Ukraine.

Secondly, complexity. The legal regulation of the activities of the SBU combines the norms of various branches of law, where administrative law determines the organizational and functional basis. This is due to the multifaceted functions of the SBU, which is simultaneously an executive body, a special service, and a subject of operational and investigative activities.

Thirdly, specialization. Numerous special regulatory acts regulate individual areas of activity (operational and investigative work, access to information). This

² Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

feature reflects the subject-specific nature of the law enforcement activities of the SBU, which covers a wide range of legal relations – from ensuring state secrets to anti-terrorist activities.

Fourth, dynamism. Sources are constantly updated in accordance with security sector reforms and European integration requirements. Active reform of Ukrainian legislation, in particular in the security sector, requires constant updating of the legal framework of the SBU's activities.

2. Classification of sources of law enforcement activities of the SBU

Systematization of sources of law enforcement activities of the SBU in the administrative-legal aspect has important theoretical and practical significance. Scientific classification of sources allows to clarify their hierarchy, to identify gaps and conflicts in legal regulation, and also to determine priority areas of improvement of legislation in this area.

Law enforcement activities of the Security Service of Ukraine are carried out on the basis of a wide system of administrative-legal sources, which determine its legal status, organization, powers, accountability and procedure of interaction with other state bodies. Such sources are the Constitution of Ukraine, laws, by-laws, as well as internal regulatory documents that specify the norms of laws.

Depending on the legal force, the sources of law enforcement activities of the SBU can be divided into the following groups:

The first group is constitutional sources. The Constitution of Ukraine is an act of the highest legal force, the norms of which are norms of direct action. Constitutional provisions determine the principles of organization and functioning of state power, guarantees of rights and freedoms of man and citizen, the foundations of national security.

The second group is legislative sources. This group includes the laws of Ukraine adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine. Article 10 of the Law of Ukraine “On Law-Making Activity” stipulates that a law is a regulatory legal act adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine and (or) at an All-Ukrainian referendum in the manner established by the Constitution of Ukraine and the law, which regulates the most important social relations. The legislative basis for the activities of the SBU is the Law of Ukraine “On the Security Service of Ukraine”, “On National Security of Ukraine”, “On Operational and Investigative Activities”, “On State Secrets”, “On Combating Terrorism” and others.

The third group is subordinate regulatory legal acts. These are acts of the President of Ukraine (decrees, orders), acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine (resolutions, orders), acts of central executive bodies. According to Article 117 of the Constitution of Ukraine: “The Cabinet of Ministers of Ukraine, within its competence, issues resolutions and orders that are mandatory for execution.”

The fourth group is departmental regulatory acts. These are orders, instructions, provisions, regulations and orders issued by the Head of the SBU or heads of structural units within their competence.

The fifth group is international legal acts. Current international treaties, the consent to be bound by which has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, are part of the legislation of Ukraine. According to Article 9 of the Constitution of Ukraine: “current international treaties, the consent to be bound by which has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, are part of the national legislation of Ukraine.” In the event of a conflict of legal norms, the provisions of the international treaty shall apply.

The following groups of sources should be distinguished by subject criterion: general sources of administrative law (which regulate the activities of all executive bodies) and special sources (which regulate exclusively the activities of the SBU as a special subject). This classification allows us to clearly distinguish between general and special norms when resolving issues of legal regulation of the service's activities.

Also important is the division by the degree of publicity: open (publicly available) and closed (with limited access) regulatory acts. A significant part of the SBU's departmental regulatory acts has limited access, which is due to the specifics of its activities in the field of intelligence, counterintelligence and protection of state secrets. At the same time, such closure may create risks for compliance with the principles of legal certainty and transparency of public administration.

3. The Constitution of Ukraine as a fundamental source of administrative and legal regulation of the SBU

The Constitution of Ukraine has the highest legal force and is the basic source that determines the principles of the activities of the Security Service of Ukraine. Constitutional norms determine the limits of the administrative discretion of the SBU and establish the obligation to act exclusively on the basis, within the powers and in the manner provided for by law.

According to Article 17 of the Constitution of Ukraine, the protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and information security are the most important functions of the state, the business of the entire Ukrainian people. It is to fulfill this constitutional provision that the Security Service of Ukraine was created as a special state body. Article 92 of the Constitution determines that the organization and activities of executive bodies and the foundations of national security are established exclusively by the laws of Ukraine.

Section II of the Constitution of Ukraine establishes the limits of the exercise of state functions and guarantees human rights and freedoms. For the administrative aspect of the SBU, constitutional norms are the limit beyond which

the special service has no right to step when applying coercive measures. The basic constitutional principles of recognizing a person, his rights and freedoms as the highest value, their inalienability and belonging to everyone from birth, equality of all before the law and the court are the basis for administrative legislation and by-laws.

The Constitution of Ukraine serves as a fundamental source of administrative law in the field of SBU activities, as it enshrines the fundamental principles of the organization and functioning of state power, guarantees of human and citizen rights and freedoms, principles of national security and mechanisms of democratic civil control.

Constitutional principles are specified in the principles of modern administrative and administrative procedural law in the form of inter-sectoral and sectoral provisions that determine general approaches to the implementation of legal regulation in the field of public administration. In particular, the principle of legality requires that all actions of SBU officials be carried out exclusively on the basis of the law; the principle of proportionality – that the restriction of rights and freedoms does not exceed the necessary minimum; the principle of control – that the activities of the service are under effective parliamentary and judicial control.

An important role is also played by Article 131 of the Constitution of Ukraine, which provides for the activities of the High Council of Justice, in particular regarding the consideration of complaints against decisions on bringing to disciplinary responsibility. These constitutional mechanisms ensure the control not only of the judiciary, but also of the law enforcement system as a whole.

The principles of administrative law, which are enshrined in the Constitution, have an independent meaning as sources of positive law. In the theory of administrative law, legal principles are considered as the most general and abstract legal norms that formulate a holistic system, where one principle follows from the content of another. In foreign practice, close attention is also paid to administrative law principles as sources of positive law. In particular, modern Anglo-American administrative law is known for the principles of "judicial control", "legitimate expectation", "reasonableness", "good governance" and "rule of law".

It should be noted that in conditions of martial law, constitutional restrictions acquire special significance. Even when a state of emergency or martial law is imposed, the Constitution of Ukraine defines a list of inalienable rights that cannot be restricted under any circumstances (Article 64). This means that the activities of the SBU, even in conditions of armed conflict, must comply with constitutional standards for the protection of fundamental human rights and freedoms.

4. Laws of Ukraine in the system of sources of law enforcement activities of the SBU

The key place in the system of sources of administrative law that regulate the law enforcement activities of the Security Service of Ukraine is occupied by the laws of Ukraine. They determine the legal framework of the SBU's activities, its administrative and legal status, the scope of powers, the procedure for their implementation and the limits of interference in the sphere of human rights and freedoms. The laws form the regulatory basis of the public and administrative activities of the SBU and ensure the legitimacy of the use of power.

The main regulatory legal act that regulates the activities of the SBU is the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine" dated March 25, 1992 No. 2229-XII. This law defines the tasks of the SBU (protection of state sovereignty, constitutional order, territorial integrity, economic, scientific and technical and defense potential of Ukraine), the principles of activity (legality, respect for human rights and freedoms, a combination of publicity and secrecy, centralized leadership), the system and structure of the SBU, as well as the procedure for interaction with other state authorities.

Special attention should be paid to Article 25 of the aforementioned Law. From an administrative point of view, this is a list of discretionary powers: the right to demand the cessation of offenses, check documents, enter the territory of enterprises (under certain conditions), use citizens' vehicles in urgent cases. Each of these actions is an administrative act that entails legal consequences for a specific person.

One of the central legislative acts is the Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activities", which regulates the organizational and legal principles of carrying out operational and investigative measures. Within the framework of administrative and legal regulation, this law determines the procedure for initiating, authorizing and conducting operational and investigative actions, establishes the competence of the SBU as a subject of the ORD, and also establishes administrative procedures for internal control and accountability. It is important that the provisions of this law are aimed at ensuring a balance between the effectiveness of law enforcement activities and compliance with the constitutional rights of the individual.

The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" of June 21, 2018, which establishes the foundations of state policy in the field of national security and defense, is of system-forming importance. From an administrative and legal point of view, this law determines the place of the SBU in the system of the security and defense sector, establishes the principles of its activities, in particular the rule of law, legality, accountability and civilian democratic control. It also regulates administrative mechanisms for coordinating the activities of the SBU with other law enforcement and special state authorities.

The Law of Ukraine "On State Secrets" is an important source of administrative law in the field of law enforcement activities of the SBU, as it establishes the legal regime for the protection of classified information. Within the framework of this law, the SBU is granted administrative and legal powers to organize regime-secret activities, monitor compliance with the legislation on state secrets, apply administrative measures of influence and bring guilty persons to legal responsibility.

A special role in the system of sources of administrative legislation is played by the Law of Ukraine "On Combating Terrorism", which defines the Security Service of Ukraine as the main entity in the field of countering terrorist threats. This law regulates the administrative and legal mechanisms for managing anti-terrorist activities, the procedure for making administrative decisions during anti-terrorist operations, coordinating the actions of other entities fighting terrorism, and providing the SBU with special administrative powers in emergency conditions. In conditions of armed aggression and hybrid war, its importance has increased significantly.

The Code of Ukraine on Administrative Offenses supplements the system of legislative sources, defining the procedural principles of the SBU's participation in administrative-delict legal relations. In cases provided for by law, SBU officials have the authority to draw up protocols on administrative offenses, apply measures of administrative influence and participate in proceedings in cases of administrative offenses.

An important legislative act is also the Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012, which determines the procedural status of the SBU as a pre-trial investigation body. The CPC regulates the procedure for conducting investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, the application of preventive measures and other procedural instruments that constitute an important part of the service's law enforcement activities.

The Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Resistance" of July 16, 2021 is also an important legislative source that expands the legal principles of the SBU's participation in the system of state defense against external threats, provides for new forms of interaction with the Armed Forces of Ukraine and other components of the security sector.

Thus, the laws of Ukraine form the normative foundation of the administrative and legal regulation of the law enforcement activities of the Security Service of Ukraine. They ensure the systematicity, legal certainty and coherence of the SBU's activities, determine the boundaries of administrative discretion and create legal guarantees of legality, accountability and respect for human rights.

5. Subordinate legal acts as sources of regulation of the SBU's activities

Subordinate legal acts occupy an important place in the system of sources of administrative law that regulate the law enforcement activities of the Security

Service of Ukraine, since it is they who ensure the direct implementation of legislative provisions in practical management activities. Their feature is the detailing of legal norms, the definition of specific administrative procedures, management mechanisms and internal organization of the SBU³.

The leading role among the subordinate legal acts is played by the decrees of the President of Ukraine, which is due to his constitutional status as the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine and the Chairman of the National Security and Defense Council of Ukraine. The decrees of the President of Ukraine have a decisive influence on the formation of the administrative and legal status of the SBU, since they approve the Regulations on the Security Service of Ukraine, its organizational structure, number, procedure for appointment and dismissal of management, as well as the basic principles of service and disciplinary liability.

Of particular administrative and legal importance are the decrees of the President of Ukraine, which put into effect the decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine. Such acts establish mandatory management decisions of a strategic nature that directly affect the activities of the SBU in the field of ensuring national security, counterintelligence and anti-terrorist activities.

The Cabinet of Ministers of Ukraine, exercising its executive and administrative powers, adopts resolutions and orders aimed at the organizational, financial and material and technical support of the activities of the SBU. Within the framework of administrative and legal regulation, the acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine determine the procedure for financing, monetary maintenance and social protection of military personnel and employees of the SBU, as well as mechanisms for interagency cooperation with other executive bodies.

A significant feature of by-laws in the field of regulating the activities of the SBU is their operational nature: they can be adopted much faster than laws, which allows for a timely response to changes in the security environment. In conditions of martial law, this aspect becomes especially important, since the needs of defense and security require immediate regulatory response without lengthy legislative procedures.

At the same time, by-laws cannot contradict the Constitution and laws of Ukraine. In the event of inconsistency of a legal act with the Constitution of Ukraine, a law of Ukraine or an international treaty, the court applies a legal act that has higher legal force. This constitutional rule ensures the subordination of by-laws to laws and the Constitution.

³ Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25.06. 1993 р. № 3322-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

Thus, subordinate normative legal acts ensure flexibility and efficiency of administrative and legal regulation of the SBU activities, allowing its functioning to be adapted to changes in the security environment and modern challenges.

6. Departmental normative acts in the system of law enforcement activities of the SBU

Departmental normative acts are a specific group of sources of administrative law that regulate intra-organizational relations in the system of the Security Service of Ukraine. They include orders, instructions, regulations, regulations and orders issued by the Head of the SBU or heads of structural units within their competence.

These regulatory documents specify the provisions of laws and subordinate legislative acts, determine the procedure for performing official duties, the organization of operational and service activities, requirements for discipline, rules for access to information, protection of state and official secrets, as well as the application of administrative procedures and measures of disciplinary influence.

Despite the fact that a significant part of departmental regulatory acts has limited access, they play a key role in ensuring the legality, manageability and unity of administrative practice in the SBU system. It is through departmental acts that continuity of management, internal control and implementation of the principles of administrative law in the daily activities of the service are ensured⁴.

Departmental acts of the SBU are important from the point of view of implementing the principle of legality: they must comply with current legislation and not go beyond the powers of the SBU. Legal supervision of departmental rulemaking is carried out through the mechanisms of registration of regulatory acts in the Ministry of Justice of Ukraine (regarding acts affecting the rights and freedoms of citizens), as well as through parliamentary and judicial control.

Thus, departmental regulatory acts are a necessary element of the administrative and legal mechanism of law enforcement activities of the Security Service of Ukraine, ensuring the practical implementation of the norms of legislation and the effective functioning of the special purpose body.

7. International legal acts as a component of the administrative and legal regulation of the Security Service of Ukraine

International legal acts constitute a separate and extremely important group of sources of administrative and legal regulation of the law enforcement activities of the Security Service of Ukraine. They form generally binding standards for the

⁴ Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10.01.2002 р. № 2919-III /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2919-14#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

activities of state bodies in the field of security, determine permissible limits of interference with human rights and freedoms and establish the principles of international cooperation.

According to Article 9 of the Constitution of Ukraine, the current international treaties of Ukraine are part of the national legislation, which gives them direct legal force in the administrative and legal regulation of the activities of the SBU. The Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine" determines the procedure for concluding, ratifying, implementing and denouncing international treaties of Ukraine in order to ensure its national interests. An international treaty is applied in Ukraine as a source of law if the Verkhovna Rada of Ukraine has officially consented to its binding nature.

A special place among international legal sources is occupied by treaties and standards in the field of human rights protection. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950 (ratified by the Law of Ukraine of July 17, 1997) and the practice of the European Court of Human Rights play the role of legal guidelines for determining the limits of the administrative discretion of the SBU, the procedure for applying coercive measures and ensuring effective mechanisms for controlling the activities of the service.

At the same time, the works directly devoted to this issue postulate positions and provide relevant arguments regarding the unconditional influence of judicial practice (judicial decisions) on the legislative and executive branches, as well as the unconditional recognition of judicial decisions of international courts (the European Court of Human Rights) as a source of law.

Conventions on combating terrorism also play an important role. The Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism of May 16, 2005 (ratified by the Law of Ukraine of December 20, 2006) establishes international standards for combating terrorism, which the SBU is obliged to adhere to when carrying out anti-terrorist activities. The United Nations Convention against Corruption of October 31, 2003 (ratified by the Law of Ukraine of October 18, 2006) establishes obligations to combat corruption, which also applies to the activities of security agencies.

The sources of the *acquis communautaire* and European integration legislation are becoming increasingly important for the administrative and legal regulation of the SBU's activities. The approximation of Ukrainian legislation to EU standards involves bringing the legal norms regulating the activities of security agencies into line with the best practices of EU Member States in the field of the rule of law, protection of human rights and democratic control over special services.

Article 7 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine specifically emphasizes that the court applies international treaties, the consent to be bound by which has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, along with the

Constitution and laws. If an international treaty, the consent to be bound by which has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, establishes rules other than those established by law, then the rules of the international treaty apply.

Thus, international legal acts contribute to the harmonization of national administrative legislation in the field of security with European and international standards, which is an important element of the reform of the law enforcement system of Ukraine and its integration into the Euro-Atlantic security space.

CONCLUSIONS

Based on the results of the study of the sources of law enforcement activities of the SBU in the administrative and legal aspect, the following conclusions can be drawn:

1. The sources of administrative law that regulate the activities of the Security Service of Ukraine form a complex, multi-level and interconnected system of regulatory legal acts of various legal force. It includes the norms of the Constitution of Ukraine, laws, by-laws, departmental regulatory documents, as well as international legal sources that ensure the integrity of the administrative and legal regulation of the activities of the SBU as a special body in the field of ensuring state security.

2. The Constitution of Ukraine is a fundamental source of administrative law in the field of the SBU's activities, as it enshrines the fundamental principles of the organization and functioning of state power, guarantees of human and citizen rights and freedoms, principles of national security and mechanisms of democratic civil control. It is the constitutional norms that determine the limits of the SBU's administrative discretion and establish the obligation to act exclusively on the basis, within the limits of the powers and in the manner provided for by law.

3. The laws of Ukraine, in particular the profile normative legal acts in the field of national security and administrative law, play a key role in detailing the constitutional provisions, determining the legal status of the SBU, its tasks, functions, competence, system of bodies, administrative and legal forms and methods of activity, as well as the procedure for interaction with other state authorities.

4. Subordinate normative legal acts, including decrees of the President of Ukraine, resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, ensure the operational and flexible regulation of administrative relations in the field of activity of the SBU. They are aimed at the implementation of laws and determine specific administrative procedures, management mechanisms, staffing, organization of official activities and the procedure for applying administrative measures.

5. Internal regulations of the Security Service of Ukraine (orders, instructions, regulations, regulations) are of important practical importance, as they directly

regulate intra-organizational administrative relations, the procedure for making managerial decisions, disciplinary liability, the official activities of employees and ensure the unity of law enforcement practice within the SBU.

6. International treaties of Ukraine, norms of international law and the practice of the European Court of Human Rights have a significant impact on the administrative and legal regulation of the activities of the SBU. They form modern standards of legal regulation in the field of security, in particular regarding the restriction of human rights and freedoms, the application of special administrative measures, guarantees of effective judicial and extrajudicial control over the activities of state authorities.

7. Compliance with international and national standards of administrative law becomes particularly relevant in conditions of martial law, when the activities of the SBU are significantly intensified, and the limits of interference with human rights and freedoms are expanded. Under such conditions, the key task of administrative and legal regulation is to ensure a balance between national security interests and the need to protect human rights, which is consistent with the principle of the rule

SUMMARY

Analysis of the system of sources of administrative law indicates the need for further improvement of legislation, in particular by eliminating gaps and conflicts between regulatory legal acts of different legal force, increasing the level of consistency and coherence of administrative and legal regulation of the activities of the SBU.

A promising direction for the development of administrative and legal regulation of the activities of the SBU is to strengthen the mechanisms of democratic civil control, increase the transparency of administrative procedures, improve the system of internal and external control, as well as expand procedural guarantees for the protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities.

Thus, an effective and balanced system of sources of administrative law is a necessary condition for the legal, effective and socially legitimate activities of the Security Service of Ukraine, which contributes to strengthening the national security of the state, establishing the principles of the rule of law and compliance of the SBU activities with European legal standards.

References

1. Про оборону: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

2. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

3. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25.06.1993 р. № 3322-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

4. Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10.01.2002 р. № 2919-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2919-14#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

Information about the authors:

Popravko Artem Serhiyovych,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Kolesnikov Maksym Yevhenovich,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Nikonchuk Anton Serhiyovych,

higher education student,

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ (КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ)

Ракіпова І. В.

ВСТУП

Збройний конфлікт на території України не тільки загострює “нервові закінчення” тих проблем, які існували й раніше, але також породжує нові виклики¹. Так, військові події спричинили безпрецедентні виклики у сфері психічного здоров’я населення та зумовили нагальну потребу в розробці ефективних механізмів психосоціальної допомоги. За експертними оцінками у поствоєнний час 40-50% населення України потребуватиме психологічної підтримки різного ступеня інтенсивності: 1,8 млн. – серед військових та ветеранів, 7 млн. – серед людей старшого віку, близько 4 млн. – це діти та підлітки². Мабуть, такі прогнози залежатимуть і від того, скільки часу ще триватиме військовий конфлікт на території України. Разом з тим, в умовах триваючого конфлікту особливої актуальності в сфері кримінального судочинства набуває питання розробки та впровадження комплексних програм психосоціального супроводу, що враховували б специфіку воєнної травматизації та забезпечували ефективну участь вразливих учасників кримінального провадження. Важливість цієї проблематики підкреслюється зростаючою кількістю осіб з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР (DPTSD)), тривожними і депресивними станами, іншими психологічними наслідками військових подій, про що свідчить і актуальна судова практика у кримінальних провадженнях. Особливої уваги заслуговує той факт, що травматичний досвід військового конфлікту впливає не лише на психологічний стан безпосередніх учасників бойових дій, але й на цивільне населення, яке перебувало в зоні конфлікту або було вимушене покинути свої домівки

¹ Ракіпова І.В. Захист прав та комунікація потерпілого у кримінальному процесі: досвід Німеччини для України: монографія. Одеса-Бісмар: LAP (LAMBERT Academic Publishing). 2024. 182 с.

² У межах Всеукраїнської програми ментального здоров’я визначили пріоритетні проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-programi-mentalno-go-zdorova-viznacili-prioritetni-proekti.html>

як вимушені переселенці, втратило рідних і близьких, зазнало інших матеріальних збитків та моральних страждань³.

Отож, дискурс щодо психосоціального супроводу вразливих категорій населення в Україні вимушено зародився в умовах сьогодення і вже триває, а актуальність належного регламентування інституту психосоціального супроводу у кримінальному провадженні України, що здійснюється в умовах воєнного стану, та у поствоєнний час не викликає сумнівів.

1. ПТСР в контексті військової травми та бойова політравматизація: актуальна судова практика та проблематика

У літературі зазначається, що ПТСР в контексті військової травми являє собою складну психологічну деструкцію, що охоплює когнітивні, емоційні, поведінкові та соматичні рівні функціонування особистості⁴. Також науковці зауважують, що специфіка ПТСР залежить від низки індивідуальних чинників: статі, віку, особистісних особливостей, життєвого досвіду, індивідуальних інтересів та інтенсивності травматичних впливів⁵. Клінічні прояви ПТСР у ветеранів та цивільних після травматичних подій у зоні бойових дій всесторонньо досліджуються у праці Д. Ю. Старкова⁶. В. І. Андрущенко акцентує увагу саме на психосоматичних розладах, досліджуючи процес корекційно-відновлювальної роботи⁷. Ключовими напрямками корекційно-відновлювальної роботи виступають, зокрема: відновлення соціального функціонування та адаптивних можливостей у сімейній та суспільній сферах; розвиток психологічної резильєнтності та копінг-стратегій для подолання життєвих труднощів; профілактика хронічних форм психічних розладів та запобігання психологічній інвалідазації особистості⁸.

³ Кузікова С., Зликов В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2024. 260 с.

⁴ Васильєв С. П., Zubovskiy D. С. Психодіагностика посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців. Український психологічний журнал. 2016. №1. С. 6-16.

⁵ Тарасова І., Родченко Л. Психологічний супровід та відновлення постраждалих у контексті військової агресії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. Випуск 4 (65)*. 2024. С. 39-43.

⁶ Старков Д. Ю. Динаміка мотивації адиктів у процесі соціально-психологічної реабілітації: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. Київ. 2021. 308 с.

⁷ Андрущенко В. І. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій. Психологічний журнал. Умань: ВПЦ «Візаві». 2022. Вип. 8. С. 6-16.

⁸ Abbasi K. Understanding the Complexity of Conflict Trauma: A Systematic Review. *South Asian Journal of Social Sciences and Humanities*. 2022. Vol. 3(5). URL: <https://journals.acspublisher.com/index.php/sajssh/article/view/2764>; Asch R. H., Esterlis I., Southwick S. M., Pietrzak R. H. Risk and resilience factors associated with traumatic loss-related

Результати дослідження D. Horeish, Z. Solomon, G. Zerach, T. Ein-Dor⁹, в якому взяли участь 675 чоловіків-ветеранів Ліванської війни, які оцінювалися у три моменти часу (1 рік після війни (1983), 2 роки після війни (1984), 20 років після війни (2002))¹⁰, засвідчили, що чим більше стресових подій, тим вища ймовірність відкладеного ПТСР, тобто появу відкладеного ПТСР провокують стреси і кризові ситуації, що сталися і через значний час після травматичної події. Крім того, відкладений ПТСР виявлений серед тих, хто вижив у концтаборах, після атомного бомбардування в Японії, у ветеранів бойових дій Другої світової війни та В'єтнаму. Дослідження цих популяцій показали, що в багатьох випадках наслідки травми не були очевидними. Багато людей, які пережили ці катастрофічні події, добре справлялися зі своїм повсякденним життям, а через багато років потому у них розвинулися симптоми, схожі на ПТСР¹¹.

Все частіше в літературі використовується поняття «бойова політравматизація». Цікавими є результати експерименту, проведеного на базі КНП «Черкаський обласний клінічний госпіталь» Черкаської обласної ради С. Лукомською та О. Мельник, під час якого було доведено, що УБД віком понад 45 років характеризуються квазіадаптацією та дезадаптацією (недостатнє усвідомлення позитивного впливу бойового досвіду на особистість, брак ресурсів для продуктивного функціонування в цивільному житті, спотворення та уникнення травматичних спогадів)¹².

Актуальна судово практика України у кримінальних провадженнях, в яких беруть участь ветерани війни, учасники бойових дій, особи з інвалідністю, захворювання яких пов'язане з захистом Батьківщини, лише підтверджує необхідність комплексних системних рішень і підходів до вирішення проблеми надання психосоціальної підтримки окремим вразливим учасникам кримінального провадження, враховуючи те, що залучення до кримінального процесу у будь-якому процесуальному статусі (підозрюваний чи обвинувачений, потерпілий, свідок, заявник, законний представник) є стресопровоюючою ситуацією

PTSD in US military veterans: Results from the National Health and Resilience in Veterans Study. *Psychiatry Research*. 2021. Vol. 298. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33578060/>

⁹ Horeish D., Solomon Z., Zerach G., Ein-Dor T. (2011). Delayed-onset PTSD among war veterans: The role of life events throughout the life cycle. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 46(9), 863–870. <https://doi.org/10.1007/s00127-010-0255-6>

¹⁰ Для аналізу була використана сума негативних життєвих подій після війни.

¹¹ Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. – Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2024. С. 39-40.

¹² Там само. С. 33-34.

та може обернутися психологічною травмою, призвести до психосоматичних розладів тощо.

Так, ухвалою Лисянського районного суду Черкаської області від 27.02.2024 року (справа №700/976/23) до особи, яка вчинила суспільно-небезпечні діяння, передбачені ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України (незаконне виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів без мети збуту; придбання, зберігання бойових припасів, вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу), у стані неосудності, застосовано примусові заходи медичного характеру у вигляді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним типом нагляду. «Згідно з висновком судово-психіатричного експерта № 416 від 18.08.2023, у ОСОБА_6 на період інкримінованого йому діяння відмічалися прояви іншого хворобливого стану психіки у формі стійко вираженого посттравматичного стресового розладу, прогресивний тип перебігу, тривожно-депресивний варіант з вираженою емоційно-вольовою нестійкістю, з транзиторними психотичними епізодами (F-43.1 за міжнародною класифікацією хвороб 10-го перегляду), ускладненого органічними психічними розладами у зв'язку з наслідками повторних черепно-мозкових травм (анамнестично), гіпертонічної хвороби з церебрастенічним синдромом (F-06.6 за МКХ-10) – через що він не міг усвідомлювати свої дії і керувати ними. На теперішній час у ОСОБА_6 виявляються прояви хронічного психічного захворювання у формі стійко вираженого посттравматичного стресового розладу, прогресивний тип перебігу, тривожно-депресивний варіант з вираженою емоційно-вольовою нестійкістю. З транзиторними психотичними епізодами, ускладненого органічними психічними розладами у зв'язку з наслідками повторних черепно-мозкових травм (анамнестично), гіпертонічної хвороби з церебрастенічним синдромом – через що він не може усвідомлювати свої дії і керувати ними, не може правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, не може самостійно приймати участь при проведенні слідчих дій і при розгляді справи в суді, і за своїм психічним станом потребує надання амбулаторної психіатричної допомоги»¹³. Таким чином, у судовому засіданні встановлена неосудність ОСОБА_6 на момент вчинення ним суспільно небезпечних діянь, оскільки він не міг усвідомлювати свої дії та керувати ними. За своїм психічним станом на теперішній час також не може усвідомлювати свої дії та керувати ними, а тому не підлягає кримінальній відповідальності. Разом з тим, особа, яка вчинила

¹³ Ухвала Лисянського районного суду Черкаської області від 27.02.2024 року (справа №700/976/23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117441363>

зазначені вище суспільно небезпечні діяння, пояснив у суді, що він є військовим, зброю здобув у бою, а коли його демобілізували, забрав зброю з собою для захисту себе і своїх рідних від ворога. Під час обшуку у цієї особи за місцем проживання працівниками поліції було вилучено 798 патронів, РПГ-22, ПГ, 3 гранати до ПГ, 3 ручні гранати, ПМ-9 мм, пістолет-наган, 9-мм пістолет конструкції Макарова, 3 тротиліві шашки, 3 гранатометні боєприпаси «Вог-25», корпус гранати Ф-1 та запал УЗРГМ-2, які особа зберігала без передбаченого законом дозволу¹⁴.

Вироком Малинського районного суду Житомирської області від 23.04.2025 року (справа №283/1809/24) обвинуваченого – особу з інвалідністю 3 групи, захворювання якої пов'язане з захистом Батьківщини, ветерана війни, учасника бойових дій, визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 125 КК України, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та застосовано примусові заходи медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку. Згідно висновку судово-психіатричного експерта №86-2024 від 16.07.2024 р. обвинувачений виявляє клінічні ознаки ПТСР з емоційно-вольовою нестійкістю; під час вчинення кримінального правопорушення в тимчасовому хворобливому розладі психічної діяльності не перебував, виявляв клінічні ознаки ПТСР з емоційно-вольовою нестійкістю, однак міг усвідомлювати свої дії, проте не міг повною мірою керувати ними¹⁵.

Вироком Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10.04.2025 року (справа №686/4947/25) обвинуваченого, який брав безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, та має встановлений діагноз: стійкий, різко виражений ПТСР прогредієнтний тип перебігу, змішаний тривожно-депресивний варіант розвитку зі стійким інсомнічним синдромом та емоційно-вольовою нестійкістю (захворювання пов'язане із захистом Батьківщини і проходженням військової служби, у зв'язку з чим за станом здоров'я непридатний до військової служби з виключенням з військового обліку), визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 4 ст. 28, ч. 2 ст. 310 КК України та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки, а на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням¹⁶.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 23.04.2025 року (справа №283/1809/24) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126789032>

¹⁶ Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10.04.2025 року (справа №686/4947/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126555211>

Ухвалою Київського апеляційного суду від 19.11.2024 року (справа №759/5687/22) залишено без змін вирок Святошинського районного суду м. Києва від 15.02.2024 року (військовослужбовця військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період було визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України – незаконне виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів без мети збуту; придбання, зберігання бойових припасів, вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу) та залишено без задоволення апеляційну скаргу захисника обвинуваченого, а також його клопотання про проведення судово-психіатричної експертизи під час апеляційного розгляду. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що клопотання захисника обґрунтоване тим, що обвинувачений в період з 19.10.2022 по 22.12.2022 перебував на стаціонарному лікуванні в КНП «Клінічна лікарня «Психіатрія» з діагнозом «F-43.1 Стійкий різко виражений посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) зі стійкою різко вираженою емоційно-вольовою нестійкістю, стійкими інсомнічними включеннями, панічними нападами та суїцидальними тенденціями». Також відповідно до виписки із медичної картки хворого від 17.06.2024 року КНП «Клінічна лікарня «Психіатрія» обвинувачений перебував з 31.05.2024 року по 17.06.2024 року на лікуванні з діагнозом «змішаний тривожно-депресивний розлад з вираженими панічними нападами; залишкові явища ПТСР. F41.2/F43.1». Саме тому захисник вказував на наявні розлади психічної діяльності або психологічного захворювання у обвинуваченого. Суд, обґрунтовано зазначивши, що підстав для призначення судово-психіатричної експертизи немає, відмовив у задоволенні клопотання захисника¹⁷.

Ухвалою слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 24.04.2026 року (справа №461/2962/26) застосовано заставу як альтернативу триманню під вартою за підозрою особи, військовослужбовця, учасника бойових дій, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст.369-2 КК України (одержання неправомірної вигоди для себе та третьої особи за вплив на прийняття особами, уповноваженими на виконання функцій держави, поєднаному з вимаганням такої вигоди). Захисником підозрюваного зазначається, що підозрюваний має ряд захворювань, зокрема, ПТСР з різко вираженими стійкими тривалими хворобливими проявами з прогресивним перебігом у вигляді тривожно-депресивної симптоматики з емоційно-вольовою нестійкістю, флешбеками та інсомнією; гемангіома тіла

¹⁷ Ухвала Київського апеляційного суду від 19.11.2024 року (справа №759/5687/22)
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123239783>

хребця L5 без порушення висоти хребця та стен озунання каналу хребта. Захисником звертається увага на те, що більшість захворювань підозрюваний отримав у зв'язку із проходженням військової служби та захистом Батьківщини¹⁸.

Ухвалою слідчого судді Шептицького міського суду Львівської області від 10.02.2026 року (справа №459/224/26) застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту до підозрюваного, військовослужбовця у званні старший солдат, механіка-водія 3 зенітно-ракетного взводу 1 зенітно-ракетного батальйону військової частини, що підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 185, ч. 1 ст. 361 КК України (крадіжка, вчинена в умовах воєнного стану; несанкціоноване втручання в роботу інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж). Підозрюваному надано пояснення щодо проходження ним лікування у КП «Центральна міська лікарня» Шептицької міської ради за встановленим діагнозом «Пост-травматичний стресовий розлад із тривожно-депресивною симптоматикою та емоційно-вольовою нестійкістю»¹⁹.

Ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Полтави (справа №552/9227/25) від 14.11.2025 року застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту до підозрюваного – учасника бойових дій, який раніше не притягувався до кримінальної відповідальності, неодноразово отримував грамоти від командування, брав безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, перебуваючи в Донецькій та Сумській областях, був відзначений Головнокомандуючим Збройних Сил України почесним нагрудним знаком «Золотий хрест», та який вчинив протиправні дії внаслідок отриманого в зоні бойових дій стресу і якому відповідно до виписки лікаря КП «Обласний заклад з надання психіатричної допомоги Полтавської обласної ради» від 11.09.2025 року встановлений діагноз «Посттравматичний стресовий розлад, пов'язаний з бойовим стресом, поведінковий варіант, виражений змішаний тривожно-депресивний синдром зі стійкою інсомнією, емоційно-вольовою нестійкістю стан медакіментозної субкомпенсації». В цьому випадку підозрюваному інкримінується діяння, передбачене ч. 2 ст. 345 КК України, тобто умисне заподіяння працівникові правоохоронних органів легких

¹⁸ Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 24.04.2026 року (справа №461/2962/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136070185>

¹⁹ Ухвала слідчого судді Шептицького міського суду Львівської області від 10.02.2026 року (справа №459/224/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133987177>

тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків.

Розлад адаптації та ПТСР стали підставою для скасування вироку у справі про побиття матері, в якій Верховний Суд сформулював важливу правову позицію про те, що наявність у матеріалах кримінального провадження медичних даних щодо психічного розладу особи зобов'язує орган досудового розслідування та суд перевірити питання осудності шляхом призначення судово-психіатричної експертизи. Ігнорування даних про психічний стан людини може призвести до того, що суд ухвалить рішення без повного розуміння всіх обставин справи та реального стану особи, яку притягують до кримінальної відповідальності²⁰. Вищенаведене підтверджує той факт, що в умовах воєнного часу ця проблема набуває особливої актуальності через збільшення кількості кримінальних проваджень, у яких фігурують особи з психічними розладами, зокрема пов'язаними з бойовими травмами та посттравматичним стресовим розладом.

2. Психосоціальний супровід вразливих учасників кримінального провадження в умовах режиму воєнного стану та поствоєнний період

Потреба надання психосоціальної допомоги населенню останнім часом активно обговорюється та визнається затребуваною в Україні. Так, 03.10.2023 року Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову про реалізацію пілотного проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості²¹, що є частиною Концепції розвитку охорони психічного здоров'я до 2030 року²². Наказом МОЗ №2118 від 13.12.2023 року «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню»²³ затверджено, зокрема, Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я, у тому числі, щодо запобігання суїциду і психосоціального компоненту реабілітації ветеранів війни та інших груп населення, а також перелік психосоціальних послуг з надання

²⁰ Постанова ККС ВС від 29.04.2026 р. (справа №164/1008/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua>

²¹ Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text>

²² Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

²³ Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ МОЗ №2118 від 13.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

психосоціальної допомоги. Остання визначається як індивідуальне або у складі мультидисциплінарної команди діяльність надавачів психосоціальної допомоги, що передбачає надання психосоціальних послуг, спрямованих на збереження психічного здоров'я особи, недопущення загострення психологічних та психосоціальних проблем, розладів психічного здоров'я, перетворення їх у хронічні форми, відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах та підвищення її залученості до суспільного життя; запобігання та полегшення фізичних, психологічних, духовних страждань особи під час надання паліативної допомоги; сприяння особі у психосоціальній адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмисленні її досвіду, розширенні самоусвідомлення та можливостей самореалізації, а також допомогу з метою розв'язання психологічних та психосоціальних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або катастрофою, воєнними діями. Так, зокрема, психосоціальна допомога спрямована на розв'язання актуальних або специфічних психологічних проблем отримувача послуг, які виникли, зокрема, внаслідок психологічної травми в екстремальних ситуаціях (участі у бойових діях, перебування у полоні, перебування на окупованих територіях, тощо), в надзвичайних ситуаціях (пожежі, руйнування будинків, травмування під час виконання професійних обов'язків, тощо), в кризових ситуаціях (розлучення, смерть близьких людей, тощо) чи для запобігання та полегшення фізичних, психологічних страждань пацієнта, що потребує паліативної допомоги, членів його сім'ї²⁴.

З 02.10.2023 року в Україні реалізується Пілотний проєкт щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги (БПД), і попит на залучення психологів через систему БПД тільки зростає. З 01.09.2024 року проєкт було поширено на всю територію України, на яку поширюється юрисдикція органів державної влади України. До викликів Пілотного проєкту відносять, зокрема, залучення у межах зазначеного проєкту психологів, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях та процесуальних діях, що передбачені виключно статтями 226, 227, 228, 354, 491 КПК України. Справедливо підкреслюється, що кримінальне процесуальне законодавство не містить встановленого порядку/алгоритму залучення сторонами кримінального провадження та/або судом психолога до кримінального провадження та/або порядку/алгоритму залучення психолога до участі у слідчих

²⁴ Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

(розшукових) діях та процесуальних діях. КПК України також не містить положень про те, що суд для залучення психолога у кримінальному провадженні виносить процесуальне рішення, яким може зобов'язати центри з надання безоплатної правничої допомоги залучити психолога та/або зобов'язати забезпечити участь психолога у процесуальній дії/судовому засіданні, в тому числі зобов'язати забезпечити прибуття психолога в судове засідання. Водночас, центри з надання БПД не наділені Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» та Положенням про центри з надання безоплатної правничої допомоги, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2012 р. №967/5, функціями забезпечувати залучення психолога до кримінальних проваджень та/або його прибуття в судові засідання на виконання рішень суду²⁵. Саме тому ці та інші питання потребують уваги та подальших досліджень з метою внесення необхідних змін та доповнень до чинного українського галузевого законодавства.

Створення Комітету з питань правового забезпечення та захисту прав у сфері психічного здоров'я як постійно діючого колегіального дорадчого органу при Національній асоціації адвокатів України також обумовлене актуальністю проблематики психосоціальної підтримки населення, що існує сьогодні в Україні, та безсумнівно буде затребуваною в час післявоєнної перебудови.

У Рішенні Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року²⁶ йдеться про створення робочої групи з питань доступу ветеранів війни та членів їх сімей до правосуддя, напрацьовано Методичні рекомендації щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам під час здійснення правосуддя, Методичні рекомендації щодо етичної комунікації з ветеранами, які є працівниками апаратів судів, Пам'ятку для працівників апарату суду щодо комунікації з ветеранами/ветеранками. Вищенаведеним Рішенням Ради суддів України було справедливо констатовано суспільну значимість та актуальність питань забезпечення доступу ветеранів/ветеранок війни до правосуддя, зокрема, потребу в забезпеченні етичної та психологічно безпечної комунікації з ветеранами/ветеранками з огляду на їх особливий досвід, дотримуючись принципів розумного пристосування та процесуальної пропорційності (адаптація процедур, строків, способів і умов участі особи в процесі), поваги без патерналізму (повага честі, гідності, бойового досвіду, недопущення стигматизації та

²⁵ Інформаційно-аналітичний звіт за 2022-2024 рр., підготовлений за підтримки Програми підтримки ОБСЄ для України та у співпраці з Координаційним центром з надання правничої допомоги в межах проекту «Підвищення доступу до юстиції через безоплатну правову допомогу». 2024. URL: https://docs.google.com/document/d/1WXvo2IL-OU_F-35PmUeR40jyfsI5fbUQt_-wnR9lqO0/edit?tab=t.0

²⁶ Рішення Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf>

ретравматизації). Коли мова йде про безбар'єрність (фізичну, інформаційну, організаційну), то фізична доступність визначається, зокрема, через можливість супроводу ветеранів/ветеранок із тяжкими травмами або ампутаціями; організаційна доступність визначається, зокрема, через необхідність врахування періодів лікування/реабілітації ветеранів/ветеранок, обмеження їх мобільності, потреб в перервах та ефективності проведення судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку. Підкреслюється важливість пам'ятати, що ветерани/ветеранки можуть перебувати у стані тривалого відновлення після участі в бойових діях, отримання поранень, контузій, каліцтв, травм, перебування у полоні, а також можуть мати посттравматичний стресовий розлад, підвищену тривожність, емоційні реакції, гіперреакції на гучні звуки, труднощі зі сприйняттям, пам'яттю, увагою та концентрацією. Важливим є застосування індивідуального підходу, враховуючи стан фізичного і ментального здоров'я кожного ветерана/ветеранки як вразливої категорії громадян, а також допуск супроводжуючої особи як організаційно-процесуальна гарантія, недопущення тригерів та/або повторної травматизації²⁷.

Слід погодитися з думкою про те, що з перших днів війни суттєво змінились акценти в напрямках психологічної практики та надання психологічних послуг населенню України. Так, сьогодні одними з найпопулярніших є психологічна допомога при гострій травматичній реакції (істерики, апатія, ступор, загострення страхів, почуття відокремленості від світу, деперсоналізація) та виражених негативних емоцій, що заважають нормальному функціонуванню (невгамовна ярість, образа, ностальгія, почуття несправедливості, утрата смислу існування тощо); психологічна корекція тривожних, панічних депресивних та інших деструктивних станів; психологічна адаптація до життя в умовах воєнного часу; психологічна підготовка військовослужбовців до виконання завдань у зоні бойових дій; психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам; психологічна підтримка осіб, які евакуювалися закордон; надання екстреної психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям; психологічна допомога цивільним, потерпілим від артобстрілів, бомбардувань, особам які тривалий час знаходились у бомбосховища, підвалах тощо. Виклики до психологічної практики сьогодні постійно зростають. Вже потребують активізації та реалізації такі запити психологічної допомоги: реабілітаційна робота з цивільними та військовими, які стали інвалідами внаслідок бойових дій; комплекс заходів щодо психологічної реабілітації осіб, звільнених з полону; заходи психокорекції та психотерапії наслідків бойової психічної травми та посттравматичного

²⁷ Рішення Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf>

стресового розладу військовослужбовців і працівників сектору оборони та безпеки (правоохоронців, рятувальників тощо); психологічна допомога у випадках переживання втрат близьких, станів горя і відчаю; психологічна допомога людям, які втратили житло, автомобілі, інше майно та матеріальні засоби існування; заходи корекції та профілактики професійного вигорання для фахівців допомагаючих професій (психологів, соціальних працівників, лікарів тощо). В майбутньому до зазначеного переліку психологічних послуг має бути включені психологічне супроводження населення в реалізації нових цілей та планів в умовах післявоєнного часу; психологічна адаптація мешканців, які повертаються з-за кордону додому; психологічна допомога особистості винайдення особистісних сенсів в змінених умовах тощо²⁸.

Вважаємо, що стресогенність кримінального провадження помножена на бойову політравматизацію для учасників бойових дій чи наслідки режиму воєнного стану для цивільного населення може бути боляче відчутною для вразливих учасниках кримінального провадження в Україні. Залучення фізичної особи до кримінального процесу у процесуальному статусі підозрюваного чи обвинуваченого, потерпілого чи свідка, заявника чи законного представника є стресопровоючою ситуацією та може призвести до психологічної травми, психосоматичних розладів різного роду й інтенсивності.

Здійснення кримінального провадження в Україні в умовах дії воєнного стану, необхідність вже сьогодні дискутувати щодо післявоєнного відновлення в контексті забезпечення прав учасників кримінального провадження та вдосконалення норм галузевого законодавства підсилює актуальність впровадження інституту психосоціального супроводу у кримінальному процесі та потреб реалізації широкого спектру пропозицій підтримки в цій сфері, розробки, тестування і втілення в життя відповідних процесуальних механізмів, а також внесення узгоджених змін і доповнень до чинного кримінального процесуального закону України. З цієї метою доцільним було б розроблення і прийняття законів України «Про психосоціальний супровід у кримінальному провадженні», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо психосоціального супроводу під час кримінального провадження». Зокрема, на нашу думку, слід доповнити чинний КПК України, визначивши поняття психосоціального супроводу як процедури реалізації права вразливого учасника кримінального провадження на психосоціальну допомогу у визначених законом

²⁸ Лефтеров В. О. Психологічна практика та надання психологічних послуг в умовах воєнного стану // Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету "Одеська юридична академія" та 175-річчя Одеської школи права): матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 черв. 2022 р.) [Електронний ресурс] / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф-ра психології. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С.138-141.

випадках за ініціативою слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням учасника кримінального провадження, який потребує такої допомоги, про що приймається постанова чи ухвала; визначивши поняття фасилітатора процесу – фізичної особи (психолог, соціальний працівник), що залучається до кримінального провадження та надає психосоціальну підтримку під час досудового та судового провадження у випадках та порядку, визначених КПК; доповнити КПК України окремою статтею, якою передбачити, які вразливі учасники кримінального процесу та у яких випадках мають право на психосоціальний супровід.

ВИСНОВКИ

Здійснення кримінального провадження в Україні в умовах дії воєнного стану, необхідність вже сьогодні міркувати про післявоєнне відновлення в контексті забезпечення прав людини та вдосконалення норм галузевого законодавства, зокрема, в площині гармонізації з правом ЄС, підсилює актуальність проблематики психосоціального супроводу учасників кримінального провадження в аспекті реальних потреб впровадження широкого спектру пропозицій підтримки. Вбачається актуальність та перспектива становлення інституту психосоціального супроводу учасників кримінального провадження (перш за все, особливо вразливих груп – дітей, неповнолітніх, їх законних представників, учасників з обмеженими можливостями, психологічними проблемами, психічними розладами, фізичними вадами, недієздатних або обмежено дієздатних, учасників бойових дій, ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України, потерпілих від воєнних та інших міжнародних злочинів).

Випадки та порядок надання психосоціальної підтримки мають бути визначені та регламентовані законом. Зокрема, з цією метою необхідним є розроблення і прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо психосоціального супроводу під час кримінального провадження», внесення узгоджених змін до чинного кримінального процесуального закону в частині прав учасників кримінального провадження та їх належного інформування про ці права й механізми їх реалізації. Пропоновані зміни до кримінального процесуального законодавства України мають бути узгоджені з іншими нормативно-правовими актами. Окремо має бути ретельно розроблений, обговорений та прийнятий закон «Про психосоціальний супровід у кримінальному провадженні».

Ефективне впровадження інституту психосоціального супроводу кримінального процесу в Україні – важлива складова її післявоєнного відновлення, що має на меті дієву і потрібну допомогу вразливим учасникам кримінального провадження.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню психосоціального супроводу вразливих категорій населення в площині кримінального провадження. Підкреслюється, що в умовах триваючого конфлікту особливої актуальності в сфері кримінального судочинства набуває питання розробки та впровадження комплексних програм психосоціального супроводу, що враховували б специфіку воєнної травматизації та забезпечували ефективну участь вразливих учасників кримінального провадження.

Крізь призму актуальної судової практики наголошується вплив ПТСР в контексті військової травми та бойової політравматизації на учасника кримінального провадження та його можливість реалізувати свої права та законні інтереси в процесі.

Акцентується, що залучення фізичної особи до кримінального процесу у процесуальному статусі підозрюваного чи обвинуваченого, потерпілого чи свідка, заявника чи законного представника є стресопровокуючою ситуацією та може призвести до психологічних травм, психосоматичних розладів різного роду й інтенсивності.

Зроблено висновок про те, що випадки та порядок надання психосоціальної підтримки у кримінальному провадженні мають бути визначені та регламентовані законом, а тому є потреба внесення змін до чинного галузевого законодавства в цій частині.

Література

1. Ракіпова І.В. Захист прав та комунікація потерпілого у кримінальному процесі: досвід Німеччини для України: монографія. Одеса-Вісмар: LAP (LAMBERT Academic Publishing). 2024. 182 с.
2. У межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я визначили пріоритетні проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-programi-mentalnogo-zdorova-viznacili-prioritetni-proekti.html>
3. Кузікова С., Злишков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2024. 260 с.
4. Васильєв С. П., Зубовський Д. С. Психодіагностика посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців. *Український психологічний журнал*. 2016. №1. С. 6-16.
5. Тарасова І., Родченко Л. Психологічний супровід та відновлення постраждалих у контексті військової агресії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. Випуск 4 (65)*. 2024. С. 39-43.
6. Старков Д. Ю. Динаміка мотивації адиктів у процесі соціально-психологічної реабілітації: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. Київ. 2021. 308 с.

7. Андрущенко В. І. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій. *Психологічний журнал*. Умань: ВПЦ «Візаві». 2022. Вип. 8. С. 6-16.
8. Abbasi K. Understanding the Complexity of Conflict Trauma: A Systematic Review. *South Asian Journal of Social Sciences and Humanities*. 2022. Vol. 3(5). URL: <https://journals.acspublisher.com/index.php/sajssh/article/view/2764>; Asch R. H., Esterlis I., Southwick S. M., Pietrzak R. H. Risk and resilience factors associated with traumatic loss-related PTSD in US military veterans: Results from the National Health and Resilience in Veterans Study. *Psychiatry Research*. 2021. Vol. 298. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33578060/>
9. Horesh D., Solomon Z., Zerach G., Ein-Dor T. (2011). Delayed-onset PTSD among war veterans: The role of life events throughout the life cycle. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 46(9), 863–870. <https://doi.org/10.1007/s00127-010-0255-6>
10. Ухвала Лисянського районного суду Черкаської області від 27.02.2024 року (справа №700/976/23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117441363>
11. Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 23.04.2025 року (справа №283/1809/24) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126789032>
12. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10.04.2025 року (справа №686/4947/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126555211>
13. Ухвала Київського апеляційного суду від 19.11.2024 року (справа №759/5687/22) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123239783>
14. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 24.04.2026 року (справа №461/2962/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136070185>
15. Ухвала слідчого судді Шептицького міського суду Львівської області від 10.02.2026 року (справа №459/224/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133987177>
16. Постанова ККС ВС від 29.04.2026 р. (справа №164/1008/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
17. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text>
18. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

19. Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ МОЗ №2118 від 13.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

20. Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

21. Інформаційно-аналітичний звіт за 2022-2024 рр., підготовлений за підтримки Програми підтримки ОБСЄ для України та у співпраці з Координаційним центром з надання правничої допомоги в межах проекту «Підвищення доступу до юстиції через безоплатну правову допомогу». 2024. URL: https://docs.google.com/document/d/1WXvo2IL-OU_F-35PmUeR4ojyfsI5fbUQt_-wnR9lqO0/edit?tab=t.0

22. Рішення Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-uf2fa8dc5b9.pdf>

23. Лефтеров В. О. Психологічна практика та надання психологічних послуг в умовах воєнного стану // *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 черв. 2022 р.)* [Електронний ресурс] / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф-ра психології. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С.138-141.

Information about the author:

Rakipova Inna Vasylivna,

Doctor of Legal Sciences,

Professor of the Department of Criminal Procedure

National University “Odesa Law Academy”,

1, Inglezi str., Odesa, 65101, Ukraine

КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Семенюк А. Л.

ВСТУП

Дотримання прав людини є діяльністю так би мовити «на випередження». По аналогії з відомим прислів'ям: «Чисто не там, де вибирають, а там де не сміять». Дотримання прав людини і громадянина є обов'язком держави. І у разі неправомірного обмеження прав людини з боку держави законодавством України передбачено відповідні правові механізми для їх відновлення у повному обсязі.

Рішення, дії чи бездіяльність працівників Національної поліції України, як і будь-яких інших суб'єктів правозастосування, повинні підлягати ефективному контролю. При цьому, важливо, щоб встановлена система перевірки правомірності діяльності Національної поліції України належним чином забезпечувала захист і відновлення прав людини у разі їх порушення.

Така контрольна діяльність має за мету насамперед якомога більш суворе дотримання цінностей демократичного суспільства. Як відомо, одним з основоположних принципів демократичного суспільства є принцип верховенства права, пряме посилення на який міститься у преамбулі Європейської конвенції з прав людини.

1. Позасудове оскарження рішень, дій чи бездіяльності Національної поліції України

В адміністративно-деліктному аспекті, дотримання прав громадян може полягати як у притягненні винних у скоєнні адміністративних правопорушень до юридичної відповідальності (і в цьому має свій вияв дотримання прав потерпілих від правопорушення осіб), так і у можливості особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, оскаржити постанову у справі про адміністративне правопорушення (що сприятиме дотриманню її процесуальних прав).

Статтею 222 КУпАП визначається підвідомчість органам Національної поліції України справ про адміністративні правопорушення. Так, органи Національної поліції розглядають адміністративні справи про порушення громадського порядку, правил

дорожнього руху, правил паркування транспортних засобів, правил, що забезпечують безпеку руху транспорту (ч. 1 ст. 222 КУпАП)¹.

Крім того, відповідно до положень частини 1 статті 255 КУпАП уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення у справах про правопорушення, що розглядаються зокрема судами (суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів).

Повноваження щодо складання протоколу про адміністративне правопорушення і подальше надсилання його до суду може стати причиною накладення згідно постанови суду значного за розміром адміністративного стягнення. Адже санкції по справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких належить до компетенції судів, є достатньо серйозними. По деяким з цього переліку судом може бути призначено адміністративні стягнення у вигляді адміністративного арешту на строк до 15 діб; розмір адміністративних штрафів досягає в окремих випадках 2400, 3000 та 10000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

До числа таких належать, зокрема, правопорушення, передбачені частиною першою статті 44, ч. 1 ст. 44-3, статтею 51, частиною п'ятою статті 126, частиною третьою статті 127⁻⁴, статтею 130, частиною четвертою статті 140, 173, частиною третьою статті 178, 184³ (у частині незаконного використання найменування та ознак належності до Національної поліції України), 185, 185⁻¹, 185-3, 187, статті 204¹ КУпАП.

Тим більшою є необхідність забезпечення особам, яких притягнуто до адміністративної відповідальності, належних гарантій судового захисту. Адже не можна виключати упередженості з боку працівника Національної поліції, який складав протокол про адміністративне правопорушення, та подальшого неправосудного рішення.

Питання оскарження рішення у справі про адміністративне правопорушення врегульоване у главі 24 КУпАП (статті 287–294).

Постанову посадової особи органу поліції про накладення адміністративного стягнення, можна оскаржити до вищестоящої посадової особи або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленими в КУпАП. Постанову про одночасне накладення основного і додаткового адміністративних стягнень може бути оскаржено за вибором особи, щодо якої її винесено, чи потерпілого в порядку, встановленому для оскарження основного або додаткового

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

стягнення. Скарга подається в орган (посадовій особі), який виніс постанову по справі про адміністративне правопорушення, якщо інше не встановлено законодавством України. Скарга, що надійшла, протягом трьох діб надсилається разом із справою органу (посадовій особі), правомочному відповідно до цієї статті її розглядати (пункт 3 частини першої, частина третя статті 288 КУпАП).

Відповідно до статті 289 КУпАП скаргу на постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути подано протягом десяти днів з дня винесення постанови, а щодо постанов по справі про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті, зафіксовані за допомогою засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі в автоматичному режимі, – протягом десяти днів з дня набрання постановою законної сили. В разі пропуску зазначеного строку з поважних причин цей строк за заявою особи, щодо якої винесено постанову, може бути поновлено органом (посадовою особою), правомочним розглядати скаргу.

Статтею 292 КУпАП встановлено, що скарга на постанову по справі про адміністративне правопорушення розглядається правомочними органами (посадовими особами) в десятиденний строк з дня її надходження, якщо інше не встановлено законами України.

Згідно статті 293 Кодексу орган (посадова особа) при розгляді скарги на постанову по справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і приймає одне з таких рішень: 1) залишає постанову без зміни, а скаргу без задоволення; 2) скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд; 3) скасовує постанову і закриває справу; 4) змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено.

У разі встановлення факту винесення постанови органом (посадовою особою), неправомочним вирішувати цю справу, така постанову скасовується, а справа надсилається на розгляд компетентного органу (посадової особи).

Все процитоване вище з норм КУпАП є законодавчо встановленим порядком оскарження в тому числі і постанов по справах про адміністративні правопорушення посадових осіб Національної поліції.

Інший, неприйнятний, на наш погляд, порядок такого оскарження встановлено станом на сьогодні Законом України «Про адміністративну процедуру». Розділ 6 цього Закону присвячено питанням адміністративного оскарження. Зокрема, статтями 78–85 Закону

визначено права особи, яка має право на адміністративне оскарження, особливості статусу суб'єкта розгляду скарги, строки подання такої скарги, її форму та зміст, порядок подання скарги та її розгляду, а також варіанти рішень за результатами розгляду скарги².

Питання полягає у тому, що згідно частини першої статті 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» цей Закон *регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів*.

Національна поліція а) є органом виконавчої влади, б) уповноважена здійснювати функції публічної адміністрації, в) розглядає та вирішує адміністративні справи (справи про адміністративні правопорушення, в даному випадку) шляхом прийняття адміністративних актів (протоколу або постанови у справі про адміністративне правопорушення).

Згідно пункту 2 частини другої статті 1 цього Закону *його дія не поширюється на відносини, що виникають під час «судового провадження»*.

Отже, з тексту Закону України «Про адміністративну процедуру» випливає, що провадження у справах про адміністративні правопорушення, що здійснюються зокрема органи Національної поліції, має здійснюватися з дня набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» відповідно до його положень.

Але аналіз змісту положень Закону України «Про адміністративну процедуру» дозволяє дійти висновку, що він, будучи ще законопроектом, а надалі – з моменту прийняття, і – згодом – з моменту набуття чинності:

- продовжує містити положення щодо здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, які натепер відсутні у КУпАП;

- не містить положень, відповідно до яких станом і на сьогодні здійснюється провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно з КУпАП;

- не узгоджується в низці положень з відповідними положеннями загальної частини КУпАП та інших законів України, що регулюють відносини, пов'язані із адміністративною відповідальністю.

² Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Отже, норми Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо врегулювання питань адміністративного оскарження не відповідають принципу юридичної визначеності, що є складовою верховенства права, та суперечать нормам Кодексу України про адміністративні правопорушення.

2. Судовий контроль щодо діяльності Національної поліції України

Важливе місце серед видів контролю за діяльністю Національної поліції належить **судовому контролю**. Відповідно до вимог статті 9 Закону України «Про Національну безпеку України» рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, посадових і службових осіб можуть бути оскаржені в суді; контроль за виконанням судових рішень здійснюють суди³. Безумовно, цей припис стосується і рішень, дій чи бездіяльності Національної поліції України.

У п. 55 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» наголошено таке: «Із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному контролю... Щонайменше, це має бути судовий контроль, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури⁴».

Що ж стосується судового оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення, то ці питання врегульовано статтею 294 КУпАП та нормами Кодексу адміністративного судочинства України.

Згідно статті 294 КУпАП постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, за винятком постанов про застосування стягнення, передбаченого статтею 32 або 32-1 цього Кодексу.

Постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена протягом десяти днів з дня винесення постанови особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником, а також прокурором (у випадках, передбачених частиною п'ятою статті 7 та частиною першою статті 287 КУпАП). Апеляційна скарга, подана після закінчення цього строку, повертається апеляційним судом особі, яка її подала, якщо вона не заявляє клопотання про поновлення цього строку, а також якщо у поновленні строку відмовлено.

³ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text (дата звернення: 12.06.2026).

Як визначено в КУпАП, апеляційна скарга подається до відповідного апеляційного суду через місцевий суд, який виніс постанову. Місцевий суд протягом трьох днів надсилає апеляційну скаргу разом із справою у відповідний апеляційний суд.

Апеляційний перегляд здійснюється суддею апеляційного суду протягом двадцяти днів з дня надходження справи до суду.

Апеляційний суд повідомляє про дату, час і місце судового засідання особу, яка подала скаргу, інших осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, не пізніше ніж за три дні до початку судового засідання.

Неявка в судові засідання особи, яка подала скаргу, інших осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, не перешкоджає розгляду справи, крім випадків, коли є поважні причини неявки або в суду відсутня інформація про належне повідомлення цих осіб.

Апеляційний суд переглядає справу в межах апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Апеляційний суд може дослідити нові докази, які не досліджувалися раніше, якщо визнає обґрунтованим ненадання їх до місцевого суду або визнає необґрунтованим відхилення їх місцевим судом.

За наслідками розгляду апеляційної скарги суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити апеляційну скаргу без задоволення, а постанову без змін; 2) скасувати постанову та закрити провадження у справі; 3) скасувати постанову та прийняти нову постанову; 4) змінити постанову.

У разі зміни постанови в частині накладення стягнення, в межах, передбачених санкцією статті цього Кодексу, воно не може бути посилено.

Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає⁵.

Статтею 286 КАС України встановлено такі особливості провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

Адміністративна справа з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вирішується місцевими загальними судами як адміністративними судами протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі.

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Позовну заяву щодо оскарження рішень суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності може бути подано протягом десяти днів з дня ухвалення відповідного рішення (постанови), а щодо рішень (постанов) по справі про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксовані в автоматичному режимі, – протягом десяти днів з дня вручення такого рішення (постанови).

За наслідками розгляду справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності місцевий загальний суд як адміністративний має право:

- 1) залишити рішення суб'єкта владних повноважень без змін, а позовну заяву без задоволення;
- 2) скасувати рішення суб'єкта владних повноважень і надіслати справу на новий розгляд до компетентного органу (посадової особи);
- 3) скасувати рішення суб'єкта владних повноважень і закрити справу про адміністративне правопорушення;
- 4) змінити захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено.

Апеляційні скарги на судові рішення у справах притягнення до адміністративної відповідальності можуть бути подані протягом десяти днів з дня його проголошення.

Суд апеляційної інстанції розглядає справу у десятиденний строк після закінчення строку апеляційного оскарження з повідомленням учасників справи.

Якщо за наслідками апеляційного перегляду суд апеляційної інстанції змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, таке стягнення не може бути посилено⁶.

Відповідно до ст. 272 КАС України визначено особливості апеляційного та касаційного оскарження судових рішень в тому числі у справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Такі судові рішення за наслідками розгляду судами першої інстанції набирають законної сили після закінчення строку апеляційного оскарження, а у разі їх апеляційного оскарження – з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції (ч. 1 ст. 272 КАС України).

Суд апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду справ щодо оскарження судових рішень про притягнення до

⁶ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2147-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

адміністративної відповідальності не може повертати справу на новий розгляд (ч. 2 ст. 272 КАС України).

Судові рішення суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду справ щодо оскарження судових рішень про притягнення до адміністративної відповідальності набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені (ч. 3 ст. 272 КАС України).

Разом із тим, судові рішення суду апеляційної інстанції у справах, передбачених статтями 280, 281, 283-2, 287, 288, 289-4 КАС України, *можуть бути оскаржені до суду касаційної інстанції*.

Отже, по шести категоріях термінових адміністративних справ право на касаційне оскарження може бути реалізованим. Це справи:

- за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (ст. 280 КАС України);

- за адміністративними позовами про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань (ст. 281 КАС України);

- за позовними заявами територіального центру комплектування та соціальної підтримки з приводу тимчасового обмеження громадян України у праві керування транспортним засобом під час мобілізації (ст. 283-2 КАС України);

- з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 287 КАС України);

- за адміністративними позовами з приводу примусового повернення чи примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України (ст. 288 КАС України);

- щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа (ст. 289-4 КАС України)⁷.

Слід наголосити, що у більшості випадків (по чотирьом категоріям справ – з шести) позивачем є держава, її органи, посадові особи. Але ж це не визначає їх більшу важливість, у порівнянні з іншими справами, зокрема зі справами щодо оскарження судових рішень про притягнення до адміністративної відповідальності.

Слід наголосити, що зазначене правове регулювання можливості допуску до касації не враховує особливостей завдань адміністративного судочинства в контексті статті 3 Конституції України та принципів такого судочинства. Так, відповідно до статті 2 КАС України завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб,

⁷ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2147-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень⁸.

Це завдання обумовлене необхідністю реалізації гарантованого статтею 55 Конституції України права людини і громадянина на судовий захист від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб. Як відомо, запровадження адміністративного судочинства було зумовлене правовою природою публічно-правових спорів, де громадянину протистоїть потужний адміністративний апарат. Тобто КАС України є, передусім, інструментом для захисту прав *людини і громадянина*. Адміністративне судочинство як спеціалізований вид судової діяльності мало стати механізмом збільшення гарантій людини для здійснення права на судовий захист від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

За адміністративним судочинством, на відміну від цивільного судочинства, преференції мають надаватися людині⁹. Натомість перевага у захисті прав та законних інтересів в Україні надається не людині, а державі.

3. Обмеження права на касаційне оскарження рішень у справах про адміністративні правопорушення

Питання про можливість касаційного оскарження рішень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вже розглядалося Конституційним Судом України.

У справі за конституційними скаргами Кременчуцького Анатолія Михайловича та Павлика Владислава Володимировича (№ 3-173/2018(1186/18, 77/19)) щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення 21 липня 2021 року Конституційним Судом України було прийняте рішення № 5-р(П)/2021¹⁰.

Даним рішенням було визнано таким, що відповідає Конституції України, припис частини десятої статті 294 КУпАП, а саме: «Постанова

⁸ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2147-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

⁹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М.А. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012 (справа про підсудність окремих категорій адміністративних справ). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na16d710-12#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає».

Скаржник Кременчуцький А.М. вважає, що «Конституцією України гарантоване право на всебічний, повний розгляд справи із забезпеченням права на апеляційний та касаційний розгляд», а застосування в остаточному судовому рішенні припису частини десятої статті 294 Кодексу спричинило позбавлення його права на касаційне оскарження судового рішення

Павлик В.В. стверджує, що застосування в остаточному судовому рішенні припису частини десятої статті 294 Кодексу спричинило порушення «гарантованого частиною 1 статті 55 Конституції України права на судовий захист на засадах справедливості та верховенства права (встановлених статтями 1, 3, 8, 21, 28, 129 Конституції України)». Він вважає, що «неможливість касаційного оскарження рішень про накладення адміністративних стягнень виключає право на справедливий та ефективний судовий розгляд, гарантоване Конституцією України, законами України та міжнародними договорами, ратифікованими Україною» (п. 1.2 описової частини рішення КСУ від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021).

Жодним чином не виправдуючи суспільну шкідливість адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та керування автотранспортом у нетверезому стані, спробуємо детально проаналізувати мотивувальну частину даного рішення.

1. Пункт 2.2 мотивувальної частини Рішення містить посилання на Висновок у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.20126 р. № 1-в/2016¹¹.

Другий сенат КСУ (Головатий С.П. – головуєчий, доповідач) цілком згоден з позицією КСУ, що затвердив даний Висновок, згоден і з аргументами з Пояснювальної записки, за підписом О. Філатова, заступника Глави Адміністрації тодішнього Президента України П. Порошенка.

Конституційний Суд України зауважує, що підхід конституцієдавця до вирішення питання щодо обсягу права на оскарження судових рішень зазнав змін із набранням чинності Законом України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)“ від 2 червня 2016 року № 1401-VIII (далі – Закон № 1401).

¹¹ Висновок у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.20126 р. № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#top> (дата звернення: 12.06.2026).

До внесення Законом № 1401 змін до Конституції України було встановлено, що однією з основних засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, ***крім випадків, встановлених законом*** (пункт 8 частини третьої статті 129 Конституції України). Тобто апеляційному та **касаційному оскарженню підлягали усі рішення суду, крім тих, що за законом такому оскарженню не підлягали.**

Із набранням чинності Законом № 1401 до основних засад судочинства віднесено забезпечення права на апеляційний перегляд справи ***та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення*** (пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України). Тобто за чинним конституційним правопорядком апеляційний перегляд має здійснюватися щодо кожної справи, яку оскаржено в апеляційному порядку, а **в частині касаційного оскарження рішення суду обсяг права на таке оскарження змінено з права касаційного оскарження всіх рішень, крім випадків, встановлених законом, на право касаційного оскарження судового рішення лише у визначених законом випадках.**

Обґрунтування саме такого підходу в частині касаційного оскарження судового рішення міститься в Пояснювальній записці до проєкту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524), ухваленого як Закон № 1401, де зазначено, що „встановлення законом виняткових підстав для касаційного оскарження у тих випадках, коли таке оскарження є дійсно необхідним, ***дасть змогу побудувати ефективну судову систему, що гарантуватиме особі право на остаточне та обов’язкове судове рішення***“¹².

Другий сенат Конституційного Суду України вважає таке обґрунтування належним, оскільки надалі саме від цього підходу він і відштовхується.

Але, на наше переконання, конституцієдавець допустив порушення вимог частини третьої статті 22 Конституції України, за якою при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. І єдиний орган конституційної юрисдикції підтримав це порушення.

Із вказаної вище фрази з Пояснювальної записки до проєкту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524), ухваленого як Закон № 1401, слідує, що:

¹² Пояснювальна записка до проєкту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9 (дата звернення: 12.06.2026).

– Законом України необхідно встановити *виняткові* підстави для касаційного оскарження;

– Такі підстави призначені для тих випадків, коли таке оскарження є *дійсно необхідним*;

– Пропоновані зміни дадуть змогу побудувати ефективну судову систему, що гарантуватиме особі право на остаточне та обов'язкове судове рішення¹³.

Судячи з даних трьох пунктів та вже наявної судової практики, зауважимо таке:

1) Виняткові підстави для касаційного оскарження (касаційні фільтри) встановлені в ЦПК, ГПК та КАС України згідно Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII, і своїм виправданням вони мають нову редакцію п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України;

2) Суд – а не позивач чи відповідач – вирішує, чи є касаційне оскарження дійсно для них необхідним, виходячи зокрема з того, чи:

– касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

– справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу.

При цьому чітко визначені критерії «фундаментальності», «винятковості» та «значущості» як були відсутні в тексті трьох процесуальних кодексів (ЦПК, ГПК, КАС України) в редакції Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII, так відсутні і зараз.

3) Чи справді ефективність судової системи держави полягає у гарантуванні особі *права на остаточне та обов'язкове судове рішення*? В розрізі адміністративного судочинства, у випадку, коли йдеться про постанову суду апеляційної інстанції, прийняту не на користь громадянина, і доступ до суду касаційної інстанції відсутній, – судова система буде дійсно *ефективною*, але тільки для держави, зокрема, коли громадяни цієї держави намагаються захистити в адміністративному суді свої права, свободи чи законні інтереси. Адже остаточне судове рішення прийняте в інтересах держави!

Повертаючись до нової редакції п. 8 ч. 2 ст. 129 Основного Закону України, слід пригадати два принципових правила для громадян і представників держави, що знайшли своє вираження в Засадах державної політики України в галузі прав людини, затверджених постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 року № 757-XIV.

¹³ Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9 (дата звернення: 12.06.2026).

Так, серед основних засад державної політики в галузі прав людини законодавець проголосив:

- визнання презумпції особистої свободи людини відповідно до принципу, згідно з яким дозволено все, крім того, що прямо забороняється законом;

- визнання обмеженості свободи держави, її органів і посадових осіб відповідно до принципу, згідно з яким дозволено лише те, що прямо передбачається законом¹⁴.

Стосовно касаційного оскарження судових рішень у тексті Конституції України в редакції до прийняття Закону № 1401 діяв принцип «дозволено все, крім того, що прямо забороняється законом». Після його прийняття – для людини в Україні діє принцип «дозволено лише те, що прямо передбачається законом». Таким чином, в контексті можливості касаційного оскарження судового рішення – його умисно перетворено на принцип *обмеженості свободи людини і громадянина*.

При цьому Конституційний Суд України цинічно зазначає, що таке нормативно-правове регулювання «сприятиме забезпеченню реалізації принципу верховенства права» (абзац другий підпункту 3.6.3 підпункту 3.6 пункту 3 мотивувальної частини Висновку від 20 січня 2016 року № 1-в/2016)¹⁵.

У підсумку, як вказано у рішенні Суду від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021, Конституційний Суд України дійшов висновку, що *„пропонована Законопроектом редакція статті 129 Конституції України не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина“* (абзац четвертий підпункту 3.6.3 підпункту 3.6 пункту 3 мотивувальної частини Висновку від 20 січня 2016 року № 1-в/2016)¹⁶.

Суддя Конституційного Суду України М.І. Мельник – єдиний, хто висловився проти прийняття в новій редакції статті 129 Конституції України, – підкреслює той факт, що суттєве обмеження можливості касаційного оскарження судового рішення призведе і до обмеження права на справедливий судовий розгляд та загрожуватиме суті цього права, що не відповідає статті 8 Конституції України.

¹⁴ Засади державної політики України в галузі прав людини: постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 року № 757. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁵ Висновок у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.20126 р. № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#top> (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Він також зауважує: «Компоненти права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду, які перебувають в нерозривному системному зв'язку, є однаково важливими для права на судовий захист і не підлягають штучному (механістичному) поділу на два окремих (самостійних) права лише тому, що їх реалізація відбувається на різних стадіях (в різних інстанціях) розгляду справи. Право на апеляційне і на касаційне оскарження судового рішення ґрунтується на раніше проголошеному державою обов'язку забезпечити ефективний механізм належної та якомога повнішої перевірки законності та обґрунтованості, а також справедливості постановленого судового рішення, крім спеціально встановлених законом винятків. Однак, виділення права на касаційне оскарження судового рішення в окрему конституційно-правову категорію (на відміну від пункту 8 частини третьої статті 129 Основного Закону України) з іншими юридичними ознаками та наслідками у порівнянні з правом на апеляційне оскарження (перегляд) є не виправданим та таким, що порушує вимоги статті 157 Конституції України»¹⁷.

Відповідно, необхідно наголосити, що у своєму Рішенні від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 – тобто за дев'ять місяців до прийняття вищевказаного Висновку № 1-в/2016 – Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, в тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень (підпункт 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення); обмеження доступу до апеляційної чи касаційної інстанцій можливе лише у виняткових випадках з обов'язковим дотриманням конституційних норм і принципів, зокрема, принципу верховенства права (такої його складової як пропорційність); таке обмеження не може бути свавільним та несправедливим, воно має: переслідувати легітимну мету; бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим (підпункт 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення)¹⁸.

Отже, Конституційний Суд України нічим не обґрунтованою зміною своєї правової позиції посприяв законодавчому обмеженню конституційного права на судовий захист і в такий спосіб послабив

¹⁷ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку від 20.01.20126 р. № 1-в/2016. URL: https://ccu.gov.ua/docs-search?tid=369&date_filter%5Bvalue%5D%5Bdate%5D=&body_value=&field_textindex_value=&field_speaker_value= (дата звернення: 12.06.2026).

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

гарантії реалізації інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, захисту їх від порушень і протиправних посягань, в тому числі внаслідок прийняття судами України помилкових і неправосудних судових рішень.

2. Розглядаючи справу щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 КУпАП, Конституційний Суд України вважав за необхідне врахувати Рекомендацію Rec(2004)20 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо судового перегляду адміністративних актів від 15 грудня 2004 року, у пункті „і“ § 4 розділу В „Принципи“ якої передбачено, що *рішення суду повинні, принаймні в найважливіших справах, підлягати оскарженню до вищого суду, за винятком тих випадків, коли справу згідно з національним законодавством безпосередньо вирішує вищий суд* (абз. 2 п. 2.4 мотивувальної частини Рішення). Згадує Суд також і про Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи від 13 лютого 1991 року № R(91)1 державам-членам стосовно адміністративних санкцій, якою визначено вісім принципів, що їх слід застосовувати до адміністративних актів, на підставі яких накладаються адміністративні санкції (абз. 3 п. 2.4 мотивувальної частини Рішення).

Після згадування Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи Конституційний Суд України наголошує, що у судових справах суб'єктів права на конституційну скаргу (Павлик В.В. і Кременчуцький А.М.) **адміністративним актом, яким накладено адміністративні санкції, є постановва судді суду першої інстанції**» (перше речення п. 2.5 мотивувальної частини Рішення). У зв'язку з цим Конституційний Суд України цитує приписи частин першої, другої, сьомої-дев'ятої статті 294 КУпАП.

Необхідно звернути увагу, що для цілей Рекомендації Rec(2004)20 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо судового перегляду адміністративних актів від 15 грудня 2004 року під «адміністративними актами» маються на увазі:

«а. правові акти – як індивідуальні, так і нормативні – та фізичні акти адміністрації, прийняті при здійсненні публічної влади, які можуть вплинути на права чи інтереси фізичних чи юридичних осіб;

б. ситуації відмови діяти або бездіяльності у випадках, коли адміністративний орган зобов'язаний виконати процедуру на запит»¹⁹.

¹⁹ Рекомендація Rec(2004)20 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо судового перегляду адміністративних актів від 15 грудня 2004 року. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805db3f4%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}_\(дата_звернення:_12.06.2026\)](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805db3f4%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}_(дата_звернення:_12.06.2026)).

У вітчизняному законодавстві також є визначення терміну «адміністративний акт». Зокрема, згідно п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» під ним розуміється рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб). У свою чергу, адміністративним органом є орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації (п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону)²⁰.

Тобто Конституційний Суд України ототожнює судові рішення з нормативним чи індивідуальним актом суб'єктів владних повноважень, що є принциповою помилкою. Але ця помилка допущена свідомо, адже надалі у своїх висновках, заперечуючи можливість касаційного оскарження у справах про притягнення до адміністративної відповідальності, Конституційний Суд України базується в тому числі і на цитатах з Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи.

Але слід наголосити, що згідно ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Конституційний Суд України» Суд повинен діяти відповідно до повноважень, визначених Конституцією України²¹.

До повноважень Конституційного Суду України, згідно ст. 150 Конституції України, належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України²².

Вони деталізовані в ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Відповідно до ч. 2 ст. 147 Конституції України діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, **обґрунтованості** та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

²⁰ Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²¹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²² Конституція України від 28.06.1996 р. (в редакції від 01.01.2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Згідно ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Конституційний Суд України» суддя Конституційного Суду здійснює свої повноваження, керуючись Конституцією України та цим Законом, на засадах верховенства права.

Стаття 89 ЗУ «Про Конституційний Суд України» визначає вимоги до рішення Суду. У відповідності до п. 3 ч. 1 цієї статті рішення Суду містить мотивувальну частину *із зазначенням положень Конституції України, відповідно до яких Суд обґрунтовує своє рішення.*

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Зазначені вище правові норми у їх системному взаємозв'язку призводять до висновку про те, що Конституційний Суд України має право при розгляді справи в порядку конституційного провадження посилається на норми Конституції та законів України, чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і ними обґрунтовувати свої юридичні позиції.

Водночас, на *Рекомендації* Комітету Міністрів Ради Європи (як і на будь-які інші документи рекомендаційного характеру) дія статті 9 Конституції України не поширюється. Однаково це стосується і Загальних зауважень Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав людини, також використаних для обґрунтування Конституційним Судом України розглядуваного рішення.

Повертаючись до питання про необхідність доступу до суду касаційної інстанції у справах про притягнення до адміністративної відповідальності слід зазначити наступне.

Конституційний Суд України у своїй практиці вже сформулював низку юридичних позицій, з цього приводу:

– «приписи статті 8, частини першої статті 55 Конституції України зобов'язують державу гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист. Законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію, а відмова судів у реалізації такої можливості може призвести до порушення гарантованого Конституцією України права на судовий захист»; «право на судовий захист гарантовано частиною першою статті 55 Конституції України та охоплює не лише право на звернення до суду, а й можливість реалізації цього права без обмежень чи перепон»; «зміст права на судовий захист, установленого частиною першою статті 55 Конституції України, слід визначати, серед іншого, з урахуванням змісту права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод 1950 року <...> та витлумаченого Європейським судом із прав людини» (перше, друге речення абзацу шостого пункту 2, абзац перший підпункту 2.2 пункту 2, абзац другий підпункту 2.2.1 підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022)²³;

– «з принципу „верховенства права“ (правовладдя) та вимоги утвердження і забезпечення права особи на судовий захист, що його як загальне право визначено в частині першій статті 55 Конституції України <...> впливає обов’язок держави в особі органу законодавчої влади запровадити юридичний механізм реалізації права особи на судовий захист <...>. Такий юридичний механізм має забезпечувати дієвість права особи на судовий захист, що виявляється в запровадженні законом процесуальних можливостей для реального захисту та поновлення порушених прав і свобод особи, особливо в ситуації, коли це порушення спричинено рішеннями, діями або бездіяльністю органів публічної влади, їх посадових і службових осіб» (абзац третій підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023)²⁴.

У статті 8 Загальної декларації прав людини 1948 року вказано, що кожна людина має право на дієвий засіб юридичного захисту компетентними національними судами в разі порушення її засадничих прав, гарантованих конституцією або приписами права²⁵. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року на державу, що бере участь у цьому пакті, покладено обов’язок забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушено, засіб юридичного захисту, навіть коли це порушення було вчинено особами, що здійснювали офіційні повноваження, а також **підсилити можливості судового захисту** (підпункти „а“, „б“ пункту 3 статті 2)²⁶.

Наведене узгоджується з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року²⁷ (далі – Конвенція), практикою застосування Конвенції Європейським судом з прав людини, який, зокрема, зазначав, що право на доступ до суду має бути «практичним та

²³ Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁵ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.06.2026).

²⁶ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.06.2026).

²⁷ Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.06.2026).

ефективним», а не «теоретичним або ілюзорним», та наголошував, що «це міркування набуває особливої актуальності у контексті гарантій, визначених статтею 6, з огляду на почесне місце, яке в демократичному суспільстві посідає право на справедливий суд» (рішення у справі *Zubac v. Croatia* від 5 квітня 2018 року (заява № 40160/12), § 77)²⁸.

В рішенні від 22.09.2022 р. у справі «Леонідов проти України» (Заява № 2064/12) Європейський суд з прав людини вкотре повторює, що власне «стаття 6 Конвенції не зобов'язує Договірні Сторони створювати суди апеляційної чи касаційної інстанцій. **Проте там, де існують такі суди, мають дотримуватися гарантії статті 6 Конвенції, наприклад, держава має гарантувати громадянам ефективне право на доступ до судів для вирішення спору щодо їхніх прав та обов'язків цивільного характеру**» (див. рішення у справі «Зубац проти Хорватії» [ВП] (*Zubac v. Croatia*) [GC], заява № 40160/12, пункт 80, від 05 квітня 2018 року, та наведену у ньому практику)²⁹.

Такий саме висновок раніше було сформульовано і наголошено у рішеннях у справах «Андреєва проти Латвії» (*Andrejeva v. Latvia*) [ВП], № 55707/00, п. 97, ЄСПЛ 2009; ««Леваж Престасьон Сервіс» проти Франції» (*Levages Prestations Services v. France*), від 23 жовтня 1996 року, п. 44, Збірник постанов та рішень 1996-V; «Бруалья Гомес де ла Торре проти Іспанії» (*Brualla Gómez de la Torre v. Spain*), від 19 грудня 1997 року, п. 37, Збірник 1997-VIII, та «Аннони ді Гуссола та інші проти Франції» (*Annoni di Gussola and Others v. France*), №№ 31819/96 та 33293/96, п. 54, ЄСПЛ 2000-XI), на які у пункті 80 рішення у справі «Зубац проти Хорватії» також посилається Європейський суд з прав людини.

У свою чергу, Конституційний Суд України досить своєрідно трактує його практику. Так, у рішенні від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021, справа № 3-173/2018(1186/18, 77/19), зазначено: «Європейський суд із прав людини також зазначив, що «право доступу до судів не є абсолютним і може підлягати обмеженням; їх накладення дозволено імпліцитно [*by implication*], оскільки право доступу „за своєю суттю вимагає регулювання державою, яке може змінюватися залежно від часу

²⁸ Рішення Європейського суду з прав людини від 5 квітня 2018 року (заява № 40160/12) у справі «*Zubac v. Croatia*». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-184798&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA%20-%20%205BUkrainian%20Translation%20by%20OSCE%20Ukraine%20%20%20.pdf> (дата звернення: 12.06.2026).

²⁹ Рішення Європейського суду з прав людини від 22.09.2022 р. у справі «Леонідов проти України» (Заява № 2064/12). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h52#Text (дата звернення: 12.06.2026).

й місця та відповідно до потреб і можливостей суспільства та окремих осіб» <...>. Запроваджуючи таке регулювання, Договірні Сторони користуються певним простором обдумування [*a certain margin of appreciation*]]» (рішення у справі „*Ashingdane v. the United Kingdom*“ від 28 травня 1985 року (заява № 8225/78), § 5)³⁰.

На підставі зазначених цитат Конституційний Суд України дійшов висновку, що з урахуванням міжнародних актів (Конвенції та Пакту), які є частиною національного законодавства (а відтак – обов’язковими до виконання), та практики їх застосування *заснування касаційних судів та встановлення в національному праві права на касаційне оскарження рішення суду не визнаються обов’язковими. Вирішення цих питань належить до сфери внутрішнього регулювання кожної держави, яка має право це унормувати на власний розсуд, керуючись доктриною „простору обдумування“ [*a margin of appreciation*]]*³¹.

Але у нормах Європейській конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права немає нічого схожого, з чого можна було б робити такі однозначні та категоричні висновки.

Необхідно зауважити, що у наведеної Конституційним Судом України цитати з рішення у справі „*Ashingdane v. the United Kingdom*“ від 28 травня 1985 року є логічне продовження:

«Обмеження не буде сумісним зі статтею 6 § 1, якщо воно не переслідує законної мети та якщо немає розумного співвідношення пропорційності між застосованими засобами та метою, яку потрібно досягти <...>. Право на доступ до суду порушується, коли правила перестають служити цілям правової визначеності та належного здійснення правосуддя і утворюють своєрідний бар’єр, що перешкоджає учаснику судового процесу досягти розгляду його справи по суті компетентним судом» (рішення у справі «*Kart v. Turkey*» від 03.12.2009 р., № 8917/05, § 79³², у справі «*Tsalkitzis v. Greece (no. 2)*» від 19.10.2017 р., № 72624/10, § 50³³).

³⁰ Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 21 липня 2021 року № 5-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

³¹ Там само.

³² Рішення Європейського суду з прав людини від 03.12.2009 р. у справі «*Kart v. Turkey*», Заява № 8917/05, § 79. URL: <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2009/1981.htm> (дата звернення: 12.06.2026).

³³ Рішення Європейського суду з прав людини від 19.10.2017 р. у справі «*Tsalkitzis v. Greece (no. 2)*», Заява № 72624/10, § 50. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%2272624%2F10%22%7D> (дата звернення: 12.06.2026).

Європейський суд з прав людини неодноразово вказував, що визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року поняття «кримінальне звинувачення», «кримінальне правопорушення» мають «автономне значення»³⁴. Ним сформульовано чіткі критерії для визначення, чи підпадає те або інше діяння під категорію «кримінального правопорушення». Для застосування ст. 6 Європейської конвенції з прав людини в аспекті розуміння поняття «кримінальне звинувачення» достатньо, щоб правопорушення за своїм характером вважалось «кримінальним» згідно з Конвенцією або щоб за вчинене правопорушення до особи було застосовано покарання, яке за своїм характером і ступенем суворості належало в цілому до «кримінальної» сфери.

Критеріями, на підставі яких Європейський суд з прав людини встановлює, чи застосовувати кримінальний аспект статті 6 Конвенції, є: 1) юридична кваліфікація діяння в національному законодавстві [тобто з'ясування того, як кваліфікують діяння в національному праві: кримінальне правопорушення (злочин), адміністративне правопорушення, дисциплінарне тощо]; 2) природа правопорушення; 3) характер і суворість (ступінь тяжкості) покарання, що його може бути застосовано до особи [рішення у справі *Engel and others v. The Netherlands* від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), § 82, § 83]. Перший критерій є лише початковим і не має визначального значення. Водночас другий і третій критерії є вирішальними для з'ясування того, чи підпадає діяння під визначення «кримінальне правопорушення» у розумінні Конвенції³⁵.

За сталою практикою Європейського суду з прав людини такі адміністративні стягнення, як адміністративний арешт і значні адміністративні штрафи, є співмірними з кримінальним покаранням [рішення у справах *Engel and others v. The Netherlands* від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), *Гуренка проти України* від 6 вересня 2005 року (заява № 61406/00), *A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy* від 27 вересня 2011 року (заява № 43509/08)]³⁶.

Значними адміністративними штрафами, на нашу думку, слід вважати штрафи, розмір яких наближається до кримінального покарання.

³⁴ Рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

³⁵ Там само.

³⁶ Рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

Зокрема, згідно ч. 2, 4 ст. 12 КК України кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян³⁷.

Якщо адміністративний штраф відноситься до числа значних, на таку справу, відповідно, має поширюватися дія статті 6 Конвенції.

Адже в КУпАП, як вже було зазначено вище, передбачені як значні розміри адміністративного штрафу, так і адміністративне стягнення у вигляді адміністративного арешту строком до 15 діб.

Наприклад, вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 130 КУпАП, тягне за собою накладення штрафу на водіїв у розмірі *трьох тисяч* неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права керування транспортними засобами на строк десять років та з конфіскацією транспортного засобу, який є у приватній власності порушника³⁸.

Отже, зважаючи на третій критерій «Тесту Енгеля» (характер і суворість (ступінь тяжкості) покарання, що його може бути застосовано до особи), адміністративні правопорушення за деякими статтями КУпАП об'єктивно мають розглядатися як «кримінальні» для цілей Конвенції. Тобто на них мають бути поширені гарантії статті 6 Конвенції та застосовані відповідні юридичні позиції Європейського суду з прав людини, зокрема щодо надання можливості оскаржити постанову суду апеляційної інстанції в Верховний Суд в порядку касаційного провадження.

ВИСНОВКИ

1. Рішення, дії чи бездіяльність працівників Національної поліції України, як і будь-яких інших суб'єктів правозастосування, повинні підлягати ефективному контролю.

2. Окрім контрольні повноваження мають такі суб'єкти державного контролю, як Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади (зокрема Міністерство внутрішніх справ України, через керівника якого

³⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення: 12.06.2026).

³⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

спрямовується і координується діяльність Національної поліції України), місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, і, нарешті, судові органи.

3. В адміністративно-деліктному аспекті, дотримання прав громадян може полягати як у притягненні винних у скоєнні адміністративних правопорушень до юридичної відповідальності (і в цьому має свій вияв дотримання прав потерпілих від правопорушення осіб), так і у можливості особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, оскаржити постанову у справі про адміністративне правопорушення (що сприятиме дотриманню її процесуальних прав).

4. Судові рішення суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду справ щодо оскарження судових рішень про притягнення до адміністративної відповідальності набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені (ч. 10 ст. 294 КУпАП, ч. 3 ст. 272 КАС України). Разом із тим, судові рішення суду апеляційної інстанції у справах, передбачених статтями 280, 281, 283-2, 287, 288, 289-4 КАС України, **можуть бути оскаржені до суду касаційної інстанції**. У більшості випадків по цих справах позивачем є держава, її органи, посадові особи. Зазначене правове регулювання щодо неможливості допуску до касації не враховує особливостей завдань адміністративного судочинства в контексті статті 3 Конституції України та принципів такого судочинства.

5. Обсяг права на оскарження судових рішень змінився із набранням чинності Законом № 1401. За чинним конституційним правопорядком в частині касаційного оскарження рішення суду обсяг права на таке оскарження змінено з права касаційного оскарження всіх рішень, крім випадків, встановлених законом, на право касаційного оскарження судового рішення лише у визначених законом випадках. Отже, має місце порушення вимог частини третьої статті 22 Конституції України, за якою при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Конституційний Суд України підтримав це порушення, надавши відповідний Висновок від 20.01.20126 р. № 1-в/2016.

6. На наше переконання, положення ч. 10 ст. 294 КУпАП та ч. 3 ст. 272 КАС України нівелюють гарантії, закріплені у статті 55 Конституції України, оскільки неможливість касаційного оскарження рішень у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності унеможливило ефективне відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини у разі постановлення судами апеляційної інстанції помилкових і неправосудних рішень.

7. Зважаючи на критерії «Тесту Енгеля» (зокрема, на характер і суворість (ступінь тяжкості) покарання, що його може бути застосовано до особи), адміністративні правопорушення за деякими статтями КУпАП об'єктивно мають розглядатися як «кримінальні» для цілей Конвенції. Тобто на них мають бути поширені гарантії статі 6 Конвенції та застосовані відповідні юридичні позиції Європейського суду з прав людини, зокрема щодо надання можливості оскаржити постанову суду апеляційної інстанції в Верховний Суд в порядку касаційного провадження.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні обґрунтовано необхідність по деяких категоріях справ про адміністративні правопорушення законодавчого закріплення можливості касаційного оскарження рішення суду апеляційної інстанції. При цьому проаналізовано відповідну практику Європейського суду з прав людини.

Крім того, аналізуються правові позиції Конституційного Суду України. Виявлено неадекватність юридичних висновків Конституційного Суду України стосовно законопроекту 2016 року щодо обмеження права на касаційне оскарження.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text (дата звернення: 12.06.2026).

5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2147-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М.А. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012 (справа про підсудність окремих категорій адміністративних справ). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na16d710-12#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

7. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 21 липня 2021 року № 5-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

8. Висновок у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.20126 р. № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#top> (дата звернення: 12.06.2026).

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9 (дата звернення: 12.06.2026).

10. Засади державної політики України в галузі прав людини: постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 року № 757. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

11. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку від 20.01.20126 р. № 1-в/2016. URL: https://ccu.gov.ua/docs-search?tid=369&date_filter%5Bvalue%5D%5Bdate%5D=&body_value=&field_textindex_value=&field_speaker_value= (дата звернення: 12.06.2026).

12. Рекомендація Rec(2004)20 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо судового перегляду адміністративних актів від 15 грудня 2004 року. URL: [https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805db3f4%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805db3f4%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 12.06.2026).

13. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

14. Конституція України від 28.06.1996 р. (в редакції від 01.01.2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

15. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 2-п(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

16. Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 року № 2-п(II)/2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

17. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.06.2026).

18. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.06.2026).

19. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.06.2026).

20. Рішення Європейського суду з прав людини від 5 квітня 2018 року (заява № 40160/12) у справі «*Zubac v. Croatia*». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-184798&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20OSCE%20Ukraine%20%20%20.pdf> (дата звернення: 12.06.2026).

21. Рішення Європейського суду з прав людини від 22.09.2022 р. у справі «Леонідов проти України» (Заява № 2064/12). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h52#Text (дата звернення: 12.06.2026).

22. Рішення Європейського суду з прав людини від 03.12.2009 р. у справі «*Kart v. Turkey*», Заява № 8917/05, § 79. URL: <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2009/1981.htm> (дата звернення: 12.06.2026).

23. Рішення Європейського суду з прав людини від 19.10.2017 р. у справі «*Tsalkitzis v. Greece (no. 2)*», Заява № 72624/10, § 50. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2272624/10%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2272624/10%22]}) (дата звернення: 12.06.2026).

24. Рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-п(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text> (дата звернення: 12.06.2026).

25. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення: 12.06.2026).

Information about the author:

Semenyuk Artem Leonidovych,

Postgraduate Student at the Department of Administrative
and Legal Disciplines, Educational and Scientific Institute
of Law and Psychology

National Academy of Internal Affairs
1, Solomianska sq., Kyiv, 03035, Ukraine

ГРОМАДСЬКА (ПУБЛІЧНА) БЕЗПЕКА ЯК ЗАСАДНИЧИЙ БАЗИС ЕФЕКТИВНОГО ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕВІД'ЄМНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Сьомін С. В., Комашко В.В., Піх Н. С.

ВСТУП

Наша країна переживає надзвичайно складний та кровопролитний етап власного державотворення, який становить пряму загрозу самому існуванню Української нації. Понад 12 років (*починаючи з 20 лютого 2014 р.*) Україна боронить власну незалежність, суверенітет і територіальну цілісність проти гібридної та воєнної російської навали. Як свідчить історичний досвід, досягнення остаточної перемоги над агресором неможливе без ефективної постконфліктної розбудови держави. Про це необхідно думати вже сьогодні, спираючись на конституційно проголошений євроінтеграційним курс нашої держави¹.

Розвиток громадянського суспільства передбачає більш активне залучення усіх верств населення до управління державою – фактичне перетворення державного управління на публічне (громадське) врядування, як поєднання державного управління і громадського самоврядування. Публічне врядування передбачає вищу ефективність управлінської діяльності внаслідок більшої громадської підтримки та консолідації довкола суспільно значущих цілей.

Права людини є визначальними засадами правового статусу особи, належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Вони є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави².

Громадська (публічна) безпека (далі – public safety) України – це обов'язковий елемент нормальної життєдіяльності місцевої громади при якому надійно захищаються всі суспільні цінності, а державні інституції функціонують відповідно до встановлених демократичних норм, забезпечуючи усі невід'ємні особисті права кожного окремого громадянина від будь-яких посягань. В умовах війни в Україні public safety набуває все більшої значущості й усвідомлення як важливого

¹ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. Преамбула, ст. 102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2026).

² Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Українська енциклопедія, 2002. Т. 4: Н-П., С. 710.

чинника забезпечення життєвоважливих інтересів людини, суспільства і держави та виступає однією з ключових категорій сучасної науки та практики державного управління, визначальна якість (атрибут) українського суспільства щодо його цілісності, відносної стійкості та громадянської злагоди.

Актуалізація проблем public safety визначає вимоги до її нормативно-правового регулювання з метою впорядкування соціальних процесів у цій сфері та створення ефективних організаційно-правових механізмів, здатних прогнозувати і успішно долати зовнішні й внутрішні загрози різного характеру. Її нормативно-правове регулювання, як і побудова організаційно-правових механізмів забезпечення має відбуватися з урахуванням досвіду провідних демократичних країн. Вивчення і використання позитивного зарубіжного досвіду щодо форм та методів взаємодії держави і громадянськості з метою забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері публічної безпеки обумовлене гострою необхідністю формування нової якості вітчизняного сектору безпеки і оборони в умовах війни та постконфліктного врегулювання.

Запропоноване дослідження покликане продовжити, розпочату у попередніх наших публікаціях, наукову розвідку щодо шляхів модернізації системи публічного управління в Україні, підвищення ефективності правового забезпечення державотворчих процесів та захисту прав українських громадян, а також покращення наукового супроводу життєдіяльності сектору безпеки і оборони з урахуванням найпрогресивніших демократичних практик. Наша мета полягає – на підставі аналізу особливостей застосування нормативно-правових механізмів забезпечення public safety у найбільш розвинених країнах світу запропонувати авторські підходи щодо розбудови національної системи громадської (публічної) безпеки України, як обов'язкового елементу нормальної життєдіяльності не лише окремої місцевої громади, а й держави в цілому при якому надійно захищаються всі суспільні цінності, державні інституції функціонують відповідно до

встановлених норм, забезпечені усі невід’ємні особисті права кожного громадянина від будь-яких посягань^{3,4,5}.

1. Політико-правовий аналіз стану забезпеченості громадської (публічної) безпеки у розвинутих країнах світу

Говорячи про особливості забезпечення public safety у розвинутих країнах світу необхідно, насамперед, відзначити, що організаційно-правові механізми її забезпечення ґрунтуються на загальноновизнаних демократичних засадах міжнародного права та повною мірою узгоджуються зі світовим правовим порядком. У конституціях багатьох іноземних держав серед найважливіших засадничих принципів містяться і норми, спрямовані на забезпечення public safety, як складової національної безпеки. При цьому, особливий наголос робить на розвиток інститутів, які можуть правильно визначати ці норми, а також захистити їх, не стаючи новою загрозою існуванню демократичного ладу, прав і свобод кожного окремого громадянина.

Головним завданням забезпечення public safety є зробити певну територію більш придатною для життя, запобігти, а у разі потреби якнайшвидше ліквідувати негативні наслідки природно-техногенних катастроф, захистити місцевих мешканців від будь-яких посягань на їхнє здоров’я, життя чи спосіб життя. Найбільш придатними місцями для життя є ті, де людям забезпечують їхнє оптимальне життя, надійний захист невід’ємних прав і свобод, а також впевненість у майбутньому для кожного окремого громадянина, його сім’ї та рідних, а відтак усього суспільства⁶.

Як свідчить проведений аналіз, для більшості розвинених країн світу public safety – це, насамперед, функція урядів, яка покликана

³ Somin S., Pikh N. Transformation des Informationsparadigmas der Öffentlichen Sicherheit die Ukraine unter Bedingungen der Hybrid Aggression. *Gesellschaftsrechtliche Transformationen von wirtschaftlichen Systemen in den Zeiten der Neo-Industrialisierung*. Kornieiev V., Pasichnyk, Yu., Radchenko O., Khodzhaian A. und andere: Collective Monographie. Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2020. P. 644 – 653.

⁴ Lelechenko A.P., Lebedinska, O.Y., Somin, S.V., Vakulenko V.M., Pikh N.S. Introduction of the concept of sustainable development in the context of the constitutional reform of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2020. 27(4), P. 53-65.. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57222120488> (SCOPUS).

⁵ Піх Н.С. Забезпечення громадського (публічної) безпеки у країнах Європейського Союзу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 143 – 146.

⁶ Core issues in policing / ed. by Leisman F., Loveday B., Savage S. 2nd ed. Harlow : Longman, 2000. 337 p.

забезпечувати захист громадян (осіб), організацій та установ від усіляких загроз їхньому добробуту та процвітання⁷.

Саме уряди у демократичних державах несуть повну відповідальність за стан public safety у своїх країнах. Вони забезпечують не лише життєдіяльність усіх державних і недержавних інституцій, функціонування громадських об'єднань, реалізацію особистих прав кожного окремого громадянина, а й опікуються, щоб ці невід'ємні права демократичного світу були надійно гарантовані у майбутньому.

Для цього уряди часто-густо використовують можливості спеціальних органів (сил) з метою успішного вирішення загроз заздалегідь, постійно займаються питання оптимізації внутрішніх резервів, використовують синергію та ретельно збалансовують витрати та вигоди від своїх заходів⁸.

Типовими проблеми public safety, якими, як правило, опікується муніципалітет, округ, штат чи федеральна юрисдикція, це – незаконне вживання наркотиків, незаконне вторгнення, крадіжки, переслідування, злочини неповнолітніх, бродяжництво, порушення режиму дотримання тиші, проблеми з побутовим сміттям, неадекватна соціальна поведінка, п'янство, а також інші питання підтримання належної якості життя⁹.

При цьому основний наголос робиться на профілактиці і захисту населення від подій, які можуть поставити під загрозу життя і безпеку великої кількості людей внаслідок травм, пошкодження майна, злочинних дій, а також катастроф природно-техногенного характеру.

Визначальну роль в забезпеченні public safety в розвинутих країнах відіграє місцева поліція, федеральна поліція та прикордонні органи. Саме вони стоять на сторожі внутрішньої безпеки демократичної держави, забезпечуючи внутрішньополітичну стабільність, конституційний лад та спроможність владних інституцій. Ці органи постійно вдосконалюють свої форми й методи роботи відповідно до масштабів наявних та потенційних загроз public safety, шукають нові можливості підвищення ефективності діяльності, насамперед, через більш широке залучення до вирішення проблем забезпечення повсякденної життєдіяльності місцевих активістів, громадських організацій та меценатів¹⁰.

⁷ Ortmeier P. J. Public Safety and Security Administration. 1st Edition. Butterworth-Heinemann. 1999. PP. 27 – 28.

⁸ Broadhurst, Roderic. Developments in the global law enforcement of cyber-crime. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 29.3 (2006). PP. 408 – 433.

⁹ Hicks, David C. Thinking about organized crime prevention. *Journal of contemporary criminal justice*. 14.4 (1998). PP. 325 – 350.

¹⁰ Барко В. І. Досвід психологічного забезпечення діяльності поліції (за мат-ми зарубіжних інформаційних джерел). *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 113 – 120.

У Великій Британії практики забезпечення public safety нормуються Законом Сполученого Королівства «Про поліцію» (1996 р.), згідно якого найголовнішим є охорона громадського порядку і цим має опікуватися кожен поліцейський незалежно від звання і посади. Специфічною рисою діяльності поліції Великої Британії із забезпечення public safety є те, що взаємодія між різними її силами (службами, відділами) не має чіткої регламентації і відбувається на договірній основі між старшими офіцерами¹¹.

У Португальській Республіці з метою забезпечення public safety утворено поліцію public safety, яка функціонує відповідно до закону «Про організацію поліції публічної безпеки» від 2007 року. Її місія полягає у забезпеченні законності, внутрішньої безпеки та прав громадян відповідно до Конституції і законів. Поліція підзвітна перед членом Уряду, який відповідає за внутрішню адміністрацію, а її організація є єдиною для усієї держави¹².

У Сполучених Штатах поняття public safety визначається, як «усвідомлене відчуття власного благополуччя як частини загального благополуччя, яке породжує в індивіда відносно впевненість у тому, що він (або вона) здатен задовольнити свої основні потреби та бажання як зараз, так і у майбутньому». При цьому, загроза public safety розглядається, якщо є небезпека втрати засобів життєдіяльності, брак доходів (низька зарплата або неповна зайнятість), а також невпевненість у доходах (навіть для високооплачуваного робітника)¹³.

У Канаді public safety виступає як підтримання умов, які необхідні задля постійного та довготривалого підвищення продуктивності праці та збільшення капіталу (високого та зростаючого стандарту життя), зокрема справедливої, безпечної та динамічної ділової атмосфери, яка сприяє інноваціям, внутрішнім та зовнішнім інвестиціям і постійному економічному зростанню¹⁴.

Загальноприйнятим для країн Північної Америки є те, що public safety розглядається, насамперед, як функція уряду щодо забезпечення належного захисту громадян, мешканців певного регіону, місцевих

¹¹ The Police Act 1996 (equipment) regulations 2011 and the Police Act 1996 (services) regulations 2011 : impact assessment. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-police-act-1996-equipment-regulations-2011-and-the-police-act-1996-services-regulations-2011-impact-assessment> (дата звернення: 10.06.2026).

¹² Checkel J. T. Social Constructivisms in Global and European Politics : A Review Essay. *Review of International Studies*. 2004. Vol. 30. No 2. P. 230 – 231.

¹³ Піх Н. С. Забезпечення громадської публічної безпеки на Американському континенті. *Публічне урядування*. 2020. № 2 (22). С. 177 – 184.

¹⁴ Floyd R. Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move. *Human Security Journal*. 2007. Vol. 5. P. 38 – 49.

організацій та установ від загроз їхньому благополуччю та процвітання. Із цією метою, вживаються відповідні заходи інституційного, організаційного та іншого характеру. При цьому, головний наголос робиться на профілактиці та запобіганні подій, що можуть становити реальну небезпеку для широкої громадськості (травм, пошкоджень майна, злочинів, техногенних катастроф тощо)^{15,16}.

Сучасні наукові підходи щодо тлумачення терміну public safety загалом принципово не суперечать один одному, а лише доповнюють і розвивають, поглиблюючи уявлення про її сутність як соціального явища. Цільовою функцією public safety виступає захищеність людини і суспільства від небезпек та загроз, під якими слід розуміти сукупність несприятливих факторів (наявних, або латентних), які впливають на нормальний стан життєдіяльності.

Яскравим прикладом використання загальнонаукових знань задля більш ефективного забезпечення public safety є поширена міжнародна практика класифікації злочинів проти громадського порядку та безпеки відповідно до загальноприйнятої світової Універсальної десятикової класифікації, УДК (The UDC Summary, UDCS)¹⁷.

Згідно цієї класифікації, злочинами проти громадського порядку є:

- небезпечні об'єднання та секти, озброєнні банди, таємні злочинні громади за зразок італійської мафії, чи японської якудзи;
- підбурення та примушення до скоєння злочину, провокація злочину, уславлення і прикрашання злочину, підбурення до громадянської війни;
- безпорядок, бунт, заколот, громадянська непокоря;
- злочини, пов'язані з незаконним використанням озброєння та вибухівки;
- жебракування, бродяжництво, антигромадське ухилення від праці;
- транспортні злочини та злочини проти засобів зв'язку;
- злочини проти суспільного здоров'я та настанов щодо продовольства, фальсифікація продуктів харчування, незаконна медична практика;
- порушення законів про поховання та порядок на цвинтарях;

¹⁵ Klotz A. Normsin International Relations. The struggle Against Apartheid, NY: Cornell University Press, 1995. 183 p.

¹⁶ Maritime Domain Awareness in the Canadian Safety and Security Program. Scientific Brief. DRDC CSS 5 2013-042. URL : http://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc131/p538238_A1b.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

¹⁷ The UDC Summary, UDCS. The Universal Decimal Classification (UDC). URL : <http://www.udcsummary.info/php/index.php> (дата звернення: 10.06.2026).

– порушення законів про пресу, видавництво, незаконне розповсюдження друкованої продукції, злочини, що скоєні різноманітними ЗМІ¹⁸.

Крім того, завдяки використанню UDCS можна виокремити конкретні практичні заходи, які повинні спрямовуватися на підтримання public safety:

- охорона й підтримка громадських свобод, свободи думки, свободи слова та свободи преси;
- моніторинг свободи союзів, об'єднань та зібрань;
- нагляд за зброєю, боєприпасами і вибуховими речовинами, а також військовим спорядженням;
- спостереження за місцями значного скупчення людей (площами, вулицями, магістралями, громадськими місцями тощо);
- система реєстрації населення за місцем проживання (мешкання);
- нагляд за іноземцями (нерезидентами), поліція у справах іноземців;
- моніторинг ситуації у готелях, поменшаннях громадян;
- спостереження за масовими зібраннями людей, фестивалями тощо¹⁹.

Проведений аналіз дозволяє виокремити такі загальноприйняті визначальні цілі, які ставлять перед собою розвинуті держави щодо забезпечення public safety:

- постійне зростання рівня життя населення;
- досягнення й підтримка необхідного рівня захищеності прав і свобод людини та громадянина;
- підвищення рівня захищеності населення під час надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, а також від терористичних загроз;
- забезпечення законних прав та інтересів громадських об'єднань;
- зниження рівня правопорушень та злочинів, захист матеріальних і духовних цінностей суспільства від загроз кримінального характеру;
- збереження громадянського миру й суспільної злагоди, сприяння етноконфесійному діалогу, підтримання соціальної та економічної стабільності;
- належне функціонування системи ефективної протидії загрозам людині та суспільству;
- динамічний характер самої системи забезпечення public safety (її здатність вчасно виявляти та нейтралізувати загрози власному

¹⁸ Універсальна десяткова класифікація (УДК). Державна наукова установа “Книжкова палата України”. URL : <https://teacode.com/online/udc/34> (дата звернення: 10.06.2026).

¹⁹ Універсальна десяткова класифікація (УДК). Державна наукова установа “Книжкова палата України”. URL : <https://teacode.com/online/udc/34> (дата звернення: 10.06.2026).

функціонуванню, спроможність своєчасно перебудовуватися відповідно до ситуації).

Вивчення та запровадження в Україні кращих іноземних практик, покликаних підвищити рівень забезпечення public safety має не лише практичне значення, а й виступає невід'ємною складовою розвитку вітчизняної науки. Особливої актуальності ця науково-практична проблема набула у зв'язку з необхідністю вироблення нових підходів щодо забезпечення захищеності громадянського суспільства в умовах російської агресії, збереження нормальної життєдіяльності в суспільно-політичній та економічній сферах.

2. Міжнародне право і національні законодавства: особливості забезпечення public safety на регіональному рівні

Як показує проведене дослідження, на розвиток міжнародно-правових засад public safety об'єктивно впливають дві основні тенденції. По-перше, прагнення окремих держав до взаємовигідного співробітництва. По-друге, природна турбота національних урядів про захист власного суверенітету та політико-економічної незалежності від зовнішніх загроз. Для юристів-міжнародників при трактуванні категорії «міжнародний правопорядок» центральне місце належить саме безпеці і порядку. У широкому розумінні, це – правильний, налагоджений стан, відчуття миру і спокою, належне впорядкування поведінки, дотримання певних правил.

Застосування терміну public safety на міжнародній арені найчастіше відбувається у випадках, безпосередньої пов'язаних із принципами і нормами міжнародного права. Історія розвитку міжнародних відносин призвела до загального усвідомлення державами того факту, що межі їхніх вільних дій повинні бути поставлені в жорсткі юридичні рамки, вихід за межі яких слід вважати неприпустимим та протизаконним. Інакше може бути завдано шкоди не лише інтересам і правам інших країн, а й усій системі світового порядку.

У конституціях багатьох держав містяться норми, спрямовані на забезпечення public safety. При цьому наголос робиться на розвиток інститутів, які можуть правильно визначити ці норми, а також захистити їх, не стаючи новою загрозою існуванню демократичного ладу, прав і свобод громадянина.

Згідно Конституції Сполучених Штатів, автори Білля про права у поправці IV (1791 р.) затвердили принцип недоторканості особи і житла. Відповідно, у практиці Верховного суду США усталеною є позиція, згідно якої поправка IV представляє собою конституційну охорону приватної власності. Недоторканність приватної власності гарантує

недоторканість приватного життя громадян від неправомірного втручання держави в усі його сфери і визначається в американській юриспруденції поняттям Privacy. Ніхто не повинен бути позбавлений життя, свободи та майнових благ без судового рішення. Держава США несе відповідальність із заподіяння шкоди таким же чином і в тій же мірі, що і приватні особи при подібних обставинах. Зasadничу основу американського конституціоналізму становлять права людини. Забезпечення свободи і безпеки особистості, захист прав людини і громадянина від свавілля державної влади – основа Конституції Сполучених Штатів²⁰.

Характерною ознакою законодавчих актів зарубіжних держав є певна реценсія норм міжнародного права в національні правові системи. Так, згідно зі ст. 25 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини (1949 р.) загальні норми міжнародного права є складовою частиною права Федерації. Вони мають переваги перед законами і безпосередньо визначають права і обов'язки для жителів федеральної території. Спостерігається органічне поєднання національного правопорядку з міжнародним правом, причому з домінуванням останнього²¹.

Аналіз особливостей правового забезпечення public safety у провідних країнах світу дозволяє стверджувати, що ця науково-практична проблема вже вийшла за межі державного управління, а усе більше набуває ознак загальнолюдського та морально-етичного явища. Проблеми оптимального поєднання автономії особистості, її незалежності як суб'єкта природних прав людини з колективістськими засадами існування суспільства в конституційній моделі взаємовідносин держави і громадянина виступають засадничими принципами сталого соціального розвитку та і загалом виживання людства.

Сполучені Штати реалізують власну ексклюзивну систему забезпечення public safety. Поліція США не має єдиної (федеральної) нецентралізованої системи поліції, що пояснюється історичними особливостями розвитку державності на Північноамериканському континенті. Більшість поліцейських органів на місцях складають підрозділи шерифів штатів та округів. Нині на території США функціонує близько 3,5 тис. офісів шерифів із чисельністю від 2 осіб. Найбільш чисельний департамент шерифа – в окрузі Лос-Анджелес нараховує понад 11 тис. співробітників. Шериф є посадовою особою, який виконує у своєму окрузі певні адміністративні функції, володіє

²⁰ Піх Н. С. Забезпечення громадської публічної безпеки на Американському континенті. *Публічне урядування*. 2020. № 2 (22). С. 177 – 184.

²¹ Піх Н. С. Міжнародний досвід гарантування громадської (публічної) безпеки. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2020. № 2 (70). С. 193 – 197.

широкими повноваженнями щодо забезпечення громадського порядку і безпеки, профілактики правопорушень, протидії злочинності та виконання покарань. Шериф користується практично всіма владними повноваженнями на певній території відповідальності, а його діяльність фінансується за рахунок місцевого бюджету²².

Своєрідний досвід забезпечення громадської безпеки і правопорядку на адміністративних територіях існує в Японії. У населених пунктах ця функція здійснюється низовими ланками – поліцейськими постами і пунктами. Розуміючи, що одним із пріоритетних напрямків вдосконалення діяльності поліції є посилення взаємодії з громадськістю, уряд Японії здавна приділяє увагу функціонуванню в населених пунктах поліцейських «будок» (Koban). Така система заснована ще в епоху Мейдзі (1874 р.). Починаючи з 1982 року в Японії в округах і районах здійснює свою діяльність майже 9,5 тис. поліцейських постів і понад 6 тис. поліцейських пунктів. В цілому дані пости і пункти є основою поліції Японії, в них несуть службу майже 40% всіх співробітників²³.

У поліцейських постах, що розташовані в селах здійснює несення служби один співробітник (Chuzaisho), який проживає там разом з сім'єю. Поліцейські ж пункти функціонують в містах, представляючи для співробітника тільки службове приміщення. У цих пунктах чергують від трьох до п'яти співробітників поліції, спостерігаючи за порядком на численних моніторах та підтримуючи зв'язок із усіма зацікавленими структурами через радіозв'язок. Такі поліцейські пункти працюють у єдиній системі по усій країні і відіграють важливу роль в забезпеченні громадської безпеки та правопорядку в Японії. Поліцейські, що працюють в Koban, покликані не лише охороняти правопорядок, але й надавати допомогу громадянам у будь-яких скрутних ситуаціях. Японські та іноземні дослідники високо оцінюють діяльність таких пунктів, називаючи їх адаптивними інститутами, характер яких визначається оточенням в якому вони функціонують²⁴.

Співробітники патрульно-постової служби, що несуть службу на постах і пунктах в Японії, знаходяться на постійному патрулюванні закріпленої за ними території, тісно взаємодіють з кожної сім'єю, підприємством, установою чи організацією. Згідно із законодавством країни на кожного співробітника поліції має припадати в середньому 400 сімей. Під час служби співробітники патрульно-постової служби, з

²² Піх Н. С. Забезпечення громадської публічної безпеки на Американському континенті. *Публічне урядування*. 2020. № 2 (22). С. 177 – 184.

²³ Піх Н. С. Міжнародний досвід гарантування громадської (публічної) безпеки. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2020. № 2 (70). С. 193 – 197.

²⁴ March; Bayley D. *Forces of Order*. Berkeley, 1991. P. 16.

метою профілактики правопорушень, проводять серед населення роз'яснювальні роботи, забезпечуючи його необхідними відомостями оперативного характеру, а також вивчають громадську думку щодо діяльності поліції та урядових інституцій²⁵.

Поліція Японії також має багатий досвід у здійсненні взаємодії з громадськістю, реабілітаційними центрами, асоціаціями старших братів і сестер, батьків і вчителів, комітетами самоврядування (квартирними комітетами). Асоціація старших братів і сестер вперше була утворена студентами Кіото у 1947 р. На сьогоднішній день, організація діє у всіх префектурах Японії. У 550 місцевих громадах, очолюваних Союзом асоціації, налічується близько 8 тис. членів. Асоціація батьків і вчителів функціонує в кожній японській школі, сприяючи в забезпеченні громадського порядку і безпеки, попередженні правопорушень. Діяльність місцевих осередків в межах усієї держави координується національною японською радою асоціації батьків і вчителів²⁶.

Крім того, на всій території Японії здійснюють свою діяльність «пункти зв'язку з поліцією», до яких входять члени добровільних об'єднань громадян. Всього в країні функціонує понад 700 тис. таких пунктів, кожен з яких охоплює близько 50 родин²⁷.

Аналіз зарубіжного досвіду організації взаємодії між поліцією та громадськістю з метою забезпечення public safety на рівні населених пунктів (громад) показує, що успішність такої взаємодії забезпечується низкою факторів, які у комплексі дозволяють:

По-перше, ефективно забезпечувати правопорядок на місцевому рівні.

По-друге, встановлювати громадський контроль за діяльністю поліції.

Третє, успішно поширювати серед місцевого населення усвідомлену відповідальність за забезпечення громадського порядку та безпеки, проводити профілактику правопорушень не тільки поліції, але і громадськості.

Вивчення зарубіжного досвіду розбудови системи public safety в населених пунктах, дозволяє сформулювати такі рекомендації для України:

1) необхідно розробити та запровадити комплексні заходи з метою налагодження в межах населених пунктів (територіальних громад) широкої взаємодії правоохоронних органів з громадськістю з метою

²⁵ Nishimura K. On the Nagasaki Beat: the Art of Community Policing. Look Japan. 1997. P. 26 – 27.

²⁶ Nishimura K. On the Nagasaki Beat: the Art of Community Policing. Look Japan. 1997. P. 26 – 27

²⁷ Police of Japan 2015. Tokyo : National Police Agency. 2015. P. 10.

інформаційного забезпечення охорони правопорядку, профілактики правопорушень та протидії злочинності;

2) активізувати діяльність, спрямовану на формування (збільшення) чисельності добровільних громадських об'єднань, що сприяють протидії правопорушенням, підтримують громадський порядок і безпеку у місцях проживання та в освітніх установах населених пунктів;

3) розгляну питання щодо об'єднання на базі місцевих органів поліції (пунктів, постів тощо) діяльності превентивного правоохоронного характеру, функцій соціально-правового забезпечення населення адміністративної території, а також інших функцій правоохоронних структур, спрямованих на забезпечення громадської (публічної) безпеки на територіальному рівні.

3. Особливості діяльності поліцейських формувань із забезпечення public safety у розвинених країнах світу

Система органів public safety Франції складається з міської поліції та республіканських рот національної безпеки. На міську поліцію покладаються різноманітні завдання з підтримання громадського порядку, зокрема, вжиття заходів щодо забезпечення безпеки і здоров'я населення, охорони особистих і майнових прав громадян, збереження громадського спокою та миру²⁸.

Основними підрозділами міської поліції є загони загальної служби міського корпусу, що виконують функції підтримання порядку на вулицях, а також автоінспекція. Крім того, до міської поліції входять служби, що займаються розслідуванням кримінальних правопорушень і різними адміністративними питаннями. У великих французьких містах служба безпеки поліцейського комісаріату організаційно поділена на три бригади: кримінальну бригаду, бригаду громадських місць і адміністративну. До сфери діяльності першої відноситься розслідування кримінальних правопорушень. Друга здійснює спостереження за громадськими місцями. В її обов'язки також входить охорона дітей та неповнолітніх, боротьба з аморальними протиправними діями. Адміністративна бригада опікується різними перевітками і розслідуваннями, що не відносяться до компетенції кримінальної бригади²⁹.

²⁸ Freyermuth A., 2013, "L'offre municipale de sécurité : un effet émergent des luttes électorales. Une comparaison des configurations lyonnaise, niçoise, rennaise et strasbourgeoise (1983-2001)", *Revue Internationale de Politique Comparée*, n°1, vol.20. PP. 89 – 116.

²⁹ Gautron V., 2010, "La coproduction locale de la sécurité en France : un partenariat interinstitutionnel déficient", *Champ pénal/Penal field*, Vol. VII | 2010, mis en ligne le 27 janvier 2010, consulté le 24 avril 2018. URL : <http://journals.openedition.org/champpenal/7719> (дата звернення: 10.06.2026).

Крім того, адміністративна бригада веде роботу з іноземцями та контролює підприємства, які торгують спиртними напоями. Однак головним її завданням є збір інформації та вивчення суспільно-політичної думки населення в межах відповідальності поліцейської ділянки. Деякі поліцейські ділянки у Франції об'єднані в округи. Крім цього існують департаментські служби громадської безпеки³⁰.

Важливе місце в роботі французьких поліцейських комісаріатів займає виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень. Із метою попередження злочинності неповнолітніх міська поліція регулярно проводить спеціальні оперативні заходи під кодовою назвою «операція канікули». Посилені наряди поліції підтримують порядок в курортних місцевостях, на пляжах, водних і гірських станціях^{31,32}.

Республіканські роти безпеки представляють собою мобільні поліцейські підрозділи, використання яких проводиться за розпорядженням міністра внутрішніх справ за результатами запитів префектів місцевих департаментів у випадках відсутності або недостатньої кількості місцевих сил поліції³³.

Організація забезпечення public safety на Британському континенті має свої національні особливості. Велика Британія виступає типовим прикладом децентралізації щодо організації діяльності поліції. Територіальний поліцейський апарат у Великій Британії складається з відповідних формувань у графствах, в містах, у столиці країни – Лондоні, в одному з найважливіших районів Лондона – Сіті, а також кількох об'єднаних поліцейських формувань у деяких графствах та містах³⁴.

Оперативне керівництво поліцейськими формуваннями на певній території зосереджено в місцевому управлінні поліції, до складу якого, як правило, входять такі відділи: адміністративно-організаційний, відділ розслідування кримінальних злочинів, відділ запобігання злочинам,

³⁰ L'assemblée nationale adopte le budget 2013 de la mission sécurité – L'Obs. URL: <https://www.nouvelobs.com/politique/20121107.AFP4186/l-assemblee-nationale-adopte-le-budget-2013-de-la-mission-securite.html> (дата звернення: 10.06.2026).

³¹ Gosselin C., Malochet V., 2017, “Jusqu’où ne pas aller trop loin ? Les bailleurs sociaux face aux enjeux de sécurité”, *Espaces et Sociétés*, n 171, 2017/4, pp. 129 – 143.

³² Jouanneau H., 2018, “Les polices intercommunales ne décollent pas”, *lagazettedescommunes.com*, mis en ligne le 25 juin 2018, consulté le 28 juin 2018. URL : <http://www.lagazettedescommunes.com/570850/les-polices-intercommunales> (дата звернення: 10.06.2026).

³³ Jouve B., Lefèvre C., 1999, “De la gouvernance urbaine au gouvernement des villes? Permanence ou recomposition des cadres de l’action publique en Europe”, *Revue Française de science politique*, 1999, vol 49, n 6, PP. 835 – 853.

³⁴ Tomlin Report 1931. Report of the royal Commission on the Civil Service 1929-1931. Cmd. 3909. London: H.M.S.O., 1931. PP. 167 – 168.

відділ безпеки дорожнього руху, транспорту і зв'язку, а також відділ допоміжної громадської служби³⁵.

Керівництво поліцією в графстві здійснює постійний об'єднаний комітет, який створюється з рівної кількості представників місцевого представницького органу – ради графства та мирових суддів³⁶.

У містах керівним органом поліцейської влади виступає комітет, який утворюється з членів ради міста і очолюється мером³⁷.

Об'єднаними поліцейськими загонами керує апарат, що створюється на основі домовленостей між органами місцевого управління міст, міст-графств і інших міст, які об'єднали свої поліцейські сили в єдине формування³⁸.

Крім того, у системі правоохоронних органів Великої Британії також існують загальні поліцейські служби, які знаходяться під патронатом Комітету загальних поліцейських служб. Цей комітет здійснює заходи з розслідування особливо тяжких злочинів силами регіональних бригад. Крім того, у багатьох графствах і містах Великої Британії існує інститут спеціальних (добровільних) констеблів, які виконують обов'язки з надання сприяння констеблям регулярних сил поліції. На таких констеблів поширюються права і обов'язки регулярних поліцейських, але вони несуть службу у вільний від своєї основної роботи час і отримують за це погодинну оплату³⁹.

Значними повноваженнями в сфері охорони громадського безпеки та порядку володіють регіональні (місцеві) влади у ФРН. Згідно Конституції Німеччини (1949 р.) власні поліцейські формування на місцях було створено в усіх західнонімецьких землях, а після об'єднання в 1990 році ця модель організації поліції була поширена і на нові федеральні землі. На даний час до структури поліцейських служб федеральних земель входять служби кримінальної поліції і служби забезпечення громадського порядку. Останні складаються з поліції громадської безпеки та кримінальної поліції, а також відділів поліції готовності, апаратів управління (адміністрацій) та земельних відомств з охорони Конституції⁴⁰.

Питання взаємодії поліції федерації і земель Німеччини унормовуються положеннями Конституцією. Так, стаття 30 Основного

³⁵ Fry G.K. The Changing Civil Service. London : Allen and Unwin, 1985. 162 p.

³⁶ Le Galès P., 1995, Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine. *Revue Française de Science politique*. vol. 45, n 1. PP. 57 – 95.

³⁷ Froment J.C., 2009, Les établissements publics de coopération intercommunale (EPCI), acteurs de la sécurité. Une cadre juridique et institutionnel renforcé, mais encore faiblement mis en œuvre. *Les Cahiers de la sécurité*. N 8. PP. 36 – 41.

³⁸ Police in Ben Weinreb and Christopher Hibbert (1983). *The London Encyclopedia*. P. 605 – 609.

³⁹ Gladden E.N. Civil Services of the United Kingdom, 1853 – 1970. London, 1967. P. 30.

⁴⁰ Піх Н. С. Забезпечення громадського (публічної) безпеки у країнах Європейського Союзу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 143 – 146.

закону визначає право земель на здійснення державних повноважень і виконання державних завдань, а статті 70 і 83 уповноважують суб'єкти федерації на виконання федерального закону. Керівництво земель ФРН на своїй території виконують загальні поліцейські завдання, несуть у повному обсязі відповідальність за забезпечення громадської безпеки та охорону громадського порядку, що у сукупності і забезпечує public safety на всій території Німеччини. Із 1963 року у ФРН діє добровільна поліцейська служба. Добровольці після перевірки на придатність виконання поліцейських завдань і відповідного спеціального навчання зараховуються до регулярної поліції. Вони несуть службу на постах чисельністю від 10 до 15 осіб⁴¹.

У всіх країнах ЄС, зокрема і в Німеччині, існує служба «оперативного втручання», яка складається з найбільш досвідчених співробітників мобільних підрозділів, оснащених новітнім озброєнням, спеціальним транспортом і засобами зв'язку і які покликані оперативно реагувати на акти масової громадської непокори, масові заворушення, чисельні маніфестації тощо. Ці підрозділи беруть участь також в проведенні операцій із затримання особливо небезпечних злочинців, охороняють порядок під час проведення масових заходів, надають допомогу населенню при стихійних лихах.

Аналіз особливостей діяльності правоохоронних органів у країнах ЄС щодо забезпечення public safety показує, що, загалом, у Великій Британії, Франції та Німеччині дуже багато спільного у цій сфері. Загальноприйнятим для цих країн є підхід, що підвищити ефективність діяльності поліції можна, зміцнивши взаємодію галузевих служб поліції між собою, а також з іншими правоохоронними органами та громадськістю. Крім того, вони вважають, що необхідно постійно покращувати професійну підготовку особового складу, спеціалізуючись на боротьбі з конкретними видами правопорушень, оптимізуючи системи інформаційного забезпечення поліцейських сил і впроваджуючи в роботу новітні технічні засоби.

У Сполучених Штатах основні повноваження у сфері забезпечення public safety мають влади штатів. На підставі Конституції США власні поліцейські формування створені у всіх штатах. В силу історично сформованого на базі Конституції США розподілу компетенції федерації і штатів у сфері кримінального і адміністративного законодавства поліцейські формування штатів виконують загальні поліцейські завдання і несуть відповідальність за забезпечення

⁴¹ Піх Н. С. Забезпечення громадського (публічної) безпеки у країнах Європейського Союзу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 143 – 146.

громадської безпеки та підтримання правопорядку на території всієї федерації⁴².

Головними завданнями поліцейських формувань американських штатів, як правило, є: загальна охорона громадського порядку і безпеки; виявлення і затримання кримінальних злочинців; захист життя і майна громадян; знаходження викраденого і втраченого майна; регулювання і контроль вуличного руху; участь в організації цивільної оборони; попередження та припинення злочинів⁴³.

Стратегічні завдання поліції з охорони громадського порядку в регіонах визначаються, насамперед, бажанням місцевого населення кожного конкретного регіону боротися з правопорушеннями в цілому. Тому місцеве населення бере безпосередню участь у визначенні пріоритетів роботи поліції. Поліція здійснює нагляд за охороною порядку в регіоні, а громадськість має право залучатися до дії щодо нагляду за правоохоронною діяльністю. Ефективність діяльності поліції визначається рівнем кооперації (залучення) населенням до самообслуговування власних потреб у регіоні та вирішення проблем громадян⁴⁴.

Незважаючи на деякі успіхи, досягнуті поліцією у XX ст., зумовлені широкою участю розшукової поліції в попередженні злочинів, а також появою в арсеналі поліції таких технічних нововведень, як автомобілі та радіо, число злочинів в країні продовжує неухильно зростати.

В американській юридичній літературі існують такі визначення порушень громадянського спокою. Порушення громадянського спокою – це такі види злочинів, які більш за все наносять шкоду якості життя та добробуту населення. Вони проявляються територіально, характеризуються проституцією, наркотиками, бандитськими угрупованнями і породжують такі злочини, як пограбування, зломи, напади і часто локалізуються навколо певних районів і зон. У діяльності правоохоронних органів США використовується таке визначення порушення громадянського спокою: нелегальні дії, що кваліфікуються законодавством як порушення громадянського спокою, або нелегальні дії, які заважають нормальній життєдіяльності суспільства або загрожують власності жителів району.

Ще одна проблема, яка є болючою не лише для Каліфорнії, а й загалом для Сполучених Штатах – це побутове (домашнє) насильство. Статистика відділу юстиції штату показує, що майже в третини всіх

⁴² Guide to the Orlando Winfield Wilson Papers, ca. 1928 – 1972. Online Archive of California. Retrieved October 20, 2006.

⁴³ Kelling, George L., Mary A. Wycoff (December 2002). Evolving Strategy of Policing : Case Studies of Strategic Change. National Institute of Justice. NCJ 198029.

⁴⁴ Paull, John (2019). The Use of Lethal Force by Police in the USA: Mortality Metrics of Race and Disintegration (2015-2019). *Journal of Social and Development Sciences*. 5 (4). PP. 30 – 35.

умисних вбивств жертви були вбиті чоловіком, батьком або дитиною, тобто не чужими людьми, а тими, кого вони люблять і кому довіряють.

В останній час за допомогою засобів масової інформації прикута увага громадськості багатьох країн, в тому числі і США, до гостроти цієї проблеми і до серйозних соціальних наслідків від її проявів. Цільова група при Президентові США, що опікується жертвами злочинних посягань, визнала, що домашнє насильство набагато складніше за своїми причинами та можливими шляхами вирішення, ніж звичайні злочини, що вчиняються незнайомими людьми. Щороку, у середньому, до шести мільйонів дружин піддаються фізичному насильству з боку своїх чоловіків⁴⁵.

Проведене дослідження особливостей діяльності американської поліції з охорони громадського порядку дозволяє зробити висновок, що теоретичні концепції та принципи правового регулювання цієї діяльності базуються на виконанні традиційних для США державних завдань, спрямованих на забезпечення економічних, політичних і особистих прав громадян⁴⁶.

Робота поліцейських служб характеризується активністю і професіоналізмом співробітників, високим рівнем технічного забезпечення і тісною взаємодією з населенням⁴⁷.

Незважаючи на достатньо великі відмінності між діяльністю поліцейських в США і Україні, різниця в правових і культурних традиціях, чисельності та щільності населення, географічних масштабах та інших специфічних рисах, для нас особливий інтерес представляє використання американського позитивного досвіду з питань забезпечення public safety⁴⁸.

Особливе місце у співпраці між місцевою поліцією і громадськістю займає діяльність волонтерів (добровільних помічників поліції). Серед найбільш поширених форм залучення волонтерів до правоохоронної діяльності є: клуби спостереження за безпекою мікрорайону представниками громадськості; громадські академії (короткострокові курси правової освіти); програми участі (допомога патрульним, слідчим,

⁴⁵ Піх Н.С. Забезпечення громадської публічної безпеки на Американському континенті. *Публічне урядування*. 2020. № 2 (22). С. 177 – 184.

⁴⁶ Fired/Rehired: Police chiefs are often forced to put officers fired for misconduct back on the streets. Washington Post. August 3, 2017. Retrieved October 1, 2017. URL : <https://www.washingtonpost.com/graphics/2017/investigations/police-fired-rehired/> (дата звернення: 10.06.2026).

⁴⁷ Shielded from Justice: Police Brutality and Accountability in the United States. *Human Rights Watch*. Retrieved October 1, 2017. URL : <https://www.hrw.org/legacy/reports98/police/uspo12.htm> (дата звернення: 10.06.2026).

⁴⁸ NYPD Stop And Frisks: 15 Shocking Facts About A Controversial Program. *Huffington Post*. May 15, 2012. Retrieved December 24, 2013. URL : https://www.huffpost.com/entry/nypd-stop-and-frisks-15-shocking-facts_n_1513362 (дата звернення: 10.06.2026).

секретарські та адміністративні функції); участь у патрулюванні на спеціально обладнаних автомобілях тощо⁴⁹;

Цікави є висновки американських вчених щодо особливостей забезпечення public safety на територіальному рівні:

- збільшення кількості офіцерів поліції не обов'язково зменшує кількість випадків злочинів, а також не збільшує число розкритих злочинів. Насправді існує інша залежність – пряма залежність між злочинністю і несприятливими соціальними умовами, такими, як: бідність, безграмотність, наркотики, безробіття, щільність населення і соціальна нерівність;

- вибіркового патруль не обов'язково зменшує злочинність і не підвищує шанси офіцера на арешт підозрюваного злочинця. Він також не наближає поліцію до громадськості і не зменшує страх населення перед злочинними посяганнями;

- швидкі дії поліції у відповідь важливі тільки у незначному відсотку справ, там де є загроза людському життю, або можливість затримати злочинця. Замість цього громадяни цілком задоволені визначеним часом реагування на яке вони можуть розраховувати. У випадках, коли подія незначна і не вимагає присутності офіцера на місці події, громадян задовольняє такий метод, як прийняття заяви про інцидент по телефону;

- кримінальні розслідування не настільки успішні, як вважається у суспільстві. Злочин, як правило, розкривається лише тоді, коли підозрюваний заарештований негайно або свідок може надати ім'я людини (його адресу, номер машини тощо) або опізнати останнього за фотографією. Успішне розслідування відбувається лише тоді, коли злочинець відомий і коли отримані докази можуть слугувати підставою для арешту і судового переслідування.

ВИСНОВКИ

Public safety є однією з ключових категорій сучасної науки та практики у сфері забезпечення національної безпеки і виступає як визначальна якість (атрибут) суспільства щодо його цілісності, відносної стійкості та громадянської злагоди. Особливої актуальності ця категорія набуває в умовах російського вторгнення в Україну.

Public safety, поряд з іншими складовими національної безпеки, характеризує надійність існування та стійкість розвитку соціально-політичної системи держави. Разом із тим, вона має на увазі і особливий вид діяльності щодо її забезпечення, яка охоплює систему заходів, спрямованих на запобігання небезпек й загроз. Цільовою функцією забезпечення public safety виступає саме захищеність людини і

⁴⁹ Department of Justice Police Misconduct Pattern or Practice Program (FAQ). United States Department of Justice. Retrieved November 14, 2007. URL : <https://www.justice.gov/crt/split/faq.htpppmp.htm> (дата звернення: 10.06.2026).

суспільства від небезпек та загроз різного характеру, під якими слід розуміти сукупність несприятливих факторів (наявних, або латентних), які прямо або опосередковано впливають на нормальний стан життєдіяльності держави та суспільства.

Для розвинених країн світу public safety – це, насамперед, функція урядів, яка покликана забезпечувати захист громадян (осіб), організацій та установ від усіляких загроз їхньому добробуту та процвітання. Саме уряди забезпечують не лише нормальну життєдіяльність усіх державних і недержавних інституцій, функціонування громадських об'єднань, реалізацію особистих прав кожного окремого громадянина, а опікуються, щоб ці невід'ємні права демократичного світу були надійно гарантовані і у майбутньому.

Адаптація в Україні кращих іноземних практик, покликаних підвищити рівень забезпечення public safety має не лише суто практичне значення, а й виступає невід'ємною складовою розвитку вітчизняної науки в галузі права, державного управління та національної безпеки. Особливої актуальності ця науково-практична проблема набула на нинішньому етапі державотворення – у зв'язку з необхідність вироблення нових підходів щодо забезпечення захищеності громадянського суспільства в умовах збройної російської агресії, недопущення загроз життю і здоров'ю пересічних українців, збереження нормальної життєдіяльності в суспільно-політичній та економічній сферах.

АНОТАЦІЯ

Запропоноване дослідження покликане продовжити, розпочату у попередніх наших публікаціях, наукову розвідку щодо шляхів модернізації системи публічного управління в Україні, підвищення ефективності правового забезпечення державотворчих процесів та захисту прав українських громадян, а також покращення наукового супроводу життєдіяльності сектору безпеки і оборони з урахуванням найпрогресивніших демократичних практик. Наша мета полягає – на підставі аналізу особливостей застосування нормативно-правових механізмів забезпечення public safety у найбільш розвинених країнах світу запропонувати авторські підходи щодо розбудови національної системи громадської (публічної) безпеки України, як обов'язкового елементу нормальної життєдіяльності не лише окремої місцевості громади, а й держави в цілому. На наше переконання, public safety є однією з ключових категорій сучасної науки та практики у сфері забезпечення національної безпеки і виступає як визначальна якість (атрибут) суспільства щодо його цілісності, відносної стійкості та громадянської злагоди, особливо в умовах російського вторгнення в Україну. Проведено політико-правовий аналіз стану забезпеченості

громадської (публічної) безпеки у розвинутих країнах світу. Досліджено міжнародне право і національні законодавства в контексті аналізу особливостей забезпечення public safety на регіональному рівні в демократичних країнах. Висвітлено форми та методи діяльності поліцейських формувань із забезпечення public safety у розвинених країнах світу. Зроблено висновок, що адаптація в Україні кращих іноземних практик, покликаних підвищити рівень забезпечення public safety має не лише суто практичне значення, а й виступає органічною складовою розвитку вітчизняної науки в галузі права, державного управління та національної безпеки. Особливої актуальності ця науково-практична проблема набула у зв'язку з необхідністю вироблення нових підходів щодо забезпечення захищеності громадянського суспільства, збереження нормальної життєдіяльності в суспільно-політичній та економічній сферах в умовах збройної російської агресії. Підготовлено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового, науково-експертного та інституційно-адміністративного забезпечення розбудови системи public safety в Україні.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. Преамбула, ст. 102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2026).
2. Барко В. І. Досвід психологічного забезпечення діяльності поліції (за мат-ми зарубіжних інформаційних джерел). *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 113 – 120.
3. Піх Н. С. Забезпечення громадського (публічної) безпеки у країнах Європейського Союзу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 143 – 146.
4. Піх Н. С. Забезпечення громадської публічної безпеки на Американському континенті. *Публічне урядування*. 2020. № 2 (22). С. 177 – 184.
5. Піх Н. С. Міжнародний досвід гарантування громадської (публічної) безпеки. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2020. № 2 (70). С. 193 – 197.
6. Універсальна десяткова класифікація (УДК). Державна наукова установа “Книжкова палата України”. URL: <https://teacode.com/online/udc/34> (дата звернення: 10.06.2026).
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 2002. Т. 4: Н-П., С. 710.
8. Broadhurst, Roderic. Developments in the global law enforcement of cyber-crime. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 29.3 (2006). PP. 408 – 433.

9. Checkel J. T. Social Constructivisms in Global and European Politics : A Review Essay. *Review of International Studies*. 2004. Vol. 30. No 2. P. 230 – 231
10. Core issues in policing / ed. by Leisman F., Loveday B., Savage S. 2nd ed. Harlow : Longman, 2000. 337 p.
11. Department of Justice Police Misconduct Pattern or Practice Program (FAQ). United States Department of Justice. Retrieved November 14, 2007. URL: <https://www.justice.gov/crt/split/faq.htppmp.htm> (дата звернення: 10.06.2026)
12. Fired/Rehired: Police chiefs are often forced to put officers fired for misconduct back on the streets. Washington Post. August 3, 2017. Retrieved October 1, 2017. URL : <https://www.washingtonpost.com/graphics/2017/investigations/police-fired-rehired/> (дата звернення: 10.06.2026).
13. Floyd R. Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move. *Human Security Journal*. 2007. Vol. 5. P. 38 – 49.
14. Freyermuth A., 2013, “L’offre municipale de sécurité : un effet émergent des luttes électorales. Une comparaison des configurations lyonnaise, niçoise, rennaise et strasbourgeoise (1983-2001)”, *Revue Internationale de Politique Comparée*, n°1, vol.20. PP. 89 – 116.
15. Froment J.C., 2009, Les établissements publics de coopération intercommunale (EPCI), acteurs de la sécurité. Une cadre juridique et institutionnel renforcé, mais encore faiblement mis en œuvre. *Les Cahiers de la sécurité*. N 8, pp. 36 – 41.
16. Fry G.K. The Changing Civil Service. London : Allen and Unwin, 1985. 162 p.
17. Gautron V., 2010, “La coproduction locale de la sécurité en France : un partenariat interinstitutionnel déficient “, *Champ pénal/Penal field*, Vol. VII | 2010, mis en ligne le 27 janvier 2010, consulté le 24 avril 2018. URL : <http://journals.openedition.org/champpenal/7719> (дата звернення: 10.06.2026).
18. Gladden E.N. Civil Services of the United Kingdom, 1853–1970. London, 1967. P. 30.
19. Gosselin C., Malochet V., 2017, “Jusqu’où ne pas aller trop loin ? Les bailleurs sociaux face aux enjeux de sécurité“, *Espaces et Sociétés*, n 171, 2017/4, pp. 129 – 143.
20. Guide to the Orlando Winfield Wilson Papers, ca. 1928–1972. Online Archive of California. Retrieved October 20, 2006.
21. Hicks, David C. Thinking about organized crime prevention. *Journal of contemporary criminal justice*. 14.4 (1998). PP. 325 – 350.
22. Jouanneau H., 2018, “Les polices intercommunales ne décollent pas“, lagazettedescommunes.com, mis en ligne le 25 juin 2018, consulté le 28 juin

2018. URL : <http://www.lagazettedescommunes.com/570850/les-polices-intercommun> (дата звернення: 10.06.2026).

23. Jouve B., Lefèvre C., 1999, “De la gouvernance urbaine au gouvernement des villes? Permanence ou recomposition des cadres de l’action publique en Europe“, *Revue Française de science politique*, 1999, vol 49, n 6, PP. 835 – 853.

24. Kelling, George L., Mary A. Wycoff (December 2002). *Evolving Strategy of Policing : Case Studies of Strategic Change*. National Institute of Justice. NCJ 198029.

25. Klotz A. Normsin International Relations. *The struggle Against Apartheid*, NY: Cornell University Press, 1995. 183 p.

26. L’assemblée nationale adopte le budget 2013 de la mission sécurité – L’Obs. URL: <https://www.nouvelobs.com/politique/20121107.AFP4186/l-assemblee-nationale-adopte-le-budget-2013-de-la-mission-securite.html> (дата звернення: 10.06.2026).

27. Le Galès P., 1995, Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine. *Revue Française de Science politique*. vol. 45, n 1, pp. 57 – 95

28. Lelechenko A.P., Lebedinska, O.Y., Somin, S.V., Vakulenko V.M., Pikh N.S. Introduction of the concept of sustainable development in the context of the constitutional reform of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2020. 27(4), P. 53-65.. URL: [https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57222120488\(SCOPUS\)](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57222120488(SCOPUS))

29. March; Bayley D. *Forces of Order*. Berkeley, 1991. P. 16.

30. Maritime Domain Awareness in the Canadian Safety and Security Program. Scientific Brief. DRDC CSS 5 2013-042. URL: http://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc131/p538238_A1b.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

31. Nishimura K. *On the Nagasaki Beat: the Art of Community Policing*. Look Japan. 1997. P. 26 – 27.

32. NYPD Stop And Frisks: 15 Shocking Facts About A Controversial Program. *Huffington Post*. May 15, 2012. Retrieved December 24, 2013. URL: https://www.huffpost.com/entry/nypd-stop-and-frisks-15-shocking-facts_n_1513362 (дата звернення: 10.06.2026).

33. Ortmeier P. J. *Public Safety and Security Administration*. 1st Edition. Butterworth-Heinemann. 1999. 208 p. ISBN: 978008094099.

34. Paull, John (2019). The Use of Lethal Force by Police in the USA: Mortality Metrics of Race and Disintegration (2015-2019). *Journal of Social and Development Sciences*. 5 (4): 30 – 35.

35. Police in Ben Weinreb and Christopher Hibbert (1983). *The London Encyclopedia*. P. 605 – 609.

36. *Police of Japan 2015*. Tokyo : National Police Agency. 2015. P. 10

37. *Shielded from Justice: Police Brutality and Accountability in the United States*. *Human Rights Watch*. Retrieved October 1, 2017. URL:

<https://www.hrw.org/legacy/reports98/police/uspo12.htm> (дата звернення: 10.06.2026).

38. Somin S., Pikh N. Transformation des Informationsparadigmas der Öffentlichen Sicherheit die Ukraine unter Bedingungen der Hybrid Aggression. *Gesellschaftsrechtliche Transformationen von wirtschaftlichen Systemen in den Zeiten der Neo-Industrialisierung*. Kornieiev V., Pasichnyk, Yu., Radchenko O., Khodzhaian A. und andere: Collective Monographie. Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2020. P. 644 – 653.

39. The Police Act 1996 (equipment) regulations 2011 and the Police Act 1996 (services) regulations 2011 : impact assessment. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-police-act-1996-equipment-regulations-2011-and-the-police-act-1996-services-regulations-2011-impact-assessment> (дата звернення: 10.06.2026).

40. The UDC Summary, UDCS. The Universal Decimal Classification (UDC). URL: <http://www.udcsummary.info/php/index.php> (дата звернення: 10.06.2026).

41. Tomlin Report 1931. Report of the royal Commission on the Civil Service 1929-1931. Cmnd. 3909. London: H.M.S.O., 1931. 252 p

Information about the authors:

Somin Sergii Valeriyovich,

Doctor of Political Science, Full Professor,
Chief Researcher at the Department of Legal and Anti-Corruption Policy
of the Center for Security Studies, The National Institute
for Strategic Studies,
7-A Pyrohova str., Kyiv, 01054, Ukraine

Komashko Volodymyr Volodymyrovych,

Doctor of Philosophy in Law, Honored Lawyer of Ukraine
Head of Legal and Anti-Corruption Policy Department of the Center
for Security Studies, The National Institute for Strategic Studies
7-A Pyrohova str., Kyiv, 01054, Ukraine

Pikh Natalia Stepanivna,

Candidate of Sciences in Public Administration,
Prosecutor of the Odessa Regional Prosecutor's Office,
3 Italiyska str., Odesa, 65026, Ukraine

ПІДЗВІТНІСТЬ І СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ АГЕНТСТВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В СИСТЕМІ НАЛЕЖНОГО ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

Форманюк В. В.

ВСТУП

Розвиток агентств Європейського Союзу є одним із найбільш показових проявів трансформації європейського адміністративного врядування. У сучасному правопорядку ЄС агентства виконують спеціалізовані експертні, координаційні, регуляторні, інформаційно-аналітичні та оперативні функції у сферах внутрішнього ринку, фінансового нагляду, транспорту, охорони здоров'я, безпечності харчових продуктів, довкілля, цифрової трансформації, прикордонного управління та правоохоронної співпраці. Їх поява і подальше поширення пов'язані з ускладненням завдань Європейського Союзу та потребою у створенні спеціалізованих адміністративних структур, здатних забезпечувати професійну експертизу й оперативність управління¹.

Водночас посилення ролі агентств ЄС актуалізує питання їх підзвітності та судового контролю. Агентства не належать до основних інституцій ЄС, однак створюються на підставі актів права Союзу, мають власну правосуб'єктність, спеціальну компетенцію, організаційну автономію та в окремих випадках можуть ухвалювати рішення, що впливають на права фізичних і юридичних осіб. Саме тому їх діяльність повинна відповідати принципам належного публічного врядування, верховенства права, прозорості, пропорційності, правової визначеності та ефективного судового захисту.

У вітчизняній науці інституційний механізм Європейського Союзу розглядається як складна, багаторівнева система, у межах якої взаємодіють інституції, органи, установи та спеціалізовані структури ЄС. Г. І. Юдіна слушно наголошує, що ефективність функціонування інституційного механізму ЄС залежить від узгодженості діяльності його елементів, їх компетенційної визначеності та здатності забезпечувати реалізацію цілей Союзу². Такий підхід є важливим для аналізу агентств

¹ Chamon M. EU Agencies: Legal and Political Limits to the Transformation of the EU Administration. Oxford : Oxford University Press, 2016. P. 20.

² Юдіна Г. І. Особливості функціонування інституційного механізму Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 370-377.

ЄС, адже вони діють не ізольовано, а в межах єдиного адміністративного простору Союзу.

Для України дослідження підзвітності та судового контролю агентств ЄС має також прикладне значення. У процесі європейської інтеграції Україна поступово наближає не лише законодавство, а й адміністративні практики до стандартів ЄС. І. З. Брацук обґрунтовує, що імплементація права ЄС потребує не тільки нормативного відтворення положень *acquis*, а й належних інституційних і процедурних механізмів їх реалізації³. Отже, досвід агентств ЄС є важливим для розуміння того, як у європейському правопорядку поєднуються спеціалізована автономія, підзвітність, контроль і захист прав людини.

Метою цього дослідження є з'ясування ролі підзвітності та судового контролю агентств Європейського Союзу в системі належного публічного врядування. Для досягнення цієї мети необхідно розкрити зміст підзвітності агентств ЄС, визначити основні форми контролю за їх діяльністю, проаналізувати практику Суду ЄС щодо меж делегування повноважень агентствам, а також показати значення підзвітності й судового контролю для захисту прав людини.

1. Підзвітність агентств ЄС як елемент належного публічного врядування

Підзвітність агентств Європейського Союзу є одним із ключових елементів їх адміністративно-правового статусу та необхідною умовою легітимності їх діяльності в системі європейського публічного врядування. Агентства ЄС створюються для виконання спеціалізованих завдань, що потребують професійної експертизи, технічної компетентності, оперативності, стабільності та певної функціональної автономії. Проте автономія таких структур не може означати їх виведення з-під контролю, оскільки будь-яке здійснення публічних повноважень у правопорядку ЄС має відповідати принципам верховенства права, прозорості, правової визначеності, пропорційності та належного адміністрування.

У сучасній доктрині підзвітність розглядається не лише як обов'язок звітувати про результати діяльності, а як ширший механізм пояснення, обґрунтування, оцінювання та відповідальності. М. Бовенс визначає підзвітність як відносини між суб'єктом, який здійснює повноваження, та форумом, перед яким цей суб'єкт зобов'язаний пояснювати й виправдовувати свою поведінку, тоді як відповідний форум може

³ Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 156.

ставити питання, оцінювати діяльність і застосовувати певні наслідки⁴. Такий підхід є особливо важливим для аналізу агентств ЄС, оскільки вони не завжди ухвалюють політичні рішення, але їх адміністративна, експертна або регуляторна діяльність може істотно впливати на реалізацію політик Союзу та права осіб.

Підзвітність агентств ЄС має багатовимірний характер. Вона охоплює політичну, адміністративну, фінансову, процедурну, суспільну та судову складові. Така комплексність зумовлена специфікою правової природи агентств ЄС: вони не є основними інституціями Союзу, але створюються актами права ЄС, мають власну правосуб'єктність, організаційну структуру, бюджет, персонал і спеціально визначений мандат. Тому підзвітність агентств не може бути зведена до одного механізму контролю. Вона повинна забезпечувати одночасно ефективність діяльності агентств, відповідність їх рішень праву ЄС і можливість реагування на порушення або неефективне виконання повноважень.

М. Бусуйок слушно наголошує, що підзвітність агентств ЄС повинна розглядатися у зв'язку з їх автономією та контролем⁵. Якщо агентства отримують функціональну самостійність для виконання спеціалізованих завдань, вони водночас мають бути включені до системи контролю, яка не руйнує їх експертну незалежність, але запобігає адміністративній самодостатності. Саме цей баланс є центральним для європейської агентської моделі: агентства повинні бути достатньо автономними для професійного виконання завдань, але достатньо підзвітними для збереження правової та демократичної легітимності.

Політична та демократична підзвітність агентств ЄС проявляється насамперед у їх зв'язку з Європейським Парламентом і Радою. Агентства подають річні звіти, їх керівники можуть брати участь у парламентських слуханнях, а бюджетна діяльність агентств підлягає процедурі надання розвантаження щодо виконання бюджету. Ці механізми мають особливе значення, оскільки агентства ЄС не обираються безпосередньо громадянами Союзу й не мають прямої демократичної легітиматії. Відповідно, зв'язок із представницькими інституціями ЄС є способом забезпечення демократичного контролю за діяльністю спеціалізованих адміністративних утворень.

Важливим додатковим інструментом політичної та демократичної підзвітності агентств, зокрема Frontex, є діяльність спеціальних робочих

⁴ Bovens M. Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework. *European Law Journal*. 2007. Vol. 13, № 4. P. 448.

⁵ Busuioc M. Accountability, Control and Independence: The Case of European Agencies. *European Law Journal*. 2009. Vol. 15, № 5. P. 602.

груп Європейського Парламенту. Так, у 2021 році Комітет LIBE створив Frontex Scrutiny Working Group (FSWG), яка проводить регулярний моніторинг діяльності Агентства, включаючи дотримання фундаментальних прав, прозорість операцій та використання бюджетних коштів⁶. Діяльність такої робочої групи доповнює традиційні форми парламентського контролю та сприяє підвищенню прозорості роботи агентства перед європейською громадськістю.

Політична підзвітність не означає щоденного політичного втручання в діяльність агентств. Її завдання полягає у забезпеченні прозорості мандата, оцінюванні стратегічних результатів, контролі за використанням бюджетних ресурсів і перевірці того, чи відповідає діяльність агентства цілям, визначеним законодавцем ЄС. Надмірне політичне втручання могло б нівелювати експертну автономію агентств, тоді як відсутність політичного контролю створювала б ризик дефіциту демократичної легітимності. Тому демократична підзвітність агентств ЄС повинна бути побудована як інституційний баланс між автономією спеціалізованого органу і контролем з боку представницьких інституцій.

Адміністративна підзвітність агентств ЄС пов'язана з їх взаємодією з Європейською Комісією, органами управління агентств і державами-членами. Європейська Комісія часто бере участь у роботі правління агентств, здійснює загальний нагляд за узгодженістю їх діяльності з політиками ЄС, ініціює перегляд установчих актів і проводить оцінювання ефективності. Однак адміністративний нагляд не повинен перетворювати агентства на структурні підрозділи Комісії. Якщо агентство позбавляється реальної функціональної автономії, втрачається сенс його створення як спеціалізованого утворення, здатного забезпечувати професійність, технічну якість і сталість адміністративної діяльності.

У цьому аспекті важливим є питання складу органів управління агентств. У правліннях багатьох агентств представлені держави-члени, Європейська Комісія, а іноді й інші заінтересовані суб'єкти. Така структура дозволяє поєднати наднаціональний і національний рівні управління. Водночас вона може створювати додаткові виклики для підзвітності, оскільки відповідальність за діяльність агентства розподіляється між різними суб'єктами. Саме тому важливо, щоб установчі акти агентств чітко визначали компетенцію органів управління, порядок ухвалення рішень, механізми звітування та відповідальність керівництва.

⁶ European Parliament scrutiny of Frontex. 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2021\)698816](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)698816).

Фінансова підзвітність агентств ЄС є самостійним і важливим елементом контролю. Оскільки агентства використовують кошти бюджету ЄС, їх фінансова діяльність підлягає плануванню, аудиту, перевірці з боку Європейської рахункової палати, внутрішньому контролю та процедурі бюджетного розвантаження. Фінансова підзвітність не повинна сприйматися лише як бухгалтерський або технічний механізм. Вона має ширше адміністративно-правове значення, адже дозволяє оцінити, чи використовуються ресурси агентства відповідно до його мандата, чи є діяльність результативною та чи забезпечується належне управління публічними фінансами.

Фінансова підзвітність також пов'язана з питанням ефективності агентств. У системі належного публічного врядування важливо не лише те, щоб кошти були витрачені законно, а й те, щоб вони забезпечували досягнення визначених цілей. Агентство може формально дотримуватися фінансових процедур, але водночас бути неефективним або дублювати функції інших структур. Тому оцінювання фінансової діяльності агентств має поєднувати законність, ефективність, економність і результативність.

Процедурна підзвітність агентств ЄС охоплює дотримання правил ухвалення рішень, обов'язку мотивування, прозорості, доступу до документів, консультацій із заінтересованими сторонами, запобігання конфлікту інтересів та дотримання етичних стандартів. У сучасному європейському адміністративному праві процедура є однією з ключових гарантій належного управління. Якщо агентство діє у межах чіткої, передбачуваної та відкритої процедури, це зменшує ризики свавілля, підвищує довіру до його рішень і створює можливості для контролю.

Процедурна підзвітність особливо важлива для агентств, які готують наукові висновки, технічні оцінки або рекомендації. Навіть якщо такі акти формально не є обов'язковими, вони можуть мати значний практичний вплив на рішення інституцій ЄС, національних органів або приватних суб'єктів. Тому відкритість методології, прозорість використаних даних, декларування конфлікту інтересів і можливість перевірки експертних висновків є необхідними умовами довіри до діяльності агентств.

Суспільна підзвітність агентств ЄС проявляється у відкритості їх діяльності для громадськості, заінтересованих сторін, професійних об'єднань, наукової спільноти, громадських організацій і медіа. У багатьох сферах діяльність агентств безпосередньо стосується суспільно значущих питань: безпеки харчових продуктів, лікарських засобів, довкілля, цифрових технологій, кордонів, міграції, правоохоронної

співпраці. Тому суспільний контроль є важливим доповненням до формальних юридичних механізмів підзвітності.

В українській правничій науці питання інституційної та процедурної забезпеченості права ЄС традиційно розглядається як важлива умова його ефективності. У підручнику з права Європейського Союзу за редакцією В. І. Муравйова підкреслюється, що інституційна система ЄС функціонує на основі розподілу компетенцій, процедурної визначеності та взаємодії між органами Союзу⁷. Це положення має безпосереднє значення для аналізу агентств ЄС, оскільки їх підзвітність також ґрунтується на чіткому розмежуванні повноважень, процедур і форм контролю.

Г. І. Юдіна, аналізуючи особливості функціонування інституційного механізму ЄС, звертає увагу на складність і багаторівневість взаємодії між інституціями та органами Союзу⁸. У контексті агентств це означає, що їх підзвітність не може бути однолінійною. Агентства водночас взаємодіють з Комісією, Парламентом, Радою, державами-членами, національними адміністраціями, судами, контрольними органами та суспільством. Саме тому модель підзвітності агентств ЄС є багаторівневою і комплексною.

Для України досвід підзвітності агентств ЄС має прикладне значення. У процесі європейської інтеграції Україна повинна не лише адаптувати законодавство до *acquis*, а й формувати органи публічної адміністрації, здатні працювати за європейськими стандартами прозорості, професійності та відповідальності. І. З. Брацук наголошує, що імплементація права ЄС потребує функціонування належних правових та інституційних механізмів взаємодії права ЄС і національного права⁹. Це означає, що формальне прийняття законодавчих змін не є достатнім без створення ефективної адміністративної інфраструктури їх реалізації.

У цьому аспекті модель підзвітності агентств ЄС може бути використана як орієнтир для вдосконалення українських спеціалізованих органів публічної адміністрації. Йдеться не про механічне копіювання агентської моделі, а про використання її принципів: чіткого мандата, функціональної спеціалізації, професійної автономії, прозорості процедур, фінансового контролю, звітування, зовнішнього аудиту, парламентського нагляду та судового захисту. Саме

⁷ Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Кн. Перша. К. : Ін Юре, 2015. С. 150-152.

⁸ Юдіна Г. І. Особливості функціонування інституційного механізму Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 370-377.

⁹ Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016.

такі принципи здатні посилити інституційну спроможність української публічної адміністрації в умовах євроінтеграції.

Особливо важливо, що підзвітність агентств ЄС не протиставляється ефективності. Навпаки, вона є умовою ефективності, оскільки забезпечує контроль за відповідністю діяльності агентства його мандату, запобігає дублюванню функцій, підвищує якість рішень і зміцнює довіру до спеціалізованого адміністрування. Якщо агентство діє автономно, але непрозоро, це може призвести до дефіциту легітимності. Якщо ж агентство є повністю контрольованим політичними інституціями, воно може втратити експертну незалежність. Тому належна модель полягає у балансі між автономією і підзвітністю.

Таким чином, підзвітність агентств ЄС є не допоміжним, а системоутворювальним елементом їх правового статусу. Вона забезпечує зв'язок між спеціалізованою адміністративною автономією та принципами належного публічного врядування. Через політичні, адміністративні, фінансові, процедурні, суспільні та судові механізми підзвітності діяльність агентств ЄС набуває прозорості, контрольованості та правової легітимності. Саме тому підзвітність є однією з головних умов ефективного і демократично прийнятного функціонування агентств Європейського Союзу.

2. Судовий контроль за діяльністю агентств ЄС: межі делегування повноважень і гарантії законності

Судовий контроль є однією з ключових гарантій законності діяльності агентств Європейського Союзу та важливим елементом належного публічного врядування. Його значення полягає не лише у можливості виправлення порушень, а й у забезпеченні правової визначеності, інституційного балансу, захисту прав осіб і легітимності спеціалізованого адміністративного врядування. Агентства ЄС створюються для виконання конкретних функцій у межах правопорядку Союзу, проте вони не є основними інституціями ЄС і не мають первинної компетенції. Саме тому будь-яке здійснення ними публічних повноважень повинно бути юридично обмеженим і підлягати ефективному судовому перегляду.

Питання судового контролю за діяльністю агентств ЄС тісно пов'язане з проблемою делегування повноважень. Агентства діють на підставі установчих актів, які визначають їх мандат, завдання, структуру, процедури та межі компетенції. Вони не можуть самостійно розширювати власні повноваження або змінювати політичні цілі Союзу. Їх діяльність є похідною від волі законодавця ЄС і повинна відповідати принципу наданих повноважень. У цьому сенсі судовий контроль

виконує функцію гарантії того, що агентства діють саме в межах делегованого мандата.

Класичне значення для визначення меж делегування має рішення Суду ЄС у справі *Meroni & Co., Industrie Metallurgiche SpA v High Authority*. У цій справі Суд сформулював підхід, відповідно до якого передача повноважень допоміжним органам не повинна порушувати інституційний баланс, визначений установчими договорами, і не може передбачати передачу широкої дискреції, здатної змінити характер повноважень, наданих відповідній інституції¹⁰. Доктрина *Meroni* тривалий час розглядалася як правова межа для розвитку агентств ЄС, оскільки вона застерігала від передачі їм надмірно широких регуляторних або дискреційних повноважень.

Значення справи *Meroni* полягає не лише в історичному обмеженні делегування, а й у формуванні принципового підходу до природи публічної влади в ЄС. Суд фактично підкреслив, що інституційний баланс є гарантією законності, демократичної легітимності та відповідальності. Якщо основна інституція ЄС передає широкі дискреційні повноваження іншому органу, який не має такого самого рівня політичної та юридичної відповідальності, це може змінити баланс, закладений у договорах. Отже, контроль за делегуванням повноважень є не технічним питанням організації адміністрації, а елементом конституційної структури Союзу.

Подальше значення для визначення меж повноважень адміністративних органів мала справа *Romano*. У цьому рішенні Суд ЄС наголосив на недопустимості надання адміністративному органу повноважень ухвалювати акти нормативного характеру із загальнообов'язковими правовими наслідками¹¹. У сукупності справи *Meroni* та *Romano* сформували обережний підхід до агентств ЄС: вони можуть виконувати спеціалізовані, технічні, експертні або координаційні функції, але не повинні підміняти собою основні інституції Союзу у здійсненні політичної чи нормативної дискреції.

Однак розвиток Європейського Союзу, ускладнення внутрішнього ринку, фінансового регулювання, цифрової політики, прикордонного управління та інших сфер зумовили потребу у більш активній ролі агентств. З часом стало очевидно, що надто вузьке тлумачення доктрини *Meroni* не відповідає сучасній моделі європейського адміністративного врядування. Агентства дедалі частіше залучаються до регуляторних

¹⁰ Judgment of the Court of Justice of 13 June 1958. *Meroni & Co., Industrie Metallurgiche SpA v High Authority*, Joined Cases 9/56 and 10/56. ECLI:EU:C:1958:7.

¹¹ Judgment of the Court of Justice of 14 May 1981. *Giuseppe Romano v Institut national d'assurance maladie-invalidité*, Case 98/80. ECLI:EU:C:1981:104.

процедур, координації національних органів і ухвалення індивідуальних рішень. Це вимагало від Суду ЄС адаптації класичних підходів до нових умов.

Особливо показовим у цьому контексті є рішення Суду ЄС у справі *United Kingdom v Parliament and Council*, відоме як справа щодо повноважень Європейського органу з цінних паперів і ринків, ESMA. У цій справі Суд визнав допустимим надання ESMA повноважень щодо тимчасового обмеження коротких продажів за певних умов¹². При цьому Суд підкреслив, що такі повноваження є чітко визначеними, обмеженими об'єктивними критеріями, процедурно врегульованими та підлягають судовому контролю. Таким чином, рішення у справі ESMA не відкинуло доктрину *Meroni*, а фактично пристосувало її до сучасних потреб спеціалізованого регуляторного управління.

Значення справи ESMA полягає в тому, що Суд визнав можливість надання агентствам більш активних адміністративних повноважень за умови їх належного правового структурування. Ключовими критеріями допустимості стали чіткість мандата, обмеженість дискреції, наявність процедурних гарантій, контроль з боку інституцій ЄС і можливість судового перегляду. Отже, сучасне право ЄС допускає розширення ролі агентств, але лише в межах правової визначеності та контролю.

Подальший розвиток доктрини делегування повноважень та стандартів судового контролю за діяльністю агентств ЄС відображено у рішенні Суду ЄС у справі *European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER) v Aquind Ltd* (C-46/21 P, 2023)¹³. У цьому рішенні Суд підтвердив, що Boards of Appeal (внутрішні апеляційні органи) агентств повинні здійснювати повний перегляд («full review») рішень агентств, які містять складні технічні та наукові оцінки, а не обмежуватися лише формальною або обмеженою перевіркою. Такий підхід означає, що апеляційні органи зобов'язані ретельно аналізувати як фактичні обставини, так і правову кваліфікацію, оцінюючи, чи є рішення агентства обґрунтованим, пропорційним і вільним від помилок. Це рішення суттєво підвищило стандарти внутрішнього адміністративного контролю та стало важливим кроком у забезпеченні ефективного судового захисту в сферах високої технічної складності, таких як енергетика, фінанси та хімічна безпека.

¹² Judgment of the Court of Justice of 22 January 2014. *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v European Parliament and Council of the European Union*, Case C-270/12. ECLI:EU:C:2014:18.

¹³ Judgment of the Court of Justice of 9 March 2023. *European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators v Aquind Ltd*, Case C-46/21 P. ECLI:EU:C:2023:182. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62021CJ0046>.

На відміну від обмеженого судового контролю, який здійснюють Загальний суд та Суд ЄС (перевірка лише на наявність явної помилки в оцінці – *manifest error of assessment*), Boards of Appeal, завдяки своєму складу (юристи та технічні експерти), зобов'язані ретельно аналізувати як фактичні обставини, так і правову кваліфікацію. Вони повинні перевіряти, чи є рішення агентства обґрунтованим, пропорційним, вільним від помилок у застосуванні права та чи враховано всі релевантні докази, надані сторонами.

Це рішення суттєво підвищило стандарти внутрішнього адміністративного контролю та стало важливим кроком у забезпеченні ефективного судового захисту в сферах високої технічної складності, таких як енергетика, фармацевтика, хімічна безпека та фінансовий нагляд. Суд підкреслив, що Boards of Appeal є частиною загального підходу законодавця ЄС до створення квазі-судових механізмів захисту прав у контексті широкої дискреції агентств.

Таким чином, сучасна практика Суду ЄС демонструє еволюцію від жорсткого обмеження делегування (Meroni) через помірковане розширення (ESMA) до визнання необхідності глибокого та ефективного контролю за діяльністю агентств. Boards of Appeal стають ключовим елементом системи multi-level judicial review, що поєднує внутрішній експертний перегляд з подальшим судовим контролем з боку Загального суду та Суду ЄС.

Судовий контроль у цій системі виконує кілька функцій. По-перше, він забезпечує перевірку компетенції агентства. Суд може встановити, чи діяло агентство в межах повноважень, наданих йому установчим актом. По-друге, судовий контроль забезпечує перевірку процедурної законності, тобто дотримання правил ухвалення рішень, обов'язку мотивування, консультацій, строків і прав учасників процедури. По-третє, судовий контроль дозволяє оцінити дотримання принципів пропорційності, недискримінації, правової визначеності та захисту легітимних очікувань. По-четверте, він забезпечує захист основних прав фізичних і юридичних осіб.

Особливої уваги заслуговує інтенсивність судового контролю в залежності від характеру актів агентств. У сферах, де агентства здійснюють суто технічні або наукові оцінки (наприклад, Європейське агентство з лікарських засобів – ЕМА, Європейське хімічне агентство – ЕСНА), Суд традиційно застосовує обмежений стандарт review (*manifest error*). Однак після справи *Aquind* чітко прослідковується тенденція до

посилення контролю через Boards of Appeal, що дозволяє поєднувати експертність з правовою ретельністю¹⁴.

У регуляторних сферах (ESMA, ЕВА, ЕІОРА) делегування повноважень на ухвалення індивідуальних рішень, що мають обов'язкову силу, вимагає особливої обережності. Суд наголошує, що такі повноваження повинні бути чітко окреслені, процедурно врегульовані та підлягати ефективному перегляду. Це запобігає перетворенню агентств на «паралельні регулятори», які б могли змінювати політичний баланс, закладений у договорах.

У науковій літературі контроль за агентствами ЄС розглядається як одна з головних гарантій верховенства права у багаторівневому правопорядку. М. Схолтен та А. Бреннінкмейєр підкреслюють, що контроль за агентствами ЄС має забезпечувати не лише формальну відповідність їх діяльності праву, а й реальну можливість перевірки адміністративних рішень у складній системі європейського та національного врядування¹⁵. Такий підхід дозволяє розглядати судовий контроль не як зовнішній механізм обмеження агентств, а як необхідну умову їх функціонування у правовій системі ЄС.

Особливе значення має питання доступу до судового захисту. Якщо рішення агентства або його дії впливають на права чи інтереси особи, така особа повинна мати можливість ефективного оскарження. Хартія основних прав Європейського Союзу закріплює право на належне управління, а також право на ефективний засіб правового захисту і справедливий суд¹⁶. Ці положення мають безпосереднє значення для адміністративної діяльності агентств, адже навіть технічні або експертні рішення можуть створювати істотні правові наслідки для приватних суб'єктів.

Право на належне управління передбачає, зокрема, право особи бути вислуханою, право на доступ до матеріалів, що її стосуються, обов'язок адміністрації мотивувати свої рішення та право на відшкодування шкоди, заподіяної інституціями або органами ЄС. Ці гарантії важливі для діяльності агентств, оскільки вони допомагають запобігти технократичному або непрозорому здійсненню адміністративних повноважень. Якщо агентство ухвалює рішення без належної процедури,

¹⁴ Judgment of the Court of Justice of 9 March 2023. European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators v Aquind Ltd, Case C-46/21 P. ECLI:EU:C:2023:182. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62021CJ0046>.

¹⁵ Scholten M., Brenninkmeijer A. (eds.). Controlling EU Agencies: The Rule of Law in a Multi-jurisdictional Legal Order. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2020.

¹⁶ Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 391-407.

без мотивування або без можливості оскарження, це суперечить самій ідеї належного врядування.

Судовий контроль також пов'язаний із питанням правової відповідальності агентств. Якщо агентство перевищує повноваження, порушує процедури або завдає шкоди особам, виникає питання про можливість притягнення його до відповідальності. Наявність власної правосуб'єктності означає, що агентства можуть бути учасниками правовідносин і, відповідно, у певних випадках нести юридичні наслідки своєї діяльності. Це додатково підкреслює значення судового контролю як гарантії відповідальності спеціалізованих органів ЄС.

Українська доктрина права ЄС також дає підстави для розуміння судового контролю як складової функціонування автономного правопорядку Союзу. У працях українських дослідників наголошується, що право ЄС має власну систему джерел, принципів, інституцій і механізмів захисту, які забезпечують його ефективність. У цьому контексті Суд ЄС відіграє ключову роль у підтриманні єдності правопорядку, тлумаченні установчих договорів, контролі за діяльністю інституцій і захисті прав осіб. Тому судовий контроль за діяльністю агентств ЄС слід розглядати як продовження загальної логіки судового захисту в праві ЄС.

Важливо також, що судовий контроль за агентствами не обмежується лише прямим оскарженням їх актів. У правопорядку ЄС можуть використовуватися різні процесуальні механізми: позови про скасування актів, позови про бездіяльність, позови про відшкодування шкоди, преюдиційні запити національних судів, а також опосередкований контроль через перевірку актів інституцій, ухвалених на основі висновків або рішень агентств. Така різноманітність механізмів відображає складну природу агентств і їх участь у багаторівневих адміністративних процедурах.

Однією з практичних проблем є те, що не всі акти агентств мають однаковий правовий характер. Частина актів є обов'язковими, частина має рекомендаційний або експертний характер, а деякі акти можуть формально не створювати юридичних наслідків, але фактично впливати на поведінку інституцій, держав-членів або приватних суб'єктів. Це створює складність для визначення меж судового оскарження. Якщо акт агентства формально не є обов'язковим, але фактично визначає подальшу адміністративну практику, питання судового контролю стає особливо чутливим.

У цьому аспекті судовий контроль повинен враховувати не лише формальну юридичну природу акта, а й його фактичний вплив. У сучасному адміністративному врядуванні значення мають не тільки

рішення, що прямо встановлюють права та обов'язки, а й технічні висновки, оцінки ризиків, стандарти, керівні документи та рекомендації. Саме такі акти часто формують основу подальших рішень інституцій ЄС або національних органів. Тому ефективний контроль за агентствами повинен бути здатним реагувати на реальний вплив їх діяльності.

Судовий контроль має також превентивне значення. Усвідомлення того, що рішення або дії агентства можуть бути перевірені судом, спонукає агентства ретельніше дотримуватися процедур, мотивувати рішення, враховувати права осіб і діяти в межах компетенції. Таким чином, судовий контроль не лише усуває порушення після їх виникнення, а й формує стандарти належної адміністративної поведінки.

У системі належного публічного врядування судовий контроль не слід протиставляти ефективності агентств. Навпаки, контроль підвищує якість та легітимність їх діяльності. Агентство, рішення якого можуть бути перевірені незалежним судом, діє в умовах більшої правової визначеності. Для адресатів його рішень це означає наявність засобів захисту, а для самого агентства – чіткі межі компетенції та процедури. Тому судовий контроль є не перешкодою, а умовою стабільного функціонування агентської моделі.

Особливо важливим судовий контроль є у сферах, де агентства ЄС діють на перетині технічної експертизи та публічно-владного впливу. Наприклад, у фінансовому нагляді рішення агентств можуть впливати на учасників ринку; у сфері лікарських засобів – на доступ до медичних препаратів; у сфері прикордонного управління – на права мігрантів і шукачів захисту; у цифровій сфері – на обробку даних і права користувачів. У таких випадках судовий контроль забезпечує, щоб технічна складність не перетворювалася на простір неконтрольованої адміністративної дискреції.

Отже, судовий контроль за діяльністю агентств ЄС виконує фундаментальну роль у системі належного публічного врядування. Він визначає межі делегування повноважень, забезпечує дотримання інституційного балансу, гарантує процедурну законність, захищає права фізичних і юридичних осіб та підтримує довіру до спеціалізованого адміністрування. Практика Суду ЄС демонструє, що розширення ролі агентств є можливим, але лише за умови чітких юридичних меж, процедурних гарантій і ефективного судового перегляду. Саме тому судовий контроль є одним із центральних механізмів легітимації агентств Європейського Союзу.

3. Підзвітність і судовий контроль агентств ЄС у контексті захисту прав людини

Підзвітність і судовий контроль агентств Європейського Союзу мають не лише інституційне, а й безпосереднє правозахисне значення. У сучасному європейському адміністративному врядуванні агентства ЄС дедалі частіше діють у сферах, які прямо або опосередковано впливають на права людини: прикордонне управління, міграція, правоохоронна співпраця, боротьба з тероризмом і організованою злочинністю, обробка персональних даних, фінансовий нагляд, охорона здоров'я, цифрова політика та безпека. Саме тому питання про підзвітність і контроль агентств не може розглядатися лише як внутрішня проблема інституційної організації ЄС. Воно є також питанням гарантування прав людини в умовах спеціалізованого публічного адміністрування.

Правозахисний вимір діяльності агентств ЄС зумовлений тим, що адміністративні рішення, експертні висновки, операційна діяльність або інформаційна координація агентств можуть мати значний вплив на становище фізичних та юридичних осіб. Наприклад, діяльність агентств у сфері прикордонного управління може впливати на право на притулок, заборону колективного вислання, принцип non-refoulement, право на повагу до людської гідності та право на ефективний засіб правового захисту. Діяльність правоохоронних агентств може стосуватися захисту персональних даних, права на приватне життя, процесуальних гарантій, презумпції невинуватості та захисту від необґрунтованого втручання держави. У сфері цифрового регулювання та фінансового нагляду адміністративні дії агентств можуть впливати на економічні права, свободу підприємницької діяльності, захист даних і доступ до ефективного судового захисту.

З огляду на це підзвітність агентств ЄС виконує правозахисну функцію. Вона забезпечує можливість з'ясувати, хто ухвалив рішення, на якій підставі, за якою процедурою, з використанням яких даних і які засоби захисту доступні особі, права якої можуть бути порушені. Без таких механізмів спеціалізоване адміністративне врядування ризикує перетворитися на технократичну модель, у межах якої складність процедур і експертний характер рішень ускладнюють зовнішній контроль і доступ до правового захисту. Тому підзвітність є не лише інструментом управлінської ефективності, а й умовою реального забезпечення прав людини.

Судовий контроль у цьому контексті виступає остаточною гарантією законності й захисту прав. Він дозволяє перевірити, чи діяло агентство в межах компетенції, чи дотрималося передбачених процедур, чи не було перевищено дискрецію, чи були рішення пропорційними та чи не

порушено основні права. Хартія основних прав Європейського Союзу закріплює право на належне управління, право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд¹⁷. Ці положення мають принципове значення для діяльності агентств ЄС, оскільки підкреслюють, що адміністративна ефективність не може досягатися за рахунок процедурних гарантій і прав людини.

Особливо показовим прикладом є Європейське агентство прикордонної та берегової охорони, Frontex. Його діяльність безпосередньо пов'язана з управлінням зовнішніми кордонами ЄС, підтримкою держав-членів у здійсненні прикордонного контролю, координацією спільних операцій, поверненням осіб і співпрацею з третіми державами. Регламент 2019/1896 істотно розширив мандат Frontex, передбачивши посилення його операційної ролі, створення постійного корпусу та поглиблення співпраці з національними органами¹⁸. Водночас саме розширення операційних повноважень Агентства актуалізувало питання про дотримання основних прав, прозорість операцій, розслідування скарг, відповідальність за можливі порушення та межі судового контролю.

Значного розвитку практика судового контролю за діяльністю Frontex набула у грудні 2025 року у справах *WS and Others v European Border and Coast Guard Agency* (C-679/23 P)¹⁹ та *Hamoudi v European Border and Coast Guard Agency* (C-136/24 P)²⁰, розглянутих Grand Chamber. У цих рішеннях Суд ЄС розглянув позови про неконтрактну відповідальність Агентства (ст. 340 TFEU) за порушення фундаментальних прав під час спільних операцій. Хоча в обох справах Суд застосував досить строгий підхід до доведення прямого причинно-наслідкового зв'язку, він водночас зробив важливі кроки вперед: у справі *Hamoudi* Суд полегшив тягар доказування для заявників, визнавши, що *prima facie* докази (свідчення, публікації) достатні для перерозподілу тягара доказування на Агентство. Крім того, Суд

¹⁷ Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. С 326. Р. 391–407.

¹⁸ Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 295. P. 1–131.

¹⁹ Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 18 December 2025. *WS and Others v European Border and Coast Guard Agency*, Case C-679/23 P. URL: <https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&text=&docid=307228&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15988374>.

²⁰ Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 18 December 2025. *Hamoudi v European Border and Coast Guard Agency*, Case C-136/24 P. URL: <https://realaw.blog/2025/12/22/one-step-closer-to-holding-frontex-accountable-hamoudi-v-frontex-c-136-24-p-by-sarah-tas/>.

підкреслив обов'язок Frontex перевіряти законність національних рішень про повернення перед участю у спільних операціях.

Ці рішення демонструють поступове подолання «структурної безвідповідальності» Frontex і посилення правозахисного виміру його діяльності. Водночас вони висвітлюють проблему «розмитої відповідальності» у спільних операціях агентства з національними органами держав-членів, що залишається одним із найскладніших викликів для ефективного судового захисту.

Механізм індивідуальних скарг до Fundamental Rights Officer (FRO) Frontex також свідчить про як досягнення, так і системні обмеження. Згідно з річним звітом FRO за 2024 рік, Агентство отримало 84 скарги, з яких лише одна була визнана прийнятною та передана для подальшого розгляду²¹. Така низька ефективність механізму вказує на необхідність подальшого вдосконалення процедур розгляду скарг, посилення незалежності FRO та покращення доступності механізму для вразливих категорій осіб.

Frontex є прикладом агентства, у діяльності якого особливо чітко проявляється напруження між ефективністю безпекового управління та гарантіями прав людини. З одного боку, Агентство покликане сприяти захисту зовнішніх кордонів ЄС, протидії незаконній міграції, транскордонній злочинності та безпековим загрозам. З іншого боку, його діяльність здійснюється у сфері, де високим є ризик порушення прав мігрантів, шукачів притулку, біженців та інших вразливих осіб. Саме тому для Frontex особливого значення набувають механізми моніторингу основних прав, інститут посадової особи з питань основних прав, механізм індивідуальних скарг, парламентський контроль і можливість судового оскарження.

В українській науковій літературі питання співпраці України з Frontex і правозахисного виміру діяльності цього агентства вже стало предметом спеціального аналізу. А. О. Гнітій, досліджуючи міжнародно-правові засади співробітництва України з Frontex, звертає увагу на значення обміну інформацією, координації спільних заходів, захисту персональних даних і необхідність належного правового оформлення взаємодії України з Агентством²². Такий підхід є важливим у контексті євроінтеграції України, оскільки співпраця з агентствами ЄС у сфері безпеки та кордонів не може зводитися лише до операційної ефективності, а має враховувати стандарти прав людини.

²¹ Fundamental Rights Officer. Annual Report 2024. Frontex, 2025. URL: <https://eucrim.eu/news/frontex-fundamental-rights-officers-2024-report/>.

²² Гнітій А. О. Міжнародно-правові засади співробітництва України із FRONTEx. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 385-391.

В іншому дослідженні А. О. Гнітій аналізує механізм захисту прав людини від незаконної діяльності Frontex у межах ЄС і звертає увагу на необхідність удосконалення процедур контролю, скарг та відповідальності²³. Це підтверджує, що правозахисний контроль за діяльністю агентств ЄС є не абстрактною теоретичною проблемою, а практичним питанням, яке постає у зв'язку з конкретними операціями, рішеннями та взаємодією агентств із національними органами. Особливо це важливо у ситуаціях, коли дії агентства здійснюються спільно з органами держав-членів або третіх держав, що ускладнює визначення відповідального суб'єкта.

Проблема розподілу відповідальності є однією з найскладніших у сфері агентств ЄС. У багатьох випадках агентства не діють самостійно, а беруть участь у спільних адміністративних або операційних процедурах разом із національними органами. Це створює ризик «розмитості відповідальності», коли особі складно встановити, який саме суб'єкт відповідає за порушення її прав: агентство ЄС, держава-член, третя держава чи декілька суб'єктів одночасно. У такій ситуації підзвітність і судовий контроль повинні забезпечувати не лише формальне існування механізмів захисту, а й їх реальну доступність та ефективність.

Правоохоронна сфера також демонструє важливість підзвітності й контролю агентств ЄС. Europol, як Агентство Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів, виконує функції інформаційної, аналітичної та координаційної підтримки держав-членів у боротьбі з тяжкою міжнародною та організованою злочинністю, тероризмом і кіберзлочинністю. Його діяльність пов'язана з обробкою великих масивів персональних даних, аналітичними продуктами, інформаційним обміном і взаємодією з третіми державами. Саме тому контроль за Europol має особливе значення з погляду права на приватність, захисту персональних даних і недопущення неправомірного використання інформації.

С. М. Перепьолкін, досліджуючи правовий статус Europol, звертає увагу на його компетенцію, організаційну структуру, функції та значення для правоохоронної співпраці в ЄС²⁴. Важливо, що правовий статус Europol не може бути зведений лише до технічної підтримки правоохоронних органів. Його діяльність є частиною ширшої системи

²³ Гнітій А. О. Механізм захисту прав людини від незаконної діяльності FRONTEX у рамках ЄС. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 321-335.

²⁴ Перепьолкін С. М. Правовий статус агентства Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (Європол). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 270-274.

європейської безпеки, у якій обмін інформацією, аналітична підтримка та координація мають безпосереднє значення для захисту суспільних інтересів, але водночас можуть створювати ризики для прав особи.

Н. В. Чередник, аналізуючи еволюцію міжнародно-правового статусу Європейського поліцейського відомства, зазначає, що Europol пройшов шлях від міждержавного механізму співробітництва до інтегрованого елемента системи ЄС із частковою автономією, централізованою структурою та міжнародною правосуб'єктністю²⁵. Ця еволюція демонструє загальну тенденцію: що більше агентство інтегрується в правопорядок ЄС і що ширшими стають його функції, то більш розвиненими мають бути механізми контролю, підзвітності та захисту прав людини.

У сфері діяльності Europol особливо важливим є контроль за обробкою персональних даних. Право на захист персональних даних є одним із фундаментальних прав у праві ЄС. Агентства, які працюють з інформацією про осіб, повинні забезпечувати законність збирання, зберігання, аналізу, передачі та використання даних. У правоохоронній сфері ризики є особливо високими, адже інформація може використовуватися для розслідувань, оперативного аналізу, міжнародного співробітництва та прийняття рішень, що впливають на процесуальне становище особи. Тому підзвітність Europol має включати не лише звітування перед інституціями ЄС, а й незалежний контроль за дотриманням правил захисту даних.

Схожі питання виникають і щодо Eurojust, який координує судову співпрацю у кримінальних справах між державами-членами. Хоча Eurojust має іншу правову природу і функціональну спрямованість, його діяльність також пов'язана з чутливими даними, кримінальними провадженнями, транснаціональною координацією та процесуальними правами осіб. Тому механізми підзвітності та контролю у сфері правоохоронної й судової співпраці повинні забезпечувати баланс між ефективністю боротьби зі злочинністю та дотриманням фундаментальних прав.

Правозахисне значення підзвітності агентств ЄС проявляється і в тому, що вона створює можливість для громадського та парламентського моніторингу. У сферах безпеки, міграції та правоохоронної співпраці адміністративна діяльність часто є менш прозорою через посилення на конфіденційність, оперативну необхідність або захист публічної безпеки. Проте саме в таких сферах ризик порушення прав людини є підвищеним. Відповідно, закритість

²⁵ Чередник Н. В. Еволюція міжнародно-правового статусу Європейського поліцейського відомства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 159-165.

процедур повинна компенсуватися ефективними механізмами незалежного контролю, внутрішнього моніторингу, судового перегляду та зовнішньої підзвітності.

У контексті належного публічного врядування важливо підкреслити, що права людини не є зовнішнім обмеженням адміністративної ефективності. Навпаки, вони є критерієм якості публічного адміністрування. Агентство, яке досягає операційних результатів ціною порушення прав людини, не може вважатися ефективним у правовій державі. Ефективність у системі ЄС означає не лише здатність виконати завдання, а й здатність виконати його законно, пропорційно, прозоро та з дотриманням процедурних гарантій.

Цей підхід особливо важливий для безпекових агентств. У періоди міграційних криз, загроз тероризму, гібридних загроз, кіберризиків або транскордонної злочинності зростає спокуса посилювати адміністративні та операційні повноваження без належного контролю. Однак саме в таких умовах механізми підзвітності й судового контролю набувають підвищеного значення. Вони забезпечують, щоб безпекова політика залишалася в межах права, а захист суспільства не перетворювався на необмежене втручання в права осіб.

Підзвітність і судовий контроль мають також значення для довіри до агентств ЄС. Довіра є важливим ресурсом європейського публічного врядування. Громадяни, держави-члени, національні адміністрації та партнери ЄС повинні бути впевнені, що агентства діють професійно, неупереджено, законно та з повагою до прав людини. Якщо діяльність агентства супроводжується звинуваченнями у порушенні прав, непрозорості або відсутності відповідальності, це підриває не лише репутацію конкретного агентства, а й довіру до Європейського Союзу загалом.

Для України це питання має особливу актуальність. У процесі європейської інтеграції Україна поглиблює співпрацю з агентствами ЄС у сферах правоохоронної взаємодії, управління кордонами, боротьби з організованою злочинністю, кібербезпеки, обміну інформацією та міграційного управління. Така співпраця є необхідною для наближення до європейського простору безпеки та правосуддя. Водночас вона повинна будуватися не лише на принципі ефективності, а й на принципах прав людини, захисту персональних даних, процесуальних гарантій, прозорості та судового захисту.

Співпраця України з Frontex, Europol та іншими агентствами ЄС може сприяти модернізації національних правоохоронних і прикордонних органів. Однак така модернізація не повинна означати лише посилення технічних можливостей або розширення доступу до

інформаційних систем. Вона має передбачати також засвоєння стандартів підзвітності, процедурного контролю, захисту персональних даних, механізмів скарг і правових гарантій для осіб, яких стосуються відповідні адміністративні або правоохоронні дії.

У цьому сенсі агентська модель ЄС може бути корисною для України як приклад того, як поєднувати спеціалізовану безпекову функцію з вимогами правової держави. Українські органи, що співпрацюють з агентствами ЄС, повинні бути здатні працювати в режимі європейських стандартів: документувати дії, забезпечувати якість даних, дотримуватися вимог конфіденційності та захисту інформації, гарантувати можливість оскарження, звітувати перед відповідними органами та діяти в межах визначених повноважень.

Окремо слід звернути увагу на значення судового захисту у спільних або транскордонних адміністративних процедурах. Коли рішення або дії є результатом взаємодії агентства ЄС і національного органу, особа не повинна опинитися в ситуації правової невизначеності щодо того, куди звертатися за захистом. Ефективна система правового захисту повинна забезпечувати можливість встановлення відповідального суб'єкта, перевірки законності дій і отримання належного засобу захисту. Це є особливо важливим у сферах, де дії органів можуть мати швидкі й незворотні наслідки для людини, наприклад у прикордонному управлінні або поверненні осіб.

Правозахисний вимір підзвітності агентств ЄС також пов'язаний із принципом пропорційності. Агентства, особливо у сферах безпеки та правопорядку, часто діють у ситуаціях, де необхідно балансувати між публічним інтересом і правами особи. Пропорційність вимагає, щоб втручання було законним, необхідним, придатним для досягнення легітимної мети та не надмірним. Судовий контроль дозволяє перевірити саме цей баланс. Без такої перевірки спеціалізовані агентства могли б отримати надмірний простір для адміністративної дискреції.

Не менш важливим є принцип недискримінації. У сферах міграції, прикордонного контролю, правоохоронної співпраці та безпеки існує ризик непрямой дискримінації за ознаками громадянства, етнічного походження, релігії, мови, соціального становища або інших характеристик. Агентства ЄС повинні діяти таким чином, щоб їх процедури, алгоритми, аналітичні методи та операційні практики не призводили до дискримінаційних наслідків. Підзвітність і контроль є інструментами виявлення й запобігання таким ризикам.

У цифрову епоху особливого значення набуває контроль за використанням даних, алгоритмічних інструментів і автоматизованого аналізу. Агентства ЄС дедалі частіше працюють із великими масивами

даних, інформаційними платформами, базами даних і аналітичними системами. Це створює нові можливості для ефективності, але й нові ризики для прав людини. Непрозорі алгоритмічні рішення, помилкові дані, надмірне зберігання інформації або несанкціонований обмін даними можуть мати серйозні наслідки для осіб. Тому підзвітність агентств повинна охоплювати не лише класичні адміністративні рішення, а й цифрові інструменти, які використовуються в їх діяльності.

У цьому аспекті належне публічне врядування потребує розвитку нових форм контролю. Традиційні механізми звітування й аудиту повинні доповнюватися оцінкою впливу на права людини, перевіркою алгоритмічної прозорості, контролем за якістю даних, незалежним наглядом за обробкою інформації та ефективними механізмами скарг. Для агентств ЄС це особливо актуально, оскільки їх діяльність часто поєднує технічну складність, транскордонний характер і вплив на права осіб.

Таким чином, підзвітність і судовий контроль агентств ЄС у контексті захисту прав людини є багатовимірним явищем. Вони охоплюють інституційні механізми звітування, процедурні гарантії, доступ до інформації, контроль за обробкою даних, можливість подання скарг, парламентський і суспільний нагляд, а також судовий перегляд. Їх спільне призначення полягає в тому, щоб спеціалізована автономія агентств не перетворювалася на неконтрольовану адміністративну владу.

Підсумовуючи, можна зазначити, що правозахисна функція підзвітності та судового контролю агентств ЄС полягає у забезпеченні балансу між публічними інтересами та правами особи. Агентства ЄС можуть бути ефективними лише тоді, коли їх діяльність є не тільки професійною й оперативною, а й законною, прозорою, пропорційною та контрольованою. Саме такий баланс відповідає змісту належного публічного врядування та є важливим орієнтиром для України в умовах європейської інтеграції.

ВИСНОВКИ

Підзвітність і судовий контроль агентств Європейського Союзу є ключовими гарантіями належного публічного врядування. Вони забезпечують баланс між функціональною автономією агентств і вимогами законності, прозорості, відповідальності та захисту прав людини.

Підзвітність агентств ЄС має багатовимірний характер і охоплює політичні, адміністративні, фінансові, процедурні, суспільні та судові механізми. Її призначення полягає не лише в інформуванні про

діяльність агентств, а й у забезпеченні можливості оцінювання, контролю та реагування на порушення.

Судовий контроль за діяльністю агентств ЄС є необхідною умовою легітимності їх повноважень. Практика Суду ЄС у справах *Meroni*, *Romano* та *ESMA* свідчить, що делегування повноважень агентствам є допустимим лише за умови чіткого визначення компетенції, процедурних гарантій, обмеження дискреції та можливості судового перегляду.

Підзвітність і судовий контроль мають також правозахисне значення. Вони забезпечують можливість перевірки дій агентств, захисту прав фізичних і юридичних осіб, дотримання принципу пропорційності та реалізації права на ефективний засіб правового захисту.

Сучасна практика Суду ЄС та інституцій Союзу свідчить, що модель підзвітності та судового контролю агентств ЄС продовжує динамічно розвиватися у відповідь на нові виклики – цифровізацію управління, використання алгоритмів і штучного інтелекту, посилення операційної ролі агентств у сфері безпеки та міграції. Для України це означає необхідність не лише формального запозичення інституційних форм (створення спеціалізованих агентств), але й впровадження ефективних внутрішніх механізмів контролю, таких як Boards of Appeal, посилення ролі незалежних органів з питань прав людини, а також забезпечення реального доступу до судового захисту в умовах транскордонних та спільних адміністративних процедур з органами ЄС.

Для України досвід ЄС у цій сфері має прикладне значення, оскільки європейська інтеграція передбачає не лише адаптацію законодавства, а й наближення практик публічного адміністрування до стандартів належного врядування, правової визначеності, підзвітності та захисту прав людини.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено підзвітності та судовому контролю агентств Європейського Союзу в системі належного публічного врядування. Обґрунтовано, що агентства ЄС є спеціалізованими адміністративно-правовими утвореннями, діяльність яких потребує поєднання функціональної автономії, експертності, прозорості та контролю. Розкрито багатовимірний характер підзвітності агентств ЄС, яка охоплює політичні, адміністративні, фінансові, процедурні, суспільні та судові механізми. Особливу увагу приділено практиці Суду ЄС справах *Meroni*, *Romano* та *ESMA*, яка визначає межі делегування повноважень агентствам і роль судового контролю у забезпеченні інституційного балансу. Встановлено, що судовий контроль має не лише інституційне, а й правозахисне значення, оскільки забезпечує перевірку

законності рішень агентств, дотримання процедурних гарантій і захист прав фізичних та юридичних осіб. Доведено, що підзвітність і судовий контроль не обмежують належне функціонування агентств ЄС, а забезпечують їх легітимність у системі європейського адміністративного врядування. Зроблено висновок, що ефективна діяльність агентств ЄС можлива лише за умови балансу між автономією, підзвітністю, контролем і захистом прав людини.

Література

1. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2019/55767250.pdf
2. Гнітій А. О. Механізм захисту прав людини від незаконної діяльності FRONTEX у рамках ЄС. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 321-335. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.239086>.
3. Гнітій А. О. Міжнародно-правові засади співробітництва України із FRONTEX. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 385-391. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.69>.
4. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Кн. Перша. К. : Ін Юре, 2015. 312 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/833-----1.pdf.
5. Перепьолкін С. М. Правовий статус агентства Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (Європол). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 270-274. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.50>.
6. Чередник Н. В. Еволюція міжнародно-правового статусу Європейського поліцейського відомства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 159-165. URL: <https://www.apdp.in.ua/v68/24.pdf>.
7. Юдіна Г. І. Особливості функціонування інституційного механізму Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 370-377. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.55>.
8. Bovens M. Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework. *European Law Journal*. 2007. Vol. 13, № 4. P. 447-468. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x>.
9. Busuioc M. Accountability, Control and Independence: The Case of European Agencies. *European Law Journal*. 2009. Vol. 15, № 5. P. 599-615. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2009.00480.x>.
10. Chamon M. EU Agencies: Legal and Political Limits to the Transformation of the EU Administration. Oxford : Oxford University Press,

2016. 352 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198784487.001.0001>.

11. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 391-407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.

12. European Parliament scrutiny of Frontex. 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2021\)698816](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)698816).

13. Fundamental Rights Officer. Annual Report 2024. Frontex, 2025. URL: <https://eucrim.eu/news/frontex-fundamental-rights-officers-2024-report/>.

14. Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 18 December 2025. Hamoudi v European Border and Coast Guard Agency, Case C-136/24 P. URL: <https://realaw.blog/2025/12/22/one-step-closer-to-holding-frontex-accountable-hamoudi-v-frontex-c-136-24-p-by-sarah-tas/>.

15. Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 18 December 2025. WS and Others v European Border and Coast Guard Agency, Case C-679/23 P. URL: <https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&text=&docid=307228&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15988374>.

16. Judgment of the Court of Justice of 13 June 1958. Meroni & Co., Industrie Metallurgiche SpA v High Authority, Joined Cases 9/56 and 10/56. ECLI:EU:C:1958:7. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61956CJ0009>.

17. Judgment of the Court of Justice of 14 May 1981. Giuseppe Romano v Institut national d'assurance maladie-invalidité, Case 98/80. ECLI:EU:C:1981:104. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61980CJ0098>.

18. Judgment of the Court of Justice of 22 January 2014. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12. ECLI:EU:C:2014:18. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0270>

19. Judgment of the Court of Justice of 9 March 2023. European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators v Aquind Ltd, Case C-46/21 P. ECLI:EU:C:2023:182. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62021CJ0046>.

20. Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 295. P. 1-131. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019R1896>.

21. Scholten M., Brenninkmeijer A. (eds.). Controlling EU Agencies: The Rule of Law in a Multi-jurisdictional Legal Order. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2020. 360 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781789905427>.

Information about the author:

Formaniuk Viktoriia Vasylivna,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of International
and European Law,

National University «Odesa Law Academy»,
23, Fontanskaya Road str., Odesa, 65000, Ukraine

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕАГУВАННЯ НА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ

Ющик О. І.

ВСТУП

Домашнє насильство є однією з найбільш поширених форм порушення прав людини, що становить серйозну загрозу фізичному та психічному здоров'ю особи, її свободі, гідності та безпеці. Незважаючи на тривалий час існування цього явища, протягом багатьох років воно сприймалося переважно як приватна проблема сім'ї, що значною мірою ускладнювало своєчасне реагування держави на відповідні прояви насильницької поведінки. Водночас сучасні міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини виходять із необхідності визнання домашнього насильства суспільно небезпечним явищем, яке потребує комплексної протидії за допомогою як превентивних, так і правових механізмів.

Важливим етапом удосконалення національного законодавства стало прийняття Закону України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII, яким було внесено зміни до Кримінального кодексу України статтею 126-1. Одночасно законодавець запровадив новий для вітчизняного кримінального права інститут обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Такі законодавчі новели стали результатом імплементації міжнародних зобов'язань України та відобразили зміну підходів до кримінально-правового реагування на домашнє насильство.

Особливість сучасної моделі кримінально-правової протидії домашньому насильству полягає в поєднанні каральних і превентивних засобів впливу. З одного боку, кримінальна відповідальність за домашнє насильство покликана забезпечити належну правову оцінку суспільно небезпечної поведінки кривдника та реалізацію принципу невідворотності відповідальності. З іншого боку, обмежувальні заходи спрямовані на забезпечення безпеки постраждалої особи, запобігання повторним проявам насильства та корекцію поведінки правопорушника. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінального права, орієнтованим не лише на покарання винного, а й на ефективний захист потерпілих та попередження рецидиву насильницьких дій.

Разом із тим практика застосування положень ст. 126-1 та ст. 91-1 КК України свідчить про наявність низки дискусійних питань, пов'язаних із

визначенням ознак складу кримінального правопорушення, розмежуванням кримінально караного домашнього насильства та адміністративних правопорушень, встановленням змісту систематичності як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони, а також з'ясуванням правової природи та підстав застосування обмежувальних заходів. Наявність таких проблем зумовлює необхідність комплексного наукового дослідження кримінально-правових аспектів реагування на домашнє насильство.

1. Об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, пов'язаного домашнім насильством

До об'єктивних ознак кримінального правопорушення відносять дві взаємопов'язані ознаки – об'єкт кримінального правопорушення та об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Домашнє насильство як вид кримінального правопорушення володіє своїми власними об'єктивними ознаками, що відрізняє його від інших суміжних кримінальних правопорушень.

Як вважають науковці, дослідження об'єкту посягання має важливе значення для кваліфікації кримінального правопорушення та з'ясування відповідної кримінальної відповідальності, покарання та застосування заходів кримінально-правового характеру. Об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, яким заподіюється суспільно небезпечна шкода. Як вважає відомий фахівець в галузі кримінального права П.П. Андрушко «найбільш обґрунтованою в концептуальному плані є аксіологічна теорія об'єкта кримінального правопорушення: об'єкт суспільно небезпечного діяння – це соціальні цінності (наприклад, права, свободи та інтереси потерпілого; соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації ними належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин), які є об'єктом кримінально-правової охорони, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду».¹

Об'єктом кримінального правопорушення є певні блага, які є важливими для особи, у зв'язку із чим відбується вплив на найважливіша блага, такі як життя, здоров'я, честь, гідність, репутація, статевая свобода та інші відносини, які підпадають під загрозу заподіяння шкоди. Як вважає Є.Л. Стрельцов «особу, від самого початку, потрібно сприймати як комплексний, системоутворювальний об'єкт кримінально-правової охорони. Комплексність об'єкта кримінально-правової охорони особи

¹ Андрушко П.П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. №12. С. 3-10.

саме у такому визначенні (розумінні) підкреслюється двома основними характеристиками цієї «персони» у соціальному вимірі. Одна – визначає особу як найвищу соціальну цінність у державі та суспільстві; інша – підкреслює, що особа має (наділена державою) та/або «здобула» сама низку важливих соціальних благ, які сприяють (повинні сприяти) її самореалізації (в індивідуальному плані) та загальній реалізації (у суспільному житті). Саме така сукупність – найвища соціальна цінність, яка має низку важливих соціальних благ – дає змогу до певних змін у нашому розумінні особи, що, в свою чергу, дозволяє внести відповідні уточнення у правове визначення та закріплення цієї сукупності ознак та характеристик, в тому числі у кримінально-правовій матерії, в першу чергу, у визначення особи як об’єкта кримінально-правової охорони»².

Відповідно до кримінального законодавства родовим об’єктом виступають певні суспільні відносини, які мають однорідний характер. Зокрема, Розділ II Особливої частини КК України сконструйований за об’єктом посягання на життя та здоров’я особи, в якому і знаходиться кримінальне правопорушення «Домашнє насильство» (ст. 126-1 КК України). Відповідно посягання здійснюється на особу, завдаючи їй шкоди в фізичному, психологічному та економічному аспекті, що в свою чергу є шкодою її здоров’ю. Такий об’єкт посягання є відлунням захисту прав та свобод особи, що охороняється Конституцією України. Згідно з конституційними нормами «людина, її життя та здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найбільшими соціальними цінностями в Україні».

Як зазначається «особу потрібно визнати комплексним об’єктом кримінально-правової охорони, що буде підкреслювати, вже у кримінально-правовому вимірі, структурну складність та скомбінованість особи як соціальної цінності та «володаря» сукупності соціальних благ, наявність яких має принципове значення у процесах соціального розвитку. Багаторівневість бачення особи саме у якості комплексного об’єкту кримінально-правової охорони підкреслюється низкою обставин. Це, наприклад, значна кількість благ, які самі по собі мають відповідні «композиції» та охороняються кримінальним правом, зокрема: фізичні (життя, здоров’я, тілесна недоторканність), психічні (психічна недоторканність, свобода волі), соціальні (честь, гідність, репутація), економічні (право власності та можливість здійснювати підприємницьку діяльність), політичні (свобода слова, участь у виборах) та ін. Так, певною мірою, це має своє закріплення у положеннях чинного

² Стрельцов Є.Л. Об’єкт кримінально-правової охорони: до питання щодо визначення нових категорій. *Право і суспільство*. №1. 2025. С. 478-485.

Кримінального кодексу, наприклад, у розділі II. «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»»³.

Існують різні бачення, щодо розуміння та трактування родового об'єкту домашнього насильства. Якщо даний склад кримінального правопорушення розміщений у Розділі II Особливої частини, то логічно, що родовим об'єктом виступає життя та здоров'я особи. На рахунок цього, науковці Безносюк та В. М. Панькевич висловлюють думку, що «домашнє насильство варто розмістити в окремий розділ Особливої частини КК України, де родовим об'єктом будуть виступати сімейні відносини»⁴.

Але на сьогодні все ж таки основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення – домашнє насильство виступає здоров'я особи. Особа, яка зазнає домашнього насильства отримує вплив на її здоров'я, шляхом фізичного, психологічного та економічного насильства. Як зазначають, що вона є прямим об'єктом, на який здійснюється вплив, чим заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди. «Прямий об'єкт – це життя, здоров'я, гідність, свобода особи, її психоемоційний стан тощо. При вчиненні відповідної групи кримінальних правопорушень саме особа, у своєму «безпосередньому» розумінні, є так званою прямою метою кримінально протиправних посягань, і шкода їй завдається, кажучи образно, «відкрито» та «прямолінійно». Тут об'єкт кримінального правопорушення «збігається» із самим змістом особистої шкоди – вбивство, катування, домашнє насильство тощо»⁵.

Отже, якщо об'єктом домашнього насильства виступає здоров'я особи, яке було порушено внаслідок фізичного, психологічного або економічного утиску, то необхідно звернутись до міжнародних та національних нормативно-правових актів, які тлумачать вказане поняття. Визначення терміну «здоров'я» можемо знайти в Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я, де в преамбулі зазначено, що «здоров'я є станом повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутністю хвороб і фізичних вад»⁶.

³ Стрельцов Є.Л. Об'єкт кримінально-правової охорони: до питання щодо визначення нових категорій. *Право і суспільство*. №1. 2025. С. 478–485.

⁴ Безносюк А. М., Панькевич В. М. Об'єкт як елемент складу кримінального правопорушення, що передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство. *Подільський науковий вісник*. 2021. № 3 (19). 4 (20). С. 87–91

⁵ Стрельцов Є.Л. Об'єкт кримінально-правової охорони: до питання щодо визначення нових категорій. *Право і суспільство*. №1. 2025. С. 478–485.

⁶ Конституція Всесвітньої організації охорони здоров'я від 27 липня 1946 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004>

Відповідно до статті 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» поняття здоров'я відображено в такому значенні «здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або порушень структур та функцій організму»⁷.

Отже, якщо проаналізувати міжнародні та національні документи, що визначають поняття «здоров'я», то необхідно підсумувати, що під цим терміном слід розуміти стан людини в якому від народження до смерті функціонує організм у сукупності не лише його існування в навколишньому середовищі без хвороба та вад, але й фізичне, психічне та соціальне благополуччя, яке впливає на тривалість життя, активність в суспільстві, здатність до праці, відпочинку, продовження та роду та безліч інших потреб особи.

Як визначає А.А. Вознюк «основним об'єктом домашнього насильства можуть бути право власності, воля, честь і гідність особи, сімейні та близькі відносини тощо. Водночас аналіз диспозиції статті, зокрема, передбачених у ній суспільно небезпечних діянь, свідчить про те, що основний безпосередній об'єкт цього злочину не обмежується лише здоров'ям особи»⁸.

Варто звернути увагу на дискусії, які ведуться серед науковців, щодо місця розташування складу кримінального правопорушення «Домашнє насильство». Як відомо цей склад кримінального правопорушення розміщений в II Розділі Особливої частини КК України під назвою «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я». Тому в ньому слід розміщувати склади кримінальних правопорушень, які об'єктом посягання мають життя і здоров'я. При вчиненні домашнього насильства в сфері економічного тиску безпосереднім об'єктом можуть виступати право власності, право особи на здобуття освіти, право на працевлаштування, відпочинок, зайняття підприємницькою діяльністю, воля, честь особи та інші права. Тому необхідно зазначити, що життя і здоров'я не є основними безпосередніми об'єктами при вчиненні домашнього насильства.

Як зазначає О.М. Гумін «економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я. економічне насильство пов'язане з

⁷ Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

⁸ Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії і практики. Форум права. 2019. №55 (2). С. 6-14.

порушенням прав та інтересів людини через незаконне позбавлення або обмеження його майнових прав. Більше того, віднесення економічного насильства до категорії кримінального обумовлене настанням певної шкоди, яка варіюється від економічного пригнічення до настання смерті»⁹.

Об'єкт кримінального правопорушення як елемент складу може містити додаткову ознаку – потерпілий від вчинення кримінального правопорушення. Оскільки домашнє насильство спрямоване саме проти фізичної особи, необхідно з'ясувати, хто може бути потерпілим від вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз диспозиції статті 126-1 КК України вказує, що потерпілим може бути «подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах». Оскільки кримінальне законодавство не дає визначення чи тлумачення осіб, які можуть бути потерпілими від домашнього насильства, то необхідно звернутись до інших галузей права.

Відповідно до ч.2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» особами «спільного проживання є: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя»¹⁰.

Термін подружжя, який використовується в диспозиції статті 126-1 КК України вказується у сімейному законодавстві, зокрема в ч.1 ст. 21 СК України це «сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у

⁹ Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 80.

¹⁰ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

органі державної реєстрації актів цивільного стану»¹¹. Крім подружжя потерпілими можуть бути особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. На сьогодні спільне проживання між особами не завжди завершується реєстрацією шлюбу, але кримінальне законодавство та судова практика визнає, що між такими особами виникають права та обов'язки, і можливе вчинення домашнього насильства. Прикладом є Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області, в якому потерпілою особою була визнана співмешканка кривдника, який «вчинив відносно неї акти психологічного домашнього насильства, що призвели до психологічних страждань та погіршення якості життя потерпілої»¹².

Для характеристики об'єктивних ознак домашнього насильства не менш важливим є питання аналізу об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Оскільки для притягнення особи до кримінальної відповідальності та встановлення в її діянні складу кримінального правопорушення необхідно з'ясувати суспільну небезпечність діяння, що відповідає ознакам закріпленим в диспозиції статті. Об'єктивна сторона домашнього насильства характеризується вчиненням суспільно небезпечного діяння, як зовнішній прояв поведінки пов'язаної з насильством, яке заподіює шкоду життю та здоров'ю особи.

Поняття насильство в кримінальному законодавстві не зазначається, ми можемо його знайти в енциклопедіях, методичних посібниках. Наприклад, в енциклопедії «насильство – умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання»¹³.

Поняття насильства було озвучено в доповіді Всесвітньої організації охорони здоров'я, де підкреслювалось, що «насильство – навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні

¹¹ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14?find>

¹² Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області Справа №935/880/25 від 5 червня 2025 року. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127935435>

¹³ Насильство // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н П. 720 с. URL: <http://leksika.com.ua/13761106/legal/nasilstvo>

ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток».¹⁴

Об'єктивну сторону ст. 126-1 КК України складають три альтернативні форми домашнього насильства: фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство. Сексуальне насильство, яке є різновидом домашнього насильства виходить за межі вказаних форм, залежно від характеристики складу кримінального правопорушення та кваліфікації підпадає під ознаки статей 149, 152-156, 301, 302, 303 КК України.

Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру»¹⁵.

Серед науковців зустрічаємо різні погляди та позиції щодо розуміння фізичного насильства при домашньому насильстві. О.О. Книженко вважає, що «побої, мордування та легкі тілесні ушкодження становлять спосіб вчинення домашнього насильства, що повною мірою охоплюється фізичним насильством, про яке йдеться в ст. 126-1 КК. Про такий висновок, на думку науковця, свідчить системне тлумачення закону про кримінальну відповідальність, а саме статей 126-1 та 125, 126 КК. Так, ст.126-1 КК як ознаку об'єктивної сторони складу злочину передбачає фізичне насильство, яке виявляється не тільки у завданні фізичного болю, а й у розладах здоров'я та тілесних ушкодженнях (це прямо зазначено у самій нормі). Порівняння санкцій статей 125–126-1 КК засвідчує, що санкція ст.126-1 КК є більш суворою. Це дає змогу стверджувати, що до фізичного насильства належать і побої, мордування та легкі тілесні ушкодження. Не охоплюватиметься нею тільки діяння, передбачене у ч. 2 ст. 126 КК, оскільки санкція цієї норми є значно суворішою порівняно з домашнім насильством. У разі вчинення фізичного насильства, що виявляється у завданні тяжких тілесних ушкоджень, середньої тяжкості тілесних ушкоджень, вчинене потребує додаткової кваліфікації за сукупністю злочинів, оскільки за завдання такого фізичного насильства як одного зі способів вчинення домашнього

¹⁴ Всесвітній звіт про насильство та здоров'я, ВОЗ 2002, Женева, ст.5: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf>

¹⁵ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

наси́льства законодавцем встановлено більш сувору відповідальність. Так, за сукупністю злочинів необхідно оцінювати домашнє насильство, що виявилось не тільки в заподіянні тяжкого тілесного ушкодження, а й катуванні, незаконному введенні в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, незаконному позбавленні волі або викраденні людини тощо»¹⁶

Для об'єктивної сторони домашнього насильства обов'язковою ознакою є систематичність насильницьких дій, що зазначено в диспозиції статті 126-1 КК України. Систематичність вчинених дій є важливим фактором розмежування кримінального правопорушення від адміністративного правопорушення передбачено ост. 173-2 КУпАП. «Систематичність означає повторюваність схожих або тотожних дій або бездіяльності, кожна з яких самостійно може створювати враження незначної, однак сукупно вони вкрай негативно мають вплив на потерпілу особу та інтенсивність такого впливу може залежати і від ступеня інвазивності кожного окремого діяння і від їхньої кількості».¹⁷

Словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Отже, «закінченим злочин вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, в результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в терміновому заборонному приписі, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Звісно, для доказування факт документування має значення, але не більше, ніж інші передбачені законом докази – показання потерпілих, свідків, висновки експертиз тощо»¹⁸.

Досить часто фізичне насильство пов'язане із психологічним насильством. Прикладом є вирок суду м. Кривий Ріг, який встановив, що «08 січня 2026 року приблизно о 14:40 годині, О. продовжуючи свої умисні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства відносно своєї матері К., з якою перебуває у сімейних відносинах, перебуваючи за місцем свого мешкання, маючи прямий умисел, спрямований на вчинення домашнього насильства, почав ображати її словами

¹⁶ Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2019. № 2. С. 45–52.

¹⁷ Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). К: Ваіте, 2019. С. 122-127.

¹⁸ Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). К: Ваіте, 2019. С. 72.

нецензурної лайки, погрожувати фізичною розправою, та нанесенні удару долонею в область обличчя, а також наніс удар в область тулубу, тим самим вчинив психологічний тиск та спричинив їй фізичний біль. Внаслідок таких дій з боку О. потерпіла К. зазнала психологічних та фізичних страждань. Таким чином, О. систематично у період часу з 21 лютого 2025 року по 08 січня 2026 року вчиняв відносно своєї матері К., з якою перебуває у сімейних відносинах, психологічне та фізичне домашнє насильство, що призвело до психологічних та фізичних страждань останньої, яке виразилося у погіршенні самопочуття, розладів здоров'я, емоційної невпевненості, проявів головних і серцевих болів, втраті повноцінного сну та відпочинку, відчутті хронічного страху за своє життя та погіршенні якості життя потерпілої»¹⁹.

Наступною формою домашнього насильства є психологічне насильство, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію це – «форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи»²⁰.

Першою формою психологічного насильства виступає образа. Поняття образи є «зневажливе висловлювання, поганий вчинок, який спрямований проти будь-кого і спричиняє душевний біль, відчуття досади, гіркоти, зумовлене в будь-кого чийсь зневажливим словом, негарною поведінкою, кримінальне правопорушення, яке принижує честь та гідність особи»²¹.

До психологічного насильства слід віднести таку форму як погроза. При вчиненні такого діяння якби посягання немає, але застосовуються залякування щодо вчинення майбутніх дій, що може викликати фізичний вплив як на особу та рідних, розголошення певної інформації, тобто це спосіб впливу на особу шляхом передавання інформації з обіцянкою в майбутньому заподіяти шкоду.

На думку О.О. Дудорова, М.І. Хавронюка «погрозу у ст. 126-1 КК України слід тлумачити широко. Це можуть бути: а) погроза заподіяння

¹⁹ Вирок суду м. Кривий Ріг Справа №212/2466/26 від 24 березня 2026 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135077295>

²⁰ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

²¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://1531.slovaronline.com/>

фізичного насильства; б) шантаж – погроза розголосити компрометуючі або інші відомості, які потерпіла особа бажає зберегти у таємниці (наприклад, повідомлення про засудження в минулому чи про наявність венеричного захворювання), або викрити у поведінці, яка компрометує особу, або заподіяти іншу шкоду (звільнити з роботи, розлучитися, позбавити засобів до існування, виселити з житла, відібрати дитину, знищити майно, заподіяти шкоду рідним чи близьким) тощо; в) залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити потерпілу особу в залежне становище (наприклад, доведення до потерпілої особи наміру продати її в рабство чи сутенерам для втягнення її в проституцію або піддати груповому зґвалтуванню). Контроль у репродуктивній сфері означає, як правило, заборону або примушування до вагітності»²².

Подібною формою психологічного насильства образи є діяння у формі приниження. При вчиненні діяння у формі приниження кривдник намагається поставити потерпілого у становище в якому людина відчуває себе приниженою, другої ролі, при цьому вона залежна від думки іншого та позбавляється власної індивідуальності, що посягає на її честь та гідність.

Переслідування як форма домашнього насильства відповідно до ст. 34 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 передбачає «вчинення загрозливих дій, спрямованих на іншу особу, що змушує її боятися за власну безпеку»²³. У вказаній Конвенції п. 182 Пояснювальної доповіді акцентовано увагу, що «загрозлива поведінка може виявлятися в постійному стеженні за особою, одіозному (небажаному) спілкуванні з іншою особою чи в доведенні до відома цієї особи інформації, що за нею слідкують. Вказане передбачає фізичне стеження за особою, появу на місці праці, в освітніх чи спортивних закладах, а також слідкування за особою у віртуальному просторі (соціальних мережах, чатах тощо). Небажане спілкування передбачає прагнення до будь-якого активного спілкування з жертвою за

²² Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). К: Ваіте, 2019. С. 72.

²³ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

допомогою яких-небудь наявних засобів спілкування, зокрема й сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та засобів зв'язку»²⁴.

Прикладом психологічного насильства є вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 12 березня 2026 відповідно до якого кривдник вчинив відносно своєї матері «насильство в сім'ї, а саме умисні дії психологічного характеру, які виразились у висловлюванні нецензурною лайкою, погрозами фізичною розправою, тобто протиправні дії які були психотравмувальними для потерпілої, завдали психологічних страждань у вигляді: пониженого настрою, пригніченості, вразливості, внутрішньої напруженості, тривожних очікувань, хвилювання за свою подальшу долю, фіксованості на сімейних емоційних-негативних хвилюваннях, обмеженості повноцінного відпочинку, почуття образи та приниженої гідності»²⁵.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру»²⁶.

Серед науковців також різні бачення та розуміння поняття економічного насильства, як кримінально-караного діяння. Деякі вважають «під економічним насильством – умисне незаконне позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати економічну недостатність, порушення фізичного чи психічного здоров'я»²⁷. Також існує думка що, «економічне насильство здатне проявлятися в різних формах: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, повна звітність за витрачені гроші (аж до копійки), відбирання всіх зароблених грошей, заборона працювати члену сім'ї всупереч його бажанню і працездатності, примус члена сім'ї

²⁴ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

²⁵ Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області Справа від 12 березня 2026 року № 676/776/26 URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134794024>

²⁶ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

²⁷ Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. С. 85.

виконувати тяжку, непосильну роботу, відмова члена сім'ї працювати й робити рівнозначний внесок у добробут родини тощо»²⁸.

Як вважають О.В. Степаненко та С.А. Хімченко «економічне насильство в ст. 126-1 КК України варто розглядати передусім як насильство з усіма характеристикам останнього, а вже потім як економічне правопорушення. Будучи одним із видів насильства, економічне насильство призводить як до фізичних, так і психологічних страждань особи, а саме тому за наявності інших обов'язкових ознак домашнього насильства таке діяння особи має бути кримінально караним»²⁹.

Отже, проведений аналіз об'єктивних ознак домашнього насильства вказує, що безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступає здоров'я потерпілого, яке охоплює фізичний, психічний і економічний стан. Водночас залежно від форми вчинення домашнього насильства додатковими об'єктами можуть бути право власності, свобода волевиявлення, честь, гідність, сімейні та близькі відносини, а також інші права й законні інтереси потерпілої особи. Особливою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, є потерпіла особа, якою може бути – подружжя, колишнє подружжя та інших осіб, які перебувають або перебували у сімейних чи близьких відносинах із кривдником.

Об'єктивна сторона домашнього насильства характеризується систематичним вчиненням фізичного, психологічного або економічного насильства, що спричиняє фізичні чи психологічні страждання, погіршення якості життя, розлади здоров'я або інші негативні наслідки для потерпілої особи. Саме ознака систематичності є основним критерієм відмежування кримінально караного домашнього насильства від адміністративних правопорушень у цій сфері.

2. Суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством

До суб'єктивних ознак кримінального правопорушення відносять ознаки суб'єкта та суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Суб'єктивна ознака кримінального правопорушення як внутрішня сторона характеризується такими ознаками як вина, що є обов'язковою

²⁸ Запобігання насильству в сім'ї : методичний посібник для працівників міліції / Т.О. Проценко та ін. ; МВС України, Держ. НДІ. Київ. 2011.С. 16.

²⁹ Степаненко О. В., Хімченко С. А. Економічне домашнє насильство: визначення та питання кваліфікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2020. № 45. С. 112-115.

та мотивом, метою та емоційним станом, що є додатковими ознаками. «У кримінально-правовій літературі інколи виділяють і четверту ознаку суб'єктивної сторони складу злочину – психоемоційний стан особи, і відносять його до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Таку позицію автори обґрунтовують тим, що будь-який злочин особа здійснює, знаходячись у певному емоційному стані, під впливом певних емоцій – страх покарання, співчуття до потерпілого, сильне душевне хвилювання тощо. Більшість цих емоцій перебувають за межами складу злочину, однак деяким з них закон, все ж таки, надає кримінально-правове значення»³⁰.

Має важливе значення з'ясування внутрішньої сторони вчиненого суспільно небезпечного діяння домашнього насильства, а саме встановлення вини особи, мотиву та мети вчиненого кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 2 ст. 2 КК України до одного із найважливіших принципів кримінального права належить принцип презумпції невинуватості, який полягає у тому, що відповідальність за вчинене суспільно небезпечне діяння можлива лише за наявності вини. Відповідно до цього принципу «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду»³¹.

Обов'язковою ознакою будь якого кримінального правопорушення є вина. Без винятку жодне кримінальне правопорушення, яке б кваліфікувалось за відповідною статтею Особливої частини КК України та інкримінувалось особі не можливе без вказівки на форму вини – умислу чи необережну. Відповідно до ст. 23 КК України «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності». У випадку відсутності вини особи, беззаперечно, немає складу кримінального правопорушення, незалежно від того які могли настати суспільно небезпечні наслідки внаслідок вчиненої дії чи бездіяльності. В цьому випадку вчинене визнається випадком (казусом), що в свою чергу виключає кримінальну відповідальність особи.

Серед науковців панує думка, що вина та суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є тотожними. Таке твердження має

³⁰ Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 49(2). С. 130-136.

³¹ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

пояснення тим, що такі факультативні ознаки суб'єктивної сторони, як мотив, мета та емоційний стан теж є психічним ставленням особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння, що в свою чергу є виною. Перш за все необхідно пам'ятати, що мотив, мета та емоційний стан особи можливий лише в умисних кримінальних правопорушеннях, а виключаються в необережних. На підставі цього вчені роблять висновок, що якщо суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення є вина, то ознаками вчиненого складу кримінального правопорушення обов'язково є умисел чи необережність, а додатково мотив, мета та емоційний стан.

Вважаємо, що ототожнення вини із суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення не може відбуватись ні на науковому, ні на практичному рівні. При кваліфікації діяння та призначенні покарання встановлюється вина особи у вчиненому суспільно небезпечному діянні, чим керувалася особи та встановлюються мотив та мета.

Як зазначає О. Ус «під час кваліфікації кримінального правопорушення за суб'єктивною стороною складу злочину необхідно встановити: 1) вину (її форму та вид), з якою вчинено злочин, що є обов'язковим для кваліфікації вчиненого, 2) мотив та мету вчинення злочину, які у кваліфікації злочину можуть мати значення: а) обов'язкових, б) кваліфікуючих або в) привілейованих ознак складу злочину, а можуть не впливати на кваліфікацію вчиненого, а враховуватися під час призначення покарання, як обставини, що його пом'якшують або обтяжують»³².

Дослідження суб'єктивної сторони домашнього насильства, перш за все вимагає детального аналізу вини особи при вчиненні цього суспільно небезпечного діяння. Звертаючись до диспозиції ст. 126-1 КК України бачимо пряме зазначення, що домашнє насильство це «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства». Необхідно зазначити, що із аналізу диспозиції виходить, що вчинення домашнього насильства можливе як прямим умислом, так і непрямым умислом.

Як вірно проводить аналіз поведінки особи під час вчинення форм домашнього насильства та зазначає А.Я. Шугало, що «одним із проявів домашнього насильства є фізичне, для якого умисна форма вини є природньо зумовленою ознакою, адже, скажімо, необережне завдання ляпасів чи штовхання не слід визнавати насильницькими посяганнями. Також навряд чи можливо змоделювати ситуацію, коли приниження,

³² Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 49(2). С. 130-136.

заякування, позбавлення їжі тощо здійснюється через кримінально-протиправну самовпевненість чи недбалість. Свідченням можливості вчинення домашнього насильства лише з умисною формою вини є наявність ознаки систематичності, яка засвідчує стійку суспільно небезпечну лінію поведінку особи. Отож, думка про умисну форму вини домашнього насильства очевидна з характеру суспільно небезпечної поведінки винного»³³.

На думку О. Степаненко та К. Агапової «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення «домашнє насильство» характеризується прямим або непрямим умислом до діяння і до наслідків. Всі вчинені систематичні діяння повинні бути тотожними та об'єднані спільним умислом»³⁴.

До суб'єктивних ознак належать мотив та мета вчинення кримінального правопорушення. Оскільки вони є додатковими та факультативними ознаками, то їх обов'язковість є лише у випадку прямої вказівки на це в диспозиції Особливої частини Кримінального кодексу України. Наприклад, умисне вбивство в ч. 2 ст. 115 КК України містить вказівки на корисливий мотив, хуліганський мотив, мета вчинення вбивства приховати інше кримінальне правопорушення та інші. Як відомо та свідчить дослідження наукових праць, що мотив як ознака суб'єктивної сторони є внутрішнім прагненням особи до реалізації та досягненням власних потреб та потреб інших осіб, що «викликає в нього впевненість щодо вчинення суспільно небезпечного діяння та яким він керується під час вчинення посягання. Здебільшого мотив свідчить про антисоціальну спрямованість особи, наявність у неї відповідного стандарту злочинного результату та наміру його досягти»³⁵.

Якщо розглядати мотивацію вчинення домашнього насильства чи чим керується правопорушник, то певно в цьому випадку реалізація потреб відсутня. Можливо вчиняючи домашнє насильство особа отримує потреби задоволення від посягання на здоров'я особи спричиняючи фізичний біль, страждань від психологічного тиску, матеріальної обмеженості, безвихідного положення та залежності. Такими діями кривдник отримує задоволення, чим задовольняє потребу

³³ Шугало А.Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Л., 2025. С. 126.

³⁴ Степаненко О., Агапова К. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. Підприємництво, господарство і право. 2020. №4. С. 136-139.

³⁵ Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 49(2). С. 130-136.

контролю над потерпілим та завдання їй фізичного, психологічного тиску.

На відміну від мотиву вчинення кримінального правопорушення визначення мети, яке наводиться в кримінально-правовій доктрині є більш визначальним для кваліфікації діяння та впливу на призначення покарання. При вчиненні будь якого умисного кримінального правопорушення особа ставить собі за мету досягнення якогось результату. Деякі науковці визначають, що «мета кримінального правопорушення є уявленням про результат, якого бажає досягти особа, суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, усвідомлену винним шкоду; вона є відповіддю на питання, заради чого винна особа вчиняє посягання»³⁶

Щоправда, у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, мотив і мета не належать до числа обов'язкових ознак суб'єктивної сторони. Водночас окремі форми домашнього насильства, зокрема погроза як різновид психологічного насильства, нерідко характеризуються спрямованістю на залякування потерпілої особи. У зв'язку з цим постає питання щодо кримінально-правової оцінки випадків, коли особа застосовує насильницькі дії або погрози, керуючись суспільно корисною метою.

Для ілюстрації можна навести ситуацію, коли опікун, прагнучи припинити вживання дитиною наркотичних засобів, обмежує його свободу пересування та вдається до залякування. За певних обставин такі дії можуть розглядатися крізь призму обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, зокрема крайньої необхідності, якщо вони були об'єктивно спрямовані на відвернення безпосередньої небезпеки та відповідали вимогам співмірності заподіяної і відверненої шкоди.

Разом із тим сама по собі суспільно корисна мета не виключає кримінальної протиправності поведінки. Вирішальне значення має відповідність обраних засобів досягнення такої мети вимогам закону та принципу пропорційності. У випадках, коли застосовані способи впливу явно виходять за межі допустимого, особа підлягає кримінально-правовій оцінці на загальних підставах. Наприклад, прагнення зберегти сім'ю не може виправдовувати систематичне переслідування колишньої дружини, поєднане з погрозами заподіяння фізичної шкоди, оскільки такі дії становлять самостійне посягання на права, свободу та психічну недоторканність потерпілої особи. Таким чином, суспільно корисна мета

³⁶ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. 5-те вид., переробл. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Х.: Право, 2015. С. 329.

може враховуватися під час оцінки поведінки винного, однак не є безумовною підставою для виключення кримінальної відповідальності за домашнє насильство.

Суб'єктом кримінального правопорушення у відповідності до кримінального законодавства виступає фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці з якого настає кримінальна відповідальність. Суб'єкт домашнього насильства, крім загальних ознак містить спеціальні ознаки, які законодавчо визначені.

Відповідно до ч.2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» особами. Які можуть бути суб'єктом домашнього насильства у яких встановлено факт «спільного проживання, а це є: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя»³⁷.

Крім того, необхідно звернути увагу, що «сім'єю вважаються особи, котрі спільно проживають, мають спільний побут, взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Близькими особами вважаються ті, що спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна

³⁷ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлював чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта»³⁸.

Отже, суб'єктивна сторона домашнього насильства характеризується виключно умисною формою вини. Це впливає як із законодавчого визначення домашнього насильства, так і зі змісту його окремих форм. Ознака систематичності свідчить про усвідомлений і цілеспрямований характер поведінки винного, що виключає можливість вчинення цього кримінального правопорушення з необережності. При цьому домашнє насильство може вчинятися як із прямим, так і з непрямым умислом. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони домашнього насильства, тоді як мотив і мета належать до факультативних ознак. Незважаючи на те, що вони не передбачені законодавцем як обов'язкові елементи складу кримінального правопорушення, їх встановлення має важливе значення для правильної оцінки поведінки винного, індивідуалізації кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання. Суб'єкт домашнього насильства є спеціальним. Поряд із загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення він повинен перебувати з потерпілою особою у сімейних, родинних або прирівняних до них відносинах, визначених законодавством України. Саме наявність такого спеціального правового зв'язку між кривдником і потерпілим є обов'язковою умовою кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України.

Отже, суб'єктивні ознаки домашнього насильства відіграють важливу роль у встановленні змісту кримінально-протиправної поведінки, визначенні ступеня вини особи та забезпеченні правильної кримінально-правової кваліфікації цього суспільно небезпечного діяння. Їх комплексне дослідження сприяє більш ефективному застосуванню кримінального законодавства у сфері протидії домашньому насильству та захисту прав потерпілих осіб.

3. Обмежувальні заходи щодо осіб, які вчинили домашнє насильство: кримінально-правова природа та особливості застосування

Кримінальна відповідальність за домашнє насильство передбачена ст. 126-1 КК України, яка в санкції передбачає види та розміри покарання. Але поряд із призначенням покарання суд може застосувати обмежувальні заходи, які передбачені ст. 91-1 КК України. Такі заходи

³⁸ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

були внесені до Кримінального кодексу у зв'язку із реалізацією положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами³⁹

Основними цілями Конвенції: «а) захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства; б) сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок і заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, зокрема шляхом надання жінкам самостійності; с) розроблення всеосяжних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства, надання їм допомоги; d) заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства; е) забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям і правоохоронним органам в ефективному співробітництві для застосування комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства»⁴⁰.

Отже згідно із кримінальним законодавством особа, яка вчинила кримінальне правопорушення пов'язане з домашнім насильством підлягає кримінальній відповідальності за ст. 126-1 КК України, водночас із призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням із підстав, передбачених Кримінальним кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати обмежувальні заходи, які передбачені у ст. 91–1 КК України. До особи, якій призначено покарання за вчинення домашнього насильства можуть бути застосовані один або декілька обмежувальних заходів, які суд вважає необхідним для досягнення виправлення кривдника.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (ст. 53) ставить за «умови, що зазначені обмежувальні заходи мають бути доступними для жертв усіх форм домашнього насильства, водночас повинні бути: а) доступними для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву; б) виданими на певний період або до їх зміни чи зняття; в) у разі необхідності виданими на основі *ex parte*, що має негативну дію; г) доступними незалежно від іншого правового провадження або на

³⁹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU11251.html

⁴⁰ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU11251.html

додаток до нього; д) дозволеними бути представленими в подальшому правовому провадженні»⁴¹.

Досліджуючи застосування обмежувальних заходів в зарубіжних кримінальних законодавствах, то практика показує що такі заходи вже давно застосовуються та мають практику. Як зазначає А.М. Ященко, «обмежувальні заходи кримінально-правового характеру сьогодні закріплені у кримінальному законодавстві більшості європейських країн. Зокрема, їх регламентовано у кримінальному законодавстві Королівства Іспанії, Французької Республіки, Республіки Польща та багатьох інших країн»⁴².

В ст. 91–1 КК України передбачено такі види «обмежувальних заходів, як:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною в разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або в її присутності;

3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або пробачінної програми»⁴³.

Обмежувальні заходи застосовуються з метою попередження вчинення нових правопорушень, а також убезпечити потерпілу особу від кривдника. Тому суд зобов'язаний застосовуючи обмежувальні заходи врахувати думку потерпілої особи, що видів та способів застосування. Відповідно до ст. 52 Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» «заходи застосовуються, як визначено, в «інтересах потерпілого», «у ситуаціях безпосередньої небезпеки», то суд не може застосовувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні

⁴¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 423.

⁴² Ященко А.М. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: порівняльний аналіз кримінального законодавства України й окремих європейських країн. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2018. № 2 (19). С. 35–45.

⁴³ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

заходи, проігнорувавши позицію потерпілого і не пояснивши у вирокі чи ухвалі, чому саме він не застосував жодного із зазначених заходів»⁴⁴.

Відповідно до п.1. ч.1 ст. 91-1 КК України до особи, яка вчинила домашнє насильство може бути застосовано заборону перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства. У п. 264 Пояснювальної доповіді до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами зазначено, що «в ситуаціях безпосередньої небезпеки найефективніший спосіб гарантувати безпеку жертві домашнього насильства – забезпечення фізичної дистанції між жертвою та її кривдником. У разі застосування такого заходу особа-кривдник зобов'язана виїхати зі спільного місця проживання на певний період, водночас залишити жертву в місці спільного проживання»⁴⁵.

На думку Д.Є. Крикливця «обмежувальні заходи можуть застосовуватись на строк від одного до трьох місяців і, за потреби, можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше ніж на дванадцять місяців. Ураховуючи тривалі строки застосування обмежувальних заходів, обґрунтовано постає питання про місце проживання особи, до якої застосовано заборону перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, протягом періоду застосування заборони. Законодавство не дає відповіді на це запитання, водночас покладення на особу такої заборони навіть на найкоротший місячний строк вносить докорінні зміни в уклад її життя, бо така особа, маючи у власності житло, фактично опиняється на вулиці»⁴⁶.

Відповідно до п. 2 ч.1 ст. 91-1 КК України обмежувальним заходом є обмеження спілкування з дитиною в разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або в її присутності. Метою застосування такого обмежувального заходу є убезпечення дитини від психологічного тиску з боку кривдника. При застосуванні такого заходу суд може повністю заборонити спілкуватись з дитиною або встановити час спілкування, територію на якій вони зустрічаються, в присутності інших осіб тощо.

⁴⁴Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

⁴⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

⁴⁶ Крикливець Д.Є. Обмежувальні заходи за Кримінальним кодексом України. Порівняльно-аналітичне право. 2018. С. 298-301.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 18 травня 2018 р. № 1/11–5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству», «за неможливості проживання дитини зі своїми батьками, іншими законними представниками у зв'язку зі вчиненням домашнього насильства стосовно цієї дитини або за її участі служби у справах дітей влаштовують дитину в центр соціально-психологічної реабілітації дітей, притулок для дітей, інші установи для дітей, у яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб»⁴⁷.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 91–1 КК України, «забороняється наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин»⁴⁸. Досліджуваний обмежувальний захід має на меті заборонити кривднику перебувати в місці проживання потерпілої особи, на що суд у вирокі повинен вказати які саме місця неможливі у спільному проживанні та дистанцію. Як зазначає І.В. Жук «це має бути дистанція, яка не дозволяє ані доторкнутися до потерпілого, ані докинути до нього будь-який предмет, ані докричатися до нього (очевидно, не менше ніж 100–200 м)»⁴⁹.

Відповідно до п.4 ч.1 ст. 91-1 КК України є захід, а саме «обмеження особи, яка вчинила домашнє насильство, щодо листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб»⁵⁰. «Поняттям «листування» охоплюється кореспонденція, яка передається поштовим зв'язком (листи, телеграми, бандеролі, інші письмові відправлення тощо) або електронною поштою, тобто через комп'ютер. Під телефонними розмовами слід розуміти розмови між особами, які відбуваються за допомогою будь-якого телефонного зв'язку, що здійснюється через провідні чи електромагнітні системи, мережу Інтернет тощо. До інших контактів через засоби зв'язку чи електронні комунікації можна віднести телеграфну кореспонденцію,

⁴⁷ Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству Лист №1/11-5480 від 18 травня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>

⁴⁸ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

⁴⁹ Жук І.В. Обмежувальні заходи у кримінальному праві України: правова природа та сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2019. Вип. 55. Т.2. С. 83-85.

⁵⁰ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

повідомлення, зроблені телефаксом, за допомогою пейджингового зв'язку, інших телекомунікацій і електронних інформаційних систем»⁵¹.

П'ятий обмежувальний захід, який передбачений в кримінальному законодавстві це направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «програма для кривдника – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків і спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування в нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їхніх наслідків, зокрема щодо виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків»⁵².

Пробачійна програма має на меті змінити поведінку та психіку кривдника шляхом переосмислення відносин близьких осіб, які проживають разом або мають родинні стосунки. «Кривдник направляється судом на проходження відповідної програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року. Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. За неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання цих програм, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття відповідних заходів»⁵³.

У разі застосування пробачійної програми особа, яка вчинила домашнє насильство, направляється для проходження програми, передбаченої в п. 4 ч. 2 ст. 76 КК України. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про пробачію», «пробачійна програма – програма, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів,

⁵¹ Жук І.В. Обмежувальні заходи у кримінальному праві України: правова природа та сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2019. Вип. 55. Т.2. С. 83-85.

⁵² Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁵³ Жук І.В. Обмежувальні заходи у кримінальному праві України: правова природа та сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2019. Вип. 55. Т.2. С. 83-85.

формування соціально сприятливих змін особистості, які можна об'єктивно перевірити»⁵⁴.

Обмежувальні заходи, які застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство відрізняються від покарання, заходів кримінально-правового характеру, тому мають свою правову природу. Вітчизняні науковці на підставі аналізу ознак обмежувальних заходів визначають правову природу. «Це: 1) захід державного примусу, оскільки застосовується від імені держави судом; 2) мають додатковий характер, відносяться до категорії інших заходів кримінально-правового характеру, оскільки застосовуються поряд із покаранням (окрім покарань, пов'язаних з позбавленням волі); 3) обмежувальні заходи передбачені ст. 91-1 КК України та є інститутом Загальної частини Кримінального кодексу України; 4) їх застосування є правом, а не обов'язком суду, в інтересах потерпілої особи у випадку безпосередньої небезпеки з боку кривдника. У цьому випадку суд повинен врахувати думку потерпілої особи та застосувати вказані заходи або навести причини з яких не вважає за необхідне застосування обмежувальних заходів; 5) застосовуються до особи, яка є особливим суб'єктом кримінальної відповідальності (оскільки її ознаки не впливають на кваліфікацію та враховуються при призначенні покарання, звільнені від кримінальної відповідальності або від покарання), яка під час вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, досягла 18-ти років; 6) вказані заходи мають строковий характер та застосовуються від 1-го до 3-х місяців та за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше 12 місяців (ч. 3 ст. 91-1 КК України); 7) оскільки обмежувальні заходи позбавлені кари, їх застосування не тягне за собою судимість»⁵⁵.

Внесення змін до кримінального законодавства щодо запровадження обмежувальних заходів стосовно осіб, які вчинили домашнє насильство, стало важливим кроком у посиленні захисту прав та законних інтересів постраждалих осіб. Такі заходи покликані забезпечити належний рівень безпеки потерпілих від фізичного, психологічного чи економічного насильства, а також мінімізувати ризики повторного вчинення протиправних дій. Водночас обмежувальні заходи, передбачені ст. 91¹ КК України, мають не лише захисну, а й превентивно-корекційну спрямованість. Їх застосування покликане вплинути на поведінку

⁵⁴ Про пробачію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

⁵⁵ Павлова Т. О. Правова природа обмежувальних заходів за чинним кримінальним кодексом України. *Правова держава*, (34), 89–94. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.34.169542>

кривдника, сприяти усвідомленню ним протиправності власних дій, зміні ставлення до потерпілої особи та запобіганню вчиненню нових проявів насильства. Разом із тим практика застосування зазначених заходів виявляє низку проблемних аспектів, пов'язаних із їх тлумаченням, підставами призначення та механізмом реалізації. У зв'язку з цим актуальним залишається подальше наукове осмислення правової природи обмежувальних заходів, а також вироблення єдиних підходів до їх застосування у правозастосовній діяльності.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи проведений аналіз об'єктивних ознак домашнього насильства вказує, що безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступає здоров'я потерпілого, яке охоплює фізичний, психічний і економічний стан. Водночас залежно від форми вчинення домашнього насильства додатковими об'єктами можуть бути право власності, свобода волевиявлення, честь, гідність, сімейні та близькі відносини, а також інші права й законні інтереси потерпілої особи. Особливою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, є потерпіла особа, якою може бути -подружжя, колишнє подружжя та інших осіб, які перебувають або перебували у сімейних чи близьких відносинах із кривдником.

Об'єктивна сторона домашнього насильства характеризується систематичним вчиненням фізичного, психологічного або економічного насильства, що спричиняє фізичні чи психологічні страждання, погіршення якості життя, розлади здоров'я або інші негативні наслідки для потерпілої особи. Саме ознака систематичності є основним критерієм відмежування кримінально караного домашнього насильства від адміністративних правопорушень у цій сфері.

Суб'єктивна сторона домашнього насильства характеризується виключно умисною формою вини. Це впливає як із законодавчого визначення домашнього насильства, так і зі змісту його окремих форм. Ознака систематичності свідчить про усвідомлений і цілеспрямований характер поведінки винного, що виключає можливість вчинення цього кримінального правопорушення з необережності. При цьому домашнє насильство може вчинятися як із прямим, так і з непрямым умислом. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони домашнього насильства, тоді як мотив і мета належать до факультативних ознак. Незважаючи на те, що вони не передбачені законодавцем як обов'язкові елементи складу кримінального правопорушення, їх встановлення має важливе значення для правильної оцінки поведінки винного, індивідуалізації кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання. Суб'єкт домашнього насильства є

спеціальним. Поряд із загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення він повинен перебувати з потерпілою особою у сімейних, родинних або прирівняних до них відносинах, визначених законодавством України. Саме наявність такого спеціального правового зв'язку між кривдником і потерпілим є обов'язковою умовою кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України.

Суб'єктивні ознаки домашнього насильства відіграють важливу роль у встановленні змісту кримінально-протиправної поведінки, визначенні ступеня вини особи та забезпеченні правильної кримінально-правової кваліфікації цього суспільно небезпечного діяння. Їх комплексне дослідження сприяє більш ефективному застосуванню кримінального законодавства у сфері протидії домашньому насильству та захисту прав потерпілих осіб.

Внесення змін до кримінального законодавства щодо запровадження обмежувальних заходів стосовно осіб, які вчинили домашнє насильство, стало важливим кроком у посиленні захисту прав та законних інтересів постраждалих осіб. Такі заходи покликані забезпечити належний рівень безпеки потерпілих від фізичного, психологічного чи економічного насильства, а також мінімізувати ризики повторного вчинення протиправних дій. Водночас обмежувальні заходи, передбачені ст. 91¹ КК України, мають не лише захисну, а й превентивно-корекційну спрямованість. Їх застосування покликане вплинути на поведінку кривдника, сприяти усвідомленню ним протиправності власних дій, зміні ставлення до потерпілої особи та запобіганню вчиненню нових проявів насильства. Разом із тим практика застосування зазначених заходів виявляє низку проблемних аспектів, пов'язаних із їх тлумаченням, підставами призначення та механізмом реалізації. У зв'язку з цим актуальним залишається подальше наукове осмислення правової природи обмежувальних заходів, а також вироблення єдиних підходів до їх застосування у правозастосовній діяльності.

АНОТАЦІЯ

У розділі проведено аналіз кримінально-правових засобів реагування на домашнє насильство в Україні. Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Зосереджено увагу на визначенні об'єкта домашнього насильства та місця складу кримінального правопорушення у відповідному розділі особливої частини КК України. Детально проаналізовано потерпілу особу від домашнього насильства, наведено судову практику щодо врегулювання цього питання.

Встановлено, що об'єктивна сторона домашнього насильства характеризується систематичним вчиненням фізичного, психологічного

або економічного насильства, що спричиняє фізичні чи психологічні страждання, погіршення якості життя, розлади здоров'я або інші негативні наслідки для потерпілої особи. Саме ознака систематичності є основним критерієм відмежування кримінально караного домашнього насильства від адміністративних правопорушень у цій сфері.

Детально розглянуто суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення. Доведено, що суб'єктивна сторона домашнього насильства характеризується виключно умисною формою вини. Це впливає як із законодавчого визначення домашнього насильства, так і зі змісту його окремих форм. Ознака систематичності свідчить про усвідомлений і цілеспрямований характер поведінки винного, що виключає можливість вчинення цього кримінального правопорушення з необережності. При цьому домашнє насильство може вчинятися як із прямим, так і з непрямим умислом. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони домашнього насильства, тоді як мотив і мета належать до факультативних ознак. Незважаючи на те, що вони не передбачені законодавцем як обов'язкові елементи складу кримінального правопорушення, їх встановлення має важливе значення для правильної оцінки поведінки винного, індивідуалізації кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання. Суб'єкт домашнього насильства є спеціальним. Поряд із загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення він повинен перебувати з потерпілою особою у сімейних, родинних або прирівняних до них відносинах, визначених законодавством України. Саме наявність такого спеціального правового зв'язку між кривдником і потерпілим є обов'язковою умовою кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України.

Окрему увагу приділено обмежувальним заходам щодо осіб, які вчинили домашнє насильство. Проаналізовано їх правову природу, мету, підстави та особливості застосування відповідно до положень ст. 91¹ КК України. Висвітлено проблеми судової практики, пов'язані з призначенням і реалізацією обмежувальних заходів, а також окреслено напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання у цій сфері.

Обґрунтовано, що ефективна протидія домашньому насильству потребує комплексного використання як заходів кримінальної відповідальності, так і спеціальних кримінально-правових засобів, спрямованих на захист потерпілих осіб, корекцію поведінки кривдників та запобігання повторним проявам насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, систематичність, обмежувальні

заходи, кривдник, потерпіла особа, кримінально-правове реагування, запобігання насильству, судова практика.

Література

1. Андрушко П.П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. №12. С. 3-10.
2. Безносьок А. М., Панькевич В. М. Об'єкт як елемент складу кримінального правопорушення, що передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство. *Подільський науковий вісник*. 2021. № 3 (19)_4 (20). С. 87–91
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://1531.slovaronline.com/>
4. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області Справа від 12 березня 2026 року № 676/776/26 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134794024>
5. Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області Справа №935/880/25 від 5 червня 2025 року. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127935435>
6. Вирок суду м. Кривий Ріг Справа №212/2466/26 від 24 березня 2026 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135077295>
7. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії і практики. *Форум права*. 2019. №55 (2). С. 6-14.
8. Всесвітній звіт про насильство та здоров'я, ВОЗ 2002, Женева, ст. 5: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf>
9. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.
10. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). К: Ваіте, 2019. 288 с.
11. Жук І.В. Обмежувальні заходи у кримінальному праві України: правова природа та сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2019. Вип. 55. Т.2. С. 83-85.
12. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року № 2801-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
13. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

14. Запобігання насильству в сім'ї : методичний посібник для працівників міліції / Т.О. Проценко та ін. ; МВС України, Держ. НДІ. Київ : Тютюкін, 2011.С. 16. 91 с

15. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2019. № 2. С. 45–52.

16. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

17. Конституція Всесвітньої організації охорони здоров'я від 27 липня 1946 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004>

18. Крикливець Д.Є. Обмежувальні заходи за Кримінальним кодексом України. Порівняльно-аналітичне право. 2018. С. 298-301.

19. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. 5-те вид., переробл. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Х.: Право, 2015. 680 с.

20. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

21. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству Лист №1/11-5480 від 18 травня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>

22. Насильство // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н П. 720 с. URL:<http://leksika.com.ua/13761106/legal/nasilstvo>

23. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

24. Павлова Т. О. Правова природа обмежувальних заходів за чинним кримінальним кодексом України. *Правова держава*, (34), 89–94. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.34.169542>

25. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

26. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14?find>

27. Степаненко О. В., Хімченко С. А. Економічне домашнє насильство: визначення та питання кваліфікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2020. № 45. С. 112-115.

28. Степаненко О., Агапова К. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. Підприємництво, господарство і право. 2020. №4. С. 136-139.
29. Стрельцов Є.Л. Об'єкт кримінально-правової охорони: до питання щодо визначення нових категорій. *Право і суспільство*. №1. 2025. С. 478-485.
30. України). К: Ваїте, 2019. С. 72. 288 с.
31. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2018. Вип. 49(2). С. 130-136.
32. Шугало А.Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Л., 2025. С. 126.
33. Яценко А.М. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: порівняльний аналіз кримінального законодавства України й окремих європейських країн. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2018. № 2 (19). С. 35–45.

Information about the author:

Yushchyk Olena Ivanivna,

Associate Professor at the Department of Criminal Law, Faculty of Law
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, 58012, Ukraine

НОТАТКИ

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Avotu iela 8 k-1 – 25, Rīga, LV-1011
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2026. gada 30. septembrī
Tirāža 150 eks.